

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00993

TSU DER GESHIKHTE FUN DER
YIDISHER LITERATUR IN 19TN
YORHUNDERT

Meir Wiener

•

*Permanent preservation of this book was made possible by
Florence Leventon*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מ. ווינער

צו דער געשיכטע
פון דער יידישער ליטעראַטור
אין 19-טן יאָרהונדערט

מ. ווינער

צו דער געשיכטע
פון דער יידישער ליטעראַטור
אין 19-טן יארהונדערט

(עטיודן און מאַטעריאַלן)

ערשטער באַנד

איִקוֹף פארלאג

פּרֿץ מאַרקישן געווירמעט

דאָס בוך דערשיינט מיט דער הילף פון דעמראַטער איקוף
און פון די אָרדן - שול - ליען - קריוון אין דעמראַט.

M. WIENER

**ZU DER GESCHICHTE FUN DER YIDDISHER
LITERATUR IN 19th JORHUNDERT**

Copyright 1945 YKUF

Yiddisher Kulture Farband

189 Second Avenue, New York 3, N. Y.

Printed in U.S.A.

צו די לייענער

צו דער צווייטער אויפלאגע פונעם בוך

מ. ווינערס בוך „צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור אין 1919 יארהונדערט“, וואָס מיר גיבן איצט אַרויס אין אַ צווייטער אויפלאגע, איז דערשינען אין קיעוו אין 1940 דורכן מלוכה־פּאַרלאַג פאַר די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן אין אוסטרי. די ערשטע אויפלאגע איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין איין באַנד, מיר דרוקן דאָס בוך, צוליב דער באַקוועמלעכקייט פאַרן לייענער, אין צוויי בענד.

מיר דרוקן דאָס ווערק אָן קיין שום ענדערונגען. זייער מעגלעך, אַז דער מחבר פון דעם בוך, מ. ווינער, ווען ער אַליין וואַלט צוגעגרייט דאָס ווערק פאַר אַ נייער אויפלאגע, וואַלט ער אפּשר דאָ און דאָרט אַריינגעבראַכט אויס־בעסערונגען, אָדער ער וואַלט אייניקע פּאַלעמישע שטעלן באַזייטיקט. מיר אָבער האָבן זיך נישט דערלויבט אויף אונדזער אייגענער אחריות צו טאָן עס. און פּרטי, ווען מ. ווינערס פריינט, די קאַלעגן־שרייבער פון מאַסקווע, האָבן געהאַלטן, אַז מ'דאַרף פאַרעפנטלעכן דאָס ווערק ווי ס'איז געדרוקט געווען אונטער דער אויפזיכט פון מחבר. מיר האָבן בלויז צום סוף פון בוך צוגעגעבן די אָפּהאַנדלונג איבער שלום־עליכמס הומאַר, וואָס איז געדרוקט געווען ווי אַן אַריינפיר צו „מאַטל פייסי דעם חזנט“ אין דער סאַוועטישער אַקאַדעמישער שלום־עליכמס־אויסגאַבע.

מ. ווינער, ווי באַקאַנט, האָט זיך מאַביליזירט אין דער רויטער אַרמיי אין די ערשטע טעג פונעם אַנפּאַל פון די דייטשע אַריינדריינגער אויף דעם סאַוועטן־פאַרבאַנד און איז ערגעץ־וואו פאַרלוירן געגאַנגען אין די שלאַכטן. אַזוי אַרום איז פאַרשניטן געוואָרן דאָס לעבן פון איינעם פון די וויכטיקסטע ליטעראַטור־פאַרשער, וואָס אונדזער ליטעראַטור האָט פאַרמאַגט. ס'איז אָן ספּק אַ גרויסער פאַרלוסט פאַר אונדזער יידישער ליטעראַטור־פאַרשונג. דאָס איצטיקע בוך איז דאָך געווען בלויז דער ערשטער גרויסער אַרויספאַר פון דעם ליטעראַטור־היסטאָריקער און אַ וויכטיקער אַריינפיר פאַר אַנדערע באַטייט־פולע ווערק, וואָס מ. ווינער האָט באַדאַרפט שרייבן.

עס זיינען ביז־אַהער כמעט ווי נישט פאַרעפנטלעכט קיין שום ביאַגראַץ־פישע ידיעות וועגן מ. ווינער. מיר האָבן זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג דאָ אין לאַנד מיט אייניקע יידישע שרייבער און געפּראוואוט ביי זיי אַרויסצו־באַקומען אייניקע פּרטים צו דער לעבנס־געשיכטע פון מ. ווינער.

דורך יעקב מעסטעל האָבן מיר זיך דערשלאָגן צו מ. ווינערס אַ פריינט י. שרייער. לויט י. שרייער, איז מאיר ווינער געבוירן אין קראַקע, אָן ערך אין 1895־1896. בעת דעם ערשטן וועלט־קריג האָט ער שטודירט פּילאַסאָפּיע אין ציריך (שווייץ). אַז דער קריג האָט זיך געענדיקט איז ער צוזאַמען מיט

זיינע עלטערן, פארמעגלעכע מענטשן, אריבערגעפארן קיין ווין. דאָ אין ווין, האָט זיך אָנגעהויבן מ. ווינערס פארצווייגטע ליטעראַרישע טעטיקייט. ער האָט זיך באַטייליקט אין זיגפריד בערנפעלדס חודש־שריפט (אין דייטש). מ. ווינער האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ זאַמלונג באַלאַדעס, אויף דייטש, פונעם לעבן פון די יידן אין שפּאַניע. אַרום 1922 האָט מ. ווינער פאַרעפנטלעכט אַ באַנד מיט זיינע איבערזעצונגען אויף דייטש פון די אַמאָליקע העברייאישע משוררים, אונטערן נאָמען „ליריק דער קאַבאַלאַ“. די ביידע ביכער זיינען דערשינען אינעם באַקאַנטן יידיש־דייטשישן לעוויט־פאַרלאַג אין ווין. מ. ווינער איז אין יענער צייט געווען אַ מיטאַרבעטער אין מאָרטין בובערס דייטשישן זשורנאַל „דער יודע“. ער האָט אין איינעם מיט דעם באַוואוסטן העברייאישן געלערנטן דר. חיים בראַדי אַרויסגעגעבן אַ העברייאישע אַנטאָלאָגיע אונטערן נאָמען „מבחר השירה העברית“, וואָס איז דערשינען אין דער סעריע־ביכער „ביבליאָ־טהעקאָ מונדע“ אינעם באַוואוסטן דייטשישן „אינזל־פאַרלאַג (לייפציג)“. צו דער אַנטאָלאָגיע האָט אויך מ. ווינער צוגעגעבן אַן אַריינפיר. עטלעכע יאָר, אַרום 1922-1925, האָט מ. ווינער געלעבט אין בערלין, געווען איינער פון די רעדאַקטאָרן פונעם „כלל־פאַרלאַג“, וואָס האָט אַרויסגעגעבן יידישע און העברייאישע ביכער. דערנאָך איז ווינער צוריקגעקומען קיין ווין, פאַרבאַכט אַ פאַר יאָר, און אַריבערגעפארן קיין סאַוועטן־פאַרבאַנד. איין צייט האָט ער גע־אַרבעט אין מאַסקווער מאַרקס־ענגעלס אינסטיטוט און דערנאָך אַריבער קיין קיעוו, וואו ס'הויבט זיך אַן זיין פליסיקע אַרבעט אויפן געביט פון דער יידישער ליטעראַטור־פאַרשונג.

קלמן מרמר, וואָס האָט געקענט מ. ווינער פון קיעוו, גיט אונדז איבער, אַז ער האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון „אַן ערשט־ראַנגיקן תלמיד־חכם, אַ קענער פון דער יידישער און העברייאישער ליטעראַטור, ווי אויך פון פיל אַנדערע אַלטע און נייע ליטעראַטורן. אין קיעוו פלעגט מ. ווינער אין די יאָרן 1936-1936, ווען ק. מרמר איז דאַרטן געווען, האַלטן רעפעראַטן (וועגן סאַציאַליסטישן רעאַליזם, מענדעלע, שלום־עליכם, י. אַקסענפעלד א. א.). די רעפעראַטן האָבן געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. זיי זיינען אַרויס אין בוך־פאָרם, ווי באַזונדערע ווערק, אַדער ווי אַריינפירן צו די אויסגאַבעס, וואָס ער האָט רעדאַקטירט, און דערנאָך זיינען זיי טאַקע אויסגענוצט געוואָרן פאַר דעם איצטיקן בוך.

מ. ווינער איז אויך געווען באַקאַנט ווי אַ בעלעטריסט. זיין ערשטע נאָוועלע „עלען פאַלעקס אונטערגאַנג“, ווי ק. מרמר גיט איבער, האָט ניט גע־מאַכט קיין ספּעציעלן רושם, דערפאַר אָבער האָט זיין היסטאָרישע דערציילונג „קאַלעוו אַטשעקענאַזי“ געבראַכט אַ סך אַנערקענונג דעם מחבר. די ליטעראַטור־פאַרשערישע טעטיקייט פון מ. ווינער איז געווען פאַר־צווייגט. אונטער זיין רעדאַקציע דערשיינט אין קיעוו (1932) אַ זאַמלונג

„פראבלעמען פון פאלקלאריסטיק“. (מ. ווינערס אַרבעט „פאלקלאַריזם און פאלקלאַריסטיק“ פאַרנעמט 93 זייטן פון די 192 זייטן, וואָס די זאַמלונג האָט); אין 1933 דערשיינט אין מאַסקווער „עמעס“־פאַרלאַג מ. ווינער און א. גורשטיינס בוך „פראַבלעמען פון קריטיק“ (270 זייטן); און אין 1935 זיינען פאַרעפנטלעכט די ערשטע קאָפּיטלען פון זיינעם אַ נייעם היסטאָרישן ראַמאַן „ביים מיטללענדישן ים“.

אין דעם מאַסקווער ליטעראַרישן אַלמאַנאַך „סאַוועטיש“ (1935) האָט מ. ווינער פאַרעפנטלעכט אַ גרויסע אָפּהאַנדלונג וועגן פּרץ מאַרקישעס פּאַעמע „דעם באַלעגופּס טויט“ אונטערן נאָמען „דער משפּט איבערן פּיינט“ (ז"ז 321—350). ק. מרמר גיט צו, אַז „מ. ווינער איז געווען גוט באַקאַנט מיט דער נייטער ליטעראַטור וועגן מאַרקסיזם און פּילאָסאָפּיע, געשיכטע און ליטעראַטור־פאַרשונג, וויסנשאַפּט און וועלט־פּאַליטיק, ווי אויך מיט אַלע דער־שיינונגען אין דער ליטעראַטור און קונסט. אַ פּיין ליד, אַ גוטע דערציילונג, אַ קונסט־אויסשטעלונג, אַ קאַנצערט, טעאַטער, טענץ, — אַלץ האָט אַרויס־גערופּן זיין באַגייסטערונג. ער איז געווען אַ זעלטענער מענטש אויך צווישן די נייע מענטשן פון דער נייער סאַוועטישער וועלט.“ אין 1940 האָט מ. ווינער, צוזאַמען מיט דעם באַוואוסטן סאַוועטיש־יידישן ליטעראַטור־פאַרשער א. גור־שטיין פאַרעפנטלעכט אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג „סאַציאַליסטישער אינהאַלט און נאַציאָנאַלע פאַרס פון דער סאַוועטישער ליטעראַטור“ (אַלגעמיינע באַ־טראַכטונג צו דער טעמע). אין אַט דער אינטערעסאַנטער אָפּהאַנדלונג („סאַוועטיש“, נומ' 11) געפינען מיר וויכטיקע באַהויפטונגען וועגן דעם כאַראַקטער פון דער סאַוועטישער און סאַוועטיש־יידישער ליטעראַטור און די וועגן און אויפגאַבן, וואָס שטייען פאַר זיי. —

י. אַפּאַטשאַו, אויף אונדזער אַנפּראַגע וועגן מ. ווינערן, שרייבט אונדז, אַז „ער האָט געמאַכט דעם איינדרוק — אַ מענטש מיט אַ סך וויסן.“ ער האָט נישט אויפגעהערט צו זוכן און נישטערן היסטאָרישע מאַטעריאַלן. עס ליגט פאַר מיר אַ בריוו פון מ. ווינער (צו י. אַפּאַטשאַו, פּונעם 21טן יוני, 1936), וואו ער בעט, מען זאָל אים צושיקן „דעם דיוואַן פון יהודה די מודינאַ, וואָס דר. ש. בערנשטיין האָט אין יאָר 1932 אַרויסגעגעבן אין פּילאַדעלפּיע. וויפּיל איך האָב זיך ביז איצט ניט באַמייט דאָס צו קריגן — האָט זיך מיר דאָס ניט איינגעגעבן.“ אגב פּרעגט ער אַן אינעם זעלבן בריוו: „צי זיינען אייך באַ־קאַנט די היסטאָרישע ראַמאַנען פון טשאַפּיגין? ס'איז איצט פון אים אַרויס אַ ניי בוך. אַן אמתדיק עכט־מייסטער־ווערק, אַן ספּק פון די סאַמע בעסטע ביכער אין דער סאַוועטישער ליטעראַטור.“ אין אַ צווייטן בריוו (צו י. אַפּאַטשאַו, פּונעם 8טן אויגוסט, 1936), שרייבט ער צווישן אַנדערן: „...אָודאי לייען איך ענגליש, כאַטש קיין גרויסער קענער פון דער שפּראַך בין איך ניט.“ ווען מ. ווינערס בוך „צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין

19טן יאָרהונדערט איז דערשינען, האָט עס אַרויסגערופן גרויס אינטערעס ביי דער קריטיק און ביים עולם. זומער 1940 איז אין מאַסקווע איינגעאַרדנט געוואָרן אַן אָונט לכבוד מ. ווינער צום דערשיינען פון זיין בוך. עס זיינען אויפגעטראַטן ליטעראַטור־פּאַרשער, קריטיקער, וואָס האָבן שטאַרק געלויבט דאָס ווערק. דאָס בוך, ווי שכנא עפשטיין גיט איבער („מאַרגן־פּרייהייט“, סעפטעמבער 1940), איז אַ רעזולטאַט פון אַ 15 יאָר גרינטלעכער אַרבעט... „מ. ווינער — שרייבט ש. עפשטיין — איז אַ העכסט־געבילדעטער מאַרקסיסט, ער באַזיצט אַ גרויסע ערודיציע אין דער וועלט־ליטעראַטור און אין דער אַלטער און נייער יידישער ליטעראַטור. ער איז אַ שפּאַך־קענער. זיין צו־גאַנג צו שרייבער און ווערק, צו ליטעראַטור־געשיכטע איז דורכאויס אַ דיאַלעקטישער, במילא — אַ טיף־אַנאַליטישער. ווי אַ מאַרקסיסט באַטראַכט ער דערשיינונגען אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור נישט אַפּגעזונדערט, נישט איזאַלירט, נאָר אין אַרגאַנישער צוזאַמענהאַנג מיט די סאָציאַלע באַוועג־כוחות ניט בלויז פון יידישן לעבן אין דער געגעבענער עפּאָכע, נאָר פון לעבן פון אַנדערע פעלקער מיט זייערע ליטעראַטור... אויפן גרונט פון די ווערק פון דער יידישער ליטעראַטור אינעם 19טן יאָרהונדערט, אין ענגער פאַרבינדונג מיט די קרובהשע מוסטערן פון דער וועלט־ליטעראַטור, איבערהויפּט פון דער רוסישער ליטעראַטור און מערב־אייראָפּיאישער, נעמט אויף מ. ווינער אין זיין בוך די וועזנטלעכסטע פּראַבלעמען פון ליטעראַריש־קינסטלערישן שאַפּן — סטיל, קאַמפּאָזיציע, אין אַרגאַנישער קינסטלערישער צוזאַמענגעגאַסנקייט מיט אינהאַלט, די ראַלע פון טראַדיציע און ווירקונג, די פּראַגן וועגן ראַמאַנטיק און רעאַליזם, וועגן פּאָזיטיווע און נעגאַטיווע טיפּן — אַט די אַלע פּראַבלעמען באַקומען אַן אַלזייטיקע אילוסטרירטע באַלויכטונג...“ און עס איז געווען די אַלגעמיינע מיינונג פון די סאָוועטישע שרייבער, אַז „ווינערס בוך, אינגאַנצן גענומען, איז איינס פון די גרעסטע אויפטוען, אויב נישט דער גרעסטער, אין דער יידישער ליטעראַטור־קענטעניש. די סאָוועטישע ליטעראַטור מעג שטאַלצירן מיט אַ ווערק פון אַזאַ פּאַרנעס און באַטייט.“ („מאַרגן־פּרייהייט“, 15טן סעפטעמבער, 1940). —

דער ליענער דאָרף אינזינען האָבן, אַז עס איז נישט קיין בוך אויף אַדורכ־צובלעטערן, נאָר ס׳איז אַ ווערק אויף צו שטודירן עס און צו לערנען פון אים. און אַוודאי איז דאָס בוך אַן אוצר פאַר אונדזערע בעסערע ליען־קרייזן, וואָס ווילן זיך גרינטלעך באַקענען מיט דעם כאַראַקטער, גאַנג און הויפּט־טענדענצן פון דער יידישער ליטעראַטור אינעם 19טן יאָרהונדערט.

פאָרוואָרט צו דער ערשטער אויפלאַגע

די אָפּהאַנדלונגען, וואָס דערשיינען אין דעם בוך, האָבן איך געשריבן אין די יאָרן 1927—1939. דער גרעסטער טייל איז איצט איבערגעאַרבעט און פאַרריכט געוואָרן.

מיט די דאָזיקע מאָנאָגראַפֿישע אַרבעטן בין איך אויסן געווען צו געבן אַ שטיקל צושטייער, עטלעכע בוי־שטיינער פאַר אַ קומענדיקער צוזאַמען־הענגענדיקער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אינעם 19טן יאָר־הונדערט. די אָנהייבן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור זיינען דאָך ביז די לעצטע יאָרן זייער ווייניק באַהאַנדלט געוואָרן. באַשטימטע ווערק, וואָס האָבן געהאַט אַ וויכטיקן באַדייט פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטע־ראַטור (למשל, „די גענאַרטע וועלט“ פון אַן אַנאַנימען פאַרפאַסער), זיינען כמעט אינגאַנצן פאַרגעסן געוואָרן. וועגן דעם שאַפן פון אַזעלכע גרונטלייגער פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, ווי אַקסענפעלד און עטינגער, זיינען, אַ חוץ עטלעכע ביאָגראַפֿישע און ביבליאָגראַפֿישע אַרטיקלען און מאַטעריאַלן, ניט געווען קיין שום ברייטערע אויספאַרשונגען. מיט מיינע אַרבעטן האָבן איך געוואַלט אָנהייבן אויספילן דעם דאָזיקן בלוז, ווייל אַן דעם איז ניט מעגלעך צוצוטערען צום אויפבויע פון אַ געשיכטע פון דער נייער יידישער ליטעראַטור. אין די עטיודן וועגן מענדעלען האָבן איך געפרואווט אַנצייכענען אַ סך־הכל פון זיין שעפּערישער אַנטוויקלונג ביז די אַכציקער יאָרן, און אין דער אַרבעט „מענדעלעס סטיל“ האָבן איך אויפן סמך פון אַן אַנאַליז פון „פישקע דער קרומער“ זיך באַמיט אַרויסצובאַקומען די אייגנאַרטיקע גרונט־שטריכן פון מענדעלעס קינסטלערישן סטיל.

פון דעם אַלעם איז קלאַר, אַז דער בוך מיינט ניט צו זיין אַ צוזאַמען־הענגענדיקע געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אינעם 19טן יאָרהונדערט. זי דאַרף ערשט געשריבן ווערן. און ס'וואַלט צייט געווען, אַז אונדזערע סאַ־וועטישע ליטעראַטור־פאַרשער זאָלן זיך קאַלעקטיוו נעמען צו דער דאָזיקער אַרבעט. די אָפּהאַנדלונגען אין דעם בוך זיינען בלויז איינצלע אויספאַרשונגען וועגן אַ ריי גרונט־פּראָבלעמען אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אינעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. אַרום די דאָזיקע גרונט־פּראָבלעמען האָבן איך גרופירט אַ היפשע צאָל דעטאַלישע מאַמענטן, וואָס האָבן אַ שייכות צו דער אַנטוויקלונג פון דער נייער יידישער ליטעראַטור ביז מענדעלען איינ־געשלאָסן.

איך וויל דא אויסדריקן אַ האַרצלעכן דאַנק מיינע פריינט אהרן גורשטיין און יצחק נוסיןאָו פאַר הילף און פריינטשאַפֿט, וואָס זיי האָבן מיר באַוווּן ביי מיין אַרבעט איבער דעם דאָזיקן בוך.

* * *

ס'איז אַ פאַרשפּרייטע מיינונג, אַז די נייע יידישע ליטעראַטור אינעם 19טן יאָרהונדערט הייבט זיך אָן — פון מענדעלען. * פּלוצים, אין אַ שיינעם פריי-מאַרגן אין די זעכציקער יאָרן, איז מענדעלע מיט זיינע ווערק אַראָפּגעפאַלן פונעם הימל. וועגן דעם פריאיקן פעריאָד אין דער נייער יידישער ליטעראַטור הערשן אַפילו אין קרייזן פון ליטעראַטור־קענער גענוג נעפּלהאַפטיקע פאַר-שטעלונגען, ווי וועגן עפעס אַ מין „פאַרגעשיכטע“, ווי וועגן עפעס אַזעלכע צופעליקע, צווישן זיך נייט־פאַרבונדענע פּרוואוון און פּראַגמענטאַרישע זאַכן, וואָס האָבן פאַר זיך גענומען אַ קנאַפן באַדייט און וואָס טויגן העכסטנס פאַר גריבלענישן און חקירות פון פּילאָלאָגן און ליטעראַטור-„אַרבעטלאָגן“.

אינעם מאַנגל פון אינטערעס צו די עלטערע שאַפונגען אין דער נייער יידישער ליטעראַטור, אינעם ביטולדיקן אַפּשאַצן די דאָזיקע ווערק הילכן אַפּ אויף עפעס אַן אופן — צומאַל איבערגעניצעוועט אויפן „עסטעטישן“ שטייגער — די אַלטע השגות פון פאַרביסענע „העברייאָיסטן“ וועגן דער פּלעבייאישער „דינסטמויד“, ווי זיי האָבן גערופן די יידישע שפּראַך און ליטעראַטור, און וועגן איר באַדייט און ווערט אין פאַרגלייך מיט דער „האַרנטע“ — דער העברייאישער שפּראַך און ליטעראַטור. ס'ווינקט דאָ נאָך, אַפּנים, — און אַמאַל דווקא אין דער פאַרם פון כלומרשטער „לינקשאַפֿט“ — די פאַראַכטונג פון די נאַציאָנאַליסטן, פון די כּל־המיני ציוניסטן און רעאַקציאָנערן צו דער שפּראַך און צו דער שעפּערשיקייט פון די פּאַלקס־מאַסן.

וואָרים אין דער אמתן איז די מעשה מיט דער יידישער ליטעראַטור פונעם 19טן יאָרהונדערט ביז צו די זעכציקער יאָרן גאָר נייט אַזוי, ווי די געוויסע אויבערפלעכלעכע, עמ־האַרצישע אַדער בייזוויליקע „קענער“ שטעלן זיך דאָס פאַר אַדער ווילן דאָס אַנדערע איינרעדן. די יידישע ליטעראַטור פון די דאָזיקע זעקס־זיבן יאָרצענדליק איז ווערט, אַז מע זאָל זיך צו איר באַציען נייט בלויז מיט אויפּמערקזאַמקייט און ערנסט, נאָר אויך מיט ליבע. אין זיין אַרטיקל „די געשיכטע פון דער זשאַרגאָן־ליטעראַטור“ (די

* ס'איז כּדאי צו פאַרצייכענען אַ קוריאָז: דער פאַרשער פון דער אַלט־יידישער ליטעראַטור אלעזר שולמאַן שרױבט אינעם אַרױנפיר צו זױן בוך „שפת יהודית-אשכנזית וספרותה“ (ריגא, תרע"ג, ז. 6), אַז זױט סוף 18טן יאָרהונדערט ביז די זעכציקער יאָרן פונעם 19טן יאָרהונדערט האָט די יידישע ליטעראַטור כּמעט אויפֿ-געהערט צו עקזיסטירן: „... תקופת ירידתה שחוללה כּמעט מהיות, והיא מקץ המאה הי"ח עד שנות השישים להמאה העברה.“ קורץ און שאַרף!

יידישע פאלקס-ביבליאטעק, 2, אפטיילונג ג, ז. 121) מאכט שולמאן א פאר-
וואורף די משכילים, הלמאי זיי האבן ניט געשייבן יידיש. „און גאנצע צענד-
ליק יארן (ער מיינט זינט סוף אכצנטן יארהונדערט ביז די זעכציקער יארן
פונעם ניינצנטן יארהונדערט—מ. וו.) האט מען פון אים (פונעם „זשארגאן“—
מ. וו.) ניט געהערט קיין איינציק געזונט ווארט.“ ער האט די ליטעראטור פון
דעם פעריאד פשוט ניט געקענט.

די אלט-יידישע ליטעראטור זייט דעם 15טן יארהונדערט ביז צום סוף
18טן יארהונדערט קאן אנווייזן אויף א היפש גרויסער צאל ביכער בכלל, און
אויף א רייכקייט פון געביטן און זשאנרען. אין דער דאזיקער אלט-יידישער
ליטעראטור זיינען פאראן: ביבלישער און וועלטלעכער עפאס, אריגינעלער
און איבערגעזעצטער, ריטעריאמאנען און אנדערע דערציילערישע פראזע,
פאעטישע שאפונג אין פארשיידענע זשאנרען, אייגנארטיקע ליטעראריש-
פאלקלארישע טעאטער-שפילן, א ריזיקער שלל מעשיות און לעגענדעס, נאך-
וועלן און דערציילונגען, רעליגיעזע און מאראליזירנדיקע (מוסר-ווערק, גע-
שיכטלעכע ווערק, כראניקעס, מעמוארן, א גרויסע שפע איבערזעצונגען און
איבערארבעטונגען פון די פארשיידנסטע ליטעראצורן.

די נייע יידישע ליטעראטור, דאס הייסט די וועלטלעכע יידישע ליטערא-
טור אין דער נייער יידישער שפראך פון די מזרח-אייראפייאישע לענדער,
הייבט זיך אן סוף אכצנטן, אנהייב ניינצנטן יארהונדערט, און איר ערשטער
פעריאד ענדיקט זיך אין די זעכציקער יארן, גראד צו מענדעלעס אַנקומען אין
דער יידישער ליטעראטור. ביז די זעכציקער יארן איז געווען דער פעריאד
פון דער טיפישער „ריינער“ השכלה, פון דער פריאיקער השכלה, און טאקע
אין דעם דאזיקן ערשטן פעריאד איז די שפראך און די ליטעראטור גרייט
געווארן פאר די אויפטרעטן פון די קלאסיקער מענדעלע, שלום-עליכם, פריץ.
די ליטעראטור פון די דאזיקע זעקס-זיבן יארצענדליק איז וואס שייך
„קוואנטום“, דער צאל ביכער, זייער ניט-אָנזעוויזיק. ס'האנדלט זיך סך-הכל
וועגן אן ערך הונדערט ביכער און אויך קליינע, מאַגערע ביכעלעך. וואס שייך
זשאנרען, איז די דאזיקע ליטעראטור איינזייטיק. דאס רוב ווערק זיינען
פונעם דראַמאַטישן זשאַנר (קאָמעדיעס און דראַמעס), פאלקסטימלעכע דער-
ציילונגען (מעשיות), ווייניק ליטערארישע פראזע, נאך ווייניקער (ליטע-
רארישע) דיכטונגען, וואס איז כמעט אויסשליסלעך אַ מער אַדער ווייניקער
פאלקלארישע. די פארשונג וועט דא מיט דער צייט אַרויסגעפינען נאך עט-
לעכע ווערק פון אַ גרעסערן אַדער קלענערן ווערט, אַזעלכע ווערק, וואס זיינען
אונז ביז איצט אַדער בלויז לויטן נאָמען באַקאַנט אַדער בכלל ניט באַקאַנט
געווען. קיין גרויסע ענדערונגען אינעם „קוואַנטום“ פון דער ליטעראטור איז
דעם פעריאד וועט דאס פאר דער ליטעראטור-געשיכטע ניט ברענגען.

אויב אזוי, קאן מען אפשר טאקע דערפאר מאכן אן אויספיר, און אפילו די באצייכענונג „ליטעראטור“ פאר די דאזיקע און ערך הונדערט ביכער אין א גוומא? קאן מען אפשר טאקע האלטן, און די דאזיקע באצייכענונג באַרעכטיקט זיך בלויז אלס א באדינגלעכע, און נאר אויב מע נעמט אין אכט די היסטארישע פערספעקטיוו, דעם היסטארישן צוזאמענהאנג פון די דאזיקע צענדליקער ביכער מיט דער אלט-יידישער ליטעראטור, פון איין זייט, און מיט דער רייכער אנטוויקלונג פון דער ליטעראטור, וואס איז געקומען זינט די זעכציקער יארן, פון דער אנדערער זייט?

ניין! די דאזיקע ווערק פארדינען די באצייכענונג „ליטעראטור“ ניט צוֹ ליב זייער „פאר“ און „נאך“, און ניט בלויז דערפאר, ווייל זיי האבן ליטעראַטור-היסטאריש צוגעגרייט די קלאסישע אנטוויקלונג — נאר צוליב זיך אליין, צוליב זייער אייגענעם ווערט.

די ליטעראטור פון דעם פעריאָד איז ניט סתם פאָרגעשיכטע און מער גאַרניט. זי האָט אַ זעלבשטענדיקן ווערט. שטעלט זיך די פראַגע: מיט וואָס איז די דאזיקע ליטעראַטור פאַר זיך גענומען אינטערעסאַנט? אין וואָס באַשטייט איר אידייאַישער און קינסטלערישער ווערט? מיט וואָס איז זי אָריגינעל און זעלבסטענדיק? צו יענער צייט איז די גייסטיקע קולטור פון די יידן אין די מזרח-איראָפּיאַישע לענדער געקומען צום אויסדרוק הויפּט־זאַכלעך אויף העברייאַיש. אויב אזוי, שטעלט זיך אַ ווייטערדיקע פראַגע: צי איז פאַראַן עפעס אַ חילוק צווישן דער דעמאָלטיקער יידישער און העבריי־אישער שיינער ליטעראַטור? אין וואָס באַשטייט דער חילוק? וואָסער באַדייט און ווערט האָט געהאַט די דעמאָלטיקע יידישע ליטעראַטור אין פאַרגלייך מיט דער העברייאַישער?

אזוי לאַנג מיר ענטפערן ניט אויף די דאזיקע פראַגן, פעלט אונדז די ריכטיקע מאָס און פערספעקטיוו ביים שטודירן די יידישע ליטעראַטור פון דעם פעריאָד. מע טאר ניט פאַרגעסן, אַז די העברייאַישע ליטעראַטור פון יענע עטלעכע צענדליק יאַר האָט פאַרמאָגט הונדערטער און אפשר טויזנטער ווערק, די יידישע ליטעראַטור האָט דעמאָלט עקזיסטירט בלויז אין גאַליציע, אוקראַינע, פוילן, ליטע, די העברייאַישע — אויך אין דייטשלאַנד, איטאַליע, האַלאַנד, טערקיי און אין אַ סך אַנדערע לענדער. געאָגראַפּיש איז דער קרייז פון איר שאַפן און ווירקן געווען אומפאַרגלייכלעך ברייטער.

די העברייאַישע ליטעראַטור איז געווען אַ ליטעראַטור פון און פאַר דער אינטעליגענץ, וואָס פאַר איר זיינען אויך די טירן צום מערב-איראָפּיאַישן און רוסישן קולטור־לעבן פאַרט געווען מער צוטריטלעך, איידער פאַר די אינטעליגענטן אַדער פון ווייניקער געבילדעטע פאַלקס־מענטשן פאַר די אויס־פאַלקס־מאַסן. די נייע יידישע ליטעראַטור איז דעמאָלט נאָך געווען אין די

וויקעלעך, מאַגער און פרימיטיוו, געשריבן פון געבילהעטע דעמאָקראַטישע געמוטשעטע, אונטערדריקטע און אָפגעשטאַנענע פּאָלקס־מאַסן. אָפּט האָבן די דאָזיקע ווערק אַ נאַאיוון, כּמעט „לובאַקישן“ כאַראַקטער.

די העברייאישע השכלה־ליטעראַטור האָט געהאַט אויסצושטיין ניט ווייניק רדיפות, אָבער זי האָט פאַרט געהאַט גרעסערע מעגלעכקייטן געדרוקט צו ווערן. זי האָט צומאָל באַקומען אַ געוויסע מאַראַלישע און מאַטעריעלע אונט־טערשטיצונג פון די איינפלוסרייכע אויפגעקלערטע בירגערלעכע קרייזן. די יידישע ליטעראַטור האָבן אָפילו די אויפגעקלערטע אינטעליגענטן גופא, אָפילו אַ סך פאַרשטייער פון דער העברייאישער השכלה גופא גערודפּט און פאַר־אַכטעט. און קיינער האָט זי ניט אונטערשטיצט, ווייל די מאַסן, צו וועלכע זי האָט זיך געווענדט, זיינען אַליין געווען הילפלאָז אין מאַטעריעלן און קול־טורעלן זינען.

אָפּדרוקן אַ יידיש בוך איז כּמעט ניט מעגלעך געווען. ס'האַט געקאָסט אַן אַ שיעור אַנשטרענגונג און קאַמף. ס'האַבן געדאַרפּט געשען נסים, כדי אַ יידיש בוך זאָל דעמאָלט דערשיינען אין דרוק, און נאָך מער נסים, אַז סע זאָל זיך אָפּהיטן ביז צום היינטיקן טאַג, ווייל די חסידים און כּלערליי פּינצטער־לינגען איז געגאַנגען אין לעבן, אַז סע זאָל דערפון ניט בלייבן קיין שפור אויף דער ליכטיקער וועלט.

איז וואָסער זעלבשטענדיקן באַדייט האָט אַזאַ ליטעראַטור געקאַנט האָבן, וואָסער אַריגינעלן ווערט?

און פאַרט האָבן די דאָזיקע מאַגערניקע ביכלעך דאָס אַלץ פאַרמאַגט — סיי אַ זעלבשטענדיקן באַדייט, סיי אַריגינעלקייט. ניט בלויז פאַר זיך גענומען, נאָר טאַקע אויך אין פאַרגלייך מיט דער אַז אַן ערך גרעסערער, פּילזייטיקערער און אין טראַדיציעס אויף אַזויפיל רייכערער העברייאישער ליטעראַטור. נאָך מער: אין פּרט פון אַריגינעלקייט קאָן מען זאָגן, אַז די דעמאָלטיקע יידישע שיינע ליטעראַטור שטייגט אַריבער די העברייאישע פון יענער צייט.

ניט געקוקט אויף איר צאָל־רייכקייט, אויף איר פּילפאַרביקייט, אויף די ווירקונגען פון דער אַנטיקער און קלאַסישער מיטלאַלטערלעכער העברייאישער ליטעראַטור און אַנדערע ליטעראַטורן, איז די העברייאישע שיינע ליטעראַטור דעמאָלט — און אַ היפשע צייט פריער — אין תּוך געווען אַרעם. פונעם גאַנצן אַכצנטן און ביז די פּופציקער יאָרן פונעם ניינצנטן יאָרהונדערט קאָן מען דאָ אַנרופן בלויז געציילטע ווערק, וואָס האָבן אויף אַן אמתן אַ קינטלטערישן ווערט. אַזוי למשל: אינעם אַכצנטן יאָרהונדערט די דראַמאַטישע פּאָעמע „מגדל עוז“ (מיגדאָל אויז — דער פּעסטונג־טורעם) און צום טייל „לישרים תּהלה“ (זאָיענשאַרים טעהילאָ — צו די גערעכטע אַ לויב־געזאַנג) פונעם טאַלאַנטפולן דיכטער משה־חיים לוצאַטאַ, און אין דער ערשטער העלפּט 19טן

יארהונדערט — די סאטירעס פון יוסף פערל און יצחק ערטער און עטלעכע עלעגישע לידער פון אברהם-דוב לעבענוואן. דאס זיינען קינסטלערישע אַאזיסן אין די ברייטע טעפעס פון דער דעמאלטיקער העברייאישער מליצה. צו די אויסגעזעכענטע נעמען וועט מען מ׳הסתם נאך עפעס קאנען צוגעבן, אבער ניט קיין סך.

משה-חיים לוצאטא איז אויף לאַנג-לאַנג פריער און אויף אַ גאַנץ יאָר-הונדערט פארויס געווען דער גרעסטער דיכטערישער טאלאנט און קינסטלער אין דער העברייאישער ליטעראטור. אבער זיינע בעסטע שאפונגען, ניט גע-קוקט אויף די אמת-אויסגעצייכנטע לירישע ערטער אין זיי, זיינען פארט, אינ-גאַנצן גענומען, אַבסטראַקטע אַלעגאָריעס. „מגדל עוז“ איז אַ פאַסטאָראַל, אַ קלאַסיציסטישע סטיליזאַציע* און „לישרים תהלה“ — אַ פילאָסאָפיש-מאָראַלישער דיאַלאָג צווישן די פאַרשיידענע מענטשלעכע אייגנשאַפטן און זיטלעכע קאָטעגאָריעס. דאָ איז ניטאָ קיין אַנצוהערעניש אויפן ווירקלעכן לעבן פון יענער צייט. יוסף פערלס „מגלה טמירין“ איז דווקא אַ זייער דעאַליסטיש ווערק, אַנגעפילט מיט בילדער פון דער צייט, — טאָר מען אָבער ניט פאַרגעסן, אַז דאָס איז אין אַלע פרטים, אַפילו אין דער שפראַך (וואָס ציט חיונה פון דער יידישער שפראַך), ניט קיין טיפיש העברייאיש ווערק. און ס׳איז ניט קיין צופאַל, וואָס פערל האָט דאָס דאָזיקע ווערק געשריבן אויך אויף יידיש, און ווער ווייט, צי ניט פריער, איידער אויף העברייאיש, אַזוי אַז דער העבריי-אישער וואַריאַנט איז אפשר אַן איבערזעצונג פונעם יידישן. א. ד. לעבענוואָן האָט אַ הויך די עטלעכע אמתדיקע טיפע און שיינע עלעגישע פאַרפאַסט אַן אַ שיעור בטלנישע מליצה-לידער, אַבער אויך אין די געראַטענע לידער איז ניטאָ קיין דירעקטע לעבעדיקע אַפּשפּיגלונג פונעם לעבן אין זיין צייט.

די איבעריקע, פאַרהעלטניסמעסיק-רייכע אין צאָל, העברייאישע שיינע ליטעראַטור פונעם אַכצנטן ביז דער העלפט ניינצנטן יאָרהונדערט באַשטייט דער עיקר פון עפיגאַנישע נאַכמאַכונגען, אַרטיסטישע שפּילערייען, אינהאַלט-אַרעמע רעטאָריק, ספקדיקע איבערזעצונגען; קורץ: פון „מליצה“ אינעם באַוואוסטן באַדייט, וואו מע טאָקט, שניצט און צאַצקעט דאָס וואָרט אַן אַ לעבעדיקן אינהאַלט. געוויס קאָן מען דאָ געפינען אַ שטרעבונג צו שיינקייט, אַ בענקעניש נאָך אַ שענער לעבן, אַ גאַרעניש נאָך דערהיבענע אידיען און

* איינגטלעך, אַ זעלבשמענדיקע באַארבעטונג פון גוארניס „געטרויער פאַסטעך“. דאָס דאָזיקע „אַרקאדישע שווישפּיל“ פון דעם גרויסן אימפּאַליענישן רענעסאַנס-ליריקער גוארני איז געשריבן אינעם גויסט פון דער גריכישער קלאַסיק. קאָן מען זיך שוין משער זיין, וואָסער ווייטע שייכות די העברייאישע באַארבעטונג פון דעם ווערק — ווי זעלבשמענדיק און טאַלאַנטפול זי זאָל ניט זיין — האָט געהאַט צום רעאַלן לעבן פון יענער צייט.

איידעלע געפילן, — אָבער די שטרעבונג, בענקעניש און גאַרעניש האָט זיך דאָ בלויז אין זעלטענע פּאַלן קינסטלעריש רעאַליזירט. געוויינלעך האָט דאָס זעלטן אַריבערגעשפּרייזט די גרענעצן פון דילעטאַנטיש-עסטעטישער שפּיר-לעריי. דאָס שווערע, מיט געשעענישן רייכע לעבן פונעם יידישן פּאַלק אין די דאָזיקע אַנדערעהאַלבן יאָרהונדערטער — און דאָס איז דאָך, אגב, די צייט פון אויפקלערונג — האָט כמעט ניט געפונען קיין לעבעדיקן, דירעקטן, רעאַליסטישן אָפּקלאַנג אין דער דעמאָלטיקער העברייאישער שיינער ליטעראַטור. זי האָט, אַ חוץ זעלטענע אויסנאַמען, ניט געהאַט קיין לעבעדיקע פּאַר-בינדונג מיטן פּאַלק, קיין אמתדיקע ווירקונג אויפן פּאַלק, און אין אַ טייל פאַלן איז זי אַפילו געווען פרעמד געשטימט צו די פּאַלקס-מאַסן.

ס'איז פאַרשטענדלעך, אַז דאָס פּאַלק איז צו דער דאָזיקער ליטעראַטור געווען גלייכגילטיק — סיי צו די פּראָזעס וועגן ליבע צו דער העברייאישער שפּראַך, סיי צו די פּאַרביסן-רעאַקציאָנערע אידייען פון שמואל-דוד לוצאַטאַ, סיי צו די מיינסטנס גלאַטיקע און ניט טיפע סטראַפּעס פון נפתלי הערץ ווייזל און צו די שיינע מליצות פון מאיר הלוי לעטעריס, און בכלל צו דער גאַנצער אויפגעבלאָזענער כלומרשטער קלאַסיק און פּסעוודאָ-ראַמאַנטיק.

אַז מע קומט פון דער דאָזיקער פּאַרגליווערטער אַטמאָספּער צו די פּראָסטע ביכלעך פון דער דעמאָלטיקער יידישער ליטעראַטור, אַטעמט מען אַפּ מיט פּרישער, לעבעדיקער לופט, מיט דער לופט פונעם פּאַלקס-לעבן. דאָ איז פּאַראַן די פּרישקייט פון אַן אַנהייב, עפעס וואָס פון מעשה-בראשית, ווען מע ברעכט אַלטע קאַנאָנס, מע ציט אונטער אַ שטריוך אונטער דער פּאַרגאַנגענ-הייט און מע הויבט אַן פּונסניי. די יידישע ליטעראַטור איז דעמאָלט צום גרעסטן טייל נאַאיוו און פּרימיטיוו, דאָס ווערט אָבער קאַמפּענסירט דורך איר פּרישקייט און לעבעדיקייט.

ווער ס'וויל עפעס געוואויר ווערן וועגן דעם אמתן אינטימען טאַג-טעגלעכן לעבן פונעם יידישן פּאַלק אין יענער צייט, דער מוז אַנקומען צו די דאָזיקע יידישע „ביכלעך“. פון די דעמאָלטיקע העברייאישע „ספרים“ וועט ער וועגן דעם ווייניק געוואויר ווערן, פון די יידישע וועט ער דערפילן מיט אַלע חושים דעם טעם פונעם לעבן, דאָס אויסזען, דאָס געמיט פון די פּאַלקס-מאַסן אין יענע יאָרן.

געוויס איז אויך די יידישע ליטעראַטור דעמאָלט ניט אַראַפּגעפאַלן פונעם הימל. ביי איר גאַנצער „פּרימיטיווקייט“ איז זי פּאַרבונדן מיט טראַדיציעס פון דער עלטערער יידישער און נאָך מער פון דער אַלטער און נייער העב-רייאישער ליטעראַטור, מיט ווירקונגען פון די מערב-אייראָפּיאישע ליטעראַטור-טורן און דער רוסישער ליטעראַטור. אַנדערש איז גאָר ניט מעגלעך. קיין שום גייס אין אַ ליטעראַטור, אַפילו איר זעלבשטענדיקייט און אַריגינעלקייט,

אנטשטייט גיט פון זיך אליין, אן פארשידענע ווירקונגען פון פארגאנגענהייט און קעגנווארט. דער עיקר אבער אנטשטייט דאס נייע דורך ווירקונגען פונעם לעבן פון דער קעגנווארט. און נייע אין דער ליטעראטור איז טאקע אפהענגיק דערפון, אויף וויפיל זי, די ליטעראטור, איז אפן און פילבאר פאר די ווירקונגען פון דער קעגנווארט, פונעם קעגנווערטיקן פאלקס-לעבן. און דאס איז טאקע דער וויכטיקסטער חילוק צווישן דער דעמאלטיקער יידישער און העברייאישער שיינער ליטעראטור.

די בעלעטריסטיק פון די יידישע אויפקלערער אין יידישער שפראך איז אוממיטלבר געווען געווענדט צום לעבן פונעם פאלק, צו זיינע דעמאלטיקע וואכעדיקע געזעלשאפטלעכע באדערפענישן, אזוי ווי מע האט זיי דעמאלט באנומען. די אייגנארטיקייט פון דער דאזיקער יידישער קינסטלערישער ליטעראטור ליגט אין דער אייגנארטיקייט פונעם דעמאלטיקן לעבן פון די יידישע פאלקס-מאסן, פון זייער טראגישער לאגע, פון זייער שעפערשיקייט. די דאזיקע ליטעראטור איז געווען א ליידנשאפטלעכע, קעמפערישע. זי האט ליב געהאט דאס פאלק, און דאס פאלק האט זי ליב געהאט. האט מען די ביכער גיט געקאנט דרוקן, האט דאס פאלק פארשפרייט די לידער — אויסנ-ווייניק, מינדלעך, די „טעאטער-שטיק“ — דורך כתב-ידן, אין די פילע צענדליקער, אין די פילע הונדערטער.

דא, אין די דאזיקע פאלקסטימלעכע ביכלעך — פונקט ווי אין די פאלקס-מעשיות און פאלקס-לידער, נאר אויף א מער קאנקרעטן, מער רעאליסטישן אופן — קאן מען אוממיטלבר אנטאפן דעם דופק פונעם פאלק, דא אנט-פלעקט זיך אַנשוילעך דער כאראקטער פונעם פאלק, די אייגנארטיקייט פון זיין געמיט-לעבן, פון זיין שטייגער, פון זיינע אידעאלן און פון זיין שטרעבן צו גערעכטיקייט, פרייהייט און ליכט. און דאס איז די אייגנארטיקייט און אריגינעליקייט פון די דאזיקע שיינע פאלקסטימלעכע שאפונגען.

זייט די פופציגער יארן זיינען אַנגעקומען אין דער העברייאישער ליטע-ראטור א ריי באדייטנדיקע שרייבער, וואס האבן געפרוואווט דורכרייסן דעם שפיינעבס פון דער מליצה. דער לירישער פראזאאיקער אברהם מאפו שרייבט זיינע היסטארישע ראמאנען פון דער ביבלישער צייט. די „היסטאריע“ איז אין די דאזיקע ראמאנען זייער נאאיוו, אבער די פראסטטיקייט פון די געפילן, די שיינע נאטור-בילדער, די שילדערונגען פון ליבע ביי זייער גאנצער אידייליק און בוקאליק — זיינען פאר יענער צייט אין דער יידישער סביבה, בפרט אין דער העברייאישער ליטעראטור, געווען א נייע און אן אויפטו. זיין „עיס צבוע“ (איט צאואואַ — פילקאליריקער רויב-פויגל) איז א קריטישער שטייגער-ראמאן. ס'קומט דעמאלט דער ערנסטער און טאלאנטפולער דיכטער און געזעלשאפט-קריטיקער יהודה-לייב גארדאן (וואס האט אויך געשריבן

אויף יידיש). ס'קומט פריץ סמאלענסקין מיט זיינע ראמאנען „התועה בדרכי החיים“ (האטוישע בעדארקיי האכאים — דער בלאַנדזשענדיקער אויף די וועגן פונעם לעבן) און „קבורת חמור“ (קוואוראס כאמור — א באגרעבעניש ווי פון אן אייזל). אברהם מאפו איז געווען א נאאיווער ראמאנטיקער, גארדאן א ניכטערער קרעפטיקער רעאליסט, סמאלענסקיןס רעאליזם איז געווען שטארק פארטונקלט פון א שטענדיקן אינערלעכן שטרייט מיט זיינע אייגענע ראמאנטיש-נאציאנאליסטישע אידיען. מאפו און סמאלענסקין זיינען ווייט ניט פריי געווען פון מליצה. אבער אלע דריי זיינען געווען משכילים, האבן גע-קעמפט מיט זייער קינסטלערישן טאלאנט קעגן די מיטלאלטערלעכע פארמען פון לעבן, קעגן דעם אפגעשטאנענעם שטייגער, קעגן קהל, קעגן צבועקישער פרומלעכקייט, קעגן די פעאדאלע גבירים און תקפים, קעגן דער אונטער-דריקונג פונעם פאלק. דאס זיינען אן ספק געווען עכטע טאלאנטפולע שריי-בער, זיי האבן זיך אויף זייער שטייגער באמיט אפצושפיגלען אין זייערע ווערק דאס לעבן און די נויטן פונעם פאלק.

ס'איז אבער פאָרט אַ חילוק צווישן די דאָזיקע העברייאישע — און די יידישע בעלעטריסטן פון דער פריאיקער השכלה. ביים אפשאצן אן אויפטו קאָנען מיר ניט פארבייגיין די פראגע, אויף וויפיל דער אויפטו איז ניי אדער רעלאטיוו ניי. דער מאמענט פון פיאנערישקייט שפילט דאָ שטענדיק אַ גע-וויסע ראל. און מע טאר ניט פארגעסן, אן די דאָזיקע דריי העברייאישע שרייבער האָבן זייערע געזעלשאפט-קריטישע בעלעטריסטישע ווערק געשאפן אין די פופציקער און זעכציקער יארן. אבער די יידישע שרייבער: דער אויטאר פון דער אַנאָנימער „די גענארטע וועלט“, אַקסענפעלד, עטינגער, האָבן שוין זייט דעם צווייטן יאָרצענדליק אינעם 19טן יאָרהונדערט רעאליזירט די אויפקלערערישע טענדענצן אין לעבעדיקע רעאליסטישע בילדער. דאָס איז ערשטנס.

צווייטנס, איז די פריאיקע אויפקלערערישע בעלעטריסטיק אין יידישער שפראך פריי פונעם נאציאנאליסטישן נעפל, פון כלומרשטן קלאסיציזם, פון ראמאנטיק און מליצה — און דאָס קאָן מען וועגן אַזעלכע שרייבער, ווי מאפו און סמאלענסקין, ניט זאָגן.

דריטנס, מוז מען פאָרט אונטערשטרייכן דעם באַדייט פון דער שפראך פארן גראַד פאַלקסטימלעכקייט און רעאליזם פון אַ ליטעראַטור. י. ל. גארדאָן, דער באַזייטנדיקסטער פון די דריי דערמאָנטע שרייבער, האָט זיך אויף זיין שטייגער, ווי ווייט אַזאַ פאַראַדאָס איז מעגלעך, באַמיט צוצוגעבן זיין העב-רייאיש אַ שטייגער־פאַלקסטימלעכן“ כאַראַקטער. צו דעם צוועק האָט ער, ווי פריער פערל א. א. און שפעטער מענדעלע, איבערגעגעבן „יידישיזמען“, דעם כאַראַקטער פון דער ריידישפראַך מיט דער הילף פון דעם מער וואַכעדיקן

(איידער דער ריינער ביבל-סטיל) משנה-נוסח. אבער ווי קאן מען זיין אויף אן אמתן און ביז צום סוף שטייגער־פאלקסטימלעך אין אן אנדער שפראך, ווי די, וואס דאס פאלק רעדט, אין אן אנדער שפראך, ווי די, וואס די ברייטע מאסן פונעם פאלק, צו וועלכע מע ווענדט זיך, פארשטייען און אין וועלכער דער דיכטער אליין רעדט, טראכט און פילט געוויינלעך? ווי קאן מען אין אן אריגינעלער שאפונג (ניט אינעם פלאן פון היסטארישן דאמאן און ניט אינעם פלאן פון אן איבערזעצונג) איבערגעבן ביז צום סוף שטייגער־און רעאליסטיש דאס לעבן פונעם פאלק, די שטימונגען פון זיין געמיט, זיין האנדלען און זיינע תנועות און דער עיקר זיין ווארט — אויב ניט טאקע קודם-כל אין זיין אייגענער שפראך?

וויפיל י. ל. גארדאן אדער סמאלענסקין האבן ניט געזאלט שטרעבן צו רעאליזם, פעלט אבער אין זייערע העברייאישע ווערק פארט א רעאליסטישער עיקר — דער ווירקלעכער שטייגער־לעבעדיקער אויסדרוק, ווי מע האט ניט געזאלט — אין א דיאלאג — נאכמאכן אויף העברייאיש א יידישן זאך — אבער קינמאל אין דער וועלט האט אזוי א ייד ניט גערעדט. ס'איז געבליבן איבערגעצט, קינסטלעך, געמלאכהט. ביי די בעסטע שאפונגען גארדאנס איז פארט געבליבן א מחיצה צווישן זיי און דעם ווירקלעכן לעבן, — און דער צווישנשייד איז געווען די העברייאישע שפראך, וואס איז געווען פרעמד דער שפערישקייט און דער באוועגלעכקייט פונעם אלטגעלעכטן לעבן.

די שפראך, אין וועלכער דאס פאלק רעדט, איז א גוואלדיקער קאנץ צענטראט פונעם לעבן, אלס די פארם פונעם פאלקס לעבעדיקער באוועגונג, אלס זיין שאפונג, אלס דער אויסדרוק פאר זיין קולטור. די שפראך גופא אלס אזעלכע אנטהאלט שוין א גרויס שטיק פונעם פאלקס לעבן. אן איר קאן מען זיך ניט באגיין, אויב מע וויל דערפילן דעם פולס און דעם געשמאק פון דעם דאזיקן לעבן און מע וויל דאס פארקערפערן אין קינסטלערישע בילדער.

דער ווערט פון דער יידישער ליטעראטור אין דער ערשטער העלפט פונעם 19טן יארהונדערט ליגט ניט בלויז אין אירע היסטארישע טענדענצן, אין דעם וואס זי האט קינסטלעריש פארקערפערט דאס געזעלשאפטלעכע שטרעבן פונעם פאלק, נאר אויך דערין, וואס זי האט דאס דאזיקע לעבן גופא מיט זיין „וואכעדיקער“ נויט און פיין, מיט זיין מענטשלעכער פרייד, מיט זיין שפערישקייט און שטרעבן צום ערשטן מאל קרעפטיק קינסטלעריש פאר-פיקסירט.

דעם ווערט פון אזא מין פריאיקער אנהייבנדיקער ליטעראטור מעסט מען ניט בלויז מיט „ריין-קינסטלערישע“ מאסן, לויט די פרינציפן פון דער אפיציעלער פאעטיק, לויט דעם גראד געראטנדיקייט פון די אנגעווענדטע קינסט-לערישע מיטלען. איר ווערט איז העכער. אין אזעלכע ווערק, וואו די שפע-

פון לעבן איז נאך ווייניק געצוימט פון קאנאנס און וואו דער שרייבער לאזט זיך פירן דער עיקר פונעם לעבן, — איז פאראן עפעס וואס פון יענעם כוח, וואס שאפט, ענדערט און אנטוויקלט די קונסט-געזעצן און מאסן.

אקסענפעלדס „שטערנטיכל“ און זיינע קאמעדיעס, עטינגערס „סערקעלע“, די פאלקלארישע מעשיות (אפגעריעדט פון לידער) פון יענער צייט געהערן צו יענעם מין שאפונגען, וואס זייער ווערט איז ענגער פארבונדן מיט דער שפראך גופא און איר אויסדריקלעכקייט, איידער געוויינלעך פראזאישע און דרא-מאטישע ווערק. למשל: ביי אן איבערזעצונג פארלירן זיי מער טאקע פון זייער אביעקטיוון ווערט, איידער פראזע און דראמאטורגיע פון א קינסטלעריש העכער אנטוויקלטן מין. דער באדייט פון דער שפראך גופא איז דא אן אביעקטיוו גרעסערער. די שפראך גופא האט דא א גרעסערן אנטוויקלטן דער קינסטלערישער „סובסטאנץ“ פונעם ווערק, אזוי צו זאגן, אין דעם פרט זיינען אזעלכע נאאיווע, צום טייל „נאטור-וואוקסיקע“, ווערק ענלעך צו דיכטונג, וואס פארלירט א שטיק נשמה ביים איבערזעצן אין פראזע אדער אין אן איבערזעצונג. די שפראך — די שפראכלעכע רוערד, וואס איז פול מיט פרוכטבארן זאפט און אומגעצוימטן לעבן, מיט דורותדיק אָנגעזאמלטע גע-דאנקען און געפילן — ווערט דאך דא צום ערשטן מאָל קינסטלעריש פיקסירט. דערמיט, וואס דער ליטערארישער אַקער רירט זיך דא צו צום שפראכלעכן אור-באָדן, רודערט ער אויף אַ גרויסן אָנגעזאמלטן שעפערשן כוח. אַזאָ מין ערשטמאָליק פאַרפיקסירן ברענגט שוין פאַר זיך באַדייטדיקע אויפטוען. כאָטש ס'איז אַמאָל אין אזעלכע פאַלן שווערער, ווי געוויינלעך אין ליטעראַטור, פעסטצושטעלן די גרענעצן צווישן דער שעפערשיקייט פונעם פאַלק און די אינדיווידועלע אויפטוען פונעם שרייבער.

די יידישע ליטעראַטור פונעם 19טן יאָרהונדערט האָט אויפגענומען אַ סך און פאַרשיידנאַרטיקע ווירקונגען, זייער ווערטפולע ווירקונגען אויך פון דער דעמאָליטיקער העברייאישער ליטעראַטור. באַזונדערס וואָס שייך דערקענטע-ניש און קולטור בכלל און וואָס שייך דער אויפקלערערישער וועלט-אַנשוואונג בפרט, וואָס איז צו יענער צייט אין דער יידישער סביבה פאַרמולירט געוואָרן אין דער העברייאישער שפראַך.

אַבער אימפולסן פאַרן קינסטלערישן שאַפן אין דער רעאַליסטישער פראַזע און דראַמע, אַנרעגונגען פאַרן שאַפן בילדער פונעם ווירקלעכן שטייגערישן לעבן, לעבעדיקע געשטאַלטן און לעבעדיקע געפילן האָט די יידישע ליטעראַ-טור, לפחות ביז אין די זעכציקער יאָרן, פון דער העברייאישער ליטעראַטור זייער ווייניק באַקומען, ווייל זיי זיינען דאָרט כמעט ווי ניט געווען. די ווירקונג פון דער העברייאישער פראַזע (מאַפּוס „עײַט צבוע“) האָט, אין זיין צייט, שיער ניט געשעדיקט אַזאָ גרויסן טאַלאַנט ווי מענדעלע — באַלד ביים אָנהייב פון

זיין שאַפן («האבות והבנים»), ביז ער האָט זיך ניט געכאַפט און האָט ניט אָנגעקניפט אין די פּראָסטע טראַדיציעס פון דער עלטערער יידישער ליטע-ראַטור.

און דווקא גראַד די פּראָסטע יידישע שפּראַך, די «אַמעטנע» יידישע ביכלעך און יידישע פּאַלקס-לידער, מעשיות א. א. וו. האָבן דער אַלטער רייכער און ערוּדיציאָנעלער העברייאישער ליטעראַטור געגעבן אַ סך לעבע-דיקע קינסטלערישע אימפּולסן און אַנרעגונגען. ניט בלויז וואָס שייך בילדער און טיפּן, נאָר אויך וואָס שייך דער אויסבילדונג פון דער נייער העברייאישער שפּראַך פון דעם נייעם העברייאישן פּראָזע-סטיל, וואָס באַזירן זיך אויף פּערלס, לעוויןאַנס, גאַרדאַנס סטיל און דער עיקר אויף מענדעלעס' נוסח, און דאָס הייסט — אויף דער ווירקונג פון דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור.

אין דער יידישער ליטעראַטור פון דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט האָט צום ערשטן מאל זייט יאָרהונדערטער דאָס פּאַלק אָנגעהויבן צו דערציילן וועגן זיך און זיין לעבן ניט אין אַבסטראַקטע זאַצן און כראַניקיאַרישע באַ-ריכטן, ניט אין מעשיות מיט אַ צומיש פון פּאַנטאַסטיק, נאָר אין לעבעדיקע, וואַרהאַפטיקע אַריגינעלע ליטעראַרישע בילדער.

אויף אַזאַ ווערק, ווי עטינגערס «סערקעלע», האָבן געווירקט פאַרשיידענע אייראָפּיאישע השפּעות, באַזונדערס די דראַמאַטורגיע פון דער אויפקלערונג. אַבער שוין בלויז דאָס אַליין, וואָס ער. האָט פאַר זיינע אויפקלערערישע טענה-דענצן אַריינגעפירט אין דער יידישער ליטעראַטור פּראָסטן, וואַכעדיקן לעבע-דיקן שטייגער, איז דעמאַלט (אַן ערך אין 1825) געווען אַ גרויסער אויפטו. אַזוינס און אין אַזאַ מאָס, ווי ביי עטינגערן, איז דעמאַלט אַפילו אין דער אייראָפּיאישער און רוסישער דראַמאַטורגיע ווייט ניט געווען קיין זעלבסט-פאַרשטענדלעכע און פאַרשפּרייטע זאַך. דאָס אַליין איז שוין געווען אַ זייער וויכטיקער אַריגינעלער שטריך. דערביי מוז מען געדענקען, אַז דער דאָזיקער שטייגער ווערט אין אַזאַ שפּע און לעבעדיקייט דאָ צום ערשטן מאל פּיקסירט. אין אַזעלכע פּאַלן קאָן זיך געוויינלעך דער שרייבער לייכט פאַרלירן אין דער שפּע פון באַאַבאַכטונגען, אַזוי אַז דער מאַטעריאַל הערשט איבער אים. עטינגער אַבער האָט די שפּע פון ניי-פּיקסירטן שטייגער אויסגעצייכנט באַהערשט און קינסטלעריש אויסגעפורעמט.

צו אַזאַ רעאַליסטיש ווערק, ווי עטינגערס «סערקעלע», האָט די העבריי-אישע ליטעראַטור פונעם 18טן ביז העלפט 19טן יאָרהונדערט גאַרניט וואָס אַנטקעגן צו שטעלן, סיי לויטן סכּוּם פאַרפּיקסירטן לעבן, סיי לויט דער מייסטערשאַפט פון דער פאַרם. די דאָזיקע קאַמעדיע, וואָס איז געשריבן גע-וואָרן צוריק מיט אַן ערך 115 יאָר, איז ביז היינט אין קינסטלערישן זינען

אפשר די בעסטע אפילו אין דער יידישער ליטעראטור, אפגעוועזענע פון דער העברייאישער, וואָס פארמאָגט ניט קיין דראַמאַטורגיע.

און ווידער: אין אַקסענפעלדס ווערק איז אויפגענומען, אויפגעכאַפט אַ ריזיק שטיק פונעם צאַפֿלדיקן אינטימען לעבן אין זיין צייט. און וועגן וואָסער קינסטלעריש-דערציילעריש ווערק אין דער דעמאָליטיקער העברייאישער ליטע-ראַטור קאָן מען אַזוינס זאָגן? סײַדן וועגן פערלס ״מגלה טמירין״. געוויס: אין די ווערק פון מאַפּו, גאַרדאַן, סמאַלענטקין איז פאַראַן אומפאַרגלייכלעך מער קולטור, מער ערוויציע, זייער שאַפן איז טאַקע אַן אַן ערך אינ-טעלעקטועלער, און טאַקע אויך פילזייטיקער, פילפאַרביקער, דעריבער אין אַ ריי פרטים אַן אַן ערך רייכער. אָבער די ווערק פון אַזאַ שרייבער ווי אַקסענ-פעלד פאַרמאַגט מער חיות, מער לעבעדיקע זאַפֿטן. אַקעגן דעם בלוטפולן, קרעפטיקן, כאַטש טאַקע אַ ביסל פרימיטיוון אַקסענפעלד זעט דאָן אפילו דער רייד-באַגאַבטער סמאַלענטקין אויס אַנעמיש. אַקסענפעלדס ראַמאַן ״דאָס שטערנטיבל״ פאַרמאַגט דעם עכטן חן פון נאַטור-וואַוקסיקייט, פון אוממיטל-באַרקיט. די אידיען פון דער השכלה, דאָס אויפקלערערישע שטרעבן באַ-קומט דאָ פאַלקסטימלעכע, המונישע שטריכן, די אַבסטראַקטע ״הימלישע טאַכטער״ ווערט פאַרקערפערט אין זייער ערדישע געשטאַלטן. וועגן וועלכע העברייאישע עלטערע פּראָזאַאיקער אין דער קינסטלערישער ליטעראַטור ביז די פּופּיקער-זעכאיקער יאָרן קאָן מען אַזוינס זאָגן? די יידישע פּאַלקלאָרישע און האַלב-פּאַלקלאָרישע סאַטירישע לידער קעגן חסידים און רביים, די לידער וועגן רעקרוטישע, די ליבע-לידער א. א. וו. — וואָס קאָן מיט זיי פאַרגליכן ווערן אין דער דעמאָליטיקער העברייאישער ליטעראַטור ביז צו גאַרדאַנען?

די דאָזיקע עלטערע ווערק פון דער נייער יידישער ליטעראַטור האָבן זיך געשטיצט אויפן רעאַלן לעבן, אויף די באַדערפענישן און אויפן שטרעבן פון די פּאַלקס-מאַסן. די דאָזיקע ביכער האָבן אַ געשיכטע, אַ היסטאָרישן צו-זאַמענהאַנג פון דור צו דור, סײַז דאָ פאַראַן אַן אַנטוויקלונג, אַ טראַדיציע, פון שטופע צו שטופע: אייכל, וואַלפּסזאָן, מ. לעפּין, דער אַנאַנים פון ״די גענאַרטע וועלט״, אַקסענפעלד, עטינגער, לעווינזאָן, גאַטלאַבער, דיק, לינעצקי, גאַלדפּאַדן, מענדעלע, א. א. וו., א. א. וו. און דאָס אייגענע שטעלן מיר פעסט אינעם וועג פונעם אַלטן פּאַלקלאָר-ליד צום האַלב-ליטעראַרישן, האַלב-פּאַלקלאָרישן פּאַלקס-ליד. די דאָזיקע ליטעראַטור האָט געוואוסט, וואָס זי וויל. אַזוינס רופֿט זיך ליטעראַטור אין אייגנטלעכן זינען פונעם וואָרט.

קיין שום קוואַלן, ניט וויסנשאַפטלעך-היסטאָרישע, ניט בעלעסטריטישע (אין העברייאיש און אַנדערע שפּראַכן), קאָנען ניט פאַרבייטן דעם וואָרט פון דער דאָזיקער ליטעראַטור אויף צו דערקענען, אַנשוילעך צו באַנעמען און צו דערפילן בחוש דאָס אינטימע, טאַג-טעגלעכע לעבן פונעם פּאַלק, פון די מאַסן

אין יענער צייט, זייער ווירקלעכן שטייגער, זייערע געפילן, זייער געזעלשאַפט-
לעך דענקען, זייער טראַכטן, האַנדלען, האַפן, שטרעבן און די שעפּערישקייט
פון זייער וואַכעדיקן געוויינלעכן טאַג. די ליטעראַטור פון יענער צייט איז
ניט בלויז אַן אייגנאַרטיקער אַפּשניט אין דער געשיכטע פון דער יידישער
ליטעראַטור, נאָר אַזאַ, וואָס האָט פאַר זיך אַן אַריגינעלן און זעלבשטענדיקן
באַדייט. זי איז ניט בלויז אַ וויכטיקע זאַמלונג פון געשיכטלעכע דאַקומענטן,
אַן אינטערעסאַנט קאַפיטל פון דער יידישער קולטור, פון דער יידישער גע-
שיכטע בכלל, נאָר אויך אַ זאַמלונג פון דענקמאַלן פון דער שעפּערישקייט פונעם
פּאָלק אין איינעם פון די שווערע, פאַראומערטע פּעריאָדן אין זיין געשיכטע.

ב. ווינער

חאַטקווע, יאַנואַר 1939.

די יידישע ליטעראטור ביים אָנהייב פונעם ניינצנטן יאָרהונדערט

1. דאָס עלטערע און דאָס נייע יידיש

דאָס עלטערע יידיש אין דייטשלאַנד—יידיש-טייטש—האַט ניט אַריבער-געטראָטן די שוועל, וואָס פירט צו דער אויסבילדונג פון אַ נייער זעלב-שטענדיקער שפראַך. ערשט דער צונויפשטויס מיט די סלאַווישע שפראַכן, מיט פּויליש, אוקראַיניש, רוסיש, טשעכיש, און מיט זייער ווירקונג האָט געמאַכט פון יידיש-טייטש — די יידישע שפראַך. די פאַרשיידענע יידיש-טייטשע דיאַלעקטן, וואָס האָבן אויסער די דייטשע לענדער אָפּגעהיט זייער אַלטע טייטש-יידישע גרונט-פאַרם (דאָס יידיש פון אונגאַרן, פון בעמען, מאַראַוויע א. אַז. וו.),* האָבן אָנגעהויבן אַרויסצואווייזן אַ ווייטערדיקע אַנט-וויקלונג-טענדענץ. זיי זיינען אָבער איבער פאַרשיידענע היסטאָרישע סיבות געבליבן פאַרגליווערט אויפן וועג פון דיאַלעקט צו שפראַך. זיי מאַכן דעם איינדרוק פון ניט ביז צום סוף אויסגעטראַגענע שפראַך-בילדונגען, וואָס זייער אַנטוויקלונג איז מיטאַמאַל איבערגעהאַקט געוואָרן ביים וואַרצל, און זיי האָבן אָנגעהויבן איינצודאַרן.

אַן אַנטשיידנדיקער קער אין דער אַנטוויקלונג פון יידיש צו אַ שפראַך שטעלן מיר פעסט ערשט אינעם 17טן יאָרהונדערט אין יענע לענדער, וואו ס'האַבן געלעבט געדיכטע יידישע מאַסן און וואו די פאַרבינדונג מיט דער דייטשער שפראַך איז געאַגראַפיש איבערגעריסן געוואָרן. אין דעם זיינען זיינען די פאַר-הנחות געווען אַמגיינסטיקסטן אין פּוילן, ליטע און אוקראַינע. עס זעט אויס, אַז אין די דאָזיקע לענדער גופא איז דער גראַד שפראַכלעכער פאַרזעלבשטענדיקונג געווען אָפּהענגיק אויך פון דעם געאַגראַפישן מהלך, וואָס האָט אָפּגעשיידט יידיש פון דייטשע שפראַך-צענטערס. און געמיינט איז ניט בלויז פון דייטשע שפראַך-געגנטן, נאָר אויך פון יענע געגנטן, וואו ס'האַבן זיך געפונען אין אַ גרעסערער צאָל דייטשע (ניט-יידישע, און אויך נייע יידישע) איינוואַנדערער. די עלטערע יידיש-טייטשע פאַרמען האָבן זיך, אָפּנים, לענגער, עקשנותדיקער אָפּגעהיט אין די גרויסע אַלט-פּוילישע שטעט, וואו דייטשע (ניט-יידישע) איינוואַנדערער האָבן געבילדעט אַ באַדייטנדיקן טייל פון דער שטאַטישער בירגערלעכער באַפעלקערונג, ווי למשל אין קראַקע א. אַז. וו.;

* אימאַליע און האַלאַנד האָבן פאַרמאָגט בלויז קליינע גרופּעס איינגעוואַנדערטע דויטשע יידן; זייער יידיש איז געווען פאַרמשפּט צום גיכן אונטערגאַנג.

אין פאדאליע, אוקראינע און אפילו מזרח-גאליציע, באזונדערס אין די קלע-
נערע שטעט, שטעטלעך און ישובים, האָבן זיך אינטענסיווער און אַרגאַנישער
אויסגעבילדעט די אייגנטלעכע פאַרמען פון יידיש, וואָס האָבן זיך דאָן מיט
דער צייט אין גרונט פאַראיינהייטלעכט אין די מזרח-אייראָפּיאישע סלאַווישע
לענדער.

אַן ערך אין דער צווייטער העלפט 17טן יאָרהונדערט איז דער פּראָצעס
פון שפּראַכלעכער פּאַרזעלבשטענדיקונג פון יידיש אין פּוילן און אוקראַינע
געווען מער אַדער ווייניקער פאַרענדיקט. מיר האָבן שוין דעמאָלט פאַרטיק
די וויכטיקסטע שטריכן פון אונדזער היינטיקער יידישער שפּראַך, כאַטש
ס'האָבן זיך דאָ נאָך נאָכגעשלעפט אַ מענגע אַרכאַאישע עלעמענטן.
דאָס איז אַלץ געזאַגט וועגן דער גערעדטער שפּראַך. אין דער שריפט-
שפּראַך האָט זיך נאָך אַ היפשע צייט לאַנג געהאַלטן דער אַלטער יידיש-
טייטשער ליטעראַרישער שפּראַך-קאַנאָן.* ער איז אָבער שוין דאָ אין פּוילן
מער ניט געווען קיין לעבעדיקע זאַך. און ווי דער שרייבער זאָל זיך ניט
באַמיען, רייסט זיך פאַרט דורך דורכן יידיש-טייטשן שריפט-קאַנאָן דאָס
לעבעדיקע יידיש, אַמאָל אין איינצלע ווערטער, אַמאָל אין גאַנצע זאַצן, אַפילו
אין די אַפיציעלע דאָקומענטן (קהלשע פּנקסים א. א.) און אין די ביכער פון
דער רעליגיעז-יורידישער און ריטואַלישער קאָזואיסטיק (רעספּאָנסן—שאלות-
ותשובות). די איבערדרוקן פון די עלטערע יידישע ביכער ווערן יעדעס מאָל
צוביסלעך אַלץ מער צוגעפאַסט צום נייעם יידיש, ווייל דאָס עלטערע יידיש-
טייטש ווערט אַלץ מער און מער פרעמד און אומפאַרשטענדלעך. דער איינ-
רייס צווישן דער רייך-אַנטוויקלטער גערעדטער נייער יידישער שפּראַך און
דעם מיט דער צייט איינגעשרומפּענעם, דאַרן און פאַרגליווערטן עלטערן
יידיש-טייטש ווערט אַלץ גרעסער און גרעסער.

* * *

דער זעלבער ווידערשפּרוך ווייזט זיך אָבער אין אַ נאָך גרעסערער מאָס
צווישן דעם שפּערישן גייסט פון די פּאַלקס-מאַסן און דעם וואַרגנדיקן קלעם
פון די מיטלאַטערלעכע פענטעס.

דער שליאַכעצקער פעאַדאליזם האָט געפּוילט ביי לעבעדיקן לייב, די
פּוילישע מלוכה איז געווען קראַנק און פאַרקריפּלט, דאָס פּוילישע פּאַלק —
פאַרקנעכטעט און פאַראַרעמט. דער פעאַדאלישער מאַגנאַט, דער שטאַטישער
מאַגיסטראַט, גאַנץ אַפּט זיין משרת, פּונקט אַזוי ווי דער יידישער קהל, פרעסן

* אַ הויז דער קאַנסערוואַטיווער אינערציע האָט דאָ, באַזונדערס אינעם 18טן
יאָרהונדערט, געשפּילט אַ באַשטימטע ראָל דער פאַרלעגערישער חשבון, אַז די ביכער
זאָלן קאַנען האָבן אַ גאַנג אויך אין אַנדערע לענדער, אַ הויז פּוילן, וואו מע רעדט
אַדער מע לייענט יידיש (טויטש)—אין דייטשלאַנד, האַלאַנד, בעמען, אונגאַרן א. א.וו.

אַרויס אויך פון די יידישע מאַסן זייערע זאַפּטן און בלוטן. די עקאָנאָמישע, געזעלשאַפּטלעכע און גייסטיקע לאַגע אויך פון די יידישע פּאָלקס־מאַסן האָט געהאַלטן אין איין זינקען. נייע געדיכטע געפּלען פאַרפינצטערן זייער באַ־וואוסטזיין. די ווילד־צעוואַקסענע זינלאָזע קאָזואיסטיק, די סכאַלאַסטיש־סאַפּיסטישע הקירות אָן אַן עק איבער די תּלמודישע טעמעס, דער אַזוי־גערופּענער פּלפּול, ווערט דעמאַלט די העכסטע פּאַרם פון גייסטיקער טעטיקייט ביי די יידן אין די „פוילישע“ געגנטן און באַקומט דאָרט די העכסטע אַנט־וויקלונג. פון דער אַנדערער זייט, זיינען אינעם באַוואוסטזיין פון די יידישע מאַסן אַלץ טיפּער אַריינגעדורנגען פאַרשטעלונגען פון דער אַזוי־גערופּענער לוריאַנישער פּראַקטישער קבלה — אויב מעגלעך, אין אַ נאָך מער פינצטערער און ווילדער פּאַרם, ווי זיי זיינען אורשפּרינגלעך געווען ביי די פּאַטערס פון דער דאָזיקער לערע. די לופּט ווערט אַנגעפּילט מיט רוחות, שדים, לצים, קליפות, נשמות פון מתים, נייט־גוטע, משהיתים, מלאכים, דיבוקים, גלגולים, אַז ס'בלייבט אויף דער וועלט ניט קיין אַרט וואו אַ שפּילקע אַריינצואוואַרפּן. צבי־הירש קיידאַנאָוער דערקלערט אין זיין בוך „קב הישר“, אַז אין יעדן נאָגל פון אַ פּרוי אין דער מענסטרואַציע־צייט געפינען זיך 1500 מינים גייסטער און שדים. ווילדע השגות וועגן פאַרגאַנגענהייט און צוקונפּט, וועגן שטראַף און לויז אויף יענער־וועלט קלעמען און שרעקן דאָס געמיט פונעם פּראַסטן מענטשן, אַ ריזיקער עול פון אַן אַן עק קליינע און גרויסע מצוות און עבירות, מנהגים און ריטואַלן דריקן און דערשטיקן זיין אַרעמען טאַג.

דער געזונטער גייסט פונעם המון האָט זיך שווער געקאַנט דורכראַנגלען דורך די פינצטערע מיטלאַטערלעכע געדיכטענישן. און פאַרט איז עס אָפּט געשען. באַזונדערס אין די פּאָלקסטימלעכע שאַפּונגען — אין דער פּאָלק־לאַרישער און האַלב־פּאָלקלאַרישער פּאָלקס־מעשה. ס'איז טיף דירנדיק צו זען, ווי עס שיינט פּלוצים אַרויס, למשל, אין אַ שרעקעוודיק־פינצטערן יידישן מוסר־בוך — אַ וואונדערלעך שיינע ליבהאַרציקע פּאָלקס־מעשה, אַמאַל אַ זעלבשטענדיק־איבערגעאַרבעטע, אַמאַל אַ ניי־געשאַפענע; אַדער ווי עס גיט זיך פּלוצים אַ רייס־אַרויס די אויפגעבראַכטיקייט פון די מאַסן אויף די פּרנסים, תקיפּים, גבירים, אונטערדריקער און בלוטצאַפּער מיט שאַרפע ווערטער און ביטערער אַנקלאַג. דורכן אומהיימלעכן געפּל באַווייזן זיך אויף אַ רגע דאָס פנים און די שטריכן פונעם המון. אַ חוץ אַלעם — טאַקע אויך אין דער טיף־רינדיקער האַרצלעכקייט פון דער שפּראַך, אין וועלכער גופא ס'האַבן אויך אויף עפעס אַן אופן אַפּגעקלונגען די גויטן, די איידעלע מענטשלעכקייט און שעפּערישקייט פונעם המון־מענטש.

אַבער כדי דאָס אַלץ זאָל קומען צו אַ מער דייטלעכן אויסדרוק, כדי עס זאָל אויפגעבונדן ווערן די צונג פאַרן וואָרט פונעם פּאָלק, האָבן פריער גע־

דאַרפט כאַטש אַ ביסל לויזער ווערן די מיטלאַלטערלעכע פענטעס, וואָס האָבן פאַרקריפלט און צונויפגעקוועטשט זיין גייסט. ס'האָט געדאַרפט אַ בלאָז טאָן אַ פרישערע לופט, כאַטש אַ ביסל וועלטלעכקייט, כאַטש עפעס וואָס פון אַ נייעם געזעלשאַפטלעכן שטראָם.

דער חסידיות האָט זיך אין זיין שטרעבן אַריינצודרינגען אין די מאַסן ענערגיש באַמיט אויסצונוצן די גערעדטע יידישע שפראַך, ער האָט זיך אויף אַ באַטאָנטן אופן אָנגעכאַפט פאַר דער שפראַך פון די פּאָלקס-מאַסן.

דער חסידיות האָט אָבער, פאַרשטייט זיך, לויט זיין גאַנצן מהות ניט געקאָנט ברענגען דעם שפראַכלעכן אויסדרוק קיין באַפרייאַונג. מיט זיין רעליגיעז-אירעאַלן, פאַנטאַסטישן תוך באַוועגט ער זיך אינגאַנצן אין דער פעאַדאַליש-מיטלאַלטערלעכער פאַרשטעלונגס-וועלט. ס'איז געווען אַ מין דעמאָקראַטישער צאַפּל—הווקא אין דער ריכטונג פון פעאַדאַלישער פינצטער-קייט. און גראַד צום סוף 18טן יאָרהונדערט, שוין נאָך דער פראַנצויזישער בורזשאַווער רעוואַלוציע און נאָך אירע אויסוירקונגען אויף אייראָפּע, הייבט זיך דער חסידיות אָן אַמשטאַרקסטן צו פאַרשפרייטן. ער איז אין טיפּסטן תוך געווען אירעאַל און אַנאַרכאַניסטיש. וואָס האָט אַזאַ „זעלבסטפאַרניכטנדיקע“ (»בטול היש״) באַוועגונג געקאָנט געבן פאַר דער קולטור בכלל און פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער גערעדטער שפראַך צו אַ ליטעראַרישער שפראַך בפרט? זי איז געווען אַן ערנסטער אָפהאַלט פאַר דער דאָזיקער אַנטוויקלונג, ווי בכלל פאַר דער מאַטעריעלער און גייסטיקער אַנטוויקלונג פונעם פּאָלק.

ערשט דעמאָלט, ווען די אייראָפּיאישע בירגערלעכע אויפקלערונג האָט ביי די יידן אין די סלאַווישע לענדער אָנגעהויבן צו באַווייזן אירע ערשטע שפראַצונגען, ערשט דעמאָלט, ווען די ערשטע משכילים האָבן זיך מוטיק אַנטקעגנגעשטעלט קעגן דער ריזיקער נייער מיטלאַלטערלעכער כוואַליע און האָבן אונטערגענומען דעם קאַמף קעגן דעם חסידיות, — ערשט דעמאָלט, זייט סוף 18טן יאָרהונדערט, איז געקומען דער איבערבאַרן אין דער אויפֿ-געהאַלטענער אַנטוויקלונג פון דער יידישער פּאָלקס-שפראַך צו אַן אייגנט-לעכער ליטעראַרישער שפראַך. טאַקע אינעם קאַמף קעגן דער יידישער מיטל-אַלטערלעכקייט און קעגן איר לעצטן עקשנותדיקן אַרערגאַרד — דעם חסידיות — איז אַנטשטאַנען די נייע וועלטלעכע יידישע ליטעראַטור.

די השכלה האָט אַ טרייסל געטאָן די גייסטיקע פענטעס פון די מאַסן, און תיכף האָט זיך אַ שאַט געטאָן אַ וואונדערלעך רייכער אוצר פון לעבעדיקן פּאָלקס-וואָרט. אַ שטראָם, וואָס האָט זיך אָנגעזאַמלט זייט יאָרהונדערטער, האָט אָנגעהויבן ווילד צו פלייצן אין די ערשטע יידישע ווערק פון די משכילים. קיין גרויסע קינסטלערישע שאַפונגען האָבן די ערשטע משכילים ניט גע-בראַכט, מיר באַקומען זיי ערשט אין מענדעלעס ווערק. אָבער באַגלייך מיט

זייער אויפקלערונג אויף יידיש האָבן די משכילים געבראכט די ערשטע וועלטלעך־קינסטלערישע פיקסירונג פון דער פּאָלקס־שפראַך. דאָס געהער אויך צו די באַדייטנדיקסטע אויפטוען פון די בעסטע ערשטע משכילים אין די סלאַווישע לענדער. זיי האָבן פאַרפיקסירט די שפראַך, דערווייל נאָך ניט אין הויכע קינסטלערישע פאַרמען, נאָר אַזוי ווי זי איז זיי געקומען אונטער דער האַנט, פריש און עכט, ווי אין דער נאַטור. מע מוז זיך אָפט חידושן, ווי רייך, ווי פול מיט זאָפט ס'איז די יידישע שפראַך אין זייערע יידישע מאַגערניקע ביכלעך.

2. יידיש גאלס וועלטלעכע ליטעראטור־שפראַך

די השכלה אין, ווי געזאָגט, געווען אַ גרונט־פאַקטאָר ביים אַנטשטיין פון דער יידישער ליטעראַטור. ס'איז אָבער פונקט אַזוי אויך אמת, אַז קיין שום יידישע געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג איז ניט געווען קעגנעריש געשטימט צו דער יידישער שפראַך, ווי די השכלה. זעלטן געפינען מיר בנוגע איר אַזא ביטולדיקע און פיינטלעכע באַציאונג, ווי אין דער השכלה. באלד פון אָנהייב אָן האָבן אַ טייל משכילים פּראַקלאַמירט די רעכט און באַטאַנט דעם קולטור־ווערט פון דער פּאָלקס־שפראַך (לעפּין, ביק, שאַר, עטינגער א. א.), אָבער אַנדערע אָנפירער פון דער השכלה (מענדעלסאָן און זינע תלמידים, אין פּוילן — טוביה פעדער א. א.) האָבן שאַרף באַקעמפט די יידישע שפראַך און זי צוגעדעכנט צו די סאַמע שעדלעכסטע דערשיינונגען ביים יידישן פּאָלק. די השכלה האָט פאַרמולירט די שאַרפסטע אַרגומענטן סיי קעגן און סיי פאַר דער יידישער שפראַך.

דאָס איז צו דערקלערן מיט די אינעווייניקסטע ווידערשפּרוכן פון דער השכלה, מיט דער סתירהדיקייט פון איר באַציאונג צו די פּאָלקס־מאַסן. די השכלה איז געווען דער יידישער וואַריאַנט פון דער אַלגעמיינער בירגערלעכער אויפקלערונג און האָט, ווי די דאָזיקע, צו יענער צייט אין זיך אַנטהאַלטן, ווידערשפּרעכיק אַנטהאַלטן, אויך די באַוועגונג און די געזעלשאַפטלעכע פּאָדערונגען פון די ברייטערע פּאָלקס־מאַסן. זי איז געווען באַהערשט פון בירגערלעכע אידעאָלן, אָבער אַ טייל בעסטע משכילים, ווי די בעסטע אייראָ־פּיאַישע אויפקלערער, האָט עס שטאַרק געצויגן צו די פּאָלקס־מאַסן. אַמאָל באַגעגענען מיר די ווידערשפּרעכיקייט אַפילו ביי איינעם און דעם זעלבן פּאַר־שטייער פון דער השכלה. לויט דער טעאָרעטישער גרונט־איינשטעלונג פּאָדערט ער ראַציאָנאַליסטיש די איינגלידערונג פון די יידן אין דער אייראָ־פּיאַישער בורזשואַזיע, איגנאַרינדיק די היסטאָריש־קאַנקרעטע באַדערפע־נישן פון די מאַסן, אָבער אויף זיין געפיל און אויף זיין פּראַקטישער טעטיקייט ווירקט אָפט גענוג שטאַרק די אַנציאונג פון די פּאָלקס־מאַסן, ווירקן זייערע

באדערפענישן און נויטן, זייער אויסדרוק־אופן און זייער שעפער־שיקייט. אזוינס האָט זיך ניט איין מאָל געטרעפֿן ביי די משכילים.

אַז די פּאָלקס־שפּראַך, דאָס „פּאַרדאַרבענע דייטש“, וואָס „מאַכט יידן צו שאַנד און צו שפּאַט ביי אַלע פעלקער“, וואָס מאַכט קאַליע זייער מאַראַל, „די האַלב־חיהשע שפּראַך“ (גרעץ), „דאָס ווילדע שטאַמלעניש“, וואָס „פּאַרקריפּלט זייערע מוחות“, אַז גראַד די דאָזיקע פּאָלקס־שפּראַך דאַרף און קאָן ווערן אַן אויסגעצייכנט געצייג פון דער אויפקלערונג, פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון די איידלטע און פאַרגעשריטנסטע געדאַנקען — אויף דער דאָזיקער אַנטדעקונג האָבן אַן ספּק דירעקט צי אומדירעקט געווינקט באַשטימטע, זאָל זיין באַ־שיידענע ביישפּילן אינעם געזעלשאַפּטלעך־קולטורעלן און ליטעראַרישן לעבן פון די פעלקער אין דער דעמאָליטיקער עסטרייכישער נאַציאָנאַליטעט־מלוכה (די נאַציאָנאַלע שטרעבונגען פון די פאַרשיידענע פעלקער אין דער עסטרייכ־שער אימפעריע, די אַנטשפּרעכנדיקע ליטעראַרישע באַוועגונגען, די דייטשע דיאַלעקט־ליטעראַטור אין עסטרייך א. א. וו.). ס׳איז ניט קיין צופאַל, וואָס די השכלה אויף יידיש האָט זיך אָנגעהויבן אין דער עסטרייכישער גאַליציע, וואָס גראַד דאָ האָבן דער אויטאָר פון דער אַנאַלימער „די גענאַרטע וועלט“, י. ב. לעוויןזאָן, אַקסענפעלד, עטינגער א. א. באַקומען די אַנטשיידנדיקע אַנ־רעגונג צו שרייבן יידיש.

דאָ האָבן זיי באַקומען די אַנטשיידנדיקע אַנרעגונג, ווייל דאָ האָבן זיך דעמאָלט באַגעגנט אַ ריי גינסטיקע אומשטענדן: אַ לעבעדיקער האַנדל־פאַרקער (בראַד, טאַרנאַפּאַל, לעמבערג) און אַ געוויסע באַקאַנטשאַפּט מיט דעם, וואָס עס טוט זיך אין איראַפּע, אַ פאַרהעלטניסמעסיק פרייערע וועלט־לעכקייט, איידער ביי די דעמאָליטיקע יידן אין אוקראַינע, באַציאָונגען מיט ווין, השפּעות פון דער דייטשער קולטור, וואָס די עסטרייכישע מלוכה האָט זיך איבער קאַלאָניאַטאָרישע טעמים באַמיט דאָ איינצופלאַנצען (דורך דייטשע טעאַטערן, דייטשע שולן, דייטשע צייטונגען א. א. וו.), די ווירקונג פון די אָנהייבנדיקע נאַציאָנאַליטעט־באַוועגונגען אין עסטרייך, די השפּעות פון דער יידישער השכלה אין דייטשלאַנד, די שטייגער־לעבעדיקע באַציאָונג פון די גאַליצישע משכילים צו דער יידישער שפּראַך (להיפּוך צו די דייטשע משכילים), די פאַרהעלטניסמעסיקע קאַנצענטראַציע פון אַ גרעסערער צאָל אויפגעקלערטע, געקומענע פון אוקראַינע, פוילן און גאַליציע, אין אייק אָרט; דער פּאַקט, וואָס די שפּראַך פון דער אָרטיקער ניט־יידישער באַפעלקערונג (אוקראַיניש און פויליש) איז דעמאָלט ניט געקומען אין באַטראַכט פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון אויפקלערונג צווישן די ברייטע יידישע מאַסן. זייער וויכטיק איז אויך געווען די נאַענטקייט צו מזרח־אוקראַינע, וואו די יידישע מאַסן זיינען געווען באַזונדערס הינטערשטעליק, אַפילו אין פרט פון דער

רעליגיעז-טראדיציאנעלער קולטור. די נייע יידישע וועלטלעכע ליטעראטור האָט אירע ערשטע וואַרצלען אין גאַליציע, דאָרט, וואו ס'באַגענגט זיך גאַליציע און פּאָדאָליע. איר בליק איז אָבער פון אָנהייב אָן באַזונדערס געווען רעוואָלוציע אויף די יידישע מאַסן אין מזרח-אוקראַינע. דאָרט האָבן די משכילים באַזונדערס דייטלעך דערוען די באַדערפעניש פאַר אַזאַ ליטעראַטור (פּאָדגל. דעם באַוואוסטן בריוו — 1815 — פון ביק צו ט. פעדער, אין וועלכן ער פאַרטיידיקט די יידישע שפּראַך קעגן פעדערס אַנגריפן: „מכל שכן איז נייטיק אַ ליטעראַטור אויף יידיש—מ. וו.]. פאַר יידן, וואָס זיינען פאַרוואַרפן אין אוקראַינע און קאַנען ניט לייענען אין ביכער פון אַנדערע שפּראַכן.“) פון אוקראַינע האָט זיך דאָך פאַרשפּרייט קיין גאַליציע דער חסידים, פון דאָרט איז דאָך גאַליציע פאַרשפּרייט געוואָרן מיט חסידישע אַפּאָסטאָלן און מיט חסידישער ליטעראַטור. זיינען טאַקע דער עיקר אַהינצו געווען געווענדט די משכילישע קאַנטראַנגריפן, צו וועלכע ס'האָט אויך געהערט דאָס באַשאַפן אַ יידישע וועלטלעכע ליטעראַטור.

3. חסידים און השכלה

סוף 18טן אָנהייב 19טן יאָרהונדערט האָט דער חסידים באַקומען אַ נייע אַנטוויקלונג. גראַד דעמאָלט, ווען ס'הייבט זיך אָן צעבליען די יידישע השכלה — איינע אָן אויסוויקלונג פון דער פּראַנצויזישער בורזשואַזער רעוואָלוציע אין דער יידישער סביבה, — גראַד דעמאָלט פאַרשפּרייט זיך אויפּסניי אין די אַפּגעשטאַנענסטע ווינקלען פון די יידישע וואוינ-ערטער אַ רעליגיעזע באַזונדערונג, אין וועלכער ס'זיינען קאַנצענטרירט געדיכטע עלעמענטן פון מיטל-אַלטער. ביזן סוף 18טן יאָרהונדערט איז די אויסשפּרייטונג פונעם חסידים געבליבן פאַרהעלטניסמעסיק לאַקאַל באַגרענעצט: אין פּאָדאָליע און אין מזרח-גאַליציע. זיין אויסשפּרייטונג אין אַנדערע קאַנטן איז געווען ניט-באַדייטנדיק, ערשט זייט דעם לעצטן דריטל פון 18טן יאָרהונדערט, און וואָס שפּעטער אַלץ מער, האָט זיך דער חסידים אַנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן אויף גאַנץ גאַליציע, גרויס-פּוילן, אוקראַינע, ליטע, מאָלדאַוויע און האָט אַנגעהויבן אַריינצודרינגען אַפילו אין די באַלטישע קאַנטן און קיין אונגאַרן. נייע חסידישע ריכטונגען און שטרעמונגען קומען אויף אין דער חסידישער באַוועגונג, וואָס האָט שוין געהאַט אַנגעהויבן צו גליווערן. צווישן זיי אויך די ריכטונגען פון שניאור-זלמן פון ליאַדי און נחמן פון בראַצלאַוו. דער חסידים ווערט איצט אַגרעסיווער, מער ווי ווען-ניט-איז פריער, ער מאַכט אונטערטעניק צו זיך די פּרערדיקע רבניש-מתנגדישע קעגנער, וואָס גייען מאַסנווייז אַריבער אויף זיין זייט.

די דאָזיקע געדיכטע כוואַליע מיטלאַלטערלעכקייט שטויסט זיך צונויף מיט דער דעמאָלט נאָך זייער שוואַכער, קליינער אין צאָל, ניט-באַשיצטער און אומבאַהאַלפענער משכילישער באַוועגונג. און זייער גיך באַנעמט דער חסידיזם זיין אייגענעם תוך אַלס קאָנטראַויפקלערונג-באַוועגונג, אַלס רעאַקציאָנערע דאַמבע קעגן די לעבעדיקע, פרישע אידייען, וואָס האָבן אָנגעהויבן אָפצוהילכן אַהערצו פון איראַפּע.

דער קאַמף צווישן חסידיזם און השכלה האָט אויך אַרויסגערוּפן אַ געראַנגל אויף צו דעראַבערן די ברייטסטע מאַסן מיט דער הילף פון דער פּאָלקס-שפּראַך. דעם באַדייט פון יידיש אַלס אָגיטאַציע-מיטל האָט דער חסידיזם שוין לאַנג באַנומען; איצט האָט ער דאָס אָנגעהויבן באַזונדערס צו באַטאַנען און צו רעאַליזירן. די השכלה האָט זיך געמוזט ווענדן צום זעלבן מיטל, כאָטש דאָס איז געווען אין ווידערשפּרוך צו די אָנשוואַונגען פון אַ טייל פירער אירע, באַזונדערס אין דייטשלאַנד, אָבער אויך אין גאַליציע, וואָס האָבן זיך אַריענטירט אויף דער לאַנד-שפּראַך און אויף אַ פּסעוודאָ-קלאַסיציסטישן העברייאיש. די נויטן פונעם לעבן און די אויפקומענדיקע מער דעמאָקראַטישע ריכטונגען אין דער השכלה האָבן דאָ געבראַכט אַן איבערבראָך. אזוי איז אינעם קאַמף קעגן דעם מיטלאַלטערלעכן לעבן, אַלס אָנטי-חסידישע ליטעראַטור, אַנטשטאַנען די וועלטלעכע ליטעראַטור אין דער נייער יידישער שפּראַך.*

דער וויכטיקסטער ווענדפונקט אין איר אַנטשטייאונגס-געשיכטע ליגט אין דער צווייטער העלפט פונעם צווייטן יאָרצענדליק אין 19טן יאָרהונדערט, צווישן 1815—1820, און איז פאַרגעקומען דווקא אין יענע געגנטן, וואָס האָבן געהערט צו די צענטראַלע וואוינ-ערטער פון די חסידים און פונעם חסידיזם.

* * *

אין דער מיט צענער יאָרן האָט די „אַפּאָסטאָלישע“ אָגיטאַטאָרישע טעטיקייט פונעם חסידיזם אין יידישער שפּראַך דערגרייכט איר העכסטע פאַרם. אין יאָר 1815 זיינען אין בערדיטשעוו, אין לאַשטשיוו און אָסטערע דערשינען פאַרשיידענע אויפלאַגעס פון „שבחי בעל שם טוב“ (לויב-רייד וועגן דעם בעל שם-טוב) אין אַ פּאָלקסטימלעכן יידיש (העברייאיש) — דאָס זעלבע יאָר אין קאַפּוסט, וואונדער-מעשיות וועגן דעם לעבן פונעם באַגרינדער פון חסידיזם ישראל בעל שם-טוב און פון זיינע תלמידים. דער בוך האָט אַרויסגערוּפן אַ גאַנצע כוואַליע ענלעכע ביכער און ביכלעך וועגן דעם בעל-שם, זיינע תלמידים, זיינע תלמידים תלמידים אין משך פון אַ סך צענדליקער יאָרן, כמעט ביז צום צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. זייער נוסח איז אַזאַ ווי אין די מיטלאַלטער-

* פאַרשטייט זיך: אויך אין דער אַלטער יידישער ליטעראַטור איז אַ גרויסער טייל געווען פון אַ דורכאויס-וועלטלעכן כאַראַקטער. דאָ רעדט זיך אָבער פון דער נויער, מאָדערנער וועלטלעכקייט.

לעכע „לעבן פון די הייליקע“, לויטן טיפ מעשה-ביכער וועגן די קאבאליסטן יצחק לורייע, חיים וויטאל און זייערע שילער («שבחי אר»¹, «שבחי ר' חיים וויטל», די מעשיות אין „קב הישר“ א. א. וו.),

דאס זיינען ניט קיין כראנאלאגיש-ביאגראפישע באריכטן, נאָר זאַמלונגען און קלענערע אָדער גרעסערע „נאָוועלן“ און אַנעקדאָטאַרטיקע וואַנדער-דער-ציילונגען און לעגענדעס, וואָס האָבן צוערשט צירקולירט מינדלעך אָדער אין כתב-ידן צווישן די חסידים און האָבן דערנאָך אַלס אַ מיין חסידישע עוואַנג־געליעס באַקומען קאַנגאַנישע פּיקסירונג. דאָס, וואָס זיי זיינען פריער זייער אַ סך מאל מינדלעך דערציילט געוואָרן, האָט זיי פאַרשאַפט אַ געפרעסטן דערצייל-סטייל. זיי האָבן צירקולירט צווישן מאַסן — זיינען דאָ אַריינגעקומען באַשטימטע, כאַטש טאַקע פאַרקריפלטע, עלעמענטן פון ווירקלעכן שטייגער און פון דיכטערישער פאַנטאַזיע. די דערציילונגען ווילן באַווייזן די פאַרשיידנסטע זיטן פונעם צדיקס טעטיקייט און האָבן אַלס אינעווייניקסטע אויפ־גאַבע „לויב־רייד“ * אויפן חסידישן צדיק. אָבער ניט זעלטן בלאַגדזשעט דער דערציילער אויף אַ שטיקל מהלך אַוועק פון זיין טעמע אין אַ זייט פון דעם איינגטלעכן חסידישן תוך. זייער געדיכט הערשן דאָ די עלעמענטן פון דער מיטל־אַלטערלעכער דעמאָנאָלאָגיע לויט דער קאבאַליסטישער לוריאַנישער „סיסטעם“, אזוי ווי מיר זעען זיי אין די אויבן־דערמאַנטע „שבחי אר“², „שבחי ר' חיים וויטל“, אין די מעשיות פון „קב הישר“ ** א. א. אָבער אַ חוץ דעם

* דער דאָזיקער זשאַנר הייסט אין דער פּאָעטיק „אַרעמאַלאָגיע“. פאַראַן וועלט-לעכע אַרעמאַלאָגיע, ווי למשל דער אַזוי-גערוּפֿענער „אַלעקסאַנדער-ראַמאַן“, און רעליגיעזע — די פאַרשיידענע ביכער וועגן דעם לעבן פון הייליקע א. א. וו.

** מיר געפֿינען דאָ אַ גאַנצן שלל אַלט-באַקאַנטע ברויט-פאַרשפּרײַטע מעשהדיקע מאַטיוון פון כּוּשׁוּף, מאַגיקע, דעמאָנאָלאָגיע, געמלעכע מופּתים, גלגולים, פאַרוואַנד-לונגען, רעליגיוּז-מאָראַלישע גרויסקע מעשׂים א. א. וו., א. א. א. וו., מאַטיוון, וואָס צירקולירן זײַט מױזנאָמער יאָרן צװישן די פאַרשײדנאַסטע אַלע און נױערע פעלקער און וואָס זײַנען אַנגעקומען צו די חסידישע מאַסן דורך דער יודישער און אויך — נײַט וױניקער — דורך דער קריסטלעכער לעגענדע-טראַדיציע (למשל: דער מאַטיוו פונעם „וואַנוקאַלאַק“ — אַ מענטש, וואָס פאַרוואַנדלט זיך, אָדער „פאַרוואַרפט זיך“ אין אַ וואַלף, שעדיקט אַנדערע מענטשן און קערט זיך דערנאָך צוריק אום צו זיין געוויינלעכער מענטשן-געשמאַל — שמאַט פון דער אַרײַענאַמישער — כּײַנעזישער, אינדישער — פּאַלעס-מעשה, איז פון דאָרט אַרײַנגעוואַנדערט אין דער שפּעט-אַנטיקישער ליטעראַטור — זע „סאַטיריקאַן פון פעטראָניוס, אָפּשניט 41-42 — און פון דאָרט ווידער אין דער קריסטלעכער און יודישער וואַנדער-מעשה). אַ סך מאַטיוון אין „שבחי בעש”ש“, „קהל החסידים“ א. א. וו. שמאַמען פון אוקראַינישע, רוסישע, פּוילישע פּאַלעס-מעשׂות און פּאַלעסטימלעך איבערגעפורעמטע לעגענדעס וועגן הייליקע. די חסידישע מאַסן האָבן יענע מאַטיוון איבערגענומען פון פּױערײַם און זײַ איבערגאַנדערשט אויף אַ יודיש-חסידישן שפּײַגער.

איז דאָ און אין די ענלעכע חסידישע מעשה־ביכער אויך פאַראַן עפעס־וואָס פון יענער לירישער עקזאָלטאַציע, פון יענער היסטעריש־פּסיכאָלאָגירט־דיקער מאַראַל און פון יענער באַשטימטער הערעטיש־מיסטישער אַפּאָזיציע קעגן דער אַרטאָדאָקסישער טראַדיציע, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַר ענלעכע קריסטלעכע ביכער, ווי למשל, פאַר די „בלימלעך“, וואָס דערציילן וועגן דעם לעבן פון דעם באַגרינדער פונעם קאַטוילישן פּראָנציסקאַנער־אַרדן פּראָב־ציסקוס פון אַסיסי, און וועלכע זיינען געשריבן אין אַן ענלעכער גאַוועליסטי־שער אַדער אַנעקדאָטנאַרטיקער פאַרם.

די געוויסע עלעמענטן פון הערעטיש־מיסטישער סקעפּסיס, אַדער ריכ־טיקער, פון אַפּאָזיציע לגבי דער אַרטאָדאָקסישער (רבנישער) טראַדיציע, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַרן חסידיזם פון אָנהייב אָן, האָבן זיך אַמדייטלעכסטן אויסגעבילדעט אין די פּריידיקט־אַרטיקע שמועסן און אַפּאָריזמען פונעם חסידישן צדיק נחמן פון בראַצלאָוו, וואו ס'הערן זיך צומאָל טונקלע אַנצוו־הערענישן און פּאַנטעאַטישע אידייען (אגב, אויך אין די לערעס פון שניאור־זלמן פון ליאַדי) און אויך ווירקונגען פון געוויסע מיסטישע ריכטונגען אין דער קריסטלעכער עטיק. די חסידישע „הערעטישיקייט“ גייט דער עיקר אין אַזאַ ריכטונג: ניט דאָס אויסערלעכע איז ווירקלעך, נאָר דאָס אינעווייניקסטע — די סוביעקטיווע וועלט. אויף אַלע אופנים, מיט סכאַלאַסטישן ראַציאָנאַליזם, מיט אומגעלומפערטסטע אויסטייטשן פון ביבלישע, תלמודישע און קאַבאַליס־טישע זאַצן, מיט ראַפּינירטער, כאַטש פאַרקריפּלטער פּאַנטאַזיע, מיט פּסיכאָ־לאָגיש־מאַראַליזירנדיקע גריבלענישן וויל באַוויון ווערן, אָז די גאַנצע רעאַלע וועלט מיט אַלע אירע אומשטאַנדן און פּאַקטן שפּילט גאָר אַ נישטיקע ראַל, איז בכלל אַ טעות, אויב מע פאַרגלייכט זי מיטן אינעווייניקסטן לעבן פונעם מענטשן, וואָס נאָר דאָס אַליין איז מאַסגעבנדיק און ווירקלעך. דער דאָזיקער ביטול (נעגאַציע, ליקווידאַציע) צו דער רעאַליטעט („ביטול היש״) באַצייט זיך אויך אויף אַ געוויסן אופן צום אַפיציעלן רעליגיעזן געזעץ, און באַזונדערס צום ריטואַל. דאָס אַלץ האָט אין תּוֹך געדאַרפט באַטייטן, אָז ניט די לאַגע פונעם מענטשן, זיין לאַגע אינעם לעבן און אין דער געזעלשאַפּט, ניט אַזוי ווייט זיין טאַן און האַנדלען איז רעאַל און וויכטיק, נאָר דאָס, וואָס ער טראַכט און פּילט („כוונה“ — דער מיינ, דאָס אויסן־זיין), דאָס, ווי אַזוי ער טייטשט עס סוביעקטיוו אויס. דער שוואַכער, נישטיקער און אַרעמער קאַן גאָר אין אמתן זיין דער שטאַרקסטער און מעכטיקסטער מאַגישער באַפעלהאַבער פון דער וועלט און אויך באַלעבאַס איבערן רעליגיעזן געזעץ, — פאַרשטייט זיך, מיט דער הילף פון געטלעך־מאַגישע כוחות.

די כלומרשטע „דרייסטיקייט“ קעגן דעם רעליגיעזן געזעץ — אַ רעזולטאַט פון דעם אומקלאַרן געפיל ביי די מאַסן, אָז מע דאַרף עס ענדערן אַדער

אָפּשאַפּן, — האָט אין אמתן דערפירט צו אַ פאַרשטאַרקונג פונעם רעליגיעזן געזעץ, ווייל דער כלומרשטער בונט איז איבער די היסטאָרישע באַדינגונגען אין אמתן געבליבן אומפרוכטבאַר, אין די גרענעצן פון די רעליגיעזע פאַר-שטעלונגען, און איז ניט דערגאַנגען ביז צו די רעאַלע באַדערפענישן. דאָס חסידיש-מיסטישע באַטאַנען דעם ווערט פונעם סוביעקטיוון, דער גאַנצער מיסטישער סוביעקטיוויזם בכלל איז געווען ניט מער ווי אַן אומגליקלעכע וואונטש-פאַנטאַזיע, וואָס וויל אונטערטעניק מאַכן די ביטערע ווירקלעכקייט דורך מאַגישע באַפעלן, דורך סוביעקטיווע איבערפאַרטייטשונגען. די שקלאַפּישע אילוזיע איז געקומען אַלס רעזולטאַט פון די שווערע צרות און פּיין, וואָס די יידישע באַפעלקערונג האָט געהאַט צו ליידן פונעם פאַרפּוילטן שליאַכטיש-פּוילישן פעאַדאָליזם, סיי דירעקט און סיי דורך זיינע פאַרשידענע רעזולטאַטן.

4. די מעשיות נחמנט פון בראַצלאָוו

לויט י. פערלס עדות-זאַגן איז דער „שבחי בעל שם טוב“ אין די ערשטע צוויי יאָר נאָך זיין דערשיינען פאַרשפּרייט געוואָרן אין צען טויזנט עקזעמ-פּליאַרן. אין 1815-1816 זיינען אויך דערשינען אויף יידיש די „ספורי מעשיות למהר"ן“, אַן אַפּקלייב פון די מעשיות, וואָס דער חסידישער פירער נחמן פון בראַצלאָוו האָט אָנגעהויבן צו דערציילן נאָך אין יאָר 1806. אויך זיי האָבן פּריער צירקולירט מינדלעך און אין כתב-ידן, איידער ס'האָט זיי אַרויסגעגעבן אין דרוק זיין תלמיד נתן — אין דער יוגנט אַ פּריינט פון י. אַקסענפעלד. אין די „ספורי מעשיות“ פון נחמן פון בראַצלאָוו האָט דאָס חסידישע „מעשהנען“ — ווי אַקסענפעלד באַצייכנט דאָס איראַניש — דערגרייכט די העכסטע אַנטוויקלונג. די דאָזיקע מעשיות נחמנט שטיצן זיך אויף דער דערצייל-טראַדיציע פון דער חסידישער לעגענדע, אָבער נאָך מער זיינען זיי אויך פאַרבונדן מיט דער עלטערער משלדיקער מוסר-מעשה, אין וועלכער דער פאַנטאַסטיש-דערציילערישער עלעמענט איז גאַנץ אָפט אַוועק אין אַ זייט פונעם נמשל און האָט זיך ביז צו אַ געוויסער מאָס געשפינט אַ זעלבשטענדיקן גאַנג.

אייגנאַרטיק און ניי פאַר דער חסידישער מעשה איז אין נחמנט „ספורי מעשיות“ דאָס, וואָס דאָ ווערט ניט דערציילט וועגן די וואונדער-טאַטן פון באַ-שטימטע חסידישע הייליקע, נאָר סימבאָליסטיש-געמיינטע, פאַנטאַסטיש-ראַמאַנטישע מעשהלעך („סקאָזקי“ אין רוסיש, „מערקען“ אין דייטש) וועגן אַ בת-מלכה, וועגן אַ חכם און תם א. א. וו. ביי זייער גאַנצער משלדיקייט און סימבאָליסטישקייט איז אין די מעשיות פאַראַן אַ שטאַרקער צומיש פון

שטייגער־רעאליסטישע עלעמענטן. צו די וויכטיקסטע פון זיי געהערן אויך די עלעמענטן פון שטייגער־שפראך־סטיל.

ס'ווערן דער עיקר סטילזירט עלטערע טראדיציאנעלע מעשה־מאטיוון, און פאָרט לאָזט זיך דאָ פילן אַ זעלבשטענדיקער דיכטער־ישער טאַלאַנט. דאָס ווייזט זיך אויך באַזונדערס אַרויס אין די שילדערונגען פון שטייגער־שטריכן, למשל אין דער דערציילונג וועגן דעם חכם און תם, אין די אויסגעצייכנטע און שאַרף־געבויטע דיאַלאָגן אין דער דאָזיקער דערציילונג א. אַז. וו.

די „ספורי מעשיות“ זיינען אַ משונהדיק געמיש פון מיטלאַלטערלעכע רעליגיעזע פאַרשטעלונגען און וועלטלעכע סיי טראַדיציאָנעל־פּאָלאָגרישע, סיי שטייגער־ישע עלעמענטן. דאָס באַווייזט זיך סיי אין די אידיען, סיי אין די פּאַבולאַרישע מאַטיוון און סיי אינעם שפּראַך־סטיל. ס'זעט אויס אַזוי, ווי ס'וואָלט זיך אין דעם הויך־באַגאַבטן מענטשן געריסן צום אויסדרוק אַ העלערע וועלטלעכע פּאָלקסטימלעכע שעפּרישקייט — זי האָט אָבער ניט געקאָנט דורכרייסן דעם אויסערגעוויינלעכן געדיכטן פינצטערן געפּל, וואָס האָט אים און זיין מוח אַרומגערינגלט.

די מעשיות נחמנס פון בראַצלאָוו זיינען אויפן ענגסטן אופן פאַרבונדן מיט דער טראַדיציע פון די יידישע פּאָלקסטימלעכע מעשה־ביכער, און באַ־זונדערס מיט די, וואָס שטאַמען אורשפּרינגלעך פונעם מערב־איראָפּיאישן ראַמאַנטישן ריטער־ראַמאַן און זיינען פון דאָרט דורך פאַרשיידענע גלגולים אָנגעקומען אינעם עלטערן יידישן מעשה־ביכער־רעפּערטואַר. דער דאָזיקער מין מעשה־ביכער איז געווען זייער פאַרשפּרייט און באַליבט און איז זייער אַ סך מאל איבערגעדרוקט געוואָרן. די שפּראַך איז איטלעכס מאל צוגעפּאַסט געוואָרן צום יידיש פונעם לאַנד און פון דער צייט, ווען און וואו די ביכער זיינען דערשינען. נאָך אין אָנהייב צווייטן יאָרצענדליק פון אונדזער יאָר־הונדערט האָב איך געזען נייע רומל־אויסגאַבעס פון ראַמאַנטישע מיטל־אַלטערלעכע ריטער־ראַמאַנען אויף יידיש. איך מייך, למשל, דעם ראַמאַן וועגן בבא (די בבא־מעשה), דעם ראַמאַן וועגן מעלוזינע, * „די שיינע מאַגעלאָנע“ ** און אַ סך, אַ סך אַנדערע ענלעכע ביכער. צו דעם מין „עקזאָטישע“ מעשה־ביכלעך געהערן אויך די יידישע איבעראַרבעטונג פון „טויזנט און איין נאַכט“ און פון פאַרשיידענע ראַמאַנען, וואָס שטאַמען אורשפּרינגלעך פון דער אינדי־

* 1478, פון זשאָן דאַראַ; איז אויף פּראַנצויזיש אַ סך מאל איבערגעאַרבעט געוואָרן.

** אורשפּרינגלעך פון אַן אומבאַקאַנטן פּראַנצויזישן אויטאָר, סוף 16טן יאָר־הונדערט, געווען פריער אין ליד־פּאַרם און איז דערנאָך איבערגעאַרבעט געוואָרן אין פּראַזע. דאָס דאָזיקע ווערק און אויך דאָס פריער־דערמאַנטע זיינען אָנגעקומען אין דער יידישער ליטעראַטור פון דייטשע איבעראַרבעטונגען.

שער מעשיות-ליטעראטור, ווי די „מעשה בג' אחים“ (מעשה וועגן דריי בריי דער) א. א. די טראַדיציע פון דער דאָזיקער מעשה-ליטעראַטור האָט דאָס נחמן אויף אַ זעלבשטענדיקן אופן ווייטער געשפינט און איר געגעבן זיין חסידיש-מיסטישע שיטה פאַר אַ סימבאָלישן אונטערשלאַק.

דאָס צונויפּשפּאַנען די דאָזיקע וועלטלעך-פּאָלקסטימלעכע, עקזאָטיש-ראַמאַנטישע טראַדיציעס מיט חסידיש-מיסטישער סימבאָליק איז געווען אַ משונהדיקע און פרעמדלעכע דערשיינונג, ווי אין אַ סך אַנדערע פרטים די גאַנצע ריכטונג פון נחמן אין דער חסידישער באַוועגונג. די דאָזיקע צונויפּ-מישונג איז געווען אין תּוֹך אַן אומנאַטירלעכט, אומאַרגאַנישע, — און אַזוי איז עס אויך געבליבן. נחמנס מעשיות האָבן ניט געהאַט קיין שול און זיינען געבליבן אין זיין צייט אָן אַ ווירקונג אויף דער ליטעראַטור. די רעליגיעזע, מוסרדיקע, סימבאָלישע עלעמענטן זיינען צום גרויסן טייל אַ פרעמד־קערפּער אין די דערציילונגען, אַמאָל זיינען זיי קוים באַמערקבאַר, און טאַקע גאַנץ אָפט בלויז אַן אויסרייד אויף אויסצושפּרייטן דאָס געוועב פון זיין דיכטערדישער פּאַנטאַזיע.

די ענגע באַציאונג צווישן נחמנס מעשיות און דער מעשה-ביכער-ליטעראַטור ווייזט אָן אויף די באַשטימטע פּאָלקסטימלעכע שטרעכן פון זיין שרייבן. אין אייגנטלעכן זינען חסידיש איז דאָ אויך אין אַ געוויסער מאָס דאָס „מעשהנען“ גופא. ליינענען אָדער דערציילן מעשיות האָט אין די רבנישע קרייזן געגאָלטן אַלס אַ שעדלעכער, וואַלגאַרער ענין. באַזונדערס האָט זיך דאָס באַצויגן גראַד צו דעם מין פּאָלקסטימלעכע מעשיות, וואָס נחמן האָט איבערגענומען זייער טראַדיציע. ביי די חסידים איז דאָס מעשה־דערציילן גופא פּראַקלאַמירט געוואָרן ווי אַ מין ריטואַל. דאָס און די אַנצוהערענישן אויף מוסר און אויף געוויסע מיסטיש-חסידישע אידייען, וואָס זיינען פון נחמנס מויל פאַרשריבן דורך זיין שילער נתן אין די „לקוטי מהר״ן“, שטערן אויפצונעמען נחמנס מעשיות — ניט געקוקט אויף זייער טיילווייזער וועלט־לעכקיט, — ווי וועלטלעכע קונסט־ווערק. דאָס באַשטימט זייער כאַראַקטער אַלס אַ מאַדנע געמיש פון פינצטערקייט אין די השגות און אין די בילדער — מיט העלער פּאָלקסטימלעכער וועלטלעכקייט.

פון זיינע אַרויסצוגונגען איז מעגלעך צו דרינגען, אָן נחמן האָט געהאַט עפעס געוויסע אומקלאַרע ידיעות וועגן די אידיען פון דער השכלה, כאַטש ס'איז ניט קלאַר, פּונאָנען און אויף וואָסער אופן ער האָט זיי באַקומען. ער האָט פּאַלעמיזירט און איראַניזירט פון זיי, אָבער ניט בלויז דאָס. אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן נעמט ער פון זיי אויך עפעס־וואָס איבער פאַר זיין חסידישער סיסטעם. באַזונדערס — אַזוי דוכט מיר — איז זיין הערעטיש־זעלבשטענדיקע באַציאונג צו דער אַרטאָדאָקסאַלער טראַדיציע באַווירקט אויך דורך באַ-

שטימטע פארשטעלונגען פון דער השכלה. אויף דער ריכטונג פון זיין דיכ-טערישער פאנטאזיע האָט אפשר אויך געווירקט די אוקראינישע ראַמאַנטישע פּאָלקס־מעשה, וואָס ער האָט געקאָנט הערן אין זיין יוגנט.

ווי סע זאָל ניט זיין: דאָס הסידישע איז אין זיינע מעשיות ווייניק אַנ-זעווודיק, און אינעם ראַמאַנטיש־פּאָנטאַסטישן גרונט־טאָן רייזן זיך אָפט דורך עלעמענטן פון שטייגערשן רעאַליזם. אַזעלכע דעטאַלן ווי, למשל, וועגן די „געוועל־ב־משרתים“ (פּריקאַזטיקעס) אין וואַרשע, די שמועסן פונעם תּם און זיין ווייב (אין „משעה חכם ותּם“) און אַ סך אַנדערע, האָבן געקאָנט געשריבן ווערן פון אַקסענפעלדן. בלויז דער שפּראַך־נוסח איז דאָ מער נאַאיוו, מער אַנגעהויכט פונעם עלטערן בוך־יידיש און איז לויטן שטייגער און תּוך פון דער מעשה אַ ביסל לעגענדאַריש סטיליזירט.

אַזעלכע פּסיכאָלאָגישע צייכענונגען, וואָס נחמן האָט געגעבן פון פיגורן, ווי דער חכם און דער תּם, האָבן זיך ערשט נאָך היפש צענדליקער יאָרן ווידער־אַמאַל באַוווּן אין דער יידישער ליטעראַטור (למשל אין די געשטאַלטן: בנימין און סענדערל — פון מענדעלע מוכר־ספרים). נחמנס איראַניע איז דין און פיין (זע די דיאַלאָג פונעם תּם). בכלל האָט זיך אַזאַ מעשה, ווי וועגן דעם נעגירנדיקן דאָן־קיכאַט, דעם סקעפטישן „חכם“, און דעם יענטוויאַסטיש־פּאָנטאַסטישן, באַיאַענדיקן סאַנכאַ פּאַנטשאַ, דעם נאַאיוו־גלויבנדיקן „תּם“, געשניטן אויף עפעס גאָר באַדייטנדיקס. אין פּלוג האָט זיך דאָ באַקומען אַן אַריגינעלע טראַקטירונג פון יענעם מין געשטאַלטן, וואָס סערוואַנטעס באַ־האַנדלט אין זיין גרויסן בוך. דער געלערנטער חכם איז דאָ דווקא אַ סקעפטי־קער, און גראַד זיין סקעפּסיס, זיין אַנטי־ראַמאַנטישקייט, באַוווּיט זיך אַלס דאָן־קיכאַטעריי. דער נאַאיוו־עם־האַרצישער תּם נעמט די משונהדיקע גע־שענישן דווקא אַזוי ווי זיי זיינען, גלייבט אין זיי, טראַץ זייער פּאַנטאַסטיק — און געווינט. אָבער די פּאַלעמיק קעגן צופיל חקירהווען איז אין תּוך, ביי דער גאַנצער ווייטקייט פון דער איראַניע, נישט אַזוי ווייט אַ פּאַלעמיק קעגן סקעפּסיס. קעגן ראַציאָנאַליזם בכלל.* ווי אַ פּאַלעמיק קעגן דער השכלה. דאָ ליגט די סיבה, פאַרוואָס די דאָזיקע דערציילונג, למשל, האָט ניט געקאָנט אויסוואַקסן צו אַן אמתדיק באַדייטונגספול ווערק. זי צערינט אין זאַמד, אין אַ גישמיקן סוף, אין אַ נישטיקער לייזונג, ווייל זי איז פון לכתחילה אַן געבויט אויף אַן אירעוועאַלער פאַרויסזעצונג. די פינצטערקייט פון דער סביבה און די אַרעמע באַגערענעצטקייט פון נחמנס ידיעות און פאַרשטעלונגען וועגן וועלט, ווירקלעכקייט, געזעלשאַפט און קולטור האָבן אוממעגלעך געמאַכט אַ נאַרמאַלע און ווירקלעכע רעאַליזירונג פון דעם דאָזיקן באַדייטנדיקן טאַלאַנט.

* ווי זייער אָפט ביי מיסטיקער, קאָן מען אויך ביי אים פעסטשמעלן אַ געוויסע ווי דער שפּרעכיקער נטיח סיי צו סקעפּסיס, סיי אַפילו צו ראַציאָנאַליזם.

מיר רעדן פון ראמאנטיק אין נחמנס מעשיות. פארשטיין דאָרף מען דאָס אָבער ניט אינעם טראַדיציאָנעלן זינען. דאָ איז ניטאָ יענע באַוואוסטזיניקע, בכיוונדיקע פאַרשמעלערונג פון די פאַרשטעלונגען אויף זיך צוצופאַסן צו די השגות פון דער פאַרגאַנגענהייט, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דער רע-אַקציאָנערער ראַמאַנטיק. דאָ איז עפעס אַנדערש. ס'איז אַזוי ווי ווען סע וואַלט אַ ייד פונעם 16טן אָדער 17טן יאָרהונדערט פּלוצים אַריינגעשטעלט געוואָרן אינעם אָנהייב 19טן יאָרהונדערט אַריין. נחמן האָט שטריכן פון אַ ראַפּינירט און כיטרע באַאַבאַכטנדיקן פּסיכאָלאָג. ער ווייזט צומאַל אויסגע-צייכנטע לעבנס־קענטענישן, טאַקע ביז צו אַ גאַר פיין דערווען און פּיקסירן געוויסע שטייגערישע דעטאַלן, ער פאַרשטייט צו בויען זיינע מעשיות, ער ווייסט, ווי אַזוי און וואו אַנצוהייבן, ווי אַזוי צו אַנטוויקלען, וואו אויסצולאָזן און וואו נייטיק פּלוצים איבערצוהאַקן אין דער מיט. ער פאַרשטייט צו געבן כיטרע אַנצוהערענישן און וואונקען אויף עפעס אַ געהיימיספולן נמשל און זיך צו מאַכן טאַמעוואַטע אַפילו דאָרט, וואו ס'גייט אים אין אמתן קיין שום נמשל ניט אָן, דאָרט, וואו ער וויל פשוט אויסשפּינען אַ פּאַעטישע פּאַנטאַזיע. אָבער אויך דאָרט נייט ער צו עטלעכע אַזעלכע מיני העקלעך, מע זאָל פאַר אַ נויט קאַנען צוטשעפען און סימבאָליש אַריינטיישן ניט־געשטויגענע און אורשפּרינגלעך ניט־געמיינטע מיסטישע סודות. דערביי אָבער, איז גרינג ביי אים פעסטצושטעלן אַ דערשטוינלעכע „יוראָדיווישע“ נאַיוויקייט, אַ משונה־דיקע וועלט־פּרעמדקייט, און ביי זיין גאַנצער „זעלבשטענדיקייט“ בנוגע דער רעליגיעזער טראַדיציע — אַן אומגליקלעכע געפענטעטיקייט פון די השגות. די מיסטיש־הסידישע לערע נחמן בראַצלאַווערס רייסט זיך אַריין אינעם מעשהדיקן געוועב, זי באַווירקט זיין באַנעמען די ווירקלעכקייט און איר שיל-דערונג. באַזונדערס קומט אין די מעשיות צום אויסדרוק די אַפּליקענונג פון דער רעאַלער ווירקלעכקייט אינעם נאָמען פון די אילוזאָרישע מיסטישע רעליגיעזע פאַרשטעלונגען. דאָס האָט מיטגעווירקט אַפּצוואווענדן די מאַסן פונעם באַנעמען זייער רעאַלע לאַגע, זייער פאַרשקלאַפּטיקייט, פינצטערקייט און די אונטערדריקונג, אין וועלכער זיי האָבן געלעבט.

נחמן האָט שטענדיק באַטאָנט, אַז מיט יעדן שטריך פון זיינער אַ מעשה איז ער אויסן עפעס אַ מיסטיש־סימבאָלישן נמשל. דורך געפלאַנטערטע אויס-טייטש־פרואוון פון זיינע תלמידים זיינען די מעשיות נאָך מער פאַרמיסטיפּי-צירט, פאַרסימבאָליזירט געוואָרן, איידער זיי זיינען געווען. אויך פון די מער רעאַליסטישע און מער וועלטלעכע עלעמענטן האָבן זיינע אָנהענגער געמאַכט אַ געדיכטע סימבאָליש־הסידישע קאַשע, כאַטש גאַנץ אַפט איז דער נמשל געווען נישט מער ווי צוגעטשעפעט און האָט זיך בשום־אופן ניט געוואַלט צוקלעפּן צום משל.

און אזוי האָט זיך עס געטראָפֿן, אַז דער דאָזיקער מאָדנער בוך, וואָס איז מיט זיינע פּאַלקסטימלעך-מעשהדיקע, וועלטלעכע און צום טייל הערעטישע עלעמענטן געשטאַנען אין אַ ווידערשפרוך צו די אַרטאָדאָקסישע אָנשוואַונגען און אַפילו אויך צו דעם, וואָס ווייזט זיך אין אַנדערע עלעמענטן פֿון דעם בוך גופּאָ. — האָט געדינט ניט אויף העלער צו מאַכן דאָס געמיט פֿון די מאַסן, נאָר עס נאָך מער צו פּאַרטונקלען דורך דער פּאַעטיזירונג פֿון מיטלאַטערלעכע פּאַרשטעלונגען. זעלטן זעען מיר אין אַ בוך אזוי אָנשווילעך דעם אָנבליק פֿון דער שוידערלעך-געפענטעטער פּאַלקסטימלעכער שעפּערישקייט. די געוויסע עלעמענטן פֿון פּאַלקסטימלעכקייט האָבן אים געגעבן ווערט און ווירקונג אין די אויגן פֿון די מאַסן, האָבן דעריבער די משכילים זיין רעאַקציאָנערע ווירקונג געמוזט באַטראַכטן פּאַר נאָך געפּערלעכער, ווי די איבעריקע חסידישע מעשיות-ליטעראַטור. אזוי צי אַנדערש, איז דאָס דאָך געווען דער הויך-פֿונקט פֿון יענער כּוואַליע חסידישע מעשה-ביכער, וואָס האָט ניט ווייניק מיטגעווירקט אויף צו פּאַראַמערן און צו פּאַרפינצטערן די מוחות און דאָס לעבן פֿון די מאַסן.

5. מענדל לעפינס איבערזעצונגען

זייט יאָרהונדערטער איז געווען אַ טראַדיציע, אַז די רבנים און פֿרומע האָבן געקוקט מיט אַ קרום אויג אויף דער וועלטלעכער פּאַלקסטימלעכער מעשיות-ליטעראַטור. זיי האָבן ניט געקאַנט ליידן די שטאַרקע פּאַרשפּרייטונג און באַליבטקייט פֿון דער דאָזיקער ליטעראַטור צווישן די מאַסן. זיי האָבן דערין געזען אַ שאַדן פּאַר דער פֿרומקייט און מאַראַלישקייט פֿונעם פּאַלק, אַ סך מאָל איז דאָס לייענען מעשיות דורך די רבנים דירעקט פּאַרבאַטן גע-וואָרן. די דירעקטע פּאַרבאַטן האָבן אָבער, אָפּנים, ווייניק געפּועלט. אַלס אַ מער ווירקזאַם קעגנמיטל איז באַטראַכט געוואָרן די איבערזעצונג פֿון דער ביבל, פֿון פּאַרשידענע רעליגיעז-מאַראַלישע (מוסר-) ביכער און פֿון אַגדות און מעשיות מיט אַ רעליגיעזן אינהאַלט אין דער יידישער שפּראַך. דאָס האָט געדאַרפט אַרויסשטויסן די וועלטלעך-פּאַלקסטימלעכע מעשיות פֿונעם פּאַרקער אינעם פּאַלק.

און דעמאָלט, ווען דער חסידים האָט, קעגן דער רבנישער טראַדיציע, אַליין געפּראַווט פּאַרכאַפֿן די פּאַלקס-מעשה און זיך באַמיט איינצושפּאַנען די פּאַלקסטימלעכע פּאַנטאַזיע צו דינסט פֿון דער דאָזיקער לערע, האָבן די ערשטע משכילים אין די סלאַווישע לענדער אויף אַ ביסל אַ נאַאיוון אָפּן אָנגעקניפט אַן דעם טראַדיציאָנעלן רבנישן מאַסמיטל קעגן דער פּאַרשפּרייטונג פֿון די מעשיות: אויך זיי האָבן געפּראַווט דורך יידישע איבערזעצונגען פֿון דער ביבל אַרויסצושטויסן די „מעשיות“, איצט שוין די רעאַקציאָנערע,

חסידישע, כלומרשטע „פאלקס-מעשיות“. דאָס איז זיך צונויפגעקומען מיט דער דייטש-משכילישער, מענדעלסאָגנישער טענדענץ צו פאַרשפּרייטן דעם אינטערעס פאַר אויפקלערונג דורך איבערזעצונגען פון דער ביבל. אָבער אין קעגנזאַץ צו מענדעלסאָגען — ניט דורך דייטשע איבערזעצונגען, וואָס האָבן אַ חוץ אַלעם אויך געהאַט דעם צוועק אַרויסצושטויסן יידיש פונעם געברויך, נאָר דורך יידישע, כדי דערמיט אויך צו באַטאָנען דעם באַדייט פון דער פּאָלקס-שפּראַך אינעם קאָמפּ פאַר אַ נייער קולטור. טאַקע אויך דאָס איז מענדל לעפּין אויסן געווען מיט זיינע יידישע איבערזעצונגען פון די ביבלישע ביכער, ווי מאַדנע דאָס זאָל אין אונדזערע אויגן ניט אויסזען.

* * *

דאָס אַרויסהייבן יידיש, די שפּראַך פון די פּאָלקס-מאַסן, צו דער מדרגה פון אַ ליטעראַרישער שפּראַך געהער צו די אמתדיק דעמאָקראַטישע שטריכן פון אַ טייל משכילים. דערין איז אין תוך געקומען צום אויסדרוק דאָס באַ-דערפעניש פון די מאַסן איינצורייסן מיט די דריקנדיקע מיטלאַלטערלעכע טראַדיציעס. און דעמאָקראַטישע איינשטעלונגען האָבן געצויגן צו יידיש איינעם פון די ערשטע גרינדערס פון דער יידישער ליטעראַטור, מענדל לע-פינען ווי ראַציאָנאַליסטיש, בירגערלעך-איינגעהאַלטן און נאַאיוו-באַגרענעצט זיינע אויפקלערונגס-פּרינציפּן האָבן ניט געזאָלט זיין, ווייזט ער אָבער אין וויכטיקע שטריכן זיין דעמאָקראַטישע צוגעבונדנקייט צו די מאַסן. נאָך אין יאָר 1794 שרייבט ער זיין „רפואות העם“ — אַ פּאָפּולער-מעדיצינישער בוך פאַרן פּאָלק. פינף און צוואַנציק יאָר שפּעטער מאַכט ער דעם פּילאָסאָף נחמן קראַכמאַל זייער שאַרפע פּאַרוואָרפּן דערפאַר, וואָס יענער ווענדט זיך מיט זיין וויסן צו אַ קליינעם קרייז געבילדעטע שילער און בלויז מינדלעך, און וואָס ער פאַרשפּרייט ניט זיין וויסן דורכן דרוק פאַר ברייטערע קרייזן אויף זיי צוצוקומען.

לעפינס געפיל פאַר די מאַסן קומט צום אויסדרוק אויך אין קלייניקייטן. אין זיין קהלת-איבערזעצונג גיט ער, למשל, דעם זאַץ 11 אין קאַפּ. 5 אַזאַ פאַרם: „זיס איז דער שלאָף דעם אַרבעטאַרער, צי האָט ער, נעבעך, ווינציק אָדער פיל געהאַט, אַזוי האָט ער געגעסן, אָבער די זאַטקייט דעם עושרס לאָזט אים ניט שלאָפּן.“ דער „נעבעך“ ביים דערמאָנען דעם אַרבעטאַרערס ניט שטאַמט פון לעפינען און איז ניטאַ אינעם ביבלישן אַריגינאַל. און ווער ס'וויסט, וואָס דאָס באַטייט פאַר אַ משכיל אַריינצושטעלן אַן אייגן וואָרט אינעם ביבלישן טעקסט, וועט פאַרשטיין אַפּצושאַצן די דאָזיקע קלייניקייט. אַ פאַר-גלייך פון זיינע איבערזעצונגען מיט די אַריגינאַל-טעקסטן וועט אונדז ווייזן, אַז ער האָט זיך באַמיט אויך אינהאַלטלעך עפעס אַזוי ווי צו „דעמאָקראַטיזירן“ די ביבלישע ביכער.

לעפּין געהער צו די ערשטע, וואָס האָבן דערזען די דראַענדיקע געפאַר פון דער נייער חסידישער כּוואַליע. און ער איז אפשר געווען דער ערשטער, וואָס האָט אויפגעשטעלט די טאַקטיק פון דער השכלה אינעם קאַמף קעגן חסידים: אָפענע, דירעקטע און פאַרבאָהאַלטענע אַרויסטרעטונגען, אַ רעאַליסטישע סאַטירישע און איראַנישע ליטעראַטור, די יידישע שפּראַך אַלס מאַסן-געצייג פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון קולטור. און טאַקע ער אַליין איז אויך צוגעטראָטן צו רעאַליזירן די דאָזיקע אויפגאַבעס. נאָך אין די 80ער יאָרן פונעם 18טן יאָרהונדערט האָט לעפּין געשריבן זיין קהלת-איבערזעצונג — אין קעגנזאַץ צו דער גאַנצער מענדעלסאַנישער דייטשער השכלה — דווקא אויף יידיש. אפשר האָט ער זיך צוליב דעם דאָזיקן קעגנזאַץ אַזוי לאַנג אָפּ-געהאַלטן די איבערזעצונגען צו דרוקן. אָבער ווען עס ווערט אַרום דער מיט צענער יאָרן פונעם 19טן יאָרהונדערט דרינגענדיק נייטיק אַרויסצוטערעטן קעגן דער חסידישער כּוואַליע מיט די פאַרשיידנסטע מיטלען און לעפּין שרייבט סאַטירעס און קאַמף-שריפטן אויף העברייאיש («מחכימי פתי» — ניט דערשינען אין דרוק), «דער ערשטער חסיד» — אויף יידיש (אויך ניט דערשינען אין דרוק און איז צו אונדז ניט דערגאַנגען — איז אָבער צו זיין צייט געווען פאַרשפּרייט אין האַנטשריפטן) און ער באַטייליקט זיך אין די אַנטי-חסידישע שריפטן פון תלמידים און אָנהענגער, — פאַרעפנטלעכט ער אויך זיין משלי-איבערזעצונג אויף יידיש (דערשינען 1814 אין טאַראָפּאַל).

ס'קלינגט אפשר פאַראַדאַקסאַל, אַז איבערזעצונגען פון ביבלישע ביכער, ווי קהלת און משלי, זיי שיר-השירים און תהילים (די לעצטע צוויי איבער-זעצונגען האָבן זיך ניט אָפּגעהיט, כאָטש זיי זיינען זייער פאַרשפּרייט געווען אין האַנטשריפטן), האָבן געזאָלט זיין אַ קעמפּערישע אַרויסטרעטונג קעגן דעם חסידיזם, קעגן מיטלאַלטערלעכער אָפּגעשטאַנענקייט. און פאַרט איז דאָס פאַקטיש אַזוי געווען.

מע טאַר דאָס ניט פאַרגלייכן מיט דעם פאַקט פון מענדעלעס און לינעצקיס איבערזעצונגען פון דער ביבל און פון רעליגיעזע געבעט-ביכער. די דאָזיקע איבערזעצונגען האָבן באַטייט, אין זייער צייט, לויט זייער אָפּקלייב און זייער ציל, אַן אַפּווייכוּנג פון דער פאַרשטיטלעך-אויפקלערערישער טראַדיציע. ביי לעפּינען האָט דאָס אין זיך אַנטהאַלטן פּאָלקסמעסיקן קאַמף קעגן דער פעאַ-דאַלער פינצטערניש. דער סקעפטיש-העלעניסטישער בוך «קהלת», די זאַמל-לונג פּאָלקס-שפּרוכן «משלי», די וואונדערלעכע ליבע-ליד «שיר-השירים» האָבן געדאַרפט ווענדן דאָס באַוואוסטזיין פון די מאַסן צו וועלטלעכקייט, האָבן געדאַרפט פאַר זיי בילדן אַן איבערגאַנג צו דער נייצייטיקער אויפגעקלערטער קולטור. אַזוי איז דאָס געווען געמיינט און אַזוי, ניט אַנדערש, האָט דאָס אויך געמוזט אויפגענומען ווערן דורך די חסידים. עס האָט טאַקע אויך געוירקט

ווי אן אפיקורסישער פרואוו צו פארוועלטלעכן, צו „אנטגעטלעכן“ די גע- דיכטענישן פון דער רעליגיע.

אינעם אופן, ווי דער משכיל באציט זיך צו די דענקמעלער פון דער אוראלטער העברייאישער ליטעראטור, איז פאראן עפעס אן אנאלאגיע צו דעם, ווי די רענעסאנס-הומאניסטן האבן זיך באצויגן צו דער אלטער גריכישער און לאטיינישער ליטעראטור. אינעם פילאלאגיש-פינקטלעכן שטודיום פון די דאזיקע דענקמעלער זעט דער משכיל אויף א נאאיוון אופן דעם גראדן, בעסטן אנהייב-וועג צו דער מאדערנער אייראפייאישער בילדונג. דאס פינקטלעכע דערלערנען די העברייאישע שפראך, די גראמאטיק און די אוראלטע ליטע- ראטור (די ביבל) איז געווען איינע א הויפט-פארערונג פון דער השכלה. לעפין איבערזעצט אבער קהלת און משלי, ניט אזוי ווי ער וואלט געוואלט צופירן די מאסן צו העברייאיש, נאר ווי ער וואלט זיי דערפון געוואלט אומאפהענגיק מאכן. איבערזעצנדיק אויף יידיש א טייל ביכער פון די, וואס זיינען דעם משכיל אין דער גאנצער אלט-העברייאישער ליטעראטור געווען אמטייערסטן, און דעם טראדיציאנעלן רבניזם אמגלייכגילטיקסטן און פרעמד, כמעט ווי אפיקורסות, האט ער אויך געוואלט באווייזן זיין דרך-אריך סיי פאר די מאסן בכלל און סיי פאר זייער שפראכלעכן אויסדרוק-אופן בפרט; און ניט בלויז דורכן פאקט פון דער איבערזעצונג גופא, נאר אויך דורך דעם אופן, ווי די איבערזעצונג איז געמאכט געווארן.

די שפראך פון לעפינס איבערזעצונגען ברעכט אלע טראדיציאנעלע קאנאנס. זי דרינגט אריין אין די געדיכטענישן פונעם פאלקס-ריידן. דער- מיט האט לעפין געוואלט זאגן, אז די מאסן זיינען אים טייערער ווי די טראדיציע. דרייסט (און ווער סע ווייסט א ביסל די קולטור-געשיכטע, ווייסט, וואסער דרייסטקייט ס'האט דערצו געהערט אין יענער צייט אין דער יידישער סביבה בכלל, און אין דער משכילישער בפרט) און אן איבערטראכטעניש נעמט לעפין סאמע פראסטע און אפילו „וואולגארישע“ דיאלעקט-ווערטער און בראקט אריין די אמתדיקע המון-שפראך אין דער ביבל אריין. דער גרויסער ערודיט, וואס האט פארמאגט א פילזייטיקע, זייער באדייטנדיקע אייראפייאישע בילדונג, דער אויסגעצייכנטער קענער פון דער אלטער העברייאישער ליטע- ראטור און פארערער פון דער ביבל דערלויבט זיך אין דער צייט, ווען ביבל און דקדוק זיינען געווען דער פעטיש פון יעדן משכיל, ניט נאר צו איבערזעצן אין דער „פארדארבענער שטאמלענדיקער“ שפראך, נאר אויך גאנץ פריי צו באהאנדלען די אריגינאל-טעקסטן, איבערזעצן ניט ווארט ביי ווארט, נאר צו פארפראזירן לויטן זיין נאך און איבערזעצן דעם אינהאלט אינעם נוסח פון יידישע פאלקס-שפריכווערטער אינעם 18טן אנהייב 19טן יארהונדערט, אריינצוטאן אייגענע ווערטער און אפילו פראזעס צוליב גרעסערער עכטקייט

און נאטירלעכקייט פונעם פאלקסטימלעכן סטיל. מיר האָבן דאָ ניט בלויז אַ רייכע רעגיסטרירונג פון דער דעמאָלטיקער פאלקס־שפראַך, נאָר אויך אַ מוטיקע באַהיפּטונג וועגן איר ווערט און שיינקייט.

ניט קיין וואונדער, וואָס די דאָזיקע איבערזעצונגען האָבן, אַ חוץ באַ־גיטיקונג פון לעפינס אָנהענגער, אַרויסגערופן אויך שאַרפע פּראָטעסטן מצד יענע פּאַרביינערטע דקדוק־משכילים, וואָס לעפינס איבערזעצונגען האָבן טיף באַליידיקט זייערע הייליקסטע פּסעוודא־הומאַניסטישע, פּסעוודא־קלאַסיציס־טישע געפילן. זיי האָבן דערין געזען אַ „פּאַראַמווירדיקונג“ פון די ביבלישע ביכער, אַ שענדנדיקע וואַלגאַריזאַציע.

עס קאָן אויסזען, אַז פּעדער איז מיט עפּעס־וואָס גערעכט געווען אין זיינע טענות קעגן לעפינס. דער שפּראַך־סטיל פון די איבערזעצונגען איז געוויס געווען אַ ווידערשפּרוך צום הויכן ראַפּינירטן, מייסטערליש אויסגע־שליפענעם און אַפּאַריסטישן סטיל פונעם אַריגינאַל. אין פּלוג איז דאָס טאַקע אַ משונהדיקע צונויפּשפּאַנונג: דער ראַפּינירטער און פייערלעכער ביבלישער אַריגינאַל — און די וואַכעדיקע, געדיכט־שטייגערישע (צומאַל ביז צו געזונטער גראַבלעכקייט) יידישע איבערזעצונגס־שפּראַך.

לעפּין איז אָבער ניט אויסן געווען צו שאַפּן אַזאַ איבערזעצונג, וואָס וויל אויסשליסלעך איבערגעבן און דינען דעם אַריגינאַל. דאָ זיינען פאַר אים גע־שטאַנען זעלבשטענדיקע אויפגאַבעס, אומאַפהענגיקע פון די ריינע איבער־זעצונגס־צילן. דאָס אויפטוערישע און נייע פון לעפינס איבערזעצונגען זיינען זיינע קעגנער ניט פייאַק געווען צו פאַרשטיין.

לעפּין האָט אין די דאָזיקע איבערזעצונגען געטאָן עפּעס ענלעכס צו דעם, וואָס באַשטימטע איטאַליענישע, האַלענדישע און פּלאַמאַנדישע מאַלער (צומאַל אויך רעמבראַנדט) האָבן געטאָן ביים באַהאַנדלען ביבלישע און עוואַנגעלישע סוזשעטן. זיי האָבן די ביבלישע פיגורן אַנגעטאָן אינעם אַנטאָן פון איטאַ־ליענישע, האַלענדישע, פּלאַמאַנדישע פּויערים, המון־מענטשן און שטאַטערס פון זייער צייט. געוויינלעך איז די דאָזיקע „אַנטי־היסטאָרישקייט“ געקומען פון אַ דעמאָקראַטישער איינשטעלונג. לעפּין האָט דעם תּוך פון די אוראַלטע ביבלישע וועלטלעכע ביכער אַנגעטאָן אַ קלייד פון דער נייע־טיק־המונישער יידישער שפּראַך. קהלת און משלי רעדן לויטן שטייגער און נוסח פון אַ המונישן ייד אין אוקראַינע פונעם 18טן יארהונדערט. אין דעם זינען זיינען די איבערזעצונגען געוויס אַנטי־היסטאָריש, ראַציאָנאַליסטיש. אָבער אויך אינעם טיפּערן זינען ראַציאָנאַליסטיש: דאָס, וואָס דער שכל איז מחייב פאַרן וואויל פון דער געזעלשאַפט און איר קולטור, דאָס וואָס סע קאָן אויף עפּעס אַן אופן העלפן אויפצורייסן אַ שטיקל פענצטערל אין דער טוכלער געטאַ־וועלט. דעריבער איז די איבערזעצונג היסטאָריש אינעם שנעפּערישן זינען.

און אויך דערמיט, וואָס זי האָט געהאַלפֿן לייגן אַ גרונט פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון אַ וועלטלעכער ייִדישער ליטעראַטור.

די וועלט־ און פֿאַלקס־פרעמדע טענות, וואָס דער באַגרענעצטער גראַ־ מאַטיקער טוביה פֿעדער האָט אַרויסגעשטעלט אין זיין פֿאַמפלעט „קול מחצאים“ (דערשינען אין 1816 (?) און 1853, געשריבן אין 1814) צו לעפינען, האָבן אַרויסגערופן מער אַדער ווייניקער שאַרפע ענטפֿערס פֿון לעפינס אַנ־ הענגער. דאָס האָט געהאַט זייער אַ וויכטיקע פֿרינציפּיעלע באַדייטונג פֿאַרן אויסקלאַרן די באַציאונג צו דער פֿאַלקס־שפּראַך ביי אַ טייל מער דעמאָ־ קראַטישע משכילים. אינעם פֿאַרלויף פֿון דער דאָזיקער פֿאַלעמיק איז צום ערשטן מאל אַנטשיידן און קלאַר דערווייזן געוואָרן די נייטיקייט און די באַ־ רעכטיקונג פֿון ייִדיש אַלס נאַציאָנאַלע ליטעראַטור־שפּראַך. דער אינטערע־ סאַנטטער דאַקומענט אין דעם פֿרט איז י. ש. ביקס באַוואוסטער בריוו צו ט. פֿעדער אינעם יאָר 1815. אַ הויך עטלעכע נאַאיווע אַנווייזן אויפֿן רעליגיעז־ היסטאָרישן ווערט פֿון דער ייִדישער שפּראַך און אויף דער פֿאַזיטיווער מיינונג וועגן איר פֿון איינעם אַ געאַגראַף, געפינען מיר אין דעם בריוו אַ ריי פֿאַר־ שריטלעכע דעמאָקראַטישע אַרגומענטן און, אין תּוֹך, אַ וויסנשאַפֿטלעכע און ריכטיקע דערקלערונג וועגן דעם אַנטוויקלונגס־גאַנג פֿון נאַציאָנאַלע שפּראַכן צו ליטעראַטור־שפּראַכן. דער דאָזיקער בריוו איז צום ערשטן מאל פֿאַר־ עפֿנטלעכט געוואָרן ערשט אין יאָר 1833 („כּרם חמד“, נומ. 1, בריוו 28, ז. 96). אַן ספֿק האָבן אין אים אַפּגעקלונגען די מיינונגען, וואָס זיינען צו יענער צייט אַרויסגעזאָגט געוואָרן אין די היציקע דיסקוסיעס אַרום דער פּראַגע. דאָ זיינען געזאַמלט אַלע אַרגומענטן לטובת דער פֿאַלקס־שפּראַך מצד די מער־ דעמאָקראַטישע משכילים. אונטער דעם שווערן דרוק פֿון דער מעטערינדי־ עפֿאַכע אין אייראָפּע בכלל און אין עסטרייך בפרט איז שפּעטער דער דעמאָ־ קראַטיש־געשטימטער ביק, ניט זעענדיק פֿאַר די מאַסן קיין אויסוועג פֿון זייער נויט און ביטער לעבן, דערגאַנגען צו אַ טיפֿן געזעלשאַפֿטלעכן פעסימיזם און אין רעזולטאַט דערפֿון — צו אַ שאַוויניזם פֿונעם באַוואוסטן קליינבירגער־ לעכן מין. ער איז אַפילו אַוועק פֿון די גרונט־פּרינציפּן פֿון דער השכלה און האָט געוואָלט שלום מאַכן צווישן דער השכלה און דעם חסידיזם. אָבער דער בריוו זיינער פֿון 1815 איז נאָך אינגאַנצן דיקטירט פֿון אַ משכיליש־דעמאָ־ קראַטישן שטאַנדפּונקט, און אין אים זיינען אַפּגעשפּיגלט די מיינונגען פֿון לעפינס* פֿערל און די בעסטע משכילים פֿון יענער צייט. די מיינונגען, וואָס

* וועגן לעפינס ווירקונג אויף עטינגערן — זע גאַטלאַבערס זכרונות: „באַלד האָט זיך געיאָוועט אין זאַמאַשטש אין פּוילן דער דאָקטער שלמה עטינגער, וואָס האָט געענדיקט זיין שטודיום אין לעמבערג און איז דאָרט באַקאַנט געוואָרן טיט ר' מענדל לעפינס שריפּט.“ („יוד. פֿאַלקס־ביבליאָטעק“, 1, ז. 252). וועגן לעפינס ווירקונג אויף גאַטלאַבערן — זע דאָרט אויף דער זעלבער זייט.

ווערן אנטוויקלט אין דעם בריוו, זיינען אַ פאַראויסזעצונג פאַרן שאַפן פון עטינגער און אַקסענפעלד, און שפּעטער פון גאַטלאַבער, גאַלדפּאָדן, לינעצקי און מענדעלע.

6. י. פּערלס „מגלה טמירין“ (מעגאַלע טמירין)

ווי שוואַך דער אַנגריף פון די ערשטע משכילים קעגן דעם חסידים האָט ניט געזאָלט זיין, האָבן אַבער די חסידים תיכף באַנומען דעם באַדייט פון דעם דאָזיקן נייעם קעגנער. גערעדט האָט זיך דערווייל באַשיידן און שטיל וועגן ביבל, דקדוק, שפּראַכן און נאָטור־קענטעניש, וועגן אומשולדיק־נאַאיווע פאַר־שלאַגן מוכח פאַרבעסערן דאָס דערציאונגס־וועזן, וועגן פאַרריכטן די עקאָ־נאָמישע לאַגע פון די יידן דורך איבערגיין צו מלאכה, וועגן קליינינקע רעליגיעזע רעפּאַרמעס א. א. וו. אַבער די חסידים האָבן גוט דערפילט, אַז דאָ גייט וועגן דעם תוך, אַז דאָ הייבט זיך אַן אַ קאַמף קעגן די יסודות פונעם ביזאציטיקן פּעאַדאַליש־פאַרפינצטערטן יידישן שטייגער, אַ קאַמף פאַר נייע לעבנס־פּרינציפּן.

און תיכף טרעטן די חסידים אַרויס אין אַ ברוטאַלן קעגן־אַנגריף מיט די טראַדיציאָנעלע מיטלאַטערלעכע מיטלען, אויף אַזאַ אופן האָט זיך אַנ־געוויבן אַפּצושפּיגלען דער אַנהייב פון דער מעטערניד־עפּאַכע אין דער יידישער סביבה. די מתנגדים זיינען שוין ניט מער ווי אַמאַל די הויפּט־קעגנער פון די חסידים. אינאיינעם מיט די חסידים טרעטן זיי אַרויס קעגן דעם שותפותדיקן שונא — קעגן דער השכלה, מיט גזרות, מיט חרם, און שטילערהייט מיט „התרת הדם“, מיט קליינע העצעס און שווערע אונטער־דריקונגען און פאַרפּאַלגונגען ביז צום בלוט. אַרום 1815 האָט דער לעמ־בערגער ראַבינאַט אַפיציעל אַריינגעלייגט אין חרם אַריין די פירער פון דער השכלה אין לעמבערג — ערטער, ראַפּאַפּאַרט א. א. אַלע זייערע תלמידים און אַלע, וואָס לערנען זיך פרעמדע שפּראַכן, — כאַטש דאָס רעכט אַריינצולייגן אין חרם אַריין איז דעמאַלט אין עסטרייך שוין לאַנג אַפּגענומען געוואָרן פונעם ראַבינאַט און פון דער קהלה.

די משכילים פון זייער זייט האָבן דורך דער פּאָליציי געצוואונגען דעם ראַבינאַט עפּנטלעך אַפּצושאַפן דעם חרם. דער לעמבערגער ראַבינאַט האָט זיך געמאַכט טאַמעוואַטע, אַז כלומרשט ער, דער ראַבינאַט, האָט צום חרם קיין שייכות ניט, אַז דאָס האָבן געטאַן פון זיך עפעס עטלעכע גאַסן־יונגען און ליידיקייטערס (זע „די גענאַרטע וועלט“, מאַסקווער אויסגאַבע, ז. 96, שורות 15—20), פּאַקטיש אַבער האָבן די חסידים און רבנים פאַרגעזעצט די פאַר־פּאַלגונגען, צענדליקער און אפשר הונדערטער יונגעלייט זיינען געצוואונגען

געוואָרן זיך צעשיידן מיט זייערע ווייבער און זיי צו גטן, באַוואוסטע פירער פון דער השכלה האָבן געלעבט אין גרויס געפאַר, אַפילו פאַר זייער לעבן, ס'זיינען דורכגעפירט געוואָרן געיעגן און זוכענישן נאָך טרייף-פּאַסלען (ד. ה. משכילישע און וועלטלעכע ביכער), וואָס מע האָט פאַרברענט אין שייטער-הויפּנס.

ניט געקוקט דערויף, וואָס דער קלייניקער צאָל משכילים איז אויס-געקומען אויסצוהאַלטן די פאַרפאַלגונגען פון אַן איבערמעכטיקן פיינט, האָבן זיי פונדעסטוועגן דעם קאַמף אָנגענומען און מוטיק געענטפערט מיט די פאַר-שיידנסטע קאַמף-מיטלען. אויפקלער-שריפטן אויף העברייאיש, דייטש און יידיש האָבן דאָ געשפילט די וויכטיקסטע ראָל. אַזוי, למשל, ווערט אין דייטשער שפראַך (אינעם יאָר 1816) צעשיקט און פאַרשפרייט די בראַשור „איבער דאָס וועזען דער סעקטע חסידים“ ניט בלויז צווישן יידישע, נאָר אויך צווישן ניט-יידישע אויפגעקלערטע מענטשן. אַפנים, אַז דאָס האָט געהאַט אַ באַשטימטע ווירקונג. די חסידים זוכן קעגן-מיטלען, באַמיען זיך אויפצוקויפן די ביכער און פאַמלעטען קעגן דעם חסידיוס און זיי צו פאַרניכטן. אין דער אַנטי-חסידישער פאַראַדיע „מגלה סמירין“ פון י. פערל ווערט דער געיעג פון די חסידים אויף דער משכילישער ליטעראַטור אויסגעצייכנט געשילדערט. פערלס אַנטי-חסדישע פאַראַדיע איז פאַרפאַסט געוואָרן סיי אויף העברייאיש און סיי אויף יידיש,* האָט צירקולירט אין האַנטשריפטלעכע קאָפיעס און איז אין דער העברייאישער ווערסיע דערשינען אין 1819.

י. פערלס „מגלה סמירין“ האָט די פאַרם פון אַן אויפגעכאַפטן ברייז-אויסטויש צווישן אַ חסיד אין פאַדאַליע און אַ חסיד אין גאַליציע און איז * פון דעם פאַקט, וואָס בויז איצט איז ניט באַקאַנט קיין דרוק פון דער יידישער ווערסיע, קאָן מען ניט מיינט דורכאויסקער זיכערקייט דרינגען, אַז זי איז קיינמאַל אין דרוק ניט דערשינען. מיר ווייסן אויך פון אַנדערע פּאַלן, ווי גרינשלעך די חסידים האָבן געאַרבעט ביים פאַרניכטן יעדן שפור פון ליטעראַרישע אַרויס-טרעטונגען קעגן זיי. כאַראַקטעריסטיש איז, ווי די חסידים האָבן דורך פאַרשידענע מאַניפּולאַציעס אויסגעפירט, אַז דער מאַנסקריפט פונעם גרויסן היסטאָרישן ראַמאַן „הווי הזיונות“ (כמעלניצקו-באַוועגונג, שבתי צבי) א. מאַפּוס, אויף וועלכן דער דיכטער האָט אַ סך יאָרן געאַרבעט, זאָל, מחמת זיין אַ נ מ י ח ס י ד י ש ע ר ג ר ו נ מ - מ ע נ ד ע נ י , פאַרבאַטן ווערן און זאָל פאַרשווינדן אינעם מיניסטעריום פאַר בולדונג און אַזוי אַרום פאַרפאַלן ווערן אויף אייביק. פון די צען טיילן אין דעם בוך האָט זיך אָפּגעהויט און איז אָפּגעדרוקט געוואָרן בלויז אַ פּראַגמענט פון 65 זייטלעך.

דעם כתב-יד פון „מגלה סמירין“ אויף יידיש האָט מען געפונען ערשט אין די לעצטע יאָרן. ס'איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז דער יידישער „מגלה סמירין“ איז אַנט-שטאַנען פאַר 1819, איידער ס'איז דערשינען די העברייאישע אויסגאַבע. יעדנפאַלס דאַרף מען רעכענען, אַז די יידישע ווערסיע איז מן-הסתם אַנטשטאַנען ניט שפעטער ווי אין דער צווייטער העלפט פונעם צווייטן יאַרצענדליק.

געשריבן אינעם נוסח פונעם חסידישן שטייגער רעדן און שרייבן. די איראָניע און דער בורלעסקער הוּזק ווערט אַזוי פֿיין פֿאַרמאַסקירט, אַז ס'האַבן זיך געפונען נאַאיווע חסידים, וועלכע האָבן געהאַלטן דעם בוך פֿאַר אַ חסידישן ספֿר. די שפּראַכלעכע אָפּשפּעטעריי שפּילט אין דעם בוך (געמיינט: די העבֿ-רייאישע ווערסיע פונעם בוך) זייער אַ וויכטיקע ראָל: דערמיט איז געצילט ניט בלויז קעגן דעם שטייגערישן חסידישן אויסדרוק־אופן, נאָר בפּירוּש קעגן דער גאַנצער חסידישער ליטעראַטור, דער טעאָרעטישער און באַזונדערס דער מעשהדיקער, אָנגעהויבן מיט די לעגענדעס וועגן די חסידישע הייליקע און אויסגעלאָזט מיטן הויך־פּונקט פונעם חסידישן "מעשהנען" — די "סיפורי מעשיות" פון נחמן בראַצלאַווער.

באַזונדערס ווערט אַרויסגעשטעלט אויף הוּזק און שפּאַט די מגושמדיקע ע־האַרצישקייט, וואָס די חסידים און זייערע פירערס האָבן געוויזן, ווען זיי האָבן זיך באַנוצט מיט דער העברייאישער שפּראַך. אין דעם בוך זיינען גע־געבן אויסגעצייכנטע וויציקע שילדערונגען פון דעם אינעווייניקסטן חסידישן שטייגער. אַ טייל פון די טרעפלעכע שילדערונגען אין דעם בוך זיינען דערנאָך אויף לאַנג געבליבן טראַדיציאָנעל אין דער יידישער השכלה־ליטעראַטור ביים שילדערן אָפּגעשטאַנענעם שטייגער. די ווירקונג פון דעם בוך קאָן מען פעסט־שטעלן ביי אַלע בעסטע יידישע שרייבער ביו מענדעלען און ביי מענדעלען אַליין אויך.

די בריוו־פֿאַרם פון דער דאָזיקער פֿאַראַדיע שטייט אין פֿאַרבינדונג מיט דער נטיה צו דער דיאַלאָגישער פֿאַרם, וואָס מיר שטעלן פעסט אין די ערשטע משכילישע ווערק אין דער יידישער שפּראַך, כאַטש דאָ אין "מגלה טמירין" ווערט דער דיאַלאָג געפירט ניט אין רייד־רעפליקעס, נאָר אין לאַנגע בריוו. וועגן דער שפּראַך פון דער יידישער ווערסיע פון דעם בוך לאַזט זיך דערווייל — אַזוי ווייט מע קאָן זיך מאַכן אַ פֿאַרשטעלונג נאָר פון עטלעכע פֿראַגמענטן — בלויז זאָגן, אַז זי האַלט זיך נאָענט ביי דער דעמאָלטיקער גערעדטער מזרח־גאַליצישער שפּראַך. אָבער די סאַטיריש־פֿאַראַדיסטישע כוונות הייסן דעם שרייבער נאָכקרימען די שפּראַכלעכע העוויות פונעם חסידישן רייד־שטייגער און פון דער שפּראַך פונעם חסידישן "מעשהנען". פונדאָנען נעמט זיך אויך ערטערווייז אַ פֿאַראַדירנדיקע ענלעכקייט פון דער שפּראַך צו דער שפּראַך פון נחמן בראַצלאַווערס מעשיות. די פֿאַראַדיסטישע כוונות דערלאָזן ניט די מעג־לעכקייט, אַז עס זאָל זיך דאָ באַווייזן די אייגנטלעכע באַציאָנונג פונעם שרייבער * צו דער שפּראַך פון די יידישע מאַסן. די יידישע שפּראַך פון די

* די יידישע ווערק י. פערלס זיינען ערשט צוריק מיט עטלעכע יאָר אַרויס־געפונען געוואָרן. אונדז זיינען באַקאַנט בלויז עטלעכע פֿראַגמענטן פון זיין "מגלה טמירין".

פראגמענטן, וואָס זיינען אונדז באַקאַנט, איז ניט אַ דורכאויס נאַטירלעכע, פרייע, זי איז אַ ביסל סטילזירט. אָבער אין פרט פון פאַראַדיסטישער סטילי-זאַציע ווייזט דער שרייבער מער קינסטלערישע קולטור, איידער למשל אַקסענ-פּעלד אין ענלעכע פּאַלן (וואו ער לאָזט רעדן חסידים און זייערע רביים אויף זייער שטייגער). די סטילזירונג איז דאָ ביי פּערל אָן אַן ערך וויציקער, גייסטרייכער און פיינער, דעריבער אויך אין אַ טיפּערן זינען אמתדיקער, נעענטער צו דער אָפּגעשפּאַטער ווירקלעכקייט, איבערצינגדיקער.

כדי אונדזער לייענער זאל קאָנען האָבן אַ שטיקל פאַרשטעלונג וועגן אינ-האַלט און סטיל פון י. פּערלס יידישן „מגלה טמירין“, וועלן מיר דאָ ברענגען דעם סוף פונעם ערשטן בריוו.

* * *

„... נעכטן נאָך מעריב האָב איך מיך ביים רבי, זאָל לעבן, פאַרווימט און האָב צוגעהערט זיינע צוקערזיסע ווערטער, און האָב משונה גרויס תּענוג געהאַט. וואָרן דער רבי, זאָל לעבן, איז נאָך דעם דאווענען זייער אויפּגעהויבן געווען, און דער שמועס זיינער איז געווען מיט שרעקלעך דביקות, ווי זיין שטייגער איז תּמיד. מעגסט מיר גלייבן, איך האָב פון זיינע זיסע ווערטער און פון זיינע אינטערעסלעך, מיט דעם אייבערשטנס הילף, מער געלערנט, וואָס אַ מענטש קאָן לערנען פון דער תּורה, וואָס מע הערט פון איין אַנדערן רבי. און איך ווייס אין מיר, איך העט בוודאי נישט מיד געוואָרן אים עטלעכע טאָג דורכיינאַדער אַזוי צוצוהערן, נישט צו עסן און נישט צו טרינקען. נאָר דער רבי, זאָל לעבן, האָט געוואָלט רויכערן די ליולקע און גיין אין בית-הכּסא אַריין, האָב איך אים דערלאָנגט די ליולקע, — אַ קויל פיייער האָט מיר איין אַנדערער אויסגעכאַפט. איך בין געגאַנגען די ליולקע געבן, האָט זיך איין אַנדערער מקדים געווען און האָט געבראַכט די קויל פיייער. ווי איך האָב געזען, דער רבי, זאָל מאַרדך-ימים זיין, האָט קיין חשק נישט, איך זאָל אים באַלייטן אין בית-הכּסא אַריין, בין איך אַהיים געגאַנגען מיט גרויס שמחה, וואָס איך האָב די זכּיה פון דעם רביס לייט צו זיין, און וואָס דער אייבערשטער האָט מיר געהאַלפּן היינט אַזעלכע הייליקע ווערטער פון דעם רבין צו הערן. „ווי איך בין אַהיים געקומען, האָט מיר מיין ווייב אַ בריוול אָפּגעגעבן, וואָס איין אורח פון דיין שטאָט האָט געבראַכט. ווי איך האָב דיין כתב דערזען, האָב איך נאָך מער תּענוג געהאַט. ווי איך האָב אָבער נאָר אָנגעהויבן דאָס בריוול צו לייענען, האָט מיך אַ ציטערניש אָנגעכאַפט, וואָס דו שרייבסט מיר, אַז ביי אייער פּריץ איז דאָ אַ טרייפּע-פּסול, וואָס מע האָט אים געשיקט פון דעם קאַרדאָן, וואָס עמעצער האָט דאָרט געדרוקט אַקעגן די גוטע-יידן און אַקעגן אונדזערע לייט, און וועדליג ווי דו שרייבסט מיר, זאָל דאָס בוך פּול זיין מיט רשעות און מאַכט זיך אַ געלעכטער אויס אַלע אמתע גוטע-יידן, ווען

ניט דו העט [סט] עס געווען מיר געשריבן, העט איך עס בשום-אופן נישט געווען געגלייבט. וואָרן נאָך מיין שכל נאָך, דוכט זיך מיר, אַז עס איז געווען איין אונמעגלעכקייט, אַז איצט, וואָס עס איז משונה נאָענט צו משיחס צייטן, און אַז די גאַנצע וועלט זעט בחוש אַזוי קלאַר און אָפן די ניסים און די וואונדער, וואָס אונדזערע צדיקים באַווייזן כמעט אַלע האַלבע אויגנבליק, — ביי זיי איז דאָך גאָר קיין אונמעגלעכקייט פאַרהאַנדן; וואָס דאַרף איך זיי צו לויבן, ווער ווייסט דען דאָס נישט? די צייטן זיינען שוין לאַנג נישט דאָ, אַז עס האָט זיך געפונען יידן, וואָס האָבן מיט אונדז נאָך געקריגט. צינד, ברוך-השם, ווייסט שוין יונג-און-אַלט, קינד-און-קייט, וואָס פאַר אַ כוח אונדזערע גוטע-יידן האָבן. מען האָט ברוך-השם געזען גאַנץ עפנטלעך, וואָס פאַר אַ שוואַרצע מפלה אַלע אונדזערע שונאים האָבן איינגענומען. ווער ווייסט דאָס איצט נישט, אַז אויף דער וועלט איז טאַקע נישט מער פאַרהאַנדן, נאָר אונדזערע לייט, און אונדזערע גוטע-יידן קאָנען טאָן, וואָס זייער האַרץ גלוסט נאָר אַליין, און זיי נויטן גאָט, ער זאָל דאָס טאָן, וואָס זיי ווילן, און מיט איין זאָג איבערקערן זיי וועלטן.

„מילא, איז'זשע עס יוי צו גלייבן, אַז איצט זאָל זיך אימצער דאָוואַזשען אַקעגן זיי אַ בוך צו מאַכן און זאָל עס דרוקן לאָזן? ווייסט דען דער פאַרשיוע מחבר נישט זייער גוט, אַז דער רבי, זאָל לעבן, וועט נאָר וועלן, וועט ער דאָך אים אויסרייסן מיט דעם וואַרצל. ער האָט דאָך אויף דער וועלט די ממשלה ווי אַ מלך. מילא, אונטערשטייט זיך אַזאַ מנובל אַ בוך צו דרוקן אַקעגן אַ מלך. דער אינטערעס האָט מיך אַזוי ביים האַרץ אַנגעכאַפט, אַז איך העט גאָר גרינג געקאַנט קומען אין עצבות (טרויעריקייט), נאָר דער תענוג, וואָס איך האָב פריער געהאַט ביים רבין, זאָל לעבן, און דער טרוינג בראַנפן, וואָס איך האָב געטאָן נאָך דיין בריוול, האָבן מיר פאַרטריבן דאָס עצבות, אַז עס איז נישט געבליבן ביי מיר אַ פיצעלע איבעריק.

„נאָר פונדעסטוועגן, מוזט דו וויסן, מוזן מיר טאָן מכות דעם בוך, וואָס נאָר מעגלעך איז. לעת עתה האָב איך מורא דעם רבין פון דעם בוך צו דער-ציילן. ער קאָן דערפון, חס-ישראל, האָבן איין אויגנבליק עגמת-נפש. כאַטשע ער האָט שוין אַוודאי געהערט די מעשה אויף דעם הימל, פונדעסטוועגן קאָן געמאַלט זיין, אַז [ווען] ער וועט דאָס הערן אויף דער וועלט, וועט ער דערפון פאַרט עגמת-נפש האָבן. און ווידער האָב איך טאַקע מורא, אַז איך וועל עס אים זאָגן, האָט אים אַ ברירה אויסצוקומען, ער זאָל זיך אַליין נוקם זיין אין דעם מחבר, ווייס איך, ער וועט אים אפשר פאַרברענען דורך דעם שר פון דער תורה, און דערגלייכן. און לעולם העט איך דאָך גערן, מיר זאָל-מיר דעם רשע זען און מיר זאָלן זיך אַן אים נוקם זיין. מיר העט-מיר דאָך אַזויגס צעריסן אויף פיצלעך. און ווען אַפילו מען קאָן דאָס נישט, צינדט מען אַזוי

א בחור גאר אונטער, איז איין עק מיט אים און מיט זיין בוך. על-כן וויל איך הערן, וואָס דו מיינסט, צי זאָל איך אים טאַקע ווייטער נישט זאָגן און מיר זאָל־מיר דאָס אונדזעריקע טאָן, צי זאָל איך אים יוי זאָגן און אים בעטן, ער זאָל אונדז דעם בחור איבערגעבן, מיר זאָל־מיר אים אַ משפט טאָן.

„קודם־לכל מוזט דו זען צו טאָן וואָס מעגלעך איזט דאָס בוך צו באַקומען, מיר זאָלן דערווייל וויסן, וואָס אין דעם שלימזל שטעקט אַזוינס. און היינט־זשע ווידער, זאָל־מיר וויסן, ווי עס הייסט, כדי מען זאָל הייסן, אונדזערע לייט זאָלן עס אויסקויפן און עס פאַרברענען צו אַלדי שוואַרצע יאָר, עס זאָל זיין נאָמען נישט געדאַכט ווערדן אויף דער וועלט. און חוץ דעם אַלעם מיר זאָל־מיר געוואויר ווערן, ווער דער הינטישע מחבר דערפון איזט, מען זאָל אים אַנלערנען ווען אַפילו אין בוך זאָל נישט שטיין, ווער עס האָט עס געמאַכט, וואָרן ער האָט דאָך אַוודאי דאָס נייניעריקע קדחת פאַר דעם רבין, זאָל לעבן, קאָן דאָך זיין, זיין טרייפע פרצוף וועט זיין פאַרנט אויף דעם בוך אַפגעמאַלט, וואָרן אַזוי איז ביי די רשעים דער שטייגער, נו, אַז דאָס איז, וועט ער אויך פאַרשוואַרצט ווערן, אַפילו ווען ער זאָל זיין פון אַ פרעמדער מדינה, דער רבי, זאָל לעבן, וועט נאָר זיין טרייפע פרצוף אַנקוקן, וועט ער שוין מער נישט דאַרפן, מען וועט אויף איין מאָל נישט וויסן, וואו ער איז אַהינגעקומען, מילא, זיי־זשע, למען־השם, נישט פויל אין דעם אינטערעסן, זע צו באַקומען דאָס בוך און שיק עס מיר, וד״ל.

„עיקר שכחתי, פאַראַכטאַגן שבת איז ביי אונדז געווען איין אורח פון דעם קאַרדאָן פון דעם לובלינערס לייט, ער האָט דעם רבין — פון דעם לוב־לינער אַ גרוס געבראַכט, מיט עטלעכע ניגונימלעך, און דער רבי, זאָל לעבן, האָט צו זיי צוגעמאַכט נאָך עטלעכע פעל און האָט זיי ערשט געמאַכט פאַר רעכטע ניגונים, אַז דו וועסט אים־ירצה־השם זיין ביי אונדז, וועסט דו תענוג האָבן דערפון, וואָרן דו וועסט דערפון זען, אַז דער רבי, זאָל מאַרדך־ימים זיין, איז טאַקע דער מלך צווישן אַלע צדיקים.“

7. „די גענארטע וועלט“ פון אן אומבאקאנטן אויטאָר

צו די ליטעראַרישע פאַמפלעטן, וואָס זיינען געקומען אַלס ענטפער אויף דעם לעמבערגער חרם קעגן די משכילים, געהער אויך „די גענארטע וועלט“ פון אן אַנאַנימען מחבר, די ערשטע וועלטלעכע פיעסע און בכלל דאָס ערשטע וועלטלעכע ליטעראַריש־קינסטלערישע ווערק אין דער נייער יידישער ליטע־ראַטור (אין דער נייער יידישער שפראַך), די אַגעווע * האָט דירעקט רעאַגירט קעגן דעם דאָזיקן חרם, אַרום דעם פאַקט דרייט זיך די היפּט־אינטריגע פון

* אַגעווע — אַברעוויאַטור פון אַנאַנימער „גענארטע וועלט“.

דער קאמעדיע. דער בוך איז דערשינען אין זשאלקעוו * טאקע אויך אין דעם זעלבן פינפֿיגער צווישן 1815 און 1820, אין וועלכן ס'איז געלייגט געוואָרן דער גרונט צו דער נייער יידישער ליטעראַטור, וואַרשיינלעך אַרום 1816. דעם מחבר פון אַזאַ בוך האָט דעמאָלט געדראָט לעבנס־געפאַר מצד די חסידים. דערצו האָט זיך דאָ נאָך געהאַנדלט וועגן אַזאַ געפערלעכער טעמע, ווי חרם, דעריבער איז ניט קיין וואונדער, וואָס דער בוך איז, פונקט ווי אַ סך אַנדערע אַנטי־חסידישע ביכער, דערשינען אַנאַנים, כאָטש מע פלעגט זיך געוויינלעך מינדלעך איבערגעבן די נעמען פון די אויטאָרן. פון דער ערשטער אויס־גאַבע איז צו אונדז ניט דערגאַנגען קיין איין עקזעמפּליאַר. אָבער אויך פון דער אויפלאַגע אין יאָר 1863 איז אונדז ביז איצט באַוואוסט בלויז איין איינציקער עקזעמפּליאַר. ס'וואָלט אָבער געווען אַ גרויסער טעות פון דעם צו דרינגען, אַז דער בוך איז צו זיין צייט ניט געווען פאַרשפּרייט. אויב עטינגער דערציילט וועגן דער פּיעסע, אַז זי האָט געהערט צו די ביכלעך, וואָס „זיינען זייער אַ סך מענטשן געפעלן“, דאַרף מען פון דעם פאַרשטיין, אַז לכל־הפחות האָבן זי „זייער אַ סך מענטשן“ געלייענט.

* * *

צווישן 1815 און 1824 (גיכער פאַר אַליץ — נעענטער צו דער צווייטער דאַטע) האָט אַקסענפעלד, ווי עס זעט אויס, געלעבט עטלעכע יאָר אין בראַד, און אינעם פאַרקער מיט די דאַרטיקע משכילים ** האָט ער ערשט באַקומען זיין אייגנטלעכע משכילישע אויסבילדונג. מע דאַרף רעכענען, אַז אין בראַד האָט ער אויך באַקומען (פונקט אַזוי ווי עטינגער אין לעמבערג) די וויכטיקסטע אַנרעגונג צו שרייבן זיינע ווערק אין דער יידישער שפּראַך פון די מאַסן. דאָס נייע איז באַשטאַנען ניט אינעם שרייבן „פּראָסטי־יידיש“, נאָר אינעם אַנטאָן דער השכלה, דער „הימלשער טאַכטער“, אַ פּראָסטי־יידיש מענטלע. ס'איז מעגלעך, אַז שוין דעמאָלט אין גאַליציע האָט זיך אַקסענפעלד געהאַט באַקענט מיט דעם אַדער יענעם יידישן געדרוקטן אַדער האַנט־געשריבענעם ווערק (לעפינס, י. פערלס א. א.), וואָס האָבן זיך גראַד צו יענער צייט אַנגעהויבן צו באַווייזן אין גאַליציע. און אפשר אַפילו אויך מיט אייכלס און וואַלפּסזאַנס פּיעסעס. האַנט־געשריבענע קאַפּיעס פון אייכלס קאָמעדיע „ר' הענעך, אַדער וואָס טוט מען דערמיט“ זיינען דאָך, ווי עס דערציילן יאָסט און אלעזר שולמאַן, זייער פאַרשפּרייט געווען, — פאַרוואָס זשע האָבן ניט געזאָלט קאַנען דערגיין

* וועגן דעם דערשיינונגס־יאָר קאָן מען דרינגען דער עיקר פון דעם, וואָס אין דער פּיעסע ווערט גערעדט וועגן דעם אויבן־דערמאָנטן חרם, ווי וועגן אַן אַקסעלעל פּאַקט.

** אפשר אויך מיט לעווינזאָנען, וואָס האָט אין יענע יאָרן געלעבט אין בראַד און צו וועלכן אַקסענפעלד באַצייט זיך שפּעטער ווי אַ תּלמיד צו זיין לערער.

איינצלנע עקזעמפליארן ביז קיין גאליציע? סיי אייכל, סיי וואָלפּסזאָן זיינען דאָך געווען זייער אָנגעזען ביי די גאליצישע משכילים. ווי עס זאל ניט זיין, יעדנפאלס דערמאָנט אַקסענפעלד אין זיין הקדמה-ליד צו זיין פּיעסע, וואָס ער רופט אויך אַן „די גענארטע וועלט“ (אין יאָר 1842), די עלטערע פּיעסע מיטן זעלבן נאָמען, וואָס איז דערשינען אין זשאָל-קעוו (גאליציע) אַרום 1816. נאָך עטלעכע און צוואַנציק יאָר האָט ער זיך שוין אפשר וועגן איר ניט מער געקאָנט גענוי דערמאָנען, דעריבער שרייבט ער:

„מיט דעם נאָמען „גענארטע וועלט“, ווי מיר דאָכט, האָט שוין איינער אינעם קאָרדאָן אַ טעאָטער געמאַכט...“

אַבער וועגן דעם, אַז אַזאַ פּיעסע איז אין גאליציע (אינעם קאָרדאָן) געווען, געדענקט ער, און ס'איז זייער וואַרשיינלעך, אַז ער האָט זי אין בראָד געלייענט. ס'איז אָבער אויך דערלאָזבאַר, אַז אַקסענפעלד האָט געוואוסט פון דער פּיעסע בלויז פון הערן-זאָגן („ווי מיר דאָכט“). אַדער אפשר גאַר פון עטינגערס פּראָספּעקט וועגן אַ געפּלאַנטער אויסגאַבע פון זיינע ווערק. אין דעם פּראָספּעקט פּאַרצייכנט עטינגער די גרויסע ווירקונג, וואָס די אַגעווע האָט געהאַט אויף זיין באַשלוס צו שרייבן יידיש און — קאָנען מיר צוגעבן — אויף זיין גאַנץ שאַפּן בכלל. עטינגער שרייבט דאָרט (זע „דר. שלמה עטינגערס כתבים“, ב. 1, ז. XXVIII) „פאַר עטלעכע יאָר האָב איך געקראָגן צו לייענען אין לעמבערג צוויי ביכלעך: איינס האָט געהייסן „די גענארטע וועלט“ און דאָס אַנדערע „אַלטעלי“. * ביידע ביכלעך זיינען איבערגעזעצט און גאַר איבער-געאַרבעט געוואָרן פון דייטש אויף יידיש. דאָס ערשטע הייסט אויף דייטש (!) „דער טאַרטיף“, און דאָס אַנדערע „ראַבינזאָן“... אויב די ביכלעך זיינען יאָ אַדער נישט גוט געמאַכט געוואָרן, וויל איך מחמת כמה טעמים נישט זאָגן. ** נאָר דאָס וועט איטלעכער אַליין שוין איינזען, אַז ווייניקסטנס האָט מיר דער פּלאַן צו שרייבן אין פּראָסטע יידישן לשון געמוזט געפּעלן, וואָרן איך האָב מיך תּיכף געפּרוּאווט, אויב עס איז אין מיין כוח אויך עפעס אין דעם שטייגער און אין דעם לשון צו שרייבן.“ די ווירקונג פון דער אַגעווע אויף עטינגערס „סערקעלע“ באַצײט זיך ניט בלויז אויף טעמע, אויפבויו, סטיל און שפּראַך, זי דערגײט ביז צו דעטאַלן, ביז צום איבערנעמען זאַצן, פּראָזעס און ווערטלעך. עטינגער איז געווען אַן ערך אַ גרעסערער קינסטלער ווי דער אויטאָר פון

* אַ יידישע באַארבעטונג פון דעפּאָס „ראַבינזאָן“, דערשינען טאַקע אויך אין דער צווייטער העלפּט פון די צענטער יאָרן.

** אַפּנים, אַז באַשטימטע פּרימיטיווקייטן אין דער אַגעווע זיינען עטינגערן ניט געפּעלן.

דער אגעווע. עס וועט אבער ניט זיין קיין גוזמא צו זאגן, אן די פארהעלטעניש צווישן „סערקעלע“ און דער אגעווע איז ענלעך צו דער פארהעלטעניש, וואָס צווישן וואָלפּסזאָגס „לייכטיזין און פרעממעלליי“ און אייכלס „ר' הענעך“, ד. ה., אַז „סערקעלע“ איז אין אַ געוויסער מאָס אַ הויך־קינסטלערישע און אַריגינעלע באַאַרבעטונג פון דער אַגעווע.*

ניט געקוקט דערויף, וואָס דאָס ווערק האָט געהאַט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער אַנטשטייאונג פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, איז עס אינגאַנצן פאַרגעסן געוואָרן אויך פון די געשיכטע־שרייבער פון דער יידישער ליטעראַטור. זייט עטינגער און אַקסענפעלד ווערט עס דערמאַנט בלויז נאָך אין דער ביבליאָגראַפישער נאָטיץ פון בן־יעקב, וואָס כאַראַקטעריזירט די קאַמעדיע ווי אַ פּורים־שפּיל. דער אַנאַנימער מחבר פון דער „גענאַרטער וועלט“ גייט אין דעם פרט נאָך דער טראַדיציע פון וואָלפּסזאָג, אַנצוגעבן אַלס אויסרייד פאַרן שרייבן די פּיעסע, אַז זי דאַרף כלומרשט פאַרבייטן די אַלטע האַמעטנע פּורים־שפּילן, אויף דעם דאָזיקן צוועק פון דער פּיעסע ווייזט אָן די רעמאַרקע, אַז די האַנדלונג הייבט זיך אָן אסתר־תענית נאָך דער מגילה און לאָזט זיך אויס פורים ביי דער סעודה. ווי כלומרשטיק דער אויסרייד זאָל ניט זיין, לאָזט זיך פאַרט ניט לייקענען, אַז באַשטימטע אָפהילכן פון די פּורים־שפּילן זיינען טאַקע פאַראַן סיי אין אייכלס און וואָלפּסזאָגס פּיעסעס און סיי אין דער אַגעווע. אין יאָר 1929 האָב איך אין קיעוו געפונען אַן עקזעמפּליאַר פון דעם בוך און האָב דעמאָלט וועגן דעם פאַרעפנטלעכט אַ קורצע ביבליאָגראַפישע באַשרייבונג. צום באַדויערן, האָט זיך די פּיעסע אָפּגעהיט און איז צו אונדז דערגאַנגען בלויז אין דער אויסגאַבע פון 1863, וואָס איז באַשיינפערלעך שטאַרק פאַרקריפּלט און געקירצט. פאַרקריפּלט זיינען איינצלע ווערטער און זאַצן, ס'פעלן גאַנצע עפיזאָדן, סצענעס און טיילן פון סצענעס. וואָס געענטער צום סוף, אַלץ מער איז דער טעקסט אַ געשעדיקטער. באַזונדערס שטאַרק האָט געליטן דער דריטער אַקט. די לעצטע סצענע, וואו עס קומט פאַר די לייזונג, ווערט בכלל ניט סצעניש־דיאַלאָגיש אַנטוויקלט, נאָר גראַב און קורץ איבער־דערציילט אין אַ רעמאַרקע פון עטלעכע שורות. די סיבות פון דער פאַר־קריפּלונג זיינען ניט קלאַר. מעגלעך, אַז די אויסגאַבע פון 1863 איז ניט קיין איבערדרוק פון דער ערשטער זשאַלקעווער אויסגאַבע, וועגן וועלכער דער אַרויסגעבער האָט אפּשר בכלל ניט געוואוסט, נאָר אַ ניי־דרוק פון אַ פאַר־

* מע דאַרף אויך פאַרצייכענען די בוילעטע אַנטלויאונגען, וואָס עטינגער האָט געמאַכט ביי דער אַגעווע פאַר זיין דראַמאַטישן פראַגמענט „דער פעטער פון אַטעריקע“, באַזונדערס אין דעם פינפטן „אַרײַנקום“ פונעם ערשטן „אויפצײ“, ביים שילדערן דעם שמרײט צווישן דעם משרת מנשה און דעם חסיד ר' זונדל, אַ סצענע, וואָס איז זייער ענלעך צו אַנטשפּרעכנדיקע ערטער אין דער אַגעווע.

קריפלטער האַנט־געשריבענער קאַפּיע, פון די, וואָס האָבן נאָך דעמאָלט צירקולירט.

* * *

די פּאַבול פון דער פּיעסע איז אַזאַ:

אַ רייכער, וועלטלעך־אויפגעקלערטער סוחר „אין רוסלאַנד“ (געמיינט אין פּאָדאָליע) קלייבט זיך פּאַרשייבן אין אַ צוואה זיין געראַטענעם אויפ־געקלערטן זון זיין גאַנץ פּאַרמעגן. דער דאָזיקער זון חברט זיך מיט זיין פּאַטערס געשעפטפירער, אַ גאַליצישן משכיל, אַ הייסן אַגיאַטאָר פון די השכלה־אידיען (אַזאַ האָט מען דעמאָלט גערופן אין אוקראַינע „אַ בראַדער“), און איז פּאַרליבט אין אַ געשוועסטערקינד, אַ יתומה, אַ וואויל און געבילדעט, אָבער אַרעם מיידל, וואָס איז דערצויגן געוואָרן ביי זיין פּאַטער אין שטוב. זי האָט אויסצושטיין צרות פון איר געליבטנס שטיפּמוטער, דער „פּיינער־בעריעטע“, דעם פּאַטערס צווייט ווייב. דעם סוחרס זון — ער הייסט אין דער פּיעסע „דאָס בחורל“ (מיט אייגענע נעמען ווערט קיינער אין דער פּיעסע ניט אָנגערופֿן, אַ חוץ דעם הויז־יונג אורי) — האָט אַן אייגענעם הויז־מלמד פּאַר „ייִדישקייט“, אַ ווילדן חסיד און צבועק. דער דאָזיקער שאַרט זיך צו אויף אַ גראָבן אופֿן צו דער באַלעבאַסטע, דער „פּיינער־בעריעטע“, און פּרוואַט אַ חוץ דעם איר העלפֿן אויסצופירן אַ שידוך צווישן דעם בחורל, דעם רייכן יורש, און דער פּיינער־בעריעטעס טאָכטער פונעם ערשטן מאַן, אַ קליפּה, אַ מיאוסע, פּאַרדריפּעטע אלמנה. דער מלמד גופּא שדכנט זיך צו דער יתומה, וואָס איז פּאַרליבט אינעם בחורל. די יתומה וויל אַנטלויפֿן צו קרובים אין בערדיטשעוו, ווייל זי וויל ניט צוקוקן, ווי איר געליבטער וועט חתונה האָבן מיט אַן אַנדערער. ס'קומען פּאַר פּאַרשיידענע אינטריגעס מצד דעם מלמד און קעגן־אינטריגעס פונעם געשעפטפירערס זייט, פּאַרשיידענע שטרייטנדיק־דעמאָסקרינדיקע שמועסן צווישן דעם געשעפטפירער און דעם מלמד, וויציקע שמועסן — צווישן דעם מלמד און אורי, שטראַפּנדיק־רעטאָרישע — צווישן דעם גרויסן סוחר און דעם מלמד. דער גרויסער סוחר מאַכט אַן עק צו די אינטריגעס, זיין זון האָט חתונה מיט דער יתומה, דער צבועקיש־הסידישער מלמד ווערט ענדגילטיק דעמאָסקירט אין אַ סצענע, וואו ער פּרוואַוט זיך צו פּאַרפירן די דינסט, — אין אמתן איז עס אורי, וואָס האָט זיך פּאַרשמעלט פּאַר אַ מיידל. דער מלמד ווערט אַרויסגעטריבן און אַרויסגעשיקט מיטן עטאַפּ. ווי מיר זעען, איז די אַגעווע ניט, ווי עטינגער כאַראַקטעריזירט זי, אַן איבערגעאַרבעטע איבערזעצונג פון מאַליערס „טאַרטיף“, נאָר אַ זעלבשטענדיק ווערק אויף דער טאַרטיף־מעמע. מער דירעקטע אַנטלייאַנגען קאָן מען פעסט־שמעלן בנוגע וואָלפּסאָנס „לייכטזין אונד פּרעממעליי“. דער טאַרטיף איז דאָ, ווי אין וואָלפּסאָנס פּיעסע, אַ חסיד. דער שמועס צווישן דעם מלמד און דער

יתומה אין אגעווע (ז. כ"א—כ"ה) דערמאנט שטארק אין דעם שמועס צווישן ר' יוסעפכע און יעטכען (ז. רייזען: „פון מענדעלסאָן ביז מענדעלע“, ז. 50-53). אין ביידע פיעסעס ווערט דער מלמד דער חסיד ביים סוף דעמאָסקירט ווי אַן עראַטישער בעל־עבירהניק. אַנטלייאונגען זיינען פאַראַן אויך בנוגע פאַרשיידענע דעטאַלן: אין ביידע פיעסעס גיט דער מלמד פאַר אַן עבירה־משכון אַ רעליגיעזן חפץ: אין „לייכטזין אונד פרעממעליי“ — זיינע תפילין, אין אַגעווע — אַ ספר; אין ביידע פיעסעס בראַקט דער חסידישער מלמד אַריין אין זיינע רייד פרומלעכע העברייאישע רעדנסאַרטן און ציטאַטעס פון רעליגיעזע ביכער. אין ביידע קומען פאַר ענלעכע מאַטיוון, ווי למשל מיט דער קאַווע (רייזען, ז. 41—43; אַגעווע, 8. ט"ז—י"ז), אַזעלכע ציטאַטעס ווי: אסור לקדש את האשה עד שיראנה (רייזען, ז. 46; אַגעווע, ז. מ"ג) א. אַז. וו. א. אַז. וו. ערנסטע סימנים ווייזן, אַז דער אַנאַנימער מחבר איז געווען באַקאַנט מיט לעפינס איבערזעצונגען פון קהלת און משלי; דאָס ווייזט סיי דער אופן, ווי ס'ווערן אין דער אַגעווע איבערזעצט פסוקים פון „משלי“ און סיי דער שפראַך־סטיל פון דער אַגעווע בכלל. די שפראַך פון דער אַגעווע ווייזט אפשר אַ מער דייטלעכן גאַליצישן דיאַלעקט־כאַראַקטער ווי לעפינס איבערזעצונגען (אין וועלכע ס'איז אויך פאַראַן אַ סך עלעמענטן פונעם גאַליצישן דיאַלעקט; לעפין האָט דאָך געלעבט אין גאַליציע צענדליקער יאָרן), אָבער אין אַ סך פרטים איז זי גענוג ענלעך צו לעפינס שפראַך. דאָס און עטלעכע אַנדערע, וויניקער וויכטיקע מאַמענטן, דערלויבן אַרויסצושטעלן די השערה, אַז אפשר איז לעפין געווען דער מחבר פון דער אַגעווע. יעדנפאַלס אָבער דאַרף מען דעם מחבר זוכן אין יענעם קרייז משכילים אין גאַליציע, צו וועלכע לעפין האָט געהערט און וואָס ער איז געווען איינער פון זיינע באַדייטנדיקסטע פירער.

8. די אידייען פון דער השכלה אין „די גענאַרטע וועלט“

„די גענאַרטע וועלט“ איז אַ טענדענץ־שטיק אינעם גוטן באַדייט פון דעם וואָרט, אָבער אויב אַפשאַצן דעם אידייאישן אינהאַלט פון דער פיעסע בלויז לויט דער פאָזיטיווער פראַגראַם, וואָס ווערט אין איר אַנטוויקלט, וועט דער אינהאַלט זיך באַקומען נאַאיוו און באַגרענעצט. די משכילים פון יענער צייט האָבן אין אמתן געוווינלעך געהאַט אַ סך ראַדיקאַלערע אַנשוואַונגען, איידער די, וואָס זיי האָבן אַרויסגעזאָגט אין זייערע ווערק. איבער די באַוואוסטע באַ־דינגונגען אין דער יידישער סביבה האָבן זיי זיך אָפט געמוזט באַנוגענען מיט אַ סך איינגעהאַלטענערע פאָדערונגען, דערצו נאָך אין ווערק, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן יידיש, פאַר די ברייטסטע שיכטן פונעם פאָלק. זייער וואָרט שיינלעך, אַז דאָס איז אויך געווען ביים אויטאָר פון „די גענאַרטע וועלט“.

ס'פילט זיך דאָ דייטלעך אַ סך ניט־דערזאָגט.

אזוי, למשל, איז די פארהעלטניסמעסיק לאַיאַלע און אַפילו כלומרשט וואויל-גענויגטע באַציאונג צו דער טראַדיציאָנעלער, מתנגדיש-רבנישער רעליגיעזקייט ביי אַ טייל משכילים געווען הויפטזאכלעך אַ פראוואו אַריבער-צוציען די באַזיגטע, שוואַך אָדער גלייכגילטיק געוואָרענע אַמאָליקע פאַר-ביסענע קעגנער פון די חסידים, די מתנגדישע קרייזן, צום משכילישן קאַמף קעגן דעם חסידיזם, דעם געפערלעכסטן שונא פון דער אויפקלערונג, קעגן דער צעשפרייטונג פון דער נייער מיטלאַלטערלעכער כוואַליע, וואָס האָט אָנגעשטעקט אַלץ ברייטערע און ברייטערע שיכטן פונעם פּאָלק, די דאָזיקע משכילים האָבן ניט געוואָלט אויפברענגען קעגן זיך, דורך צו דיטלעכע אָנגריפן אויפן רעליגיעזן שטייגער בכלל, יענע שיכטן, וואָס זיי האָבן געוואָלט געווינען פאַר דער השכלה.

ווי עס זאָל ניט זיין, האָט אָבער די וויכטיקסטע פּאָזיטיווע געזעלשאַפֿט-לעכע אויפגאַבע, וואָס ווערט געשטעלט און אַזוי ווי זי ווערט געמיינט אין „די גענארטע וועלט“, די אויפגאַבע צו פאַרשפרייטן אויפקלערונג און בילדונג, אַ גענוג געמעסיקטן אינהאַלט. זי ווערט דעשיפרירט אַלס פּאָדערונג צו לערנען העברעאיש, דקדוק, ביבל און תלמוד (אָבער אַן סכאַלאַטישן פּלפול), נאַטור-וויסנשאַפֿטן, אייראָפּיאיִשע שפּראַכן א. א. וו., „לשונות און חכמות“ צוליב די פּראַקטישע באַדערפענישן פונעם לעבן, דאָס הייסט: לויט די השגות פונעם דעמאָלטיקן אויפגעקלערטן סחרישן באַלעבאַס. אַלס דערציאונגס-אידעאַל ווערט אַוועקגעשטעלט אַ חתן-בחור אַ „מושלם“, וואָס טויג צו תורה, סחורה און וועלט-זאַכן. די אויפגאַבע צו אייראָפּיאיזירן דאָס לעבן ווערט דעשיפרירט אַלס אויסערלעכע „ציוויליזירונג“ פונעם שטייגער. דער סאַציאַלער אידעאַל ווערט פאַרקערפערט אין דער געשטאַלט פונעם באַלעבאַטישן משכיל און רייכן סחר. „די סחרעריי“ ווערט כאַראַקטעריזירט אַלס „גרעסטע און ערלעכסטע פּרנסה“, געמיינט איז: די בכבודיקסטע, ס'ווערט געפּאָדערט, אַז „די סחרעריי“ זאָל געפירט ווערן ערלעך, אַנשטענדיק, אָן אַראָפּרייסערישער קאַנגורענץ, „קולטורעל“, מאַדערן — אויף אַן אייראָפּיאיִשן שטייגער. פּאַקטיש קומט אין דעם אַלעם צום אויסדרוק די נאַאיווע האַפענונג פון באַשטימטע קרייזן קליינבירגער צו ווערן ריכטיקע בירגערלעכע באַלעבאַטים מיט דער הילף פון אַ מאַדערן אַוועקגעשטעלטן דערציאונגס-וועזן, ראַציאָנאַלער פּאָד-אויסבילדונג און דורך אַ מאַדערן געפירטן האַנדל. אַזעלכע פאַרשטעלונגען קאַנען מיר דאָך נאָך געפינען אַפילו אין מענדעלעס „ווינטשפינגערל“. אין דעם פּרט איז דער מחבר פון „די גענארטע וועלט“ אינגאַנצן באַהערשט פון בורשוואַזע אילוזיעס, זיינע השגות הייבן זיך דאָ ניט אויף איבער די השגות פונעם שטאַטישן קוים-קוים ניציטיק-אַנגעהויכטן באַלעבאַסל.

בנוגע די ברייטערע פּאַלקס-שיכטן ווערט אין דער אַגעווע פּראַפּאָגאַנדירט

די געוויינלעכע משכילישע לייזונג פון דער סאציאלער נויט דורך מלאכה. די מאַסן לופט־מענטשן דאַרפן זיך אויסלערנען אַ מלאכה און זיך אַזוי־אַרום ערלעך פאַרדינען זייער ברויט. די עקאָנאָמישע נויט פון די באַלמעלאַכעס גופא ווערט דערקלערט דורך זייער אויבערפלעכלעכער פאַך־קענטעניש, וואָס אַנטשפּרעכט ניט צו די באַדערפענישן פון דער צייט. ס'ווערט אַרויסגעשטעלט די פאַדערונג, אַז די האַטווערקער זאָלן גרינטלעך קאַנען זייער מלאכה, זאָלן ערלעך און סאַליד אַרבעטן און זיך דערווייטערן פון די פאַרשיידענע באַל־מעלאַכישע „חברות“, וואָס זיינען פאַקטיש שוין געווען ניט קיין סך מער ווי אַ פּוסטע נאַכשלעפעניש פון די מיטלאַלטערלעכע צעכן און האָבן גאַנץ אַפט געהאַט די אויפגאַבע דורכצופירן די קהלשע אינטערעסן ביי די אַרבעטנדיקע מאַסן. קורץ: ס'האַנדלט זיך אויך דאָ וועגן געמעסיקטער מאַדערניזירונג אין דער ריכטונג פונעם אייראָפּיאישן שטייגער.

מיר זעען: די פּאָזיטיווע געזעלשאַפטלעכע אויפגאַבעס, וואָס ווערן אויפ־געשטעלט אין דער אַגעווע, זיינען אַפילו פון דעמאָליטיקן בירגערלעכן שטאַנד־פונקט גענוג נאַאיוו און אַרעם. אגב, ווערן זיי טאַקע פאַרגעלייגט אָן באַזונדערן טעמפּעראַמענט, ריין רעטאַריש, פּראָגראַמאַטיש, אין עטלעכע דיאַלאָגן.

* * *

אַנדערש אָבער איז מיט יענע פאַרניינענדיקע טיילן אין דער משכילישער פּראָגראַם, וואָס קומען צום אויסדרוק אין דער אַגעווע, וואו דער אויטאָר טרעט אַרויס קעגן באַשטימטע געזעלשאַפטלעכע פאַקטן. דאָ באַווייזט זיך ליידיג־שאַפט און טעמפּעראַמענט ניט דווקא אין רעטאַרישע טיראַדעס, נאָר טאַקע אין בילדער, געשטאַלטן און אין האַנדלונג. דאָס איז דערפאַר, ווייל דער קאַמף האָט געוויזן אויף צילן, וואָס זיינען געווען אַ סך ווייטער און באַדייטנדיקער, איידער די, וואָס די משכילים האָבן זיך באַוואוסטזיניק געשטעלט. אין תוך איז דער גאַנצער בוך געווינדמעט ניט אַזוי ווייט דעם קאַמף פאַר דער פאַר־ווירקלעכונג פון די משכילישע געזעלשאַפטלעכע רעפּאַרם־פאַרשלאָגן, ווי דער קאַמף קעגן באַשטימטע פאַקטן (שטייגערישע און קולטורעלע) אינעם געזעל־שאַפטלעכן לעבן. און דאָס טאַקע איז אויך דאָס ווערטפּולסטע אינעם אינהאַלט פון דעם ווערק.

און דער קאַמף גייט קעגן דעם מיטלאַלטערלעכן לעבן, קעגן דעם מיטל־אַלטערלעכן שטייגער, אין דער ערשטער ריי קעגן דעם חסידיוזם, אין וועלכן ס'האַט זיך אַמגעדיכטסטן קאַנצענטרירט אַלץ, וואָס איז אין דער יידישע סביבה געבליבן פונעם מיטלאַלטער. דאָס איז די אייגנטלעכסטע טענדענץ פון דער קאַמעדיע: קעגן דעם חסידיוזם פונעם שטאַנדפונקט פון דער אויפקלערונג. דער סוועט פון דער פּיעסע איז פאַרבונדן מיט אַ דעמאָלט אַקטועלער גע־שעעניש; מיט דעם באַוואוסטן לעמבערגער חרם קעגן די משכילים. אָבער

דאס איז בלויז אן אויסרייד אויף אַנצוגרייפן אַ גאַנצע ריי פאַרקריפלטקייטן אינעם דעמאָליטיקן לעבן. די לופט-מענטשן-פּרנסות, עקאָנאָמישער און גייסטי-קער דלות, עם-הארצות, צבועקישקייט, חסידישע עקספּלאַנציע פון די מאַסן, גבירישע שווינדלעריי, קהלשע עקספּלאַנציע (טאַקסע), מיטלאַלטערלעכע אונטערדריקונג פון דער פּערזענלעכקייט (געצוואונגענע און פּריאיקע התונות, אומפּרייקייט וואָס שייך אַנשוואונגען), יחסנות, א. אָ. וו.

אין דעם אופן, ווי די דאָזיקע אַרויסטרעטונגען קומען צום אויסדרוק אין דער אַגעווע, אַנטפלעקן זיך די מער דעמאָקראַטישע טענדענצן, וואָס ווערן פאַרנעפלט אין די פּאָזיטיווע פאַרשלאַגן. אין דער געשטאַלט פונעם הויז-יונג אורי ווערט וואַריאירט די טראַדיציאָנעלע קאָמעדישע משרת-פיגור, אָבער אַריגינעל איז דאָ דאָס, וואָס גראַד דער הויז-יונג חזרט איבער אויף זיין איי-גענעם פּאָלקסמעסיקן שטייגער די ווערטפולסטע מיינונגען פונעם אויפגע-קלערטן סוחר, אייגנטלעך — פונעם אויטאָר. דער הויז-יונג געהער צו די פּאָזיטיוו-געשילדערטע געשטאַלטן, צום לאַגער פון די אויפגעקלערטע, דווקא דעם דאָזיקן פּאָלקס-מענטש איז דאָ געגעבן די צענטראַלע אויפגאַבע צו אַנט-בלויזן די צבועקישקייט פונעם מלמד, פונעם חסידיזם. דאָס, וואָס דער טיפישער פּאָלקס-מענטש אורי איז דאָ גראַד אַ הויז-דינער, איז אפשר מער פאַרבונדן מיט דער ליטעראַרישער טראַדיציע, וואָס גייט ביז באַמאַרשע, ביז מאַליער און נאָך ווייטער, ביז צום שעלמען-ראַמאַן, איידער מיטן יידישן שטייגער. אָבער אין דער אורי-געשטאַלט זיינען פאַרקערפערט די קלוגשאַפט, איראַניע, דער שאַרפער וויץ און די טענות פונעם המון-מענטש. אין דער געשטאַלט פון אורי ווייזט אַרויס דער אַנאַנימער אויטאָר זיין האַרצלעכע באַ-ציאונג צו די מאַסן. אַזאָ פיגור וואָלט אין דער העברייאישער ליטעראַטור, ביי איר אייגנאַרירן די מאַסן, ביי איר ביטול צום עם-הארץ, ניט מעגלעך געווען. ניט קיין וואונדער, אַז גראַד אורי איז איינע פון די צוויי לעבעדיקסטע פיגורן אין דער פּיעסע. פון איין זייט שטייט דער מלמד, די פאַרקערפערונג פונעם צבועקישן חסידיזם, פון דער אַנדערער זייט — זיין שאַרפסטער לעבע-דיקסטער פאַרטנאַר — דער פּאָלקס-מענטש אורי. אַלע איבעריקע פּאָזיטיווע פיגורן פאַרמאַגן מער אַדער ווייניקער סכעמאַטישקייט אין דער צייכענונג. און וואָס העכער לויט דער סאַציאַלער מדרגה, אַלץ סכעמאַטישער. אויך „דער שרייבער“ (דער אויפגעקלערטער געשעפטפירער) איז גענוג בלאַס אַרויס-געקומען, כאַטש ער איז לעבעדיקער, איידער מאַרקוס אין עטינגערס „סער-קעלע“. באלעבט ווערן די דאָזיקע פיגורן בלויז דורך דער איראַניע, וואָס דער אויטאָר לייגט זיי אין מויל אַרײַן. אוריס חזק איז פּראַסטער, המונישער, אָבער אומפאַרגלייכלעך לעבעדיקער, קרעפטיקער, איבערצייגנדיקער. אין זיינע רעפליקעס קומט צום וואַרט די באַציאונג פון די שניידער-יונגען.

שוסטער-יינגען און דער המונישער מאַסע צו די ווילדע, אומגעלומפערטע שטיק פונעם חסידיזם.

אַן אַנדערן אָנווייז אויף דער פאַרבונדנקייט פונעם אויטאָר מיט די פּאַלקס-מאַסן זענען מיר אינעם שפּראַך-סטיל פון דער גאַנצער פּיעסע, אין דעם, וואָס אַלע פיגורן רעדן אין דער שפּראַך פון די מאַסן, אויך די וואָרטזאָגער פון דער השכלה. און ניט אַזוי ווייט דערין, וואָס אַלע פיגורן בכלל רעדן יידיש, ווי דערין, וואָסער יידיש זיי רעדן.

9. פּאַלקסטימלעכע שפּראַך און שטייגערשער רעאַליזם

אין די פּיעסעס פון אייכל און וואָלפּסזאָן איז יידיש ניט מער ווי אַ נאַטוראַליסטישער סטיל-פּאַקט. פאַר זייער באַציאונג צו דער יידישער שפּראַך איז ניט אַנטשיידנדיק דאָס, וואָס גרויסע טיילן פון די פּיעסעס זיינען געשריבן יידיש. אַז מע וויל, זיינען עס פאַרט דייטשע פּיעסעס, אין וועלכע עס רעדן באַשטימטע פיגורן יידיש, פונקט ווי אַנדערע ענגליש, פראַנצויזיש, אָדער אַזאַ מין דייטש, וואָס איז פאַרקריפלט דורך אַנגליציזמען און גאַליציזמען. יידיש איז דאָ אַן עטנאָגראַפּיש-נאַטוראַליסטישער עלעמענט אין אַ דייטש ווערק. די אַגעווע איז די ערשטע יידישע פּיעסע, אין וועלכער עס רעדן דורכאויס אַלע פאַרשיינען, אויך יענע פּאַזיטיווע געשטאַלטן, וואָס דריקן אויס דעם אויטאָרס אויפקלער-אידייען, אין אַ קרעפטיקן, ריינעם, שטאַרק פּאַלקסמעטיקן יידיש. די שפּראַך פון די פּאַלקס-מאַסן ווערט דאָ צום ערשטן מאל אין אַ וועלטלעך-קינסטלעריש ווערק ערנסט גענומען. די שפּראַך איז דאָ בכיוון, באַוואוסטזיניק געשעפט געוואָרן פון דער טיפער געדיכטעניש אינעם המון, אַן שום רעזער-וואַציעס, לויט דעם זעלבן שטייגער ווי מענדל לעפּין האָט איבערגעזעצט קהלת און משלי.

אין דער גוזמאדיק באַטאַנטער פּאַלקסמעטיקייט פונעם שפּראַך-סטיל אין דער אַגעווע פילט זיך אפשר, אַ חוץ דער ליבעפולער באַציאונג צום דאָזיקן שפּראַך-שטייגער, אויך אַ לייכטער שמיכל איבער אים. דאָס געהער צו די בורלעסקע שפּאַסאַפטיקע כוונות פון דעם ווערק. אין לעפּינס איבערזעצונגען פון קהלת און משלי איז פון אַזאַ בורלעסק-באַציאונג צום טיף פּאַלקסמעטיקן ריידי-שטייגער ניטאָ קיין שפור. לויטן כאַראַקטער פון די דאָזיקע ווערק קאָן וועגן דעם קיין ריידי ניט זיין. לעפּין נעמט דעם דאָזיקן ריידי-שטייגער אַבסאָלוט ערנסט. דאָ, אין דער אַגעווע, הערן מיר אין די ריידי פון דער פּיינער-בעריעטע, פונעם מלמד אַ בורלעסקע איבערטייבונג און אַנצהערענישן אויף פאַראַדיע. אין זייערע רעפּליקעס ווייזט זיך שוין די פונקציע, וואָס די איבערגעטריבענע רעדנסאַרטלעכקייט אינעם אויסדרוק וועט שפּילן אינעם קינסטלערישן שאַפן

פון דער השכלה — אלס צייכן פאר דער אָפגעשטאַנענקייט פון די געשילדערטע כאַראַקטערן. דער גרויסער סוחר, זיין זון, די יתומה, דער שרייבער באַנוצן געוויינלעך אין זייערע רייד ווייניקער רעדנסאַרטלעכע עלעמענטן, איידער דער חסיד, די פיינע־בערייעטע. אָבער דאָ אין דער אַגעווע פילט זיך צו דער פּאַלק־לאַרשער רעדנסאַרטלעכקייט, אַפילו דאָרט, וואו זי האָט אַ סאַטיריש־פאַראַדיסטישן ביי־טעם, פאַרט אויך אַ טיפע ליבע. דער סאַטיריש־פאַראַדיס־טישער אופן פון אָנווענדן פּאַלקלאַר־עלעמענטן שטייט ניט אין ווידערשפּרוך צום פּאַזיטיוון שעצן און ליבהאַבן דעם פּאַלקסטימלעכן אויסדרוק־אופן. וואַרים סוף־כל־סוף: אויב די פאַרקריפּלט־היפּערטראַפּירטע רעדנסאַרטלעכקייט איז אַ סימן פון אָפגעשטאַנענער פאַרגליווערונג, זיינען דאָ אָבער די רעדנסאַרטן אין די פּאַלקלאַר־רייד גופא אַנטשטאַנען און האָבן עקזיסטירט אלס זייער אויס־דריקלעכע, שעפּערישע, פּרישע און לעבעדיקע אויסדרוק־מיטלען. ערשט ביי עטינגערן פילט זיך אַ מער באַוואוסטזיניקער ראַציאָנאַליסטיש־קריטישער צוגאַנג צו דער היפּערטראַפּירטער רעדנסאַרטלעכקייט.

אין דער אַגעווע איז פאַרפיקסירט אַ גאַנצער אוצר פון דער דעמאָלטיקער פּאַלקסמעסיקער יידישער שפּראַך. כאָטש ס'געפינען זיך דאָ לעצטע רעשטן פונעם עלטערן דייטשן יידיש, זיינען זיי אָבער שוין אַרגאַניש אַסימילירט דורכן מזרחדיקן יידיש. די שפּראַך פון דער אַגעווע געהער צום 18טן אָנהייב 19טן יאָרהונדערט — און פאַרט פילט זיך אין איר ניט קיין דורכאויסקע פאַר־עלטערטקייט אָדער גאָר פּרעמדקייט, ווען מע פאַרגלייכט זי מיט אונזער היינטיקער יידישער שפּראַך. סיי אין פּרט פון לעקסיק און סיי אין פּרט פון גראַמאַטיק און סטיליסטיק איז די אַגעווע אַן אויסערגעוויינלעך אינטערעסאַנט־טער ליטעראַרישער דענקמאַל. ס'זיינען דאָ פאַראַן אַ גרויסע צאָל פאַרגעסענע זייער ווערטפולע בילדונגען, און ווייט ניט אַלע האָבן געדאַרפט פאַרגעסן ווערן. שפּרעכלעך געהער די אַגעווע צו די רייכסטע דענקמאַלן אין דער יידישער ליטעראַטור.

* * *

שוין דאָס ערשטע וועלטלעכע קינסטלערישע ווערק אין דער נייער יידישער ליטעראַטור איז געשריבן אין אַ סטיל אַ טיף קעגנזעצלעכן צום סטיל פון דער דעמאָלטיקער העברייאישער ליטעראַטור. די העברייאישע ליטע־ראַטור איז דעמאָלט געווען און איז נאָך אויף לאַנג געבליבן אַ פּסעוודא־קלאַסיציסטישע, אַ פּאַטעטיש־פּייערלעכע, איר סטיל — אַ געהויבענער, אַ פּרעמדער צו דער ווירקלעכקייט. דער סטיל פון דער אַגעווע איז אַ רעאַליס־טישער, שאַרף שטייגערש און דערגייט ערטערווייז אַפילו ביז צו נאַטוראַ־ליסטישער טריוויאַלקייט. די געזעלשאַפטלעכע סיבות פאַרן אַנטשטיין פון אַ

ליטעראַטור אין דער יידישער פּאָלקס-שפּראַך זיינען אויך די סיבות פון איר רעאַליזם.

די יידישע ליטעראַטור, נישט בלויז די דראַמאַטישע, נאָר אויך די פּראָזאַ-זאַאישע, האָט אין אירע אָנהייבן אַנגעקניפט אַן די טראַדיציעס פון דער אייראָ-פּיאישער בירגערלעכער פּאַמיליען-דראַמע. דאָס איז געווען גאַנץ נאַטירלעך. אייגנאַרטיק איז דאָ אין דער אַגעווע די פּאַרבינדונג פון דער מאָליערישער טאַרטיף-טעמע מיט דעם סטיל פון דער בירגערלעכער פּאַמיליען-דראַמע. אין דעם פּרט האָבן געוויזן דעם וועג די פּיעסעס פון אייכל און וואָלפּסזאָן. די סאַטירישע כּוונות האָבן דאָ באַלד פון אָנהייב פּאַרוואַנדלט די בירגערלעכע דראַמע אין אַ ריינער קאָמעדיע. דאָס איז אויך די סיבה, פּאַרוואָס די געדיכטע סענטיםענטאַלישקייט פון דער בירגערלעכער דראַמע איז אין אַזאַ פּיעסע ווי „די גענאַרטע וועלט“ ווייניק צו שפּירן.

דער אייגנאַרטיקער שטייגערישער רעאַליזם פון אַגעווע האָט צו דער דעמאָלטיקער רוסישער ליטעראַטור קיין שייכות ניט. באַציאונגען זיינען אפּשר פּאַראַן צום סטיל, מיט וועלכן שילער שילדערט די פּאָלקסטימלעכע פיגורן אין „קאַבאַלע אונד ליבע“, און אויך צו באַשטימטע פּיעסעס פון קאַצעבּו. די געשטאַלט פונעם הויז-דינער אורי אין אַגעווע דערמאָנט אויף עפעס אַן אופן באַמאַרשעס פיגאַראַ.

ווי קלאַר ס'זאָל ניט זיין דער צוזאַמענהאַנג צווישן דער אַגעווע און דער אייראָפּיאישער בירגערלעכער פּאַמיליען-דראַמע, זעען מיר אָבער אין אונ-דער קאָמעדיע אַזאַ מין ניט-געצוימטע, כמעט צעלאָזענע שטייגערשקייט, אַז מיר קאָנן דאָס בשום-אופן ניט גענוגנדיק דערקלערן בלויז מיט יענע השפּעות. לעבעדיקער שטייגער און המונישער אויסדרוק-אופן, וואָס זיינען אין דער אַפיציעלער ליטעראַטור געווען שטרענג פאַרבאַטן, גיט דאָ אַזאַ ווילדן פלייץ — אַז אויב ווכן אין דעם פּרט אַ צוזאַמענהאַנג מיט עלטערע, ליטעראַריש-טעאַטראַלישע טראַדיציעס, קאָן מען אים אויפשטעלן נאָר מיטן זשאַנר פון בורלעסק, פון דער בופּאַנאַדע, פון דער קאָמעדיאַ דעל אַרטע. אויב אַננעמען אַזאַ צוזאַמענהאַנג, איז ער גיכער פאַר אַלץ פאַרמיטלט געוואָרן דורך די יידישע פּורים-שפּילן. „די גענאַרטע וועלט“ איז דאָן פאַרט כּלומרשט פאַרפּאַסט גע-וואָרן אויף געשפּילט צו ווערן אום פורים און אויף צו פאַרבייטן די פורים-שפּילן, זיי צו מאַדערניזירן.

10. אַ גרונט-ווערק פון דער עלטערער יידישער ליטעראַטור

די הויפּט-פיגור פון דער פּיעסע איז דער טאַרטיף, דער חסידישער צוועקישער מלמד. צוגעשפּיצט איז די פּיעסע אויף זיין דעמאָסטירונג, דער כאַראַקטער פון זיין צוועקישקייט איז ניט קיין סאַליד-פּיערלעכער, וואָזשנער,

ווי ביים מאַליערישן טאַרטיף. ער האָט אין זיך עפעס פון אַ לייכטזיניקן, וואויליונגערישן פלוט, אַ זשוליק — אַנטשפרעכנדיק צום שטייגערשן טיפּ פון אַ חסידישן פרומאַק, אַ וויבלעך קעגנשטיק צו אים די פיינע-בעריעטע, אַ שטייגערשע „אשת-חיל“, אַ קליפה מיט צבועקישע שטריכן — אויך אַ טראַ-דיציאָנעלע פיגור אין דער דראַמאַטורגיע זייט מאַליערס טאַרטיף (מאַדאַם פּערנעל און מאַדאַם עלמיראַ). אַזוי למשל, האָט אין יאָר 1711 דער איטאַ-לענישער שרייבער זשיראַלאַמאַ פיגלי פון סיענאַ געשריבן אַ טאַרטיף-קאַמעדיע „דאָן פּילאַנע“ און אַן אַנדערע פּיעסע, וואו ס'ווערט געשילדערט אַ ווייבלעך קעגנשטיק צום מענלעכן טאַרטיף, דאָס ווייב פון דאָן פּילאַנע: אַ קאַרגע, פרומאַקישע, זשענדע און צביעותדיקע פרוי. אין דער געשטאַלט פון דער פיינער-בעריעטע ווערט דער טאַרטיף-מאַטיוו קאַמבינירט מיטן מאַטיוו וועגן פאַלשער יחסנות, וואָס אין מאַליערס „בירגער אַלט אַדעליקער“. דער דאָזיקער מאַטיוו איז אין דער אַגעווע אַ זעלבשטענדיק ניס (אויך אין פאַר-גלייך מיט אייכל און וואַלפּסאָן) — דער דעמאָקראַטישער אָפּשאַט פון יידישן יחוס, אַ בירגערלעך באַטאָנען דעם ווערט און די ווירדע פון דער פּערזענלעכ-קייט אומאַפּהענגיק פון איר אָפּשאַט.

קעגן די דאָזיקע צוויי נעגאַטיווע כאַראַקטערן שטייען סימעטריש צוויי אַנדערע, פּאָזיטיווע. קעגן דעם מלמד — דער אויפגעקלערטער געשעפּט-פירער, קעגן דער פיינער-בעריעטע — איר אויפגעקלערטער מאַן, ווייטער גייען צוויי פּאַרלעך: דאָס בחורל און די יתומה, און אַלס פאַראַלעלע נעבן-ליניע: אורי, דער הויז-יונג, און די דינסט. די מאַניר צו לאָזן שפּילן די דינערס אַ נעבן-ליניע אין דער אינטריגע צווישן זייערע באַלעבאַטים און צו פאַרענדיקן די לייזונג דורך טאַפּלטע התונות איז שוין לאַנג געווען אַנגענומען אין דער בירגערלעכער דראַמע (מאַריוואַ א. א.). מעגלעך, אַז אַזוי טאַקע איז עס אויך געווען אין דער ניט-פאַרקריפּלער ערשטער זשאַלקעווער אויסגאַבע. אין דער לעמבערגער אויסגאַבע פון 1863 ווערט וועגן דער דינסט בלויו דער-ציילט, זי טרעט אַליין ניט אויף. לויט דעם גאַנצן גאַנג פון דער האַנדלונג אין דער פּיעסע דאַרף מען רעכענען, אַז אינעם אורשפּרינגלעכן טעקסט איז זי אין דער פּיעסע יאָ אויפגעטראָטן, אַן ערד אין אַזאַ כאַרקטער, ווי די דינסט חוה אין עטינגערס „סערקעלע“, זי איז דאָך די אוממיטלבאַרע סיבה פונעם קאַנפּליקט צווישן אורי און דעם מלמד, פונעם קאַנפּליקט, וואָס פירט צו דער דעמאָסקירונג פונעם חסיד. אַפּנים, אַז זי איז אויפגעטראָטן אין די לעצטע טיילן פון דער פּיעסע, וואָס זיינען אין דער לעמבערגער אויסגאַבע אַזוי שטאַרק געקירצט. די פיגור פון דער פיינער-בעריעטעס טאַכטער, דער ביזער „יעזע“, און פונעם שווינדלערישן שכן דעם חסיד („די גענאַרטע וועלט“, מאַסקווער אויסגאַבע, ז. 68 און ז. 76) ווערן אין דער פּיעסע אויך ניט אַרויסגעפירט.

זיי ווערן בלויז אין פאַרשיידענע רעפליקעס ביז כאַראַקטעריזירט. שווער צו זאָגן, צי זיינען זיי אינעם אורשפרינגלעכן טעקסט פון דער פּיעסע יאָ אויפגעטראָטן. ס'איז אָבער זייער וואַרשיינלעך, אַז זיי האָבן דאָרט געשפּילט אַן אַקטיווערע ראָל, פון וועלכער עס זיינען בלויז געבליבן פאַרקריפּלטע רעשטן. די דאָזיקע השערה קאָן מען אונטערשטיצן מיט דעם פאַקט, וואָס אינעם פאַרשוין-צעטל ווערן דערמאָנט: „איין סופּר. משרתים. שכנים. געסט.“

* * *

די סביבה, וואָס ווערט דירעקט געשילדערט אין דער אַגעווע, איז אַ באַלעבאַטיש-גבירישע. פונעם לעבן פון די ברייטע מאַסן באַקומען מיר דאָ צו הערן בלויז אַ שוואַכן אָפהילף דורך דער געשטאַלט אוריס, דורך דער שפּראַך פון דער פּיעסע און דורך די פאַקטן פונעם פּאַלקס-לעבן, וואָס דער גרויסער סוחר און זיין געשעפטפירער ווייזן אויף זיי אַן אין זייערע רעפליקעס. עפעס מער דייטלעכס וועגן דעם לעבן פונעם פּאַלק באַקומען מיר געשילדערט ערשט אין די ווערק אַקסענפעלדס. אָבער אַ שטיקל אָנהייב אין דער דאָזיקער ריכטונג איז פאַרט פאַראַן אויך אין דער אַגעווע. ס'איז אפשר ניט קיין צופאַל, וואָס באַשטימטע אַפּרופן וועגן דער שווערער לאַגע פון די מאַסן אין די רעפליקעס פונעם „גרויסן סוחר“ קלינגען אזוי ענלעך צו באַשטימטע ערטער אין י. ב. לעוויןזאָנס „הפּקר-וועלט“ * ; זייער וואַרשיינלעך, אַז לעוויןזאָן האָט די אַגעווע געלייענט.

דער ליבע-מאַטיוו אין דער אַגעווע איז אין זיין סכעמע ניט ניי. די טעמע וועגן דער יתומה, אָדער דעם אַרעמען מיידל בכלל, ביים רייכן קרוב, אין וועלכער עס פאַרליבט זיך זיין זון, געהער צום אייזערנעם באַשטאַנד פון דער בירגערלעכער דראַמע. זי איז דערנאָך איבערגענומען געוואָרן פון עטינגערן („סערקעלע“), אַקסענפעלדן („די גענאַרטע וועלט“, „מאָן און ווייב“), גאַטלאַכערן („דעקטור“), גאַלדפאַדענען („מומע סאַסיע“) ביז צו שלום-עליכמען. דער דאָזיקער סוזשעט איז אגב אויך אין דער רוסישער דראַמאַטורגיע איבער-געחזרט געוואָרן זייט פּאַנוויזנס „ניעדאַראַסל“ ביז צו אַסטראַווסקי „בעס“ פּרידאַנניצאַ. אין דער יידישער ווירקלעכקייט איז אַזוינס צו יענער צייט געוויס ניט געווען קיין טיפּיש-שטייגערישע דערשיינונג. ס'איז געווען מער וואונטש (פונעם משכיל) ווי ווירקלעכקייט, פונקט אַזוי ווי די פּאַזיטיווע כאַ-ראַקטערן פון די געשילדערטע משכילים זיינען געווען מער וואונטש-פיגורן, אויפגאַבעס, איידער ווירקלעכע שטייגערישע טיפּן. אין דעם דאָזיקן סוזשעט

* פאַרגלייך ז. 99, שורות 1—8 (מאַסקווער אויסגאַבע) מיט לעוויןזאָנס זאַצן : „דער איבעריקער עולם רייסן קריעה, פאַרדינען נעכער מיט דעם ביסערן שווייס זייער גראַשן“ א. אַז. וו.

איז געקומען צום אויסדרוק דאָס בירגערלעכע באַטאַנען דעם ווערט פונעם אינדיוויד אַקעגן דעם ווערט פון דער אַריסטאָקראַטישער אָפּשטימונג און פון צופעליקער רייכקייט. דורך דעם סוּשעט איז געווען באַקוועם צו באַווייזן דעם ווערט און באַדייט פון ליבע צווישן די געשלעכטער — אַקעגן דער מיטל-אַלטערלעכער פאַרם פון געצוואונגענע חתונות. אין דער יידישער ליטעראַטור איז דאָס אָבער דעמאָלט געווען דורכאויס גיי. אין דער יידישער שפראַך איז דאָך נאָך דעמאָלט גיט געווען אַפילו דאָס וואָרט „ליבע“ אינעם באַדייט פון ליבע צווישן די געשלעכטער.

וועגן דעם אויפבוי פון דער פּיעסע לאַזט זיך שווער עפּעס זאָגן, ווייל מיר פאַרמאָגן פון איר בלויז אַ פאַרקריפּלטן און רואינירטן וואַריאַנט. ס'לאַזט זיך בלויז דערקענען, אַז אורשפּרינגלעך איז דער אויפבוי געווען אַ פּעסטער, לויט די קלאַסיש-מאָליערישע טראַדיציעס, גוט פאַרקניפט אין אָנהייב, מיט אַ הויך-פונקט פונעם קאָנפּליקט אין דער מיט. די האַנדלונג אַנטוויקלט זיך מיט אינטריגעס און מיט קעגן-אינטריגעס, פאַרטלען און פאַרשטעלענישן. די לייזונג קומט פאַר דורך דעמאָסקירונג און דערקענונג. די אַזוי-גערויפּענע קלאַסישע „דריי איינהייטן“ ווערן דאָ אַגב דורכגעפירט. אָפּגעהיט איז געבליבן פון דער קאַמפּאָזיציע דער, שאַרף-געבויטער דיאַלאָג (אַמבעסטן זיינען די דיאַלאָגן צווישן אורי און דעם מלמד). אַ שאַד, וואָס ערטערווייז איז די פאַר-בינדונג צווישן די רעפּליקעס איבער די קירצונגען און פאַרקריפּלונגען גיט אינגאַנצן קלאַר.

די אַגעווע איז דאָס באַדייטנדיקסטע רינגעלע אין דער ליטעראַטור-היסטאָרישער קייט, וואָס ציט זיך, דורך אייכל-וואַלפּסזאָן, פון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור—צו עטינגערן, לעווינזאָנען און אַקסענפעלדן, און פונ-דאַנען ווייטער צו גאַטלאַבערן, גאַלדפּאָדענען, מענדעלען, לינעצקין און שלום-עליכמען. ס'איז אַ גרונט-ווערק פון דער עלטערער יידישער ליטעראַטור.

וועגן י. אקסענפעלדס פיעסטע

אקסענפעלדס אַרט אין דער יידישער ליטעראַטור

(פאַרבאַמערקונגען)

אין דער יידישער השכלה-ליטעראַטור ביז מענדעלען האָט קיין איינציקער בעלעטריסט ניט אַרומגענומען אַזויפיל אַקטועלע געזעלשאַפטלעכע פּראַב־לעמעס און זיך ניט אַפּגערוּפּן אויף זיי מיט אַזאַ אויספירלעכקייט און טעמ־פּעראַמענט, ווי אַקסענפעלד אין זיינע ווערק. קיינער האָט ניט אַזוי גרינטלעך באַשריבן די געזעלשאַפטלעכע טיפּן, דעם עקאָנאָמישן און עטנאָגראַפּישן שטייגער פּון זיין צייט. ביי קיינעם געפינען מיר ניט אַזוי אוממיטלבאַר אַפ־געשפּילט די דעמאָלטיקע געזעלשאַפטלעכע פּאַקטן און אויך די טענדענצן פּון דער יידישער השכלה. ניט ווי זיי באַוווּיזן זיך אין די טעאָרעטישע פּראַ־גראַמעס, נאָר אַזוי ווי זיי האָבן געווירקט אינעם לעבן מיט זייערע אַפענע און פאַרבאַרגענע מאַטיוון. אין אַקסענפעלדס ווערק האָבן מיר אַן אמתן אוצר מאַטעריאַלן פאַרן דערלערנען דאָס לעבן פּון די יידן אין יענער צייט און דעם אינעווייניקסטן מהות פּון דער השכלה.

די געשיכטע פּון דער יידישער ליטעראַטור אין דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט געפינט זיך נאָך ביי היינטיקן טאָג אין אַ רוינען צושטאַנד, זי האַלט ערשט ביים אַנהייב פּון אַ וויסנשאַפטלעכער באַאַרבעטונג, עס הייבן זיך ערשט אָן אַנצומערקן אירע הויפט־שטריכן, אַנטוויקלונגס־ליניעס און פּעריאָדן. די דערווילל פּעסטגעשטעלטע אַנטוויקלונגס־ליניעס זיינען זייער דינע, פאַרלירן זיך אַמאָל אין טונקלקייט, רייסן זיך אַפּט איבער. עס איז אַפּט שווער צו דערקענען און צו דערזען דעם צוזאַמענהאַנג צווישן איין שרייבער־דור און דעם אַנדערן. עס האָט אַמאָל אַ פּנים, ווי איינער אַדער דער אַנדערער שרייבער פּון יענער צייט וואָלט ממש אַנגעהויבן צו שאַפּן די ליטעראַטור אויפ־ס־ניי, אָן שום טראַדיציעס, אָן שום פאַרגייער אין דער יידישער ליטעראַטור.

פּונדאַנען נעמט זיך, אַז מיר האָבן אַמאָל די נטיה צו באַטראַכטן די קלאַסיקער פּון דער אַנדערער העלפט 19טן יאָרהונדערט אויף אַזאַ אופן, ווי זיי וואָלטן אין דער יידישער ליטעראַטור גופא קיין שום פאַרגייער ניט געהאַט און ווי זיי וואָלטן מיט זיי אין קיין שום צוזאַמענהאַנג ניט געשטאַנען. אַמאָל שרייבן מיר זיי צו דערגרייכונגען, וואָס זיינען שוין פאַר זיי אויפגעטאָן גע־וואָרן, און באַמערקן ממילא ניט ווי געהעריק די איינגטלעכע אינהאַלטלעכע און פאַרמעלע ניסן, וואָס אונטערשיידן זייער שאַפּן פּונעם שאַפּן אין אַ פּריער־

דיקן פעריאָד. פּונדאָנען נעמט זיך, למשל, וואָס מיר צייכענען און כאַראַק-
טעריזירן, כמעט אָן שום דיפּערענצירונג, אַ פעריאָד פון קרוב הונדערט יאָר
— פון מענדל לעפּין ביז מענדעלען (און מענדעלען, אויך איינגעשלאָסן). —
אַלס „השכלה“ סתּם, כאַטש „די השכלה“ האָט אין משך פון אַ גאַנצן יאָר-
הונדערט עטלעכע מאָל און גרינטלעך געביטן איר אינהאַלט. אין אַ באַ-
שטימטער מאָס נעמט זיך אויך פּונדאָנען די אַרעמקייט פונעם קריטישן
דיפּערענצירן, וואָס באַגרעצענט זיך אָפּט דער עיקר בלוזי מיט אַ „קוואַנטי-
טאַטייוו“ אָפּשאַצן, וואָס מעסט בלוזי אויס דעם טאַלאַנט-גראַד און לאָזט זיך
ניט אַרײַן אין דעם אייגנאַרטיקן, כאַראַקטעריסטישן באַדייט פון דער פּאַרם ביי
יעדן שרייבער און אין יעדן פעריאָד באַזונדער, פון דער פּאַרם, וואָס איז
צווישןגעבונדן סיי מיט די געגעבענע געזעלשאַפטלעכע פּאַקטן און סיי אויך
מיט די באַקומענע ליטעראַרישע טראַדיציעס.

דער דאָזיקער אומהיסטאָרישער צוגאַנג ווערט אַמאָל כלומרשט באַ-
רעכטיקט דורך דער פּאַרשטעלונג, אַז היות אַ טייל וויכטיקע ווערק פון דער
יידישער ליטעראַטור אין דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט זיינען צו
זייער צייט בכלל ניט געדרוקט געוואָרן (נאָר ערשט אַ סך שפעטער), איז פּונ-
דאָנען געדרונגען, אַז זיי זיינען ניט צו זייער צייט און ניט אין אַ שפעטערדיקער
צייט ניט געווען קיין געזעלשאַפטלעך און ליטעראַריש-ווירקנדיקער פּאַקטאָר.
די דאָזיקע פּאַרשטעלונג איז אַבער ניט ריכטיק.

קלאַר, אַז די ווערק, וואָס זיינען געווען געדרוקט ניט צו דער צייט, האָבן
ניט געקאָנט אַזוי ווירקן, ווי זיי וואַלטן געווירקט, ווען זיי זאָלן יאָ געדרוקט
ווערן צו דער צייט, אַבער עס איז אַן שום ספּק פעסטגעשטעלט, אַז אַ וויכטיקע
ווירקונג אויף די צייט-מענטשן האָבן אַפילו די ניט צו דער צייט געדרוקטע
ווערק יאָ געהאַט. ניט בלוזי די ניט-געדרוקטע משכילישע פּאַלקס-לידער
(למשל, פון גאַטלאַבערן, מ. גאַרדאָנען און אַפילו פונעם יונגן פּרץ א. א.), וואָס
זיינען אַרײַן אין די פּאַלקס-מאַסן און זיינען דאָרט אַפילו אינגאַנצן „פּאַר-
שוואַונדן“, נאָר אויך די גרעסערע ווערק און פּיעסעס (למשל פון לעווינזאָנען
— לויט גאַטלאַבערס עדות-זאָגן האָט די „הפּקר-וועלט“ צירקולירט איבער
גאַנץ וואַלין און נאָך ווייטער, * פון עטינגערן, ** אַקסענפעלדן *** א. א.), וואָס

* זע אויך פ. א. אלאכין אין „רוסקאָיא סטאָריאַ“, 1879, ציטירט אין „ספר
הזכרונות“ פון ד. ב. נאַטאַנזאָן, ז. 154 (אויסג. 1894): „די דאָזיקע בראַשור איז
געווען פאַרשפּרייט צווישן לעווינזאָנס באַקאַנטע און פּריינט אַלס כתב-יד...“

** עטינגערס לידער און עפיגראַמען זיינען געווען זייער פאַרשפּרייט (מינדלעך
און שריפּטלעך) און זייער פּאָפּולער, מע רעדט וועגן „הונדערטער“ קאַפּיעס פון
עטינגערס האַנט-געשריבענע פּיעסעס. זאָל עס זיין אַ גוזמא, אַבער אויך דאָן האָבן
די דאָזיקע ידיעות פעס וואָס צו באַשטימטן.

*** זע ווייטער, ז. 342, הערה.

זיינען געגאַנגען אין כתב־ידן פון האַנט צו האַנט אָדער זיינען אויף אַ „פּאַלק־לאַרישן“ אופן פּאַרגעלייענט געוואָרן אין היימישע קרייזן, האָבן געהאַט אַ באַדייטנדיקע געזעלשאַפטלעכע און ליטעראַרישע השפּעה. יעדנפאַלס אויף אַזויפיל, אַז די דאָזיקע השפּעה האָט אויף אַ באַדייטנדיקן אופן באַשטימט דעם המשך פון דער אַנטוויקלונג, די ליטעראַרישע טראַדיציעס, די קינסטלערישע צוגרייטונג און אויספאַרמירונג פון דער ליטעראַטור אין פרט פון אינהאַלט, שפּראַך, זשאַנרען א. א. וו. ביז צו מענדעלען, שלום־עליכמען און פרצן.

גריבאָיעדאָוס „גאַרע אַט אומאַ“ — „צרות פון [צופיל] שכל“, קרילאָווס משלים און אַ באַוואוסטער טייל פון פּושקינס לידער און עפּיגראַמעס האָבן אַלס כתב־ידן אַן ספּק אַ סך פּריער געווירקט אויף דער רוסישער געזעל־שאַפטלעכקייט און ליטעראַטור, איידער זיי זיינען געדרוקט געוואָרן. ווען די דאָזיקע ווערק וואַלטן בכלל ניט דערשינען אין דרוק, וואַלט זייער באַדייט פאַר דער רוסישער ליטעראַטור־אַנטוויקלונג געווען אַ קלענערער, ווי ער איז פּאַקטיש געווען, אָבער אַ ניט־אויסמעקבאַרע ווירקונג וואַלט פון זיי אין דער געזעלשאַפטלעכקייט און אין דער ליטעראַטור פאַרט געבליבן. דער ליטעראַטור־היסטאָריקער וואַלט זיך אויך דאָן פאַר דער דערקלערונג פון די איבעריקע ליטעראַרישע צייט־דערשיינונגען ניט געקאָנט באַגיין אָן אַ גרינטלעכער אויס־פאַרשונג פון די דאָזיקע ווערק. מע רעדט דאָך וועגן טויזנטער האַנטשריפט־לעכע קאָפּיעס, וואָס זיינען צו יענער צייט אומגעגאַנגען פון גריבאָיעדאָוס פּיעסע.

די מאַסשטאַבן זיינען דאָ, אין דער יידישער ליטעראַטור, פאַרשטייט זיך, אין אַלע פּרטים אויף גאַר אַ סך קלענער. אָבער אויב מיר רעדן וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט, מוזן מיר, ווי אינטערעסאַנט זי זאָל פאַר זיך ניט זיין, צו איר צוגיין אין אַלע פּרטים מיט אַנטשפּרעכנדיקע מאָסן. מיר מוזן דאָ שטענדיק געדענקען דעם „וועדליק און פּאָדליק“. און דאָ האָבן שוין, למשל, די פּילע צענדליקער אָדער הונדערטער קאָפּיעס פון עטינגערס „סערקעלע“ געשפּילט אַ באַשטימטע ראַל. מיר ווייסן זיכער, אַז אַ גאַנצע ריי יידישע שרייבער פון יענער צייט זיינען באַקאַנט גע־ווען מיט עטינגערס ווערק דורך כתב־ידן און זיינען פון זיי באַוירקט געוואָרן. דאָס אייגענע דאַרף מען זאָגן וועגן אַקסענפעלדס ווערק. לויט די מאָסן פון דער יידישער ליטעראַטור צו יענער צייט און פון דער דעמאָלטיקער פּראַג־גרעסיווער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט האָבן די דאָזיקע און ענלעכע ווערק אַפּגשפּילט אַ היפּשע געזעלשאַפטלעכע און ליטעראַרישע ראַל.

די צאָל יידישע משכילים איז דעמאָלט בכלל געווען פאַרהעלטניסמעסיק ניט קיין גרויסע. אַ וויכטיקער טייל פון זייער ווירקונג אויף דער געזעל־שאַפט איז געגאַנגען אויפן מינדלעכן, בריוולעכן און האַנטשריפטלעכן אופן

„...מי ממשכלי בני ישראל, המעטים בארצנו או, ערב לבו לגשת אל בית הדפוס לתת לספרו מהלכים.“ * זע א. ב. גאַטלאַבער: „הגזרה והבניה“ אין „הבקר אור“, 1879, ז. 975) די ליטעראַרישע פּאַקטן פון יענער צייט מוז מען אָפּשאַצן לויט זייער רעלאַטיווער וואַג. אין די ראַמען פון דער יידישער געזעל־שאַפטלעכקייט און ליטעראַטור פון דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט אין אוקראַינע, ליטע און פּוילן פּאַרנעמען פּונדעסטוועגן די פּאַרהעלטניסמעסיק קאַרגע און קנאַפּלעכע ווערק, וואָס זיינען טיילווייז בכלל קיינמאַל ניט געדרוקט געוואָרן און פּאַרלירן געגאַנגען און צום טייל מיט אַ שטאַרקער פּאַרשפעטיקונג דערשינען, און וואָס זיינען אָפט צו זייער צייט אומגעגאַנגען בלויז אַלס כתב־ידן, פּאַרט אָן ערנסט אָרט.

די ראַל פון דער דאָזיקער צוערשט כתב־יידישער ליטעראַטור איז געווען אויף אַזויפיל וויכטיק, אַז אָן איר פּינקטלעכער דערלערנונג וועט זיך די אויס־פּאַרשונג פון דער יידישער געשיכטע און געזעלשאַפטלעכקייט פון יענער צייט און אויך פון דער ליטעראַטור, אָפּילו פון דעם שפּעטערדיקן קלאַסישן פּעריאָד, ניט קאַנען באַגיי. ניט בלויז ווייל די דאָזיקע ליטעראַרישע דאָקומענטן שטעלן מיט זיך פּאַר אַ קאַנצענטרירטן אויסדרוק פון דער דעמאָלטיקער גע־זעלשאַפטלעכקייט און קאַנען דערפּאַר דינען אַלס קוואַלן־מאַטעריאַל פון אַ גרויסן ווערט, נאָר אויך ווייל זיי האַבן אויף אַ געוויסן אופן באַווירקט און אויסגעפורעמט די ליטעראַרישע טראַדיציע. פּונקט אַזוי, „ווי יעדע נייע טעאָריע מוז קודם־כל אַנקניפן אָן דעם ביז־איצטיקן געדאַנקען־מאַטעריאַל, וואָס זי געפינט — ווי שטאַרק זי זאָל ניט זיין פּאַרוואַרצלט אין די עקאָנאָמישע טאַטזאַכן“ (ענגעלס, „אַנטי־דירינג“, ז. 1), פּונקט אַזוי מוז אויך יעדע נייע שטרעמונג אין דער ליטעראַטור אַנקניפן פּעדעם אָן דער ביז־דעמאָלטיקער ליטעראַרישער אַנטוויקלונג, אָפּילו ווען זי באַקעמפט די ביז־דעמאָלטיקע ליטעראַרישע סיטואַציע און איז אַ רעזולטאַט פון לחלוטין נייע געזעלשאַפט־לעכע פּאַקטן.

פּאַר דער פּאַרמעלער זייט פון אַ ליטעראַטור אין אַ נייער אַדער באַנייטער שפּראַך קאַנען ניט קלעקן בלויז די טראַדיציעס פון אַנדערשפּראַכיקע ליטע־ראַטורן, ווייל איר פּאַרמעלע אַנטוויקלונג איז דעמאָלט אין אַ באַזונדערס שטאַרקער מאָס אָפהענגיק ניט בלויז פון דעם צושטאַנד אין די באַווירקנדיקע ליטעראַטורן, נאָר אויך פון דעם, אויף וויפּיל די אויסדרוק־מעגלעכקייטן אין דער אייגענער ליטעראַטור גופא זיינען צוגעגרייט און אויסגעפורעמט. אַ נייע ליטעראַרישע תקופה, ווי שטאַרק זי זאָל ניט אַוועקפירן די ליטעראַטור פון די באַקומענע טראַדיציעס און אָפּילו ווען זי רייסט איין מיט זיי אינגאַנצן, מוז,

* זוער פון אונדזערע יידישע משכילים האָט דאָס דעמאָלט געוואָגט צו פּאַר־שפּרייטן זיינע ווערק דורכן דרוק?

פונדעסטוועגן, אין אזאָ אָנהייבערישן פּעריאָד, ווען די ליטעראַטור־שפּראַך בכלל און די קינסטלערישע פּאַרמען פון די נייע סאָציאַלע שיכטן בפרט הייבן זיך ערשט אָן אויסצופורעמען, אָנקניפן אָן די ביז־דעמאָליטיקע דערגרייכונגען פון דער אייגענער ליטעראַטור און אָננעמען צו זיי אַ באַשטימטן — אַלצאיינס אין וואָסער מאָס נעגאַטיוון אָדער פּאָזיטיוון — שטאַנדפונקט. אַ נייע נאַציאָנאַלע ליטעראַטור האָט צו לייען אַ ספּעציפישן פּראָבלעמען־קרייז אָדער אַנ־צוואווענדן אַלגעמיינע פּראָבלעם־לייוונגען צו אַ באַזונדערער סביבה. צוליב דעם אַנטשטייט דאָך אַ נייע „נאַציאָנאַלע“ ליטעראַטור. די דאָזיקע ספּעציפיק דערלויבט ניט, אָז מע זאָל זיך באַנוגענען בלויז מיט ליטעראַרישע השפּעות פון אַנדערע ליטעראַטורן און אָז מע זאָל אינגאַרין, באַזונדערס אין דער ערשטער צייט פון דער אַנטוויקלונג, די אייגענע, זאָל זיין יונגע טראַדיציעס. זי דאַרף די דאָזיקע טראַדיציעס האָבן ניט בלויז כדי בייצוקומען די ספּעציפישע פּראָבלעמאַטיק לויט די אַלגעמיינע פּרינציפּן, נאָר אַפילו צוליב דעם, כדי צום בעסטן צוצוגרייטן די אויסדרוק־מיטלען פון דער נייער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור פאַר די אַלגעמיינע געדאַנקען און זייערע פּאַרמען.

די ייִדישע ליטעראַטור פון דער אַנדערער העלפט 19טן יאָרהונדערט און אַפילו די ווערק פון די קלאַסיקער זיינען דורכאויס ניט קיין אַבסאָלוטע „מעשה בראשית“. זיי זיינען געשטאַנען אין אַן ענגן היסטאָרישן צוזאַמענהאַנג — סיי אויף אַ פּאָזיטיוון, סיי אויף אַ נעגירנדיקן אופן — מיט דער ליטעראַטור פון דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט. אָן דער דערלערונג פונעם ליטעראַרישן שאַפן אין דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט וועלן אונז־דזערע קענטענישן וועגן די קלאַסיקער בלייבן פּראָגמענטאַריש.

אין קינסטלעריש־פּאַרמעלן זיינען איז עטינגער געווען דער טאַלאַנט־פולסטער שרייבער פון די ערשטע צוויי דריטל 19טן יאָרהונדערט. זיינע צוגרייטערישע אויפטוען בנוגע שפּראַך און פּאַרם בכלל דערמאָנען אין אַ געוויסער מאָס די ראַל פון זשוקאָוסקיין אין דער רוסישער ליטעראַטור. אָבער דער אידיאישער אינהאַלט פון זיינע ווערק איז גענוג בלאַס. עטינגער איז געבליבן שטעקן אין זיי רעמלעך פון דער קאַנווענציאָנעלער בירגערלעך־אויפקלערערישער פּראָבלעמאַטיק, וואָס איז אין איראַפּע שוין לאַנג דורכ־געאַרבעט געוואָרן. ער האָט אין פרט פון געזעלשאַפטלעכע איידיען ניט גע־פירט קיין איין טריט ווייטער פון אייכל און וואַלפּסזאָן און פון דער אַנאַנימער „די גענאַרטע וועלט“. אַנדערש אַקסענפּעלד. די אַקטועלע און אימפעטולע געזעלשאַפטלעכקייט, וואָס מיר געפינען שוין אין לעווינאָנס ייִדישע (פּוב־ליציסיטישע) פּראָגמענטן, ווערט ביי אַקסענפּעלדן מער פּאַרבייטערט און קינסטלעריש פּאַרווירקלעכט. דער פּאַרנעם פון זיין געזעלשאַפטלעכער פּראָבלעמאַטיק, זיין געזעלשאַפטלעכער טעמפּעראַמענט, זיין באַשרייבערישע

ליידנשאַפט, זיין ברייטע, אַ ביסל גראַבלעך-האַמעטנע, אַבער געזונטע באַ-
גאַבטקייט מאַכט אים פאַר אַ ביז גאַר אינטערעסאַנטן — אויב ניט פאַרן
אינטערעסאַנטסטן — שרייבער פון דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט.
אַקסענפעלדס שאַפן פאַרנעמט אַזאַ צענטראַל אַרט אין דער ליטעראַטור פון
יענעם פעריאָד, אַז אַן אַ גרינטלעכער דערלערנונג פון זיינע ווערק, פון זיין
אַרט און באַדייט אין דער ליטעראַרישער אַנטוויקלונג קאָן מען ניט באַקומען
קיין ריכטיקע פאַרשטעלונג וועגן די אָנהייבן און וועגן דער אַנטוויקלונג פון
דער יידישער ליטעראַטור אינעם 19טן יאָרהונדערט. זיין שאַפן איז, פונקט
אַזוי ווי עטינגערס, אַן אַריענטיר-פונקט פאַר דער געשיכטע פון דער יידישער
ליטעראַטור אינעם פעריאָד ביז מענדעלען.

I. השכלה און פאלקס־מאַסן

1. אַקסענפעלד און עטינגער

די יידישע ליטעראַטור זייט אָנהייב 19טן יאָרהונדערט ווענדט זיך צו דער ברייטסטער פּאָלקס־מאַסע. דאָס שליסט אָבער ניט אויס, אַז זי זאָל זיין אַמאָל מער, אַמאָל ווייניקער דורכגעדרונגען מיט בורזשואַזע אידיען. דעריבער איז עס אַ טעות צו מיינען, אַז ווייל די ליטעראַטור אין יידיש ווענדט זיך דעמאָלט צו די פּאָלקס־מאַסן און איז דעמאָלט אויסן דער עיקר נאָר דעם דאָזיקן לייענער (וואָס שייך דער יידישער פּרוי, איז זי ביי אַלע געזעלשאַפטלעכע קלאַסן אין דער העברייאישער שפּראַך געווען ניט־עברדיק). הייסט דאָס, אַז זי מוז זיך אינגאַנצן און דורכאויס אין אַלע פּאַלן באַזירן אויף די שטרעבונגען פון דעם דאָזיקן לייענער־עולם.

די דאָזיקע גרונט־קאָנצעפּציע, וואָס ווערט שווינגדיק אָדער בפּירוש אָנגענומען פון באַשטימטע ליטעראַטור־קריטיקער, איז פּאַלש; ממילא זיינען די דעקלערונגען, וואָס זי קאָן געבן פאַר פאַרשיידענע ליטעראַרישע דערשיינונגען און פּרטים פון יענעם פּעריאָד אויך פּאַלש.

אַזוי, למשל, איז פאַראַן אַ נטיה אויסצוטייטשן אַקסענפעלדס „ערשטן יידישן רעקרוט“, די קעגנזעצלעכקייטן צווישן דעם גרויסבורזשואַ און די מאַסן, וואָס ווערן דאָ געשילדערט, ווי אַן איינדיטיקן סאַציאַלן פּראָטעסט פון די אַרעמסטע קעגן די רייכע, צו זען אין דער מיטפילנדיק געצייכנטער פיגור נחמן דער גרויסער, אין דעם קרבן פון דער רעקרוטשינע, אַ מין אַפּאַטעאַז פונעם „המונישן מענטשן“, און אין זיין גורל — בלויז אַ שאַרפע טענה פון די אַרעמע קעגן דער גבירימשאַפט. אַז מע האַלט זיך פּינקטלעך ביי די ליטע־ראַרישע פּאַקטן גופא, געפּינט מען תּיכּף אַזויפיל סתירות אין אַזאַ איינ־זייטיקער אויסטייטשונג פון אַקסענפעלדס טענדענצן, אַז זי קאָן ניט באַפּרידיקן. עס וואַלט אָבער געפּירט צו ניט קיין קלענערע סתירות, ווען מיר זאָלן דרינגען פון אַקסענפעלדס באַשיינפּערלעכער סימפּאַטיע פאַר באַשטימטע גבירישע געשטאַלטן אין זיינע ווערק, אַז זיין שאַפן גיט אַן אַדעקוואַטן אויס־דרוק פון די בירגערלעכע טענדענצן. אויב אַ שרייבער מאַלט דאָס לעבן פון די רייכע, זאָל זיין אַפילו מיט נאַאיווער התפעלות, הייסט דאָס נאָך ניט אומ־באַדינגט, אַז מע מעג אים אונטעררוקן די טענדענצן גראַד פון די העכערע קלאַסן. דאָס, וואָס סע ווערט דערציילט וועגן גראַפן און פּרינצן אין אַ פּאָלקס־

מעשה, באַטייט נאָך לחלוטין ניט, אָז דערמיט ווערן אויסגעדריקט די סאָציאַלע טענדענצן פון גראַפן און פּרינצן. זייער אָפט איז דאָס כלוין אַ טראַדיציאָנעלער אַקסעסואַר, אַ היסטאָריש באַדינגטער מאַטיוו. דערביי וועלן מיר אין אַזעלכע פּאָלקלאָרישע מעשיות — טראַץ די פּרינצן און גראַפן, וואָס פיגורירן אין זיי אַלס הויפּט־העלדן, — דאַרפן זוכן און קאָנען אַרויסגעפינען די עכטע מיינונגען און שטרעבונגען פון די אונטערדריקטע מאַסן, וואָס האָבן די מעשיות געשאַפן. די דיכטערישע פּאַנטאַזיע קלייבט זיך אויס אַזעלכע העלדן, וואָס זיינען אין זייערע האַנדלונגען פּרייער, ווייניקער געפענטעט איידער געשטאַלטן פון די אונטערגעאַרדנטע קלאַסן. פּונקט אַזוי באַווייזט דאָס אויסמאַלן פון רייכן „סוחרישן שטאַנד“ און די תּפּעלות פאַר זיין שטייגער־לעבן אין געוויסע אויפ־קלערערישע ווערק ניט שטענדיק, אַז דער שרייבער האָט דורכאויס געוואַלט אויסדריקן די געזעלשאַפטלעכע טענדענצן פון זיינע פיגורן. ביי אַ נידעריקער מדרגה פון געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן איז ביי דער ווייניק־באַוואוסט־זיניקער פּאָלקס־מעשה די פיגור פון העכסטן קלאַס, דער גראַף, דער גביר א. א. וו., אַ ליבלינג־טעמע פון דער דערציילערישער פּאַנטאַזיע. נחמן דער גרויסער, די געזעלן, וואָס טרינקען מיט נחמנען אין שענק, די בעלפּערס און דינסטן, ליפּשע די מויד — דאָס איז אַקסענפעלדס ליינער־עולם; פאַר די נחמנס, פּונקט ווי פאַר אַקסענפעלדן, איז דער משכילישער גביר ר' אהרן אַן אידעאַלע פיגור, כאַטש ער נאַרט אַפּ נחמנען און טאַקע אויך אַקסענפעלדן גופּא. ס'איז אַ גרויסער חילוק, צי דער שרייבער באַציט זיך, למשל, צום גבירישן לעבן ווי אַ קליינבירגערלעכער פּיליטער צו זיין אידעאַל און וואונטש, אָדער ווי אַן אַפּגעשטאַנענער המון־מענטש צו אַ פּאַנטאַסטישן חלום; צי ווי אַ באַ־וואוסטזיניקער פאַרשטייער פון זיין קלאַס צום שטייגער פון זיינע קעגנער, אָדער ווי איינער, וואָס מאַלט פאַר זיין אייגענעם קלאַס מיט זעלבסט־פאַרשטענדלעכקייט, פינקטלעכער קענטעניש פון די אינטימסטע דעטאַלן, מיט איינגעהאַלטענע ווערטער און קאַרגע אַנצוהערענישן און אַפילו מיט „גרויס־וועלטישער“ איראַניע פון אויבן אַראַפּ — זיין היימישע, אייגענע סביבה.

אויב מיר וועלן דעם דאָזיקן מאַמענט אַזוי דיפּערענצירן, וועט אונדז קלאַר ווערן דער חילוק צווישן דעם אופן, ווי עס מאַלט עטינגער און ווי עס מאַלט אַקסענפעלד דאָס באַלעבאַטיש־גבירישע לעבן, עטינגער שילדערט אַ שטוב פון אַ פאַרמעגלעכן פאַרוועניו, אַקסענפעלד מאַלט אויפגעקומענע גבירים (אין „ערשטן יידישן רעקרוט“, „מאַן און ווייב“ א. א. וו.); אָבער ביי עטינגערן פילט זיך די איראַניע פון אַ היימישן מענטשן צו זיין אייגענער סביבה. ער חזקט פון אויבן אַראַפּ איבער די אומגעלומפערטקייטן פונעם „פאַרוועניו“ („סערקעלע“). ביי אַקסענפעלדן, פאַרקערט, זעען מיר די תּפּעלות פון אַ פּראַסטערן שטעטלידיקן באַלעבאַס, וואָס פילט אַ נאַאיזן יראת־

הכבוד, אריינקונדיק דורכן פענצטער צום גרויסן גביר. * א חוץ אלעם באַ-
ווייזט זיך דאָ, פאַרשטייט זיך, אין דער שילדערונג דער חילוק צווישן דעם
שטאַטישן שוין לענגער פאַרפונדעוועטן און מער קולטורעלן (ד. ה. בירגער-
לעכן לויט דער נייער פאַרמאַציע) באַלעבאַטישן שטייגער פון אַ געגנט, וואָס
איז נעענטער צו מערבֿ-אײראָפּע (לעמבערג און אַפילו זאַמאַשטש), און דעם
מער האַמעטנעם, פּראָסטערן שטייגער פון אַ „ינגערן“ (ד. ה. מיט מער רעשטן
פון פעאַדאַלישקייט) קליינשטעטלדיקן אוקראַינישן גביר. דער דאָזיקער
שטייגער־קולטורעלער חילוק טאָר אונדז אָבער ניט פאַרשטעלן דעם חילוק
אינעם סאַציאַלן וועזן פון די דאָזיקע ביידע שרייבער.

* * *

אויב מיר זאָגן, אַז אַקסענפעלד איז געווען אַ משכיל, האָבן מיר דערמיט
נאָך ניט ענדגילטיק באַשטימט און אַרומגעשריבן די געזעלשאַפטלעכע גרונט-
ליניע פון זיין שאַפן. די השכלה, די יידישע אויפקלערונג, איז אַן אַלגעמיינע
בירגערלעכע באַוועגונג, וואָס האָט אַרומגענומען פאַרשיידענע ניואַנסירטע
געזעלשאַפטלעכע אינטערעסן. עטינגער איז געווען אַ משכיל, און לעווינזאָן
איז אויך געווען אַ משכיל — זיי באַציען זיך אָבער פאַרט ניט אַלצאיינס צום
רעקרוטן־געזעץ, למשל. אַ טייל משכילים טרעטן גענוג דייטלעך אַרויס אַלס
בורזשאַ. אַנדערע ווידער ווייזן אַ דייטלעכע פאַרבונדנקייט מיט די טענדענצן
פון די ברייטערע פּאָלקס־מאַסן.

די השכלה איז, אין אַלגעמיין גערעדט, פונקט ווי די קלאַסישע מערבדיקע
אויפקלערונג, די אידעאָלאָגיע פונעם דעמאָליטיקן מיטל־בירגער אין זיין
איבערגאַנגס־עטאַפּ צום בורזשאַ, כאָטש זי וויל דעמאָלט אַרומנעמען די
„גאַנצע מענטשהייט“ (זע ענגעלס: „אַנטי־דירינג“, דייטשע אויסגאַבע, בער-
לין, 1928, זײ 1-4, 154-155, 274 א. א.). די טענדענצן צום מאַדערנעם
בורזשאַ באַדינגט דעמאָלט אָבער ניט שטענדיק אַן אַנטשפרעכנדיק אַלצאיינע
באַציאונג פון אַלע משכילים צו אַלע איבעריקע קלאַסן. עס זיינען דאָ מעגלעך
געווען די פאַרשיידנסטע ניואַנסן.

די אידעאָלאָגיע פון דער משכילישער אינטעליגענץ, פון די שרייבער
און טעאָרעטיקער, איז טאַקע שטאַרק באַווירקט פון דעם דעמאָלט קליינעם
שיכט יידישע גרויסבורזשאַ, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען (רייכע
סוחרים, גרויסע מלוכהשע פאַדריאַטשיקעס, הויפט־פאַכטערס, באַנקירן,
פאַבריקאַנטן א. א. וו.). דער דאָזיקער שיכט איז אַנטשטאַנען און איז אויס־

* למשל: „... אַקעגן דער מיר, אין דער אַנדערער שטוב אַרויף, הענגט אַ גאַנץ
גרויסע שפּיגל, און נאָך פּאַקאָיעס און פּאַקאָיעס...“ (י. אַקסענפעלדס ווערק, ערשטער
באַנד, כאַראַקט־וויקען, 1931, ז. 158). דייטלעך ווייזט זיך די פּראָוויניציאלע התפעלות
פאַרן גבירס וואוינונג אין דעם דאָזיקן: „און נאָך פּאַקאָיעס און פּאַקאָיעס“.

געוואַקסן אויפן פעאַדאַלישן באַדן. ער האָט אָבער געשטרעבט צום „אײראָ-
פּיאַישן“, מאַדערנעם, קאַפּיטאַליסטישן טיפּ בירגערלעכקייט. דאָס איז געווען
אַ פעאַדאַלישע גבירימשאַפּט אינעם איבערגאַנגס־עטאַפּ צום קאַפּיטאַליסטישן
גרויסבורזשאַ. זייערע בורזשאַזע שטרעבונגען האָבן נאָך אין זיך אַנטהאַלטן
היפשע פעאַדאַלישע שטריכן און אָפּגעשטאַנענקייט. די „נאַפּל־שנור“, וואָס
האַט זיי פאַרבונדן מיטן ביזרעפּאַרמישן פעאַדאַליזם, איז נאָך לאַנג ניט געווען
איבערגעשניטן. פאַרקערט, ביי זיין גאַנצער בורזשאַזאָקייט איז דער דאָזיקער
טיפּ יידישער גביר נאָך געווען אין אַ סך פרטים ענג פאַרבונדן מיט די
פעאַדאַלישע פאַרמען פון דער געזעלשאַפּט. דאָ ליגט איינע אַ הויפּט־סיבה
פאַר דער רעלאַטיווער הינטערשטעליקייט פון דער יידישער אויפקלערונג.

דער דאָזיקער גבירי־ש־בורזשאַזער שיכט האָט געווירקט אויף דער
אידיעאָלאָגיע פון דער השכלה, פונקט ווי ער האָט „שתדלניש“ געווירקט אויף
דער רעגירונג. אַ טייל מאַסמיטלען פון דער רעגירונג בנוגע די ברייטע יידישע
מאָסן זיינען, ניט געקוקט אויף די שתדלנישע אָנשטעלן פון כל־מיני „דעפּו־
טאַטן“, דירעקט צי אומדירעקט אונטערגעשטיצט און צומאָל אָפּילו אונטער־
געזאַגט געוואָרן פון די דאָזיקע יידישע בורזשאַזע גרופּעס.* די בירגערלעכע
אויפקלערונג שטיצט זיך דאָ אויף דער אַבסאָלוטיסטישער רעגירונג.

די שטעלונג פונעם ניי־אויפקומענדיקן יידישן בורזשאַ צו די יידישע
מאָסן איז דיקטירט געוואָרן פון אַזעלכע נויטווענדיקייטן: אַוועקראַמען אין
דער עקאָנאָמיק און אינעם געזעלשאַפּטלעכן לעבן פון די יידן יענע מאַמענטן,
וואָס שטערן אַמשטאַרקסטן דעם אַריינדרינגען פון אַ מאַדערנער קאַפּיטאַליס־
טישער אַנטוויקלונג, אָפּשאַפן ווי ווייט מעגלעך יענע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע
פאַקטן, וואָס גיבן שטאַף פאַר טענות צו דער יידישער באַפעלקערונג (פּאַנאַטיש־
רעליגיעזער לעבנשטייגער, עקספּלאַטאַציע פונעם פּויער דורכן שענקער,
קרעמער א. א. וו., לופט־פּרנסות, „ליידיקגייער־שיקייט“, מאַנגל אין איבער־
געגעבנקייט צו דער צאַרישער רעגירונג א. א. וו.) — טענות, וואָס האָבן זיך
אָפּגערופן אויך אויף דער געזעלשאַפּטלעכער לאַגע פונעם יידישן גרויס־
בורזשאַ. זיין באַציאונג צו די ברייטע פּאַלקס־מאָסן איז געפירט געוואָרן
פון זיין שטרעבן: איינשטילן, זאָל זיין אויף דערווייל און צייטווייליק, די טענות
וועגן די יידן מצד דעם (לייב־אייגענעם) פּויער און מצד דעם ניט־יידישן
שטאַטישן קליינבירגער (וואָס די רעאַקציאָנערע קרייזן האָבן זיי אויפּגעהעצט
קעגן די יידן), אונטערשטיצן דעם ניקאָלייאישן מיליטאַריזם, מיטהעלפן די
צוואַנגמעסיקע אַגראַריזיר־פלענער און פּראַלעטאַריזיר־פלענער בנוגע ברייטע
מאָסן אַרעמשאַפּט, זיך באַפרייען פון די פּילאַנטראָפּישע צושטייערן און פונעם

* זע ווייטער, ז. 128 און ווייטער.

צדקה-עול, באשאפן אַ בירגערלעכע אינטעליגענץ א. אַז. וו. פון די דאָזיקע געזעלשאַפטלעכע אינטערעסן ווערט די השכלה אַמאָל מער, אַמאָל ווייניקער באַווירקט.

אַמאָל מער, אַמאָל ווייניקער באַווירקט, אָבער ניט אויסשליסלעך. מיר געפינען ניט ביי אַלע משכילים אין די דאָזיקע פרטים אָן אַבסאָלוט אויסגע- האַלטענע איינהייטלעכקייט. עס איז דאָ אַ וועזנטלעכער חילוק, למשל, צווישן עטינגערן און אַקסענפעלדן אָדער גאָר לעווינזאָנען. די בורזשואַזע ווירקונג ווערט ביים גרעסטן טייל משכילים איבערגעבראַכן דורך די טענדענצן און אינטערעסן פון די ברייטערע פּאָלקס-מאַסן.

עטינגערס אַריענטאַציע אויף די טענדענצן פון דער בורזשואַזיע איז אָן ספק אַ דייטלעכערע, איידער אַקסענפעלדס, כאַטש דאָס באַטייט נאָך ווייט ניט, אַז עטינגערס שאַפן פאַרמאָגט ניט קיין סאָציאַלע השפּעות פון די פּאָלקס- מאַסן. — דער סאָציאַלער „אידיעאַל“ איז אי ביי עטינגערן, אי ביי אַקסענ- פעלדן דער אייגענער — דער אויפגעקלערטער „איראַפּיאַזירטער“ בורזשאַז; מיר פילן אָבער ביי אַקסענפעלדן אַ שטאַרקערע און טיפּערע פאַרבינדונג מיט די פּאָלקס-מאַסן.

אין אַקסענפעלדס געזעלשאַפטלעכער סביבה איז די עקאָנאָמיק נאָך דער- ווייל זייער ענג און אוממיטלבאַר פאַרבונדן מיטן דאָרף, מיטן קליינעם שטעטל, וואָס געהער צום פּריץ, זי איז נאָך זייער שטאַרק אָפהענגיק פון דעם פּריץ און פון דער לייבאייגנטום-סיסטעם בכלל. אין פאַרגלייך דערמיט איז די עקאָ- נאָמיק, וואָס עטינגער האָט געזען אין זיין קאַנט, אַ מער זעלבשטענדיקע אַקעגן דעם פּריץ, אַ מער-סוחריש-שטאַטישע, אַ מער בורזשואַזע.

אויף דער פּריציפּ-פּעאָדאַלישער אָפּגעשטאַנענדיקייט קוקט עטינגער פון אויבן אַראָפּ, מיט ביטול, אין „סערקעלע“ לאַזט ער דעם שענקער שמעלקע, אין וועלכן עטינגער זעט די פאַרקערפּערונג פון אָפּגעשטאַנענדיקייט און פאַר- דאַרבנקייט, אויף אַזאַ אופן דערקלערן, פאַרוואָס „עס זענען זיך סוין גאָר ניסט די צייטן, סוין גאָר ניסט די יאָרן, סוין גאָר ניסט די מענצן, וואָס פלעגן אַמאָל צו זיין: פאַרצייטנס, דאַכט זיך מיר, איז געווען אַ גרויסע ברכה אין דער מדינה, מע האָט גאָר ניסט געוואוסט פון די היינטיקע נייע מאַסינען צום אַקערן, צום זייען און צום מלאַצען, פלעגט זיך צו זיין די תבואה גאָר אַ ביסעלע, די יקרות אָבער זייער גרויס; האָט איינער געהאַט אַ ביסל ווייץ אָדער קאָרן, האָט מען ס'אים געמוזט מיט רויטע רענדלעך אַפּוועגן, — איז טאַקע געווען אַ תענוג, אי דער שררה, אי דער גוטער סמעלקע האָט גענוג געהאַט; אָבער אַצינדערט, זייט די מאַסינען זיינען אַרויסגעקומען, איז אין אַלע ווינקלען דאָ תבואות זייער אַ סך, און וואָס נאָך — די שררה קען סוין, כ'לעבן, גאַנץ גוט כעסבענען אויך...“ אויף דעם ענטפּערט דער „פרעמדער“,

וואָס זאָגט געוויינלעך אַרויס עטינגערס מיינונגען: „ליידער ווערדען דיזעס איינען שעלמעס וועגן מערערע עדעל-דענקענדע יודען פאַן אַנדערען נאַ- ציאַנען פּעראַכטעט.“ * (זע דר. שלמה עטינגערס כתבים, ווילנע, 1925, ב. 2, ז"ו 424.423)

די בורזשוואַזע גרופּעס אין עטינגערס קאַנט זיינען שוין ווייטער אַוועק אין זייער אַנטוויקלונג צום מאַדערנעם בירגערטום, זיינען אַלס אַזעלכע עלטער און מער פאַרפונדעוועט, איידער די אַנטשפּרעכנדיקע שיכטן אין אוקראַינע. דעריבער טרעט עטינגער ניט אַזוי טעמפּעראַמענטפול אַרויס קעגן יענע פּעאַדאָליש-אַפּגעשטאַנענע שטעטלדיקע באַלעבאַטיים, וועלכע אַקסענפעלד באַ- קעמפט אַזוי שאַרף. עטינגער איראַניזירט פון זיי, אַבער קיין לייַדנשאַפטלעכע אַרויסטרעטונגען קעגן זיי וועלן מיר ביי אים ניט געפינען. עטינגער האָט פאַר די אויגן די טוהורימשאַפט פון לעמבערג, בראַד, טאַראַנאָפּאָל א. א. וו. אַקסענפעלד אַבער האָט פאַר די אויגן דאָס פּעאַדאָליש אַפּגעשטאַנענע שטעטלדיקע ** באַלעבעסל. דאָ האָט דער קאַמף קעגן דער פּעאַדאָלער אַפּ- געשטאַנענקייט געמוזט אַנגיין אַ סך שאַרפּער. פון דער אַנדערער זייט, איז דאָ, ביי דער שוואַכער אויסגעפורעמטער קלאַסן-דיפּערענצירונג, די ווירקונג פון די פּאָלקס-מאַסן און פון זייערע נויטן אויף די אַנשוואַונגען פונעם משכיל — אַ סך אַ גרעסערע.

אמתדיק גרויס-בורזשוואַזע געשטאַלטן באַגעגענען מיר גענוג זעלטן אין אַקסענפעלדס שאַפּן. געוויינלעך זיינען זיינע „עשירים“ דורכאויס מיטעלע בירגער, לויטן שטייגער פון „מאַני דעם רייכן“ (ווייל דו ביסט תמיד אַ קבצן, מיינסטו, אַז איך האָב מיליאָנען מיין אייגנס, ווי אַלע קבצנים מיינען אויף

* צוליב אַזאַ מין זשוליק ווי אַט-דער, ווערן אַ סך איידל-מאַראַכטנדיקע יידן פּאַראַכטעט פון אַנדערע נאַציעס.

** מיר מוזן שמענדיק געדענקען, אַז ס'האַנדלט זיך געוויינלעך וועגן שמעס און שמעטלעך, וואָס געהערן צום פּעאַדאָל אויף לייב-איינגטימערשיש יסודות און וואו די סאַציאַל-ווירדישע לאַגע פון דער ברייטער מאַסע יידישע באַפעלקערונג איז אין אַ טייל פרטים גאָר ניט אַזוי ווייט געווען פון דער לאַגע פונעם לייב-אייגענעם פויער. ווי באַוואוסט, איז נאָך סוף זעכציקער יאָרן בלויז אינעם דרום-מערבדיקן קאַנט געווען אַזעלכע 389 שמעטלעך און אַכט שמעס, צווישן זיי אויך אַזאַ גרויסע שטאַט ווי בערדימשעוו (האָט געהערט צו די ראַדזשווילס). זע א. א. אַרשאַנסקיס „יעוורעיאַ וו ראַססיאַ“, סט. פעטערבורג, 1872, ז. 13 און ווייטער. זע אויך אַקסענפעלדס „שמערנטיכל“ אין קאַפ. 1, די באַשרייבונג פון אַ שמעטל: „אין אַזאַ שטאַט (ד. ה. אין אַ טיפּישן שמעטל פון די, וואָס ער שולדערט געוויינלעך) איז דאָ אַ פּריץ (דער קאַפ. 15: „ווי איר ווייסט, אין פּוילן, רוסלאַנד איז דער פּריץ פון דער שטאַט אַליין די פּאָליציע“... (ס'האַנדלט זיך וועגן מולטשיין, וואָס האָט געהערט צו די פּאַטאַצקיס) א. א. וו. א. א. וו.

איין עושר*); אין אמתן פאַרמאָגט ער „אפּשר צוויי טויזנט רענדלעך“.*
 נוח ענגלענדער (אין „מאָן און ווייב“) דערקלערט דעם חילוק צווישן דעם
 איינגעפונדעוועטן אויסלענדישן בירגערלעכן פאַרמעגן און דעם „גבירישן“
 פאַרמעגן אין „פוילן“ (געמיינט אין אוקראַינע און ווייסרוסלאַנד פון יענער
 צייט). אין „פוילן“, אַז עמעץ איז „רייך און האָט עטלעכע טויזנט רענדלעך
 אַפילו“, איז דאָס נאָר אַזוי לאַנג ער איז געוונט. ווערט ער קראַנק און
 שטאַרבט, „ווערט גאָר אויס עשירות“ — להיפוך צום איינגעפונדעוועטן אייס-
 לענדישן פאַרמעגן, וואָס בלייבט אַ פאַרמעגן אַפילו נאָכן טויט פונעם עושר.
 די פראַבלעם פונעם „יורד“, פונעם דעקלאַסירטן באַלעבאָס חזרט זיך אַפט
 איבער ביי אַקסענפעלדן, זיין באַציאונג צום דעקלאַסירטן שאַפט אַן איבער-
 גאַנג צו זיין באַציאונג צו די יידישע פּאַלקס-מאַסן בכלל. עס איז כאַראַק-
 טעריסטיש, אַז ביי עטינגערן איז דער „יורד“ די פיגור פונעם פאַראַרעמטן
 (מאַרקס) — אַ סטודענט, ביי אַקסענפעלדן (נחמן) — אַ מהייעשהניק, אַ
 ליידיקגייער. ביי עטינגערן ענדיקט זיך מיט אים „גוט“, ביי אַקסענפעלדן —
 טראַגיש. זיין אידעאַל פונעם אויפגעקלערטן בירגער קאָן אַקסענפעלדן ניט
 אַפהאַלטן צו דערפילן און אויסצודריקן די קעגנזעצלעכקייט צווישן די פּאַלקס-
 מאַסן פון איין זייט, און דעם בורזשאַ פון דער אַנדערער זייט (למשל. אין
 „ערשטן יידישן רעקרוט“). עטינגערס אידעאַלאָגיע באַוועגט זיך דייטלעכער
 צום בירגערטום, אַקסענפעלדס — מער צו די שטעטליקע פּאַלקס-מאַסן...

2. די גרונט-אידייע אין אַקסענפעלדס שאַפן

זיין קריטיק פונעם מיטלאַלטערלעכן אַפגעשטאַנענעם לעבן האָט אַקסענ-
 פעלד גרופירט אַרום זיין קאַמף קעגן דעם חסידיזם.
 דער קלערנס האָט אין דער יידישער סביבה, בכלל גערעדט, ניט געהאַט
 אַזאַ אויממיטל באַרע עקאָנאָמישע און פּאַליטישע באַדייטונג, ווי אין דער
 קריסטלעכער סביבה. דער יידישער קלערנס איז געוויינלעך געווען ענג פאַר-
 בונדן מיט דער גבירימשאַפט, אָבער אין דער עקאָנאָמישער סטרוקטור פון
 דער יידישער באַפעלקערונג האָט דער קלערנס ניט פאַרנומען קיין זעלב-
 שטענדיק אַרט. איבער דער געזעלשאַפטלעכער לאַגע פון די יידן איז עס גאַנץ
 נאָטירלעך, אַז מיר געפינען ניט אין דער יידישער סביבה קיין אויסגעהאַלטענע
 אַנאַלאָגיע פאַר די גרויסע קירכלעכע און קלויסטערישע (מאַנאַסטירישע)
 גיטער, פאַרמעגנס און געשעפטן, פאַר דער גוואַלדיקער וועלטלעכער מאַכט
 פון די קירכן-הערשער און פאַר דער שטאַרק-פאַרצווייגטער און דערביי

* „די גענאַרעטע וועלט“, י. אַקסענפעלדס ווערק, 1931, ב. 1, ז' 316.

צענטראַליזירטער היעראַרכיע פון דער גייסטלעכקייט (בלויז וואָס שייך דעם לעצטן פרט זעען מיר אַ ווייטע אַנאַלאָגיע אין דער חסידיש־רביאיִשער היער־אַרכיע). קיין פּאָליטישע און עקאָנאָמישע זעלבשטענדיקע קלעריקאלע מאַכט, ווי ביי קריסטן, איז ביי יידן לפחות אינעם 19טן יאָרהונדערט ניט געווען. — כאַטש בכלל איז, פאַרשטייט זיך, די ראַל פונעם יידישן קלערס דורכאויס ענלעך געווען צום קריסטלעכן.

צו דער איינטיילונג פונעם קריסטלעכן קלערס אין „וועלטלעכער“, אַזוי צו זאָגן „ציווילער און רעגולערער“, טעאַלאָגיש געשולטער גייסטלעכקייט פון איין זייט, און אין קלויסטערישע (מאַנאַסטירישע), ווייניקער „געלערנטע“, אָבער מאַנאַכיש־דיסציפלינירטע אָרדנס פון דער אַנדערער זייט, באַגעגענן מיר אין דער יידישער סביבה פון יענער צייט יאָ עפעס אַ שטיקל אַנאַלאָגיע. די רבנים־דיינים זיינען געווען די „רעגולערע“ און „ציווילע“, טעאַלאָגיש־געשולטע גייסטלעכקייט, להיפוך צו די חסידישע רביים (און זייערע „הויפן“), וואָס זיינען געווען טעאַלאָגיש ווייניקער געשולט, אַריענטירט אויף מיסטישע לערעס, גראַבער, פּאָנאַטישער, און וואָס ווייזן אַ באַשטימטע ענלעכקייט צו די „איררעגולערע און ווילדע“ סטאַרצעס פון פּראָוואַסלאָווע קלויסטערס. פונקט ווי דאָרט, געפינען מיר אויך דאָ די אינסטיטוציע פון פילגרימען (עולי־רגל), פון הייליקע געלט־גאַבן, פון באַגנאַדיקטע מקורבים. פונקט ווי דער „סטאַ־רעץ“, גיט דער רבי זיינע אָנהענגערס נביאיש־זנאַכערישע עצות, היילט זיי אויף אַ מאַגישן אופן, פריידיקט באַגייסטערט־אימפּראָוויזירטע תורות, וואָס האָבן אין זיך אַמאָל מיסטישע און אַפילו הערעטישע עלעמענטן (אַפּנויגן פון דער אַרטאָדאָקסאַלער רעליגיעזער דאָקטרינ) א. א. וו.

דער חסידיזם איז אַנטשטאַנען און האָט זיך אַנטוויקלט ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין די האַלב־לייבאייגנטימערשע שטעט, ישובים און דערפער אַלס אַ מין „גייסטיקע קאָמפּענסאַציע“ פאַר דער פּאָנאַסטיש פאַרקריפלטער און אויסוועגלאָזער עקאָנאָמישער און געזעלשאַפטלעכער לאַגע, אין וועלכער די מאַסן פון דער דאָזיקער באַפעלקערונג האָבן זיך געפונען. עס קאָן ניט זיין קיין צופאַל, וואָס דער חסידיזם איז אַנטשטאַנען און האָט זיך אין אָנהייב אַמ־שטאַרקסטן פאַרשפּרייט אין די גרענעץ־געגנטן און וואָס ער האָט געהאַט אַזאַ באַדייטנדיקע צאָל אָנהענגער צווישן די שמוגלערס, קרעטשמערס, אַרענ־דאַטערס. עס איז דאָך אַגב באַוואוסט, אַז די חסידישע שמוגלערס און קרעטש־מערס פלעגן זיך אַמאָל צעהן מיט אַ רבין אין זייערע געשעפטן * און ניט גאָר

* וועגן דער ראַל פון קאָנטראַכאַנדע אין דער עקאָנאָמיק, באַזונדערס פון די באַוואוינער פון די גרענעץ־קאַנטן, זע א.י. אַרשאַנסקיס „יעוורעיאַ וו ראַססיאַ“, ז"ו 11, 130, 181. זע אויך ווייטער „אַנמערקונגען און עקספורסיעס“.

זעלטן פלעגן באַשטימטע רביים אָדער זייערע נאָענטע צוגעצויגן ווערן פאַר שותפים אין די שמוגלערישע געשעפטן.

עס דאַרף נאָך אויסגעפאַרשט ווערן דער צוזאַמענהאַנג פונעם גסיס-גלויבן און דער מיסטיק פון חסידים מיט דער אומזיכערער, פון צופאַלן פונעם "מזל" און פריצישן קאַפּריז אַפהענגיקער, און דעריבער "סודותפולער" עקאַ-נאַמיק פון די חסידישע אָנהענגער. דער חסידים דאַרף בכלל אויסגעפאַרשט ווערן: אַלס דער רעליגיעז-אידעאָלאָגישער אויבערגעביי פון משונהדיק פאַר-קריפלטע געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן, פון דער האַלב-שקלאַפּישער לאַגע פון די יידן, פון דער ווילד-אַפּגעשטאַנענער עקאַנאָמיק. אין דער דאָ-זיקער עקאַנאָמיק שפּילט אַ גרויסע ראָל דעם קרעטשמער-אַרענדאַטערס אַפ-הענגיקייט פונעם פעאַדאַלס ווילקירלעכע איינפאַלן, די צופעליקייט און סודותדיקע אַוואַנטוריסטיק פון דער שמוגלעריי, דער פינאַנציעל-פּוילער אָנהאַלט פונעם שטעטלידיקן קרעמערל, די ריזיקאַלישקייט פון אַזעלכע גע-שעפטן ווי האַלץ-האַנדל, ווען דאָס געהילף ווערט טראַנספּאָרטירט אין פּליטן אויפן וואַסער, א. א. ו. *

* דערמיט ווערט ניט באַשטריטן און ניט פאַרמינערט די ראָל פון די פאַרשיידן-אַרטיקסע עלטערע אידעאָלאָגישע טראַדיציעס (פון תּלמוד, אגדה, מיטאַלטערלעכער פּילאָסאָפּיע און דער עיקר קבלה) און פון די קאַמפּליצירטסטע ווירקונגען פון אַנדערע אידעאָלאָגישע סיסטעמען אין יענער צייט (פון שבתי צביס לערע, פון פּראַנקיזם, פון קריסטלעכער סעקטירעריי א. א. ו. ו. ו.) ביי דער אַנטשטיאונג און אַנטוויקלונג פון חסידים. פונקט אַזוי דאַרף אויך ניט פאַרמינערט ווערן די באַ-דייטונג פון אַלע היסטאָרישע פאַר-הנהות אין זייער גאַנצער פּולקייט — פאַר דער אויסבילדונג פון חסידים. אַ היסטאָריקער פון חסידים וועט זיי אַלע קאַנקרעט מוזן נעמען אין אַכט. דאָס איז זעלבסטפאַרשטענדלעך. איך האָב זיך אָבער דאָ ניט געשטעלט די אויפגאַבע צו געבן אַ געשיכטע פון חסידים, נאָר בלויז קורץ אַנצואווייזן אויפן באַשטימטן צוזאַמענהאַנג צווישן דער מיסטיק פונעם חסידים און די געזעל-שאַפטלעכע און עקאַנאָמישע פאַקטן, אויף וועלכע ער שטיצט זיך.

צו די דאָזיקע באַהויפּטונגען מיינע זיינען נאָכן ערשטן דערשיינען פון דער דאָזיקער אַרבעט אַרויסגעשעלט געוואָרן פון כלומרשטע "מאַרקסיסן" כלערלוי קלאַפּ-טענות, אויף וועלכע עס איז ניט כדאי זיך אַפּצושטעלן. איך וועל בלויז אַנצווייזן אויף דעם אופן, ווי ענגעלס באַראַקטערזירט קורץ אין אַ קאַנקרעטן פאַל דעם צוזאַמענהאַנג צווישן אַ רעליגיעז-אידעאָלאָגישער דערשיינונג און עקאַנאָמישע פאַקטן. "אַבער דאַרט, וואו לוסער האָט ניט געטראָפּן אינעם ציל אַרײַן, דאַרט האָט קאַלױן געזיגט. זיין דאָגמע איז געווען צוגעפאַסט צו די סאַמע דרויסע פון די דעמאָליטיקע בירגער. זיין דאָגמע וועגן גאַטס אַפּקלייב לויט זיין חסד איז געווען דער רעליגיעזער אויסדרוק פונעם פאַקט, אַז אין דער האַנדלס-וועלט איז דער דער-פאַל דורך קאַנקרעטן אַדער דער באַנקראַט ניט אַפהענגיק פון דער מעטיקייט אַדער פון דער פּלינקייט פונעם יחיד, נאָר פון סיבות אומאַפהענגיקע פון אים. "אַזוי טאַקע איז דאָ ניט שױך עמעצענס ווילן אַדער באַמאונג, נאָר ס'געווענדט זיך אין

די משכילישע אַרויסטרעטונגען קעגן חסידיזם דאַרף מען באַנעמען ניט בלויז, ווי די משכילים זאָגן, אַלס קאַמף קעגן די שטערערס ביים שאַפן און אינטעליגענץ און ביים פאַרשפּרייטן בילדונג. נאָר דער עיקר ווי די קעגנ-זעצלעכקייט פון די אַנטשטייענדיקע נייע לעבנס-פאַרמען צום רעליגיעז-אידעאָלאָגישן אויבערגעביי פון אַ פעאַדאָליש-אַפגעשטאַנענער געזעלשאַפּט-לעכער און עקאַנאָמישער סיסטעם. רעדנדיק וועגן משכילים, טאַרן מיר אויך ניט פאַרגעסן די היפשע צאָל שטעטלדיקע, גאַנץ אַפט אַרעמע און מאַכטלאָזע קליינע משכילים-אַפיקורסים, די קליינשטעטלדיקע „ביאור“ און דקדוק-בונטאַרן, וואָס כאַטש זיי האָבן זייער סאַציאַלן אידעאַל אַנטליען פונעם אויפ-געקלערטן גביר, האָבן זיי אָבער אין דער זעלבער צייט אויף אַ מער דעמאָ-קראַטישן אופן אויסגעדריקט די שטימונגען און שטרעבונגען פון די אַרעמע מאַסן קעגן דעם קרעטשמעריש-הענדלערישן שטעטלדיקן באַלעבאַס און תקיף.

* * *

צו די פּראַוואַן, וואָס זיינען פון דער בורשוואַזער זייט געמאַכט געוואָרן אַנצוטאָן דעם חסידיזם אַ מין „רעוואָלוציאַנערן“ מאַנטל, דאַרף מען זאָגן אַט-וואָס: אין דער צייט פון זיין אַנטשטייאונג איז אינעם חסידיזם געקומען צום אויסדרוק אויך די פאַרצווייפלטע אוימציפּרידנקייט פון די מאַסן מיט זייער לאַגע אין דער געזעלשאַפּט. באַוויזן האָט זיך דאָס דער עיקר אינעם פּראַטעסט קעגן דער דעמאָלטיקער רבניש-קהלשער אַליגאַרכיע. אָבער אויב מע וויל אויף אַן אמתן פאַרגלייכן דעם חסידיזם מיט יענע רעליגיעזע שלאַכטן, למשל פונעם פּויערטום און בירגערטום אין בעמען, דייטשלאַנד און ענגלאַנד, אין וועלכן די רעליגיעזע פאַרם האָט בלויז אויסערלעך צוגעדעקט ביז גאָר רעאַלע שטרעבונגען קעגן דעם פעאַדאָליזם, מוז תיכף קלאָר ווערן די אַרעמקייט פון זיינע „בונטאַרישע“ עלעמענטן אַפילו ביי זיין סאַמע אַנטשטייאונג.

די „צילן“ פונעם חסידיזם האָבן דאָך אין קיין פונקט ניט אַריבער-געשפּרייט איבער די רעמלעך פון הוילן איררעאַליזם, זיי האָבן דאָך ניט געפירט אין ערגעץ. טאַמאַס מינצערס פּריידיקן די עוואַנגעליע האָט אין תוך

רחמים, ס'געווענדט זיך פון שטאַרקערע, אָבער אומבאַקאַנטע עקאַנאָמישע כחות. און דאָס איז געווען באַזונדערס אמת אין דער צייט פון עקאַנאָמישער איבער-קערעניש, ווען אַלע אַלטע האַנדלס-וועגן און האַנדלס-צענטערן זיינען אַרויס-געשמויסן געוואָרן דורך נייע, ווען אַ מ ע ר י ק ע און א י נ ד י ע זיינען געעפנט געוואָרן פאַר דער וועלט און ווען אַפילו די אַלט-בכבודיקסטע עקאַנאָמישע אַני-מאַסינס — די ווערטן פון גאַלד און זילבער — האָבן זיך אַנגעהויבן צו וואַקלען און פאַנאַנדערפאַלן. (ענגעלס, אין זיין אַרױנפיר צו דער ענגלישער איבער-זעצונג פון „די אַנטוויקלונג פון סאַציאַליזם פון אוסאַפיע צו וויסנשאַפּט“, זע „לודוויג פּויערבאַך“ א. א. וו. וויין-בערלין, 1927, צוגאַבן, ז. 91). דאָס איז איין אַרט פון אַ סך ענלעכע אין די ווערק פון טאַרקסן און ענגעלסן.

באַטייט אַטאָפּישער קאַמוניזם. דער היסטאָריש-רעאַלער אינהאַלט פון דער דאָזיקער באַוועגונג איז געווען: באַפֿרייען דעם לייב-אייגענעם פּויער, דעם שטאַט-פּראָלעטאַריער, די ברייטסטע מאַסן קליינע שטאַט-בירגער פון פּעאַ-דאָלישן יאָך און אויך פונעם פּעאַדאָלישן שטאַט-בירגערלעכן יאָך. וועלכע היסטאָריש-רעאַלע צילן האָבן אָבער געקאָנט שטעקן אין דער חסידישער „פּריידיקונג“? זי איז געווען הוילע פּאַנטאַזיע און איררעאַליטעט.

די אַנטשטייאונג פון חסידים האָט אָנגעוויזן אויך אויף אַ טיפּער געזעל-שאַפטלעכער אומצופרידנקייט פון די מאַסן. די עלעמענטן פון סאַציאַלן פּראָטעסט, וואָס מע קאָן אַרויסגעפינען אינעם חסידים ביי זיין אַנטשטייאונג, האָבן יאָ געהאַט אַ רעאַלן באַזיס — טאַקע די סאַציאַלע ווירקלעכקייט. אָבער דער ציל, וואָס דער חסידים האָט געוויזן, האָט זיך ניט באַזירט אויף קיין שפור ווירקלעכקייט. די „אידעאַלן“ פונעם חסידים האָבן ניט געהאַט קיין שום פּאַרבינדונג מיט דער ווירקלעכקייט. דער חסידים האָט דעריבער אין ערגעץ ניט געפירט, נאָר ער האָט בלויז נאָך טיפּער אַריינגעפלאַנטערט די מאַסן אין פינצטערניש, האָט „געטרייסט“ די מאַסן אויסשליסלעך מיט רע-ליגיעזע מיטלען (ניט אַלס פּאַרם, נאָר אַלס תּוך). האָט אַרויסגעפונען נייע אַרגומענטאַציעס אויף שלום מאַכן מיט דער שקלאַפּישער לאַגע און האָט תּיבּף אַליין איבערגענומען די ראַל פון דער פּריערדיקער „מתנגדישער“ אַרטאָ-דאָקסאַלער רעליגיע.

די חסידישע באַוועגונג איז, ווי די משיחישע (פון יצחק לוריע, שבתי צבי, יעקב פּראָנק א. א.), פון וועלכער זי האָט געשעפט טראַדיציעס, אין תּוך אַן אומפרוכטבאַרע, טיף אומגליקלעכע, אַ נעבעכדיקע באַוועגונג. אַזאַ, וואָס האָט פּאַרלוירן דעם צוזאַמענהאַנג מיט וועלט און ווירקלעכקייט. זי געהער צו יענע סעקטאַנטישע באַוועגונגען, וואָס זיינען, ביי זייער גאַנצער פּאַר-צווייפלטער אומצופרידנקייט מיט דער געזעלשאַפט, פּאַרט פולשטענדיק בלינד בנוגע דער ווירקלעכקייט און וואָס פירן בלויז צו אַ נאָך טיפּערער פּאַר-קריפּלונג פונעם לעבן. דעריבער קאָן מען ניט זאָגן, אַז דער חסידים איז געווען, אין פּאַרגלייך מיטן ראַביניזם, ווייניקער קאַנסערוואַטיוו, נענטער צו די געזעלשאַפטלעכע באַדערפענישן פון די מאַסן. ער האָט גיך איבערגענומען די פּונקציעס פונעם ראַביניזם און איז באלד געוואָרן אַ מיטל אויף נאָך מער צו פּאַרפינצטערן דאָס לעבן פון די פּאַלקס-מאַסן.

* * *

די יידישע השכלה, וואָס האָט פון אָנהייב אָן אַזוי שאַרף באַקעמפט דעם חסידים, האָט זיך געוויינלעך מיט אַ באַשטימטן אָפּשיי באַצויגן צו דער אינ-סטיטוציע פון די „רעגולערע“ רבנים-דיינים. דער קאַמף קעגן חסידים באַטייט ניט אומבאַדינגט אַ קעגנערשאַפט צו רעליגיע בכלל. אַזוי טרעט

לעווינזאן שאַרף אַרויס אין דער „הפּקר-וועלט“ קעגן די חסידישע רביים, אָבער וועגן די געלערנטע רבנים רעדט ער מיט דייטלעכן דרך-אָרץ*.

דער פרעמדער ליטוואַק אין דער „הפּקר-וועלט“ שטעלט אַקעגן צו די וואַלינער באַדינגונגען דעם אידעאַל-צושטאַנד, וואָס האָט כלומרשט געהערשט אין דער ליטע, וואו דער חסידים איז ניט געווען אַזוי פאַרשפּרייט. „נאָר ביי אייך אין וואַלין גילטן די נאַרישקייט; ביי אונדז ווייסט מען גאָר נישט, וואָס עס איז אַ רבי, וואָס איז עס אַ בעל-מופת; ביי אונדז זיינען גאָר חשוב לומדים, חכמים, אַזוי ווי פאַרצייטן איז געווען... פאַרוואָס הערט מען נישט קיין רביים אין דער גאַנצער וועלט? איך בין געווען אין ארץ-ישראל, אין איטאַליע, אין אשכּנז און נאָך אין כמה מדינות; מע ווייסט גאָר נישט, וואָס עס איז רביים, וואָס איז עס אַנטשטעלן. עס איז דאָ גרויסע לומדים, גרויסע חכמים, אמתדיקע יידן מיט יראת-שמים, קאָנען אַמאָל שטיין פאַר אַ שררה, פאַר אַ מלך, ווען דער עולם באַדאַרף עפעס אַ נייטיקן אינטערעס, קוקן אַמאָל אַריין אין קהלס זאַכן, דער געמיינער מאַן זאָל חס-ושלום ניט געקריודעט ווערן, זיי גיבן אַכטונג, עס זאָל זיין ערלעך קהל, ערלעכע ראַטמאַנעס, ערלעכע טוערס, וואָס זאָלן עוסק זיין בצרכי צבור באמונה...”

דאָס איז לעווינזאָנס מיינונג וואָס שייך דער ראַל פון די רבנים. ווי באַוואוסט, שפּילן אין לעווינזאָנס רעפּאַרם-פּלענער די רבנים און קרייז-רבנים, דאָס בית-דין, דיינים, מורא-הוראות, מגידים און מוכיחים — פונקט אַזוי ווי די שולן און בתי-מדרשים — אַ וויכטיקע פּאָזיטיווע ראַל. ער פּאָדערט בלויז פון זיי אַ פּורטאַנישע רעפּאַרם פון די מידות און אַ ביסל עלעמענטאַרע בילדונג. אין דער „הפּקר-וועלט“ שטעלט ער אַקעגן צו דער אַרנטלעכקייט פון די געלערנטע רבנים די שווינדלערישקייט פון די רביים: „ביי אונדז (אין דער ליטע—מ. וו.) האָבן די רבנים חרם געגעבן, מע זאָל גאַרנישט פעקלען. דעם פעקלמאַכער נעמט דער רב מיט קהל און זיינען אים מוסר צו דער פּאַליציע... אונדזערע רבנים האָבן נאָך געלערנט אין יורה-דעה, אָז עס איז אַ גרויסע מצווה אַ פעקלמאַכער מוסר צו זיין צו מלכות, מע זאָל מיט אים פּאַסטופּיען פּאַ זאַקאַנא, ווייל ער איז אַן עוכר-ישראל און איז גורם כלל-ישראל פּיל שלעכטס.“ אויף דעם ענטפּערט דער וואַלינער: „...מאָרדן ימים זיין זאָלן אייערע רבנים! ביי אונדז ליגן אָבער די לומדים גאָר אין דער ערד, מיינע שונאים. ביי אונדז פירן אָבער חסידישע רביים דאָס רעדל. זיי קוקן נישט אין תכלית אַריין, זיי זאָגן, זיי קוקן אין הימל אַריין. זייערע קינדער אַליין האָבן אַפט שטעקן געלט אין פעקל. סטייטש, אַ פעקלמאַכער איז דאָך

* דאָס אייגענע וועלן מיר פעקטשטעלן שוין אויך אין דער אַנאַלימער פּיעסע „די גענאַרע וועלט“, וואָס איז אַנטשטאַנען אינעם צווייטן צענדליק 1919 מן י. ה.

ביי די רביים גאָר דאָס איבערשטע פון דעם שטייסל. ווער גיט מער געלט דעם רבין ווי אַ פעקלמאַכער? ווער איז מער חשוב ביי זיי ווי אַ פעקלמאַכער? אין דעם דאָזיקן רעזאָנירן האָבן מיר ניט בלויז די קלאָר פאַרמולירטע באַ- ציאַונג פון דער השכלה אין יענער צייט צום ראַביניזם און חסידיזם, נאָר אויך אַן אַנצוהערעניש אויף אַ טייל פון די מאַטיוון פאַר דער דאָזיקער באַציאָונג...

די זעלבע דיפערענצירונג צווישן מתנגדישע „געלערנטע“, רבנים-דיינים און די חסידישע רביים געפינען מיר אויך ביי אַקסענפעלדן. די חסידישע רביים און זייערע „ביישפילערס“, גבאים און אָנהענגערס“ האָט ער פיינט מיט אַ פאַרביסענער שוואַה, די געלערנטע, „אַרנטלעכע“, פרומע רבנים און דיינים באַהאַנדלט ער אַ סך מילדער און אַפילו מיט אַ געוויסער סימפאַטיע, כאַטש טאַקע אַמאָל מיט אַ קאַפּ גוטמוטיקער איראַניע.*

מיט שאַרפער טעמפעראַמענטפולער שוואַה מאַלט אַקסענפעלד די רביים און די חסידים, אַלע זייערע האַנדלונגען, רייד, באַוועגונגען און האַרואַיעס. אַפילו וואו ער דערמאָנט זיי בלויז דרך-אגב, קאָן ער זיך ניט איינהאַלטן צו מאַכן וועגן זיי אַ שאַרפע באַמערקונג. „דער, וואָס ווייסט, נעבעך, גאַרנישט, מיינט, אַז דער רבי, דער גוטער-ייד, — וואָס זיי רופן גוטער-ייד, באמת אָבער זיינען די רביים, וואָס איך קען עטלעכע, ניט גוט און ניט ייד — ווייסט אַלץ...“ („דער ערשטער יידישער רעקרוט“, קיעווער אויסגאַבע פון אַקסענפעלדס ווערק, ב. 1, ז. 160); אַדער זייט 165: „אַט דעם געלט-נייזער (געמיינט אין דער באַרימטער חסידישער רבי ברוך פון מעזשבעזש—מ. וו.) האָב איך פאַר- טריבן און רעכן דאָס מיר פאַר דער גרעסטער מצווה... וואָס דער נייזער האָט געקאָסט די שטאַט. איר זאָלט דאָס וועלן אויסגעבן אויף נייטיקערע זאַכן, וואָלט איר געהאַט אַ רב, עפעס איין ערלעכן לַמִּדּוּן אין שטאַט...“

מיט סאַרקאַסטישע שטריכן שילדערט אַקסענפעלד דעם ניט-באַוואוסטן רבין לייב שפיצעניצער (אין „די גענאַרטע וועלט“), אָבער נאָך אַ סך בייזער און שאַרפער מאַלט ער דעם באַוואוסטן מאַטעלע טשערנאָבילער און זיינע גבאים און מקורבים (חיים פלוט, נוח דעם מגידס, ליפע דער שוואַרצער א. א. וו.) אין „קבצן עושר-שפיל“, און די נאָך מער באַרימטע ברוך פון מעזש-

* למשל, ר' בעני דעם דיין פון דער „גענאַרטע וועלט“, וואָס ווערט כאַראַק- טעריזירט סיי אין פאַרשוין-צעמל, סיי אין פאַרלויף פון דער אַקציע, ווי אַ „זקן אַ למדן, ער איז אַ שדכן צומאַל אויך, ניט זייער קלוג, נאָר זייער פרום“. דער דיין ר' גדליה אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ ווערט אַזוי כאַראַקטעריזירט: „אַ גרויסער שומע... אימלעכער נאָר איז זיך קלוג, נאָר אַלע אַנדערע קער ער אַן אַ נאַר!“ מיט דייטלעכן דרך-אריץ און סימפאַטיע מאַלט אַקסענפעלד די פיגור פונעם רב שלמה הכהן (אין דער פּיעסע „מאָן און ווייב“). דער רב און דער דיין דאַרפן העלפן אַפּהיטן די בירגערלעכע מאַראַל און דעם בירגערלעכן אויטאָריטעט.

בעזש (דעם בעל־שמש אייניקל), יהושע העשל פון אַפּטע און יעקב־יוסף פון פּאַלאַנע (זע אין „דאָס שטערנטיכל“, פאַרשיידענע ערטער)).

דעם באַגרינדער פון חסידים, ישראל בעל שם־טוב, כאַראַקטעריזירט אַקסענפעלד אויף אַזאַ שאַרפן אופן („דאָס שטערנטיכל“, קאַפּיטל 18):

„אַ פּויליש פּריצל, ליפּינסקי, פון אַ קליין שטעטעלע ביי מאַהילעוו, איז פאַר עטלעכע יאָר אָנגעקומען צו פאַרן אין אַ רוסישער שטאָט אַריין. דאָ איז גראַד געוועזן אַ סוחר, וואָס האָט געקענט דעם ליפּינסקין פון דער היים. אַז דער סוחר הערט, די פּאַקטוירים און אַלע, וואָס דרייען זיך אַרום דעם ליפּינסקין, רופט אים אַלץ: „פאַן גראַף“, „פאַן גראַף“, פרעגט דער סוחר מיט אַ כּעס אויף פּויליש לשון:

— סטייטש, ליפּינסקין קען איך דאָך זייער גוט פון דער היים, אַז ער

איז בשום־אופן ניט קיין גראַף, אַפילו ניט קיין הינטער־חלק פון אַ גראַף?

„ענטפּערט איינער פון די פּוילישע חן־מאַכער שליאַכטישעס, וואָס איז

ליפּינסקיס ליב־מענטש, אויף פּויליש:

— פאַן ליפּינסקי יעסט פּאַדרוזשי גראַף...”

... דער ליפּינסקי איז אין דער היים אַ פּראַסטער שלש־סעודות אַ פּריץ,

נאָר אַז ער פּאַרט אַרויס פון דער היים אויפן וועג, ווערט ער תמיד אַ וועג־

גראַף...”

... מעזשבעזש איז אַן אַלטע יידישע שטאָט (אין קאַמענעץ־פּאַדאָלסקער גובערניע). פון לאַנג אָן איז מעזשבעזש געווען אַ האַנדל־שטאָט. פיל גרויסע סוחרים, הורטאָוויקעס פון אַלערליי פּראָדוקטן און סחורות, גרויסע עשירים און געלט־קאַנטאַרן און גרויסע חלפנים האָט מען געפונען אין מעזשבעזש. אַ שטאָט כּמעט פול מיט לומדים, עטלעכע גרויסע לומדים און באַלעבאַטים, וואָס האָבן געקענט לערנען.

כאַטשע מעזשבעזש איז דאָך די ערשטע הויפּט־נעסט געווען, וואו חסידעריי האָט זיך פּאַרפלאַדיעט פאַר אַ יאָר פּופּזיק (פאַר תקע"ג) אין דער פּוילישער מדינה, — אין מעזשבעזש האָט דאָך געוואוינט דער רעב... [ישראל בעל שם־טוב], דער ערשטער חסידישער בעל־נס, דער חסידישער בעל־מיתת, כּמעט ווי מאַהאַמעט ביי די אַראַבער און ביי די טערקן... — „כאַטשבעזש דער רעב... [ישראל] קומט אַרויס פון מעזשבעזש און האָט געוואוינט אין מעזשבעזש, געפּינט מען עד־היום (תקע"ג) אין דער שטאָט מעזשבעזש ניט אַ מעשר מן העמשר * חסידישע זאַכן אַדער [אַ] רעכטע חסידאַרניע, — אַקעגן אַנדערע שטעט, וואו עס קישעט מיט חסידים.

„[עס] האָט אַ פנים, אַז דער אייגענער תּירוץ פון ליפּינסקיס שליאַכטיש

* מעשר מן העמשר — אַ צענטל פון אַ צענטל, ד. ה. איין הונדערטסטל.

איז דאָ אויך. אין מעזשבעזש האָט ער (דאָס הייסט ישראל בעל שם-טוב— מ. וו.) געהייסן ישראל דער באַבעס... „נאָר אויף דער מדינה האָבן אים די פּאַקטערלעך און די אַלע, וואָס האָבן זיך געשאַסטעט אַרום אים, געמאַכט חן און האָבן אים גערופן: — רעב... (ישראל) פּאַדרוזשני גראַף...“

אַקסענפּעלד באַשרייבט די אויפגאַבעס פון דער השכלה (און טאַקע אויך די אויפגאַבעס פון זיין שרייבערישער טעטיקייט) אין אַ שמועס צווישן גבירישע משכילים אין ברעסלע („דאָס שטערנטיכל“, קאַפיטל 15):

„ר' גרשון מאַרגאַסין הייבט אָן צו דערציילן:

„— רבותי! איך זאָג אייך דעם אמת, אַז איך האָב [זיך] שוין לאַנג מייאיש געווען [פון] אונדזערע מדינה־יידן, זיי וועט שוין קיין זאך ניט העלפן.“

מאַרגאַסין דערציילט אויספירלעך, ווי נאָך דעם ווי ס'איז קלאָר געוואָרן פאַר אַלע די נעבעכדיקע הילפלאַזיקייט פונעם באַרימטן רבין ר' ברוך, זיינען זיינע חסידים נאָך מער ווי פריער צו אים געפאַרן און האָבן אים נאָך מער ווי פריער פאַרערט. „פרעג איך אייך, רבותים, אויב פון אַזעלכע מענטשן, וואָס לייקענען אָפּ אַלץ, וואָס אַ מענטשלעכער שכל איז מחייב, אויב אַזעלכע מענטשן קאַנען בעסער ווערן? בשלמה איינער איז אַ נאָר, זאָגט מען: אַט וועל איך איינגעבן בעסערן שכל. מענטשן, וואָס זיינען קלוג, זייער קלוג און ווילן מיט גוואַלד דעם שכל צונישט מאַכן, נאָר נאָרעריי געפעלט זיי, — מיט וואָס קאָן מען אַזעלכע מענטשן העלפן?“

„דאָווידזאָן טוט אַ הויכן לאַך:

„— ווייסט איר, וואָס פאַר אַ פנים דאָס האָט? ווי מע זאָגט: ווייסט איר, וואָס אַ פּאַווערשער גיהנום וועט זיין? מע וועט דעם פּאַווער אַריינזעצן אין אַ קאָדע פול מיט בראַנפן, און איינער וועט דעם פּאַווער האַלטן ביי דער טשופרינע, ער זאָל ניט קאַנען טרינקען ניט אַ קאַפּ פון דעם בראַנפן. אַזוי האַלטן די רביס די יידן ביי די פאות, הלילה, אַ ייד זאָל עפעס קענען אַדער עפעס זיך אויסלערנען.

„— מיר זיינען די פּאַווערן, — זאָגט ר' אברהם לאַנדע, — [מיר] מוזן זען פאַר אונדז יידן מושלמים, יונגעלייט, וואָס קענען אַזויפיל און וואַלטן געגערן, אונדזערע קינדער זאָל אויך אַזוי זיין. האַלטן אונדז די מלאכי־חבלה, די רביס ביי דער טשופרינע און לאָזן אונדז ניט. איך האַלט מיט ר' גרשון מאַרגאַסין, אַז צו אַזאַ מכה איז טאַקע ניטאָ קיין רפואה. ווי זאָגט איר, הייל־פערין? ווי זאָגט איר, ר' חיים קרוין, און איר, בלומענפּעלד? סיידין מיר וועלן אונדזערע קינדער אַהער שיקן קיין דייטשלאַנד.

„אַלע זאָגן:

„— טאַקע, טאַקע, נאָר אַהער פעקלען.

„אַקסמאַן (אונטער דעם נאָמען פירט אַקסענפעלד זיך אַליין אַרויס אינעם ראַמאַן—מ. וו.) האָט אויסגעהערט און פרעגט:

„ — זאָגט זשע איר, קלוגע לייט, וואָס האָט דאָס פאַר אַ מענטשלעכקייט? אַבי זיך, אַבי זיינע קינדער. און וויפיל הונדערטער טויזנטער יידישע קינדער זאלן פאַרפאַלן ווערן? ניין, חלשות, פע! מיר דאַכט, מע קאָן אַלע העלפן, נאָר מיט אַ גרינגער רפואה. אַיאַ, אייך דאַכט זיך, ס'איז ניט צו העלפן? איך זאָג אייך אַבער, אַז נאָר דורך געשפּעט מאַכן פון די חסידישע רביס איז פון זיי אַן עק [צו מאַכן]...“ (פון מיר אונטערגעשטראַכן—מ. וו.).

„... פאַרשטייט איר מיך, רבותים, — ציט אַקסמאַן אַקסענפעלד ווייטער זיין געדאַנק, — מע מוז מיט כלים שפּעטן פון זיי, טאַקע מיט זיינערע כלים (פון מיר אונטערגעשטראַכן; באַטייט: מיט זייערע אייגענע מיטלען—מ. וו.), מיט זייערע פּריסנע, ניט געהוּבליעוועטע תורה־זאָגעכצן, מיט זייערע פּאַלשע גע־לעכטערלעך, מיט זייערע געקנייטשטע האַוואַיעס, זיי צו געשפּעט מאַכן, אַז דער פּראָסטער עולם זאל אין די גאַסן פון זיי שפּעטן, דענצמאָל וועלן זיי אויפ־הערן צו גילטן.* דערביי בעטן דעם קייסער, ער זאל הייסן, ער זאל געבן אַן אוקאַז, אַז אַ ייד מוז כאַטש גוט קאָנען שרייבן און לייענען, וועלן יידן לייענען פון די היינטיקע רוסישע יונגע וואוילע ביכער־שרייבערס זייערע חריצישע (געלונגענע, געראַטענע—מ. וו.) חיבורים, וועט גאָר ביי אונדז ווערן אַן אַנדער וועלט. מיט שטעקנס וועט מען טרייבן די חסידים מיט זייערע רביס. דאָס, האָף איך צו גאָט ברוך־הוא, וועט נאָך אין אַ פּופציק יאָר ווערן אין גאַנץ רוסיש־פוילן (געמיינט איז אוקראַינע, ליטע, קרוין־פוילן—מ. וו.), אין אַלע שטעט ביי יידן ישועות ונחמות...”

די דאָזיקע לעצטע אַרויסזאָגונג אַקסמאַן־אַקסענפעלדס אַנטהאַלט אין זיך די וויכטיקסטע פּונקטן פון זיין שרייבערישער פּראָגראַם און אויך אירע געזעל־שאַפטלעכע מאַטיוון.

* ווי ענלעך קלינגען די דאָזיקע ווערטער צו די אַרויסזאָגונגען פון מאַליעראס אין זיין בימע צום קעניג לואי דעם פּערצנטן, אַז מע זאל דערלוובן שפּילן „טאַרטיף“: „היות דער תכלית פון יעדער קאָמעדיע באַשמייש דערין, צו פאַרוכטן די מענטשן, פאַרווילנדיק זיי, האָב איך גערעכנט, אַז לויט דעם כאַראַקטער פון מוין באַרוף איז דאָס בעסטע, וואָס איך קאָן טאָן — צו דעמאָסטרירן אין לעכערלעכע שילדערונגען די חסרונות פון מוין דור. און היות די צבועקישקייט איז אַן ספּק אוינער פון די סאַמע פאַרשפּרייטסטע, פון די סאַמע געפּערלעכסטע חסרונות, וואָס מע קאָן פון זיי ניט אויסהאַלטן, האָט זיך מיר געדוכט. . . אַז איך וועל טאָן גאַרניט קיין קליינע טובה אַלע אַרנמלעכע מענטשן. . . אויב איך וועל אַנשרויבן אַ קאָמעדיע, וואָס וועט אַפּשפּעטן פון די צבועקעס און וועט, ווי ס'קער צו זיין, ווייזן אַלע אוינגעחזרטע האַוואַיעס פון די דאָזיקע אויבער דער מאַס פּרומע מענטשן, אַלע פאַרבאָרגענע שווינד־לעריען פון די דאָזיקע פּאַלשמיינצער פון פּרומקייט, וואָס באַמיען זיך אַפּצונאַרן אַנדערע מיט אַן אַנשמעל פון התלחבות און מיט נאָכגעמאַכטער גוטסקייט.”

מיט אַ רירנדיקער נאַאוווקייט האָט דער ניי־אויפקומענדיקער יידישער אינטעליגענט, אין גרויס התפעלות פאַרן „עלטערן ברודער“ אין אייראָפּע, אויפריכטיק געגלייבט, אַז ס'איז גענוג, אויב די רביים וועלן „אויפהערן צו גילטן“, אויב די יידן וועלן באַקומען אַ ביסל בילדונג (זאָל זיין מיט דער הילף פון אַ ניקאָלייאישן אוקאַז!), „וועט גאָר ביי אונדז ווערן אַן אַנדער וועלט“, וועלן ווערן „אין אַלע שטעט ביי יידן ישועות ונחמות“, וועלן שוין ממילא אויך אַלע סאַציאַלע אומגערעכטיקייטן, רעקרוטישנע, נאַציאָנאַלע אונטער־דריקונג א. א. ו. פאַרשווינדן...

3. באציאונג צו די פאלקס-מאָסן

טיפן פון די האָרעפאַשנע און אַרעמע שיכטן ווערן אין אַקסענפעלדס ווערק פאַרהעלטניסמעסיק ווייניק אַרויסגעפירט, כאָטש טאַקע אַ סך מער, איידער, למשל, טיפן פון דער בורזשואַזיע. צו די דאָזיקע שיכטן געהערן קודם כל אַרעמע באַלמעלאַכעס (די מלאכה איז צו יענער צייט, באַזונדערס אין די קליינע אוקראַינישע שטעטלעך, אַ שטאַרק דערגראַדירטע און פאַר־אַרעמטע), געזעלן, משרתים, בעלפּערס, גאָר דריבנע הענדלערס, אַרעמע שענקערלעך, מאַרק־זיצערקעס, פאַרשיידענערליי „לופט־מענטשן“, „ערב־ניקעס“, „מומחים“, קלעזמאַרים, באַלעגאַלעס, בעטלערס, דעקלאַסירטע, ליידיקגייערס א. א. ו. אין „דער ערשטער יידישער רעקרוט“ שפילן טיפן פון דער דאָזיקער מאַסע — אַ חוץ דער פיגור פונעם דעקלאַסירטן נחמן — אַ קליינע ראַל. עטלעכע ניט־גענוי אויסגעמאַלטע געזעלן: שניידערס, שוסטערס און קירזשנערס ווערן אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ אַרויסגעפירט בלויז ווי סטאַטיסטן אויף אויסצוהערן נחמנס שפאַט־לידער קעגן די שטעטל־דיקע באַלעבאַטים. עס האָט אַ פנים, ווי אהרן, דער אויפגעקלערטער בורזשואַ, וואָס האָט די שפאַט־לידער פאַר נחמנען פאַרפאַסט, וואָלט גערופן צו הילף קעגן די פאַרהאַסטע פאַטריאַרכאַליש־אַפגעשטאַנענע באַלעבעטלעך גראַד די אַרעמסטע מאַסן, די געזעלן און די דעקלאַסירטע.

אין „מאַן און ווייב“ ווערן שוין יא אַרויסגעפירט אַ גאַנצע ריי פיגורן פון דער פאַלקס־מאַסע און אין גענוג אַקטיווע ראַלן: לייער קריוואַשייע, „אַ שניידער פון יידישער אַרבעט“; די שטומע, זיין ווייב; דאָבריש, אַ „שאַמעסטע אין דער ווייבערשער שול, אַן אלמנה, אַן אַלטע יידענע“; נעסי די מומחהטע, „איר מאַן איז געווען אַ מומחה אין שטאַט און איז געשטאַרבן“; חיים קלאַפּ, „אַ מאַרשאַלעק אויף דער חתונה מיט זיין חברותא קלעזמער, וואָס שפילן“; יצחק פאַרשיווער, „דער שניידער־יונג“, און די נישכפּעניצע, „אַ מויד, וואָס גייט אין די הייזער, אַ פּרעמדע, אונטערגעוואַרפענע קבצנטע“. אין „קבצן

עושר-שפּיל" איז געגעבן בלויז איין פיגור, וואָס געהער אין איינגעטלעכן זינען צו דער אַרעמשאַפּט, ירחמיאל דער ערבניק; אָבער אין „שטערנטיכל" פירט אַקסענפעלד אַרויס אַ ריי פיגורן פון די אַרעמסטע שיכטן. מיר וועלן דאָ בלויז דערמאָנען די צענטראַלע פיגור, מיכל, אין זיין יוגנט-צייט, בעת ער איז נאָך געווען אַ בעלפער, און פּיני די זיצערקע.

טיפּן פון באַלמעלאַכעס און פון סתם אַרעמשאַפּט שילדערט אַקסענפעלד דרך-כלל אויף אַ ווייניק-אויסגעשפּראַכענעם און גענוג איינגעהאַלטענעם אופן, אַמאָל אַ ביסל דעמאָקראַטיש באַפאַרבט, כאַטש ער ווייזט אַרויס צו זייער אָפּ-געשטאַנענעם שטייגער אַ דייטלעכע סימפּאַטיע. אויף זיין שאַפּן האָבן די סאַציאַלע שטרעבונגען פון די דאָזיקע מאַסן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג, אָבער די געשטאַלטן, וואָס אַקסענפעלד האָט געגעבן פונעם באַלמעלאַכע, למשל, זיינען ניט געמאַלט מיט באַזונדערער וואַרעמקייט, כאַטש די השכלה האָט לויט איר פּראָגראַם געוויינלעך פּראָפּאַגירט די מלאכה*.

אין זיינע שילדערונגען פונעם שטייגער ביי באַלמעלאַכעס און אַרעמשאַפּט פילן מיר אין אַ היפשער מאָס די קריטיש-פּאַרשאַרפטע ענטאַגראַפישע ניין-געריקייט פון אַן אינטעליגענט, וואָס קוקט זיך איין אינעם לעבן פון אַן „עקזאָטישן", שטאַרק-פּאַרביקן, אָבער אין תוך פאַר אים ווייניק-צוציענדיקן אַפּגעשטאַנענעם אַרעמען געסל.

די נאַטוראַליסטישע פינקטלעכקייט אין זיינע בילדער פון אַרעמקייט און נויט (למשל, די ערשטע סצענע אין „מאַן און ווייב", וואָס דערמאָנט מיט פאַרשיידענע פרטים אין באַשטימטע קינסטלערישע שטריכן ביי מענדעלעזן) שטאַמט פון אַ מין אינטעליגענטישער „נייגעריקייט", וואָס וויל „אַנטדעקן" אונטער דער אייגענער נאָז עקזאָטישע ווינקלען און אזוי אַרום דעם דאַרטיקן שטייגער איינגעהאַלטן קריטיקירן.

אַנדערש איז אַקסענפעלדס באַציאונג צום טיפּ פונעם דעקלאַסירטן, פונעם יורד. וויפיל מאָל אַקסענפעלד פירט אַרויס אין זיין שאַפּן אַ דעקלאַסירטן,

* אין אַקסענפעלדס שאַפּן פעלט אגב אינגאַנצן דער דאָזיקער פּראָגראַם-פונקט פון דער השכלה, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ וויכטיקע ראָל ביי די גאַליצישע משיכילים און צומייל אַוור און דער רוסישער השכלה. אין בעסמן פאַל געפינען מיר בלויז די אַבליגאַמע געזעלשאַפּטלעכע אַפּאָלאָגיע פון דער באַשעפּטויקונג מיט מלאכה: „דאַס, וואָס ער איז אַ שניידער, איז ביי מיר קיין בוש נישט. איר ווייסט, רבי, אַז אונט-דוער תורה-הקדושה הויסט ליב האָבן די מלאכה. איר מיינט, וויל אין פּוילן (געמיינט איז אוקראַינע, ליטע, פּוילן—מ. וו.) איז אַ באַלמעלאַכע מבוזה, אָבער אין יענע (מערב-איראָפּיאישע—מ. וו.) מדינות זיינען באַלמעלאַכעס גרויסע לויט." און טאַקע באלד ווערט אַנגעוויזן אויף שניידערס גרויסע גבירים אין יענע לענדער (פערטע סצענע פון „מאַן און ווייב").

א יורד — און דאָס געשעט גענוג אָפּט, — באַהאַנדלט ער אים מיט וואַרעמער האַרצלעכקייט.

וויפּיל מאָל ער נעמט זיך אָן פאַר דער קריוודע פון דער אַרעמשאַפּט, טוט ער דאָס דורך דער געשטאַלט פון אַ טיפּישן יורד.

דער „הויפּט-העלד“ אין דער פּיעסע „דער ערשטער יידישער רעקרוט“ (ניט די אידעאַל-פּיגור!) איז אַזאַ דעקלאַסירטער, נחמן דער גרויסער. ער שטאַמט גראַד פון אַ „גוטער משפּחה“, ער איז אַ מיוחס, אַ זון פון מאַכלי, ישראליק אַקראַינערס צווייטן ווייב, ער איז אַבער „אין שטאַט אַ מה-יעשהניק, אַ צרה, אַ שיינער, קלוגער יונג, אפילו מיט מעלות, נאָר ניט קיין לייט“. אויך דער „שניידער-יונג“ יצחק פאַרשיווער און די „אונטערגעוואַרפענע קבצנטע“, די ניכפעניצע („מאַן און ווייב“), פאַר וועמעס גורל דער מחבר ווייזט אַ וואַרעם מיטגעפּיל, זיינען דעקלאַסירטע. דער הויפּט-העלד פון „שטערנטיכל“ מיכל מאַציווע (אין זיין פּריערדיקער „באַהעלפּערישער“ סיטואַציע), פונקט ווי נוח ענגלענדער אין זיין פּריערדיקער לאַגע אַלס וועלוול כאַלץ, פיגורן, וואָס אַקסענפעלד באַהאַנדלט זיי מיט דייטלעכער ליבע, זיינען אורשפּרינגלעך געווען דעקלאַסירטע.

אַקסענפעלד ווייזט אונדז דעם דעקלאַסירטן אין דער אויפגייענדיקער און אין דער אַפּגייענדיקער ליניע. למשל: מיכל מאַציווע, וועלוול כאַלץ (אַלס נוח ענגלענדער) און נחמן דער גרויסער. אין ביידע פאַלן מיט האַרצ-לעכקייט און וואוילגענויגטקייט. דאָס דריקט זיך אויס אויך אין דעם נאַאוון אופן, ווי אַקסענפעלד וויל באַווייזן, אַז די דעקלאַסירטע האָבן פּערספעקטיוון זיך אומגעריכט ווידער אַרויפצוכאַפּן צו דער פּאַזיציע, וואָס זיי „געהער“. אין דער ווירקלעכקייט זיינען די פּערספעקטיוון געווען גאַר קליינע — מוז דער מחבר אַנקומען צו „אָוואַנטוריסטישע“ פּאַסירונגען לויט דער פּאַלקס-טימלעכער טראַדיציע, כדי פאַרט צו דערווייזן דאָס, וואָס ער וויל האָבן.

דער אַרעמער, פלינקער „חריזישער“ צוקונפּט-רייכער וואוילער-יונג (מיכל מאַציווע פון „שטערנטיכל“, ישראל שטשופּאַק פון דער „גענאַרטער וועלט“ און אויך נחמן דער גרויסער פון „דער ערשטער יידישער רעקרוט“ מיט אַ ריי שטריכן זיינען) איז דער אייגנטלעכער „העלד“ פון אַקסענפעלדס שאַפּן.

דער דאָזיקער „העלד“ פאַרמאַגט געוויינלעך שטריכן פון פּאַלקסטימלעכ-קייט און המונישער באַגאַבטקייט, ער ווערט אַבער אויפגעפאַסט און געוויזן אַלס מענטש, וואָס שטרעבט צו ווערן אַ בורזשאַ און וואָס וועט דעם ציל דערגרייכן. די דאָזיקע כאַראַקטערן ווערן געשילדערט אַלס פּאַטענציעלע בורזשאַ. געוויינלעך זיינען זיי משכיליש אַנגעהויכט אַדער זיי געהערן צו די געפּילמעסיק-בונטאַרישע קליינשטעטלדיקע אַפיקורסים.

מיט דער פיגור און דעם גורל נחמנס האָט אַקסענפעלד אַן ספּק געוואָלט געבן אַנצוהערן אויף דער גאַנצער אַרעמער פּאַלקס-מאַסט. עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס נחמן ווערט אַרויסגעפירט ווי אַ חבר פון די שוסטערשע, שניי-דערשע און קירזשנערשע געזעלן. עס איז אַבער אויך ניט קיין צופאַל, וואָס אַקסענפעלד פירט אַרויס ווי אַ הויפט-העלד ניט איינעם פון די דאָזיקע געזעלן, נאָר גראַד אַ דעקלאַסירטן, אַ יורד, אַ מענטשן, וואָס „קומט אַרויס פון גרויסע לייט“. „זיין פאַטער איז געווען אַ גרויסער עושר און אַ גרויסער חשוב ביי אַלע שררות, זיין פאַטער איז געווען דער גרעסטער מיוחס צווישן יידן. נחמן קען אויך לערנען און שרייבן.“ דורך זיין אומגליק ווערן אַנגעריירט אויך די סימפּאַטיש-געשילדערטע, בכבודיקע, האַלב-אויפגעקלערטע באַלעבאַטיים.

די משכילישע אידעאָלאָגיע ווערט אין איר „קלאַסישער“ צייט באַהערשט פון די בורזשאַווע טענדענצן, אַבער עס איז אַ חילוק, ווי אויף וואָסער אופן יעדער משכיל באַזונדער רעפּלעקטירט די דאָזיקע טענדענצן. ביי פאַרשיידענע משכילישע שרייבער הערן מיר גאַנץ אַפט, ביי איינעם מער, ביי אַן אַנדערן ווייניקער, אויך די סאָציאַלע טענות און דעם סאָציאַלן ווילן פון די ברייטסטע פּאַלקס-מאַסן.

אין די פינף ווערק, וואָס האָבן זיך אָפּגעהיט פון אַקסענפעלדס רייכער ליטעראַרישער ירושה, הערן מיר ביי אים ניט אַזעלכע הייסע ווערטער, ווי די מיט וועלכע לעווינאָן נעמט זיך אָן אין דער „הפּקר-וועלט“ פאַר דער קרוודע פון די אַרעמע פּאַלקס-מאַסן. אַקסענפעלדס אַנטיפּאַטיע צום פאַר-פינצטערטן שטייגער לאַזט אים אויך אַפט ביים שילדערן דאָס לעבן פון דער אַרעמשאַפט ניט געפינען יענע טענער פון דעמאָקראַטישקייט, וואָס מיר גע-פינען זיי אַרויס אין זיין גאַנצן שאַפּן אַלס טן-הכל. ווען ער האָט געמאַלט דאָס לעבן און דעם שטייגער פון דער אַרעמשאַפט (למשל, אין „מאַן און ווייב“), האָט אַקסענפעלד ניט שטענדיק אויף אַ דייטלעכן אופן אונטער-געשטראַכן דעם חילוק צווישן דער אַרעמשאַפט גופא, אַלס קרבן פון איר געזעלשאַפּטלעכער לאַגע, און איר פאַרקריפּלטן שטייגער און פאַרפינצטערטן לעבן. זיין אויפקלערערישע אַנטיפּאַטיע צו דעם דאָזיקן לעבנשטייגער קאַן זיך אַמאל אַזוי באַקומען, ווי זי וואַלט זיך אויך באַצויגן אויף די מאַסן גופא. ער חוזקט פון דעם דאָזיקן שטייגער אויף אַ גוטמוטיקן אופן. אַפט איז דאָס פשוט אַ טראַדיציאָנעלער מאַניר, אַ שטייגערישע מאַניר פון פּאַלקסטימלעכן זעלבסט-אַפּשפּאַט. פאַרן אַפּשאַצן זיין אמתדיקע באַציאָנונג צו די פּאַלקס-מאַסן איז אַנטישטיינדיק ניט דער איראַנישער טאָן, ניט די אַדער יענע שילדערונג, נאָר דער געזעלשאַפּטלעכער ציל און אינהאַלט פון זיין שאַפּן, דאָס, וואָס ער איז אויסן געווען מיט זיין שאַפּן בכלל.

ער איז אויסן געווען אויפצוקלערן די פּאַלקס-מאַסן, זיי אויפצואוועקן פון

דער דורותדיקער פּאַרדומפּנקייט, זיי אַרויסצופירן פון דער פינצטערניש. דאָס איז געוון אַ רעאַל-פּראַגרעסיוו, אַ טיף-דעמאָקראַטיש שטרעבן. אָבער וואו- היז? דאָ מישט זיך שוין אַריין דאָס אילוזאָרישע אין זיין אויפקלערערישן שטרעבן. ער האָט זיך פּאַרגעשטעלט די אַנטוויקלונג אַן ערך אַזוי: זאָלן נאָר אין רוסלאַנד זיגן די „אייראָפּיאישע“ בורזשואַזע געזעלשאַפטלעכע און שטייגערישע פּאַרמען, וועלן שוין מיט דער צייט מילא אויך די אַרעמע פּאַלקס- מאַסן ווערן מיט לייטן גלייך.

אַקסענפעלד האָט געטראַכט מיט די השגות פונעם דעמאָלט אויפקומענ- דיקן בירגערטום. פון דאָרט האָט ער גענומען זיינע סאָציאַלע אידעאַלן. ער האָט זיי אויף זיין שטייגער נאָך מער פּאַראיינפאַכט. זיינע געזעלשאַפטלעכע מיינונגען און זיין פּראַגראַם זיינען געווען פונקט אַזוי פרימיטיוו, ווי די פּאַרם פון זיין שאַפן. די שטעטליקע פּאַלקס-מאַסן דאַרפן זיך בלוז אַ ביסל איראַ- פּיאזירן, זיך אויסלערנען שרייבן און ליינען די „היינטיקע רוסישע יונגע, וואוילע ביכער-שרייבערס“, און ס'וועלן זיין „ישועות און נחמות“ אויף אַלע יידן. ביי איר גאַנצער נאָאיווקייט טאַרן מיר זיך אָבער ניט גרינגשעציק, אַנטי- היסטאָריש באַציען צו זיין משכילישער פּראַגראַם, מיר טאַרן זי ניט פּאַרגלייכן מיט דער „קלטור-טרעגערריי“ פון די שפּעטערדיקע ליבעראַלן. מיר מוזן גע- דענקען, אַז אין אַ צייט, ווען די שטעטליקע יידישע פּאַלקס-מאַסן האָבן געלעבט אין האַלב-לייבאייגנטימערישע פּאַרהעלטענישן, פּאַרקריפלט און דערשלאָגן פון דורותדיקער פּעאַדאָלישער אונטערדריקונג, פון דער קהלש- תקיפישער עקספּלאַטאַציע און קאַרופּציע, אין פּאַנטאַסטישער אַרעמקייט און פינצטערניש, איז אַזאַ פּראַגראַם פאַר דער דאָזיקער סביבה און אין יענער צייט געווען די סאַמע אַקטועלסטע, סאַמע אומיטלאַבן נייטיקסטע.

ווער ס'איז באַקאַנט מיט די דעמאָליטיקע פּאַרהעלטענישן, ווייסט, אַז כדי צו פּאַרשפּרייטן אַזעלכע מיינונגען, ווי אַקסענפעלדס, איז נייטיק געווען אמתדיקער מוט און שטאַנדאַהאַפּטיקייט. די פּראַבלעם פון דערציען קינדער און פון אויפקלערן דערוואַקסענע איז געווען די ברענענדיקסטע. פאַר אַזאַ סביבה און צייט איז די אויפקלערערישע פּראַגראַם געווען אַ גוואַלדיקע פּראַ- גרעסיווע טאַטזאַך. זי האָט אַנטשפּראַכן צום געזעלשאַפטלעכן שטרעבן פון די מאַסן — אַלצאיינס ווי ווייט דאָס איז דורך די מאַסן פאַרבאַוואוסטזויניקט געוואָרן, צי ניט. און ס'איז ניטא וואָס צו שמייכלען פון אויבן אַראַפּ איבער דער דאָזיקער פּראַגראַם. די אויפקלערונג פון די מאַסן איז געווען און האָט געמוזט זיין דער ערשטער שווערסטער טריט אויפן וועג צו געזעלשאַפטלעכער באַפּרייאונג.

טאַקע דער שווערסטער טריט — דאָס וועט אונדז באַזונדערס קלאַר ווערן, אויב מיר וועלן נעמען אין אַכט דעם פּאַקט, אַז ביי היינטיקן טאַג, כמעט

הונדערט יאָר נאָך אַקסענפעלדס שרייבערישער טעטיקייט, איז נאָך פאַראַן אין ליטע, רומעניע און אַנדערע קאָפיטאַליסטישע לענדער אַ פּילמיליאָניקע מאַסע יידן, וואָס בנוגע צו זיי איז אַפילו די „נאַאיווע“ באַשיידענע פּראָגראַם אַקסענ-פעלדס נאָך ניט פאַרווירקלעכט, און וואָס לעבן אין שטעט און שטעטלעך אין אַן עקאָנאָמישער, סאָציאַלער און גייסטיקער לאַגע, אַ גענוג ענלעכער צו דער, וואָס אַקסענפעלד האָט געשילדערט און באַקעמפט. און אַקסענפעלד איז דאָך געווען טעטיק פאַר זיין פּראָגראַם אין דער צייט פון ניקאַליי פּאַלקין!

געווען משכילים אַ לאַ געוואַכאַוויטש, וואָס זייער אויפקלערעריי איז באַשטאַנען אין לאַקייאישער חניפה דעם צאַריזם. אַנדערע האָבן זייערע „שתדלנותן“ אויסגענוצט קעגן די פּאַלקס-מאַסן צוליב זייערע אייגענע בור-זשואַזע קלאַסן-אינטערעסן. ווידער אַנדערע, טאַקע מער דעמאָקראַטישע, האָבן אָבער ניט פאַרשטאַנען, אַז זיי דאַרפן זיך ווענדן צו די פּאַלקס-מאַסן, און האָבן אויפגעקלערט כמעט אין דער לופט אַריין, האָבן געשריבן העברייאיש פאַרן ישיבה-בבחר און קלויזניק, פאַרן טעאַלאָגיש-„געבילדעטן“ באַלעבעסל. אַקסענפעלד האָט געהערט צו די ערשטע פון יענע דעמאָקראַטישע משכילים אין רוסלאַנד, וואָס האָבן געווענדט זייער אויפקלערערישע אויפמערקזאַמקייט אויף די ברייטסטע פּאַלקס-מאַסן און גערעדט צו זיי טאַקע אין זייער אייגענער, פון אַלעמען, אַפילו פון דער יידישער אינטעליגענץ, פאַראַכטעטער שפּראַך, כדי זיי אויפצוטרייסלען פון דער דורותדיקער פאַרגליווערטקייט און זיי אויפ-צוקלערן, ווי שרעקלעך און אומגעלומפערט עס איז זייער לאַגע.

אַקסענפעלד האָט געהאַט אין אויג דער עיקר די לעבנשטייגערישע און גייסטיקע נויט פון די מאַסן. דאָס האָט אין זיך אַנטהאַלטן אויך זייערע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע נויטן, אָבער דאָס איז ניט דער דייטלעכער אינ-האַלט פון זיין שאַפן. די סאָציאַלע און עקאָנאָמישע נויט פון די מאַסן ווערט דער דייטלעכער הויפט-אינהאַלט ערשט אינעם שאַפן פונעם גרויסן שרייבער מענדעלע.

אַקסענפעלד האָט אויסגעדריקט די געזעלשאַפט-קריטיק פון די מאַסן, אַזוי ווי ער האָט זי, די געזעלשאַפט, באַנומען אין הסכם מיט זיינע בירגערלעך-אויפקלערערישע פאַרשטעלונגען און אידעאַלן, און די נויט פון די מאַסן אויך. צענדליקער יאָרן האָט ער מיט גרויס איבערגעגעבנקייט (דערמאָנען מיר זיך אין זיינע פּיינפולע לאַנגיאַריקע אַנשטרענגונגען אַפצודרוקן זיינע ווערק) אַלץ זיך באַמיט אַריינצופירן פרישערע לופט אין דער פאַרדומפנקייט פונעם שטעטליקן געטאָ.

פון זיינע האַמעטנע, ווי פון האַלץ געשניטענע און ניט געשליפענע שאַפונגען שפּאַרט אַרויס דאָס געזונטע, טיף-אויפריכטיקע שטרעבן צו ברענגען ליכט, אַ פריי באַוואוסטזיין, אַ פריי לעבן פאַר די סאַמע ברייטסטע פאַר-

פינצטערטע און פאראומערטע פאלקס-מאָסן. ווי נאָאיוו און רוי זיין געדאַנק און בילד איז געוויינלעך, ווי שטאַרק זיי זיינען צומאָל באַהערשט פון די פאָר-שטעלונגען פונעם דעמאָלטיקן באַלעבעסלדיקן יידישן בירגער, הערן זיך פאָרט אין זיין שאַפן סיי די באַדערפענישן פון די פאלקס-מאָסן, סיי דער טעמפּעראַמענט און די באַגאַבטקייט פון אַ פאלקס-מענטשן. פון אונטער די גראַבלעכע, ניט-אַפגעגלעטע פארמען שפאָרט אַרויס אַ נאַטור-וואַקסיקע פּיאַיקייט (כאַטש טאַקע איבער די היסטאָרישע אומשטענדן ניט אינגאַנצן קיין רעאַליזירטע), באַשיינט פון אַ קרעפטיקן געזעלשאַפטלעכן טעמפּעראַמענט. די פאלקסטימלעכע עלעמענטן אין זיין אויפקלערעריי — דאָס איז פאָר אונדז דאָס אַנציענדיקע, טשיקאַווע און רייצפולע, דאָס, וואָס סע געפעלט אונדז אין אַקסענפעלדס שאַפן.

II. געזעלשאַפֿט־קריקטיק און די דראַמאַטורגיע פון דער אויפקלערונג

1. אַקסענפֿעלדפֿ פּיעסעס און די אויפקלערערישע דראַמאַטורגישע פּאַעטיק

עס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער בירגערלעכער אויפקלערונג, אַז זי האָט צוגעטיילט דעם טעאַטער אַ באַזונדערס וויכטיקע פונקציע. דאָס, וואָס ס'איז ניט דערלויבט געוון אָדער וואָס איז שווער געווען אַרויסצוזאָגן אויף אַ טעאַרעטיש־פּראַגראַמאַטישן אופן, איז אָפּטמאָל דערלויבט און גרינגער גע־ווען אַרויסצוזאָגן אויף דער בינע מיט סצענישע מיטלען. די סצענע איז געווען די טריבונע פון דעם שטרעבנדיקן „דריטן שטאַנד“, וואו דער אויפֿ־קלערער האָט געקאָנט פּאַנאָדערוויקלען זיין וועלט־באַנעם. ער האָט אויס־גענוצט די רעלאַטיווע פּרייהייט פונעם טעאַטער. אַ גרויסע ראַל האָט דאָ געשפּילט אויך די גרינגערע פּאַרשפּרייטבאַרקייט פון געדאַנקען, די צוטריט־לעכקייט פֿאַר גרויסע מאַסן, די שטאַרקע ווירקזאַמקייט פונעם סצענישן שמועס. אין דער פּאַרם פון אַ פּיעסע זיינען אַרויסגעפירט געוואָרן פּראַבלעמעס פֿאַר דער עפנטלעכער דיסקוסיע. אַ סך מאָל האָט דער סאַציאַלער אימפּולס גע־שטויסן גרויסע אויפקלערער צו דער בינע (וואַלטער, דידראָ, לעסינג א. אַז. וו.), כאַטש זייער „קינסטלערישער אינסטינקט“ האָט אפשר דערצו געהאַט אַ קלענערע שייכות.

די יידישע השכלה האָט זיך פון אָנהייב אָן געווענדט צו דער פּאַרם פון טעאַטער־שטיק (אייכל, וואַלפּסזאָן, דער אַנאָנים פון „די גענאַרטע וועלט“, עטינגער, פּישלזאָן, אַקסענפֿעלד, גאַטלאַבער — ביז צו גאַלדפּאַדענען און מענדעלען). כאַטש דער טעאַטער אָדער בכלל די שפּיל־מעגלעכקייטן זיינען געווען נאָך ווייניקער אַנטוויקלט, איידער די דראַמאַטישע ליטעראַטור. לעווינ־זאָן שרייבט אַפילו זיין ריין געזעלשאַפֿט־קריטישע אָפּהאַנדלונג אין דער גע־שפּרעכאַרטיקער פּאַרם. די צומאָליקע התנצלותן און אַנשטעלן, אַז עס גייט דאָ כּלומרשט וועגן פּאַרבייטן די האַמעטנע פּורים־שפּילן דורך נוצלעכע מאַראַלישע ווערק (וואַלפּסזאָן, דער אַנאָנים פון „די גענאַרטע וועלט“ א. אַז. וו.), זיינען בלויז אַ פּאַפּולערער אויסרייד פֿאַר דער אין אָנהייב (אין דער יידישער סביבה) אומגעוויינלעכער קאַמעדישער פּאַרם, און אפשר אויך אַן אַנצוהערעניש אויף די איינציקע שפּיל־מעגלעכקייטן, וועלכע די מחברים האָבן געהאַט אין אויג בשעתן שרייבן. יעדנפֿאַלס אָבער קאָן ניט דער מאַטיוו

עסטעטיש צו פאַרבעסערן דעם רעפערטואַר פון די פורים-שפילן ערנסט גע-
נומען ווערן. פאַר דער סצענישער פאַרם פון די יידישע השכלה-ווערק אין
דער עיקר געווען מאַסגעבנדיק די טראַדיציע פון דער אויפקלערונג צו ווירקן
אויף ברייטערע מאַסן דורך סצעניש-טעאַטראַלע זשאַנרען.

אַ חוץ דעם אַבער האָט דאָ אפשר מיטגעווירקט דער פּאַקט, וואָס אין
באַשטימטע עטאַפּן פון ליטעראַרישער צוגעגרייטיקייט אין דעם שרייבער
גרינגער זיך אויסצודריקן אין אַ דראַמאַטישער, ריכטיקער, געשפרעכמעסיקער
פאַרם, איידער אין אַ פּראָזאַאישער. קיין יידישע פּראָזאַאישע טראַדיציעס זיינען
נאָך דעמאָלט ניט געווען; אַקסענפּעלד ברענגט דאָך דאָס ערשטע ווערק פון
ליטעראַריש-קינסטלערישער בעלעטריסטישער פּראָזע („דאָס שטערנטיכל“).
אין אַ נייער, ליטעראַריש ניט-צוגעגרייטער שפּראַך אין גרינגער זיך אַרויס-
צוזאָגן אויב ניט אין מעטריש-געבונדענער פאַרם, אין לפחות אין געשפרעך.
עס איז גרינגער איבערצוגעבן אַן אידיע דורך דראַמאַטישע דיאַלאָג, * איידער
דורך עפישער געשטאַלטונג און פּראָזע. די סצענישע פאַרם שפּילט דאָ אין
אַ געוויסער מאָס די צוגרייטונג-ראַל פאַר דער קומענדיקער פּראָזע.

די געזעלשאַפּט-קריטישע, פונעם שטייגער אַפלאַכנדיקע קאַמעדיע גרייט-
צו דעם סאַטיריש-רעאַליסטישן ראַמאַן. די הויכע פּאַטעטיק פונעם ערנסטן
עפּאָס אַפּאַטעאַזירט באַשטימט געזעלשאַפּטלעכע פּאַרהעלטנישן. אין דער
קאַמישער עפּאַפּיע ווערט דער הערשנדיקער קלאַס אַנגעגריפן פון אַ נייע-
אויפקומענדיקן, פונקט אזוי ווי אינעם קאַמיש-סאַטירישן פּראָזע-ראַמאַן.
שטענדיק אין דער פּראָזע-ראַמאַן אין אַנהייב פון זיין אַנטוויקלונג קאַמיש אַדער
סאַטיריש-קריטיש. די קאַמעדיע אין אַנהייב פון אַ נייער געזעלשאַפּטלעכער
אַנטוויקלונג איז שטייגעריש און געזעלשאַפּט-קריטיש.

די אויפקלערעריש-קריטישע פונקציע פון דער נייער ליטעראַטור מוז
קודם-כל אַראַפּרייסן פון דער ווירקלעכקייט דעם שליער פון דער פּסעוודאָ-
קלאַסיק. דאָס ווערט אָפּגעטאָן מיט דער הילף פון דער קאַמישער אַדער
סאַטירישער שטייגערשקייט אין דער מאַגיר פון שילדערונג. די שטייגערישע
קאַמעדיע אין אַלע אירע פאַרמען גרייט-צו די ברייטע לייוונטן פונעם קאַמישן
אַדער סאַטירישן געזעלשאַפּט-קריטישן ראַמאַן. די אויפקלערערישע אויפ-
גאַבע דיקטירט אַבער ניט בלויז אַנגרייפן די אָפּגייענדיקע און באַרעכטיקן
די אויפגייענדיקע געזעלשאַפּטלעכע קלאַסן, אַנטקעגנשטעלן גוטע מוסטערן
אַנטקעגן די שלעכטע, נאָר אויך קריטיקירן די שלעכטע זייטן אין דער אויפ-
קומענדיקער געזעלשאַפּט. אין רעזולטאַט באַקומט זיך די באַוואוסטע „לאַכנ-“

* „לא תספיק לנו לשוננו הזאת כי אם לדברים ההמוניים ושיתות הפשוטות“
(לעווינזאן, „תעודה בישראל“): די דאָזיקע שפּראַך אונדזערע (יידיש—מ. וו.)
קלעקט אונדז בלויז פאַר המונישע ענינים און פּראַסעטע שמועסן.

דיקע טרער", דער מעלאַדראַמאַטישער סענטימענטאַליזם, וואָס איז כאַראַק־טעריסטיש פֿאַר דער קאָמישער ליטעראַטור אין באַשטימטע אויפקלערערישע פֿעריאָדן.

עס ליגט אינעם כאַראַקטער פֿונעם דאָזיקן ליטעראַרישן גאַנג, אַז די וויכטיקסטע אויפגאַבע פֿון דער בינע ווערט קאַנצענטרירט אויף דער אַפֿ־לאַכערישער קאָמעדיע, וואָס ווערט דאָן מיט דער צייט דורך די מאַסן אידענטי־פיצירט מיט דעם באַגריף „טעאַטער“ סתם. „טעאַטער“ באַקומט דאָן דעם באַדייט פֿון „אַפלאַכערישער קאָמעדיע“ („טעיאַטער פֿון חסידים“ הייסט אַ קאָמעדיע, אַ סאַטירע וועגן חסידים). „מאַכן פֿון עמעצן אַ טעיאַטער“ באַטייט דאָן חזק מאַכן פֿון עמעצן. „ס'איז אַ טעאַטער“ באַטייט: „ס'איז קאָמיש“. פֿונקט ווי מע פֿלעגט אַמאָל פֿריער זאָגן „ס'איז פֿורים“, דאָס הייסט ס'איז קאָמיש, חזק, ווי אין אַ פֿורים־שפּיל. „טעאַטער“ איז געוואָרן דער באַגריף וועגן אַן אַרט און וועגן אַן אופן אויף „אַפצוריקטן“ (אַפצוהוזקן) פֿון קלאַסן, שטאַנדן, מענטשן אָדער באַדינגונגען אין הסכּם צו דער מיינונג פֿון דער אויפקלער־צייט וועגן טעאַטער אַלס אויפקלער־טריבונע.

* * *

אַקסענפעלדס פּיעסעס זיינען טיפּיש בירגערלעך טראַגיקאָמישע אָדער סענטימענטאַלע פּאַמיליען־שפּילן, לויטן געשמאַק און מיט אַ סך כאַראַק־טעריסטישע שטריכן פֿון דער „רינדדיקער דראַמע“ אין דער עלטערער אויפ־קלערונג („מאַן און ווייב“ ווערט אינעם רוסישן טיטל בפּירוש באַצייכנט ווי אַ מעלאַדראַמע). זיין קינסטלערישער גאַנג איז אין זיינע פּיעסעס, ווי בכלל ביי דער יידישער השכלה, אָפהענגיק געווען פֿון דער עלטערער אויפקלערערי־שער פּראַנצויזישער און דייטשער פּאַעטיק. אַקסענפעלד האָט בליי־ספּק געלעזן און באַוואַנדערט די דראַמאַטישע ווערק פֿון לעסינג און שילער. ביי אַ משכּיל פֿון יענער צייט איז דאָס אַנדערש גאָר ניט מעגלעך געווען. פֿונ־דעסטוועגן וועלן מיר אין זיינע פּיעסעס ניט געפּינען קיין איין שטריך, וואָס זאָל קאַנען דערמאַנען אין דער געהויבענער טעמאַטיק און אין דעם הויך־פּאַעטישן, „העראַאישן“ נוסח פֿון לעסינגס „נתן דער חכם“ אָדער פֿון שילערס דראַמעס. להיפּוך צו דער העברייאישער ליטעראַטור פֿון יענער צייט געפּינען מיר אויך ניט ביי אַקסענפעלדן, ווי בכלל ניט אין דער יידישער ליטעראַטור פֿון דער ערשטער העלפּט 19טן יאָרהונדערט — אַ חוץ געוויסע שפורן אין עטלעכע לידער עטינגערס — קיין שום אַנצייכעניש פֿון דראַמאַטיזם. באַוואַנדערט פּעסשטעלן דאַרף מען דעם פּאַקט, אַז אין דער יידישער ליטעראַטור פֿון יענער צייט פּעלט לחלוטין יעדער שפור פֿון נאַציאָנאַליזם אָדער פֿון נאַציאָנאַלער ראַמאַנטיק. לויטן אַנטוויקלונגס־עטאַפּ און דעם געזעלשאַפֿטלעכן פּאַן פֿון דער שפּעט־

געקומענער יידישער השכלה איז אַקסענפּעלד ניט איממשטאַנד געווען צו אַנטלייען השפּעות און קונסט-פּרינציפּן פון דער אָן אַ שיעור אַנטוויקלטערער (און צו אַנדערע באַדינגונגען אַנטשפּרעכנדיקער) נייער קלאַסישער אַדער ראַמאַנטישער ליטעראַטור פון זיין צייט. ער האָט געקאַנט נעמען דראַמאַ-טורגישע פּרינציפּן נאָר פון אַן עלטערער מיט עלטלעכע יאַרצענדליק ליטע-ראַרישער טראַדיציע, וואָס איז אַרויסגעקומען פון אַ געזעלשאַפּטלעכער סיטואַציע, אין סך פּרטים (ניט אין אַלע) אַ מער ענלעכער צו דער סיטואַציע, וואָס אַקסענפּעלד האָט ליטעראַריש אַפּגעשפּילט.

די דאָזיקע השפּעות האָט ער צוליב די פּרטים, מיט וועלכע עס אונטער-שיידן זיך פּאַרט שטאַרק די עפּאָכעס און ערטער (פון דער אייראָפּיאישער אויפקלערונג אין דער אַנדערער העלפט 18טן יאָרהונדערט און פון דער רוסיש-יידישער השכלה פון דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט), געמוזט פּאַרבינדן מיט אַ נייעם, פון די אַנדערש-אַרטיקע באַדינגונגען אַנטוויקלטן סטיל-עלעמענט, מיט אַ שטאַרק שטייגערישן רעאַליזם ביים שילדערן די רייך און די דעטאַלישע פּאַקטן. אַן דעם דאָזיקן נייעם סטיל-עלעמענט וואָלטן די איבערגענומענע דראַמאַטורגישע שטריכן פון דער עלטערער טראַדיציע ניט געקאַנט ווירקן.

דער אַנטוויקלטער נאַטור-וויסנשאַפּטלעכער צוגאַנג אין די פּראַגרע-סיווערע לענדער פּאַרשטאַרקט אין דער ליטעראַטור דעם רעאַליסטישן נוסח און ווירקט אויך אויף די אַפּגעשטאַנענערע ליטעראַטורן, אַז זיי זאָלן גיין אין דער דאָזיקער ריכטונג. אַ טיפּיש-צייטמעסיקער שטריך אין דער ליטעראַטור (באַזונדערס אין דער פּראָזע) פונעם 19טן יאָרהונדערט איז דער שטייגערישער רעאַליזם. אין דעם פּרט געהער אַקסענפּעלד צו זיין צייט, צום 19טן יאָר-הונדערט.

אַבער די הויפט-שטריכן פון זיין דראַמאַטישן סטיל געהערן צו דער פּאַעטיק פון דער דראַמאַטורגיע פון דער אויפקלער-צייט, וואָס האָט געהערשט אין אייראָפּע פון דער מיט ביז צום סוף 18טן יאָרהונדערט, און ביי צווייט-און דריט-ראַנגיקע שרייבער — אַ היפשע שטיק צייט לענגער.

דעריבער: אויב מיר ווילן דערקלערן אַקסענפּעלדס דראַמאַטישע מאַניר, דאַרפן מיר דאָס טאָן אויפן פּאָן פון דער עלטערער מערב-אייראָפּיאישער דראַמאַטישער פּאַעטיק. און דאָ, אין דעם פּרט, איז קיין הילוק ניט, צי שטיצט זיך אַקסענפּעלד טאַקע דירעקט אויף יענער פּאַעטיק און אירע ווערק, אַדער צי האָט ער געצויגן די השפּעות אומדירעקט פון שטאַרק פּאַרשפּעטיקטע, ווייניק-ווערטיקע וואָלגאַרע עפּיגאַנען, ביי דער „קאַצעביאַטינע“, ביי די רוסישע נאָכמאַכערס פון קאַצעבו און ביי אַנדערע טעאַטער-שמירער פונעם

ערשטן פערטל 19טן יאָרהונדערט, וואָס זיינען ניט ווערט זיין מינדסטן פינגער, כאָטש ער איז אפשר פון זיי געווען באַווירקט.

כדי אויפצודעקן דעם אַפּשטאַם פון זיינע דראַמאַטורגישע מיטלען, וועלן מיר מוזן צוריקגיין צו דער פּאָעטיק פון דער עלטערער אויפקלער־צייט. אַפֿ־שטעלן זיך צוליב דעם צוועק אויף די עפיגאַנישע טעאַטער־ווערק, וואָס האָבן זיך נאָך אַ לאַנגע צייט נאָך זייער אַקטועלקייט נאָכגעשלעפט אויף די אייראָ־פיאיישע (און אויך רוסישע) פּראָווינץ־טעאַטערן, וואָלט דאָ ניט געבראַכט קיין באַזונדערע רעזולטאַטן, כאָטש די דאָזיקע עלטערע טראַדיציע איז אפשר גראַד דורך זייער פּאַרמיטלונג אַנגעקומען צו אַקסענפעלדן. די דאָזיקע טראַדי־ציאָנעלע מיטלען האָבן אָבער אין די עפיגאַנישע פּיעסעס שוין לאַנג פּאַרלאָרן דעם אורשפּרינגלעכן זין און באַדייט. די דאָזיקע טעאַטער־שטיק האָבן בלויז עקויסטירט אַלס פּאַרוויילונג פּאַרן באַלעבעסל. דעריבער מוזן מיר זיך ווענדן צו דער אורשפּרינגלעכער מוסטער־צייט, ווען די דאָזיקע דראַמאַטישע פּאַרמען פון דער אויפקלערונג האָבן געהאַט אַ דייטלעכן צוזאַמענהאַנג מיט דעם אויפ־קלערערישן אינהאַלט, כדי צו דערקלערן דעם סטיל פון אַקסענפעלדס טעאַטער־ווערק.

מיר פּאַרמאַגן עטלעכע אַרויסזאָגונגען אַקסענפעלדס וועגן דראַמאַטורגיע און טעאַטער. זיי פּאַלן אינגאַנצן צונויף מיט די אַנטשפּרעכענדיקע מיינונגען פון דער עלטערער אויפקלערערישער פּאָעטיק, כאָטש זיי ווערן ביי אַקסענ־פעלדן אַ ביסל נאַאיוו וואולגאַריזירט. פונקט אַזוי ווי די קלאַסישע אויפקלער־אידעאָלאָגיע ווערט בכלל פּאַראיינפאַכט אין דער השכלה, סיי אין דער העב־רייאישער, סיי אין דער יידישער, און ווייל דאָס האָט אַ שייכות ניט בלויז צו אַקסענפעלדס שאַפן, נאָר צו דער יידישער דראַמאַטורגיע אין משך פון עטלעכע צענדליק יאָרן אינעם 19טן יאָרהונדערט בכלל, איז כדאי זיך גענויער אַפֿ־צושטעלן אויף דעם דאָזיקן ענין.

אַ פּראָנצויזישער ליטעראַטור־טעאָרעטיקער פון דער מיט 18טן יאָר־הונדערט גיט איבער אין זיין פּאַלעמיק קעגן דער „וויינערלעכער קאַמעדיע“, ווי אַזוי עס איז דעמאָלט (1749) באַנומען געוואָרן דער מהות פון דער קאַמעדיע. „די קאַמעדיע איז דאָס געמעל פון אַקציעס אינעם געוויינלעכן וואַכעדיקן לעבן, אָדער אויב מע וויל בעסער זאָגן: די געוויינלעכע חסרונות און מעלות, וואָס פילן אויס דעם קרייז פונעם געוויינלעכן וואַכעדיקן לעבן. אין דער שילדערונג פון די גוטע און שלעכטע מידות באַשטייט דער אייגנטלעכער מהות פון דער קאַמעדיע. אויספירן די גרויסע אויפגאַבעס פון דער קונסט און פונעם קינסט־לער הייסט: אַנוואַרפן מיט פינקטלעכקייט די פּאַרטערען פון די מענטשן, אויסדריקן די כוונות און די נטיות פון זייער געמיט אויפן דייטלעכסטן אופן

און אַנווענדן דאָס אַלץ אויף צו פאַרבעסערן די מידות. * ס'איז באַקאַנט דירדאָס זאַץ: „די דיכטער דאַרפן אונדז בעסערן, בעסערן!“ דער דייטשער אויפקלערענישער ליטעראַטור־טעאָרעטיקער און דיכטער גאַטשעד דעפינירט די קאָמעדיע, ווי דאָס נאָכמאַכן פון אַ ניט־מאַראַלישער טואונג, וואָס מאַכט פריילעך דעם צוקוקער צוליב איר קאָמישן מהות און באַגלייך דערמיט דערציט עס אים מאַראַליש. ** דער דיכטער און געלערנטער געלערט דערקלערט די פונקציעס פון די פאַרשיידענע פיגורן אין דער קאָמעדיע:

„די שילדערונג פון פעלערהאַפטיקע פאַרשוינען ווייזט אונדז בלויז דאָס אומגעלומפערטע, דאָס פאַרקערטע און שענדלעכע; די שילדערונגען פון וואוילע פאַרשוינען ווייזט אונדז דאָס גערעכטע, דאָס שיינע און דאָס, וואָס מע דאַרף לויבן. יענע דאַרפן אונדז אַפּשרעקן פון די שלעכטע מעשים, די אַבער באַגייסטערן אונדז פאַר די גוטע מידות און מונטערן אויף דעם צוקוקער נאָכ־צוגיין נאָך זיי.*** עס ליגט אין דער אַפּשעטערישער טבע פון דער קאָמעדיע צו ברענגען מער נעגאַטיווע פיגורן, איידער פּאָזיטיווע, אָבער כדי דייטלעכער אונטערצושטרייכן די נעגאַטיווע, מוז מען אַנטקעגנשטעלן צו זיי אויך פּאָזיטיווע, זאָל זיין אַלס נעבן־פיגורן, מיט זייערע דרך־אגהדיקע מאַראַלישע גלאַסן און הערות (שאַסיראַן). אינעם לעבן, זאָגט דער גרויסער בירגערלעכער אויפ־

* מ. ד. שאַסיראַן אין *Réflexions sur le comique larmoyant* לויט לעסינגס אָפּהאַנדלונג: (1754)

Von dem weinerlichen oder rührenden Lustspiel

** די דאָזיקע אַלע אַרויסזאָגונגען זיינען אין אמתן אַ פאַראַפּראַז פון מאַליערס באַהויפטונגען: „... דער מעאַטער פאַרמאָגט אַ גרויסן כוח צו פאַרריכטן... די בעסע מוסטערן פון ערנסטער מאַראַל האָבן געוויינלעך ווייניקער מאַכט, איידער די סאַטירע, און קיין זאָך ווירקט ניט אַזוי אויף דער מערהייט מענטשן, ווי די שילדערונגען פון זייערע פעלערן. די פעלערן באַקומען אַ שווערן קלאַפּ, ווען מיר שמעלן זיי אַרויס אַזוי, אַז אַלע זאָלן פון זיי קאָנען אַפּלאַבן. מענטשן קאָנען לייכט אַריבערמאַרן פאַרוואורפן, אָבער חוץ קאָנען זיי ניט אַריבערמאַרן. זיי קאָנען מסכים זיין מיט דער מענה, אַז זיי זיינען שלעכטע, אָבער זיין קאָמיש ווילן זיי בשום אופן ניט.“ (פון זיין פאַרוואָרט צו „שאַרטיף“). די אויפקלערער באַמאַנען דערבוי, אַז ס'איז נויטיק צו שילדערן „דאָס וואַכעדיקע לעבן“ (שטייגער). די דערצייערשע פונקציע פון דער קאָמעדיע איז נאָך אַרויסגעשמעלט געוואָרן פון אַרויסאַמעלן אין זיין „פּאַעטיק“. די אויפקלערער, אָנגעהויבן פון אַזאַ פּריאיאָן אויפקלערער ווי מאַליער און אויסגעלאָזן מיט דעם שפעטן אויפקלערער שילער, — האָבן אויפגענומען דעם דאָזיקן אַנטיקיש־ראַציאָנאַליסטישן טעזיס און אים אַלזייטיק באַאַרבעט.

*** אין זיין אָפּהאַנדלונג: *Pro comedia commovente*: (1751), צימירס לויט

לעסינגס אויבן־דערמאָנטער אָפּהאַנדלונג.

קלערער לעסינג, זיינען פאראן גוטע און שלעכטע מוסטערן. „די קאמעדיע מאכט נאך די דאזיקע דערשיינונגען און נאך דורכן נאכמאכן דעם דאזיקן פאקט איז די קאמעדיע פיאיק צו באווייזן דעם פאלק ניט בלויז דאס, וואס מע דארף אויסמיידין צו טאן, און ניט בלויז דאס, וואס מע דארף יא טאן, נאך פארצושטעלן ביידע צוגלייך אין אַזאַ שייך, אין וועלכער איינס ווערט אונטער-געשטראַכן דורכן צווייטן.“ *

ענלעכע מיינונגען וועגן טעאטער און ענלעכע דראמאטורגישע פרינציפן געפינען מיר ביי אַקסענפעלדן ניט בלויז אין זיין שאַפן, נאך אויך דאָרט, וואו ער זאָגט זיך אַרויס אין באַוואוסטזיניקע, כאַטש זייער פרימיטיוו-פאַרמולירטע באַטראַכטונגען.

אין „דאָס שטערניטל“ (קאָפיטל 14) פּרעגט מיכל אַקסמאַנען: „נאָר וואָלט איך גערן געוואוסט: צו וואָס קומט צונויף דער טעאטער מיט די אַנשטעלן?“

אַקסמאַן (אייגנטלעך—אַקסענפעלד) ענטפערט: „... אַנו, מאַך אַ חשובן פון די זעקס שטיק, וואָס דו האָסט מיט מיר געזען שפילן אינעם טעאטער (אין ברעסלע, אין יאָר 1813—מ. וו.), אויב איטלעכס שטיק איז ניט אַ מוסר פאַר דעם מענטש...“ * קומט דאָך דער טעאטער צונויף בעסער פון אַ בעל-דרשנס מוסר-זאָגן. דאָ, אינעם טעאטער, בשעת מע האָט הנאה פון די אַנ-שטעלן, ווי דו, מיכל, רופסט עס, — פּעקלט מען אַריין איטלעכע, וואָס זעען און וואָס הערן, אין האַרצן אַריין מוסר, און אַ ראיה, אַז גוט איז ערלעך צו זיין, און גוטע לייט צו פּאָלגן גייט תמיד אויס צום גוטן. פאַרקערט, ווידער, איז עס אַ ראיה, אַז אַ בעל-גאוה, אַ שלעכטער מענטש, אַ הולטאַי, כאַטשע עס דאַכט זיך אויף אַ קורצער צייט, ער לויכט, קומט ער דערנאָך צו בזיונות און צו אַלע צרות. פון אַ בעל-דרשן וויל ניט איטלעכער הערן, און אַז מע הערט יאָ אַפילו, פאַרגעסט מען זיין דרשה און זיינע גוטע ווערטער מיט אַ שעה שפּעטער נאָך דער דרשה. די טעאטער-שטיק הערט איטלעכער צו מיט חשק *** און הערט גוט איטלעכס וואָרט. בלייבט עס טאַקע אינעם האַרצן. אַט געדענקסטו אַוודאי אַלע שטיק — וועל איך מיך וועטן?

„— אמת, — טוט מיכל אַ זאָג, — איך וועל איך אינדערהיים ווייזן. ביי מיר איז אויף יידיש אויפגעשריבן איטלעכס שטיק, מיטן נאָמען ווי עס הייסט,

* לעסינג, דאָרט.

** „... די באַשטימונג פון דער קאמעדיע באַשטימט דערין, אַז זי זאָל פאַר-ריכטן די מענטשלעכע חסרונות...“ (פון מאַלירעס פאַרוואָרט צו „טאַרשיף“).

*** דערמאַנען מיר זיך אין מאַלירעס ווערטער: „דער תכלית פון יעדער קאמעדיע באַשטימט דערין צו פאַריכטן די מענטשן, פאַרוויילנדיק זיי...“

אַבי איך האָב נאָר דעם נאָמען פונעם שטיק, וועל איך שוין אויסנווייניק, אַפילו אין לויטהאַיעפאָליע קאָנען דערציילן דאָס גאַנצע שטיק. (אגב: אַן אַנצור-הערעניש אויף ליטעראַרישע ווירקונגען פונעם דייטשן פּראָווינק־טעאַטער — מ. וו.)

אַקסענפעלד דערקלערט ווייטער דעם פּראָסטן ליינער־עולם, אַז טעאַטער איז ניט סתם בדחנות און קינדערשע אַנשטעלן, נאָר אַן ערנסטע זאַך. „דער, וואָס האָט ממציא געווען (אַנטדעקט—מ. וו.) דאָס ערשטע מאָל די זאַך פון אַ טעאַטער, האָט געהייסן אַריסטאָטעלעס * — אַפילו פּראָסטע יידן זאָגן: קלוג נאָר ווי אַריסטאָטעלעס, — דאָס איז פאַר עטלעכע טויזנט יאָר געווען זייער אַ גרויסער וועלט־חכם אין אַלע חכמות פון דער וועלט. דער האָט געזאָגט: אַ טעאַטער איז אַ חדר, וואו מענטשן לערנען זיך גוט און פרום און ערלעך צו זיין (דאָס טעאַטער איז די שולע דער טוגענד)“. אַצינדערט ווייסטו, מיכל, צו וואָס עס קומט צונאָך, אַיאָ? דער שמועס ענדיקט זיך מיט דער וויכ־טיקסטער טענדענץ אַקסענפעלדס, מיט אַן אַנגריף אויף רביים און חסידים.

אין זיין ווענדונג צום בילדונג־מיניסטער אין יאָר 1841 דערקלערט אַקסענפעלד: „עס איז אַלזאָ בייטיק געווען אַנווענדן אַן אַנדער מיטל (ווי פון די העברייאישע משכילים—מ. וו.) — שרייבן אויף אַזא שפּראַך, וואָס איז פאַרשטענדלעך דעם פשוטן יידישן עולם, אַרויסגעפינען קאַמישע און צוגלייך באַלערנדיקע געשענישן פון ווירקלעכן לעבן, צוציען דעם לעזער מיט אַ מעשה, אַזוי אַז אומעטום זאָל אַרויסטרעטן דער אמת, אַבער אין אַ פּיינער פאַרם פון אַן אינטערעסאַנטער דערציילונג (געמיינט איז ניט דווקא פּראָזע, ער דעזיט ווייטער אויך וועגן זינע „דראַמעס“ און „קאַמעדיעס“—מ. וו.), אַט די שווערע אַרבעט האָב איך גענומען אויף זיך... די סאַטירע, די דאָקטיק און „דערציילונג“ מוזן זיין צונויפגעבונדן, דעם עולם וועט אַזוי־אַרום קלאַר ווערן זייער (די חסידים—מ. וו.) ווילדע צביעות, ער וועט מוזן דערפילן אַ פאַראַכטונג צו דער גאַנצער חסידישער סעקטע, און דערמיט ווערט דערגרייכט מיין ציל.“

עטינגער באַטאָנט אין זיין פּראָספּעקט (זע ד״ר שלמה עטינגערס כתבים, באַנד 1, ז. XXVIII) אַלס מאַטיוו פאַר זיין שרייבן אין יידיש בלויז דעם פּאַקט, אַז דאָס „געפעלט“ אי דעם פּראָסטן, אי דעם געבילדעטן ליינער — אַ רייך־עסטעטישער מאַמענט. אַקסענפעלד זאָגט אַבער קלאַר: „מיין ציל איז ניט געווען אַרויסצושטעלן זיך אַלס פאַרפּאַסער (וואַרים איך וואַלט דאָך געקאַנט שרייבן אויף אַן אַיראָפּיאישער שפּראַך), נאָר בלויז צו ברענגען נוצן מינע ברידער, וואָס לייך אונטערן יאָך פון אַבערגלויבן“ (1842).

* אַקסענפעלד וויל זאָגן, אַז אַריסטאָטעלעס איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט באַארבעט די מעאַרע פון מעאַטער. און מעאַרעמישע אַפּהאָנדלונגען וועגן מעאַטער פאַררופט זיך די אויפקלערונג אָפּט אויף דער „פּאָעטיק“ פון אַריסטאָטעלעס.

אויך זיינע צייט־חברים און לייענער האָבן אזוי באַנומען און פאַרמולירט אַקסענפעלדס „ציל“. מיר זעען דאָס פון טוגענהאַלדס בריוו פון יאָר 1840 צו אַקסענפעלדן און פון דער הקדמה, וואָס די אַרויסגעבער פון זיין ליטעראַרישער ירושה שרייבן צו דער „גענאַרטער וועלט“ (1869): „אומעטום זעען מיר, ווי דער מחבר לאַכט אויס די אַלע נאַרישע אַבערגלויבישע זאַכן אָדער מנהגים, וואָס האָבן זיך מאַוּתוויוו צוגעקלעפט מיט דער צייט צום ייִדישן פּאַלק, אומעטום זעען מיר, ווי ער גיט צו פאַרשטיין אַלע פעלער און שלעכטע מידות, וואָס האָבן זיך ביי יידן מיט דער צייט איינגעקאַרעניעט.“ דאָס אייגענע חזרט איבער י. לערנער * זייער אויספירלעך, כאַטש טאַקע איבערגעטריבן, ווייל אין דער שיין פון דער נאַטוראַליסטישער, אוטיליטאַריסטישער טעאָריע פּיסאַרעווס. דער קאַמעדיע־זשאַנר איז, הייסט דאָס, ביי אַקסענפעלדן ניט בלויז אַ רעזולטאַט פון אַ „קינסטלערישער נטיה“, נאָר ער האָט זיך אים אויך רע־קאַמענדרט אַלס באַזונדערס פּאַסיק פאַר זיין געזעלשאַפֿטלעכער טענדענץ. לויט די טראַדיציעס און דער פאַרמעלער צוגעגרייטקייט פון דער ייִדישער ליטעראַטור און שפּראַך האָט די קאַמעדיע געהערט צו די פּאַסיקסטע זשאַנרען פאַר געזעלשאַפֿט־קריטיק. זי האָט געהערט צו די פּאַסיקסטע אויפקלערעריש־דערציערישע מיטלען, אַלצאיינס צי מע האָט זי געזען געשפּילט אָדער נאָר בלויז געהערט לייענען.

2. שטייגערישקייט און אינטעריגע

אַקסענפעלדס פּיעסעס זיינען ניט קיין קאַמעדיעס פונעם פּאַעטיש־געהויבענעם קלאַסישן אָדער פּסעוודא־קלאַסישן זשאַנר. זיי געהערן אייגנטלעך אויך ניט צו דעם זיסלעכן מין פון דער „וויינערלעכער קאַמעדיע“, וואָס מיטט אַריין אין די קאַמישע אויך גוזמאדיק־פּאַטעטישע עלעמענטן. זיינע פּיעסעס פאַרמאָגן אַבער יענע דאָזע סענטימענטאַלישקייט, וואָס די אויפקלערערישע קאַמעדיע האָט לויט איר סאַציאַלער טענדענץ, לויט איר „דאַרשט נאָך בירגער־לעכער גערעכטיקייט“ געמוזט האָבן. אַפילו אין דער טראַגעדיע, ריכטיקער—טראַגיק־קאַמעדיע, „דער ערשטער ייִדישער רעקרוט“ גייט אַקסענפעלד ניט נאָך נאָך הויכע קלאַסישע טראַגיש־פּאַטעטישע („העראַאישע“) אָדער קאַמיש־וויינערלעכע מוסטערן. פון די אַלע סכּנות — פאַר אַקסענפעלדן וואָלטן דאָס געווען סכּנות — האָט אים געראַטעוועט זיין שטייגערישער רעאַליזם. זיינע פּיעסעס געהערן צום מין „מעשטשאַנישע“, רירנדיק־קאַמישע פּאַמיליען־געמעלן אין טצענישער פאַרם. אַקסענפעלדס אוממיטלבאַרע ליטע־ראַרישע מוסטערן זיינען קאַנקרעט נאָך ניט אויסגעפאַרשט געוואָרן. אַבער,

* אין זיין רוסישער כראָשור וועגן י. אַקסענפעלדס ווערק (אָדעס 1868).

ווי געזאגט, מע וועט זיי דארפן זוכן ביי יענע צווייט- און דריט-ראנגיקע דייטשע, רוסישע און אפשר אויך פראנצויזישע (איבערגעזעצטע) קאמעדיעס- און וואָדעווייל-שרייבער, וואָס פלעגן שטייגעריש שילדערן דאָס סוחרישע פאַמיליען-לעבן, ביי די שרייבער, וואָס ציען זייער טראַדיציע ווייניקער פון דער „קאָמעדיאַ ערוּדיטאַ“ און מער, אַזוי צו זאָגן, פון דער „קאָמעדיאַ דעל אַרטע“. עס האָט אַ פנים, אַז דער קאַצעבו- „טעאַטער“ האָט אויף אַקסענפעלדס שאַפן געהאַט אַ באַשטימטע ווירקונג. מע דאַרף אויך רעכענען, אַז ער איז געווען באַקאַנט מיט יידישע טעאַטער-שטיק און פּובליציסטיש-דיאַלאָגישע ווערק, וואָס זיינען ביז אים און אויך אין זיין צייט געשריבן געוואָרן פון די משכילים (ווי לעווינזאָנס „הפּקר-וועלט“, עטינגערס „סערקעלע“, די אַנאַנימע „די גענאַרטע וועלט“, וואָס ווערט דאָך פון אים דערמאָנט), כאַטש עס פילט זיך גראַד פון זיי ניט קיין דייטלעכע השפּעה, טיזן אפשר אין ווייניקער וויכטיקע פרטים.

עס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר אַקסענפעלדן, ווי בכלל פאַר דער עלטערער השכלה אין יידישער שפּראַך, אַז ער האָט קיין איין אינציק מאָל ניט געפרוּאווט געבן קיין „העלדישע“ פיגורן, קיין פּאָעטיש-פּאָעטישע טראַגעדיע, אַדער דאָס, וואָס די אַריסטאָטעלישע פּאָעטיק רופט אָן „פּאָעטישע געשעענישן“. דער יידישער השכלה איז פרעמד די קלאַסיש-גרויסאַרטיקע העראַאישע, דער- הויבענע טעמע, פונקט אַזוי איז איר אויך פרעמד די ביבלישע טעמע, וואָס איז געווען דער אויסדרוק פון קלאַסיציזם אין דער העברייאישער השכלה. דאָס הענגט ניט אָפּ פון דער טאַלאַנט-מדרגה. גרעסערע, אָבער אויך אַ סך קלענערע דיכטערישע טאַלאַנטן, איידער אַקסענפעלד, האָבן אין דער עלטערער און יינגערער העברייאישער השכלה באַהאַנדלט דווקא פּאָעטיש-קלאַסישע, לחלוטין ניט-שטייגערישע, געהויבענע טעמעס אין אַן אַנטשפּרעכי- קער דראַמאַטישער, פּאָעטישער, אַדער פּראָזאַאישער פּאַרם (פון ד. פ. מענדעס, נ. ה. וויזל, מענדל ברעסלע, שמואל ראַמאַנעלי, מ. לעטערס — ביז צו די לעבענזאָנס, מאַפּאן און וויטער). דער זעלבער גאַטלאַבער, וואָס האָט געשריבן זיין יידישן „דעקטוד“, האָט אויף העברייאיש געשריבן פּאָעטישע לידער און אַ פּסעוודאָ-קלאַסישע (לויט דער לוצאַטאַ-טראַדיציע) אַלעגאָריע („תפּארת לבני בניה“), וואָס וואָלטן אויף יידיש דעמאָלט ניט מעגלעך געווען; דער זעלבער לעווינזאָן, וואָס האָט געשריבן די „הפּקר-וועלט“ און „פורים-שפּיל אויסגערופן אין שול“, האָט אויף העברייאיש געשריבן מליצהדיקע, פּסעוודאָ-קלאַסיציסטישע לידער און היסטאָריש-אַלעגאָרישע ניט-רעאַליסטישע בילדער אין פּראָזע.

די סיבה ליגט דאָ ניט אין דער שפּראַך. צענדליקער יאָרן שפּעטער האָבן אַ סך קלענערע טאַלאַנטן ווי אַקסענפעלד באַהאַנדלט אין יידישע פּיעסעס גאָר

געהויבענע פּאָעטיש־פּאָעטישע מאַטיוון (פון גאַלדפּאָדן ביז גאַרדין און ווייטער).

דאָרט, וואו דער זעלבער לעווינזאָן נעמט זיך צו ערנסטער געזעלשאַפֿט־קריטיק, איז ער אויך אויף העברייאיש שטאַרק רעאַליסטיש. דאָרט הערן אויף אַלע מליצהדיקע חנדלעך. אַזוי איז, למשל, אין דעם ביז גאַר שאַרפן סאַטירישן פּאָסקוויל „תולדות פלוני אלמוני הכוזבי“ (1851), אין די סאַטירעס „עמק רפאים“, „דברי צדיקים“, אין דער ליד „בי כסא“ א. א. וו.

דערביי דאַרף מען פעסטשטעלן, אַז די דאָזיגע רעאַליסטיש־סאַטירישע ווערק זיינען אַפילו אין שפּראַכלעכן זינען אַ סך נעענטער צום יידישן שפּראַך־נוסח, אידער צו דער העברייאישער מליצה. אין „תולדות פלוני אלמוני הכוזבי“ קאָן לעווינזאָן ניט אויסקומען אַן אַ יידישן צוגאַב („פורים־שפיל אויס־גערופן אין שול“). „דברי צדיקים“ איז געשריבן אין אַ מיין יידיש־העברייאישן זשאַרגאָן, וואו עס ווימלט פון יידישע ווערטער און זאַצן און וואו די העבריי־אישע זאַצן גופא זיינען וואָרט־ווערטלעך און אומגראַמאַטיקאַליש איבער־געזעצט דירעקט פון יידיש. אויף אַ „געבראַכענעם“ חסידיש־העברייאיש ווערט איבערגעגעבן „דברי צדיקים“ אין „ילקוט ריב“ ל, ז״ו 144-149) אַ יידישער שמועס מיט אַלע קנייטשן און שטיק (ענלעך ווי אין „מגלה ממירין“).

אגב, דאַרף מען אין דעם דאָזיקן סאַטיריש־פּאַראַדיסטישן העברייאישן נוסח פון דער פריאיקער השכלה זען די קוואַלן און די ליטעראַרישע טראַג־דיזיעס פאַרן „מאָדערנעם“ העברייאישן פּראָזע־סטיל, וואָס מענדלעך און נאָך אים ביאַליק האָבן געשאַפּן. דאָס, וואָס ס׳איז אורשפּרינגלעך געווען געמיינט פאַראַדיסטיש, איז שפּעטער דורכסטיליזירט געוואָרן אויף אַן ערנסט...

ניט די שפּראַך האָט גורם געווען די שטייגער־שקייט און די „וואַכע־דיקייט“ פון אַקסענפעלדס טעמאַטיק און סטיל, נאָר פאַרקערט, דער כאַראַקט־טער פון דער געזעלשאַפֿטלעכער טענדענץ האָט אַנגעוויזן דער יונגער רוסיש־יידישער השכלה, אין וועלכער שפּראַך זי דאַרף שרייבן, נאָך וועלכע ליטעראַרישע טראַדיציעס און מאַנירן זי דאַרף נאָכגיין, אויב זי וויל רעאַליזירן איר געזעלשאַפֿטלעכן ווילן. די יידישע השכלה־ליטעראַטור האָט אָפּט אויס־געדריקט אַנדערע סאַציאַלע שיכטן און שטענדיק זיך געווענדט צו אַנדערע שיכטן, ווי די העברייאישע השכלה. לויט איר גאַנצן מהות האָט די השכלה אין דער יידישער שפּראַך געמוזט זיין וואַכיקער און פילבאַרער ביים קאַנ־טראַלירן די ווירקזאַמקייט פון אירע ליטעראַרישע מיטלען. דאָס שרייבן יידיש איז געווען דער אויסדרוק פונעם ווילן אַריינצוטראַגן די אויפקלערונג אין די פּאָלקס־מאַסן. דאָס אַליין איז שוין געווען אַ טיף־רעאַליסטישער שטריך. דאָס אַנקומען צו העברייאיש איז שוין גופא געווען אַ ראַמאַנטישער שטריך, אַ מיין אַנטלויפן פונעם לעבן.

לעווינזאָן דערקלערט וועגן יידיש: „ . . . און די דאָזיקע שפראַך, וואָס מיר מיר רעדן אין דעם לאַנד, די אַזוי־גערוּפּענע יידיש־דייטשע שפראַך, וואָס מיר האָבן אַנטליען פון די דייטשן, איז אַ פאַרדאַרבענע ביו גאַר... דערצו נאָך קלעקט אונדז די דאָזיקע שפראַך אונדזערע בלויז פאַר המונישע ענינים און פּראָסטע שמועסן. און אַזוי באַלד מיר ווילן אַנרופן אַ באַגריף פון די דער־הויבענע זאַכן, ווערן מיר שטום. צי איז דאָס ניט אַזוי?“ (תעודה בישראל, וואַרשע, 1878, זײַ 33-34). עס איז אַבער קלאָר, אַז גראַד די דאָזיקע „באַגריפן פון די דער־הויבענע זאַכן“ זיינען אין יענער צייט און אין יענער סביבה געווען און האָבן געמוזט זיין „מליצות וועגן העכסט־בטלנישע זאַכן“; און גראַד דווקא „די המונישע זאַכן און די פּראָסטע שמועסן“, למשל טאַקע אַפילו פון לעווינזאָנען גופא, אַשטייגער זיין „הפּקר־וועלט“, זיינען געווען דאָס סאַמע „דערהויבנסטע“, פאַרשריטלעכסטע, לעבעדיקסטע, אינטערעסאַנטסטע פון זיין גאַנצן שרייבן. אויף העברייאיש האָט מען געקאָנט מאַכן דערהויבענע, אַבער אומנוציקע האַוואַיעס, אויף יידיש האָט מען געקאָנט און געמוזט רעדן קלאָרע רייד וועגן ברענענדיקע ענינים.

אויף העברייאיש האָט מען נאָר געקאָנט פּסעוודא־הומאַניסטיש „קאָנ־סערווירן“, „קולטיווירן“, ווירקן צווישן אַ דינעם שיכט „אינטעליגענץ“ פון קלויזניקעס, בטלנים, באַלעבעסלעך, צווישן מענטשן, וואָס זיינען שוואַך געווען פאַרבונדן מיטן פּראָדוקטיוון לעבן און מיט דער געוועזענע פּטלעכקייט. האָט מען דאָס געקאָנט טאָן אין דער פּאַרם פון עפיגאַנישער פּסעוודא־קלאַסיק אַדער ראַמאַנטיק.

די השכלה אין דער יידישער שפראַך איז באַלד פון איר אָנהייב אָן גע־שטויסן געוואָרן דורך איר אויפגאַבע צו רעאַליסטישע פאַרמען און מאַנירן, צו קאָמיק און סאַטירע, צו וואַכעדיקער שטייגער־שילדערונג. סיי אין דער פּיעסע, סיי אינעם ליד און סיי אין דער פּראָזע.

* * *

די ליטעראַטור פון דער יידישער השכלה איז ראַציאָנאַליסטיש. אירע אידייען זיינען גראַדליניק. זי האָט אַ קנאַפן חוש פאַר פּסיכאָלאָגיע, פאַר איר־ראַציאָנאַלע געפילן, דעטערמינאַציע און טראַגיק איז איר פרעמד. דעריבער איז די יידישע השכלה־ליטעראַטור פרעמד געווען די אייגנטלעכע קלאַסישע טראַגעדיע, פּונקט אַזוי ווי ס'איז איר פרעמד געווען די כּוונה צו וועלן אַנט־ווילקלען אינדיווידועלע, „שטאַרק־פּסיכאָלאָגישע“ אַדער „העלדישע“ כאַראַקטערן. זי איז אויסן געווען צו שילדערן כאַראַקטער־טיפּן, מוסטערן פון גאַנצע געזעלשאַפטלעכע גרופּעס, „שטאַנדן“ (דיראַ) און זייער אויפפירונג אין אַ באַשטימטער סיטואַציע, ביי באַשטימטע באַדינגונגען.

אין די פּיעסעס פון די יידישע משכילים, פּונקט ווי בכלל אין דער

טיפישער בירגערלעכער קאָמעדיע פון דער אויפקלער־צייט, אַנטוויקלט זיך די סיטואַציע ניט דער עיקר פון די אינדיווידועלע כאַראַקטערן (ווי, למשל, אין די טראַגעדיעס פון שעקספירשן טיפ: „אַטעלאָ“, „האַמלעט“). נאָר די כאַראַקטערן, וואָס פאַרמאָגן מער געזעלשאַפֿטלעכע טיפישקייט, איידער איינ־דיווידועלע פּערזענלעכקייט, באַווייזן זיך ביי דער געלעגנהייט פון אַ סיטואַציע. דאָס אַנטשיידנדיקע איז דאָ די סיטואַציע, און ניט די פּערזענלעכקייט.

די בירגערלעכע געזעלשאַפֿט־קריטיק וויל אונטערשרייכן די ראל פון די באַדינגונגען, קעגן וועלכע זי קעמפט, און איז ניט פאַראינטערעסירט צו דעטערמינירן (ווי אין דער פּסיכאָלאָגישער כאַראַקטער־טראַגעדיע אָדער כאַראַקטער־קאָמעדיע) די טאַטן און פאַסירונגען פון אַ מענטשן דורך זיין פּסיכאָלאָגישן כאַראַקטער. אויפקלער־פּעריאָדן לייגן אין דער ליטעראַטור מער דעם טראַפּ אויף דעם, וואָס עס ווערט געטאָן, און אויף דעם, וואָס עס פאַסירט (אויף דער אַקציע). איידער אויפן פּסיכאָלאָגישן „פאַרוואָס“. די הויפּט־זאַך אין דער קאָמעדיע, — זאָגט דידראָ, — איז ביז איצט געווען דער כאַראַקטער; דער שטאַנד — אַ צופעליקע זאַך. איצט אָבער מוז דער שטאַנד ווערן די הויפּט־זאַך, און דער כאַראַקטער דאָס צופעליקע.*

אויך ביי אַקסענפעלדן ווערן שטאַרק באַטאָנט די פּאַבול, די אַקציע, די סיטואַציע און די באַדינגונגען. די אויפקלערערישע ליטעראַטור־טעאַרעטיקער האָבן שטענדיק אונטערגעשטראַכן דעם פּרימאַט פון דער פּאַבול און אַקציע (דידראָ לעסינג). ביים אויפבוי פון דער פּאַבול און דער אַקציע איז די אויפ־קלערערישע קאָמעדיע ניט געפּענטעט, פּריי, אַבי זיי, די פּאַבול און אַקציע, אַנטשפּרעכן כאַטש אויף אַ ווייטן אופן צו דער וואַרשיינלעכקייט און מעגלעכ־קייט. די אויפקלערערישע קאָמעדיע שעמט זיך ניט מיט די פּאַלקסטימלעכע לוסטשפּיל־מיטלען; מיט די כל־מיני פאַרשטעלענישן, אָפּנאַרענישן, אומ־געריכטע פאַסירונגען, צופעליקייטן, פאַרבייטונגען, מיספּאַרשטייענישן, דער־קענונגען און אַפילו מיט וואַדעווייל־בּופּאַנישע איינפאַלן (די אַזוי־גערופּענע Lazzi).

* * *

דאָס אַלץ וועלן מיר ביי אַקסענפעלדן געפּינען אין אַ סך אַ ברייטערער מאַס, ווי ביי עטינגערן. ניט בלויז דערפאַר, ווייל ער איז געווען ווייניקער קינסטלעריש פּילבאַר און פּייאיק צו אַ געשמאַקפולן קאַנטראָל פון מיטלען (נאַאיווע וואַלאַגאַריזירונגען פּעלן טאַקע ניט ביי אַקסענפעלדן), נאָר אויך דער־פאַר, ווייל עטינגער האָט זיך לויטן סאַציאַלן זין פון זיין שאַפּונג מער ווי אַקסענפעלד געקאַנט אַריענטירן אויף די מוסטערן פון דער קלאַסישער

* אין די Entretiens צו זיין Le Fils Naturel (1757).

מאליער-טראדיציע, אפילו ווען ער האט זיך פאבול גענומען פון צווייט-ראנגיקע קוואלן. „סערקעלע“ אריענטירט זיך סוף-כל-סוף אויף מאליערס „טארטיף“, וואס איז אין דער אייראָפּיאישער ליטעראַטור שוין זייט לאַנג קאָמבינירט געוואָרן מיטן „בירגער אַלס אַדעליקער“ און אויסגענוצט געוואָרן אויף פרויען-פיגורן: „דער פעטער פון אַמעריקע“ — אויף פּיקאַרס, מאַליערס אַ נאַכגייער, קאָמעדיע (וואָס שילער האָט איבערגעאַרבעט אונטערן טיטל „דער נעפּפּע אַלס אַנקל“); אין זיינע לידער און משלים — אויף פאַרשיידענע קלאַסישע מוסטערן. לויט זיינע געזעלשאַפטלעכע כוונות, און מילא וואָס שייך דער מעגלעכקייט זיך אַפּצוגעבן צו קלאַסישע עסטעיטישע פאַרמען, איז עטיג-גערס סיטואַציע געווען אַ סך נעענטער צו דער סיטואַציע פון די העברייאישע משכילים, איידער אַקסענפעלדס.

אין אַקסענפעלדס פּיעסעס איז די אַקציע דערפּינדונגס-רייכער, קאַמ-בינרטער און טאַקע אויך נאַאיווער צוגעטראַכט, איידער ביי עטינגערן, וואו זי, די אַקציע, איז ווייניקער אַ „זעלבסט-צוועק“ און מער אונטערגעוואָרפן דעם צוועק צו באַוווּיזן כאַראַקטערן. דאָ פּילן זיך מער-אַנטוויקלטע בירגער-לעכע פאַרהעלטענישן, מער-זיכערע און פעסטערע. עס הייבט זיך אָן צו באַוווּיזן אַ גרעסערע נטיה צו פּסיכאָלאָגישער כאַראַקטער-שילדערונג. די ליטעראַטור פּראַווט זיך באַציען מיט מער נאַכגעביקייט און מילדקייט אַפּילו צו די קריטיקירטע נעגאַטיווע פיגורן.

ביי אַ באַשטימטן אַנטוויקלונגס-עטאַפּ פון בירגערטום, ווען עס ווערט אַפּגעשוואַכט די פּריערדיקע קעמפּערישע געזעלשאַפט-קריטיק, באַוווּיזט זיך אין דער ליטעראַטור אַ נטיה צו שילדערן דאָס לעבן כלומרשט „אַזוי ווי עס איז“, דאָס הייסט אָן דעם פאַרשאַפטן אינטערעס עס איבערצומאַכן. פון אַזאַ מין נאַכגעביקייט און מילדקייט הייבן מיר אָן צו פּילן באַשטימטע שטריכן ביי עטינגערן, דער אַקטיוו-קריטישער אימפעט איז ביי אים אַ סך שוואַכער, איידער ביי אַקסענפעלדן. עטינגער איז שוין מער שילדערער, אַקסענפעלד — מער אַ דערווייטער. ער איז מער אויסן, ער דאַרף נאָך אַ סך דערווייזן, אי די פּאַקטן, אי די באַדינגונגען, אַזוי ווי זיי זיינען און ווי זיי וואַלטן געדאַרפט זיך אַנדערש.

דעריבער ליגט אין זיין שאַפן דער טראַפּ אויף דער סיטואַציע, אויף די „באַדינגונגען (דידראָ: Les conditions). די פּאַבול באַוועגט זיך ניט לויטן כאַראַקטער פון די פאַרשוּינען, נאָר פאַרקערט, די אַקציע פון די פאַר-שוּינען ווערט באַוועגט לויט דער פּאַבול, און די פּאַסירונג — לויט די באַ-דינגונגען אין דער געזעלשאַפט. אין אַ געוויסער מאָס איז דערמיט פאַרבונדן די שוואַכע פּסיכאָלאָגישע צייכענונג פון זיינע פיגורן, וואָס פאַרוואַנדלען זיך אַפּט אין כמעט האַמעטענע כאַראַקטער-מאַטקעס פאַר גאַנצע „שטאַנדן“.

אַט־די באַוואוסטזיניקע נטיה צו שילדערן די „באַדינגונגען“ מוז אין אַ באַשטימטן אַנטוויקלונגס־עטאַפּ פירן צו דער שטייגערישער זשאַנר־מאַלעריי...
* * *

אַבער ווי רעאַליסטיש אַקסענפעלד איז אינעם שטייגערישן מאַלן, אַזוי ווייניק רעאַליסטיש איז ער וואָס שייך דער פּאַבול און דער אינטריגע. דאָס איז אויך אַ שטריך פון דער פּריאיקער בירגערלעכער דראַמע. אין דעם פרט איז ניט פאַראַן קיין גאַר גרויסער חילוק צווישן עטינגערן און אַקסענפעלדן. די בירגערלעכע דראַמע (פון דער אויפקלער־צייט) באַמיט זיך ניט באַזונדערס אַרויסצוגעפינען „נאַטירלעכע“ פּראָסטע פּאַבולעס. פאַרקערט, זי באַנוצט שטענדיק אַ באַגרענעצטן קרייז פון באַשטימטע טראַפּאַרעטיש צוגערטראַכטע, אַפט צופעליקע און „אויסערגעוויינלעכע“ פּאַסירונגען, וואָס זיינען פּאַפּולער אינעם „פּאַלקסטימלעכן“ שפּיל, אַדער לויט דעם נוסח פונעם סטיליזירטן וואַדעויל*. די אויסערגעוויינלעכקייט פון די פּאַסירונגען, וואָס דאַרפן אויפ־רייסן די געליווערטע באַדינגונגען, פּאַסן צו די נאַאיווע דערוואַרטונגען און האַפענונגען אין אַ מאַמענט פון היסטאָרישן איבערבאַרן. בעת די אויפ־שטרעבנדיקע סאַציאַלע שיכטן לעבן נאָך דערווייל אין באַגרענעצטער וואַכעדיקייט. פּילנדיק דעם קומענדיקן איבערבאַרן אין די געזעלשאַפֿטלעכע באַדינגונגען, ווייסן די נייע סאַציאַלע שיכטן נאָך ניט די רעאַלע גרענעצן פון די ענדערונגען, וואָס דאַרפן קומען, און שטעלן זיך גערן פאַר אומבאַגרענעצטע גליקלעכע (אַדער אומגליקלעכע) צופאַלן און פּאַסירונגען.

די פּאַבול, די אינטריגע אין אַקסענפעלדס פּיעסעס איז ניט קיין „אומ־מעגלעכע“, זי איז ניט דורכאויס אומוואַרשיינלעך. אַקסענפעלד באַמיט זיך זי צו מאַכן וואַרשיינלעך און מעגלעך. זיין פּאַבול איז אַבער ניט גענומען פונעם פּראָסטן טיפּישן שטייגערישן לעבן. זי איז אויסערגעוויינלעך, בויט זיך אויף זעלטענע פּאַסירונגען. אין די ראַמען פון דער אַנטשפרעכנדיקער טראַפּאַ־רעטישער „סוזשעטישקייט“ זיינען די אינטריגעס אין אַקסענפעלדס פּיעסעס דערפּינדונגס־רייך און פּלינק אויסגעפירט.

בכלל אַבער זיינען זיי, די אינטריגעס, אין תּוך ניט קיין טיפּישע פּאַסירונג־גען, נאָר צופעליקע, אומגעוויינלעכע. עס איז ניט טיפּיש, נאָר אַ „מעשה נורא“, אַז אַ נחמן דער גרויסער זאָל זיך פון גרויס ליבע אַליין און פּרייוויליק

* פּאַרגלייך, אגב, די שמעע פון „מאָן און ווייב“ מיט גריבאָיעדאָוס וואַדעוויל „קטאָ בראַט, קטאָ סעסטראַ“, דער אינצעסטווער (אינצעסט — בלוט־שאַנד, די פּאַר־באַטענע חתונה צווישן נאָענטע קרובים) טראַגישער מאַטיוו פון דער אַנטיקע איז אין איראַפּע שוין לאַנג פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קאָמעדישן און אַפילו וואַדע־ווילישן סוזשעט. אויף אַזאָ אופן ווערט די דאָזיקע שמעע אויסגענוצט אויך אין „שמערנטיכל“.

אָפגעבן אין סאָלדאַטן, און נאָך ווייניקער, אַז אַ פרומעלע זאָל צוליב דעם שטאַרבן פון האַרצווייטיק א. אַז. זון. די אינטריגע אין דער „גענאַרטער וועלט“ מיט דער פּאַנטאַזיעפולער שדיים־אַפּאַרעריי האָט אינעם דעמאָליטיקן שטייגער שווערלעך געקאָנט פּאַסירן. די קאָמפּליצירטע צופאַלן אין „מאַן און ווייב“ זיינען כמעט אַוואַנטוריטיש א. אַז. זון.

די דאָזיקע „אינטריגעס“ שטאַמען פונעם טריוויאַלן לוסט־שפּיל מיט זיינע אומבאַגרינעצטע מעגלעכקייטן. די סכעמע איז: אַ ליבע ווערט געשטערט דורך די קרובים, איבער עקאָנאָמישע מאַטיוון, איבער יחוס, אָדער פון אַ זייטיקן פרעטענדענט — איבער אייפּערזוכט. כּיטרע שטיק פון די פּאַרליבטע און זייערע העלפּער, אָדער אַ מעכטיקער קרוב, וואָס דערשיינט פּלוצים צו־פעליק און אומגעריכט פון דער פרעמד, לייון און בינדן אויף די קאָמפּליקאַציעס, וואָס ענדיקן זיך ביי אַ קאָמעדיע (שוישפּיל) אויף אַ גליקלעכן אופן, ביי אַ דראַמע אָדער מעאָל־ראַמע און טראַגיק־קאָמעדיע — טרויעריק. די אומגעהאָפטע, אומגעריכטע גליקלעכע צופאַלן און פּאַסירונגען באַטייטן אָבער אין דער „בירגערלעכער“ פּיעסע גאָר עפעס אַנדערש ווי אין פּריערדיקן עלטערן פּאַלקסטימלעכן פּאַרס. דאָרט איז דאָס אַ שפּיל פון דער פּאַנטאַזיע, אַ וואונטש, וואָס האָט ניט קיין אויסזיכטן פאַרווירקלעכט צו ווערן, ווי פּאַנטאַטישע גליקלעכע פּאַסירונגען אין דער פּאַלקס־מעשה. דאָ אָבער האָט די אַוואַנטוריטישקייט גאָר אַן אַנדער באַדייט. נייע סאַציאַלע קלאַסן הייבן אָן צו באַקומען אַ פּאַרשטעלונג וועגן די מעגלעכקייטן, וואָס עפענען זיך פאַר זיי, און זיינען דערווייל אויף אַ נאַיוון אופן מגזם, וואָרטנדיק אומגעריכטע גליקן.

3. קאָמפּאָזיציע און פּאָבול

די קאָמפּאָזיציע־אַנעלע סטרוקטור פון אַקסענפעלדס פּיעסעס ווייזט אומעטום ביי אַ באַשטימטן פונקט אָן אייגנאַרטיקן שאַרפן איבערבּראַך דאָרט, וואו עס הייבט זיך אָן די אייגנטימלעכע „פּעריפעטיע“. ביז צו דעם דאָזיקן פונקט האַלט די קאָמפּאָזיציע אין איין אַנוואַקסן, ביי דעם פונקט אָבער ברעכט זי זיך איבער, און עס הייבט זיך אָן אַ דערציילן אויף צוריק, רעטראַספּעקטיוו. די אַקציע, וואָס קומט דאָן נאָך פּאַר, איז בלוז אַ פינאַלישע, זי אַנטוויקלט מער גאַרנישט. די קאָמפּאָזיציע שטראַמט אויס ביז צום סאַמע סוף, אין דער מיט־ברעכט זיך די קאָנסטרוקציע קונציק איבער. דער הויך־פונקט ווערט ניט געוויזן — ער ווערט איבערגעהיפט און אין אַ קומענדיק בילד צוריק־קונדיק דערציילט און פאַרענדיקט מיט אַ פינאַל פון אַן עפּילאָגישן כאַראַקטער.

אַקסענפעלד הייבט אָן זיינע פיעסעס מיט ברייטע זשאַנר־שילדערונגען אין אַ שטייגער־קריטישער פלאַך, זיי דאַרפֿן דינען ווי אַ פּאָן פּאַרן סוזשעט און דער אינטריגע. אָבער דאַרט, וואו דער סוזשעט הייבט זיך אָן צעוויקלען, הערט פּלוצים אויף דער גלייכער שטראַם און ברעכט זיך איבער. דער דיאָקטישער מאַמענט פון דער אינטריגע רייסט אויף דעם סטרוקטורעלן גאַנג. די סטרוקטור ברעכט זיך דאַרט, וואו דער שטייגער ווערט אַרונטער־געריסן דורך דער אומגעוויינלעכער אינטריגע.

אין „ערשטן ייִדישן רעקרוט“ וואַקסט אָן די אַקציע ביז צום אַכטן בילד, אין אַכטן בילד אָבער ברעכט זיך די דירעקטע אַקציע און זי ווערט דערציילט (דורך כאַנצין) אויף צוריק. דער טראַגישער פּונקט (פרומעלעס טויט) איז דאָ ניט קיין רעזולטאַט, וואָס איז אַנגעוואַקסן אין משך פון דער גאַנצער קאַמ־פּאַזיציע (פרומעלע קומט פּריער אין דער פיעסע ניט פּאַר), נאָר אַן עפּי־לאַגישער צוגאַב (כאָטש דאָס איז טאַקע לויטן מחברס כוונה אַ צענטראַלער מאַמענט).

אין דער „גענאַרטער וועלט“ גייט דער קאַמפּאַזיציאָנעלער אַנוואַקס ביז צום אַכטן סצענישן קאַפּיטל. פּונדאַנען און ווייטער הייבט זיך שוין אָן דער רעטראַספעקטיווער באַריכט, כאָטש טאַקע אויך סצעניש פּלינק אַראַנזשירט. אין „מאַן און ווייב“ גייט דער אַנוואַקס ביז צו דער פּערטער סצענע פון צווייטן אַקט, אין „קבצן עושר־שפּיל“ נאָר ביז צום צווייטן אַקט — און דערנאָך אַ רעטראַספעקטיווער און לייזנדיקער באַריכט. דאָס אייגענע זעען מיר אַפּילו אינעם פּראָזאַאישן „שטערנטיכל“ (פּונעם קאַפּיטל צען אָן).

אַקסענפעלד פּאַרקירצט דורך דער רעטראַספעקטיווער מאַגיר. ער וויל איבערראַשן, אָבער די אומגעוויינלעכע צופעליקייטן וויל ער ניט ברענגען בהדרגהדיק און דירעקט. דעם רעאַליסט (ווי פּרימיטיוו זיין רעאַליזם זאָל ניט זיין) איז מער ניהא געשפרעכמעסיק צו דערציילן וועגן די אומגעוויינלעכע פּאַסירונגען, איידער זיי דירעקט צו אַנטוויקלען. אין דער דערציילונג קאָן מען זיי פּראָסטער און וואַרשיינלעכער מאַכן.* באַקומען זיך בלויז די רעזול־טאַטן פון די אומגעוויינלעכע פּאַסירונגען. אין דער אומדירעקטער פּאַרם פון באַריכט פּאַרלירן זיי אַ סך פון זייער האַמעטנעם כאַראַקטער, און פּאַרט בלייבט דאָס, וואָס אַקסענפעלד דאַרף נייטיק האַבן: די שפּאַנונג און די איבערראַשונג, דער לייענער אָדער צוקוקער זאָל פּאַרחידושט ווערן. ער טאָר ניט וויסן פון אַנהייב, וואָס ווייטער וועט זיין. מע מוז אים אַפט פּאַרחידושן און אוי־אַרום

* די איינטיילונג פון זיינע פיעסעס באַהאַנדלט אַקסענפעלד פּריי, אַמאָל סתם אין בילדער און „חלקים“, אַמאָל אין אַקטן, אָבער דורכאויס „אומקלאַסיש“ — אין צוויי אַקטן.

אים אַרויסרייַסן פון די צוגעוואוינטע שטייגערישע פאַרשטעלונגען און געדאַנקענגענג.

* * *

י. לערנער, וואָס טייטשט אויס אַקסענפעלדס רעאַליזם ווי נאַטוראַליזם, מוז זען אין דער פּאַבול און אינטריגע פון אַקסענפעלדס פיעסעס אַן אַפּוויכונג, אַ הנהגה צום ליטעראַרישן „צייט־געשמאַק“ און צו דעם געשמאַק פון די פּרימיטיווע ליינער. לערנער זאָגט: „... די ווערק פון ה. אַקסענפעלד צייכענען זיך אויס אויך דערמיט, וואָס ניט נאָר זיי אונטערהאַלטן דעם ליינער פון דער ערשטער זייט אַן און שפּאַנען זיין נייגעריקייט און זיין באַגער צו וויסן, נאָר זיי האַלטן אים אויך אין אַזאַ געשפּאַנטן צושטאַנד ביז צום סאַמע סוף, ווי אַן ערבות אויף דער געהאַפּטער לייזונג. אין אַלע זיינע בעלעטריס־טישע און דראַמאַטישע ווערק פילט זיך אַ באַזונדערע באַמאונג איבערצוגעבן די פּאַקטן אויף אַזאַ אופן, אַז נאָר דער סוף זאָל קאָנען דערקלערן דעם מהות פונעם גאַנצן ענין און צווישט מאַכן די טרעפּענישן פונעם חריפותדיקן ליינער. מע מוז מודה זיין, אַז דאָס דערגייט ביי אים אַמאָל ביז צו אומ־וואַרשיינלעכקייט פון די פּאַסירונגען; אָבער מיר קאָנען אים פּאַרטיידיקן דערמיט, וואָס אין דער צייט פון זיין ליטעראַרישער טעטיקייט האָט די דאָזיקע מאַגיר געהערשט כמעט אין אַלע אייראָפּיאישע ליטעראַטורן, נאָך ריכטיקער וועט זיין צו זאָגן, אַז ווייל ער האָט באַשטימט זיינע ווערק אויסשליסלעך פאַר די מאַסן, האָט ער זיך באַמיט אויסצונוצן זייער נייגעריקייט און אויסצור־באַהאַלטן די אינטערעסאַנטע לייזונג, כדי זיי זאָלן אַזוי־אַרום דורכליינען אַלעס פּריערדיקע מיט אויפּמערקזאַמקייט און זיך מער צוקוקן צו דער הויפּט־אידיע.“ („קריטישעסקי ראַזבאַר“ א. אַנ. וו., ז. 13.)

לערנערס מיינונג, אַז די שפּאַנענדיקע פּאַבול האָט אין דער צייט פון אַקסענפעלדס ליטעראַרישער טעטיקייט (אַן ערך זייט די צוואַנציקער ביז די פּופּציקער יאָרן!) געהערשט אין אַלע אייראָפּיאישע ליטעראַטורן, איז אין אַזאַ פּאַרמולירונג ניט ריכטיק, און אַפילו ווען מע זאָל דעם זאָץ באַגרענעצן בלויז אין באַצוג צו דער דעמאָלטיקער אייראָפּיאישער קאָמעדיע, ריכטיקער — צווייט־ און דריט־ראַנגיקער אייראָפּיאישער קאָמעדיע, וועט מען פּאַרט מוזן געדענקען, אַז די אייגנטלעכע ליטעראַרישע שעפּערישקייט פון יענער צייט האָט זיך שוין דעמאָלט אין אייראָפּע דורכאויס ניט קאָנצענטרירט אויף דער סצענע און אירע זשאַנרען, ניט דער עיקר אין דער דראַמאַטישער פּאַרם האַבן זיך דעמאָלט ליטעראַריש אויסגעדריקט די געזעלשאַפּטלעכע באַוועגונגען אין אייראָפּע, און אַוודאי ניט דער עיקר אין דער קאָמעדיע. לערנער וואַלט גערעכט געווען, ווען ער זאָל זאָגן, אַז דער דאָזיקער אופן בויען די פּאַבול, וואָס שטאַמט אורשפּרינגלעך פונעם אַלטן איטאַליענישן, שפּאַנישן, פּראַנ־

צווישן א. אַז. וו. פאַרס, האָט געהערשט עטלעכע יאָרצענדליקער פריער אין דער אייראָפּיאיִשער אויפקלערער־ש־בירגערלעכער ליטעראַטור (און אויך קאַמעדיע). אַקסענפעלד האָט די דאָזיקע עלטערע טראַדיציע איבערגענומען דורך דער פאַרמיטלונג פונעם אייראָפּיאיִשן און רוסישן „טאַג־שרייבער“ פאַר דער בינע, וואָס האָט אין אַקסענפעלדס צייט און אַפילו אַ סך שפעטער נאָך עפיגאַניש אויסגענוצט דעם פאַרווייל־מאַמענט פון דער דאָזיקער מאַניר. ער האָט די דאָזיקע עלטערע טראַדיציע אויפגענומען לויט איר אורשפּרינגלעכן סאַציאַלן זין, צוליב זיינע צוועקן, און זיי אַרגאַניש פאַרבונדן מיט זיין פרימיטיוון רעאַליזם.

דער דיכטער געלערט, אַ באַגרינדער פונעם בירגערלעכן טעאַטער אין דייטשלאַנד, דערקלערט, אַז אין דער קאַמעדיע דאַרף מען די „דערוואַרטונג אי אויפרייצן, אי פאַרוויילן. די דערוואַרטונג מוז אויף גאָר אַן אַנדער אופן באַפרידיקט ווערן, איידער עס האָט זיך אויסגעוויזן אין אַנהייב פון אַ פיעסע; דערביי אָבער מוזן גענוי אָפּגעהיט ווערן אַלע פּרינציפּן פון וואַרשיינלעכקייט.“ אַ פיעסע דאַרף, לויט זיין מיינונג, ווירקן און פאַרוויילן דורך דער אומ־געריכטקייט פון דער פאַבול, וואַרים „ניט נאָר צוליב דעם געפעלט אַ קאַמעדיע, ווייל זי שילדערט אומגעלומפערטע און לעכערלעכע טועכצן... דאָס טוט אויף סיי־ווי יעדע גוטע סאַטירע, נאָר אויך ווייל זי באַהאַנדלט אַ פּראַסטע און פאַר זיך אָנגענעמע געשעעניש אויף אַזאַ אופן, אַז זי אַמוזירט אומעטום די דער־וואַרטונג פונעם צוקוקער און רופט דעריבער אַרויס זיין פאַרגעניגן און ממילא זיין הסכמה.“ די אויפקלערער־ש־בירגערלעכע קאַמעדיע וויל עפעס דערווייזן און זי באַנוצט אי די פאַרוויילונג, אי די איבערראַשונג פאַר די צוועקן, וואָס זי איז אויסן. דאָס זיינען אַן ערך די טראַדיציעס, נאָך וועלכע אַקסענפעלד איז דאָ נאָכגעגאַנגען (אַלצאיינס, פונדאָנען ער האָט זיי אוממיטלבאַר באַקומען). די אומגעריכטע „אָוואַנטוריסטישע“ פאַבול האָט געווירקט, ווייל זי האָט גע־פאַסט צו דער דעמאָליטיקער געזעלשאַפֿטלעכער שטימונג, צו דעם געפיל וועגן אומאויסגעשעפטע מעגלעכקייטן, וואָס דאַרפן אָנקומען.

אַקסענפעלד בויט זיין פאַבול אַזוי, ווי ער דאַרף זי האַבן. עס וואַלט געווען וואַרשיינלעך און נאַטוראַליסטיש, אַז נאָכן אָפּגענאַרטן נחמנען, למשל, זאָל קיין האָן ניט קרייען, די פאַבול וואַלט דאָן באַקומען איר נאַטירלעכן הויך־פונקט אין דער סצענישער שילדערונג, ווי נחמן גיט זיך איבער צו די סאָלדאַטן און דערוויסט זיך, אַז מע האָט אים אָפּגענאַרט. דאָס אַליין וואַלט אָבער ניט אַנטהאַלטן גענוג רירנדיקע עלעמענטן, ס'וואַלט געווען צו ווייניק ווירקזאַם. דאָ איז נייטיק געווען אַ פאַרשטאַרקונג פון דער טראַגיק דורך פרומעלעס ליבע. ערשט אַזוי איז נחמנס טראַגיק געוואָרן „פאַרטיפט“, ד. ה., צוטריטלעך פאַר יעדערן, דערשיטערנדיק און ווירקזאַם.

עס וואלט געווען נאטוראליסטיש, ווען פרומעלע זאל טאקע אפלאכן פון נחמנען. אזא פאָבול וואלט באַפרידיקט דעם פיסאַרעוו-תלמיד לערנער. זי האָט אָבער ניט אַנטשפראַכן צו די אילוואַרישע פאַרשטעלונגען, וואָס דער אויפקלערער אַקסענפעלד האָט געהאַט וועגן דעם בירגערס כאַראַקטער. עס וואלט געווען אידייליש-סענטימענטאַל און זיסלעך-רינדיק, ווען פרומעלע און נחמן דערגרייכן, וואָס זיי ווילן, און האָבן טאָקע חתונה. דאָס וואלט אָבער ניט געטויגט פאַר די דערציערישע קריטישע טענדענצן אַקסענ-פעלדס. ער בויט זיין פאָבול אַזוי, ווי ער דאַרף זי האָבן.

* * *

און דערפאַר אויך לייגט ער, למשל, אין דער טראַגיקאַמעדיע „דער ערשטער רעקרוט“ דעם טראַפּ אויפן טראַגישן, ווייל די קריטיק ווענדט זיך קעגן אַ שטאַרקערן כוח: קעגן דעם אופן, ווי ס׳ווערט דורכגעפירט דער מלוכהשער רעקרוטן-געזעץ, קעגן דעם מעכטיקן שטאַט-גביר, וואָס אַקסענ-פעלד אַנערקענט זיין אויטאָריטעט. אַקסענפעלד קאַן זיך ניט ביו צום סוף סאַלידאַריזירן ניט מיט דער „רעקרוטשינע“, מיט דעם באַרבאַרישן מאַסמיטל פון ניקאַלאַי פאַלקין קעגן דער יידישער אַרעמשאַפט, און ניט מיט די מאַכט-נאַציעס פונעם אויפקומענדיקן בורזשאַ. אַקעגן דעם פעאַדאַליסטישן צאַריזם און קעגן דעם פעאַדאַליש-קאַפיטאַליסטישן נייַעס תקיף פילט זיך אַקסענפעלד שוואַך און פאַרלוירן. ער קאַן דאָ בלויז שטראַפּן, איינגעהאַלטן מוסרן, דעריבער ווערט דאָ דער זשאַנר טראַגיש. דאָס גיט אַן אַנצוהערעניש אויף אַ באַשטימטער סתירה, וועלכע דער מחבר קאַן ניט לייזן. אין „די גענאַרטע וועלט“, „מאַן און ווייב“ און „קבצן עושר-שפיל“ ווענדט זיך די קריטיק (פונקט ווי אין „שטערנטיכל“) קעגן געזעלשאַפטלעכע כוחות, וואָס אַקסענ-פעלד האָט צו זיי אַ קלאַרע, אַנטשלאַסענע, קעמפערישע שטעלונג, — לייגט דאָ דעריבער דער טראַפּ אויפן קאַמישן עלעמענט. אין דער דאָזיקער קעגנער-שאַפט פילט זיך דאָ אַקסענפעלד זיכער און שטאַרק. די לייזונג קאַן זיך אויף אַ קאַמעדישן אופן אויסלאָזן צום גוטן. נאַכדעם ווי מע האָט פון די בעגאַטיווע פיגורן גענוג אַפגעשפּעט און זיי אַ ביסל באַשטראַפּט, קאַן מען זיי לסוף גוט-מוטיק שענקען די איבעריקע שטראַפּן, זיי זאָלן ניט שטערן די פיליסטערישע האַרמאָניע פון „סוף גוט, איז אַלץ גוט“.

עס איז, אַלזאָ, ניט נייטיק צו דערקלערן אַקסענפעלדס פאָבול פון אַ „נאַטוראליסטישן“ שטאַנדפונקט, וואָס פאַסט ניט צו זיינע כוונות. אַ סך ריכטיקער איז פעסטצושטעלן, אַז אין די ראַמען און גרענעצן פון אַ באַשטימטן טראַדיציאָנעלן נוסח איז זיין פאָבול, אפילו ווען זי גייט ווייט אַרויס פונעם שטייגעריש-געזויינלעכן גדר, פאַרט לכל-הפחות מעגלעך און גלויבלעך. קיין אומעגלעכע אָדער לחלוטין ניט-צוגעגרייטע פאַסירונגען קומען ביי אים ניט

פאַר. אַזויפיל און ניט מער פאַרלאַנגט פון אים זיין פרימיטיווער און נאַאיווער רעאַליזם און די עסטעטיק פון דער בירגערלעך-אויפקלערערישער טראַדיציע. „... אַן אמתע אָדער אַן אויסגעטראַכטע געשעעניש. ווי וואונדערלעך מאַדנע זי זאָל ניט זיין אינעם לעבן, אויב זי זאָל וועלן דערוועקן אויף דער ביגע אַ באַשטימטן פאַרגעניגן, מוז זי אויך זיין וואַרשיינלעך“ (געלערט). די „וואַר-שיינלעכקייט“ דאַרף מען אָבער פאַרשטיין רעלאַטיוו. ניט „וויסנשאַפֿטלעך“ נאַטוראַליסטיש, נאָר דאָס, וואָס די פּראַסטע, געוויינלעכע מיינונג האַלט פאַר וואַרשיינלעך, דאָס, וואָס סע צעשטערט ניט די אילווע פון מעגלעכקייט. דאָס אין שייך ניט בלויז צו דער פאַבול, נאָר אויך צו דער כאַראַקטעריזירונג פונעם טיפּאָזש. „די וואַרשיינלעכקייט מעסט מען דאָ ניט לויט דעם אמת פון דער זאך גופא, נאָר לויט דער געוויינלעכער מיינונג. ס'איז ניט קיין חילוק, צי איז טאַקע פאַראַן, און אין אַזאַ צאָל אַזעלכע פיינע, וואוילע מענטשן; עס קלעקט, אויב אַ סך מענטשן האָבן אַזאַ אויסזען און עס דוכט זיך, אַז זיי זיינען טאַקע אַזוי, ווי זיי זעען אויס. דאָס אייגענע ביי נעגאַטיווע פאַרשיינען, זיי הערן ניט אויף צו געפּעלן (אַלס טיפּאָזש—מ. וו.), כאַטש זייערע חסרונות שטייגן אַריבער די מוסטערן פון ווירקלעכן לעבן.“ (געלערט).

4 קאָנקרעטע היסטאָרישקייט פון די געשמאַלטן

אַמאָל פלעג די אַנטיקע גריכישע קאָמעדיע פאַמפלעטיש שילדערן אויך לעבעדיקע מענטשן פון דער סביבה און זיי אַפילו אַנרופן ביים ווירקלעכן נאָמען. דאָס איז געלעגן אין דער געזעלשאַפֿט-קריטישער טבע פון דעם זשאַנר. מיט דער צייט אָבער און וואָס מער די קאָמעדיע האָט זיך אַנטוויקלט, אַלץ מער זיינען די ווירקלעכע און היסטאָריש-קאָנקרעטע פאַרטרעטן און נעמען פאַרביטן געוואָרן דורך אַ צוגעטראַכטן סינטעטיש-טיפישן פּערסאָנאַזש. דער אורשפרינגלעכער קאָנקרעט-פאַמפלעטישער כאַראַקטער פון דעם זשאַנר ווייזט זיך אַמאָל אין באַשטימטע שטריכן פון שפּעטערדיקע פרימיטיווע קאָמעדיעס פון אַזאַ שרייבער, ווי אַקסענפעלד. בכלל קלייבט ער זיך אויס אַזעלכע לעבעדיקע מאַדעלן, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ גאַנצער געזעלשאַפֿטלעכער גרופּע. ער האָט אָבער אַ נאַאיווע נטיה צו באַטאַנן די קאָנקרעטע ווירקלעכקייט פון די פאַרשיינען (וועלכע ער רופט אַמאָל אַן ביים ווירקלעכן נאָמען), פון די פאַסירונגען, פונעם קאָנקרעטן אַרט און אַפילו אַנ-צוגעבן די פינאָטלעכע קאָנקרעטע צייט פון דער געשעעניש. אַקסענפעלד נוצט אויס די קאָנקרעטע רעאַלע פאַקטן דורכאויס אין הסכם מיט דער אויפקלערערישער פאַעטיק, וואָס האַלט, פאַררופנדיק זיך אויפן אַריסטאָטעלישן פּרינציפּ, אַז דער דראַמאַטורג „באַנוצט זיך מיט אַ פאַקטישער

מעשה ניט דערפאַר, ווייל זי האָט טאַקע פּאַסירט, נאָר דערפאַר, ווייל זי האָט פּאַסירט אויף אַזאַ אופן, אַז ער וואָלט דאָס, וואָס ער דאַרף האָבן צו זיינע צוועקן, ניט געקאַנט בעסער צוטראַכטן. געפינט ער די דאָזיקע פּאַסיקייט אין אַ ווירקלעכער פּאַסירונג, איז אים די דאָזיקע פּאַסירונג זייער אַנגעלייגט... * אַבער איבער דעם לייענערס און דער אייגענער ליטעראַרישער נאַאיווקייט באַטאָנט אַקסענפּעלד אומעטום, סיי אין די ווערק גופא, סיי דאָרט, וואו ער רעדט וועגן זיי, אַז די מענטשן און די פּאַסירונגען זיינען קאָנקרעט־באַשטימטע, פּאַקטיש גענומענע פּונעם לעבן. דאָס האָט אים ניט געשטערט צו שילדערן דאָס סינטעטיש־טיפישע, וועלכעס ער האָט געדאַרפט האָבן צוליב זיינע געזעל־שאַפטלעכע טענדענצן. ס'ברענגט אַבער אַריין אין זיינע ווערק שטריכן פון פּרימיטיווער נאַאיווקייט, דאָס, וואָס קאָן אַמאָל אויף אונדז ערטערווייז ווירקן ווי אַ ניט־קינסטלערישער מאַמענט. כאַטש מע דאַרף זאָגן, אַז אַ לייענער מיט נטיות צו היסטאָריע וועט אים דערפאַר זייער דאַנקבאַר זיין, דער כראַניקאַלישער אמת איז געווען פאַר זיינע לייענער אַ מעלה און אַ וויכטיקע פאַר־הנחה פאַר דער ווירקזאַמקייט.

דער פּרימיטיווער לייענער פאַרלאַנגט, אַז דאָס, וואָס מע שילדערט אים, זאָל זיך טאַקע אמתדיק קאָנקרעט האָבן געטראָפן, אויב עס זאָל פאַר אים האָבן וואָסער ס'זאָל ניט זיין באַווייז־כוח. בלויז די אמתע "מעשה" ווירקט אויפן נאַאיוון לייענער. דער פּאַלקס־דערציילער באַטאָנט שטענדיק, אַז די מעשה, וואָס ער דערציילט, איז אַן "אמתע" (אפילו נאָך א. מ. דיק). די קלערי־קאַלע קעגנער פון דער פּאַלקס־מעשה האָבן שטענדיק אַרגומענטירט, אַז דאָס, וואָס זי דערציילט, איז אַ ליגן. מיט דער הילף פון אַט דעם אַרגומענט האָבן די יידישע קלעריקאַלן געקעמפט קעגן די מעשה־ביכער, און די קריסטלעכע מאַנאָכן קעגן די באַשטימטע פּראַטאַטיפן פון די מעשה־ביכער — קעגן די ווערק פון די "שפּילמענער" און קעגן די פּאַלקס־מעשה־ביכער אין פּראָזע.

אַקסענפּעלד האָט געוואָלט ווירקן און דערווייזן, און דערווייזן קאָן מען אַן אַפגעשטאַנענעם עולם צום בעסטן מיט ווירקלעכע אמתע פּאַסירונגען. דעם מהות פון דער דאָזיקער "היסטאָרישער קאָנקרעטקייט" אין זיינע ווערק קאָנען מיר כאַראַקטעריזירן מיט איינער אַ פאַרמולירונג לעסינגס: "דער היסטאָרי־שער אמת איז ניט קיין צוועק, נאָר דאָס מיטל צו זיין צוועק. ער וויל אונדז איינרעדן און דורכן איינרעדן — ווירקן." **

זייער מעגלעך, אַז אויך אַקסענפּעלד גופא האָט געהאַט אַ פּרימיטיווע־ראַציאָנאַליסטישע באַדערפעניש צו פאַרשטאַרקן זיין אַרגומענטאַציע דורך דעם

* לעסינג — Hamburgische Dramaturgie, 19 Stück (אויך 11 Stück און 89).
זע אויך אַריסטאָטעלעס, "פּאַעטיק", קאָפּ. 9.
** לעסינג, דאָרט, 11 Stück.

מאַמענט פון היסטאָרישער קאָנקרעטקייט. אין זיינע אַריינפיר-ווערטער צום „רייסטער“ פון זיינע ווערק שרייבט ער וועגן זיי: „אַ טייל זיינען אמתע מעשיות (פון מיר אונטערגעשטראַכן—מ. וו.), גוט דערציילט, אַ טייל זיינען פון הולטאַיעס, שווינדלער אָפגעריכט און פון זייער שוואַרצן סוף, וואָס זיי האָבן געהאַט. די מענטשן, וואָס וועלן די ספרים לייענען לאַכנדיק, וועלן זיי אין אינוועגס הערן מוסר און דרך-אָרץ און טאַקע אַלערליי גענייטיקטע וויסנשאַפטן אויך.“

די אַרויסגעבער פון זיינע ווערק שטרייכן אונטער דעם פאַקט (אין דער הקדמה צו דער „גענאָרטער וועלט“): „אין זיינע טעאַטער-שטיק זעען מיר מעשיות, וואָס האָבן זיך באַמת געטראָפן (פון מיר אונטערגעשטראַכן—מ. וו.), אָדער וואָס קאָנען זיך טרעפן ביי יידן. אין אַלע זיינע דערציילונגען און ראַמאַנען (געמיינט זיינען אויך טעאַטער-שטיק—מ. וו.) באַגעגענען מיר מענטשן, וואָס האָבן ווירקלעך געלעבט, אָדער וואָס געפינען זיך נאָך אַצינד אונטער יידן.“

גאַטלאָבער דערציילט („יידישע פּאָלקס-ביבליאָטעק“, 1. 1888): „איך האָב כמעט אַלע שריפטן (אַקסענפעלדס—מ. וו.) געלעזן געשריבענערהייט. באַזונדערס מערקווירדיק איז „מיכל אויזערקעס“, * אַ וואָרע פערזאָן מיט דעם

* דאָס בוך הייסט „מיכל דער אויזערקעס, אַ יידישער זשיל-בלאַז“. עס איז כדאי אין דעם צוזאַמענהאַנג צו דערמאָנען, אַז וו. מ. נאַרעזשני האָט נאָך אין יאָר 1814 אַרויסגעגעבן זיין בוך: „ראַסיסקי זשילבלאַז אילי פּאָכאָזשעניאַ קניאַזאַ גאַווירילי סימאָנאָוימשאַ טשיסטיאַקאָוואַ“.

די שותפותדיקייט פון דער זשיל-בלאַז-מעמע איז דאָ אפּשר ניט קיין צופאַל. באַשטימטע שמריכן אין אַקסענפעלדס כאַראַקטער, ביאָגראַפיע און גורל דערמאָנען אָן ענלעכע שמריכן ביי דעם דאָזיקן פּאַרגייער גאַנאַלס (נאַרעזשני איז געבוירן גע-וואָרן אין אוקראַינע [1825—1870]). אַ גרויסער טייל פון זיינע ווערק איז ביז צום היינטיקן טאַג געבליבן ניט געדרוקט א. א. וו.). וויכטיקער אָבער איז, אַז פאַרן איינגארטניקן צונויפּשטעל פון שטאַרק-דעמאָלישער פּרימיטיוו-רעאַליסטישער שטויגע-שילדערוי מיט שטויגע-קרויטישער רעזאָניאַרישקייט, סענטימענטאַליזם, נאַאיווער אינמריגע, סאַמירישער פּאַראַדיסטיק און געמיטלעכן הומאָר אין אַקסענ-פעלדס פּראָזע קאָן מען געפינען אַ באַשטימטע אַנאַלאָגיע אין נאַרעזשניס רעאַליסטיש ווערק.

מיר דאַרפן דאָ אפּשר זוכן די אייגנמלעכע ליטעראַרישע טראַדיציעס פאַר אַקסענ-פעלדס פּראָזע. אין נאַרעזשניס „רוסישן זשיל-בלאַז“ איז די איינציקע פּאַזיטיווע פיגור אַ ייד, דער שענקער יאַנקאַ. דאָס האָט אפּשר נאַענט געמאַכט דאָס ווערק און בכלל דעם רעאַליסטישן טייל פון נאַרעזשניס שאַפן (ניט דעם היסטאָריש-ראַמאַנטישן) פאַר אַ משכיל, וואָס האָט ווי אַקסענפעלד געקאָנט און געלויענט רוסיש. אָן אויס-פאַרשונג אין דער ריכטונג וועט דאָ אפּשר ברענגען אינמערעסאַנטע רעזולטאַטן. אגב, איז אין די דרויסיקער יאָרן די שטויגע-קרויטישע באַהאַנדלעטע זשיל-בלאַז-מעמע אין דער רוסישער ליטעראַטור געווען אויסערגעוויינלעך פּאָפּולער און פאַר-

אייגענעם נאָמען. איך האָב דעם מענטשן אַליין געקענט אין אַדעס. ער איז אַליין געווען פון מאַהיליעוו-פּאָדאָלסק...". א. צעדערבוים דערקלערט (אין זיין בערקאָלאָג אויף אַקסענפעלדן, אין „קול מבשר“), אַז „אַלע זיינע ראַמאַנען און טעאַטער (״שטיק—מ. וו.) זיינען אמתע מעשיות, און די האַראַקטערע דרינען געשילדערט פון מענטשן, וואָס מע האָט זיי געקענט, נאָר, נאָטירלעך, אַזוי אויסגעשטעלט, עס זאָל פּאַסן, אַז יעדער זאָל דרינען געפינען אַ מוסר און דערקענען די פעלער פון גאַנצע קלאַסן (פון מיר אונטערגעשטראַכן—מ. וו.) ענלעכע מענטשן.“

די דאָזיקע באַהויפטונג איז דורכאויס טרעפלעך: כאַטש אַקסענפעלד מאַלט אַפּט קאָנקרעט-לעבעדיקע פיגורן * און רופט זיי אַמאָל אַפילו אָן ביי די נעמען, סינטעזירט ער אַבער אין זיי די אייגנשאַפטן „פון גאַנצע קלאַסן ענלעכע מענטשן“, לויט דעם פּרינציפּ פון דער אויפקלערערישער פּאַעטיק, אַקסענפעלד כאַראַקטעריזירט די „אמתדיקייט“ פון זיין „שטערנטיכל“ אויף אַזאַ אופן:

„... פאַרט איז עס אַ מעשה אַ ציקאָוועסט, און עס איז דווקא עפעס דראָן. אויב דער באַשרייבער פון דער מעשה האָט זיך דאָס אויסגעטראַכט, איז עס נאָך מער ציקאָווע, ווי אַזוי ער האָט אַזעלכעס געמאַכט. נאָר אַז מע וועט אויסלייענען אינגאַנצן נאָר, וועלן אַלע מודה זיין, אַז אַלץ, וואָס שטייט, איז וואָר.“
(„דאָס שמערנטיכל“, הקדמה-ליד)

שפּרויט. דער אויגנאַרטיקער כאַראַקטער פון אַקסענפעלדס שטאַרק דעמאָלישער און אַפּלאַכערישער שטויגער-שילדערונג אין דער פּראָזע קאָן, ווי מיר דוכט, נישט גיין דער עיקר פון דימשע ליטעראַטור-ווירקונגען. עס פילט זיך אין אַקסענפעלדס שטויגער-שילדערונג דער הויך און כאַראַקטער פון דער רוסישער שטויגער-פּראָזע, כאַטש מאַקע אין אַ פּראָסערער פּאַרמאַציע.

ס'איז דאָ, אגב, כדאי צו דעמאָנען, אַז שוין אַקסענפעלד האָט זיך, פונקט אַזוי ווי שפעטער מונדעלע, אינטערעסירט מיט דער דאָן-קיכאָט-מעמע. זיין ערשטן בוך „ספר חסידים“ (אַ סאַטירישע אַנטי-חסידישע דערציילונג, וואָס איז פּאַרלאָרן גע-גאַנגען) כאַראַקטעריזירט ער אַליוין אַלס אַ פּעריפּראָזע פון דאָן-קיכאָט. * למשל, די חסידישע רבנים מאַמעלע פון טשערנאָביל אין „קבצן עושר-שפּיל“ (אגב, פונקט ווי „דאָס שמערנטיכל“, אוינער פון די ביז גאָר זעלמענע היסטאָרישע דאָקומענטן, וואָס מיר פּאַרמאַגן פון אַ קעגנער וועגן דעם אינעוויניקסמן לעבן פון דער חסידישער סעקטע אין יענער צייט), ברוך פון מעזשבעזש („שמערנטיכל“), ישראל בעל שם-טוב (דערמאָנט אין דער „גענאַרטער וועלט“, אין „שמערנטיכל“), די משכילים דילאָן, נעוואַכאָוויטש און אַנדערע („שמערנטיכל“), שענפעלד (די גענאַרטע וועלט“), דער אַוואַנטוריסט אויזערקעס (אינעם פּאַרלאָרענעם ראַמאַן), די אויטאָפּאַרטמעמישע פיגור אַקסמאַן („שמערנטיכל“), אהרן און פּערעלע („דער ערשטער יידישער רעקרוט“ און „קבצן עושר-שפּיל“) זיינען בלי-ספק קאָנקרעטע פיגורן פונעם לעבן א. אַז. וו., א. אַז. וו.

5. לייען־דראַמע אָדער פאַר דער בינע?

ס'קאָן קיין ספק ניט זיין, אַז אַקסענפעלדס פּיעסעס זיינען אויפגעבויט „בינע־מעסיק“, און דעריבער געהערן זיי ניט צום זשאַנר „לייען־דראַמעס“, ווי אַ טייל ליטעראַטור־קריטיקער ווילן האָבן.

„לייען־דראַמע“ באַטייט — אַ דראַמע, וואָס איז לויט איר גאַנצער סטרוקטור ניט סצעניש, ניט פּיאַיק געשפּילט צו ווערן, ווייל זי איז פון אַנהייב אָן ניט אויסגערעכנט געוואָרן פאַר די מעגלעכקייטן און נויטווענדיקייטן פון דער בינע. אין דער לייען־דראַמע (באַזונדערס רייך אין לייען־דראַמעס איז די ראַמאַנטיק) באַנוצט זיך דער מחבר בלויז מיט דער דראַמאַטיש־געשפרעכ־מעטיקער פאַרם, בלויז מיט באַשטימטע און ניט מיט אַלע מאַגן פון דער דראַמע. ער בויט אָבער פון אַנהייב אָן זיין ווערק אַזוי — בכיוון אָדער ניט בכיוון — אַז עס איז גאַר ניט מעגלעך, עס זאל געשטעלט ווערן, אָדער אַז עס וועט לחלוטין ניט אַרויסרופן קיין ספּעציפּיש טעאַטראַלע ווירקונג. עס איז אַ „געמישטער זשאַנר“, אַן ערד ווי אַ פּאַעמע אין דראַמאַטישער פאַרם, פּונקט אַזוי ווי ס'איז פאַראַן „פּאַעמעס“ אין פּראָזאַטישער פאַרם.

די לייען־דראַמע האַלט זיך ניט ביי די פּרינציפּן פון דער דראַמאַטורגיע. קאָן מען דאָס זאָגן וועגן אַקסענפעלדס פּיעסעס? און נאָר אין דעם פּאַל וואַלט מען געקאָנט אַנרופן אַקסענפעלדס פּיעסעס לייען־דראַמעס אין אייגנטלעכן זינען פון דעם טערמין. אַ חוץ י. לערנערס שטעלונג פון דער „גענאַרטער וועלט“, זיינען, אַפּנים, זיינע פּיעסעס נאָך עטלעכע מאָל געשטעלט געוואָרן דורך ליבהאַבערס. אָבער בלויז אַליין דער פּאַקט, וואָס אַקסענפעלדס פּיעסעס זיינען צוליב סיבות, וואָס האָבן ניט קיין שייכות צו זייער „בינע־מעסיקייט“, זייער ווייניק געשפּילט און דער עיקר נאָר געלייענט געוואָרן. קאָן ניט דינען פאַר אַ סימן ביי דער פּעסטשטעלונג פון זייער זשאַנר.

אַקסענפעלד האָט גוט געוואוסט, אַז זיינע פּיעסעס וועט מען דער עיקר לייענען, דעריבער האָט ער זיי באַוואָרנט מיט אַ סך מאַלנדיקע רעמאַרקעס. מיר וויסן ניט, ווי ווייט אַקסענפעלד האָט געהאַלטן פאַר מעגלעך, אַז זיינע פּיעסעס וועלן אויך געשפּילט ווערן (לפחות דער שפּיל־שטייגער פון פּורים־שפּילן איז דאָך דעמאָלט געווען גענוג פאַרשפּרייט און אויספירבאַר!). מעגלעך, אַז ער האָט ווייניק געהאַפט אויף זייער שטעלונג. פּונדאָנען איז אָבער נאָך ווייט ניט קיין ראַיה, אַז זיי זיינען לייען־דראַמעס. אויב מיר שטעלן פּעסט, אַז די פּיעסעס זיינען קאָנסטראַירט מיט דער פּולער מעגלעכקייט געשטעלט און געשפּילט צו ווערן, אַז זיי קאָנען אָדער וואַלטן דעמאָלט געקאָנט אַרויסרופן די ספּעציפּישע דראַמאַטישע ווירקונג, מוז מען זיי צורעכענען צו טיפּישע „שפּיל־דראַמעס“, כאַטש זיי זיינען פאַרמשפּט געוואָרן פון דער געשיכטע, אַז

מע זאל זיי דער עיקר לייענען. דער זשאַנר פון אַ ווערק ווערט ניט באַשטימט דורך זיין היסטאָרישן גורל, נאָר דורך זיין ווירקלעכן מהות. אמת איז, מיר געפינען ביי אַקסענפעלדן אַזאָ דערקלערונג, ווי :

„ . . . דערצו האָב איך עס ווי אַ טעאַטער־שטיק געמאַכט אַויף צו לייענען אין אַ קאַמפּאַניע אין אַ ווינטער־נאַכט...“

אין די פאַרשוין־צעטלען ווערט אומעטום גערעדט פון די מענטשן, וואָס קערן צו דער „מעשה“. אַ פּיעסע ווערט אויפן טיטל־בלאַט אַנגערופן „דער ערשטער ייִדישער רעקרוּט . . . אַדער אַ מעשה פון אַ קלאַמערשט חתן־כלה“, און אויפן דייטשן טיטל־בלאַט: „קאַמיש־טראַגישער ראַמאַן“ (מיטן וואָרט „ראַמאַן“ איז אפשר געמיינט צו זאָגן: ליבע־געשיכטע). אינעם הקדמה־ליד צו דער „גענאַרטער וועלט“ לייענען מיר :

„ . . . דאָס דאָ איז אַן אמתע מעשה גאַרניט פאַרשטעלט, ס'איז אַבער תּמיד נאָר אַ סדר הַמעשה, וואָס געפּעלט, דעריבער האָב איך עס כּסדר אין גיין חלקים געשטעלט...“

אזעלכע און ענלעכע באַצייכענונגען אַקסענפעלדס זיינען אַבער פאַר אונ־דער זשאַנר־פּעסטישע־לונג ניט מאַסגעבנדיק. אַ זשאַנר ווערט באַשטימט ניט דורך דער כאַראַקטעריסטיק, וואָס דער מחבר גיט זיין ווערק, נאָר דורך דעם ווערק גופּא. אַקסענפעלד האָט דעם המונישן לייענער רעקאַמענדירט זיינע פּיעסעס מיט דער פּאָלקטימלעכער און פּאָפּולערער זשאַנר־באַצייכענונג — מעשה. פּונקט אַזוי רופּט ער אַן זיין „ראַמאַן שטערנטיכל“ — „מעשה“, אַ מעשה אַ ציקאָועסט“ און אַפּילו „מעשה־ביכל“ (אינעם הקדמה־ליד צום „שטערנטיכל“ און אויך אין קאַפּ. 18). ער רופּט עס אַזוי אַן, כאַטש ס'איז אים גאַנץ קלאָר דער גרויסער חילוק צווישן די פּאָלקלאָרישע מעשה־ביכלעך און זיין ראַמאַן — דעם ערשטן, וואָס מיר פאַרמאָגן אין דער נייער ייִדישער שפּראַך. צו „מעשיות“ און מעשה־ביכלעך איז דער עולם צוגעוואוינט געווען, און דער־מיט האָט זיך אַקסענפעלד גערעכנט.

צו דער באַצייכענונג „מעשה“ וועלן מיר קאָנען אַקעגנשטעלן אַ גאַנצע ריי ערטער, וואו אַקסענפעלד כאַראַקטעריזירט זיינע פּיעסעס אַלס דראַמאַטישע ווערק. די „גענאַרטע וועלט“ ווערט אַנגערופן אויפן טיטל־בלאַט „דראַמאַטישע סצענען“; „מאַן און ווייב“ — אַן אמתע מעשה באַאַריבעט אין אַ טעאַטער־שטיק אין צוויי אַקטן“ (רוסיש); „מעלאָדראַמאַ וו דוואַן דעיסטוויאַן“; „קבאָן עושר־שפּיל“ — אַ דראַמע אין צוויי אַקטן. אין זיין צוואה־בריוול צו גאַט־לאַבערן שרייבט ער: „אַ טייל ספרים זיינען קאַמעדיעס“. ער טיילט אַפּילו פּאַנאַדער צווישן די זשאַנרען דראַמע און קאַמעדיע. אין זיין ווענדונג צום בילדונגס־מיניסטער שרייבט ער: „אויף דער זעלבער שפּראַך האָב איך אַנ־

געשריבן אויך עטלעכע דראַמעס און קאָמעדיעס; דאָ איז דער לעבנסטייגער פון די חסידים פאַרגעשטעלט אין סצענישע האַנדלונגען, און ניט געקוקט אויף די גרויסע שוועריקייטן — דער פשוטער ייד האָט ניט אַפילו קיין מינדסטן באַגריף וועגן טעאַטער, אַקטן און סצענעס, — האָב איך פונדעסטוועגן זוכה געווען, אַז אַלע אַדעסער געבילדעטע יידן האָבן געלויבט מיינע ווערק.

ווען אַקסענפעלד זאָל טאַקע האַלטן, אַז יעדע שפּיל־מעגלעכקייט איז להלוטין אויסגעשלאָסן, וואָלט ער אפשר די דראַמאַטישע פאַרם, דעמאָלט דער־וויל נאָך אַ ווייניק־פאַפולערע ביים יידישן לייענער־עולם, ניט אויסגעקליבן. פאַר די „אַדעסער געבילדעטע יידן“, וואָס האָבן געלויבט זיינע ווערק, האָט ער, דער פאַלקסטימלעכער משכיל, מיט זיין שטאַרקן אַגיטאַטאָרישן טעמפּעראַ־מענט, אין דער אמתן זיינע ווערק אין דער יידישער שפראַך ניט געשריבן.

* * *

אַקסענפעלדס פּיעסעס זיינען טאַקע לויט זייער גאַנצער סטרוקטור ניט ווייניקער סצעניש, ווי למשל, דער דורכשניטלעכער „קאַצעבו־טעאַטער“. ניט בלויז די סטרוקטור פון די פּיעסעס און דער כאַראַקטער פון די דיאַלאָגן, נאָר אויך אַסך דעטאַלן ווייזן, אַז ער האָט פאַרט געהאַט פאַר די אויגן די בינע. מיר זען דאָס אַפילו פון באַשטימטע רעמאַרקעס. עטלעכע ביישפּילן: „ביידע גייען אַריין אין קרעטשמע אַריין, און מע הערט, ווייל די טיר איז אָפן פון אינעווייניק, וואָס דער יידל פּעקלמאַכער זאָגט“ („גענאַרטע וועלט“, אַקסענ־פעלדס ווערק, באַנד 1, ז. 291). אַקסענפעלד האַלט, אָפנים, אַז אַ טייל בינע איז פאַרנומען מיט דער קרעטשמע, וואָס איז מיט איר אינטעריער אָפן צום צוקוקער, און אויפן איבעריקן טייל פון דער בינע איז פאַרגעשטעלט דער אינדרויסן פון דער קרעטשמע; אַדער: „פון אינעווייניק קאָם וואָס מע הערט“ (ז. 288); „פון אינעווייניק מיט אַ קאָם צו הערנדיק קול“; אַזאָ אויס־גערעכענט בילד פון האַנדלונגס־קאַמיק (Lazzi) ווי אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ (ז. 155), ווען נאָך וועלוול גיליוואַטע שלעפט זיך נאָך דער טישטעך, פון וועלכן ער קאָן זיך ניט אַרויספלאַנטערן, און מוז אַזוי, פאַרפלאַנטערטער־הייט, זאָגן זיין רעפּליקע, האָט נאָר דעמאָלט אַ זין, ווען עס ווערט געוויזן פון דער סצענע. די קופּלעטן אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ און אין „קבצן עישר־שפּיל“ * קאַנען באַרעכטיקט ווערן נאָר דורך זינגען אויף דער סצענע (די

* אַגב: דער מחבר פון די קופּלעטן אין ביידע פּיעסעס איז כלומרשט אהרן, וואָס קומט אויך פאַר אין ביידע. אַ סברה, אַז דאָ ווערט איבערגעגעבן אַ ווירקלעכער שפּריך פונעם לעבעדיקן פראַמאַטיש, זיין נטיה צו פאַרפאַסן פאַלקסלידערישע קופּ־לעטן. אין דעם קאַנען מיר זען אַן אַנצוהערעניש אויף דעם פאַקט, אַז אָפּט זיינען די שעפּערס פון פאַלקסליד, באַזונדערס פונעם אַנטי־חסידישן פאַלקסליד, געווען

באָגטיקונגען נאָך יעדן אָפּזאָץ פון נחמנס ליד ווערן דאָך רעפּרעזאַנטיק אַרויסגעשריגן אין כאָר פון אַלע בייזייענדיקע אין שענק). אַזעלכע שמועסן ווי צווישן אַגאַפּאָן און זיין משרת (אגב, דאָס ערשטע מאָל, ווען עס ווערט אין דער יידישער ליטעראַטור איבערגעגעבן אַ שטייגערישער רוסישער שמועס — אין יידישער שפּראַך), אַזעלכע בילדער ווי אין אָנהייב פון „ערשטן יידישן רעקרוט“ אָדער נחמן אין שענק, די סצענע צווישן כאָנצין און ליפּשען, דער שמועס צווישן כאָנצין און נחמנען, דאָס אַריינפירן אין דעם דאָזיקן אָנגע-צויגענעם „דראַמאַטישן“ מאַמענט די בופּאַנישע פיגור פונעם שיכורן גבריאל שד — ווייזן קלאָר, אַז זיי זיינען פאַרטראַכט געוואָרן סצעניש. נאָר צוליב דער סצענע איז נייטיק געווען, למשל, דורכפלעכטן די לענגערע דערציילונג יידל פּעקלמאַכערס („די גענאַרטע וועלט“, צווייטע סצענע) מיט שטייגעריש-אַריינגעוואַרפּענע רעפּליקעס פונעם רבין, כדי עס זאָל אָפּגעהיט ווערן דער דיאַלאָגישער פּרינציפּ אַפילו ביי דעם דאָזיקן זייטיקן, אָבער שטאַרק כאַראַקטעריסטישן אַנעקדאָט. אויב אַ טייל פּיעסעס זיינען אויפגעבויט אויף אַ גאַנצער ריי „גלייכבאַרעכטיקטע“ דראַמאַטישע בילדער, זיינען אַנדערע „מאַן און ווייב“, „קבצן עושר-שפּיל“ קאָנסטרואַירט אין „אַקטן“.

* * *

די „סענסאַציאָנעלע“, ניט דורכאויס רעאַליסטישע, שפּאַנענדיקע אינ-טריגע איז ביי אַקסענפּעלדן פאַרבונדן מיט די טראַדיציעס פון דער אויפ-קלערונג, פונקט ווי די אומדייטלעכע פּסיכאָלאָגיע פון זיינע אַ ביסל האַמעטנע געצייכנטע פיגורן. בכלל אָבער וועט מען דאַרפן פּעסשטעלן, אַז אין די ראַמען פון דער אַנטשפּרעכנדיקער פּאַעטיק זיינען זיינע פּיעסעס אויסגעצייכנט געבויט. די אינטריגע איז פלינק צוגעטראַכט, דערפּינדעריש און פאַרט אין גדר פון מעגלעכקייט. די זייטיקע דעטאַלן, וואָס ער דאַרף האָבן, זיינען פאַר-וויילנדיק איינגעפלאַכטן. געוויינלעך איז דער ערשטער טייל פון דער פּיעסע ביז צום הויך-פונקט, וואו עס קומט פאַר דער אויבן-כאַראַקטעריזירטער איבערבאַך, ווייט קרעפטיקער און קינסטלעריש לעבעדיקער. די סענסאַציאָנעלע „פּעריפּעטיע“ באַהערשט ער ניט אַזוי גוט ווי די רעאַליסטיש-געבראַכטע שטייגער-בילדער, וואָס ער גיט ביז צו דעם פונקט. די פאַנטאַזיעפולע פאַסירונגען מוזן אויסקומען בלאַסער ווי די שטייגערישע שילדערונגען.

אפשר טאַקע דערפאַר שטויסט אים אַמאָל זיין קינסטלערישער הוש ניט דירעקט צו אַנטוויקלען דאָס דאָזיקע איבערראַשנדיקע געשעעניש, נאָר בלויז

קליינשטעמליקע משכילים, וואָס האָבן אויף אַזאַ אופן אַריינגעטראָגן אין די סאַסן אויפקלערענישע אידעען (צומאָל דורך דער פאַרמיטלונג פונעם ברוך). דורך שפּעטערדיקע אויספאַרשונגען האָט זיך די דאָזיקע השערה מיינע באַ-שטעטיקט אַלס פּעסמנעשעלעכער פּאַקט. (באַמערקונג צו דער אויבן-טעקסט.)

וועגן דעם אומדירעקט צו לאַזן דערציילן אין אַן עפילאָגישער סצענע. דער איבערראַשנדיקער מאַמענט איז „אומגעריכט“, כדי ער זאָל קאַנען שפּאַנען, ער איז אָבער קאַמפּאָזיציאָנעל פּלינק צוגעגרייט. דער רעטראַספעקטיווער באַריכט איז חנעוודיק צונויפגעשטעלט, כאַטש דער מחבר קוויקט זיך אַמאָל אין אַ צו־ברייטער אויספירלעכקייט מיט דער איבערראַשונג, וואָס ער ברענגט דעם לייענער (למשל, אין די סוף־סצענעס פון „די גענאַרטע וועלט“ און „מאַן און ווייב“). אויב מיר פאַרגלייכן זיינע פּיעסעס מיט ענלעכע פּיעסעס גאַלד־פּאַדנס (וואָס איז פון אים באַווירקט געוואָרן), וועלן מיר מוזן זאָגן, אַז אַקסענט־פּעלד איז אַן אַן ערך קרעפטיקער און אַריגינעלער אינעם שטייגער־ישן געמעל און לחלוטין ניט ווייניקער טעאַטער־פּלינק ווי דער ווירקלעכער „גרינדער פונעם יידישן טעאַטער“.

III. פרימיטיווירעאליסטישער סטיל

1. שילדערונגס-מאָנור ביי אַקטענבעלדן, עמינגערן און מענדעלען

פון אָנהייב אָן וויינט די אייראָפּיאישע אויפקלערונג אין דער ליטעראַטור (נאָך זייט דער אַנטשטייאונג פונעם אַווי-גערופענעם שעלמען-ראַמאַן * און אין דער גאַנצער שפּעטערדיקער טראַדיציע פון דעם דאָזיקן רייכן זשאַנר) אַ טענדענץ צו שטייגערישן רעאַליזם. די אַקטיווע געזעלשאַפט-קריטיק פון די יונגע נייע געזעלשאַפטלעכע קלאַסן וויל צערייסן דעם איינשלעפערנדיקן שיינקייט-געפּל פון דער עפּיגאָנישער קלאַסיק. זיידראַ באַטאַנט דעם פּרינציפּ וועגן דער ווירקלעכער נאַטור — להיפּוך צו דער שיינער נאַטור; און די באַדייטנדיקסטע אויפקלערער זיינען מסכים מיט דעם זאַץ.

אינעם וויכטיקסטן ליטעראַרישן געווער פון יעדער אויפקלערונג אין דער סאַטירע, ווערט מיט דער צייט אַנטוויקלט אַזאַ מדרגה פון רעאַליסטישער פּינקטלעכקייט אין דער שטייגער-שילדערונג (פונעם 18טן און 19טן י. ה.). זוי זי איז פריער בכלל נאָך קיינמאַל ניט געווען אין דער ליטעראַטור. די פּינקטלעכקייט פון שטייגערישן רעאַליזם זייט אָנהייב 19טן יאָרהונדערט אין ענג פאַרבונדן מיט דער אַנטוויקלונג פון די נייע קלאַסן, מיט דער קרעפטקייט פונעם מאַטעריאַליסטישן געדאַנק, מיט דער אַנטוויקלונג פון די פּינקטלעכע מעטאָדן אין דער טעכניק, אין דער נאַטור-וויסנשאַפט און אין זי געזעלשאַפט-לעכע וויסנשאַפטן.

די נייע קלאַסן זיינען בלוטיק פאַראינטערעסירט אויפצודעקן די געזעל-שאַפטלעכע באַדינגונגען, כדי זיי צו ענדערן. ביי דער סאַטירישער געזעל-שאַפט-קריטיק האָט זיך דער שרייבער אויסגעלערנט זיך פּינקטלעך און שאַרף צוקוקן צו דער שפּע פון די פּאַקטן. ער האָט זיך אויסגעלערנט און ליב באַקומען אַנשוילעך צו שילדערן דעטאַלן און שטייגערישע שטריכן סיי אין דער טענדענציעזער געזעלשאַפטלעכער קריטיק, סיי אין דער ניט-ווייניקער טענדענציעזער געזעלשאַפטלעכער זעלבסט-באַרעכטיקונג. דאָ, ביי

* שטויגער-מאָלעריי בייים קרימישן באַטראַכטן די געזעלשאַפטלעכע פּאַרהעלמע-נישן אין באַזונדערס ענג פאַרבונדן מיט דער אַנטשטייאונג און דער אַנטוויקלונג פונעם ראַמאַן-זשאַנר (אין פּראָזע) בכלל. אין דעם פרם, ווי אין אַ סך אנדערע וויכטיקע פרטים, האָט דער שעלמען-ראַמאַן באַנייט די טראַדיציעס פונעם שפּעט-גריכישן און שפּעט-לאַטיינישן ראַמאַן (פון פעטראַניוס, אַפּולוויאוס, רעליאָדאָר, מאַמיס, לאַנגוס א. א.).

דער זעלבסט-באשטעטיקונג, האָט אָבער שוין ניט געקאָנט קלעקן דער רעאַליזם אַליין. דאָ האָט שוין דער בורזשאַ געמוזט אַנקומען צו די מיטלען פון סענטימענטאַליזם.

* * *

דער פרימיטיוו-רעאליסט אַקסענפעלד מאַלט אַ פאַקט, איבערגעבנדיק אַלע זיינע דעטאַלן, אויסרעכענענדיק פינקטלעך און געוויסנהאַפטיק אַלע זיינע אויסערלעכע סימנים אַזוי ווייט ער דערזעט זיי, די וויכטיקע און אַמאָל אויך די גיט-וויכטיקע. ער רעפערירט פאַמעלעך, בהדרגהדיק און אומבאַהאַלפן איינס נאָכן אַנדערן. אין רעזולטאַט מוז זיך סוף-כל-סוף באַקומען אַ באַ-שטימטער איינדרוק טיי פונעם דעטאַל, טיי פונעם גאַנצן.

„... אַז מע וועט אויסלייענען אינגאַנצן נאָר, וועלן אַלע טורה זיין, אַז אַלץ, וואָס שטייט, איז וואָר.“
(„דאָס שטערנטויכל“, הקדמה-ליד)

ער פאַרלירט זיך אָבער אַמאָל אין דער שפּע פון די פאַקטן; דעמאָלט באַקומט זיך, אַז ניט ער באַהערשט זיי, נאָר זיי באַהערשן אים. ער קוקט זיך שאַרף צו צו די דעטאַלן, ער הערט זיך אויפּמערקזאַם צו צו די שמועסן פון זיינע פאַרשוניגען און פאַרשרייבט, צייכנט נאָך געוויסנהאַפטיק אַ שטריך נאָך אַ שטריך, נאָכקוקנדיק נאָך אַלע, אַמאָל קליינלעכע, צופעליקייטן. זי האָט אפשר פאַרט עפעס צו זאָגן, די ידיעה, וואָס לעָאָ ווינער פאַרצייכנט אין זיין געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אינעם 19טן יאָרהונדערט, אַז אַקסענ-פעלד איז געווען באַווירקט פון זשאַן פּאַל (פרידריך ריכטער), כאַטש דאָס קאָן זיך, לויט אונדזער מיינונג, נאָר באַציען אויף דער נטיה צו דעטאַל-מאַלעריי און אויף אַ ברייטער, מיט רעפּלעקסיעס דורכגעמישטער שטייגער-שילדערונג. די וויכטיקע אייגנשאַפט פון קינסטלערישן רעאַליזם: דאָס דער-גרייכן מיט קאַנצענטרירטסטע מיטלען די גרעסטע רעזולטאַטן ביים אַפ-שפיגלען די ווירקלעכקייט, — קאָן מען אין אַ נאַאיוו-פרימיטיוו רעאַליזם, ווי אַקסענפעלדס, נאָך ניט פעסטשטעלן.

להיפוך צום פרימיטיוו רעאליסט באַהערשט דער קינסטלעריש-אַנט-וויקלטער רעאַליסט די שטריכן פון זיינע דעטאַלן. ער האַלט זיי פעסט אין דער האַנט, פאַרלירט זיך ניט אין זייער שפּע, פריי און מיט זיכערקייט פורעמט ער און געשטאַלטיקט זיי לויט זיינע אידייען און זיין קינסטלערישן ווילן. מיט געניטן קיצור, שפאַרעוודיק, וויסנדיק די ווירקונג פון יעדער וואָרט-באַוועגונג, גיט ער בלויז די וועזנטלעכסטע שטריכן אַדער ווערטער — און עס וואַקסט פאַר-אונדז אויס, בוילעט און שאַרף, דער מהות און די שטימונג פונעם דעטאַל, אין הסכם צו דער כוונה פונעם גאַנצן ווערק.

א קעגנשטעלונג פון דער פּאַרטערט-מאַלעריי ביי אַקסענפּעלדן און ביי מענדעלען וועט קלאַרער מאַכן דעם חילוק צווישן פּרימטיוו-נאַאיוון (זשאַנאַר-מאַלערישן) און קינסטלערישן רעאַליזם.

אַקסענפּעלד (אין „מאַן און ווייב“): „לייזער קריוואַשייע, אַ ייד, ניט הויך, ניט קליין, שוין גראָ, אַ לאַנגע באַרד מיט אַ קאַלטענע אינמיטן. די פּאות זיינען אויסגעקראַכן, און אַ לאַפּנמיצל, אַמאַל געוועזן אַ פּוקסנס, נאָר מיט סאַמע פּליכעס. דער האַלדז אין דער קרום צו דער לינקער זייט, און אַ ברישליק געשטעפט אויף קלאַטשע פון איבערגעניצעוועטן אַלטן קיטיי. די קלאַטשע זעט מען אַרויס פון דעם צעריסענעם שטעפעכץ, צוגעגאַרטלט מיט אַן אַלט שטיקל גאַרטל. אַז דער קורצער ברישליק לאַזט זיך אויס, זעט מען לייונטענע זאַקן מיט שיד.“ אַדער (אין „דאָס שטערנטיכל“): „דער אַרץ-ישראל-משולח, אַ קליינער, אַ שוואַרצער געשטופּלטער ייד פון אַ יאָר פּופּציק, זייער אַ פעטער, מיט אַ גראַלעכער קאַלטענעוואַטער לאַנגער באַרד און צוויי דינע קורצע פּאות, אַ ווייסע יאַרמיקע פון אונטער דעם טערקיש-פּאַרוויקלעטן קאַפּ מיט אַ ווייסער פּאַטשיילע, אַנגעטאַן פון ווייסער האַלדזיע, אויף טערקיש גענייט אַ לאַנגער דזיפּון (דאָס איז מיט פּיל קליינע שמוקלערישע קנעפלעך), מיט אַ ברייטן וואַלענעם בלאַען גאַרטל. אויף די פּיס גייט ער אין טערקישע מעשטעס (טערקישע געלע פּאַנטאַפּל), און זאַקן זיינען אויך פון געלער לעדער“ א. א. וו. אַדער אַפּילו דער מער-געראַטענער און לעבעדיקער פּאַרטערט פּונעם קרעטשמער טאַדדעס לייכעווקער: „קומט אַריין אַ ברייטער ייד, אין אַ גע-שטעפטן, לאַנגן ברישליק פון בלאַען קיטיי, צוגעגאַרטלט מיט אַ פּאַווערשן, פּאַסקעוואַטן גאַרטל, אין גראַבע יאַלעוויטשנע שיד, מיט וואַילאַקענע גראַבע זאַקן, אין אַ לאַפּנמיצל פון אַמאַל געוועזענעם פּוקס. קיין באַרד האָט ער קיינ-מאַל ניט געהאַט, נאָר צוויי לאַנגע פּלאַכטן הענגען ביז איבער די הענט-אַקסלען — דאָס זיינען פּאות. כאַטש ער איז אַלט אַ יאָר פּופּציק, איז ער זייער געזונט, ווי דאָס פּנים ווייזט אויס, טאַקע אַ רעכטער קרעטשמער“ (דאָס שטערנטיכל“, קאַפּ. 21). מיר זעען: די דעטאַלן באַהערשן דעם שרייבער, זיי וואַלגען זיך אָן, און איינער מעקט אויס און מאַכט צונישט דעם צווייטן.

ווי מאַלט דער קינסטלעריש הויך-אַנטוויקלטער רעאַליסט אַ פיגור פון דעם מין? „אַלטער יאַקנעהאַז איז אַ יאַדערדיק יידל, אַ געשפּיקעוועטער, מיט אַ דיק בייכל (ביי אַקסענפּעלדן: „זייער אַ פעטער“—מ. וו.), זיין פּנים איז געדיכט באַוואַקסן מיט שמוציק-געלע האַר, פון וועלכע ס'איז גענוג אויף פּאות, אויף אַ באַרד און אויף וואַנצעס, אי פּאַר זיך, איז פּאַר נאָך עטלעכע יידן צו באַטיילן. אין דעם ים האַר ליגט אַ וויספע — אַ ברייטע פּליישקע נאָז, וואָס איז דאָס רוב יאָר פּאַרלייגט, אָן אַ שום התמנות (היסמאַנעס)“ א. א. וו. „פּישקע דער קרומער“.

דאָ זעען מיר, מיט וואָסער מייסטערישער געניטקייט מענדעלע באַהערשט די רעאליסטיש איראָנזירנדיקע כאַראַקטעריזירונג, וועלכע אַקסענפעלד איז פּונקט אַזוי אויסן ווי מענדעלע, אַבער נאָר ביי מענדעלען באַקומט זיך אמתדיקע אַנשוילעכקייט, וואָס הייבט אַרויס דאָס געמעל פון דער טריוויאַלער „זשאַנר-מאַלעריי“. ניט בלויז מיר זעען, — מיר הערן שוין דעם פאַרשוין און די ווערטער, וואָס ער וועט זאָגן, בלויז פונעם פאַרטרעט אַליין.

אַן אַנדער ביישפּיל: מענדעלע מאַלט אין „פּישקע דער קרומער“ אַ מויד אַ גולם, די טאַכטער פון חיה-טריינע דער קרעטשמערקע: „אין שטוב דרייט זיך אַרום אַ דיקע, אַ ברייטע האַרעפאַשנע מויד, מיט אַ פאַר באַקן ווי די פאַמפּושקעס; אויפן קאַפּ זייער ווייניק האַר און צוויי קליינע צעפעלעך פון הינטן. די הענט האַלט זי ביז די עלנבויגנס שטייף צו ביידע זייטן, די אַרעמס אויסגעשטרעקט גלייך פאַרנט ווי צוויי האַלאַבליעס, צווישן וועלכע זי רוקט זיך, שליטלט זיך נישט צו הייבן קיין פּיס, אַרויסשיקנדיק דעם קאַפּ אַ ביסל פּריער פאַר איר, רוקט זיך גיך, טראַגנדיק אין די הענט אַ טישטעך מיט טעלער...“ א. אַז. וו. פאַרגלייכן מיר די בילדערישקייט און לעבעדיקע פּלאַסטיק פון דעם פאַרטרעט מיט אַקסענפעלדס באַשרייבונג פון דער שטומער אין „מאַן און ווייב“ (אגב, געהער עס צו אַקסענפעלדס פרימיטיוו-רעאליסטישע שטריכן, אויב ער ברענגט אַזעלכע ברייטע פאַרטרעט-באַשרייבונגען ניט נאָר אין זיין פּראָזע-ווערק „דאָס שטערנטיכל“, נאָר אויך אין די רעמאַרקעס פון זיינע פּיעסעס): „אַ הויכע יידענע אין אַ צעריסן ציצן קלייד, אַ וויסטל פון צווייערליי פאַרבן גרעדיטירט, אויך אַ ביסל צעריסן, אַ ברוסט-טיכל, אַ שפּאַגל-נייס פון רויטס דאַמאַשעק און אַ ווייס לייוונטן פאַרטעך, צעריסענע זאַקן מיט צעריסענע פּאַנטאַפּל. דער שלייער איז אויך אַלט און צעריסן.“ פּונקט און גענוי אַזוי פאַרטרעטירט אַקסענפעלד זיינע פאַרשויןען אויך אין זיין „שטערנטיכל“. „דאָס ווייב איז אַמאַל שייך געווען. אַ הויך-געוואַקסענע יידענע פון אַ יאָר עטלעכע און דרייסיק, נאָר שטאַרק אַפּגעהאַרעוועט. אַנגעטאַן אין אַ פּיצעלע שטערנטיכעלע, וואָס איז ווערט אפּשר צוויי הונדערט גילדן, מיט אַ שלייער, אַן אַ סיטקע, אַ יופּע אויף ביידע אַרבל פון אַזאַ קיטיי ווי דעם מאַנס ברישליק, מיט ווייס האַזן-פוטער אונטער-געשלאָגן, אַ רויט גרעדיטירן אַלט ברוסטוך זעט מען אַרויס און אַן קאַנטענאַרן פאַרטעך“ (קאַפּ. 12).

אַבער ניט בלויז וואָס שייך די געזעענע פּאַקטן, אויך די רעפּראָדוקציע פון די אונטערגעהערטע רעפּליקעס איז ביי אַקסענפעלדן אַ נאַאיוו-פּרימי-טיווע. אויב מע פאַרגלייכט זיי מיט ענלעכע רעפּליקעס ביי עטינגערן, קאַן מען גרינג באַמערקן, אַז עטינגערס רעפּליקעס זיינען ניט בלויז אין שפּראַכלעכן זינען, לויט זייער סטיליסטישער און גראַמאַטישער קאַנסטרוקציע, אַז אַן ערד

געשליפענער און דורכגעאַרבעטער, נאָר אויך וואָס שייך דער אַרגאַנישקייט פון זייער סטרוקטור אינעם לאַגיש־קאָמפּאָזיציאָנעלן זינען, וואָס שייך זייער כאַראַקטעריזיר־קראַפט א. אַז. וו.

אַקסענפעלד איז אַמאָל פינקטלעכער און ביז צו קליינלעכקייט אויספירלעך אינעם אויפכאַפן די רייד־תנועות פון זיינע פיגורן, נאָכמאַכנדיק אָן באַ־זונדערער דערפינדערישקייט און אויספורעמונג זיין אַרט רעדן. עטינגער שטייט אָבער אומפאַרגלייכלעך העכער פון אַקסענפעלדן וואָס שייך קינסט־לערנישער עכטקייט, קינסטלעריש געפורעמטער נאַטירלעכקייט, קאָנסטרוק־טיווער און קאָמפּאָזיציאָנעלער אויסגעמאַסטנדיקייט. עטינגערס הומאַר איז שאַרף פּרענירט (האַט אַ שאַרפן שפּיץ), אויסגעשליפן, טרעפלעך, פיין, מיט אַ געניטער, זיכערער האַנט אַרגאַניזירט, זיין וויץ איז גראַציעז און שפּילעז־דיק, אַקסענפעלדס הומאַר קומט אויס אין פאַרגלייך מיט עטינגערס צעצויגן, בלאַס, פאַראַדירנדיק און האַמעטנע, מיטן טראַפּ דער עיקר אויף דער קאַמיק פון דער זשעסטיקולאַציע, און ניט אויף דער איידעלערער קאַמיק פון וואַרט. אַזעלכע גראַציעז־שפּילעווויקע און פּולקומע דיאַלאָגן, למשל, ווי ביי עטינגערן צווישן ר' זונדל און מנשה (דער פעטער פון אַמעריקע, ווילנער אויסגאַבע, ב. 2, ז. 474 און ווייטער), אָדער צווישן סעיקעלען און יוחנן שזכן (סער־קעלע), שטייען אָן אַ שיעור העכער פון אַקסענפעלדס קינסטלערישע מעגלעכקייטן.

עטינגערס רעפּליקעס פעדעמען שטענדיק איין און גרייטן צו די ווייטער־דיקע אַקציע, זיי זיינען סטרוקטורעל אַ סך מער פאַרבונדן מיט דעם, וואָס ווייטער וועט קומען, איידער אַקסענפעלדס דיאַלאָגן, וואָס דינען אין בעסטן פאַל נאָר אויפן אַרט און פאַרן אוממיטלבאַרן „אַרטיקן“ צוועק, די קאַמ־פּאָזיציאָנעלע, כאַראַקטעריזירנדיקע און צוגרייטנדיקע באַציאָנונג פון יעדער באַזונדערער רעפּליקע צום גאַנצן ווערק איז ביי עטינגערן אָן אַ שיעור בוילעטער, איידער ביי אַקסענפעלדן. אַז מיר קוקן זיך צו, למשל, צום ערשטן בילד פון „סערקעלען“, צו חיים דעם משרתס מאַנאַלאָגן, האָבן מיר שוין תיכף דאָ, באַלד אין אָנהייב, אַ פלינקע צוגרייטונג צו דער אַקציע און צו דער כאַראַקטעריסטיק פון אַ גאַנצער ריי פיגורן, וואָס וועלן דורכגיין דורך דער גאַנצער פּיעסע: פון גבריאל, אַלטעלע, חוה, פּונעם נאַאיוון חיים גופא און פון סערקעלע, די אַקציע ווערט לויטן קלאַסישן אופן פיין צוגעגרייט, פון דער זייט, פון אַ נעבן־פיגור און פון אַ נעבן־געשעעניש, מיט אַ גרינגער האַנט און אויף אַ גראַציעזן אופן. „דער ערשטער יידישער רעקרוט“ הייבט זיך אויך אָן מיט דער רעפּליקע פון אַ משרתדיקער נעבן־פיגור (—גבריאל שד ז.), אָבער אָן צוגרייטערישע עלעמענטן, די פיגור רעדט דאָ גענוי מיט דער זעלבער זעלבסט־כאַראַקטעריזירנדיקער דייטלעכקייט ווי אין אַלע אַנדערע

ערטער פון דער פיעסע, זי גרייט אָבער גאַרניט צו, האָט ניט קיין מעגלעכקייט אַנצואוואַקסן. די פיעסע וואָלט זיך פונקט אזוי גוט געקאָנט אָנהייבן פון פּנחסעס אָדער שלמה פּסיאַאַכעס רעפּליקע אָדער מיטן „געשריי פון דרויסן“. די דיאַלאָגן זיינען דאָ צווישן זיך ווייניק געבונדן, זיי גיבן בלויז „סטאַטישע“ מאַמענטן פון דער אַקציע.

די אומבאַהאַלפּנקייט פונעם פרימיטיוון רעאַליסט באַווייזט זיך ניט בלויז אין יענע פּאַלן, וואו אַקסענפעלד איז אויספירלעך ברייט, און עטינגער קורץ און צונויפגעזאַמלט, נאָר באַזונדערס בוילעט אויך דאָרט, וואו די קינסטלערישע נויטווענדיקייט דיקטירט עטינגערן אַ סך אַ גרעסערע אויספירלעכקייט, איידער מיר געפינען זי אין אַנאַלאָגישע ערטער ביי אַקסענפעלדן. קאָנצענטרירטקייט ווערט ניט פעסטגעשטעלט דורך דער צאָל שורות, וואָס אַ רעפּליקע פאַרנעמט; שפאַרעוודיק זיין הייסט נאָך ניט שטענדיק זיין קאָנצענטרירט. שפאַרעוודיקייט קאָן אַמאָל זיין, פונקט אזוי ווי צעצויגנקייט, אַ רעזולטאַט פון אומבאַהאַלפּנקייט. זי קאָן אַמאָל באַטייטן, אַז דער מחבר איז אימשטאַנד איבערצוגעבן בלויז אַן ערך די סימנים פון אַ רעפּליקע, בלויז איר בערכדיקן אינהאַלט, און ניט די לעבעדיק־אויסגעבילדעטע פאַרם אירע. אַ גאָר קורצע רעפּליקע קאָן אַמאָל פאַרט צו לאַנג זיין, ווייל זי איז אינהאַלט־אַרעם, ניט דערפּינדעריש, ניט לעבעדיק אויסגעפורעמט און אויסגעשליפּן; אַ סך אַ לענגערע רעפּליקע קאָן אַמאָל דווקא זיין קאָנצענטרירט און געפרעסט לויט איר אינהאַלט, גע־שליפּנקייט, אָנשוילעכקייט און כאַראַקטעריזירונג.

קלאָר צו מאַכן דאָס געזאַגטע דורך אַ קעגנשטעלונג פון מוסטער־רעפּליקעס איז ניט אזוי גרינג ווי ביי דער קעגנשטעלונג פון פאַרטערעטן, ווייל די ספּעציפּישקייט פון דער טעמאַטיק ביי יעדן מחבר באַזונדער גיט ניט אינעם דיאַלאָג אָנעלכע אַנאַלאָגיעס ווי ביי דער פאַרטערעט־מאַלעריי. אַ חוץ דעם וואָלט דאָס אונדז געצוואונגען ברענגען צו לאַנגע ציטאַטעס. אויב מיר וועלן דאָ פאַרט ברענגען איינע אַזאַ קעגנשטעלונג, טוען מיר דאָס מיטן באַ־וואויסזיין, אַז ס'איז פאַראַן אַ סך בוילעטערע, וואָס ווייזן טרעפלעכער דעם חילוק צווישן פרימיטיוון און קינסטלערישן רעאַליזם אינעם דיאַלאָג. מיר האָבן אָבער אויסגעקליבן די דאָזיקע נאָר דערפאַר, ווייל זי געהער צו די זעלענע ערטער מיט אַן אַנאַלאָגישן אינהאַלט ביי ביידע שרייבערס; די כאַראַקטעריסטישע שטייגערישע סיטואַציע, ווען די פאַרזאָטישע פיגור פונעם שדכן טשעפעט זיך צו מיט זיינע פרעטענזיעס.

ביי אַקסענפעלדן („די גענאַרטע וועלט“, ז. 295):

„צאָלי, סטייך, און איד בין דען ניט קיין סאַדן? פאַסעט איז פאַסעט. מיר מוזט איר באַזונדער געבן סאַדכאַנעס, מעסונע גאָר סאַדכאַנעס, גאָר מע־סונע סאַדכאַנעס.“ די מאַגערקייט פון דער אַרגומענטאַציע דאַרף קאַמפּענסירט

ווערן דורכן אַרעמען מיטל פון דריי מאָל איבערחוון די הוילע פּרעטענזיע. אין עטינגערס „סערקעלע“ (ב. 2, זײַ 448-449) ווערט דער דאָזיקער אויספיר אויף גאָר אַן אַנדער אופן און אַן אַ פאַרגלייך עכטער אַרויסגעבראַכט. די פּרעטענזיע ווערט קרעפטיקער צוגעגרייט און ממילא די קאַמיק פון דער פּרעטענזיע פיינער אונטערגעשטראַכן.

„ר' יוחנן (גיט דעם פרעמדן די האַנט): שלום-עליכם, ר' דוד! געלויבט צו גאָט, מע זעט זיך געזונטערהייט! כ'לעבן, זייער אַ גלייכער שידוך. איך-האַב דעם שידוך נאָך אינזינען געהאַט, ווען מע האָט זיי מיט דעם שטריק צוזאַמענגעבונדן. נאָך קומט מיין שמועה אַפיר, „כל עורב למינו“ — שטייט ביי אונדז אין דער הייליקער תורה אָנגעשריבן: איר, מיין ליבער ר' דוד-לעבן, טוט איצט אַ שידוך אויף דייטשערישער מאָדע. ווייסט איר אָבער, מיט וועמען איר טוט? ווער אייערע מחותנים זיינען געווען? דאָס מוזט איר נאָר מיך, ר' יוחנן שדכן, פּרעגן. איך קען דאָס דייטשעלע, ווי איר קוקט עס אָן, פון פּיטשלווייז אויף: איך האָב געקענט זיין כשרן טאַטן, עלייהשלום, און זיין מוטער די צנועה אויך. ער איז דאָך דאָס טאַקע ר' זלמן רעדלעכס זון פון פּראָג, טאַקע דער גרויסער פיינע בריה. על-כן, זאָג איך איך אַפּריער, אַז מיר קומט אַ סך, אַ סך שדכנות.“ דאָ באַטייט שוין דער „אַ סך, אַ סך“ דאָס טיפישע דינגעניש אויף פּריער ביי אַ פּרעטענזיע, וואָס דאָרף זיך אַליין צוגעבן העזה און מוט צוליב איר ניט-באַרעכטיקטקייט.

אַקסענפעלד איז טאַקע ניט אויסן צו שילדערן קיין „פּסיכאָלאָגישע“ באַראַקטערן. עס ליגט אָבער אין דער פּרימיטיווקייט פון זיין רעאַליזם (און אפשר אויך אין זיין משכילישן ראַציאָנאַליזם), אַז זיינע פאַרשוונען האָבן דאָס רוב ניט יענעם מינימום פּסיכאָלאָגיע, וואָס וואָלט פון זיי אַראַפּגענומען די שטריכן פון מאַסקנהאַפטיקער טיפּזאַציע. די פיגורן אַנטוויקלען זיך ניט בהדרגה, גלייך פון אָנהייב אָן שטייען זיי שוין פאַר אונדז דאָס רוב ווי פאַר-טיקע פאַראַלגעמיינערטע און אַ ביסל האַמעטנע באַראַקטער-טיפּן: דער אויפגעקלערטער גביר, דער אַפּגעשטאַנענער פּרנס-חודש, דער שיכורער לאַזוטשע, אַ וואוילע יידישע טאַכטער א. א. ו. ניט בלויז דעמאַלט, ווען אַקסענפעלד באַראַקטעריזירט, למשל, אַ פּרוי „זייער שייך, און זייער קלוג, און זייער גוט“, נאָר אפילו ווען ער גיט איבער אַלע פיזישע סימנים, וואָס זיין אויג האָט באַמערקט, און אין די רעפּליקעס אַלע טיפישע רייד-תנועות, וואָס זיין אויער האָט אונטערגעהערט.

אויך די זאַכן-באַשרייבונגען הייבט אַקסענפעלד פּרימיטיווער רעאַליזם זעלטן אַמאָל אַרויס פון אַלגעמיינער באַשרייבערישקייט. אַזוי און אַזוי האָט דעמאַלט געווייגלעך אויסגעזען אַ „יידישע שטוב“ ביי אַן אויפגעקלערטן גביר, ביי אַן אַפּגעשטאַנענעם פּרנס-חודש, ביי אַ שענקערקע, ביי אַ שניידער, ביי אַ

רבינ א. א. זו. מיר געפינען ניט אין זיינע באשרייבונגען פון „נאטיר-מאָרט“ דעם מינדסטן הויך פון אַן אויסטיילנדיקער און אייגנאַרטיקער „שטימונג“.

וואָס שייך וועלטלעכער קולטור בכלל און פאַרם-קולטור בפרט, איז דער ניוואָ פון אַזעלכע שרייבערס „נאַטור-טאַלאַנטן“, ווי אַקסענפעלד, אין פאַר-גלייך אַפילו מיט צווייט- און דריט-ראַנגיקע שרייבער פון די אַנטוויקלטע ליטעראַטורן אין יענער צייט, פאַרט געווען אַ גענוג נידעריקער. אויב מיר וועלן אַקסענפעלדן פאַרגלייכן, למשל, מיט וו. נאַריעזשני, וועט אונדז גיך קלאַר ווערן, אויף וויפיל באַגרענעצטער און שמאַלער עס איז דער צוגאַנג, דער אינטערעסן-קרייז, די וועלט-אַנשוואַונג און די קולטורעלע צוגרייטונג און אויסבילדונג אַקסענפעלדס. די פאַלקסטימלעכקייט איז ביי ביידע שרייבער אַ וויכטיקער עלעמענט פון זייער סטיל; ביי אַקסענפעלדן אָבער איז עס אַפט נאָך אַן אורשפּרינגלעך, קינסטלעריש ניט-באַאַרבעט שטיק פון זיין פּערזענ-לעכקייט גופא. די קולטור-השפּעות, די קינסטלעריש-פאַרמעלע טראַדיציעס ווערן ביי אַקסענפעלדן אַפט וואולגאַריזירט ביז כמעט צו אַ „לובאַקישער“ מדרגה, אַ חוץ די מעלות האָט אַקסענפעלד אויך די חסרונות פון אַ קולטורעל ווייניק דיסציפּלינירטן „נאַטור-טאַלאַנט“.

* * *

דער זייער אַלטער באַליבטער נאַוועלן- און קאַמעדיעס-מאַטיוו וועגן אַ צוריקגעקומענעם רייך-געוואָרענעם סוחר, אַ מאַטיוו, וואָס שטאַמט * פון 15טן-16טן יאָרהונדערט און וואָס שפּילט דעמאָלט אַפ די גליק-פאַנטאַזיעס פונעם בירגער אינעם פּעריאָד פון אָנהייבנדיקן גרויסן איבער-י-האַנדל מיט אינדיע, אַמעריקע און פאַרשיידענע ווייטע געגנטן (מיר באַגעגענען אים אויך — אַלס טראַדיציע — אין מאַליערס פּיעסעס, למשל אין „דער קאַרגער“, „סקאַפּענס שטיק“ א. א.), ווערט באַנוצט אי פון עטינגערן („סערקעלע“, „דער פּעטער פון אַמעריקע“), אי פון אַקסענפעלדן („מאַן און ווייב“). די דאָזיקע פיגור פונעם צוריקגעקומענעם רייך-געוואָרענעם סוחר שפּילט די ליינדיקע ראַל ביי ביידע אויטאָרן. ביי עטינגערן ווערט די אינטריגע אַרומגעשטעלט מיט אַ ניט-זייער געוויינלעכער, אָבער פאַרט גענוג דורכזיכטיקער און שטיי-גערישער סוזשעטישער פאַרקניפּונג (גבריאַלס גנבה, חשד אויף מאַרקוס און הינדע א. א. זו.). ביי אַקסענפעלדן ווערט דער אַלטער מאַטיוו קאַמפּליצירט דורך אַ התונה צווישן ברודער און שוועסטער, מיט אַוואַנטורעס פון דעם סוחרס ווייב, פון זיין טאַכטער און זון א. א. זו. ביי עטינגערן וואָלט אַזאַ נאַטיוו-פרימיטיווע אינטריגע ווי אין „ערשטן יידישן רעקורט“, וואָס איז גע-בויט אויף נחמנס פּריוויליקן גיין אין סאַלדאַטן (אַן אַן אויספירלעכער מאַטי-

* אורשפּרינגלעך קומט דער דאָזיקער מאַטיוו פון דער אַלט-אינדישער טעשה.

ווירונג) און אויף פרומעלעס שטארבן פון האַרצווייטיק, — ניט מעגלעך געווען, פונקט ווי עס וואַלט ניט מעגלעך געווען אזא קאמפליצירטע שפיל, ווי די אָפּגענאַרטע חתונה אין אַקסענפעלדס „די גענאַרטע וועלט“, וואָס גייט לויט דער טראַדיציע פון עלטערן פאַרס.

2. עטנאָגראַפֿישקייט

די פינקטלעכקייט פון אַקסענפעלדס זשאַנר-מאַלעריי דערגייט ממש ביז צו דער מדרגה פון קולטור-היסטאָרישע דאָקומענטן. מיט עקסנותדיקער געוויסנהאַפטיקייט פאַרשרייבט אַקסענפעלד די עקאָנאָמישע, סאָציאַלע און שטייגערשע פאַקטן. עס איז ניט פאַראַן קיין צווייטער שרייבער אין דער עלטערער יידישער ליטעראַטור, וואָס האָט דעם שטייגער פון זיין צייט אַזוי אויספירלעך און פינקטלעך באַשריבן ווי אַקסענפעלד. ניט שטענדיק האָט זיך אים איינגעגעבן די שטייגער-באַשרייבונגען אונטערטעניק צו מאַכן צו זיין קינסטלערישער כוונה. אָפט שטאַרצן זיי אַרויס אין זייער הוילער געשטאַלט. עס איז דעריבער וויסנשאַפֿטלעך באַרעכטיקט, אויב היסטאָריקער און עטנאָ-גראַפֿן באַנוצן זיך מיט אַקסענפעלדס ווערק ווי מיט אַ היסטאָריש-דאָקומענטאַרישן קוואַל. זיי זיינען טאַקע אַן אמתדיקע ענציקלאָפּעדיע.

אין אַקסענפעלדס ווערק ווערט צום ערשטן מאל מיט אַזאַ ברייטן פאַרנעם געמאַלט און באַשריבן דאָס קליינע שטעטל מיט יענעם גאַנצן טיפּאָזש, וואָס איז אויף אַ לאַנגער צייט געבליבן „קאַנאָניש“ פאַר דער יידישער ליטעראַטור ביז מענדעלען, שלום-עליכמען און פרצן. מיר זעען שוין דאָ די גאַנצע קליינ-שטעטלדיקע גאַלעריי: דעם שטאַט-גביר, דעם מיטעלן באַלעבאַס, די פּרנסים, די פּאָדריאַדטשיקעס, אַרענדאַטערס, שדכנים, דעם שטאַט-שיכור, דעם שטאַט-באַר, דעם מה-יעשהניק, די שענקערקע, די צנוועתדיקע „יידישע טאַכטער“, די אשת-חייל, דעם רבין מיט זיינע גבאים און חסידים, רבנים, דיינים, דעם גאַראַדאָוואַי, משכילים, אַפיקורסים, הענדלער, קרעמער, לופטמענטשן, באַל-מעלאַכעס א. אַז. וו. להיפוך צו עטינגערן, וואָס באַשרייבט דאָס אַ ביסל מער קולטורעלע, פון „איראַפּיאַישקייט“ אָנגעהויכטע לעבן אין דער גרויסער אָדער גרעסערער שטאָט, באַשרייבט אַקסענפעלד, צום ערשטן מאל אין דער יידישער ליטעראַטור, מיט אַזאַ שטייגערשער אויספירלעכקייט דאָס פּראַ-ווינציעלע שטעטל און זיינע באַוואוינער. עטינגער האָט אויסגעטראַגן אַ וועג פאַר אַ שטאַטישן גאַנג אין דער ליטעראַטור; אַקסענפעלד ווענדט זיין קינסט-לערישע אויפּמערקזאַמקייט צום קליינעם שטעטל — צו דער סאַטיריש-עטנאָ-גראַפֿישער שאַרפּקייט און מיליע-מאַלעריי, וואָס איז געבליבן כאַראַקטעריסטיש פאַר דער יידישער ליטעראַטור אין משך פון אַ סך צענדליקער יאָרן.

3. כאראקטער-שילדערונג

אויך די כאראקטערן שילדערט אַקסענפעלד מער „עטנאָגראַפֿיש“, איידער אינדיווידואַליזירט. טיפּן, וואָס גייען אַרויס פּונעם „עטנאָגראַפֿישן“ גדר, באַ- קומען זיך ביי אים געוויינלעך בלאַסער. באַזונדערס איז דאָס שייך צו די נייע אויפקלערערישע געשטאַלטן. אַקסענפעלדט אידעאַל איז געווען דער אויפגעקלערטער בירגער. דער בירגער פּונעם מער מאַדערנעם טיפּ האָט אָבער נאָך ניט געהאַט אין דער פּאַקטישער ווירקלעכקייט קיין פעסט איינ- געפונדעוועטע פּאַרמען, האָט נאָך ניט פּאַרמאַנט קיין אַנטוויקלט אינדיווידועל דיפּערענצירטע כאַראַקטער-פּיגורן. באַקומען זיך אָפט ביים פּרימיטיוו- רעאַליסטישן (דער עיקר עטנאָגראַפֿישן) אויסמאַלן סיי די נייע פּיגורן, סיי די נייע פּאַקטן נאַאיוו און אַנעמיש, טראַפּאַרעטיש און אומזיכער, מיט ווייניק אינדיווידועלן כאַראַקטער. אַשטייגער, דער מחבר גופא גלייבט ניט אינגאַנצן אויפריכטיק אין דער רעאַליטעט פּון דעם, וואָס ער מאַלט (למשל, אהרן און זיין סביבה אין „ערשטן יידישן רעקרוט“, „דער ענגלענדער“ אין „מאַן און ווייב“, אַקסמאַן אין „שטערנטיכל“ א. א. וו.).

אַנדערש די אַלטע כאַראַקטערן און שטייגער-פּאַרמען, וועלכע ווערן קריטיקירט און באַקעמפט. זיי זיינען דווקא יאָ דייטלעך אויסגעפורעמט און איינגעפונדעוועט אין דער רעאַליטעט. זייערע קאַנטורן און טיפּישע, זאָל זיין סטערעאָטיפּישע, שטריכן קאָן מען דעריבער גרינגער אַרומכאַפּן אַפילו מיט די ניט-געניטע מיטלען פּונעם פּרימיטיוו רעאַליזם.

די קינסטלערישע שילדערונג פּון דער נייער, דערווייל נאָך ווייניק אויס- געפּאַרמירטער, ווייניק „כאַראַקטערפּולער“ בירגערלעכער סביבה, באַקומט זיך אין אַנהייב פּאַרן שרייבער גופא אַ ביסל „עקזאָטיש“. ער פּאַרזיכערט זיך אַליין אַלץ כּסדר וועגן דער „ווירקלעכקייט“ פּון זיין שילדערונגס-אַביעקט דורך פּינקטלעכסטער אַנוואַלגערונג פּון סימנים און באַווייזן. אינעם נייעם טעמאַטישן געביט איז נאָך ניט פּאַראַן קיין באַשרייב-טראַדיציעס און פּאַרקירצטע פּאַרמולעס, טאַפט דער שרייבער אַרום די אויסנווייניקסטע קאַנטורן פּון יעדן באַשרייבענעם פּאַקט און האָט מורא אַרויסצולאָזן אַ מינדסטן שטריך. ער איז אָבער נאָך ניט ביכולת אַריינצודרינגען אינעם „אינטימען“ מהות פּונעם גע- שילדערטן, ווייל דעם נייעם שטייגער פעלט נאָך בכלל דערווייל אַ פעסט- אויסגעפורעמטער כאַראַקטער, און צום אַלטן, יאָ אויסגעפורעמטן שטייגער באַצייט זיך זיין געזעלשאַפט- קריטישע סאַטירע מיט שטאַרקן ביטול.

די קאַנטור-אַרטיקע צייכענונג גיט דאָ דעריבער גאַנץ אָפט בלויז מאַסקעס, פּיליסטערישן אַפּאַטעאַז (פּונעם אויפגעקלערטן באַלעבאַס) פּון איין זייט, און גראַטעסקישן חוזק פּון דער אַנדערער. די פּאַזיטיווע שילדערונגען

זיינען אַ גוזמא צום גוטן, די בעגאַטיווע — אַ גוזמא צום שלעכטן. מע מוז אָבער פעסטשטעלן, אַז די „גוזמא צום שלעכטן“ אַנטהאַלט אין זיך אומפאַר־גלייכלעך מער ווירקלעכקייט, ווי די „גוזמא צום גוטן“, ווי דאָס אידעאָלע בילד פונעם אויפגעקלערטן בירגער.

דעריבער זיינען אין אַקסענפעלדס ווערק די בעגאַטיווע פיגורן, זייערע פיזיאָנאָמיס, קליידער, שטוב־הפּצים, זייערע טאַטן, רייד און זשעסטן אומ־פאַרגלייכלעך לעבעדיקער געשילדערט, איידער די פּאָזיטיווע פיגורן און גע־מעלן. אויך די בעגאַטיווע, קריטיקירטע פּאַקטן און געשענענישן זיינען אַ סך ווייניקער אויסגעטראַכט און רעאַלער, איידער די פּאָזיטיווע „איידעלע“, פּאַעטיש־סענטימענטאַלע האַנדלונגען.

אַזוי, למשל, איז דאָס ערשטע בילד אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ (די אסיפה ביים פרנס־חודש) אַן אַן ערך לעבעדיקער און עכטער, איידער דאָס צווייטע בילד (ביים נגיד ר' אהרן אין שטוב) א. א. ו. דאָס איז אַ כאַראַק־טעריסטישער שטריך פון דער יידישער ליטעראַטור אינעם השכלה־פּעריאָד און פון אַלע ליטעראַטורן אין פּריאיקע בורזשואַזע אויפקלער־פּעריאָדן בכלל.*

* פונעם 18טן יאָרהונדערט, אַמאָל אויך אין אָנהייב 19טן יאָרהונדערט אין מערב־איייראָפּע. פאַרשטייט זיך, אַז צו די ווייטערדיקע אַנטוויקלונגס־פּעריאָדן פון דער בורזשואַזער ליטעראַטור האָט דאָס קיין שויכות נישט. געוויסע „קריטיקער“ זיינען נאָכן ערשטן דערשיינען פון דער דאָזיקער אַרבעט מיט גרויס אימפעט אַרויסגעטראַטן קעגן די אויבן־אַרויסגעזאָגטע מיינונגען. זוי האָבן בכיוון פאַרשמירט דעם פּשוטן הילוק צווישן דער פיזיקייט פון אַן אינ־דיווידועלן קינסטלער לעבעדיק צו שילדערן אַ פּאָזיטיווע געשטאַלט און דער פיזיקייט פון אַ קלאַס צו שאַפן אין דער קונסט אַביעקטיוו אמתדיקע פּאַזיטיו־טיוווע העלדן, גענומען פון זייערן אייגענעם סביבה. ס'איז קלאַר, אַז די בורזשואַזע וועלט־אַבשטראַקט איז נישט פיזיק אויסצובויען אין דער קונסט אַ בורזשואַזע טיפּ, וואָס זאָל אַביעקטיוו זיין אַן אמתער פּאַזיטיו־טיוווער העלד אין איינגעמלעכן באַדויט פונעם וואָרט. דאָס שליסט אָבער בשום־אופן נישט אויס, אַז דער בורזשואַזער קינסטלער זאָל געבן לעבעדיקע געשטאַלטן פונעם בורזשואַזע און פון בורזשואַזע פאַרהעלטענישן אפילו דעמאָלט, ווען ער באַצייט זיך צו זיין פּאָזיטיוו. אַן אַנדער פּראָגע איז: וויפּיל איז אין די דאָזיקע געשטאַלטן פּאַראַן רעאַלע, אַביעקטיווע ווירקלעכקייט און וויפּיל אידעאָליזאַציע. באַהויפּטן, אַז אַלע פּאַזיטיווע געשטאַלטן פון בירגער, וואָס די בורזשואַזע ליטעראַטור האָט געשאַפן, זיינען סכעמאַטיש און נישט לעבעדיק, וואָלט דאָך באַשיינפערלעך געווען אומגעלומפערט. צי וועט עמעץ באַשטרייטן, אַז די גע־וויסע פּאָזיטיוו־געמיינטע בורזשואַזע כאַראַקטערן, למשל, שלום אָס, „שלמה נגיד“ — כּדי צו ברענגען אַ ביישפּיל פון דער יידישער בורזשואַזער ליטעראַטור — זיינען נישט לעבעדיק געמאַלט? זיי זיינען פּאַלש געמאַלט, פון אַ פּאַלשער פּערספּעקטיוו. פון דער פּאַרקריפּלענדיקער בורזשואַזער פּערספּעקטיוו — אָבער לעבעדיק געמאַלט. די „אידעאָלן“ פון שלמה נגיד זיינען אומפאַרגלייכלעך נידעריגער.

די אויפקלערערישע געשטאלטן אין די ווערק פון דער פריאיקער אויפקלערונג, די געשטאלטן, וואָס האָבן די אויפגאַבע אַרויסצוזאָגן די אַנשוואַונגען פונעם שרייבער, זיינען נאָך דערוויל דער עיקר רעזאָניאַר, און ניט קיין לעבעדיקע פערזענלעכקייטן. די דאָזיקע פיגורן גופא זיינען נאָך דערוויל ראַציאָנאַליסטיש צוגעטראַכטע „מוסטער-מענטשן“, אויפגאַבעס, וואָס דאָס בירגערטום שמעלט זיך און וועלכע עס פאַרווירקלעכט קיינמאַל ניט. דעריבער באַשטייט די „לעבעדיקייט“ פון אַזעלכע פיגורן דער עיקר אינעם רעדן, זייערע טאַטן זיינען בלאַס און ניט דורכגעזאַפט מיט ווירקלעכקייט. די דאָזיקע כאַראַקטערן זיינען בלוזי אַוטאָפּיש, זיי זיינען פאַראַן בלוזי ווי פאַסטולאַטן, דעריבער זיינען זיי אין דער ליטעראַטור רעדנעריש-דידאַקטיש און סכעמאַטיש.

דאָס שליסט אָבער, פאַרשטייט זיך, ניט אויס, אַז עס זאָלן זיך אין אַזאַ

ר י ק ע ר, נ י ש מ י ק ע ר, ווי די אידעאלן פון עמינגערס מאַרקום — און פונדעסטוועגן איז מאַרקום פאַרמ אָן אַן ערך סכעמאַטישער, ווי שלמה נגיד.

די סיבה איז דאָ, וואָס מאַרקום איז אין דער ווירקלעכקייט פון עמינגערס צייטן בכלל געווען נאָך ווייניק רעאל. מער אָן אידעאל-וואונטש פונעם משכיל — און ש אַ ק ע אָן ד ע ר מ ע ג ל ע כ י י ש אינעם לעבן פול פאַרווירק-לעכט צו ווערן. אַפילו זאָל זיין אין אַז אַ פאַרם, ווי עמינגער האָט זיך אים פאַרגעשמעלט, מיט זיין גאַנצער (אַביעקטיוו גענומען) באַרגענעצשקייט. שלמה נגיד האָט יאָ געלעבט אין דער ווירקלעכקייט. ער איז ניט קיין אויסגעטראַכטע פיגור, ער איז בלוזי משונהדיק-פאַלש צוגעפּוזט. אַלץ און דער געשטאַלט, וואָס שטאַמט פון אַשם באַציאונג צו איר, איז פאַלסיפּיצירט, אָבער דער סאַציאַלער טיפּ גופא איז דאָך אַ רעאַלער. ער איז אַזוי ווייט רעאַל, אַז אַפילו ניט-ווילנדיק, מיינענדיק דעם פאַרשוין צו לויבן, ווערט צומאַל אַביעקטיוו, אַפילו דורך די אידעאָליזירטע שמריכן, אַנמבלויזט איר העסלעכקייט.

אין פריאיקע אויפקלער-פעריאָדן זיינען די פּאָזיטיווע פיגורן געוויינלעך (ניט שמענדיק) שוואַך געשילדערט, ווייניקער לעבעדיק, סכעמאַטישער ווי די נעגאַטיווע. אין שפעטערדיקע פעריאָדן פון דער אַנשוואַונגע ווערן די בורזשואַזע פּאָדערונגען צו אַ „העלד“ אָן אַן ערך קלענער. דער בורזשואַ איז אין לעבן „רעאַליזירט“ גע-וואָרן, ער איז פאַראַן. זיין שילדערונג האָט געקאַנט ווערן לעבעדיקער. —

דער „ליטעראַטור-היסטאָריקער“ דובילעט, וואָס אין זיינע שרייבעכצן האָט ער אַ טבע גאַנץ אַפּט פּשוט איבערצודערציילן אין אַ ביסל אַ געענדערטער און פאַר-שמעלטער פאַרם דאָס, וואָס ער האָט, אָן שום איבערקלויב, ביי אַנדערע אויטאָרן אַרויסגעלייטעט, ווייסט אַפילו ניט, וואָסערע פּלאַגיאַטן ס'זיינען גלאַט אומאַנשמענדיק און וואָסערע שעדלעך. ער חזרט איבער ווילדע חקירות און שרייבט: „עמינגערס פּאָזיטיווער אידעאַל — אַן אידעאַל אַ היפש פּיליסטערישער — האָט ניט געגעבן קיין ריזן שטאַף פאַר זיין קינסמלערישער ענערגיע אינעם שילדערן די פּאָזיטיווע פיגורן.“ אַפּנים, אַז אַשם פּאָזיטיווער אידעאַל האָט אים, אַשן, יאָ געגעבן ריזן שטאַף פאַר זיין קינסמלערישער ענערגיע? דאָ איז די וואָלגאַריאַזע דערפירט ביז צום אַבסורד.

פּערזאָן און אפילו ביי פרימיטיווע טאלאַנטן * באַוויון אַנהייבן פון אַ מער-
לעבעדיקער אינדיווידואליזירטער כאַראַקטער-צייכענונג. טאַקע דעמאָלט, ווען
די פּאַזיטיווע פיגור איז געשילדערט ניט אויסשליסלעך אַלס אידעאַל-בילד,
נאָר מער אַנטשפּרעכנדיק צו דער ווירקלעכקייט. למשל, אן נחמנען, ישראל
שטשופּאַקן (פון דער „גענאַרטער וועלט“), מיכל מאַציווע א. אַז. וו. געפּינען
מיר שוין אַזעלכע — כאַטש טאַקע דערווייל נאָך שוואַכע — אַנצייכענישן פון
אַ לעבעדיקער כאַראַקטער-שילדערונג.

4. פּאַטירישע טראַגיקאָמיק

די סאַטירישע מיטלען אַקסענפעלדס האָבן אַ נאַטוראַליסטיש-באַשרייבע-
רישן כאַראַקטער, אין זיין מיליע-מאַלעריי גופא פאַרווירקלעכט ער זיין
קריטישע כוונה, אינעם גענויעם באַשרייבן דערגרייכט ער זיין אַפּשפּעט-מין.
וואָרים זיין סאַטירישער שמיכל איז געווענדט קעגן דעם שטעטלידיקן אַפּ-
געשטאַנענעם שטייגער בכלל. אַקסענפעלד נעמט אַזוי אויף דעם דאָזיקן
שטייגער, אַז מע דאַרף אים נאָר בלוז פּינקטלעך באַשרייבן, כדי ער זאָל זיך
באַקומען קאַמיש.

אויפן דייטשן שער-בלאַט פון „ערשטן יידישן רעקרוט“ ווערט דאָס בוך
באַצייכנט ווי „איין קאַמיש-טראַגישער ראַמאַן“. עס קאָן ניט מיט זיכערקייט
געזאָגט ווערן, אַז דאָס דאָזיקע טיטל-בלאַט שטאַמט פון אַקסענפעלדס האַנט;
יעדנפאַלס, דאַרף די כאַראַקטעריזירונג עפעס באַטייטן, לפחות אַזויפיל, אַז
זיינע נאָענטע הברים, צו וועלכע, אויב ניט צו אים, דאָס דאָזיקע טיטל-בלאַט
מוז האָבן אַ שייכות, האָבן אַזאַ כאַראַקטעריזירונג געהאַלטן פאַר ריכטיק. מילא,
דאָס „טראַגישע“ אינעם ווערק איז קלאַר, אַבער, וואָס, אַשטייגער, האָט אין
„ערשטן יידישן רעקרוט“ געקאָנט באַטראַכט ווערן פון אַקסענפעלדן אַדער פון
זיינע נאָענטע, ווי „קאַמיש“? מיטן וואָרט „ראַמאַן“ איז מן-הסתם געמיינט די
ליבע-געשיכטע אינעם ווערק, דאָס וואָרט „טראַגיש“ דאַרף פאַרבייטן די איי-
געמיטענע, צוליב וואָסערע סיבות ס'זאָל ניט זיין, ריכטיקע זשאַנר-באַצייכענונג
(טראַגעדיע!). אַבער אויף וועלכע מאַמענטן אין ווערק ווערט געגעבן אַן אַנ-
צוהערעניש מיט דער באַצייכענונג „קאַמיש“?

קלאַר, אַז אויפן גאַנצן לעבנשטייגער, וועלכער ווערט דאָ געשילדערט,
דער גאַנצער דעמאָלטיקער שטעטלידיקער שטייגער בכלל איז באַנומען געוואָרן
ווי עפעס קאַמיש — בעת מע האָט געדאַרפט כאַראַקטעריזירן אין דער

* אַפּגערעדט פון די קלאַסיקער פון דער פּריאיקער אויפקלערונג. טוירן זיך
דערמאָנען אין דער טייסערישער כאַראַקטער-שילדערונג אין פּילדינגס, „מאָס דושאַנס
דע געפּינלינג“ און אין אַנדערע ווערק זיינע.

דיסטאנץ, וואָס באַקומט זיך פון דער איבערזעצונג (אויף דייטש), דעם מהות פונעם בוך. באַשרייבן גענוי דעם דאָזיקן שטייגער האָט שוין באַטייט פון אים אַפלאַכן.

עס איז קיין ספק ניט: ניט בלויז די פיגור נחמן ווערט אויפגעפאַסט פון דעם מחבר אי ווי טראַגיש צוליב זיין גורל, אי ווי קאַמיש צוליב זיין אַפֿ-געשטאַנענקייט, וואָס האָט אים דערפירט דערצו, אָז מע זאָל אים קאַנען אַזוי גרינג אָפּנאַרן, נאָר אויך דאָס גאַנצע דעמאָלטיקע ייִדישע לעבן (א חוץ פון די אהרנס און זייערע מקורבים), — ווי טראַג־קאַמיש.

קאַמיש-טראַגיש — דאָס איז בכלל איינער פון די כאַראַקטעריסטישע שטריכן אינעם בירגערלעכן געזעלשאַפֿט-קריטישן רעאַליזם. מע באַשרייבט אויספירלעך, און אין דער פינקטלעכקייט גופא ליגט שוין זייער אַפט די „לאַכנ-דיקע טרער“, וואָס דאַרף לויט די פאַרשיידענע כוונות פון די אויפקלערערישע אָדער שפּעטערדיקע בירגערלעכע טענדענצן אי קריטיקירן, אי פאַרגלעטן און אַפּאַטעאַזירן. די „לאַכנדיקע טרער“ וויל אַפּשטעלן די קריטיק ביי באַשטימטע פּונקטן, באַזונדערס אָבער איז זי כאַראַקטעריסטיש אין דער ליטעראַטור פון אַ געזעלשאַפֿט, וועמעס אַפּגעשטאַנענע פאַרמען סע עקזיסטירן אין אַ צו-בויילעטער סתירה צו די אַנטוויקלטערע טענדענצן פון דער צייט.

5. דערציילערישער נוסח און שפראך-סטייל

וועלנדיק זיין דורכאויס רעאליסטיש און נאָכמאַלן פינקטלעך דאָס ווירק־לעכע לעבן, האָט זיך אַקסענפעלד געמוזט אַנשטויסן אויפן נאַטירלעכן רייד־נוסח פון די מאַסן. אויך אין פּרט פון שפּראַך־נוסח דערקענען מיר ביי אים דייטלעך די שטריכן פון נאַאיוו־פרימיטיוון רעאַליזם.

בלי־ספק איז אין אַקסענפעלדס שפּראַך־נוסח פאַראַן אַ שטאַרקע פּאַזיטיווע טענדענץ צו דער געזונטער, פּרישער, שעפּערישער מאַסן־שפּראַך. אָבער אויך אַקסענפעלד הייבט שוין אָן אונטערשיידן צווישן די געזונטע, שעפּערישע עלעמענטן פון דער פּאַלקס־שפּראַך און יענע כלומרשט „פּאַלקסטימלעכע“, פאַרקריפּלטע עלעמענטן, וואָס פאַרמיטיקן די פּאַלקס־שפּראַך און וואָס שטאַמען ניט לויט זייער אורשפּרונג פונעם האַרעפּאַשניקס שעפּערישקייט, נאָר זיינען אַ רעזולטאַט פון דורותדיקן פאַרקריפּלטן לעבן, פון דורותדיקער אונטערדריקונג און פינצטערקייט.

די אויפקלערונג האָט אַ נטיה צו כלערליי פּאַלקסטימלעכע פאַרמען און עלעמענטן, באַזונדערס אין פּרט פון שפּראַך, צוליב דער גרעסערער צוטריט־לעכקייט פון די דאָזיקע שפּראַך־עלעמענטן און דער עיקר, ווייל די בירגער־לעכע אויפקלערונג נעמט אין אַ באַשטימטן צייט־פּונקט אַרום אין אַ קלענערער

אָדער גרעסערער מאָס אויך די שטרעבונגען פון ברייטערע מאַסן — „די גאַנצע מענטשהייט, אַ חוץ די פריווילעגירטע“, — כאַטש זי אַריענטירט זיך אויף די בורזשוואַזע טענדענצן. דאָס איבערגיין פון אַ טייל משכילים צו דער יידישער שפראַך (און אויך צו דעם שפראַך־נוסח פון די מאַסן), כאַטש טאַקע קעגן דער באַוואוסטניקער פראַגראַם פון דער השכלה (אַמאָל אַפילו מיטן צוועק, כדי אַזוי־אַרום די דאָזיקע שפראַך אַמבעסטן צו באַקעמפן!), איז אויך אַ רעזולטאַט פון די דאָזיקע ווידערשפרעכיקע פאַקטאָרן אין דער השכלה. דאָס מוז אָבער אין דער ליטעראַטור ניט שטענדיק פירן צו דער לעבע־דיקער פּאָלקסטימלעכקייט פון ווירקלעכן ריי־נוסח.

אַ סך עלטערע יידישע אויפקלערער־שרייבער (אַפילו פון די ניט־דייטשע לענדער) באַנצן זיך, וועלנדיק זיין „פּאָלקסטימלעך“, מיט אַ קאַנווענציאָנעל־אַנגענומענער ליטעראַריש־טראַדיציאָנעלער „פּאָלקס־שפראַך“, וואָס איז לחלוטין ניט אידענטיש מיטן ווירקלעכן גערעדטן נוסח. מיר זעען דאָס, למשל, אין אַזעלכע „פּאָלקס־ביכער“, ווי „לעבן־מיטל“ (סמא דחיי) פון מנשה איליער, „ספר רפואות“ פון משה מאַרקווע, „ראַבינוואָן, די געשיכטע פון אַלטער־לעב“ (אַנאַנים) א. א. וו. כלומרשט זיינען די דאָזיקע און ענלעכע ביכער געשריבן געוואָרן אין דער „פּאָלקס־שפראַך“, אין אמתן האָט אַזאַ יידיש אינעם טאַג־טעגלעכן לעבן קיינמאָל ניט עקזיסטירט. דאָס איז אַ קאַנווענציאָנעלער, קונציק־צוגעטראַכטער „ליטעראַרישער“ נוסח, אין וועלכן דאָס עלטערע ביכערישע, שוין לאַנג ניט־גערעדטע יידיש־טייטש איז אויסגעמישט געוואָרן מיט נייע דייטשמעריזמען אָדער מיט ווירקלעך עכטע פּאָלקסטימלעכע תנועות, ווערטער און זאַצן.

אַ שמאַלע ליניע פון דעם דאָזיקן רודימענטאַרן, און מיט דער צייט מאַדיר־פיצירטן דייטשמערישן בוך־יידיש האָט זיך געצויגן ביי אַ טייל שרייבער ביז צום סוף פון דער השכלה (ביז צו דיקן און ווייטער). נאָכקלאַנגען פון דעם דאָזיקן נוסח זיינען געווען אין דער ליטעראַטור נאָך אין די ערשטע צוויי צענדליקער פון אונדזער יאָרהונדערט. די עלטערע משכילים (אַפילו נאָך דער יונגער מענדעלע) פלעגן שרייבן זייערע פריוואַטע בריוו אין אַ טראַדיציאָנעלן „טייטש“, וואָס איז שוין ווייט געווען פון עלטערן יידיש, אָבער פונקט אַזוי ווייט פון דער לעבעדיקער שפראַך, אין וועלכער זיי גופא פלעגן רעדן. עס ציט זיך אָבער זייט מענדל לעפין און דעם אַנאַנימען מחבר פון דער „גענאַרטער וועלט“, זייט עטינגער, לעווינוואָן, אַקסענפעלד, גאַטלאַבער און אַנדערע — אַ צענטראַלע ליניע פון דער שפראַך־אַנטוויקלונג, וואָס האָט זיך דערשלאָגן צו דעם אייגנטלעכן, ווירקלעך גערעדטן פּאָלקסטימלעכן שפראַך־נוסח. דער דאָזיקער נוסח האָט זיך באַפרייט פון דעם אומנאַטירלעכן כלומרשט־יידיש, פון דעם שפינוועבס, וואָס שטאַמט פון דער טייטש־טראַדיציע.

צו די וויכטיקסטע „שפראך-אנטדעקער“ אין אנהייב פון דעם דאזיקן אַנט-וויקלונג-פּעריאָד געהער אַקסענפעלד. ער איז צוגעגאַנגען צום עכטן רייד-נוסח מיט אַ קלאַרער באַוואוסטזיניקייט, סיי וואָס שייך דעם געזעלשאַפּטלעכן באַדייט פון דער לעבעדיקער עכטער שפראַך, סיי וואָס שייך אירע קינסט-לערישע ליטעראַרישע מעגלעכקייטן. ער איז דער אויספירלעכסטער און ווערטפולסטער פאַרשרייבער פון דער ווירקלעך-גערעדטער שפראַך אין אוקראַינע אין יענער צייט.

דער שפראַך-נוסח אַקסענפעלדס ווערט באַהערשט פונעם רעאליסטישן פּרינציפּ, אָבער אין דער פּרימיטיווקייט פון זיין רעאַליזם ליגן די גרענעצן פון זיינע שפראַכלעכע אויפטוען. זיין שפראַך-נוסח איז ניט דורכאויס נאַטור-רעאליסטיש. אַקסענפעלד אַרגאַניזירט אים לויט באַשטימטע פּרינציפּן, אָבער לויט פּרימיטיווע און נאַאיווע. למשל דער אופן, ווי ער פּראוואַט ניואַנסירן די שפראַך פון אַ פאַרשויין דורך אַ דיאַלעקטישער אויסשפראַך פונעם „ש“, דורך אומגעלומפערטער איבערהורונג פון אַ רייד-תנועה („מעסונע“, „פאַסעט איז פאַסעט“) א. א. וו.

ס'פילט זיך אין אַקסענפעלדס שפראַך-שטראַם די פּרייד פון דער ניי-אַנטדעקטער גראַממטיק, שפע און איינגאַרט, וואָס באַווייזן זיך אים פּלוצים אין דער שפראַך. ער פאַרכלינעט זיך רעדנדיק, אַקסענפעלד פאַרמאָגט נאָך ניט אין דער שפראַך קיין קינסטלערישע דיסציפּלין, כמעט קיין שום קינסטלערישן וועגווייזער און טראַדיציע. ס'איז נאָך ניט פאַראַן די צונויפגערעדטע באַ-דינגלעכקייט פון דער פאַרקירצטער וואַרט-פיגור, פונעם געזעצמעסיקן, האַר-מאַנישן, לאַגישן און וואוילקלינגעוודיקן זאַצבוי, פון שיינער געשליפענער סינטאַקסיס. פונקט אזוי ווי ער מוז נאָכגיין, ניט האַבנדיק די טראַדיציע פונעם פאַרקירצטן בילד, אומבאַהאַלפן און אומגעניט, פונקט אזוי נאַאיוו, זאַרגעוודיק און אומבאַהאַלפן מוז ער נאָכגיין נאָך דער לעבעדיקער שפראַך גופא, נאָך אַלע אירע חנדלעך, דריידלעך, שטיק און צופעליקייטן. אַפילו עטינגער, וואָס האָט זיך מיט דער צייט אויסגעבויט זיין אויסגעצייכנטן שפראַך-סטיל, וואָס אין אנהייב פון זיין שאַפן, ווי מיר זעען דאָס פון זיין עלטערן סערקעלע-וואַריאַנט (די יאַהאַניסבורגער אויסגאַבע), אויך געשריבן אַ סך רויער און פּרימיטיווער.

אַקסענפעלד שרייבט, „אזוי ווי מע רעדט“, כאַטש מיר קאַנען אויך ביי אים געפינען באַשטימטע, זאָל זיין קוים אַנזעעוודיקע, אנהייבן און פּראוואַן פון אַ סטיל-שטרעבן, בכלל איז זיין שפראַך גענוג רוי, זיין סטיליסטיק פאַרמ-לאַז, די זאַץ-קאנסטרוקציע אַ צופעליקע, סטיכיאישע, און אַפילו די גראַמאַטיק-קאלישע לאַגיק פון זיין זאַץ הענגט אויך דער עיקר אָפּ פון „אינסטינקט“ און צופאַל. אין דער אויסגאַבע פון אַקסענפעלדס ווערק האָב איך אַריינגעשטעלט

אין אַקסענפעלדס טעקסטן מיינע אַפּשטעל-צייכנס, דאָס האָט אַריינגעבראַכט אַ באַשטימטע אָרדענונג אין דער סינטאַקסיס. דאָס טאָר אָבער נישט פאַרשטעלן דעם פּאַקט, אַז אַקסענפעלדס שפּראַך-סטיל איז רוי און גראַמאַטיקאַליש צעשוּיבערט.

עטלעכע ביישפּילן (מיט דער אינטערפּונקטאַציע פּונעם אַריגינאַל-דרוק) :
 „דער ערשטער יידישער רעקרוט אין רוסלאַנד, בשנת התקפ"ז דענצמאַל איז דער אוקאַז אַנגעקומען“ (טיטל)... „די שטוב איז אַ נייע ערשט נאָך דער שרפה אויסגעבויט אַ שטרױענעם דאָך, מיט פּרױבעס, און ווייס פון דרויסן אַפּגעשמירט“ (אין אונדזער אויסגאַבע — ז. 149). „דער אונטערשלאַק בלאַער קיטיי זעט מען אומעטום אַרויס, און דער אונטערשלאַק האַלט דאָס גאַנצע מלבוש, נישט צוגעגאַרטלט: אַן אַרבע-כּנפות פון ווייסער פּיקע נאָר זייער קויטיק, אין איין אַלמער פּליסענער יאַרמיקע פּול פּעדערין“... (ז. 149). „דאָס פּנים איז שוואַרצלעך און אַ ביסל נאָר געקאַרטשעט אונטערגעשוירן די וואַנצעס, האָט אַ פּנים ווי ער לאַכט. אַ לאַנגע נאָז, און שוואַרצע גרויסע אויגן אין אַ גאַנצן קיטייעם קאַפּטן אַ ביסל אַ צעגאַנגענעם מיט אַ ברייטער סטראַקע אַן אווערעס. אַ זיידענעם גאַרטל און מע זעט אַרויס, אַז דער אונטערגאַרטל איז אַ לעדערן בייגאַרטעלע. אַ נייעם הויכן ספּאַדעק אַ גוטן ער האַלט ביידע הענט אין גאַרטל“ (ז"ו 149-150). „...די שטיוועלעך מיט שפּיצן, געוועקסלטע, וואָס סקריפען ווי אויף אַ פּראַסט אַז מע גייט אינעם שניי, אין אַ גוט סויבלען היטל אויפן קאַפּ, קאַם-קאַם שייט זיך אַ בערדל און קליינע געגרייזלטע פּאהלעך, און אַ זיידן פּאַטשיילעכע אַ רויטס שטעקט אַרויס פון דער זייטן-קעשענע“ („שטערנטיכל“, קאַפּ. 20). „דאָ הענגט אַ גרויסער שפּיגל און אַ קאַמאַדע מיט אַ שיינער קאַנאַפע און זעקס שיינע פּיינע בענקלעך“... („שטערנטיכל, קאַפּ. 13). „אַז מיכל איז מאַנטיק אינדערפּרי געקומען צו אַקסמאַנען, האָט ער אים געטראַפּן ווי ער איז געזעסן ביים שרייבן: אַז מיכל האָט געזען אַ שייך פּריצעלע אַריינברענגען אויף אַ טאַץ קאַזע כלים מיט קאַזע, דערביי זאָגט זי גוט מאַרגן. דערווייל ווי אַקסמאַן לייגט אַזעק דאָס שרייבן און נעמט זיך קאַזע צו טרינקען מיט אַ ווייז דעם שיינעם יונגן פּריצעלע אויף זיין בעט אין אַלקער אַריין (זי זאָל איבערציען דאָס בעטגעוואַנט)“ („שטערנטיכל“, דאָרט). „עס איז שוין שפּעט געווען ביינאַכט, דערצו איז אַקסמאַנס עסק, אַז מען מוז צום שפּיטאַל פּאַרטראַכטן אַלץ מיטן טאַג גלייך איבערצוגעבן אויף די קעכן ביי די קראַנקע סאַלדאַטן, זאָלן האָבן וואָס צו קאָכן, האָט געמוזט בלייבן אויף אַכט טאַג שפּעטער, זאָל מען זיך צונויפקומען ביי ר' גרשון מאַר-גאַסין, דאָרטן וועט אַקסמאַן דערציילן די מעשה פון דעם ליפע לעוויט מיט דעם פּאַלשן שטערנטיכל“ („שטערנטיכל“, קאַפּ. 16).
 אַזעלכע, סיי גראַמאַטיקאַליש, סיי סטיליסטיש צעשוּיבערטע זאַצן קומען

פאר ניט גאר אפט, אבער גענוג אפט אויף פעסטצושטעלן, אז די גראמאטיקאליש-סטיליסטישע געראטנקהייט פון א זאץ איז ביי אקסענפעלדן מער אפהענגיק פון צופאל, איידער פון באוואוסטזיניקער ארבעט. דערצו פאסט טאקע דער פאקט, אז אין די רעפליקעס (אלצאיינס צי אין די פיעסעס אדער אין „שטערנטיכל“) זיינען די זאצן ניט בלויז סטיליסטיש, נאר אויך גראמאטיקאליש פעסטער און געראטענער געבויט, איידער דארט, וואו ער מאלט און באשרייבט. ווארים אויך אינעם ווירקלעכן רעדן פארמאגט אן איבערגעגעבענער געשפרעך מער גראמאטיקאלישע לאגיק, איידער די באשרייבונג און שילדערונג אין א מעשה. א רעפליקע דינט אינעם לעבן מער אוממיטלעך דעם צוועק זיך צונויפצורעדן און צו איבערצייגן, איידער א ווייניקער-קאנקרעט פאראינטערעסירטער און מער „אביעקטיווער“ מעשה-באריכט. פונדאנען טאקע נעמט זיך, אז פאר אנהייבנדיקע ליטעראטור-שפראכן איז אמאל גרינגער איבערצוגעבן דיאלאג, איידער אויסצומאלן זאכן און געעשענישן.

* * *

אויב מיר זאגן, אז אקסענפעלדס שפראך איז דער עיקר א „סטיכיאישע“, „אזוי ווי ס'רעדט זיך“, איז קלאר, אז מען קאן בשום-אופן ניט כאראקטעריזירן אויפן זעלבן אופן אויך מענדעלעס און שלום-עליכמס שפראך-נוסח. עס איז גענוג צו פארגלייכן די שפראך פון די דאזיקע צוויי קלאסיקער מיט אן עלטערן עטאפ פון דער ליטעראטור-שפראך, למשל, מיט אקסענפעלדס נוסח אדער גאר מיט דעם נוסח פון דער אנאנימער „גענארטער וועלט“, כדי איינצוזען, אז די דאזיקע כאראקטעריזירונג איז פאר מענדעלעס און שלום-עליכמס שפראך דורכאויס ניט פאסיק, אז די שפראך איז דורכגעגאנגען א גוואלדיקע אנטוויקלונג און ליטעראריזירונג. ביז זי האט דערגרייכט דעם נוסח פון די דערמאנטע מייסטערס.

זייער שפראך איז לחלוטין ניט קיין „סטיכיאישע“. דאס איז א „פאנעטישער טעות“. פארקערט, זייער שפראך איז ראפינירט דורכסטיליזירט און אמאל אפילו — אינעם פאזיטיוון זינען — שטארק „קינסטלעך“. פארשטייט זיך, אויך דער הויך-אנטוויקלטער רעאליווער אריענטירט זיך אויף דער נאטיר-לעכער רייד-שפראך. מע קאן אבער ניט זאגן, אז ער איז א קאפיטע פון דער

* מיר געפינען אויך זאכלעכע לאפסוסן און אומפינקלעכקייטן, וואס ווייזן אן אויף א ניט-גענויער קינסטלערישער דורכארבעטונג. למשל: „זינט פרייטיק אן וויינען אלע מאמעס, וואס האבן קינדער“ (אקסענפעלדס ווערק, ב. 1, ז. 191). ס'האט אבער געדארפט שטיין „פון שבת אן“, ווייל שבת איז אנגעקומען דער אוקאז. מעגלעך, אז דא איז שטיין געבליבן א ווארט, דאס ווייזט אויף א פריערדיקן, אנדערן פלאץ. אקסענפעלד האט זיינע ווערק, אפנים, גענוג גרינטלעך פארטראכט, אבער שפעטער ווייניק דורכגעשליפן.

סטיכיאישער רייד-שפראך. ער נעמט פון דער רייד-שפראך באשטאנד-טיילן און עלעמענטן, די "רעאליא", אבער די ארגאניזירונג פונעם זאץ, זיין אויפבוי, צוזאמענשטעל, זיין פארקירצונג אדער צעציאונג, די קינסטלערישע דער-פינדונג און גרופירונג פון די פארשיידענע זאצן זיינען דער אויפטו פונעם סינטעטיזירנדיקן קינסטלערישן שפראך-סטיליסט.

ווי נאטירלעך עס זאל ניט קלינגען מענדעלעס אדער שלום-עליכמס נוסח — פאקטיש איז ער אין לעבן, דורכאויס אין אַזאַ פאַרם, קיינמאַל ניט געווען. זייער "בארעדעוודיקייט" איז שטאַרק ענלעך צו דער ווירקלעכער "בארעדעווד-דיקייט", זי שפּיגלט זי אָפּ, ווייל זי איז רעאַליסטיש, געשעפט פונעם ווירקלעכן לעבן; זי איז אַבער מיט איר ניט אידענטיש, זי איז ניט די "סטיכיאישע", ניט איבערגעגעבן נאַטוראַליסטיש, "אַזוי ווי אין לעבן". דער דאָזיקער נוסח איז אויף אַ ראַפּינירטן אופן קינסטלעריש דורכסטיליזירט, באַשטימטע ניואַנסן זיינען אין אים גוזמאדיק פאַרשטאַרקט אַדער אַפּגעשוואַכט געוואָרן, די גרונ-פירונג איז אַ בכיוודיקע א. א. וו. דער לייענער האָט געלאַכט ביים לייענען שלום-עליכמס ווערק, ווייל ער האָט דווקא אין דעם דורכסטיליזירטן געוועב פון קינסטלעריש-איבערגעטרעבענער קאַמיק זיך און זיין רעדן זייער דייטלעך דערקענט. מענדעלע און שלום-עליכמס זיינען שוין גאַר ווייט אַוועק פונעם סטיכיאישן רייד-שטראַם. די ליטעראַטור-שפראַך איז שוין ביז צו זיי דורכ-געגאַנגען דעם געדריידלען וועג: פון דער סטיליזירטער יידיש-טייטשער און דייטשמערישער בוך-שפראַך צו דער נאַטירלעכער סטיכיאישער מאַסן-שפראַך און פונדאָנען — צו דער ליטעראַטור-שפראַך, וואָס האָט דערגרייכט אין זייערע און אין פרצעס ווערק אַ העכסטע פאַרם פון קינסטלערישער באַאַרבעטונג פון דער לעבעדיקער פאַלקס-שפראַך.

נאָך אין יענער צייט, ווען אַקסענפעלד האָט געשריבן זיין נאַאיוו-סטיכיאישן שפראַך-נוסח, האָט זיך שוין אַנגעהויבן באַווייזן אַ באַוואוסטזיניקע סטיליסטישע קינסטלעריש-שלייפנדיקע אַרבעט איבער דער שפראַך — אין עטינגערס ווערק. דאָ גייט ניט בלויז אין דעם, וואָס עטינגער האָט זיך גוט איינגעהערט און אויסגעצייכנט איבערגעגעבן די לעבעדיקע שפראַך, נאָר אין דעם, אַז ער האָט דערהערט און קינסטלעריש אַרגאַניזירט די עכטערע, פיינערע ניואַנסן און שאַטירונגען ביי די פאַרשיידענע טיפּן, פון וועלכע ער לאַכט אָפּ, אינדיוידוואַליזירנדיק זייער רייד-שטייגער. ביי אַקסענפעלדן זיינען אויך פאַראַן אַזעלכע פּראַווון. זיי זיינען אַבער ביז גאַר נאַאיוו און אומ-באַהאַלפּן. לויטן גאַנצן כאַראַקטער פון זיין קינסטלערישן אינטערעס איז ער ניט אויסן צו מאַלן די פיגורן דער עיקר מיט דער הילף פון זייער אינדיוידועלן רייד-נוסח, ער לייגט ניט, ווי עטינגער, דעם טראַפּ אויף דעם אופן און שטייגער ווי זיי רעדן, נאָר דער עיקר אויף דעם, וואָס זיי רעדן, אין פאַרגלייך

מיט דעם אינהאלט פון זייערע רייד און מיטן רעזולטאט, וואָס באַקומט זיך פונעם דאָזיקן אינהאַלט פאַר דער אַקציע און פאַר די געשעענישן, בלייבט די שפראַכלעכע פאַרם ביי אַקסענפעלדן אַ נעבן־זאָך.

* * *

די כמעט עטנאָגראַפישע גענויקייט אינעם פאַרשרייבן די לעבעדיקע שפראַך גיט צו אַקסענפעלדס שפראַך־רעגיסטראַציע (פונקט ווי זיינע שטייגער־באַשרייבונגען) אַ הויך ליטעראַרישן באַדייט אויך אַ באַזונדערס גרויסן שפראַך־היסטאָרישן ווערט. זיינע ווערק זיינען אַ וויכטיקער דאָקומענט פאַר דער שפראַך־געשיכטע פון יענער צייט.

דאָס הייסט אַבער פאַרט ניט, אַז אַקסענפעלד פורעמט לחלוטין ניט איבער, טראַכט ניט צו און קאָנצענטרירט ניט לויט אַ באַשטימטן קינסטלערישן ווילן די שפראַך פון זיינע רעפליקעס און פון זיין דערציילן, אַז ס'איז אין זיי ניטאָ קיין שום עלעמענטן פון אַ ליטעראַרישן שפראַך־סטיל.

פרוואון אין דער ריכטונג באַמערקן מיר ביי אַקסענפעלדן יאָ. זיי זיינען נאָר זייער פרימיטיוו און אומבאַהאַלפן. אַזוי, למשל, איז זיין פרוואו אויסצו־טיילן די פיגורן לויט באַשטימטע סימנים פון רייד־שטייגער זייער פראַסט און אַמאַל אַפילו אַנגעצויגן און האַמעטנע. זיינע שפראַכלעכע דיפערענציר־מיטלען זיינען דאָס רוב אויבערפֿלעכלעך און רוי, באַקומט זיך אַפט סכעמאַ־טישע פאַראַדיסטיק, וואָס דערגייט אַמאַל ביז צו אַ ניט־געוואָלטן פרימיטיוון גראַטעסק. אַקסענפעלד האָט ליב אַנצובינדן דער שפראַך פון זיינע נעגאַטיווע פיגורן כאַראַקטעריסטישע מומים, פונקט אַזוי ווי ער בינדט די דאָזיקע פיגורן אַן קערפערלעכע מומים: אַ גוליע, אַ פליך, אַ פאַרעך, שטאַמלעניש („שיפע־ליאַווע“), שטומקייט, טויבקייט א. אַז. וו. אַזעלכע כאַראַקטעריזיר־מיטלען, ווי למשל: דאָס פאַרבייטן „ש“ אויף „ס“, דאָס אַפטע איבערחזון אַ פוסטע און אומבאַטייטיקע פראַזע („פאַסעט איז פאַסעט“, „מעסונע“ א. אַז. וו.), אַנ־געוואָלגערטע קללות און ווערטלעך (ברכה, וועלוול גיליוואַטע א. אַז.) נוצט אַקסענפעלד אויס (להיפוך צו עטינגערן) אויף גאַר אַ פרימיטיוון און נאַאייוון אופן. אַמאַל לאָזט ער אַ פיגור באַנוצן בילדער פון זיין פראַפעסיע (למשל, דער אַקסן־הענדלער ייסראַליק אַקראַינער פאַרגלייכט די קהילה מיט די אַביעקטן פון זיין האַנדל (באַנד 1, ז. 162). עס פעלט אים אַבער די מיטלען אויסצושלייפן אַזאָ דעטאַל און אים געהעריק אונטערצושטרייכן. דאָס כאַראַק־טעריזירן דעם מה־יעשהניק דורך דעם אומגעלומפערטן איבערחזון „פרומעלע פייך, פרומעלע שייך“, דעם משוגענעם פאַרצווייפלטן צושטאַנד פון ציפרען (ב. 1, ז. 193) — דורך איבערחזון די ניט־מאַטיווירטע אומעכטע פראַזע — אַ מיידעלע וואָל גיין אין חדר אַריין“ א. אַז. וו. ווייזט אונדז, ווי שוואַך עס זיינען געווען אַקסענפעלדס שפראַכלעכע כאַראַקטעריזיר־מיטלען.

אָקסענפעלד האָט זיך אָבער פּינקטלעך איינגעהערט צו די פּאַרשיידענע רייז־שטייגערס פון די פּאַרשיידענע סאַציאַלע, עקאָנאָמישע און פּראָפּעסיאָ-נעלע שייכטן און גרופּעס און האָט זיי מיט פּינקטלעכקייט פּאַרפּיקסירט. זיין שפּראַך־נוסח איז „עטנאָגראַפּיש“ דיפּערענצירט לויט גאַנצע שטייגער־גרופּעס און געגנטן, און ניט לויט קאָנקרעטע אינדיווידועלע כאַראַקטער־פּיגורן. דער אַנטוויקלטער רעאַליזם דיפּערענצירט דעם שפּראַך־נוסח טאַפּלט: לויטן סאַציאַלן שייכט, און אינעם סאַציאַלן שייכט גופּא — לויטן קאָנקרעטן אינדיווידועלן כאַראַקטער און לויט דער קאָנקרעטער סיטואַציע. אָקסענפעלד באַנוגט זיך מיטן ערשטן עטאַפּ. אין אָקסענפעלדס ווערק פּאַרמאַגן מיר דאָקומענטן וועגן דער דעמאָלטיקער שפּראַך פון אַן אַפּגעשטאַנענעם קרעמער, פון אַ שענקערקע, אַ רבּין, אַ חסיד, פון אַ פרומלעכער שדכנטע, פון אַ גבאי, אַ שמוגלער, אַ מילנער, פון אַ משכּילישן וואוּלן־יונג (ישראל שטשוּפּאַק), פון אַ פּאַרשייטער חסידישער טאַכטער, פון אַ נאַאווו צניעותדיק מיידל, פון אַ תּמימותדיקן דיין און אַפּילו פון אַ פּאַרשיכורטן רוסישן אַפּיצער און יאַמ־שטשיק (זייער רוסיש ווערט גענוג פּלינק איבערגעגעבן אין דער יידישער שפּראַך), אָבער אַ קינסטלעריש־ניואַנסירטע פּערזענלעכע שפּראַך וועלן מיר אין זיינע רעפּליקעס ניט געפּינען. די שפּראַך פון די פּיגורן, וואָס געהערן צו איין שטייגערשער גרופּע, דיפּערענצירט זיך ביי אָקסענפעלדן דער עיקר „כמותדיק“ און זייער זעלטן אויך לויטן „איכות“. אָבער קיינמאַל גייט זי ניט אַרויס פון אַ זייער אַלגעמיינעם טיפּישן גדר.

* * *

די זעלבע סיבות, וואָס רופן אַרויס די אַנטשטייאונג פון אַ ליטעראַטור אין אַ נאַציאָנאַלער שפּראַך, דערפירן ביי אַ באַשטימטן צייט־פּונקט פון אַנט־וויקלונג אויך דערצו, אַז די שפּראַך זאָל זיין „רעאַליסטיש“, דאָס הייסט די ווירקלעכע שפּראַך פון די מאַסן. דאָס באַטייט אָבער נאָך ניט, אַז דער שרייבער פון אַזאַ צייט מוז האָבן אַ דורכאַויס פּאַזיטיווע באַציאונג צו דער דאָזיקער שפּראַך בכלל אָדער צו אַלע אירע טיילן. פּאַרקערט, ס'איז מעגלעך, אַז די גאַנצע שפּראַך בכלל אָדער באַשטימטע טיילן אירע ווערן אַריינגעצויגן ווי אָביעקטן פון דער קריטיק. עס טרעפט זיך, אַז אַ שרייבער נעמט זיך שרייבן אין דער פּאַלקס־שפּראַך גראַד כדי צו אַגיטירן קעגן איר (און צו באַוווּיזן די נויטענדיקייט איבערצוגיין אויף דער אַלגעמיינער לאַנד־שפּראַך). אָדער קעגן באַשטימטע טיילן אירע...

וואָס שייך אָקסענפעלדן, קאָן קיין ספּק ניט זיין, אַז ער באַוווּיזט אַ היפש ביסל איראַניע צו דער גראַבער קללות־שפּראַך פון ברכה, צו וועלוול גילי־וואַטעס „למשלעזן“, צו גבריאל שדס „משונהוועזן“, צו דער פרומלעכער גע־קנייטשטער שפּראַך פון די רביים און זייערע אָנהענגער, צו כאַנציס יאַכנישן

נוסח. עס פילט זיך דייטלעך אין זייערע רעפליקעס א פאראדיסטישער טאן, א נאכשפעטערישע אינטאנאציע און א נאכקרימעניש פון זייער מימיק. אין די דאזיקע עלעמענטן דערלאנגט אקסענפעלד א היפּשן טייל פון יענער קאמיק, וואָס ווערט צוגעזאָגט אינעם דייטשן טיטל פונעם „ערשטן יידישן רעקרוט“. פון באַשטימטע שטריכן אין דער שטייגער-שפראַך האָט אַקסענפעלד גענוג דייטלעך אָפּגעלאַכט. דאָס האָט אַנטשפּראַכן צו זיין חוּק איבער דער שטעטליק־פּעאַדאָלישער אָפּגעשטאַנענקייט.

אין דער אייגענער צייט מוז אָבער פּעסגועשטעלט ווערן, אַז געוויסע שטריכן פון בירגערלעכן „אַריסטאָקראַטיזם“, וואָס פילן זיך אַמאָל אינעם אופּן, ווי עטינגער שפּעט אָפּ פון דער שפּראַך פון באַשטימטע טיפּן, פּעלן אינגאַנצן ביי אַקסענפעלדן. אויך אין דעם פּרט פילן מיר אין אַקסענפעלדס שאַפּן דייטלעכער די ווירקונג פון די ברייטע מאַסן, איידער ביי עטינגערן.

אַקסענפעלד * האָט אַ קלאַרן באַגריף וועגן דעם ווערט און די גרויסע מעגלעכקייטן, וואָס ליגן דווקא אין דער נײַט־אָפּגעניצטער, פרישער, געדיכטער מאַט־שפּראַך. ער קוויקט זיך אַפּטמאָל אפילו מיט אַ האַמעטנע וואָרט; אפילו ווען ער איראַנזיזירט איבער דעם, האָט ער אַמאָל דערצו אַ צווייענדיקע באַציאונג.

אַ חוץ דעם בירגערלעך־אויפקלערנישן אינטערעס, דערקענען מיר אין אַקסענפעלדס באַציאונג צו דער שפּראַך אַ טיף דעמאָקראַטישן שטריק. ער האַלט פאַר מעגלעך אַרויסצוזאָגן אַלע זיינע געדאַנקען וועגן געזעלשאַפּטלעכע ענינים אינגאַנצן בלויז אינעם „פּראַסטן“ לשון, אָן הילף פון דייטשמעריזמען, אויסקומענדיק מיט די געוויינלעכע בילדער און באַגריפּן פון דער מאַסן־שפּראַך — און דאָס איז דעמאָלט גאַר נײַט אַזוי גרינג געווען. ** מען קאָן דאָס אייגענע זאָגן אויך וועגן עטינגערן. מע מוז אָבער געדענקען, אַז עטינגערס ווערק אַנטהאַלטן נײַט אַזאַ ברייטן געזעלשאַפּטלעכן „אַני־מאַמין“, ווי אַקסענ־פעלדס, אַז עטינגער האָט נײַט אַרומגעכאַפּט אַזויפיל געזעלשאַפּטלעכע פּראַגן און האָט זיך נײַט אַזוי אויספירלעך וועגן זיי אַרויסגעזאָגט. אַקסענפעלדס געדיכטער און פּעטער נאַטירלעכער שפּראַך־שטראָם, וואָס פאַסט אַזוי גוט צו זיינע פּראַסטע, נאַאיווע, אַ ביסל אידילישע (ביי דער גאַנצער שאַרפּער געזעלשאַפּט־קריטיק) און פאַרביקע געמעלן, האָט פאַר אונדז אַ באַזונדערן חן. מיר פילן אין זיין נײַט־געוהובלעוועטער שפּראַך קרעפטיקע פּאַלקסטימלעכע זאַפּטן, אין זיין סאַטירישן שפּראַך־נוסח — דעם המונישן חוּק איבער דער פאַרקריפּטער קלעריקאַלישער ווילדקייט.

* דאָס האָט אויך אַ שויכות צו עטינגערן.

** זע אויבן, זייט 105, לעווינזאָנס מיינונג וועגן יודיש.

דאָס כאַראַקטעריזירן אַקסענפעלדן אַלס „נאַאיוו־פּרימיטיוון רעאַליסט“ טאָר ניט פאַרשטאַנען ווערן ווי אַ סך־הכלדיקע ווערט־אַפּשאַצונג. נאָר ווי אַ פעסטשטעלונג פון זיינע היסטאָריש־באַדינגטע פאַרם־מיטלען. עס איז ניט געדורגנגען, אַז אַ פּרימיטיווער רעאַליסט מוז שטענדיק און אין אַלע פּרטים לויט זיין סך־הכלדיקן קינסטלערישן ווערט גידעריקער שטיין, איידער אַ שרייב־בער מיט מער אַנטוויקלטע פאַרם־מיטלען. עס קאָן פאַרקומען, אַז אין פּרט פון קינסטלערישן און אידיאישן טענפעראַמענט, אין פּרט פון אויסדרוק און ווירקונג־כוח, פון ברייטקייט אינעם פאַרנעם, פון געשטאַלטיקונג און פון ממשותדיקער לעבעדיקייט אין דער קינסטלערישער אַפּשפּיגלונג זאָל גראַד אַמאָל אַ פּרימיטיווער רעאַליסט העכער שטיין, איידער דער אַדער יענער פאַרמעל־קינסטלעריש מער פולקומער שרייבער. עטינגער איז, למשל, אין פאַרמעל־טעכנישן זינען אומפאַרגלייכלעך באַדייטנדיקער, איידער אַקסענ־פעלד. אָבער אין עטלעכע פון די פּרטים, וואָס מיר האָבן נאָר־וואָס דערמאָנט, שטייט ער גידעריקער, איידער אַקסענפעלד. וואָס שייך די דאָזיקע פּרטים, געפינט זיך אַקסענפעלד נענטער צו די קלאַטישע אויפטוען פון דער יידישער ליטעראַטור (אין די ווערק מענדעלעס און שלום־עליכעם), איידער עטינגער. אַקסענפעלדס „פּרימיטיווקייט און נאַאיווקייט“ אין דער מאַניר איז באַדינגט ניט בלויז דורך דער אומבאַהאַלפּנקייט פון אַ שוואַכער, ניט צוגעגרייטער פאַרם־אַנטוויקלונג. אַקסענפעלד האָט זיך באַמיט: „...אַרויסגעפינען קאָמישע און צוגלייך באַלענדיקע געשעענישן פונעם ווירקלעכן לעבן... אַז דער עולם וועט זיך דורשטיק אָנכאַפּן אָן דעם אינהאַלט פון דעם ווערק... ער וועט מוזן דערפילן אַ פאַראַכטונג צו דער גאַנצער היידישער סעקטע און דערמיט ווערט דערגרייכט מיין ציל.“ די נאַאיווע „עכטקייט“ (וואָס טאָר ניט פאַרביטן ווערן מיט „טענדענצלאָזן“ נאַטוראַליזם) איז אויסן פאַרשטאַרקטע סוגעסטיווע ווירקונג פון דער קריטישער סאַטירע אויפן פּראָסטן לייענער. פאַר דער דאָזיקער אויפגאַבע וואָלט, למשל, דער ראַפינירטער רעאַליזם מענדעלעס (און אַפילו עטינגערס) ניט געווען פאַסיק — ער וואָלט דעמאָלט פשוט ניט דער־גאַנצען צום לייענער און ניט דערגרייכט דעם צוועק.

6. אַקסענפעלד באַדייטונג

עס איז נייטיק נאָכצוגיין נאָך די „פאַלקסיטישע“ רעאַקציאָנערע גומאות וועגן דעם כוח, וועגן דער „נשמחדיקייט און זאַפטיקייט“ פונעם פּרימיטיוו, כדי צו דערקלערן די ספעציפישע מעלות פון אַקסענפעלדס ווערק. זייערע מעלות ליגן דער עיקר ניט אין דער פּרימיטיווקייט, זיי זיינען פאַראַן טראַץ דער פּרימיטיווקייט, ניט אין דער פורעמלאָזער סטיכיאישקייט, נאָר גראַד אין דער אַנשטרענגונג צו פורעמען און אַרויסצוהייבן זיין אַגיטאַטאָריש וואָרט

פון הוילער און רויער פרימיטיווקייט; אויף וויפיל עס איז אים געראַטן, אָז די פרימיטיווקייט פון דער מאַניר זאָל ניט פאַרשטעלן די לעבעדיקייט פון זיינע בילדער.

זיין קרעפטיק-פאַבולירנדיקער קינסטלערישער טעמפּעראַמענט היט אים דרך-כלל אָפּ פון לאַנגווייליקע, באַטראַכטערישע אָדער לירישע אָפּנויגן, פון פּוסטע איבערחזרונגען און לידיקע ערטער, וואָס כאַראַקטעריזירן געוויינלעך אַ צוֹנאַאיוון, צוֹאַנהייבערישן רעאַליזם מיט אַ שטאַרק אויסגעשפּראַכענער טענדענץ. די אַקציע שטרעבט ביי אים — אַן זייטיקע גענג, אָן באַרידעוודיקע אָפּנויגן — פאַראויס צו דער לייזונג. אַזוי, למשל, געפינען מיר ניט אין זיינע פּיעסעס קיין שום מאַנאַלאַגן (סיידן — דער זייער לעבעדיקער מאַנאַלאַג פּונעם שיכורן גבריאַל); אין עטינגערס „סערקעלע“ זיינען יאָ פאַראַן צוויי מאַנאַלאַגן, כאַטש טאַקע לויט קלאַסישע מוסטערן זייער פלינג קאַמפּאַנירטע. אויפּמערקזאַם און וואַכיק רופּט זיך אַקסענפּעלד אָפּ כמעט אויף אַלע וויכטיקסטע פּראַגעס פון זיין געזעלשאַפּטלעכער סביבה אין זיין צייט. זיינע שילדערונגען זיינען פאַרביק און בוילעט, פון לעבן דורכגעדרונגען, פונקט ווי זיינע ווערטער. זיין קאַמפּאַזיציע איז דורכגעפירט מיט קאַנסטרוקטיווער פאַרשטאַנדיקייט און פאַרהעלטניסמעסיק קאַנצענטרירט (א חוץ דער לייזונג, ביי וועלכער ער האַלט זיך אַמאָל צו לאַנג אויף און פאַסמאַקעוועט אַ ביסל צו אויספירלעך די המצאות פון דער איבערראַשונג). כאַטש זיין פאַבול און סוועט זיינען באַווירקט פון אַ ווייט ניט־ערשטראַנגיקן צייט־געשמאַק, זיינען פּונדעסטוועגן די אויסגעבויטע סיטואַציעס גענוג דערפינדעריש און לעבעדיק. איז פאַראַן ביי אים עפעס־וואָס פון סענטמענטאַליזם, ווי ביי יעדן אויפקלערערישן זשאַנר־מאַלער, אָבער זיין סענטמענטאַליזם איז איינגעהאַלטן, אָן זיסלעכקייט אָדער גאַר וויינעוודיקייט. און כאַטש „דער ערשטער יידישער רעקרוט“, למשל, איז אַ טיפּיש „ריר־שטיק“ (א באַגריף, וועלכן דידראַ האַט דער ערשטער אַרויסגעשיילט פון דער בירגערלעכער דראַמע), איז עס אָבער לחלוטין ניט קיין *Comédie larmoyante*. זיין באַבאַכטונג־פּיאַיקייט איז שאַרף, די שילדערונג — לעבעדיק און פאַרביק.

באַזונדערס דאַרף אונטערגעשטראַכן ווערן די אָפּטימיסטישע שטימונג פון זיין שאַפּן. מיר פילן אין אַקסענפּעלדס ווערק דעם גלויבן אינעם פאַר־שריט פון דער געשיכטע. פונדאַנען שטאַמט די העלקייט, די ציכטיקייט פון געפילן אין זיין שאַפּן. פאַראַן שרייבער, און אַפילו גאַר באַדייטנדיקע, וואָס זייערע ווערק מאַכן אויף אונדז אַ דריקנדיקן איינדרוק, זיי פאַרקלעמען אונדז דאָס האַרץ, זיי סטימולירן ניט צו קיין טאַט, די בילדער זיינען ביי זיי דורכ־געזאַפּט מיט האַפּענונגסלאָזע אַנשוואַונגען, און ווי פאַרהילט דאָס זאָל ניט זיין, ווירקט דאָס קלעמענדיק אויפן געמיט פונעם לייענער. אַנדערע שרייבער,

פון א העלערן, ליכטיקערן מין, רופן מיט זייערע ווערק ארויס א באפרייענ-דיקע, לעבנס-פריידיקע שטימונג, אפילו ווען זיי שילדערן טרויעריקע, שווערע לעבנס-צושטאנדן. די וועלט-אנשוואונג פון דער אויפקלערונג בכלל האָט פאַרמאָגט זייער אַ סך פונעם גלויבן אינעם פאַרשריטלעכן גאַנג פון דער מענטשלעכער געשיכטע, פונעם גלויבן אינעם פאַלק, אין זיין שעפּערישקייט. דאָס האָט געגעבן די שרייבער פון דער אויפ-קלערונג — אפילו יענע, וואָס זיינען אַלס קינסטלער ניט געווען פון ערשטן ראַנג, — דעם מונטערן גרונט-טאָן, די העלקייט פון דער שטימונג. דעם דאָזיקן גלויבן, די דאָזיקע שטימונג האָט אויך פאַרמאָגט דער אויפקלערער אַקסענפעלד. ער דערציילט וועגן טרויעריקע געזעלשאַפטלעכע אומשטענדן — אַבער אומעטום שלאָגט זיך דורך זיין אַפטימיוּם, זיין קאַמף-פריידיקייט. דאָס היט אָפּ זיין סאַטירע פון צו שאַפן אַזעלכע טריוויאַלע שאַרזשן, ווי מיר זעען זיי, למשל, ביי גאַטלאַבערן („דעקטוך“). דאָס גיט אַקסענפעלד אַ ציכטיקן חן. ניטאָ ביי אַקסענפעלדן קיין שום וואַקלונגען בנוגע זיינע אויפקלערערישע אַנשוואַונגען. מיר פאַרמאָגן מוסטערן פון זיין שאַפן פון כמעט פערציק יאָר. פאַר אַט דער גאַנצער צייט בלייבט אַקסענפעלד קאַנסעקווענט ביי זיינע אויפקלערערישע אַנשוואַונגען. ניטאָ ביי אים אַזעלכע וואַקלונגען און צומאַל פרומאַקישע טענות, ווי ביי גאַטלאַבערן, זיין סאַטירע איז אַמאָל ניט גענוג טיף, אַבער מיר וועלן ביי אים ניט געפינען קיין וואַלאַגאַרע אָדער גאָר צינישע ערטער, ווי ביי אַנדערע משכילים. מיר וועלן ביי אים ניט געפינען קיין ישיבה-בחורשע חכמות. זיין שאַפן רופט אומעטום אַרויס דעם איינדרוק פון אידייאישער ציכטיקייט און זויבערקייט.

זיין רעאַליזם איז ניט טרוקן, ניט „סאַטיריש ביטער“. עס רייסט זיך ביי אים דורך אַ „געמיטלעכער“ פריילעכער הומאָר (אַלס ביישפּיל: ווען דער גוטער-ייד אין דער „גענאַרטער וועלט“ ווערט געוואוּר, אָז יחיאליק האָט שוין עטלעכע מאָל געוואָלט זינדיקן, לאָזט אים אַקסענפעלד זיך בייזערן: „אוי, אין מיין ווינקל זאָל זיך אַזעלכס טרעפן, זאָל זיך אַזעלכס טרעפן“... און נאָך אַ לאַנגער טיראַדע ענדיקן: „...קודשא בריך הוא, איך בין עס מקבל באהבה!“ אָדער די הומאַרפולע סצענעס צווישן וואַדקין און פאַמאַ: „צאַר סאַלאַמאָן איז דאָך אַ ייד געוועזן, כאַטש ער איז געוועזן איבער אַלע רוחות אַ צאַר, איז ער פאַרט נאָר אַ ייד געוועזן, און איך בין אַ שטאַבס-קאַפיטאַן, אַן אַפּיצער...“ א. א. וו.); דער שמועס צווישן ליפּשע דער מויד און כאַנצין, דער מאַנאַלאָג פונעם שיכורן גבריאל-שד א. א. וו.

די טענדענץ איז ביי אים דאָס רוב גענוג אַרגאַניש אַריינגעוועבט אין דער אַקציע, ער קומט אויס אין זיינע פּיעסעס מיט פאַרעלטניסמעסיק ווייניק רעזאָניאַרישע רעפּליקעס, עס זיינען פאַראַן ערטער אין זיינע פּיעסעס, וואָס

דערהייבן זיך ביז צו דער מדרגה פון אמת קינסטלערישן רעאליזם. אזוי, למשל: אין באשטימטע טיילן פון דער ערשטער סצענע אין „ערשטן יידישן רעקארט“; אינעם שמועס כאנציט מיט דער שענקערקע און דערנאך מיט נחמנען, וואָס ווערט פלינק קאָנטראָפּונקטירט מיט דעם שיכורן גבריאָל שדס מאָנאָלאָגן; אינעם שלוס-בילד; אינעם „מענדעלישן“ בילד פון דער ערשטער סצענע אין „מאָן און ווייב“ א. אָן. וו. א. אָן. וו. באַשטימטע פיגורן, וואָס אַקסענפעלד האָט געשאַפּן, בעטן זיך באַטראַכט צו ווערן זוי פּראָטאַטיפּן פאַר שפּעטערדיקע קלאַסישע געשטאַלטן. אויב מע רעדט, למשל, וועגן אַ „שלוס-עליכס-הומאָר פאַר שלום-עליכמען“, וואָלט מען געקאָנט זייער פּאַסיק אָנווייזן אויף דער פיגור פון וועלוול גיליוואַטע.

דער אינטערעס פאַרן האַלב-דאַרפישן פעאַדאַלישן קליינעם שטעטל,* וואָס הייבט זיך אָן אין דער יידישער ליטעראַטור זייט אַקסענפעלדן, איז גאָר ניט אַזאַ זעלבסטפּאַרשטענדלעכער, סטיכיאישער, ווי מע וואָלט געקאָנט מיינען. ביז צו אַקסענפעלדן איז די יידישע ליטעראַטור לויט אירע טעמעס געווען אַ שטאַטישע. אַקסענפעלד ברענגט אין דעם פרט אַ באַוואוסטניקן איבערבראָך, אַ קער פון דער דייטשידישער און גאַליציש-פּוילישער טראַג-דיציע (צו וועלכער עס געהער אויך עטינגער). דאָס איז פאַרשטייט זיך, דער עיקר אַ רעזולטאַט פון די ספּעציפישע באַדינגונגען פון די יידן אין אוקראַינע און פון די אַלגעמיינע געזעלשאַפטלעכע באַדינגונגען אין רוסלאַנד פון יענער צייט, אָבער אין אַ געוויסער מאָס אויך פון דער השפּעה, וואָס האָט אָנגעהויבן אַרײַנקומען פון דער רוסישער ליטעראַטור אין דער יידישער. אַקסענפעלד איז דער ערשטער יידישער בעלעטריסט, ביי וועלכן עס איז קענטלעך אַ ווירקונג פון דער רוסישער ליטעראַטור, כאַטש ער איז בלייבט באַווירקט געוואָרן אויך פון דער דייטשער. אין דעם פרט איז אַקסענפעלד אַן ערשטער. מיט אַקסענפעלדן הייבט זיך אָן אַ ריי דורות „רוסישידישע“ (צום גרעסטן טייל אוקראַינישע) שרייבער, וואָס זיינען פאַרבונדן אַמאָל מער, אַמאָל ווייניקער אַדער גאָר דער עיקר מיט די טראַדיציעס פון דער רוסישער ליטעראַטור.

* * *

* אַקסענפעלדס דערצײלונג „נאָך צוויי האָזן“ („זאָ דוואומיאָ זאַיצאַמו“), וואָס האָט זיך אָפּגעהויבן בלויז אין דער רוסישער איבערזעצונג, געהער לויט באַשטימטע סימנים צו אַ שפּעטערן פּעריאָד, איידער אַלע זיינע איבעריקע אָפּגעהיטע ווערק. די דאָזיקע דערצײלונג ווײַזט שוין דווקא יאָ די געמישטע שמריכן פון גרויסשטאַטיש-קייט (אָדעס) און פּראָווינציעלישקייט, וועלכע מיר געפינען דערנאָך ביי שלום-עליכמען. אגב, דערמאָנען אויך אַנדערע פרטים אין דער דערצײלונג אין באַשטימטע שמריכן פון שלום-עליכמען שאַפּן.

די קריטיק פונעם שטייגעריש זייער אייגנארטיקן און אָפגעשטאַנענעם פראָווינגן-לעבן פאַרשטאַרקט געוויינלעך די נטיה צו ברייטער שטייגער-שילדערונג. וואָס ווערט בכלל באַדינגט דורך דער געזעלשאַפֿט-קריטישער טענדענץ. די מער פאַרשאַרפטע שטייגערישקייט, דאָס הייסט דאָ — די מער פאַרשאַרפטע געזעלשאַפֿט-קריטיק, וואָס איז אַרויסגערוּפֿן געוואָרן דורך דעם ווילדן אַנאַכראַניזם פון לייב-אייגנטימערשער פעאַדאָלישקייט אין אַ פעריאָד, ווען ס'הייבט זיך אָן אַנטוויקלען דער קאַפיטאַליזם, האָט געגעבן אַקסענפעלדן קרעפטיקע, אייגנאַרטיקע שטריכן. ער האָט זיך גרינגער און גרינטלעכער, איידער עטינגער, געקאַנט באַפרייען פון קלאַסישע און פּסעוודאָ-קלאַסישע מוסטערן, וואָס האָבן געצוואונגען צו מער אַדער ווייניקער פולקומע און גע-ראַטענע נאַכמאַכונגען. ערשט מיט אַקסענפעלדן הייבן זיך אָן אויסבילדן די אַריגינעלע, אייגנאַרטיקע שטריכן פון דער יידישער ליטעראַטור.

עס איז נאָך ניט אויסגעפאַרשט געוואָרן דער גראַד פון אַקסענפעלדס ליטעראַרישער ווירקונג אויף דער אויספאַרמירונג פון דער יידישער ליטע-ראַטור. כאַטש מע קאָן שוין מיט אַ גענויער זיכערקייט פעסטשטעלן באַ-שטימטע ווירקונגען אויף מענדעלען, למשל: ** אַקסענפעלד אַליין פאַר זיך האָט אָבער טאַלאַנטפול, מיט אַ קרעפטיקן ליטעראַרישן טעמפּעראַמענט, מיט דער פרישקייט פון אַ שרייבער, וואָס „אַנטדעקט“ צום ערשטן מאל קינסט-לערישע רויערד, ברייט און פאַרביק פיקטירט גאַנצע ריזיקע שטיקער פונעם מאַטעריעלן, געזעלשאַפֿטלעכן און אידיעאָלאָגישן לעבן אין זיין קאַנט און אין זיין צייט.

אַקסענפעלדס שאַפֿן איז געווען פאַרבונדן מיט די באַדערפענישן פון די פּאָליס-מאַסן נאָך ליכט און אויפקלערונג, ער איז געווען פאַרבונדן מיט דער שעפּערישקייט פון די מאַסן. און אַט דאָס טאַקע מאַכט אים אונדז נאָענט און גיט אים ווערט און באַדייט אין דער געשיכטע פון דער ליטעראַטור. דאָס האָט אים געמאַכט פאַר איינעם פון די גרונטלייגער פון דער נייער יידישער ליטע-ראַטור, פאַרן וויכטיקסטן פאַרגייער פון מענדעלען און שלום-עליכמען.

קיעוו, 1929.

* זשאַנר-מאָלעריי איז ש ט ע נ ד י ק געווען מער פאַרבונדן מיט דער שילדערונג פון דער פראָווינג, איידער מיט שילדערונגען פונעם שטאַמישן אַדער גאַר הוּפּט-שטאַמישן לעבן. און דער פראָווינג איז דער שטייגער געדיכטער, סטאַבילער, מער פאַרבליווער.

** אגב, דער מענדעלע-מוזוי אין אַדעס פאַרמאַגט אַן עקזעמפלאַר פון „ערשטן יידישן רעקורט“, וואָס האָט געהערט צו מענדעלען. אויפן טיטל-בלאַט שטייט אַג-געשריבן: „צום אַנדענקען פיר העררן אַבראַמאָוויטש פאַן בעריש שער אין נעמיראָ. דען 23טן מאָרץ 1885.“

די רעקרוטישניע אין דער שיינער ליטעראַטור פון דער השכלה

אין צוזאַמענהאַנג מיט י. אַקסענפעלדס
„דער ערשטער יידישער רעקרוט“

1. עטינגער, לעווינזאָן, דאָם פּאַלקלאָר-ליד

דער אינהאַלט, די טעמע און דער סוזשעט פון אַקסענפעלדס פּיעסע „דער ערשטער יידישער רעקרוט“ ווערן באַהערשט פון דער דעמאָלט שטאַרק אַקטועלער רעקרוטן-פּראָבלעם.* ביי איר שיינ ווערט דאָ אין דער פּיעסע צום טייל אויספירלעך באַהאַנדלט, צום טייל נאָר אַגב אַנגערירט כמעט דער גאַנצער קרייז פון דער השכלה-פּראָבלעמאַטיק. די באַזונדערס אכזריותדיקע שאַרפּקייט פונעם רעקרוטן-געזעץ פאַר יידן, וואָס איז אַזוי דייטלעך געווען געווענדט קעגן דער יידישער אַרעמשאַפט, די אוממענטשלעכע רעזולטאַטן פון דעם דאָזיקן געזעץ האָבן פון אַנהייב אָן און די גאַנצע צייט פון זיין גילטיקייט שטאַרק אויפגערודערט דעם געזעלשאַפטלעכן געדאַנק, אינעם יידישן פּאַלק-לאָר-ליד פונעם 19טן יאָרהונדערט פאַרנעמט די טעמע זייער אַ וויכטיק אַרט. די ערשטע פּיעסע וועגן דער רעקרוטישניע איז אַנגעשריבן געוואָרן פון י. ווינזער ** ניט אויף קיין סך שפּעטער פון 1828 יאָר, די לעצטע — פון מ. ווינטשעווסקי, איז פאַרענדיקט געוואָרן ערשט אין יאָר 1910. די דאָזיקע פּראָבלעם האָט ניט צורו געלאָזט די יידישע, רוסיש-יידישע און העברייאישע השכלה-שרייבער, זייט עטינגערן, לעווינזאָנען, יוסף ווינזערן, קאַמראַשן *** ביז דיקן, שמ"רן, מענדעלען און ווינטשעווסקי, ביז יוסף ראַבינאָוויטשן, באַגראָוון, ניקיטינען, ביז סמאַלענסקינען און י. ל. גאַרדאַנען. זי געהער צו די וויכטיקסטע פונקטן פונעם משכילישן פּראָבלעמען-קרייז און איז באַ-האַנדלט געוואָרן אין אַן אַ שיעור וואַריאַציעס, אויף פאַרשיידענע אופנים, אין הסכם צו די פאַרשיידנסטע טענדענצן.

עטינגער, למשל, פאַרהאַלט זיך קיל און „אַביעקטיוו“ צו דער דאָזיקער פּראָגע. אַפילו ווען מע זאָל נעמען אין אַכט, אָז אין די פּוילישע גובערניעס איז רעקרוטישניע איינגעפירט געוואָרן אַ סך שפּעטער און איז דעריבער (זייט

* וועגן ליטעראַרישע מאַדיציעס פאַר דער דאָזיקער טעמע זע ווייטער „אַנ-מערקונגען און עקסקורסיעס“.

** זע „אַנמערקונגען און עקסקורסיעס“.

*** זע „אַנמערקונגען און עקסקורסיעס“.

1842) פאַרעלטניסמעסיק ווייניקער האַרב און גרויזאַם דורכגעפירט געוואָרן, באַקומט זיך פאַרט כמעט ווי חזק, אויב עטינגער גיט צו פאַרשטיין די קרבנות פונעם געזעץ, אַז:

מע וויל אייך, אָסור, נישט טאָן קיין שלעכטס,
מע גייט נאָר אויס אויף ענקער גוטן,
מע וויל אויס אייך מאַכן עפעס רעכטס...

ער שטעלט אַקעגן צו זייער „ציווילער“ נויט און צו זייער אַרעמען לעבן די מעלות און דעם שטייגער פונעם ניקאליאישן פינף-און-צוואַנציק-יאָריקן מיליטער-דינסט:

ווער, זאָגט מיר, צווישן אייך
איז דעם ערלעכן זעלנער גלייך?
ער דאַרף נישט צו לייען, צו באַרגן,
נישט צו טראַכטן און נישט צו זאַרגן,
און גייט אָנגעטאָן גאָר ווי אַ לייט,
און האָט זיין עסן צו דער צייט...

זיין איראַניע אויף די „שמאַטעס“, די אַרעמעלייט, וואָס האַלטן זיך פאַר גאַנצע מיוחסים און פאַר צו פיין אויף צו ווערן זעלנער, פאַרענדיקט ער מיט דעם קאַלטהאַרציקן באַלעבאַטיש-נגידישן מוסר:

. . . פאַלג דו נאָר די אָפיצערן
און לערן פלייסיק דאָס מושטירן...
גאָר אָן ליאַרעס, אָן געשריי,
מיט דעם גאַנצן האַרץ געשריי,
גאָר מיט שמחה און פרייד
זיי נאָר המיד אָנגעגרייט
צו לויפן אָפילו אין פייער אַראָן,
אויסצופירן דעם מלכס פלאַן;
וואַרין די גוטע, וואָס גייען אין קרוינען,
ווייסן שוין איטלעכן ווי צו באַלוינען.

עס שטימט מיט זיין געזעלשאַפטלעכער האַלטונג, אויב ער רעדט אין די „שמאַטעס“:

לוסטיק און פריילעך
דינען זיי דעם מלך...*

און באַפרייט זיין אייגענעם זון פון מיליטער-דינסט.** עס פאַלט אים נישט

* ש. עטינגערס כתבים, ב. 1, ז"ו 194—240.

** דאַרט, ב. 2, ז. 578, בריוו, נומ. 13.

איין צו שטעלן די פראַגע, ווער עס וועט באַלוינט ווערן פון „די גוטע, וואָס גייען אין קרוינען“ פאַר די פיין און מאַטערנישן פון די, וואָס ער רופט אין דעם ליד „שמאַטעס“, פאַר די פיין און ליידן, וואָס קומען ביטער צום אויס-דרוק אין די באַוואוסטע פּאַלקס-לידער וועגן דער רעקרוטשינע און וועגן דער קאַנטאַניסטן-סיסטעם:

. . . טרערן גיסן זיך אין די גאַסן,
 אין קינדערשע בלוט קאַן מען זיך וואַשן.
 געוואַלד! וואָס איז דאָס פאַר אַ קלאַג,
 צי דטן וועט קיינמאַל ניט ווערן טאַג?
 קליינע עופּהלעך רייסט מען פון חדר;
 מע טוט זיי אָן יווינישע קליידער.
 אונדזערע פרנסים, אונדזערע רבנים,
 העלפן נאָר אַפּצוגעבן זיי פאַר יוונים.
 ביי זושע ראַקאָווער זיינען דאָ זיבן בנים,
 איז פון זיי ניט איינער אין יוונים;
 נאָר לאה דער אלמנהס איינציקער קינד
 איז אַ כפרה פאַר קהלשע זינד.
 עס איז אַ מצווה אַפּצוגעבן פּראַסטאַקעס,
 שוסטער, שניידער זיינען דאָך ליידאַקעס;
 קרעציקע כאַציקלעך פון אַ משפּחה אַ שיינער
 טאַר ביי אונדז אַוועקגיין ניט איינער*.

אַדער אינעם ביטערן געזעגעניש פון אַ רעקרוט:

. . . זייט-זשע מיר געזונט, מיינע דעפּוטאַטן,
 איד גיי זיך שוין אַוועק!
 גאַט זאָל אייך געבן קרענק צום לעבן,
 און מיר אַ גליקלעכן וועג.**

וועגן דער „שמחה און פרייד“, מיט וועלכער די אַרעמשאַפט האָט זיך אַנגעגרייט אויסצופילן דעם מלכס פלאַן צו דינען פינף-און-צוואַנציק יאָר ביי די אוממענטשלעכע ניקאַלאַיאישע באַדינגונגען, הערן מיר אין אַ פּאַלקס-טימלעכן דאַקומענט פון יענער צייט (1836), אַן ערד פון דעמאָלט, ווען אַקסענ-פעלד האָט געשריבן זיין „ערשטן יידישן רעקרוט“ *** (עטינגער האָט אַפנים „די שמאַטעס“ געשריבן אַרום 1842), גאָר אַנדערע טענער. אין אַ האַנט-געשריבענעם פּאַלקלאַריטישן, אין אַ סך פרטים זייער אינטערעסאַנטן

* „יעוורעסקיע נאַראַדיע פיעסני“ א. אַז. וו., סט. פעטערבורג, 1903, נומ. 50.

** דאַרט, נומ. 46.

*** 1834 אָדער אָנהייב 1835. זע וועגן דעם ווייטער „אַנמערקונגען און עקס-קורסיעס“.

„בריוונשטעלער“ * געפינען מיר די איינציקע — און מן-הסתם טאָקע דאָס עלטסטע — „דאָטירטע“ „פריאַם-ליד“, וואָס פאַרמאָגט אינהאַלטלעך שוין אַלע כאַראַקטעריסטישע שטריכן פון דעם פאָלקסטימלעכן רעקרוטישנע-ליד. עס איז ניט קלאָר, ווער עס איז געווען דער מחבר פון דעם ליד, יעדנפאַלס אָבער איז ער געשטאַנען גאָר נאָענט צו יענע שיכטן, וואָס האָבן צום מיינסטן געליטן פונעם רעקרוטן-געזעץ. דאָס ליד איז געשריבן — ווי שפעטער אַ סך ענלעכע — לויטן שטייגער פון „קינות“ (מיטן אַלף-בית-אַקראַסטיק אין די ערשטע אותיות פון די סטראַפּעס):

(ג) גרויס און קליין האָט מען אונדז געטאָן אין אייזן פאַרשליסן,
אָבער אונדזערע טרערן טוען זיך אין אַלע גאַסן פאַרגיסן.
איך האָב מיין פאַטער און מוטער געטאָן אַלע טאָג אין אַלע ערטער שיקן,
מחמת איך האָב געמיינט, אַז זיי וועלן מיך מיט איין בשורה-טובה דערקוויקן.
זיי זיינען געקומען און האָבן מיר געזאָגט:
מיין ליב קינד, מיר זיינען געווען, וואוּ דו האָסט געוואָלט און געקלומט,
אָבער מע האָט אונדז געענטפערט, אַז מיר וויינען גאָר אומזיסט.
מיר זיינען געווען, וואוּ דו האָסט אונדז געטאָן שיקן,
אָבער מיר האָבן ניט מיט וואָס מיר זאָלן דיך דערקוויקן ... (ז. 8)

(ת) תיכף ווי איך בין אין פריאַם אַריינגעקומען,
אָזוי האָט מיר באַלד מיין לשון אָפּגענומען.
און דערביי ווי דער יאָדנעראַל האָט מיך דערזען,
אָזוי האָב איך פאַרשטאַנען, אַז עס איז מיר שוין איין גרויסע קלאַג געשען...
און אַז מע האָט מיך געפירט צו דער מאַס,
האָב איך אַ פּרעג געטאָן מיין פאַטער און מוטער: וואָס באַטייט דאָס? **
זאָגט מיר מיין פאַטער און מוטער מיט איין גרויסן געוויין:
מיין ליבער זון, דו וועסט דערפון ניצול ווערן, אַז דו וועסט זיין אין דער מאַס קליין.
איך האָב געוואָלט זיך אָפּקויפן מיט מיין גוטס און האָב,

* דער בריוונשטעלער האָט געהערט דעם שרייב-לערער מאיר-ליוב אַליצקי פון משערנאָביל און איז איצט אין באַזיץ פון דער אוקראַינישער וויסנשאַפּט-אַקאַדעמיע אין קיעוו. די דאַטעס און די בריוו פונעם בריוונשטעלער ווייזן דאָס יאָר 1836. די וואַסער-צייכנס פונעם פאַפיר — 1835; דאָס הייסט, אַז דער בריוונשטעלער און דאָס ליד זיינען געשריבן געוואָרן ניוון יאָר נאָכן אַרויסקומען פונעם רעקרוטן-געזעץ. עס איז, פאַרשטייט זיך, מעגלעך, אַז דאָס דאָזיקע ליד איז אַ נ-ט-ש ט א נ ע ן פריער ווי אין 1836. דאָס ליד איז ביז גאָר פראַכט, נאָאויב און פרומלעך, אָבער די קלאַג, וואָס ווערט דאָ אויסגעדריקט פון אַ מענטש פון די מאַסן, איז גאָר ניט „לוסטיק און פרוילעך“. די ביטערע סאַציאַלע נויט און פיין קומען דאָ סוף-רירנדיק צום אויסדרוק. מיר צימירן צוויי כאַראַקטעריסטישע סטראַפּעס (די אותיות „ג“ און „ת“).

** פאַרגל. „יעוור. באַראַדינע פיעסני“ א. אַז. וו. נומ. 339, ז. 289:

... ווי מען האָט מיר אַרונטערגעשטעלט אונטערן מאַס,
האָב איך אַ געשריי געטאָן: מאַמינקע, וואָס איז דאָס? ...

אבער מע האט ניט געהערט און מע האט איין געשריי געטאן : דא אילאב ! *
 דערנאך האט מען מיר אָוועקגעפירט אין איין אַנדער חדר,
 אזוי האט מען פון מיר תיבה אַראָפּגעריסן מיין פּאַטער און מוטערס קליידער.
 דאָ, ליבער גאָט, זע און פּאַטער שוין מיט אונדז דעם צאָרן און פּיין,
 אז די יידן, וואָס זיינען געבליבן, זאָלן כאָטש ביי זייער געכאַט זיין.
 ליבער גאָט, וואָרום האָסט אַזוי אויף מיר דעם גור-דין אָנגעשריבן,
 אז מיין ווייב און קינדער זיינען, געבעד, וויסט געבליבן ? (ז. 12).

אין פאַרשיידנסטע זשאַנרען לידער האָבן די פּאַלקס-מאַסן אויסגעגאַסן
 זייער קלאַג איבער די גרויזאַמע צרות פון דער רעקרוטשינע. אָנגעהויבן פון
 רעליגיעז-באַפּאַרבטע קינות און אויסגעלאַזט מיט בייזע, שאַרפע קופּלעטן,
 אין לירישע ליבע-לידער און אין העזהדיקע בייזע פּערזן, מיט אַ ביטער
 פאַרצווייפלטן הומאָר. פאַראַן אויך אויף דער דאָזיקער טעמע ניט ווייניק
 נאַאיוו-דערציילערישע פּאַלקס-לידער, אין אַ באַלאַדע-מעסיקן טאָן. פון
 „לוסטיק און פּריילעך דינען דעם מלך“ — וועלן מיר דאָ קיין שפור ניט
 געפינען :

איינער איז אַריין אין אַ שטוב זיך באַהאַלטן,
 האָט ער געפינען אַ מאַן, אַן אַלטן.
 — הערט צו, איד וועל אייך זאָגן אַ וואָרט,
 אז פאַר אייך אין שטוב איז ניט קיין זיכערער אָרט.
 עס טוט דאָ אין שטוב פאַר אייך צו באַהאַלטן ניט שוויגן,
 ס'וועט אייך נאָך קאַנען דערזען זייטיקע אויגן.
 ס'וועט ניט העלפן קיין יאָמערן און קיין קלאַגן,
 זאל מען נעמען עטלעכע רובל און די קהלס-לייט ניט זאָגן.
 קומט אַרויס מיט מיר פון שטוב,
 בוועל אייך ווייזן אַן אָרט אין אַ גרוב... —

* „דאָוואַי לאַב !“ זע „קול מבשר“ 1868, נומ. 46. די אַנאַנימע דערציילונג
 „עטלעכע יאָר צוריק“. זע אויך אַ. ראַבינאָוויטש „שטראַפּנאָי“, ערשטער באַנד פון
 זיינע ווערק, 1880, ז. 24 : „קאַנדאַלי 1 אי לאַב, לאַב-לאַב 1“ אָדער „יעשמשע גאַר-
 משע פּלאַקאַלאַ אַנאָ . . . קאַנדאַ וו רעקרוטסקאַם פּרויסוסטוויאי ראַזדאַלאַס : „לאַב 1“
 דאָס וואָרט „לאַב“ האָט באַמייט : טויג צום מוילטער-דינסט. דעם, וואָס האָט ניט
 געטויגט, האָט מען געזאָגט : „זאַטילאַק 1“ (זע וו. ניקוינס „וועק פּערעזשיט
 זיע פּאַלע פּערעמיט“). דאָס וואָרט שטאַמט פון אַן אוראַלטן פּרויאַמישן מנהג צו
 „צייכענען“ די אָנגענומענע רעקרוטן דורך אַפּגאַלן די האָר איבערן שטערן. זע אויך
 י. 5. גאַרדן : „העצמות היבשות“ (בל כתבי י. 5. גאַרדאָן, אָדעס, 1889, ז. 6)
 „אותו גלחו בקרחתו — ואותי בגבחתו“.

איז ער אַרויס פון שטוב מיטן אַלטן,
האַט ער געזען אַ גוטע גרוב זיך צו באַהאַלטן.
ווי ער איז אין גרוב אַראָפּגעקראַכן,
איז אים אַ שקרוך איבערן לייב אַריבערגעלאָפּן.
איז ער דאָרטן אָפּגעלעגן דריי מעת-לעת,
האַט ער שוין אויסגעוויזן ווי אַ מת.

האַט מען אָן אים דאָרט גאָר פאַרגעסן,
און מ'האַט אים ניט געגעבן ניט טרינקען און ניט עסן.
וואָס וועט ער זיך אַליין פאַרדאַרבן? —
קיינער וועט ניט וויסן, אַז ער וועט שטאַרבן?
איז ער פון גרוב אַרויסגעקראַכן,
האַט ער דערזען די באַלעבאַסטינקע ראַכען.

— באַלעבאַסטינקע, באַלעבאַסטינקע, וואָס'ט איר אין מיר פאַרגעסן?
דריי מעת-לעת מ'איר מיר ניט געגעבן טרינקען און עסן...
זי האַט געגעבן אַ קוק, אַז ער איז טויט,
האַט זי אויפן טיש אַנידערגעלייגט אַ לעבעלע ברויט.

געמט ער די קענדל און וויל זיך גיין וואַשן,
דוכט זיך אים, אַז די כאַפּערס גייען אַרום אין די גאַסן.
גייט ער צו צום האַנטעך זיך ווישן,
דוכט זיך אים — די קייטן צו שליסן.

גייט ער צו די ברויט און וויל „המוציא" מאַכן,
דוכט זיך אים, אַז מע טוט די שטוב פאַרוואַכן.
ווי ער האַט גענומען דעם ערשטן וואָרט בענטשן,
זיינען אַריינגעקומען אַ פולע שטוב מענטשן.

— יידן, כ'ווייס, איר זייט געקומען ניט נאָך ווייץ און ניט נאָך קאַרן —
איר זייט דאָך געקומען נאָך מיינע יונגע יאָרן!
כ'האַב ניט קיין געלט פון אייך זיך אויסצוקויפן,
די וועגן מ'יר מיר פאַרשטעלט, כ'האַב ניט וואו צו אַנטלויפן...

מ'האַט אים אַוועקגעלייגט אויף דר'ערד אין קייטן צו שליסן,
די לעצטע קאַפּאַטקע האַט מען אים 'ף ברעקלעך צעריסן.
מ'האַט אים אין וואַגן אַריינגעהייבן,
דעמיאָטיקעס האַבן זיך אַרומגעזעצט ווי בערן און ווי לייבן.
מ'האַט אים שוין אין שטאַט געבראַכט צו פירן, —
אַ גליד פון יסורים האַט ער ניט געקאַנט רירן.

די מוטער איז צו קהלס-לייט גלייך געלאָפּן,
האַט זי פאַר צרות די טיר ניט געטראָפּן.

— וואָס האָט איר אַ גאַנצע אָטשערעד צונויפגעקליבן
און מיין איינציקעס קינד * צו פיר ברידער צוגעשריבן?
וואָס דאָס פאַר אַזאַ וועלט,
אַז מ'נעמט אָן אַן איינציקעס קינד און מ'פאַרקויפט פאַר געלט!...

— ווייבל, ווייבל, זאָלסט ניט מאַכן קיין ליאַרעם אויף דער וועלט,
שווייג טייל וועסט קריגן אַ סך געלט...**

נאָך יאָרן שפעטער דערמאָנט זיך אַן אַגאַנימער משכילישער מחבר אין
אַ רעטראַספעקטיווער דערציילונג («עטלעכע יאָר צוריק», «קול מבשר» 1868,
נומ. 42—51) מיט שרעק און גרוילעניש אין די פאַקטן פון דער רעקרוםשינע.
«אַ נאַבאַר! ... דאָס האַרץ הייבט אָן צו בלוטן, אַז מע דערמאָנט זיך נאָר אין
דעם, וואָס פלעגט זיך פריער טאָן ביי אַ נאַבאַר. קינדער זיינען געווען ווי שאַף,
וואָס מע פלעגט זיי כאַפֿן און פאַרשפאַרן, מענטשן זיינען געווען ווי ווילדע
חיות, וואָס פלעגן אָן רחמנות צערייסן זייער אייגן פלייש און בלוט... אמת,
עס איז אַמאָל אַ יידן זייער שלעכט געוועזן אַ סאַלדאַט זיין! *** פינף און
צוואַנציק יאָר צו דינען אָן האַפּענונג, אָן אַ צוועק אויסשטיין כל השלעק,
און דערנאָך... נאָר וואָס פלעג זיך אָבער טאָן דעמאָלט! ... גאַנצע שטעטלעך
פלעגן ווערן פּוּסט, אַלע יינגלעך און יונגעלייט פון צען ביז דרייסיק פלעגן
ליגן אין די קעלערס און ברונעמס און מילן באַהאַלטן... מען פלעגט זיך
האַקן פינגער, ברעכן הענט און פיס, אַ קאַליקע צו ווערן. און ניט נאָר די,
וואָס אויף זיי איז געווען דער אָטשערעד, — פאַרקערט, זיי פלעגן ס'רוב דאָס
אַננעמען באַהבה און בלייבן — ניין! די איבעריקע בן־יחידים, דוואַיניקעס,

* איינציקע קינדער זיינען פרוי געווען פון רעקרום-דינסט. פלעגן די קהלשע
שמיים און כאַפּערס פאַרברעכעריש, «צושרויבן» די איינציקע קינדער פון אַרעמע
עלמערן צו פול-נפשותדיקע משפחות, זיי אַפגעבן פאַר סאַלדאַטן, באַפרייען אַזוי אַרום
די קינדער פון די פאַרמעגלעכע משפחות.

** «יעוור. נאַראַדניע פּיעסני» א. אַז. וו., ז. 44.

*** פאַרגלויך די נאַטיצן, וואָס א. אי. הערצען האָט פאַרשריבן אין, בילאָיע אי
דומי" וועגן אַ באַגעגעניש (1835) מיט יידן-קאַנזאַניסמן אַרום וויאַטקא און וועגן
דעם שוידערלעכן איינדרוק, וואָס עס האָט אויף אים געמאַכט זייער שרעקלעכע
לאַגע. זע אויך כ. קאַראַבאָוו, «יעוורעסקאַיאַ רעקרוםשינאַ» א. אַז. וו. אין «יעוו-
רעיקסאַיאַ סאַטראַניאַ», 1913, ז"ו 233—238, און דעם באַריכט קאַבילינס וועגן
דער רעקרום-פליכט אין דער קיעווער גובערניע, ציטירט ביי א. אַרשאַנסקי, «יעוו-
רעיאַ וו ראַסיאַ», ז. 61 און ווישמער, «באַזונדערס פאַרניכטנדיק איז פאַר די
מינדערעריקע יידן (רעקרום-מ. וו.) געווען דאָס, וואָס מע האָט זיי ווינטער-צייט
אַפגעשיקט מיטן עטאַפּ אין גאַנצע פאַרמייעס צום אַרמ, וואוהין זיי זיינען באַשטימט
געוואָרן». די דאָזיקע ראַטעס פון קינדער (דער עיקר 8—12-יאַריקע) זיינען הונ-
דערטער- און מווינזערעווייז אויסגעשטאַרבן אַפּט נאָך אידער זיי זיינען אַנגעקומען
אויפן אַרמ, וואָס איז פאַר זיי געווען באַשטימט.

וואָס האָבן ערשט אַ ברודער, אַ טאָטן אים לעצטן יאָר אַוועקגעגעבן (ד. ה. אַזעלכע, וואָס האָבן לויטן געזעץ גאָר ניט געדאַרפט גיין דינען—מ. וו.), אַזוינע עלעגן מוזן אַנטלויפן...”

* * *

גאָר אַנדערש, ווי עטינגער, שטעלט זיך צו דער דאָזיקער פּראָגע, למשל, לעווינזאָן. פּונקט ווי אינעם דערמאָנטן פּאָלקסליד „...טרערן גיסן זיך“ א. אן. וו. (וואָס איז, אגב, מן־הסתם פאַרפאַסט געוואָרן פון אַ משכילישן שרייבער), באַטאָנט ער באַזונדערס ניט אַזוי די האַרבקייט און שווערקייט פונעם מיליטער־דינסט גופא (ווי מיר זעען דאָס, אַשטייגער, אין דער פּריזיוור־קינה, אין אַ. ראַבינאוויטשעס „שטראַפּנאָג“, אין באַגראַווס „פּאַימאַניק“, אין פּאַרשיידענע פּאָלקס־לידער פון דעם מינ *). נאָר ווי דער מחבר פון דער דערציילונג אין „קול־מבשר“ אָדער ווי קאַמראַש אין „קהל אין שטעטל“ — דאָס סאַציאַלע אומרעכט ביים אויספירן ** דעם געזעץ.

„... דער איבעריקער געמיינער עולם דער ליגט דאָך אין דער אדמה ביי אונדז: ער איז כלל ביים נגיד און עבד כנעני, וואָרים נאָר עפעס — אַט שטעלט מען אים שוין אַריין צען זעלנער צו האַדעווען... אַט נעמט מען אים גאָר זיין קינד, אַ בן־יהיד, אַוועק פאַר אַ רעקרוט; די מוזן שוין אַלץ טאָן, וואָס דער נגיד אָדער קהל הייסט. — האַ? ... אין דער אמת, זינט מען נעמט רעקרוטן, האָט מען נאָך ניט אַוועקגעגעבן און עושרס אַ קינד, קיין שום תקיפּס קינד, קיין שום פּאַקטערס קינד, קיין שום בית־מדרש־בחור, נאָר אַרעמעלייטס קינ־דער, געבעד, ערלעכע באַלמעלאַכעס קינדער, וואָס העלפן זייערע עלטערן אַרבעטן, ערלעכע משרתים, ערלעכע באַהעלפּערס.“ ***

א. מ. דיק, וואָס באַווייזט אין „דער ערסטער נאַבאָר, וואָס וואָר אין דעם יאָהר תקפ"ח“ (1828), ווילנע תרל"ב (1871), אַ גענוג סתירהדיקע באַציאונג צום רעקרוטן־געזעץ, דערציילט גאַנץ נאַאיוו די שרעקלעכע ווירקונג פון דעם געזעץ, באַזונדערס וואָס שייך דער אַרעמער באַפעלקערונג: „באַלד נאָך איסרו־הג האָט מען געמאַכט זעקסטלעך און צוגענומען (אין ווילנע—מ. וו.) אַ זעכצן שטיק פון דער גאַנץ גידעריקער קלאַסע.“ און כאַטש דיק כאַראַק־טעריזירט לויטן אַפיציעלן אופן די דאָזיקע קלאַסן־קרבתות אַלס מענטשן

* זע „יעוור. נאַראַדינע פּיעסני“ א. אן. וו., נומ. 43—54, 331—348. נומ. 338 איז זוי דאָס אויבן־געבראַכטע „קינה־ליד“ געבויט לויטן אלף־בית־אַקראַסטיק. זע ווייטער „אַנמערקונגען און עקספּורסיעס“.

** דער געזעץ גופא איז לויט לעווינזאָנס מיינונג יושרדיק: „דאַרף מען בעסער, ווי דער קויסער, זאָל מאַרין־ימים זיין, האָט אַזוי געטראַכט פאַרן יושר בוי רעקרוטן־נעמען, אַז עס זאָל אַלץ ערלעך צוגיין?“ נאָר דו, וואָס פירן עס אויס, פאַרקויפּלען דעם גומן געזעץ...

*** „די הפּקר־וועלט“, ז"ז 32—33.

„פון די עפנטלעכע הייזער, פיסקאלן, קיסעניקעס, מאַנכע אויסגעלאַסענע דראַנסקאָוויקעס, וואָס וואָרן ווירקלעך צו שאַנדע פון אונדזערער יידישע וויל-נער געמיינדע“ (קורץ, די „מה-יעשהניק“ ווערסיע), פאַרענדיקט ער פונדעסט-וועגן: „די רעקרוטן האָבן אויסגעזען, ווי הייליקע קרבנות, וואָס מע האָט זיי מקריב געווען לטובת הכלל.“ כאַטש ער דערציילט, אַז „דער, וואָס וואָר איין קריפל (קאַליקע), וואָר איין געהאַלפענער, אַ בן-יחיד וואָר איין גליק, [איין] איין-אויגיקער, אַ הינקענדיקער, אַ האַרבעוואַטער וואָר איין מיוחס, אַ שבר וואָר איין מיוחס“ א. אַז. וו. — האָט ער פונדעסטוועגן פאַריבל אויפן „פעבל“, וואָס האָט זיך דעם ענין אַזוי שטאַרק גענומען צום האַרצן, ער באַ-רעכטיקט דעם געזען, ער פאַרענדיקט אָבער זיין ביכל: „מיר, יידן, האָבן קיין שיינע ראַליע געשפילט אין די פאַריקע נאַבאַרן... מען האָט אַפּגעגעבן פיל בן-יחידים גאַר אַן רחמנות.“ וועגן אַט-די אַלע עוולות זאָגט ער, אַז זיי „וועלן בלייבן צום אייביקן שאַנדפלעק אויף אונדזער יידנטום, וואָס דער שטראָם דער צייט וועט דאָס ניט אויסוואַשן.“

מיר זעען: די באַזונדערע ניואַנסן אין דער באַציאונג פון יעדן משכילישן שרייבער צו דער רעקרוטן-פּראָבלעם איז גאַר ניט קיין שלעכטער פּראַוואַזשין אויף אַרויסצוגעפינען די באַזונדערע שאַטירונג פון זיין פּאַציאלן שטאַנדפּונקט, וואָס באַווייזט זיך דאָ בילעטער, ווי ביי אַנדערע פּראָבלעמעס.

עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס גראַד דער „ערשטער יידישער רעקרוט“ איז די איינציקע „טראַגעדיע“ — כאַטש טאַקע כלומרשט „קאַמיש“ באַפאַרבט — ניט בלויז צווישן אַקסענפעלדס ווערק, נאָר אין דער גאַנצער יידישער געדורקטער ליטעראַטור אין משך פון צענדליקער יאָרן. די יידישע השכלה-ליטעראַטור איז געוויינלעך, ניט געקוקט אויף איר צומאַליקער סאַטירישער ביטערקייט, אין תּוֹך אַ לאַכנדיקע, אַ חוֹק־שטיפּערישע, זי איז זייער ווייט פון טראַגיק און פון אַ „טראַגישן וועלט-באַנעם“. ס'הערשט אין איר דער געזעלשאַפטלעכער אַפּטימיזם, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דער אויפקלער-צייט, כאַטש אין אַ ביסל אַ יידישלעך-פּראַווינציעלער פאַרם. ערשט אַ סך שפּעטער, ווען די השכלה ווערט אַפהענטיק און קאָן ניט פאַרטיק ווערן מיט די ווידערשפּרוכן פּונעם נייעם קאַפיטאַליסטישן פּעריאָד, באַקומט איר געזעל-שאַפּט־קריטיק טראַגישע טענער (למשל ביי מענדעלען, פּונקט ווי אין די העברייאישע ווערק פון י. ל. גאַרדאַן, סמאַלענסקין א. א.). דער איבערראַשנ-דיק־טראַגישער כאַראַקטער פון אַקסענפעלדס פּיעסע גיט אונדז אַנזוהערן, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַזאַ קאַמפּליצירטער פּראָבלעם, מיט אַזאַ איבער-פלעכט פון ווידערשפּרוכן, אויף וועלכע די פּריאיקע השכלה האָט ניט געקאַנט אַזוי פּראַסט, איינדייטיק און קיילעכיק אַפענטפּערן, ווי געוויינלעך אויף אַלע אַנדערע פּראַגן.

2. צו דער געשיכטע פון דער אַנטשייאונג פון דער רעקרוטשינע

דער אכזריותדיק צונויפגעשטעלטער רעקרוטן-געזעץ מיט זיין שאַרפן קלאַסן-כאַראַקטער (פון די אַרעמע שיכטן האָט ניקאַלאַי דער ערשטער בפירוש געהייסן נעמען אַ גרעסערן קאַנטינגענט) איז ניט געווען, ווי אַ טייל בור-זשאַזע היסטאָריקער באַהויפטן, אַ רעזולטאַט בלויז פון רעליגיעזער שנאה, פון מיסיאָנערישע כוונות און פון פּריוואַטער אַנטיפּאַטיע מצד ניקאַלאַי דעם ערשטן צו די יידן, אָדער פון זיינע פּאַליטישע שטימונגען און קאַפּריזן.*

אַין אמתן האָט דאָ אין דעם ענין דער דעספּאַטישער פּריוואַט-כאַראַקטער פון ניקאַלאַי דעם ערשטן ניט געשפּילט קיין אַנטשיינדדיקע ראָל. דער „גוטער“ אַלעקסאַנדער איז נאָר דורך זיין טויט אַפּגעהאַלטן געוואָרן אַרויסצוגעבן אַ געזעץ, וואָס וואָלט געווען ענלעך צו ניקאַלאַיס געזעץ פון 1827. רעליגיעזע שנאה אָדער מיסיאָנערישקייט אַלס אויסשליסלעכע מאַטיוון שטייען אין אַזאַ סתירה צו אַ גאַנצער ריי אַנדערע פּאַקטן, וואָס שלאָגן אין די אויגן, אַז מע מוז זיך אַזש העלפן מיט אַ דערקלערונג דורך שטימונגען און קאַפּריזן, וואָס דערקלערן ערשט רעכט זייער ווייניק. ניקאַלאַי דער ערשטער קאָן פּלוצים, דעמאָלט, ווען עס לוינט אים, זאָגן: איך וויל, אַז אין מיין מלוכה זאָל מען אַכטן די פּרייהייט פון פּאַרשיידענע רעליגיעס מיט זייערע באַזונדערע מנהגים, און דערקלער בפירוש, אַז איך שאַץ אַלע מיינע אונטערטאַנען אַלצאיינס, צו וועלכער רעליגיע זיי געהערן.** דער אמתער כאַראַקטער פונעם קאַנפּעסיאָ-נאַליזם ביי אַבסאָלוטיסטיש-מיליטאַריסטישע מאַנאַרכיעס איז שוין לאַנג און גרינטלעך דערקלערט געוואָרן. דער דאָזיקער צבועקישער אויסרייד האָט אָבער געטויגט ניט בלויז פאַרן דעספּאַטישן מיליטאַריזם, נאָר טויג „צופעליק“ אויך פאַר דער קאַנצעפּציע פון רעאַקציאָנערע היסטאָריקער.

נאָך אין די צייטן פונעם „גוטן“ אַלעקסאַנדער דעם ערשטן, וואָס איז כּלומרשט אויסן געווען מיט זיינע געזעצלעכע מאַסמיטלען בנוגע יידן בלויז

* זע למשל :

Prof. Dr. Martin Philipsohn: Neueste Geschichte des jüdischen Volkes,

ב. 1 (1911), ז. 12 און 7. זע אויך ב. 3, ז. 137, 361 (1907) און א. טשעריקאָווער : „פון די רוסישע אַרכיוון“, היסטאָרישע שריפטן, וואַרשע (1929), ז. 780 : „דאָס, וואָס מע האָט אַנגעהויבן צום ערשטן מאל נעמען יידן אין מיליטער (1827), וואָלט אַליין פאַר זיך נאָך קיין גזירה ניט געווען... דער אומגליק איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס די רעגירונג האָט געוואָלט דורך דער קאַזאַרמע פירן יידישע קינדער צום שטד און צווינגען זיי אַפּזאָגן זיך פון זייער שעדלעכער רעליגיע...“ ב. קאַראַבאַוו (זע „יעוור. רעקרוטשינאַ“ א. א. וו. אין „יעוור. ספּאַרינאַ“, 1913, ז. 343) און אויך אַנדערע היסטאָריקער רעדן וועגן דעם דאָזיקן מאַטיוו גענוג איינגעהאַלטן.

** פּיליפּזאָן, דאָרט, ב. 3, ז"ו 4—10.

רעליגיעזע מאטיוון, זאגט דער פינאנץ-מיניסטער קאנקריין: „פון גייסטלעכן שטאנדפונקט איז געוואונטשן, אז די יידן זאלן זיך שמדן, אבער פון פאליטישן איז עס גיט צוועקמעסיק — אויב עס וועט זיך ניט בייטן די באשעפטיקונג און דער גייסט פון די יידן.“ דער עיקר איז פאר אים וויכטיק, זיי זאלן בייטן דעם אופן, ווי זיי געפינען זייער דערנערונג, „כדי זיי זאלן ניט זיין שעדלעך פאר דער קריסטלעכער געזעלשאפט.“ וועלכער טייל פון דער קריסטלעכער געזעלשאפט טאר אין קיין פאל ניט „געשעדיקט“ ווערן און וועלכער טייל יידן טארן ניט שעדיקן, איז קלאר.

גאך אן אויספארשונג פון דער לאגע אין די מערבדיקע גובערניעס אינעם יאר 1807 דריקט אויס דער סענאטאר אלעקסייעוו אין זיין ראפארט זיין מיינונג בנוגע דעם אריבערפירן יידן פון די דערפער אין די שטעט, אז סתם און בלויז פאבריק און ערד-ארבעטער קאנען דאָ ניט קלעקן אויף צו לייזן די פראבלעם. דעריבער איז גייטיק צו געפינען אן אנדערן אויסוועג. „ניט האַבנדיק קיין אנדער פארמינערונג אַ חוץ דער נאַרמאַלער שטערבלעכקייט, פאַרמערן זיי זיך אומאויפהערלעך, און דערמיט פאַרמינערן זיי אַלץ מער די אויסהאַלט-מיטלען און וועלן זיי וואָס ווייטער אַלץ מער פאַרמינערן.“ דעריבער לייגט ער פאַר צו שאַפן אַ פאַרמינערונג „אַ חוץ דער נאַרמאַלער שטערבלעכקייט“: „צוליב אַ זיכערן און דערפאַלגרייכן אויסגאַנג פון דעם דאָזיקן אומאויפהער-לעך זיך פאַרמערנדיקן פאַלק (געמיינט זיינען, פאַרשטייט זיך, ווי ס'איז קלאַר פונעם צוזאַמענהאַנג, די אַרעמע מאַסן—מ. וו.), קאָן מען, דאַכט זיך, זאָל זיין ווי אַ פרוואו און פאַר אַ באַשטימטער צייט, איינאַרדענען דאָס אָפנעמען רעקרוטן אין נאַטור.“ מע דאַרף נעמען די „פאַרדאַרבענע און פאַרברעכערישע“ יידן אין רעקרוטן, כדי אַזוי-אַרום צוציען „די אַרעמע און ליידיק-גייערס“ צו דער ערד-אַרבעט און צו די מלוכהשע פאַבריקן.

אַן ענלעכן פאַרשלאַג לויטן זעלבן געדאַנקענגאַנג האָט אין 1810 געמאַכט אַלעקסאַנדער דעם ערשטן — וו. שעמיאַט, דער שפעטערדיקער יעקאטערינאַ-סלאַווער גובערנאַטאר: „איך רעכן, אַז אין באַשטימטע פרטים קאָנען מיר תיכף נאַכגיין נאַכן ביישפּיל פון עסטרייך, ד. ה. נעמען יידן אין רעקרוטן.“* דער יידישער גרויס-קאפיטאַליסט נאַטע שקלאַווער עצהט דער רעגירונג (1797, 1800, 1803) צוציען די יידן צו פאַבריק און ערד-אַרבעט (אין קאַ-לאַניעס), פון 1811 האָט זיך אָפּגעהיט אַן אַנאַנימער פאַרשלאַג צו נעמען פון די יידן רעקרוטן פאַר די מלוכהשע פאַבריקן א. א. וו. ס'איז טאַקע כאַראַק-טעריסטיש, אַז מיט דער יידישער רעקרוטן-פראַגע האָט זיך צומיינסט אינ-

* פאַרגלייך ש. באַראַוואַי: „יעוורעסקאַיאַ זעמלעדעלטשעסקאַיאַ קאַלאַניזאַציאַ וו סטאַראַי ראַסיאַי“, מאַסקווע 1928, ז"ז 34-35.

טערעסירט ניט דאָס קריגס-מיניסטעריום, נאָר דאָס פינאַנץ-מיניסטעריום. דער פינאַנץ-מיניסטער קאַנקרין לייגט פאַר, אַז די העלפט פון די יידישע רעקרוטן זאָל מען אָפגעבן אין סאָלדאַטן, און די אַנדערע העלפט — אין די פאַבריקן. דאָס אַלץ באַטייט, אַז מיט די באַוואוסטע געזעצלעכע מאַסמיטלען איז מען ניט אויסן געווען סתם רעליגיעזע גזירות, נאָר אַז זיי, די מאַסמיטלען, זיינען בלוזי אַמאָל איינגעהילט געוואָרן אין דעם דאָזיקן מענטלעך פון קאַנג-פעסיאָנאַליזם לויט די אינטערעסן און דער פּאָליטיק פונעם פעאַדאַלישן צאָריזם.

די „רעקרוטשניע“ איז לויט דער אויסערלעכער פאַרם אַ מיליטאַריסטיש מאַסמיטל, — דער אַבסאָלויטטישער מיליטאַריזם פון יענער צייט האָט דעם געזעץ געגעבן זיין אייגנאַרטיקן כאַראַקטער. אָבער דער אינערלעכער באַדייט פונעם געזעץ ליגט ניט אין מיליטאַריסטישע צילן, ער דאַרף דערקלערט ווערן דורך דעם צענטראַלסטן פונקט אין דער פּאָליטיק פון יענער צייט, דורך דער לייבאייגנטום-פּראַגע. אויב די צאָל יידישע רעקרוטן האָט אין אַ געוויסער מאַס געקאָנט פאַרמינערן דעם רעקרוטשן קאַנטינגענט-עול, וואָס דער פּריץ האָט געדאַרפט אָפגעבן פון זיינע לייבאייגענע פּויעריים, האָט דאָס פאַר דער אַנטשייאונג פונעם געזעץ ניט געשפילט קיין ראָל. די רעגירונג האָט זיך פון אָנהייב אָן און די גאַנצע צייט סקעפטיש באַצויגן צו די יידישע רעקרוטן, ווי צו אַ סאָלדאַטישן מאַטעריאַל.

אַ שטאַרקע אַרמיי האָט זיך לויט די דעמאָלטיקע באַדינגונגען געקאָנט בויען נאָר אויף דער סיסטעם פון לייבאייגנטום. היות עס הייבן זיך שוין דעמאָלט אָן באַווייזן סתירות בנוגע דעם לייבאייגנטום צווישן די אינטערעסן פונעם אינדוסטריע-קאַפיטאַל און די אינטערעסן פון די גרויס-אַדעליקע אַגראַריער און דער אַרמיי, דעריבער מוז זיך די רעגירונג כלומרשט נאָך „אויפּמערקזאַמער“ צוהערן צו באַשטימטע טענות פונעם פּויערטום.

די סתירהדיקייט פון די אינטערעסן האָט געפירט צו פאַרשיידענע סתירהדיקע פרואוון און „רעפּאַרם-פלענער“ אויף כלומרשט צו „פאַרבעסערן די לאַגע פון די פּויעריים“. אין באַשטימטע שווערע מאַמענטן פון אומ-גערעטענישן און עפידעמיעס אין דאַרף האָבן זיך די דאָזיקע ווידערשפרוכן געקאָנט אַנזאַמלען און פאַרוואַנדלען אין אַ געפערלעכן צינד-מאַטעריאַל. אין איר שטרעבן „עפעס פאַרן פּויער צו טאָן“ אַריענטירט זיך די צאַרישע רעגירונג, פּאַרשייט זיך, ניט אויפן פּויערטום, נאָר אויף די הערשנדיקע כוחות פאַרהעלטענישן.

די קאַנצעפציע וועגן רוסלאַנד אַלס אַ וועלט-ברויט-קאַמער האָט שוין זייט אַ צייט געווענדט די אויפּמערקזאַמקייט פון דער צאַרישער רעגירונג אויף יענער געגנט, וואָס האָט געהאַט די פּאַסיקסטע ערד פאַר ווייץ-פאַרזיי, אויף

די אוקראַינישע גובערניעס, און גראַד דאָרט האָט געלעבט באַזונדערס געדיכט די יידישע באַפעלקערונג. די עקזיסטענץ פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועמעס אַרעמער טייל איז ביז איצט, אין פאַרגלייך מיט ענלעכע, ניט-יידישע געזעלשאַפטלעכע גרופעס, אין באַשטימטע פרטים (למשל, וואָס שייך מיליטער-דינסט — אגב, פונקט ווי די מערהייט אַנדערע „אינאַראַדצעס“, — וואָס שייך לייבאייגנטום, רעליגיעזער געריכטבאַרקייט) געווען, מישטיינס געזאָגט „פרי-ווילעגירט“, האָט געמוזט דייטלעך באַמערקט ווערן.

די מלוכהשע אויספאַרשערס פון דער פויערשער לאַגע, צו וועלכע עס האָט אויך געהערט ניקאַלאַי גופא (אַלס קרוין-פרינץ), האָבן אַ סך מאַל אַנגעוויזן, ווי שווער עס רופט זיך כלומרשט אַפּ אויף דער לאַגע פון די פויערים ניט די אינסטיטוציע פון לייבאייגנטום, נאָר די עקאָנאָמישע ראַל פון די יידן אינעם דאָרף, דאָס, וואָס דער ייד אינעם דאָרף איז אַליין געשטאַנען אונטער אַן אומגעוויינלעכן שווערן דרוק פונעם פריץ און אַז דער ייד איז אַליין געווען עפעס אַזוינס, ווי אַ מין האַלבער לייבאייגענער דעם פריצס, — דאָס איז די „אויספאַרשערס“ אינגאַנצן ניט אַנגעגאַנגען. איז טאַקע מעגלעך געוואָרן צו פאַרבייגיין דעם אינטערעס, וואָס דער קליינער אַדעליקער האָט געהאַט פאַר זיין יידישן קרעטשמער, פאַקטער און אַרענדאַטער, צוליב דעם ברייטערן איג-טערעס, דורך גרויזאַמע מאַסמיטלען קעגן דעם אַרעמען טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג איינצורעדן דעם לייבאייגענעם פויער, אַז דאָ ווערט עפעס געטאַן צוליב זיין טובה...

דערצו קומט דער פאַקט, אַז די נייטיקייט פונעם יידנס עקאָנאָמישער פונקציע אין דאָרף איז איבער באַשטימטע ענדערונגען אין די פראָדוציר-כוחות און איבערן וואוקס פונעם עקספאַרט טיילווייז און אין באַשטימטע ערטער אַפגעשוואַכט געוואָרן. די אויפקומענדיקע אינדוסטריע, די אָנהייבן-דיקע ענדערונגען אינעם פראָדוציר-אופן פון תבואה (די אָנהייבנדיקע אַגראַרע מאַשיניזירונג א. אַז. וו.) האָבן ערטערווייז אונטערגעריסן די פאַרפונדעוועט-קייט פון דער עקאָנאָמיק פון די יידן אין דאָרף, וואָס איז דעמאָלט געווען פאַרבונדן ניט בלויז מיט דער פעאַדאַל-פאַטריאַרכאַלער סיסטעם, נאָר אויך מיט פרימיטיווסטע פראָדוציר-פאַרמען, די טיילווייזע „מאַשיניזירונג“ און פאַרבעסערונג פון דער אַגריקולטור האָט נייטיק געמאַכט גרעסערן קאַפיטאַל-באַזין. די קאָנקורענץ איז גרויס געוואָרן, תבואה — וואַלוול. אינאיינעם מיטן קליינעם פריץ און ניט-רייכן גרונט-באַזיצער איז אַפט אויך רואינירט און איבעריק געוואָרן זיין יידישער פאַכטער, קרעטשמער, פאַקטער א. אַז. וו. אינעם דאָרף און שטעטל. די מאַשיניזירונג פון דער בראַנפן-אינדוסטריע האָט אַפטמאַל אַרויסגענומען די פראָדוקציע פונעם קלענערן יידישן בראַנפן-ברענערס הענט, און צום טייל אויך דעם האַנדל מיט בראַנפן — פונעם יידישן

דאַרף־שענקערס הענט. קורץ: די יידן אין דאַרף זיינען ערטערווייז אין אַ געוויסער מאָס איבעריק געוואָרן, אַזוי אַז עס האָט זיך דאָ באַוויזן אַ מעגלעכ־קייט אויפן חשבון פון דער דאָזיקער עקאָנאָמישער גרופע כלומרשט עפעס צו טאָן „לטובת די פויערים“ און זיי אין אמתן גאַרניט צו געבן.

די רעגירונג האָט ניט אין זינען געהאַט צו טשעפען דעם רייכן יידישן פּאָדריאַדטיק, דעם ציווילן אַדער מיליטערישן. זי האָט זיי געדאַרפט האָבן. אויך ניט דעם הויפט־פּראָפּינאַטער, דעם גענעראַלן פּאַכטער פון אַקציע, צוליב די הכנסות. וואָס זיי האָבן געבראַכט דעם פּיסק און דעם גרויסן גרונט־באַזיץ, און אויך ניט דעם גרויסן יידישן האַנדל מיט אויסלאַנד (פּרייסן, עסטרייך א. א.וו.), וואָס האָט אַרויסגעפירט רוי־מאַטעריאַלן, תבואה, פי און אַרייַן־געבראַכט אויסגעאַרבעטע סחורות און לוקסוס־אַרטיקלען. דער יידישער עקס־פּאַרט און אימפּאַרט האָט געהאַט אַ באַשטימטע באַדייטונג פאַר דער עקאָנאָמיק פונעם לאַנד. אויב באַנוצן די יידן אַלס „בליץ־אָפּווענדער“, האָט מען עס געקאַנט אַמבאַקוועמסטן טאָן נאָר אויפן חשבון פונעם יידישן קליינעם באַלע־באַס און פון דער אַרעמשאַפט אין דאַרף און אינעם שטעטל, אויפן חשבון פונעם באַלמעלאַכע, קליינקרעמער, קליינעם אויפקויפער פון תבואה און פּראָ־דוקטן, פונעם וואַנדערנדיקן הענדלער, פונעם מילנער, מילכיקער, שענקער, קרעטשמער, באַלעגאַלע, פּריקאַזטיק, קליינעם ברויז־אַרענדאַטער און פון כלערליי לופט־מענטשן.

די וואַקסנדיקע סתירות פון דער לייב־אייגנטימערשישער סיסטעם האָבן שטאַרק געווירקט אויף דער אַנטשטייאונג פון די פאַרשיידענע געזעצן קעגן די יידן. דאָ ליגט איינע אַ הויפט־סיבה פאַרן פאַרענגערן דעם וואוינ־תחום, פאַרן פאַרטרייבן די יידן פון דערפער און שטעט אין אַ גאַנצער ריי גובערניעס, און אין אַ באַדייטנדיקער מאָס אויך — פאַרן רעקרוטן־געזעץ פון 1827. דאָס פאַרשמעלערן וואוינ־רעכט און די רעקרוטשינג פאַר יידן זיינען אין אַ באַ־שטימטער מאָס אַ טייל פון די דעמאָלטיקע כלומרשטע „פּויערים־רעפּאַרמעס“. דאָס „גראַמער מאַכן“ אין די דערפער האָט געמוזט דערגאַנצט ווערן דורך אַ גראַמער מאַכן אין יענע שטעט, וואו די איבערוואַנדערער פלעגן אַרייַן־שטראַמען. סתם פאַרטרייבן איז אָבער ניט געווען קיין ערנסטע לייזונג. עס האָט געמוזט דערגאַנצט ווערן דורך אַ געזעץ, וואָס זאָל „רעדוצירן“ די אַרעמשאַפט־מאַסע.

אַ השפּעה אויף די דאָזיקע מאַסמיטלען בנוגע יידן האָט אויך געהאַט די פּראָבלעם: „יידן אין די גרענעץ־תחומען“. אַרעמקייט און געדיכטע קאַג־קורענץ האָט געשטויסן אַ טייל קליינע הענדלער (ניט בלויז יידישע, נאָר אויך ניט־יידישע) פון דער גרענעץ־געגנט אויסצומיידן די גרענעץ־אַפּצאַל דורך שמוגלעריי. די עטנישע אָפּגעזונדערטקייט פון די יידן, זייער אַבסאָלוטע

רעכטלאַזיקייט, זייער אויסערגעוויינלעכע אַרעמקייט און דערצו נאָך זייער רעליגיעזע פאַרבינדונג מיט יידן פון יענער זייט גרענעץ האָט אויף זיי גע- וואָרפן אַ חשד וואָס שייך זייער פּאַליטישער פאַרלאַזלעכקייט אין צייטן פון מלחמה. די לאַיאַלע און מיינסטנס אַפילו פאַטריאַטישע אויפפירונג פון די דאָזיקע מאַסן אין דער צייט פון דער נאַפּאַלעאַנישער מלחמה האָט די ניקאַר- לאַיאַישע רעגירונג ניט געהאַלטן פאַר אַ גאַראַנטיע אויף דער צוקונפט. די ניקאַלאַיאַישע רעגירונג האָט בנוגע דער יידישער באַפּעלקערונג געהאַט אַ שלעכט געוויסן. דער אומצוטרוי פון דער רעגירונג האָט זיך אויסגעדריקט ניט בלויז אינעם אַוועקטרייבן די יידן אויף אַ ווייטן מהלך פון דער גרענעץ, נאָר אויך אין מאַסמיטלען קעגן די ברייטערע אַרעמע מאַסן אַפילו אין די מער אינערלעכע קאַנטן און געגנטן. דאָ האָבן מיר נאָך אַ מאַטיוו פאַר דער רעקרוטשינע. דער מיליטאַריסטישער אומצוטרוי האָט געדאַרפט געלייזט ווערן טאַקע דורך דעם הויפּט-מאַסמיטל פון יענער צייט: דורך מיליטאַרי- זירונג גופּא.

אין דעם דאָזיקן מאַטיוו וועלן מיר אויך געפינען איינע פון די סיבות פאַרן מיסיאַנערישן אַנשטעל, וואָס די רעגירונג פלעג אַמאָל האַלטן פאַר נייטיק צו מאַכן בנוגע יידן און אויסצונוצן צו דעם צוועק די רעקרוטשינע. וואַקסנ- דיקע סתירות צווישן די פּראָדוציר-כוחות און דער געזעלשאַפּטלעכער אַרדענונג פירן צו פאַרשטאַרקטער צוועקישקייט מצד זיי הערשנדיקע שיכטן אין דער געזעלשאַפּט. דאָס שטרעבן פון אַן אַבסאָלוטיסטיש-מיליטאַריסטי- שער דעספּאָטיע צו רעליגיעזער „ניוועלירונג“, איר קריגערישער קאַנפּעסיאָ- גאַליזם איז אויסן ריין פּאַליטישע צוועקן. דער פּאַליטיש-מיליטאַריסטישער אומצוטרוי צו אַן עטניש און רעליגיעז-אַפּגעגרענעצטער באַפּעלקערונג-גרופּע האָט זיך אַפּטמאָל געמוזט ווענדן קעגן יענעם פּאַקטאַר, וואָס האָט אַמדייט- לעכטן קאַנסערווירט די דאָזיקע פּאַלקישע אַפּגעזונדערטקייט. די רעקרו- טשינע און די פּראָוואַלסאַוויש-מיסיאַנערישע שטיק, צו וועלכע זי איז אין אַ געוויסער מאַס אויסגענוצט געוואָרן, האָבן אויך געדאַרפט דינען אויף צו דערציען געטריישאַפט צו דעם זעלבן ניקאַלאַיאַישן צאַריזם, וואָס האָט אַזוי גרויזאַם פאַרפּאַלט די אַרעמע יידישע מאַסן.

די שטאַרקע פּאַרימערונג ביי די אַרעמע שיכטן יידישע באַפּעלקערונג האָט שוין דעמאָלט באַאומרויאַקט ניט בלויז די רעגירונג, נאָר אויך באַשטימטע קרייזן פון דער יידישער בורזשואַזיע גופּא. די דאָזיקע מאַסע זייער פאַר- אַרעמטע באַלמעלאַכעס, אויפקויפּערס, קליינע הענדלערלעך, לופּט-מענטשן א. א. וו. האָט ניט בלויז אַליין ניט געקאַנט צאָלן קיין שום שטייערן, נאָר זי איז נאָך אַפּטמאָל געפּאַלן ווי אַן עול אויף קהל און האָט אַזוי-אַרום געמינערט זיין שטייער-פּייאָיקייט. מיט דעם דאָזיקן עלעמענט איז ניט געווען וואָס זיך

צערעמאַניען; אויב די דאָזיקע מאַסע האָט געדאַרפט „פאַרקלענערט“ ווערן, האָט דאָ געקאָנט זייער גוט נוצן די נאַטוראַלע רעקרוטן־סיסטעם מיט איר שווערן פינף־און־צוואַנציג־יאָריקן דינסט. אַגב: אַ ריי פאַרשלאַגן בנוגע קאַלאָניאַציע און פאַבריק־אַרבעט פאַר ייִדן שטאַמען דווקא פון ייִדישע גרויס־בורזשוואַע קרייזן און זייערע טעאַרעטישע וואַרטזאָגערס (הירשאוויטש — גאָד אין פּוילן, — גאַטע שקלאָווער, מאַרקעוויטש, יעקב הירש, אליהו פּראַנק, אברהם פּערעץ, לייב נעוואַכאוויטש, נ. ראָזענטאַל און אַנדערע.)

עס האָט עפּעס צו זאָגן, אויב אַ טייל קהילות האָבן אַ ביסל שפּעטער, גאַכן אַרויסקומען פונעם רעקרוטן־געזעץ אין די דרייסיקער יאָרן, אַליין פאַר־געלייגט צווישטעלן ייִדישע רעקרוטן איבער דער גאַרמע אַנשטאַט די שטייער־זוכות. עס איז פאַרשטענדלעך, אַז אַ חוץ די ייִדישע קאַפיטאַליסטן (גילדע־ניקעס) און דעם ייִדישן קלערס זיינען באַפרייט געווען פון דער רעקרוטן־פליכט אויך: קוואַליפּיצירטע אַרבעטער פון די פאַבריקן, קאַלאָניסטן און די, וואָס האָבן געענדיקט מלוצהשע שולן, דאָס באַטייט, אַז דער רעקרוטן־געזעץ האָט אַ חוץ אַלעמען אויך געדאַרפט זיין אַ סטימול פאַר ערד־אַרבעט, פאַר פּראָלעטאַריאַציע און פאַרן באַשאַפן אַ בירגערלעכע אינטעליגענץ.

און לסוף: ס'האָט כלומרשט מיטן רעקרוטן־געזעץ אויך פאַר דער ייִדי־שער באַפעלקערונג „עפּעס גוטס“ געדאַרפט געטאָן ווערן. די רעגירונג האָט געדאַרפט טאָן עפּעס אַזוינס, וואָס זאָל פאַרט אויסזען ווי אַ „פּאַטערלעכער“ זשעסט * בנוגע דער ייִדישער באַפעלקערונג און דעם „אויפגעקלערטן גע־וויסן“. דאָס האָט זיך געדאַרפט אויסדריקן אין „רעפּאָרמעס“ פאַר די ייִדן לויטן מוסטער פון דער אויפגעקלערטער מערב־איראָפּע. דאָרט איז מיליטער־פליכט געווען אַן אַנזאָג אויף „עמאַנציפּאַציע“, אויף בירגערלעכער גלייכ־באַרעכטיקונג. יעדנפאַלס האָט מען דערווייל געקאָנט איינפירן די „פליכטן“, וואָס די „עמאַנציפּאַציע“ פּאָדערט פון דער אַרעמער באַפעלקערונג, און אַפלייגן די בירגערלעכע רעכט אויף שפּעטער. —

3. דער ייִדישער בורזשוואַ און די רעקרוטשינג

אין „ערשטן ייִדישן רעקרוט“ שילדערט אַקסענפעלד, ווי אומראיק און שטאַרק אויפגערעגט די מאַסן האָבן אויפגענומען דעם דאָזיקן געזעץ. בעת דער גביר אהרן קלוגער קוויקט זיך בהרחבהדיק אין זיין רייכן פּאַמיליע־גליק און רעזאָנירט בלויז קאַלטבלוטיק, אַז „די נאָך מעג מען אַנדערש פאַר־שטיין; אונדזער קייזער ירום־הרוד, ווי איך מיין, וויל אין זיין מדינה אַלע

* „דער רעקרוטן־נאָכאַר איז אַ טובה פאַרן ייִדישן פּאָלק“ (זש. מ. וו. ד., 14, 1846), ציטירט נאָך דער „יעוורעסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ“, ב. 9, ז. 243.

אומות, וואָס וואוינען אין זיין אימפעריע, גלייך מאַכן, און איטלעכער זאָל גלייך אַ רעכט האָבן צו וואוינען אַדער צו האַנדלען אומעטום, ניט אַזוי ווי ביז אַהער איז געווען, אַז אין פּופּצן גובערניעס נאָר האָבן יידן געמעגט וואוינען און האַנדלען. „פאַרשטייט זיך, — זאָגט דער דאָזיקער אהרן ווייטער, — אַז דער, וואָס וויל גלייך רעכט האָבן ווי יענער, מוז נושא בעול המדינה זיין גלייך ווי יענער. היינט גיבן יידן אָבער נישט קיין רעקרוטן. דעריבער הייסט דער קייזער, אַז יידן זאָלן אויך געבן רעקרוטן, וועט שוין אַ רעכט זיין, אַז זיי זאָלן מעגן גלייך מיט יענעם אומעטום וואוינען און אומעטום האַנדלען. אַז דו קויפּסט זיך אַ שטאָט אין שול, צאָלסטו פּריער געלט, דענסטמאַל האָסטו אַ רעכט צו זיצן און צו שטיין אויף דיין שטאָט. מיר דאַרפן און מוזן גלייבן אונדער קייזער ירום-הודו, אַז דורך דעם, וואָס יידן וועלן געבן רעקרוטן, וועט ער זיי גלייך מיט אַלע געבן אַ פּראָווע צו האַנדלען און צו וואוינען אומעטום. דאָס דאַרף אַ מענטש פאַרשטיין אַליין. * דער דאָזיקער בורזשואַ קאָן גאַרניט האָבן קעגן דעם געזעץ. זיינס גלייכן האָט שוין ביז איצט, כאַטש מיט באַשטימטע אומבאַקוועמלעכקייטן, פאַרט געקאָנט פאַרן אין די האַפּן שטעט, אויף די גרויסן יאַרדן פון מאַסקווע, ניושני-נאַווגאַראַד און ריגע און „וואוינען און האַנדלען“ זאָל זיין אַפילו אין פעטערבורג (פאַר די רעליגיעזע באַדערפענישן דער עיקר פון די יידישע סוחרים איז דאָרט דערלויבט געוואָרן ניט נאָר בויען אַ שול, נאָר אַפילו אַ בית-הקברות).

אַ סך פאַרויכטיקער און ווייניקער זיכער זאָגט זיך אַרויס אין „ערשטן

* העכער פיר יאַרצענדליק נאָכן אַרויסקומען פונעם רעקרוטן-אוקאַז האָט אי. אַרשאַנסקי, דער טאַלאַנטפולער בירגערלעכער פובליציסט און יידישער היסטאָריקער, אַ מין „ווייטער ראָב“ צווישן די יידישע לובעראַלן, מיט כּעס און אויפגעבראַכטקייט געמאַכט אַ סך-הכל פון די דאָזיקע האַפענונגען און פאַרשטעלונגען פון די אחרנס: „אַזוי לאַנג ווי די יידן וועלן ביי אונדז ניט געניסן די פולע בירגערלעכע גלייכהייט, האָט רוסלאַנד ניט דאָס רעכט פון זיין צו פאַדערן אַ געוויסנהאַפטיקע אויספילונג פון אַלע בירגערלעכע פליכטן“ (אינעם אויבן-דערמאָנטן בוך, ז. 59). ס'איז אָבער כאַראַקטעריסטיש פאַרן ליבעראַל, אַז כאַטש ער שמעלט שוין סוף 60ער יאָרן אַזעלכע פּראָגן: „צי קאָן מען אַ לאַנד, וואָס פאַרמאָגט אַזעלכע שרעקלעכע עקספּלואַטאַטאָרס פון אַרבעטערשער מין, ווי פּוּזימש (אַ פיגור פון פּיסעמסקיס „מעכלער-אַרמעל“), האַלטן פאַר אַ פאַטריאַרכאַלישם אין פּרש פון עקאָנאָמישע באַציונגען? (ז. 145), כאַטש ער ווייסט שוין דעמאָלט, אַז „אונדזער איצטיקער געזעלשאַפּטלעכע און עקאָ-נאָמישע סטרוקטור איז ביז נאָר גינסטיק פאַר דער עקספּלואַטאַציע פון דער אַרבעט דורכן קאַפיטאַל און פּראָפּיט“, זעט ער פונדעסטוועגן פאַרט ניט קיין אַנדער פּראָ-גראַם אין דער „יידן-פּראָגע“, ווי אהרן קלוגער צוריק מיט עטלעכע און פּערציק יאָר. די אויבזיכע לייזונג פון פאַרבעסערן די לאַגע פון דער יידישער מאַסע „אַ גראַן“ איז אויסצופּרײַטן זייער וואוינרעכט אויף דער גאַנצער אימפעריע“ (ז. 137).

יידישן רעקרוט" א פאַרשטייער פון אַ ביסל אַ נידעריקערער געזעלשאַפטלעכער גרופע. וואָס איז טאַקע פאַרבונדן מיטן דאָזיקן גביר, אָבער אין אַ באַשטימטן זינען, סיי פאַקטיש, סיי יורידיש (וואָס שייך סאָלידאַרישער אַחריות מיטן גאַנצן קהל) אויך מיט ברייטערע מאַסן. פּנחס דער רויטער האָט ניט קיין פעסטע אייגענע מיינונג וועגן דעם געזעץ, ער פאַררופט זיך בפּירוש אויף דעם, וואָס די "גרעסטע לייט זאָגן", "מיר מיינען, דאָס איז אַ גזירה, אַנדערע גרעסטע לייט זאָגן, אַז דער קייזער האָט דערמיט יידן אַ חסד געטאָן, כדי יידן זאָלן האָבן דערמיט גלייך רעכט און אַ חזקה אין דער מדינה, יידן זאָלן ניט זיין ווי גרים אין דער מדינה." ער גיט אָבער פאַרויכטיק און איינגעזאָלטן צו: "מיר ווייסן נאָך לעת־תּתה גאַרניט, וואָס דערפון וועט ווערן." דאָ הערשט ניט די זיכערקייט אינעם קייזערס חסד ווי ביי אַהרנען. דער דאָזיקער מיטעלער באַלעבאָס — אין תּוך זאָגט ער אַרויס אַקסענפעלדס שטאַנדפּונקט — איז ניט אַזוי פעסט איבערצייגט ווי דער גרויס־בורזשוואַ אהרן, אַז ס'וועט דאָ אַרויס אַ טובה פון דעם געזעץ, ער ווייזט בלויז אָן, אַז די מלוכה איז שטאַרקער, און אויב זי הייסט, מוז מען פאַלגן, "נאָר סיי־ווי־סיי טאָרן מיר ניט זיין אַקעגן רצון האַקייזער ירום־הודו... חס־חלילה, אַז איר וועט מיט אייער עקשנות ניט וועלן געבן קיין רעקרוטן, וועט איר מיט גוואַלד געבן."

אין אהרנס און פּנחסעס ווערטער בנוגע דער רעקרוטשיניע פאַרמאָגן מיר אַ שטייגערישן דאָקומענט וועגן דער שטעלונג פונעם יידישן בורזשוואַ און מיטלבירגער צו דער דאָזיקער פּראָגע. פון אַלעם, וואָס מיר ווייסן אַ חוץ דעם, איז קלאַר, אַז שוין תּיכף אין אָנהייב האָט, לפחות דער יידישער גרויס־בורזשוואַ, אויף אַן אמת גאָר ניט געקאָנט האָבן קעגן דעם דאָזיקן און ענלעכע געזעצלעכע מאַסמיטלען.

אויב עס זיינען פאַראַן פאַלן אין דער געשיכטע, ווען מע מעג אורטיילן אויף צוריק, "פונעם שפּעטערדיקן אויפן פריערדיקן", פונעם סוף אויפן אָנהייב, איז דאָס באַזונדערס שייך צו די אויספירן, וואָס מע קאָן מאַכן פון די מאַטעריאַלן, וועלכע ווערן געבראַכט אין די "היסטאָרישע שריפטן", וואַרשע, 1929 (ב. 1, ז. 773 און ווייטער: "פון די רוסישע אַרכיוון"). אין יאָר 1852 און דערנאָך איבערחזרנדיק אין יאָר 1854, ד. ה. קורץ פאַר דער אָפּשאַפונג פון רעקרוטשיניע פאַר מינדערעריקע (אַנגעהויבן פון 1856, האָט מען גענומען רעקרוטן נאָר אינעם עלטער פון זיבעצן ביז צוואַנציק יאָר, פריער אָבער — אָפיציעל אַנגעהויבן פון צוועלף יאָר, פאַקטיש — פון אַכט ביז ניין יאָר), ווענדן זיך עלף יידישע סוחרים פון דער ערשטער גילדע און "ערן־בירגער", אַנגעפירט דורכן באַוואוסטן "גביר און שתדלן" יוזל גינבורג (דעם שפּעטער־דיקן באַראָן), מיט אַ מעמאָראַנדום צו דער רעגירונג, אין וועלכן זיי באַמיען זיך צו באַוואַרענען, אַז די שטאַרקע פאַרגרעסערונג פון דער רעקרוטן־נאָרמע

אינעם יאָר 1852 זאָל גיין דער עיקר אויפן חשבון פון דער אַרעמשאַפּט. זיי אונטערשטיצן אין זייער בקשה דעם פּרינציפ פון „ראַזריאַדן“ — טאַקע דאָס, וואָס די מאַסן האָבן אָנגערופן „גזירות־ראַזריאַדן“, — לויט וועלכע די „אומ־נוצלעכע און שעדלעכע“ בירגער, ד. ה. די אַרעמשאַפּט, דאַרף באַזונדערס שאַרף אויסגעטיילט ווערן פאַר די רעקרוטישע און קאַנטאַניסטישע לאַסטן (זיי האָבן געדאַרפט צושטעלן רעקרוטן פינף מאָל מער ווי די איבעריקע יידישע באַפעלקערונג). „רעקרוטישע“ דאַרף לויט דעם מעמאָראַנדום מיט גרעסערער אויסשליסלעכקייט אַרויפגעוואָרפן ווערן אויף די „אומפּראָדוקטיווע עלעמענטן“ (פון קאַפיטאַליסטישן שטאַנדפּונקט). אַפילו דער בירגערלעכער היסטאָריקער, וואָס האָט פאַרעפנטלעכט די דאָזיקע דאָקומענטן, מוז דאָס טייטשן: אויף די יידישע „אַרעמע קלאַסן“.

מיט אַ באַשטימטן „היתכּון“־טאָן שטעלט ער פעסט, אַז די ביטע איז געווען געווענדט קעגן די אינטערעסן פון „כלל“. ער חידושט זיך „נאָאיוו“: „וואָס האָט אייגנטלעך גינבורג באַצוועקט מיט זיין ווענדונג, איז ניט אינ־גאַנצן קלאָר, מחמת פאַקטיש האָבן פון דער רעקרוטישע די רייכע יידן נישט געליטן; סיי דער געזעץ, סיי באַזונדערס די פּראַקטיק האָט זיי געגעבן די פולע מעגלעכקייט צו באַפרייען זיך...“ (דאַרט, ז. 788). פאַר גינבורג אָבער און זיינע מיט־שתדלנים איז דאָס, וואָס זיי האָבן „באַצוועקט“, געווען „אינ־גאַנצן קלאָר“ און קאָנסעקווענט. און פונקט אַזוי איז אויך פאַר אונדז קיין ספק ניט, אַז אין די דאָזיקע „שתדלנישע“ מעמאָראַנדומס איז דאָקומענטירט און שפּיגלט זיך אַפ די קאָנסעקווענטע באַציאונג פון די יידישע בורזשאַזע קרייזן צו דער רעקרוטישע און צו דער קאַנטאַניסטישן־סיסטעם פאַר דער גאַנצער צייט, זייט דעם אַרויסקומען פון דעם דאָזיקן געזעץ, און אפשר אַפילו נאָך זייט אַ שטיקל צייט פריער, נאָך איידער דער געזעץ איז אַרויסגעקומען...

אין די דאָזיקע דאָקומענטן ווערט מיט צינישער דייטלעכקייט פאַרמולירט די באַציאונג פון די יידישע בורזשאַזע קרייזן בנוגע אַט דעם אויסער־געוויינלעכן האַרבן און גרויזאַמען מאַסמיטל. די יידישע קאַפיטאַליסטישע איניציאַטאָרס פון דער „פּראָדוקטיוויזאַציע“ פון דער יידישער אַרעמשאַפּט, וואָס האָבן זייט נאָטקינען (1797, 1800, 1803 א. א. ז. וו.) אונטערגעזאָגט דער רעגירונג, ווי אַזוי פטור צו ווערן פון דער יידישער אַרעמשאַפּט און זי צו עקספּלאַטירן, האָבן פונקט אַזוי גוט, ווי זייערע מלוכהשע „פּראַטעקטאָרס“, פאַרשטאַנען דעם ווערט פון דער רעקרוטישע אַלס סטימוליר־מיטל פאַר פּראָלעטאַריזאַציע און אַלס מיטל פון „רעדוקציע“.

וואָס שייך אָבער דעם מעמאָראַנדום פון גינבורג און זיין חכריה מוז מען יעדנפאַלס זאָגן, אַז דאָ האָט שוין דער מער „אַנטוויקלטער“ יידישער בורזשאַז אין פּרט פון דייטלעכקייט געמאַכט באַדייטנדיקע פאַרשריטן. „מיר

וואָלטן געהאַלטן, — רעדט זיך דאָרט, — אַ השתדלות פאַר די טויגעניכטסן פון אונדזער נאַציע פאַר אַ פאַרראַט קעגן אייך (קעגן ניקאַלאַי!) און קעגן די אינטערעסן פון אונדזער פּאָלק גופא; „אויב אַ גרעסערע צאָל רעקרוטן וועט גענומען ווערן נאָר פון די ליידיקייטערס (די דעשיפירונג פון דעם טערמין איז אפילו דעם בירגערלעכן היסטאָריקער קלאָר—מ. וו.), וועלן אַלע לאַיאַלע און פאַרמעגלעכע יידן, וועלכע שרעקן זיך אַליין פאַרן וואַקס פון אַזאַ קלאַס מענטשן, מיט אַ האַרציקן דאַנק באַגעגענען ניט נאָר דעם טריט, נאָר אויך, ניט געקוקט אויף די רעליגיעזע פאַראַרטילן, יעדן אַנדערן פאַסיקן שריט פון דער רעגירונג אַרויפצולייגן אויף די דאָזיקע מענטשן אַ צויט“ (ז. 786).

דאָ באַגעגענען מיר שוין גאָר אַ גראַבע אַנצוהערעניש פון הסכמה אויף פּראַיעקטירטע מאַסמיטלען פון אַ באַשטימטן מין. אַשטייגער ווי ס'האַט פאַר-געלייגט דער וויסרוסישער גענעראַל-גובערנאַטאָר דיאַקאָוו (אין די פּערציקער יאָרן) צו פאַרמינערן די „אומנוצלעכע“ יידן (ד. ה. די אַרעמשאַפט—מ. וו.) דורך צוואַנגמעסיקע סאָלאַטיש-אַרבעטערישע ראַטעס, אָדער גאָר אויף די מאַסמיטלען, וואָס אַוואַראָוו האָט, ווי ס'איז דייטלעך צו זען, אין זינען געהאַט מיט זיין אַנמערקונג אויפן מעמאַראַנדום פון אַ באַוואוסטן ווילנער „גביר און שתדלן“ ראָענעטאַל (1842) וועגן קאַמף קעגן דער יידישער אַרעמ-שאַפט דורך צוציען צו פאַבריק און ערד-אַרבעט — אַז: „מיט פאַבריקן און ערד-באַאַרבעטנדיקע קאָלאָניעס וועט ניט געלייזט ווערן די יידן-פּראָגע. דער פּרינציפּ ליגט העכער“, ד. ה. אין דער פיזישער ליקוידאַציע פון די דאָזיקע שיכטן.* דער צוועק, וואָס גינזבורג און חבּריה זיינען אויסן געווען מיט זייער מעמאַראַנדום, איז קלאָר. די הימלשרייענדיקע און אוממענטשלעכע כאַפּערס-אינסטיטוציע, די ווילדע, אַלע גרענעצן-איבערשטייגנדיקע קאַרופּציע האָט צופיל פאַרבייגן און פאַרקריפלט דעם „זיך“ פון דעם געזעץ. אונטער-וועלטיש-קולאַקישע גרופּעס אין דער יידישער סביבה, פאַרגרעבטע שענקערס, קאַנטראַבאַנדיסטן א. א. וו., וועלכע גופא די רעגירונג איז צום טייל אויך אויסן געווען מיטן געזעץ, האָבן דעם דאָזיקן געזעץ, ווערנדיק „כאַפּערס“ און באַלעבאַטים איבערן געזעץ, געגעבן אַזאַ ווענדונג, וואָס האָט אַנגעהויבן אומ-באַקוועם ווערן דעם יידישן בורזשוא גופא. דאָס מאַסמיטל האָט שטאַרק „דע-גענערירט“. דער מיינ פונעם מעמאַראַנדום איז צו קאַרעגירן און צוריק צו פירן די רעקרוטשינע און די קאַנטאַניסטן-סיסטעם צום אורשפּרינגלעכן צוועק: אַלס סטימוליר-מיטלען פאַר פּראַלעטאַריאַציע פון דער אַרעמשאַפט

* זע ש. באַראַווי: „יעוורעסקאָיאַ זעמלערעלטשעסקאָיאַ קאָלאָניאַציע וו ספּאַראַי ראַסאָיאַ“, מאַסקווע, 1928, ז"ל 184 און 189-190.

(צוליב קאפיטאליסטישער עקספּלאַטאַציע) און אַלט מיטלען זי, די אַרעמ־שאַפט, צו „רעדוצירן“. די סאַציאַלע ווירקונג־גרענעצן פון די דאָזיקע מאַס־מיטלען האָבן געמוזט נאָך דייטלעכער אויפגעשטעלט און אונטערגעשטראַכן ווערן. כדי עס זאל ניט אַנרירן די גרופּעס, וועלכע דער געזעץ טאַר ניט אויסן זיין, האָט מען געמוזט פאַרפּינקטלעכן זיין ווירקונג־געביט, אַזוי אַז „די שולדיקע, זעענדיק דאָס, זאלן באַקומען נאָך אַ שטאַרקערן סטימול צו ווערן בעסער“.

דער רעקרוטן־געזעץ פון 1827 יאָר איז, הייסט עס, געווען דיקטירט ניט בלויז דורך קלאַסעווע מאַטיוון פון אַן אַלגעמיינעם מאַסשטאַב, נאָר עס האָט אויך אין אַ באַשטימטן זינען געדאַרפט זיין אַ „חסד“, אַ געשאַנק אויף צו „פאַר־בעסערן“ די לאַגע פון די ברייטערע מאַסן אַרעמע יידישע באַפעלקערונג; דאָס האָט געדאַרפט זיין אויך אַ „רעפּאַרמע“ און אַ פּראַוו אכוריותדיק צו לייזן די „יידן־פּראַגע“ אויף אַזאַ אופן, וואָס האָט גראַד — מיר ווייסן ניט פּינקטלעך, ווי ווייט דאָס איז געשען „צופעליק“ אָדער ניט — אַנטשפּראַכן צו די אינטערעסן פון באַשטימטע יידישע בורזשואַזע קרייזן.

4. די אַרעמ־שאַפט און די רעקרוטישניע

ווי איז אויפגענומען געוואָרן דער רעקרוטן־אוקאַז פון יענעם טייל באַ־פעלקערונג, קעגן וועלכן ער איז געווען געווענדט ? דער דעטאַל, וואָס אַקסענפעלד דערציילט אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ וועגן דער מיינונג פון די פאַרזאַמלטע אויף דער אסיפה, אַז פון קהלס חתימה איז אָפּהענגיק דער געזעץ, — איז ניט קיין אויסגעטראַכטער און ניט קיין גוזמא. ביים איבערדערציילן געזעלשאַפטלעכע פאַקטן האַלט זיך אַקסענ־פעלד, ווי מיר ווייסן, ביים היסטאָרישן אמת, די דאָזיקע מיינונג פון דער מאַסע האָט אַבער געהאַט אַ סך אַ רעאַלערן באַדן, איידער אַן אַנדערע, אַ היסטאָריש־באַגלויבטע מיינונג אירע, אַ רעזולטאַט פון איר פאַנאַטישער אָפּ־געשטאַנענקייט, אַז כל־זמן דער גוטער־ייד, דער רבי, האָט ניט מסכים געווען מיט דעם געזעץ, וועט ער ניט ווערן אויסגעפירט.

א. מ. דיק דערציילט אויך אין „דער ערסטער נאַבאַר“, אַז „... די רייסישע און חסידישע רביים . . . האָבן דעם עולם פאַרזיכערט אויף געוויס, דאָס מען וועט פון יידן קיינע רעקרוטן נעמען“ (ז. 9). איבער דעם האָט דאָס אַרויס־קומען פונעם געזעץ נאָך מער איבערראַשט און צעטומלט די מאַסן, וואָס האָבן אין אָנהייב אינעם געזעץ ניט געוואַלט גלייבן. אַבער אויך די דאָזיקע פאַרשטעלונג פון דער אָפּגעשטאַנענער מאַסע איז ניט אינגאַנצן סתם פון דער לופט גענומען. זי שטייט בלי־ספק אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם פאַקט,

וואָס די חסידישע רביים האָבן ענערגיש אַרגאַניזירט די געלט־זאַמלונגען פאַר די „שתדלותן“ אין פעטערבורג (מיט דער הילף פון פאַרשיידענע תקנות, ווי למשל, דורך אַלגעמיינע תעניתים, וואָס האָבן געדאַרפט ברענגען אָפּגע־שפּאַרטע סומעס). דעריבער שטייט ביי דיקן דער צוזאַג פון די רביים אין פאַרבינדונג מיט דער טעטיקייט פון די „שתדלנים“*.

די דאָזיקע שתדלנישע זשעסטן פון די רביים און די באַמלאונגען פון די „יידישע אַגענטן“ אין פעטערבורג אונטערצוקויפן די מלוכה־מענטשן (וועגן „השתדלותן“ האָבן די בורזשאַזע היסטאָריקער ליב באַזונדערס אויספירלעך און פּאַטעטיש צו דערציילן) טאַרן אונדז ניט אָפּנאַרן מכוּח דער אייגנטלעכער באַציאונג צום רעקרוטן־געזעץ פון יענע געזעלשאַפטלעכע גרופּעס, צו וועלכע די „שתדלנים“ האָבן געהערט. און אויך ניט וועגן דעם אייגנטלעכן תוך פון די דאָזיקע „השתדלותן“. צו אַט־די גרופּעס גופּא האָט דער רעקרוטן־געזעץ קיין שייכות ניט געהאַט. די שתדלנים זיינען געוויינלעך געווען, — אַ חוץ די זעלטענע פּאַלן, ווען מע האָט מיטגעשיקט מיט זיי צוליב „קאַנטראָל“ אָן אומבאַהאַלפּענעם נאַאיוון רב אַלס „פאַרטרויטן“ פון די מאַסן, כדי זיי צו באַרואיקן, — רייכע סותרים, וואָס זיינען געפאַרן אין דער הויט־שטאַט צוליב זייערע אייגענע געשעפטן און האָבן דערביי איבערגענומען נאָך אַ „געשעפט“. ביי שתדלנים און השתדלותן טאַרן מיר קיינמאַל ניט אַרויסלאָזן פון אויג דעם פּאַקט, אַז אַ חוץ אויסנאַמען — און אַזעלכע זיינען געווען! — איז דער דאָזיקער ענין סיי פאַר די געלט־זאַמלערס, סיי פאַר די אוממיטלבאַרע „אַגענטן“, וואָס פּלעגן אָפּקויפן די מלוכה־מענטשן, געווען אַ לוינעוודיקער און ווייניק קאַנטראָלירטער געשעפט. ניט אומזיסט מיינט מענדעלע מוכר־ספרים, אַז די קרבנות פון דער רעקרוטשינג וואַלטן גערן געזאַגט: „ניט קיין כאַפּערס און ניט קיין באַפרייער, ניט קיין מכה און ניט קיין רפואה...“ איז דען טאַקע ניטאָ ביי אונדז אַזוינע קבצנים, עזות־פּנימער, וואָס פאַרגעסנדיק דאָס גוטס, וועלכעס מע טוט זיי, טרעטן זיי אַרויס אַקעגן אונדזערע גבאים און יענע מיני בעל־טובות מיט אַ ליאַרעם, אַ געשריי: פיל גלייכער וואַלט געווען פאַר אונדז און פאַר כל־ישראל, אַז איר וואַלט גאָר ניט געבוירן גע־וואָרן!...“ (דאָס ווינטשפּינגערל, מענדעלע מוכר־ספרים, געזאַמלטע ווערק, מאַסקווע, 1937, ב. 5, טייל 2, ז. 150).

לויט זיין גאַנצן מהות האָט דער „אוקאַז“ קיינעם ניט געקאַנט אַריינפירן אין ספק צו מיינען, אַז די רעגירונג האָט אינזינען, ווי ס'זאַגט זיך דאַרט, „צו פאַרגלייכן אַלע שטאַנדן וואָס שייך מיליטער־פּליכט“ אַדער, אַז „די בילדונג און די פיזיקייט, וואָס יידן וועלן באַקומען (אין דער ניקאַלאַיאישער קאָזאַר־

* זע אויך „יעוורעסקאָיאַ סטאַרינאַ“, 1909, ז'ז 258—260, די זכרונות פונעם באַאמטן ציפּרינוס.

מע!—מ. וו.) אין (פינף־און־צוואַנציק־יאָריקן—מ. וו.) מיליטער־דינסט זאָל אַרײַנגעטראַגן ווערן נאָכן אָפּדינען אין די משפּחות. „כדי דאָס זאָל צונויף קומען זײער אײנגעזעסנקײט און זײער ווירטשאַפּט“.

לױטן „ספּעציעלן סטאַטוט פאַר יידן“ מיט זײנע 95 פּונקטן, וואָס זײנען געווען באַזונדערס אכזריותדיק קעגן דער אַרעמשאַפּט. האָבן כלומרשט גע־דאַרפט דינען אַלע טויגלעכע מענער נאָך אַ באַשטימטער רײ און אַרדענונג. קהל האָט אָבער געהאַט דאָס רעכט „אַפּצוגעבן אין יעדער צײט לױט זײן אײנווען יעדן ייד, וואָס צאָלט ניט פּינקטלעך שטייערן, אָדער וואָס שלעפּט זיך אַרום און טוט אַנדערע ניט־דערלאָזבאַרע אומאַרנטלעכקײטן“. דעם דאָזיקן גענוג דײטלעכן וואונק האָט די אַרעמשאַפּט און די מאַסע „אומפּינקטלעכע שטייער־צאָלער“, „שלעפּערס“ („מה־יֵעשהניקעס“) און „אומאַרנטלעכע“ תּיכּף געמוזט ריכטיק פאַרשטיין. אַז עס וועט ניט אָפּגעהײט ווערן אָפּילו יענע הנהגה, וואָס דער געזעץ האָט געמאַכט בנוגע אַרעמע אײנציקע זין (ווי ס'ווערט גע־שילדערט אין „ערשטן יידישן רעקרוט“), האָט מען זיך גיך אײבערצײגט. פון מיליטער־חוב זײנען יורידיש אָדער פאַקטיש באַפּרייט געווען: גילדע־סוחרים, רבנים, רבײם און כּל־יִקודש, וועלכע די רעגירונג האָט געדאַרפט שאַנעווען לױט אירע קאַנפּעסיאָנאַליסטישע פּרינציפּן; צען־מײסטערס, ד. ה. קוואַלי־פּיצירטע אַרבעטער, צוליב די אײנטערעסן פון דער אײנזוטרייע; קאַלאָניסטן (אַ סטימול אויף אַרײבערפירן די אַרעמע יידן צו אַ מער אָדער ווייניקער ענלעכער לאַגע ווי פון די ניט־יידישע לײבאײגענע פּויערים) און יידן מיט אַטעסטאַטן פון רוסישע שולן (אַלס געהילף־רעזערוון פאַר דער בורזשאַוואַיע). כּמעט צו גלײכער צײט מיטן אוקאַן, דריי חדשים שפּעטער, זײנען אונטערגעשריבן געוואָרן צוויי באַפעלן אַרויסצוטרייבן יידן פון אַלע דערפער אין גראַדנער גובערניע און פון דער שטאָט קיעוו. דער קיעווער אַרויסטרייב — אַלצאײנס ווי ווייט מע האָט אים פאַקטיש אויסגעפירט — באַטייט אַן אָנהײב פון אַ נײער סיסטעם: די פאַרשמעלערונג פון וואוינ־תּחום אײנעווייניק אײנעם צונויפגעפרעסטן תּחום גופּא. עס קומען דאָן אויך וואוינ־באַגרענע־צונגען פאַר באַשטימטע שטאַט־טיילן, אָפּילו אין די דערלויבטע שטעט (דער אַלטער געטאָ־פּרינציפּ), ווי למשל, אין קאַמענעץ־פּאָדאָלסק, קאַוונע, זשי־טאַמיר. 1829 ווערן אַרויסגעשיקט די יידן פון די ברעג־קאַנטן ביים באַלטישן ים און שוואַרצן ים. די רעגירונג באַפּוילט אין קורלאַנד און ליפּלאַנד אַן צונעמען מיטלען „אויף צו פאַרקלענערן די צאָל יידן“. אין זעלבן יאָר ווערן יידן אַרויסגעשיקט פון סעוואַסטאָפּאָל און ניקאָליעוו, 1830 — פון דער קיעווער גובערניע. 1835 קומט אַרויס דער געזעץ וועגן נייע שטאַרקע באַגרענעצונגען פונעם וואוינ־תּחום א. א. וו. פאַרשטייט זיך, אַז ניט אַלעמאַל האָט זיך אײנ־געגעבן די דאָזיקע געזעצן פאַקטיש און אײנגאַנצן דורכפירן אין לעבן. יעדנ־

פאלט אָבער האָבן די אָרעמע מאַסן פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָבן אויסגעוואַנדערט פון די ניי־פאַרבאַטענע קאַנטן, נאָך ענגער און גע־ דיכטער געמאַכט דעם דערלויבטן תּחום. דער צאַלמעסיק קליינער רייכער יידישער בורזשאַוער שיכט האָט זיך פון די דאָזיקע געזעצן ניט געלאָזט אויף אַן ערנסט באַגרענעצן. עס האָט זיך דעם יידישן גביר געוויינלעך איינגעגעבן צו באַקומען די נייטיקע צייטווייליקע אָדער גאָר שטענדיקע אויסנאַם־דער־ לויבעניש. האָט טאַקע ניט געקאַנט בלייבן קיין ספק, אַז דער רעקרוטן־געזעץ איז ניט קיין אָנזאָג פאַר ברייטערע רעכט פון די מיטעלע שיכטן און איז שוין אַוודאי גאַרניט אויטן די טובה פון די ברייטערע אָרעמע מאַסן.

די דאָזיקע מאַסן האָבן תּיכף פאַרשטאַנען, אַז דער גאַנצער עול פון רעקרוטן־געזעץ וועט פאַלן אויף זיי, אויף די באַזיצלאָזע, די צאָל יידישע קאַלאָניסטן און קוואַליפֿיצירטע אַרבעטער אין פאַבריקן. — כאַטש זי איז טאַקע געווען גרעסער, ווי מע מיינט געוויינלעך, — איז פאַרט אין פאַר־ העלטעניש צו דער גאַנצער מאַסע באַזיצלאָזע געווען גאָר אַ קליינע, די גרויסע מאַסע איז באַשטאַנען פון דרייבנע אַליין־פּראָדוצירער, באַלמעלאַכעס, געזעלן און משרותים, באַלעגאַלעס, כלערליי לופט־מענטשן, דעקלאַסירטע און קלייניקע הענדלערס. זיי דאָזיקע מאַסע האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָ גייט וועגן פיזישער „רעזוקציע“. ניט אומזיסט שטעלט זי טאַקע דעם געזעץ אין צוזאַמענהאַנג צו די עלטערע פּוילישע רעזוקציע־פּראָיעקטן. (זע אַקסענפעלדס ווערק, ב. 1, „דער ערשטער יידישער רעקרוט“, ז. 195.)

אמת, עס איז באַפוילן געוואָרן דער גובערניאַלער אויבערמאַכט אַכטונג צו געבן, אַז ביים איבערגעבן רעקרוטן אויסער דער ריי (כלומרשט האָבן אַלע דינסט־פּיאיקע געדאַרפט דינען נאָך אַ באַשטימטער ריי; אויסער דער ריי האָט מען געמעגט אָפּגעבן בלויז די דערמאַנטע אומפּינקטלעכע שטייער־ צאָלער, שלעפּערס און אומלייטישע אָדער „פּרייוויליקע“) זאָלן ניט באַעווליהט ווערן אָרעמע און לייטישע מענטשן, אויף וועלכע קהל האָט אַ האַרץ בלויז צוליב באַשטימטע מעשים קעגן דעם יידישן אַבערגלויבן און קעגן מיטברויכן ביי יידן, געמיינט זיינען מיט דעם באַפעל דער עיקר די קליינשטעטלדיקע „משכילים“ און „ביאור־אַפיקורסים“, וואָס פלעגן אַמאָל שיקן האַרצרייסנדיקע „פּראַשעניעס“ צו דער רעגירונג און אויפדעקן די העסלעכע מעשים פון קהל, און די „שטאַט־מוסרים“, וואָס די רעגירונג האָט זיי אַמאָל פּראָטעזשירט. כדי דורך זיי געוואוירן צו ווערן די „סודות“ פון קהל. פאַקטיש איז דאָס איבערגעבן אין רעקרוטן אויסער דער ריי גראַד „אַרעמע און לייטישע מענטשן“ געווען דאָס נאָרמאַלע. אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ זעען מיר, ווי דער קאַפיטאַן איספּראָוויק פּראַוואַט זיך אָפּצוּרעדן נחמן דעם גרויסן, ער זאָל זיך ניט אָפּגעבן אין סאָלדאַטן (ז. 192), גראַד ווייל ער האָט על־פי טעות געמיינט, אַז

ער געהער צו די פארמעגלעכע קלאַסן. אַז קהלשע מאַכערס האָבן זיך לחלוטין ניט אָפגעשטעלט אָפילו פאַר אָפגעבן אַרעמע איינציקע זין, ווערט באַשטעטיקט אין אַן אַ שיעור דאָקומענטן און אויך אין אַ סך בעלעטריסטישע ווערק פון יענער און פון אַ שפעטערער צייט (אין לעווינזאָנס „הפּקר־וועלט“, אין קאַמ־ראַשס פּיעסע, אין א. מ. דיקס „דער ערסטער נאַבאַר“, אין דער אַנאַנימער דערציילונג „עטלעכע יאָר צוריק [„קול מבשר“, 1868, נומ. 42—51], אין די באַוואוסטע פּאַלקס־לידער, אין „ערשטן יידישן רעקרוט“, ביי לעסקאָון א. אַ. וו.).

די אַרעמשאַפט האָט טאַקע תּיכּף באַנומען, וועלכע ראָל קהל שפּילט אין דעם ענין, וואָס וועט אים געבן די מעגלעכקייט: פטור צו ווערן פון באַ־שטימטע שטייער־אַפּצאַלן, פון פּילאַנטראָפּישע פּליכטן און זיך נוקם צו זיין אין אַלע, וואָס בונטעווען קעגן זיין באַרייטערשן אויטאָריטעט (נישט אומזיסט האָט אהרן פּראָוואָצירט נחמן דעם גרויסן, ער זאל אָפּהוקן אין זיין ליד פון קהל און זיינע אָנפירער, כדי אים אַזוי־אַרום נאָך פּאַסיקער צו מאַכן פאַר אַ „פּרייוויליקן“ רעקרוט — אויסער דער ריי). ס'איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, דער געזעץ איז אַזוי שטאַרק ציוניפּעפּאַלן מיט געוויסע אינטערעסן פון קהל, אַז ערטערווייז האָבן די מאַסן געמוזט מיינען, אַז קהל גופא פירט איין אָדער קלייבט אויס לויטן פּרייען ווילן דאָס נאַטוראַלע רעקרוט־סיסטעם אַנשטאַט דעם רעקרוט־אַפּצאַל. עטלעכע יאָר שפעטער זיינען דאָך טאַקע געקומען פּאַרשלאַגן פון קהל צו געבן רעקרוטן איבער דער נאַרמע אַנשטאַט אַפּצאַלן די שטייער־חובות...

אויב ס'איז ביי דער אַפּצאַל־סיסטעם געווען אַ באַשטימטע „שותפותדיקע אחריות“ בנוגע דער אַפּצאַל־סומע, ווייל סוף כל סוף האָט דאָס געמוזט באַ־צאַלט ווערן פון דעם גאַנצן קהל „סאָלידאַריש“ (אין יורידישן זינען) — איז איצט, ביי דער נאַטוראַלער רעקרוט־סיסטעם דער קאַמף געוואָרן אַנרעחנות־דיק. עמעצער האָט דאָך פיזיש געמוזט גיין, האָט זיך שוין דאָס ממילא געמוזט אויסלאָזן צום עקאָנאָמיש און סאָציאַל שוואַכסטן. די שיכטן אין דער יידישער סביבה האָבן זיך איבער דעם אָנגעהויבן דייטלעכער צו דיפּערענצירן. דער מיטעלער שיכט בנוגע דעם סאַמע אַרעמסטן, אַקעגן וועלכן עס זיינען איצט געווען בלוטיק פּאַראַינטערעסירט אַלע פּאַרמעגלעכערע. דער געזעץ האָט זיי דאָך אַ חוץ אַלעם באַפּרייט פון פּריעריקן אַפּצאַל. „...אז עס איז נישט געווען די רעקרוטן, פּלעגט אַמאָל קהל דאָס קדחת האָבן אַזוי גראַב דעם אַרעמאָן צו באַרייסן, מע האָט טאַקע פּאַרט מורא געהאַט. דער געמיינער עולם פּלעגט זיך טאַקע אַמאָל אַרויפּכאַפּן אויף זיי און זיי גוט אַנזידלען, און האָבן זיך טאַקע אַמאָל געקלאָגט פאַר אַ גובערנאַטאָר: דער פּחד איז ניט אַזוי גרויס געווען. היינט, זיגט מע נעמט רעקרוטן, ציטערט, נעבעך, דער

געמיינער עולם דאָס מויל צו עפענען. הכלל, ער איז גאָר פאַרקויפט ביים עושר ווי איין עבד-כנעני. ווי זאָגט אָן ערל: אי ביע, אי פּלאַקאַטי נייע דאַיע...^{*} ניט קיין וואונדער, וואָס די אָרעמשאַפט האָט געמיינט, אָז קהל האָט אַ השפּעה אויפן אַרויסקומען אָדער אויף דער גילטיקייט פונעם געזעץ. פונדאָנען נעמט זיך, וואָס די מאַסע האָט אין אַ סך ערטער אַקטיוו פּראָ-טעסטירט קעגן דעם אונטערשרייבן די קבלה פונעם אוקאָז. די געשיכטע ווייט פון עטלעכע אָזעלכע פּאַקטן. אַזוי, למשל, איז געווען אין אַלט-קאָנסטאַנטינאָ. דער פּאַליציי-באַאַמטער האָט ניט געטראָפּן די ראשי-קהל אין קהל-שטיבל — אפשר האָבן זיי זיך באַהאַלטן פון מורא פאַר די מאַסן, — האָט ער אַוועקגעטראָגן דעם אוקאָז צום רב. די מענטשן, וואָס זיינען גראַד דאָרט געווען, און מן-הסתם ניט צופעליק געווען, האָבן געהאַלטן, אַז פון דער קבלה-אונטערשריפט איז אַפהענגיק דער גאַנצער געזעץ, און האָבן שאַרף געפּאָדערט, די קהילה-לייט זאָלן ניט אונטערשרייבן דעם פּאַפּיר. דערנאָך האָט דער עולם, פאַרשטייט זיך, דער אָרעמער המון, פון כעס אויפן קהל און אויף די גבירים באַוואַרפן זייערע הייזער מיט שטיינער. דאָס דאָזיקע געשעעניש איז אינעם פאַרטראַג פונעם זשאַנדאַרם-שעף פאַר ניקאַלאַי דעם ערשטן כאַראַקטעריזירט געוואָרן ווי אַ בונט, אַזוי אַז דער קייסער האָט באַפוילן איבערגעבן די שולדיקע אין אָזעלכע פּאַלן צום מיליטער-געריכט. אָן ענלעכער צוזאַמענשטויס איז אויך פּאָרגעקומען אין בערשאַד. נאָכן באַקאַנט-מאַכן דעם אוקאָז האָט דער אָרעמער המון אויסגעשלאָגן די פענצטער פון די גבירים און פּרנסים. זיי האָבן געהאַט טענות, הלמאי האָט מען זיי ניט גערופּן, בעת ס'איז אָנגעקומען דער פּאַפּיר (ד. ה. זיי וואַלטן ניט דערלאָזט, מע זאָל אים אָננעמען). און פאַרוואָס ווערן זיי בכלל ניט צוגעצויגן צו די ענינים פונעם קהל. דאָס אייגענע איז פאַרגעקומען אויך אין מינסק און מן-הסתם אויך אין אַנדערע ערטער. אָן ענלעכע סיטואַציע שילדערט אַקסענפעלד אינעם ערשטן בילד פון

^{*} „די הפּקר-וועלט“, וואַרשע, 1902, ז. 88. אגב, די דאָזיקע גומע באַקאַנטשאַפט מיט דער סיטואַציע, וואָס דער געזעץ האָט געשאַפּן, דערלויבט ניט צו דאַמירן „די הפּקר-וועלט“ מיטן יאָר 1828. דער אוקאָז איז אַרויסגעקומען אין 1827. דער ערשטער נאַבאַר איז פּאָרגעקומען אין 1828. עס איז ניט מעגלעך, אַז אין זעלבן יאָר האָט זיך שוין אויסגעבילדעט אַזאַ סיטואַציע, וואָס ווערט באַשריבן פון לעווינזאָנען. וועגן דער צייט, ווען עס זיינען „נישט געווען קיין רעקרוטן“, רעדט לעווינזאָן ווי וועגן אַ גענוג לאַנג פּאָרגאַנגעכער. אַ חוץ דעם האָבן זיך די פּאַר-שיידענע מאַניפּולאַציעס און שווינדלערייען, וועגן וועלכע לעווינזאָן דערציילט (ז. 33), געקאַנט אויסאַרבעטן ערשט מיט דער צייט, נאָך עטלעכע יאָר. מע דאַרף דעריבער רעכענען, אַז „די הפּקר-וועלט“ איז געשריבן געוואָרן ניט פּרוער ווי אַרום העלפט דרייסיקער יאָרן, ד. ה. אָן ערך דעמאָלט, ווען אַקסענפעלד האָט געשריבן זיין „ערשטן יודישן רעקרוט“.

זיין „ערשטן יידישן רעקרוט“. עס דערגייט דאָ ניט ביז צו אַן אַקטיוון פּראָ-טעסט. די לאַיאַליקייט אַקסענפעלדס האָט דערצו ניט דערלאָזט. דעריבער האָט ער געמוזט אויסמאַלן די סיטואַציע אין אַ קאַריקאַטוריסטיש־קאַמישער באַלויכטונג. ער האָט געמוזט אַפּאָלאָגעטיש צונישט מאַכן די באַשולדיקונג אין אַ מלוכהשן „בונט“, וואָס האָט מיט אַ צייט פּריער אָנגעמאַכט אַ ליאַרעם אין באַשטימטע דעגירונגס־קרייזן. אַ חוץ דעם שטייט דאָ אין דעם פּרט אַקסענפעלד, ניט געקוקט אויף זיין מיטגעפּיל, דורכאויס ניט אינגאַנצן אויף דער זייט פּונעם המון, וואָס פּראָטעסטירט קעגן דעם געזעץ. אַקסענפעלד פּירט דאָ אַרויס אַלס פּראָטעסטירנדיקע קעגן דעם געזעץ יענע אומוויסנדיקע, אָפּגעשטאַנענע קליינערעמערישע שיכטן, צו וועלכע ער פּילט בכלל אַ קנאַפע סימפּאַטיע. אָבער ניט געקוקט אויף דער קאַריקאַטוריסטישער באַלויכטונג, פּילט זיך אין דער סיטואַציע, וואָס ער מאַלט, פּאַרט די גאַנצע אָנגעשטרענגט־קייט, וואָס האָט ערטערווייז דערפּירט די דעמאַלט שטאַרק־דערשלאָגענע און ווייניק־בונטאַרישע מאַסן כמעט צו אַ בונטאַרישער אַקציע.

אַלץ, אויף וואָס די פּאַלקס־מאַסן האָבן זיך געקאַנט פּון דעם אוקאַז רייכטן, איז מקויים געוואָרן. צענדליקער יאָרן שפּעטער האָט זיך א. מ. דיק, וואָס איז דרן־כלל איבערצייגט געווען אין דער נייטיקייט און ריכטיקייט פּון דעם געזעץ, אין „דער ערסטער נאַבאַר“ פּאַרט ניט געקאַנט איינהאַלטן פּאַרענדיקן זיינע זכּרונות מיט זייער ביטערע ווערטער וועגן די קהלשע רעדלפּירער. נאָך שאַרפּער דריקט זיך אויס וועגן דער ראַל פּון די קהלשע תקיפּים „אין די פּאַריקע נאַבאַרן“ דער אָנאַנימער מחבר פּון דער דערציילונג „עטלעכע יאָר צוריק“ (קול מבשר, 1868, נומ. 42—51). „נאַר ווען יידן געדענקען די צרות, וואָס זיי זיינען אַמאַל אויסגעשטאַנען פּון רוצחים, מערדער . . . דאַרפן זיי זיך תמיד דערמאַנען אין דער פינצטערער צייט און זיך שלאָגן אַ גרויסן על־חטא אויף זייערע אייגענע זינד קעגן זייערע אייגענע ברידער... ניט קיינער, נאַר יידן אַליין, זיינען שולדיק געווען ביי די שרעקלעכע זאַכן.“ (נומ. 46.)

5. די השכלה־שרייבער און די רעקרוטשינע

ווי האָט זיך די השכלה באַצויגן צו דער „רעקרוטשינע“ ? קיין אויסדריקלעכע קעגנערשאַפט צום ניקאָלייאַישן געזעץ גופא וועלן מיר אין די געדרוקטע דאָקומענטן ניט קאָנען געפינען. אויב ס'איז ביי עמעצן פּון די משכילים געווען אַזאַ באַציאונג צום געזעץ, האָט דאָס יעדנפּאַלס ניט געקאַנט אויף אַזאַ דירעקטן אופן געדרוקט ווערן — די צענזור וואָלט עס ניט דורכגעלאָזט. די קעגנערישע באַציאונג צום געזעץ האָט געקאַנט קומען צום

אויסדרוק נאָר אין דער פּאַרם פון קריטיקירן און אַנקלאַנגן דעם אופן, ווי דער געזעץ איז דורכגעפירט געוואָרן אין לעבן.

דאָס באַטייט אָבער ניט, אַז יעדע קריטיק פון דער אויספירונג איז שוין גלייכצייטיק געווען אַ פּראָטעסט קעגן דעם געזעץ גופא. אָפט איז אַזאַ קריטיק באַגלייט געוואָרן מיט דער בפירושער דערקלערונג, אַז דער געזעץ איז נייטיק און ריכטיק, עטינגערס שטעלונג צו דער פּראָגע איז אַן איינדייטיקע, אַ פּאָזיטיווע, לעווינזאָנס — אַן ספּק אַ שאַרף קעגנערישע.

וואָס לענגער דער געזעץ איז דורכגעפירט געוואָרן אין לעבן, וואָס מער עס זיינען צוגעקומען האַרבע דעטאַלן צום געזעץ, אַלץ מער סתירהדיקייט איז אַריינגעקומען אין דער שטעלונג צו אים מצד דער השכלה.

אַ געוויסער טייל משכילים האָבן, ווי געוויסע אויפקלערעריש-געשטימטע רוסישע ליבעראַלן, געהאַלטן די צאַרישע רעגירונג פאַר אַ פאַרבנדעטן. די דאָזיקע ליבעראַלע משכילים האָבן געמיינט, אַז די צאַרישע רעגירונג קאָן אין אַ געוויסער מאָס העלפן פאַרווירקלעכן די משכילישע אידעאַלן. פאַר אַזאַ מין בלינדקייט זיינען געווען היסטאָרישע סיבות. אַ חוץ אַלעם שטייט די השכלה אין אַלגעמיין ניט אויף דער הויך פון דער רוסישער און מערב־אייראָפּיאישער אויפקלערונג. דאָס פּראָפּאָגירן מלוכהשע מאָסמיטלען איז גע-ווען אין דער פּראָגראַם פון דער השכלה (כאַטש טאַקע ניט אין אַלע פּאַר-אָזוי, למשל, געפינען מיר ניט, פאַרשטייט זיך, קיין איין משכיל, וואָס זאָל באַרעכטיקן און פּראָפּאָגירן די באַגרענעצונג פון וואוינרעכט). מיט דער צייט איז אָבער צו שטאַרק קלאָר געוואָרן, אַז די ניקאָלייאישע רעקרוטן-פּליכט האָט פאַרט אַן אַנדער באַדייט ווי, למשל, אין פּראַנקרייך, וואו זי האָט אַ חוץ אַלעם געדינט אויך ווי אַן אַדערויף אויף בירגערלעכער עמאַנציפּאַציע.

דער געזעץ גופא האָט פון די משכילים אויך דאַן ניט געטאַרט אַנגערירט ווערן. די טענות פון דער מאַסע, וואָס האָבן זיך אויף אַ ווידערשפרעכיקן אופן דורכגעריסן אין דער השכלה, האָבן געקאָנט געפינען אַן אויסדרוק בלויז אין איין דערלויבטער ריכטונג: קעגן דעם אופן, ווי דער געזעץ איז אָנגעווענדט געוואָרן, כאַטש יעדער בלינדער האָט געקאָנט זען, אַז גראַד אין דער דאָזיקער קריטיקירטער אַנווענדונג איז געלעגן די אייגנטלעכע כוונה פונעם ניקאָלייאישן געזעץ. סוף כל סוף האָט די עלטערע השכלה אין אַלגעמיין ניט געפונען קיין קלאָרן אויסוועג פאַר דער סתירהדיקייט פון איר באַציאונג צו דעם סאָלאַדפּאַנישן געזעץ וועגן פינף-און-צוואַנציק-יאָריקן מיליטער-דינסט, אַנגעהויבן פון די קינדערשע יאָרן, און ביי די סאַמע אוממענטשלעכ-סטע באַדינגונגען.

אַ סך-הכלדיק בילד וועגן דער דורכשניטלעכער באַציאונג פון דער עלטערער יידישער השכלה צום רעקרוטן-געזעץ באַקומען מיר פון א. מ. דיקס

באטראכטונגען וועגן דעם דאזיקן ענין. כאטש זיין בוך „דער ערסטער נאבאר, וואָס וואָר אין דעם יאָר תקפ"ח (1828)“, ווילנע, תרל"ב (1871). איז געשריבן געוואָרן מיט מער ווי פיר יאָרצענדליק שפעטער נאָכן אַרויסקומען פונעם געזעץ, באַשטעטיקט זיך פאַרט דער זעלבסט-לויב פונעם מחבר וועגן דער פּינקטלעכקייט פון זיין זכרון. די רעטראַספעקטיווע אַרגומענטן און באַטראַכטונגען אין דעם בוך זיינען גיכער כאַראַקטעריסטיש פאַר דער שטעלונג פון דער עלטערער השכלה צו דער פראַגע, איידער פאַר דער שפעטערדיקער השכלה פון די זיבעציקער יאָרן.

„יעדער ענין, זאָגט דיק (ז"ו 31-32), מוז באַטראַכט ווערן אויף צווייערליי אופנים. ערשטנס, ווי ער איז ווירקנד אויף אַנדערע ענינים (בעציגלעך אַנדערע געגנטענדע) ... נון פון דיזעם געזיכטספונקט אויס (דאָס הייסט פון דיזעם מרכז) דאַרפן מיר אויך באַטראַכטן די יידישע נאָבאַרן. מען קען אַנדערש ניט זאָגן, דאָס בעצם איז עס קיין גוטע זאָך (דאָס האָט מען זיך גע-קאַנט דערלויבן צו זאָגן ערשט נאָך דער ליקווידאַציע פון דער אַלטער רעקרוטשינע—מ. ו.), אָבער בדרך כלל איז עס פאַר אונדז יידן אַ טובה.“ עס איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז דיק הייבט ניט אָן מיט די מאַטיוון, וואָס אַקסענט-פעלד ברענגט אין „ערשטן יידישן רעקרוט“: „כדי יידן זאָלן דערמיט האָבן גלייכע רעכט און אַ חזקה אין דער מדינה. יידן זאָלן ניט זיין ווי גרים אין דער מדינה.“ „איטלעכער זאָל גלייך האָבן אַ רעכט צו וואוינען אַדער צו האַנדלען אומעטום“ (אַקסענפעלדס ווערק, ב. 1, ז"ו 154 און 161). די דאָזיקע אויסגעדראַשענע מאַטיווירונג איז שוין עטלעכע צענדליק יאָר נאָכן אַרויס-קומען פונעם געזעץ מער ניט מעגלעך געווען.

דיק הייבט אָן דווקא מיט יענעם מאַטיוו, וועלכן אַקסענפעלד וויל אומ-דירעקט אַפּליקאַטען, מיטן מאַטיוו פון „רעדוקציע“, פון דער פיזישער פאַר-מינערונג פון דער אַרעמשאַפט. „ערשטנס, — זאָגט דיק, — האָבן די נאָבאַרן אויסגערייניקט פון אונדז זייער פיל שעדלעכע מענטשן און ליידיקייטער; צווייטנס, זיינען פיל אַפגעגעבענע גאַנץ גליקלעך געוואָרן און אויך זיך פיל געבעסערט אין זייער אויפפירונג.“ פאַר דעם צווייטן מאַטיוו געפינען מיר אַנאַלאָגיעס שוין אין „ערשטן יידישן רעקרוט“. אויף זייט 175 דערציילט פּנחס דער רויטער וועגן זיין ווייב ציפרע, וואָס האָט רחמנות אויף די רעקרוטן: „איך גיב איר צו פאַרשטיין און רעד איר אויס, אַז אין איטלעכן שטעטל געפינען זיך אַזעלכע יונגען, וואָס טויגן נאָר פאַר סאַלדאַטן“; אהרן זאָגט (ז. 176): „איך האָב אַ רעקרוט, וואָס זאָל זיך אַליין שטעלן, וועט דאָס שטעטל פטור ווערן אַ הולטאַי און אַפגעבן אַ רעקרוט“; און ווייטער (ז. 180): „איך זאָג אייך דעם אמת, אַז אפשר טוט מען אים אויך אַ טובה דערמיט.“ און פּנחס ענטפערט: „אָודאי אַ טובה.“

ווייטער רעכנט דיק אויס אזעלכע מעלות פון דעם געזעץ: „דריטנס, האָבן די נאַבאַרן געמאַכט לויזער די יידישע שטעט, זאָנסט וואָלטן מיר געהאַט מיט נאָך עטלעכע הונדערט קרעמער מער אין יעדער שטאַט (דיק האָט אין זינען קליינקרעמער—מ. וו.), וואָס דער קאָנקורענט איז שוין גענוג גרויס אָן זיי. פּערטנס, זיינען מיר געוואָרן דורך דעם וואַרע בירגער דעם לאַנדעס (דער דאָזיקער צו דיקס צייטן ניט־אויפּריכטיק געמיינטער מאַטיוו פיגורירט ערשט אויפן פּערטן אָרט; ביי אַקסענפעלדן, וואָס האָט נאָך אין דעם פּרט געקאַנט האָבן אילוזיעס, — אויפן ערשטן!—מ. וו.), פינפטנס, זיינען דאָ מענטשן אין אַרעמשטאַנד, וואָס לעבן זייער שלעכט. שטאַרבן פּראָסט פון הונגערי... פאַר אַזאַ איינעם, וואָס איז שלעכט אַ סאָלאַט צו זיין? (עטינגערס מאַטיוו פון „די שמאַטעס“—מ. וו.)... זעקסטנס, ווי קאָן מען עס גאָר פאַר־לאַנגען, דאָס גראַדע מיר יידן זאָלן מאַכן אַן אויסנאַם אין דיזער זאַכע, דאָס נאָר מיר זאָלן זיין פריי פון רעקרוטן?“ בלויו, וואָס „מיר יידן האָבן קיינע שיינע ראַליע געשפּילט אין די פאַריקע נאַבאַרן“... דאָס הייסט, דער אויפן, ווי די קהילות האָבן אויסגעפירט דעם געזעץ, געפעלט דיקן ניט, און ער זעט אין דעם „אַן אייביקן שאַנדפּלעק אויף אונדזער יידנטום, וואָס דער שטראָם דער צייט וועט דאָס ניט אויסוואַשן“.

* * *

שפּעט־משכילישע שרייבער שילדערן רעטראַספּעקטיוו די פּאַקטן פון דער רעקרוטשיגע און נעמען צו זיי אַ שטעלונג לויט ווי אַט די פּאַקטן האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט סוף 40ער, אָנהייב 50ער יאָרן, ווען דער געזעץ האָט שוין שטאַרק „דעגענערירט“, ווען ער האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין פון די אור־שפּרינגלעך געמיינטע סאַצאַילע גרענעצן. דער געזעץ האָט שוין דעמאָלט, און ניט בלויז איבער דעם, אָנגעהויבן פאַרלירן זיין אייגנטלעכן זין און צוועק, מע דאַרף געדענקען, אַז די בעלעטריסטישע ווערק* וועגן וועלכע מיר רעדן איצט, זיינען אַלע געשריבן געוואָרן נאָכן בטל ווערן פון דער רעקרוט־טשיגע פאַר מינדערעריקע, נאָך 1856 (למשל: אַסיפּ ראַבינאָוויטשעס „שטראַפּנאַי“, 1859, באַגראַווס „פּאַימאַניק“, 1873, זיין „פּאַכאַזשעניאַ יע־רוכימאַ“, נאָך שפּעטער — ניקיטינס „מאָגאַסטראַדאַלניע“, 1871, זיין „וועק פּערעזשיט ניצ פּאַליע פּערעיטי“, — געדרוקט אין 1876 א. אַז. וו.). אַ. ראַבינאָוויטש באַווייזט אין זיין „שטראַפּנאַי“, אַז דער געזעץ רירט אָן אַ האַלב־משכילישן לייטישן קהלס־מאַן, ווייל ער פירט זיך ביים רעקרוטן־ענין אַרענטלעכער ווי אַלע אַנדערע. ראַבינאָוויטש פאַרשווייגט ניט, אַז די קרבנות זיינען געוויינלעך פון דער אַרעמשאַפט און פון באַלמעלאַכעס (זע

* זע ווייטער „אַנמערקונגען און עקסקורסיעס“.

זיינע ווערק, ב. 1, ז"ו 62-63), אבער דער העלד פון זיין דערציילונג איז דער אריינגעפאלענער קהלס-מאן.

באגראו באהאנדלט די רעקרוטשינע-טעמע אין זיין „פאיימאניק“ (אגב, לויט דער באוואוסטער מעלאדראמאטישער סכעמע וועגן דער ארעמער וואוילער אונטער-דריקטער יתומה, וואס לעבט ביי שלעכטע פארברעכערישע קרובים, וועגן איר ליבע צו אן ארעמען משכילישן וואוילן בחור, וואס ראטע-וועט זי און זיך ארויס פון איר משפחהס הענט) — שוין ניט טראגיש. דער פארברעכערישער כאפער ווערט דא אליין אפגענארט און באשטרעפט. אין אט דעם געמיטלעכן דערציילן איז שוין ניט פאראן קיין שארפקייט, דאס איז שוין מער אן „אביעקטיווע“ רעמיניסצענצן. ביטערע שארפקייט איז פאראן אין זיין „פאכאזשדעניא יערוכימא“. עס איז אבער שוין פאָרט מעגלעך אויך א געמיטלעכערע באהאנדלונג פון דער טעמע. באגראו קריטיקירט אומ-געוויינלעך שארף און אמאל אפילו זייער האמעטנע דעם יידישן שטייגער בכלל, אבער וואס שייך דער רעקרוטשינע דערקלערט ער („פאיימאניק“, ז. 9): „מיר בארעכטיקן ניט דעם באַרבאַרזום פון געוויסע יידן, אבער באַשולדיקן איז שווער.“* און אפילו אין דער טרויעריקער, שטארק אויטאגראַפישער דערציילונג ניקיטינס געפינען מיר ניט קיין פראטעסט קעגן דעם קלאסן-כאראקטער פון דער רעקרוטשינע, קיין אנצייכעניש פון דעם מיז טענות, ווי אשטייגער אין לעווינזאנס „הפקר-וועלט“.

ווידער אנדערש איז דער טאן פון י. ל. גארדאנס דערציילונג וועגן דער רעקרוטשינע: „העצמות היבשות“ (כל כתבי יהודה לייב גארדאן, חלק ראשון, אדעס, 1889). דער אויסגעצייכנטער דיכטער און סאטיריקער איז דא דווקא „געמיטלעך“. דא דערציילן זיך שוין „אין פריידן“ די איבער-געקומענע לידן פונעם געזעץ, וואס ווערן באנוצט ווי א פאבוליארישער מאט-טעריאל פאר א כמעט אידילישער נאוועלע לויט דער סכעמע פון געמיטלעכע זכרונות, אשטייגער, ווי אזוי געכאפטע קאנטאניסטן האבן זיך דערשלאגן צו ווערן בכבודיקע לייטישע גענעראלן און טוען דערנאך טובות זייער ארעמער משפחה. דער קאנטאניסט-גענעראל, דער אמאליקער געכאפטער הערשל, איז מיט א ברייט הארץ מוחל די כאפערס, וואס האבן אים אריינגעפירט אינעם אומגליק. דער געכאפטער ווערט, אנטשפרעכנדיק צום ווירקלעכן שטייגער, אנגעגעבן אלס א זון פון דער ארעמשאפט (זיין פאטער איז אן ארעמער שניידער). ער גייט אלס א קרבן פאר א רייכן קרוב זיינעם; עס באקומט זיך דא אבער מער א משפחה-קאנפליקט אויפן באדן פון רייער אפגעשטאנענעקייט.

* די סיבה פון דער אוינגעהאלטנקייט איז געווען די מורא, זיינע בא-שולדיקונגען זאלן — אין א רוסיש געשריבענעם בוך — ניט אויסגעשוימט ווערן ווי אנטעמימיזם.

איידער א סאציאלער קאנפליקט. דייטלעך ווערט אין דער דערציילונג אונטער-געשטרעכן דער פאל, ווען א חסיד א פרינס גיט איבער אין רעקרוטן א יינגל, יעקב קאץ, ווייל עס דוכט זיך אים, אז פון דעם קינד וועט אויסוואקסן א משכיל, אן אפיקורס...

פ. סמאלענסקין באנוצט די רעקרוטשיניע-טעמע אלס א פאסיקן מאטיוו פאר זיין משכילישער דייאקטיק. נאאיוו דערקלערט דער טאלאנטפולער דער-ציילער, אז די סיבה פון דעם געזעצלעכן מאסמיטל איז געווען די אומ-געבילדעטקייט און אפגעשטאנענקייט פון די יידן. איבער זייער אפגעשטאנענ-קייט האבן יידן פרי חתונה געמאכט זייערע קינדער, און כדי דאָס אָפּשטעלן, האָט די רעגירונג געמוזט איינפירן די רעקרוטשיניע. מיט אַנדערע ווערטער: די קעגנערשאַפט צו דער השכלה האָט געבראַכט דער נאַציע דעם זאַזיקן אומגליק (פאַרגלייך „התועה בדרכי החיים“, חלק שני, ווין, ז"ז 169-170). מע דאַרף אָבער פעסטשטעלן, ניט אַריינלאַזנדיק זיך אין אַן אויספירלעכערן אַנאַליז און אין אַ דערקלערונג פון דעם פאַקט, אַז ביי סמאלענסקיען געפינען מיר שאַרפערע און מער סאָציאלע טענער פון פּראָטעסט קעגן דער אויפ-פירונג פון די יידישע מאַכטהאַבער, איידער ביי די דערמאָנטע יידישרוטישע שרייבער און ווי ביי י. ל. גאַרדאַנען, כּאָטש ער פאַרבינדט די דאָזיקע טענות מיט זיין קאָמף קעגן די קעגנער פון דער השכלה. באַגראַוו האַלט אַז עס איז זייער שווער צו „באַשולדיקן“, און גאַרדאַן לאָזט זיין העלד מוחל זיין די פאַר-ברעכערס, וואָס האָבן אים אַריינגעבראַכט אינעם אומגליק. סמאלענסקין אָבער באַשולדיקט און איז ניט מוחל. „...אויך פּאַספּאַרטן האָבן גאַרניט גע-האַלפּן די אַרעמע און די יתומים, וואָס האָבן ניט געהאַט, ווער עס זאָל זיך פאַר זיי אָננעמען; וואָרים די כאַפּערס האָבן געראַבעוועט זייערע פּאַפּירן און פאַרברענט, און די מענטשן האָבן זיי פאַרקויפט... אַ סך האָבן געמאַכט אַ פאַרמעגן פונעם רויב ביי זייערע ברידער. אַט-דאָס זיינען עס געווען ביי מיין פּאַלק די קעפּ און די פירער, די איינצוימער פון צוימען, און זיי האָבן דאָס מיט גרימצאָרן גערודפּט יעדן, וואָס לערנט די שפּראַך פון זיין פּאַלק (העברייאיש—מ. וו.) און וואָס קוקט אַריין אין טמא ביכער. דאָס זיינען עס געווען און זיינען נאָך איצט זיינע קעפּ און פירער, וואָס רעכטן זיין רעכט און וואָס היטן אָפּ זיין אָפהיטונג, און פאַר זייער מי עסן זיי אויף דעם פּאַלקס געלט און זיינע קינדער מיטן פולן מויל — און ווערן ניט באַשולדיקט.“ (התועה) „... חלק שני, ז. 172). סמאלענסקין איז זיך ניט משער, אַז ווען „די קעפּ און פירער“ וואָלטן געווען געבילדעטע משכילישע גבירים, וואָס רודפּן ניט די „ביאור-אפיקורסים“, וואָלט דאָס אינעם רעקרוטשיניע-ענין קיין שום ענדערונג ניט געבראַכט. עס וואָלטן בלויז צוגעקומען אַנדערע מיני צוועקישע אַנשטעלן פון דעם מין, ווי אַקסענפעלד שילדערט זיי ביי אהרן

קלוגער. אָבער ווי ס'זאָל ניט זיין, האָט סמאַלענסקין זיך פֿאַרט דייטלעכער אַרויסגעזאָגט וועגן דער שולד פון די "קעפּ און פּירער", איידער די דערמאָנטע רוסישע און העברייאישע שרייבער.

מענדעלע באַהאַנדלט די רעקרוטשינע־טעמע, אין די 70ער יאָרן און שפּעטער, מיט "עפּישער" געלאַסנקייט. אויך ער דערלאָזט שוין אין דער "אינטריגע" אַ גליקלעכן, ניט־טראַגישן אויסגאַנג. אָפּגערעדט פון "מסעות", וואו דער דאָזיקער מאַטיוו קומט צוליב אַ טראַגיקאַמישן עפעקט, טראַגט דער דאָזיקער מאַטיוו אויך אין צווייטן טייל "ווינטשפּינגערל" מער דעם כאַראַקטער פון אַ פּאַבוליאַרישן אַקסעסואַר אויף צו קאַמפּליצירן די אינטריגע. אויף אַזויפיל איז שוין אַפילו ביי מענדעלען, וואָס איז געווען אַזוי אויסערגעוויינלעך פּילבאַר צו אַלע סאַציאַלע נויטן פון די מאַסן, די דאָזיקע היסטאָריש־געזעל־שאַפטלעכע וואונד געווען פֿאַרהיילט. אָבער שטאַרק, טיף־עכטן מיטגעפּיל צו די קרבנות פון אַט די מאַסמיטלען — און טאַקע אַלס סאַציאַלע קרבנות גענומען — ווייזן זיינע סאַרקאָטיש־ביטערע, כאַטש לויטן סטיל באַרעדעוו־דיק־זאָגערדישע, באַטראַכטונגען מער איידער אַלע רוסיש־יידישע און העב־רייאישע אויפֿלקערער־בעלעטריסטן, וואָס האָבן אין יענעם פּעריאָד באַהאַנדלט די דאָזיקע טעמע. זיי הערן זיך, ווי די קלאַג פון די פּאַלקס־לידער: "וויפּיל טייכן טרערן, אוי, רבּונ־של־עולם, האָבן זיך אין יענע צייטן אַריינגעגאַסן אין דיין לאַגל, טרערן פון אַרעמינקע עלטערן, ביי וועלכע מע האָט אַוועקגענומען זייערע קליינע קינדערלעך, געבעך, בשעת שלאַפּנדיק ביינאַכט אין די בעטלעך און זעענדיק גוטע חלומות; טרערן פון מאַמעס, ביי וועלכע מע האָט אַוועק־גענומען זייער בני־חידים, טרערן פון וויסטע אלמנות, טרויערדיקע אויף זייערע אַוועקגענומענע קינדער, יתומים, דאָס איינציקע טרייסט, דאָס איינציקע אַנהאַלטעניש זייערע אין לעבן!... און פונדעסטוועגן, נישקשה, האָט מען אויסגעזאַלטן, געלויבט איז זיין ליבער נאָמען, שהחינו, וואָס האָט געלאָזט אונדזערע דאָזיקע קבצנים לעבן, וקימנו, והגיענו, און געלאָזט זיי דערלעבן ערגערע, נייע צייטן, צוצווען ווידער דאָס אַוועקגענומען ביי זיי די איבעריקע קינדער." * (מענדעלע מוכר־ספרים, געזאַמלטע ווערק, מאַסקווע 1937, ב. 5, צווייטער טייל, ז. 125.)

* פֿאַרגלויך אויך: מענדעלע מוכר־ספרים, געזאַמלטע ווערק, מאַסקווע 1935, ב. 6, ז. 375. דעם אַנווייז א. ראַסקינס אויף דער צוגאַב וועגן דער רעקרוטשינע, וואָס מענדעלע האָט צוגעגעבן אין זיין העברייאישער אויסגאַבע פון "שלמה ר' חיימס".
 ב. ווינטשעווסקי, וואָס דער סוּזשעט פון דער פּיעסע "דער לעצטער נאַבאַר" האָט אים, ווי ער שרייבט, באַשעפּטיקט זיין "גאַנץ לעבן" (אַנגעהויבן אַרבעטן איבער דער מעמע 1885 און פֿאַרענדיקט ערשט נאָך 1910), האָט אויף אַ מערקווירדיקן אופן פּולשענדיק פֿאַרזען דעם אייגנמלעכן סאַציאַלן תּוך פון דער רעקרוטשינע.

6. אַקסענפעלד און די רעקרוטישניע-טעמע

איצט קאָנען מיר רעזומירן די גרונט־טענדענצן אין „ערשטן יידישן רעקרוט“.

לויטן סחשענט וואָלט דער מײַן פון דער פּיעסע געקאָנט, אויף אַ באַנאַלן אופן, אַזוי פאַרמולירט ווערן: קלוגע מענטשן טראַכטן צו מיט שכל, קומט אָבער די ליבע און מאַכט צו נישט זייערע עצות, וואָס ברענגען גאָר אומגעריכטע אומגליקן. דער „קלוגער און גוטער“ אהרן זאָגט: „איך האָב געטאָן נאָר מיט שכל, איך האָב פאַרגעסן, אַז דאָרטן, וואו דאָס האַרץ פּילט, הערט אויף דער שכל“ (ז. 194). דער דאָזיקער ליבע־סוושעט האָט דאָ אָבער ניט דעם צענטראַלן באַדייט. אַקסענפעלד האָט מיט דעם סוושעט געוואָלט פאַרפּעסטיקן „דאָס רעכט אויף ליבע“ אינעם יידישן שטייגער — און אין דער יידישער ליטעראַ־טור. ווייטער וועלן מיר נאָך וועגן דעם אויספירלעכער רעדן. אָבער די הויפּט־אידייע פון דער דאָזיקער פּיעסע ליגט אויף אַן אַנדער פּלאַך.

אַקסענפעלד וויל אויף אַ סענטימענטאַלן אופן מוסרן די רייכע יידישע בורשוואַזייע, זיי זאָלן דעם רעקרוטן־געזעץ אָנווענדן אויף אַ „ריכטיקן“ אופן. צום געזעץ גופא באַציט זיך אַקסענפעלד סקעפטיש־לאַיאַל. ער שטייט אין דעם פּרט אַן ערד אין דער מיט צווישן דער הירא־פּראָפּאָגאַנדע פון עטינגערן און זיין קאַלט־האַרציקער באַציאונג צו דער אַרעמשאַפּט („לוסטיק און פּריילעך דינען זיי דעם מלך“!) און צווישן דער אָנגעשטרענגטער, איינגעהאַלטענער הסכמה פון לעווינזאָנען און זיין שאַרפּער קריטיק פון דעם אופן, ווי מע האָט דעם געזעץ אָנגעווענדט בנוגע דער אַרעמשאַפּט („סדום איז נאָך אַ הונט געווען קעגן אייער קהל מיט אייערע אַטדאָוטשיקעס מיט זייערע רציחות וגנבות...“ און „באָך וויסאַקע, פאַן דאַלעקע“). אַקסענפעלד זעט איין די

ער באַהאַנדלט זי אויסשליסלעך פון אַ נאַציאָנאַלן שטאַנדפּוקט און אינעם סטיל פון דער נעבענדיקער „מאָדערנע“, כמעט סימבאָליסטיש. דער קרבן פון דער רעקרוטישניע איז אין זיין פּיעסע אַ זיידן אידעמל אַ למדן, אַ שטיקל משכיל; זיין אומקום (קורץ פאַרן אָפּשאַפּן די רעקרוטישניע) ווערט געשילדערט אַלס אַ טראַגיש מיספּאַרשמויעניש, אַלס אַ באַשערטע זאַך, אַ גוֹרֵל. ווינטשעווסקי לאָזט זיין העלד, דעם שפּעטערדיקן קרבן פון דער רעקרוטישניע, זאָגן: „די בהלה־צייט (ד. ה. דער רעקרוטישניע־פּעריאָד—מ. וו.) וועט בלייבן אין אונדזער פּאַלק עפעס ווי אַ וואונד אין האַרצן...“, ווי אַ פאַרשמעלטע וואונד, אַ באַהאַלטענע מכה, וואָס קיין פען קאָן נישט באַשרייבן, קיין מויל קאָן נישט שילדערן. דו הייבסט אָן צו רעדן, און די ווערטער שמעלן זיך דיר, ווי ביינער, אין האַלדו, און דו קאָנסט זיי נישט אַרויסברענגען, נישט אַרונטערשלינגען...“ אָבער אין דער גאַנצער פּיעסע איז נישט די מינסטע אַנצהערעניש אויפן אייגנמעלעכן תוך פון דער רעקרוטישניע.

* אין „די הפּקר־וועלט“ און אין „תולדות פּלוני אלמוני הכוזבי“. זע ווייטער „אַנטערקונגען און עקסטרסיעס“.

„מלכחשע נויטווענדיקייט“ פון דער רעקרוטשינע. ער באַציט זיך אָבער סקעפטיש צו דעם „חסד“. דאָס באַווייזט דער סך־הכלדיקער אינהאַלט פון דער פּיעטע.

פון דער אַנדערער זייט, האָט ער אָבער פּאַרט געהאַלטן פּאַר מעגלעך, אַז דאָס זאל זיין אַן אָנהייב פון „עמאַנציפּאַציע“ פון דער יידישער באַפעלקערונג. פונדאַנען שטאַמט די מערקווירדיקע סתירהדיקייט, וואָס באַווייזט זיך אין אַקסענפעלדס באַציאונג צו זיי אהרנס פּוין איין זייט און צו די נחמנט פון דער אַנדערער זייט, און אויך אין אַ ריי סענטימענטאַלע טיראַדעס (פּערעלעס ווערטער, זײַ 161, 174, 176; ציפּרעס — ז. 175 און אהרנס — זײַ 159—163). ווי לעווינזאָן, קריטיקירט אויך אַקסענפעלד דעם אופּן, ווי דער געזעץ ווערט אָנגעווענדט דורכן קהל, ער איז אָבער אין דעם פּרט אַ סך איינגע־האַלטענער פון לעווינזאָנען, וואָס זאָגט זייער אַפענע און שאַרפע ווערטער קעגן די קהלשע מאַכערס און נעמט זיך קלאַר און שאַרף אַן פּאַר דער קריוודע פון דער אַרעמשאַפט. פונקט ווי לעווינזאָן, האָט ער פּיינט קהל, וואָרפט אויף אים די שולד, אָבער דעם גרויסן גביר, וואָס דרייט אויסנווייניק מיטן קהל, דעם „אויפגעקלערטן“ גביר, צו וועלכן ער באַציט זיך מיט „ראַת־הכבוד, מאַכט ער בלויז אַ שטילן איינגעהאַלטענעם אויסרייד. ער קלערט אים בלויז אויף זיין טעות. די פּיעסע איז געבויט לויט דער מאַראַלישער סכעמע, די שולד און איר באַשטראַפונג.“ אָבער באַשטראַפּט ווערט ניט דער אייגנטלעכער שולדיקער, אהרן.

אויף פּערעלעס דערווידערונגען „...דאָס איז דאָך אַודאי אַ ביטערע גזירה?“ און „דערווייל איז דאָך אָבער זייער שלעכט דער מאַמע מיטן טאַטן, אַז מען נעמט ביי זיי אַוועק אַ קינד“, לאַזט אַקסענפעלד ענטפּערן אהרנען מיט אַ ברייטער דערקלערונג וועגן דעם באַדייט פון רעקרוטן־געזעץ פּאַר דער עמאַנציפּאַציע פונעם יידישן בירגער (זײַ 161—162), און ער פּאַרענדיקט די טיראַדע: „היינט פּאַרשטייטו, אַז די מאַמע מיטן טאַטן דאַרפן בשעת־מעשה, אַז מע נעמט ביי זיי אַוועק אַ קינד פּאַר אַ סאַלדאַט, וויסן, אַז דאָס קינד גייט טאַקע פּאַר זיי, אַז ניט וואַלטן רק אַלע געמוזט גיין אין מלחמה אַרײַן.“ דאָס דערמאַנט אַ ביסל עטינגערס „לוסטיק און פּריילעך“. ס'איז אָבער ניט דאָס אייגענע. אַקסענפעלד פילט דייטלעך, אַז אַזאַ מין פּאַרטילן די ראַלן צווישן אַרעמע און רייכע, ווען די ערשטע דאַרפן אָפּהיטן דאָס פּאַרמעגן פון די צווייטע, איז ניט קיין גענוגדיקער ענטפּער אויף דער פּראַגע: „דערווייל איז דאָך אָבער זייער שלעכט דער מאַמע מיטן טאַטן“, און ער דער־לויבט זיין רעזאָניאַר זיך אויסדרייען מיט אַ פּוילן אויסרייד: „דאָס איבעריקע וועל איך מיט דיר אַן אַנדערש מאַל איבעררעדן...“ כאַטש ער קערט זיך קיינ־

מאַל ניט מער צוריק צו דער צוגעזאגטער טעמע אַקסענפעלד אַליין לאָזט די פּראָגע אָפּ.

* * *

מיט דער גאַנצער פּיעסע גופא באַווייזט אָבער אַקסענפעלד, להיפּוך צו זיין אהרנס דערקלערונג, אַז די רעזולטאַטן פונעם געזעץ זיינען, ווי דיק זאָגט: „שלעכטער פון אַלע אומגליקן אין דער וועלט“; ער באַווייזט מיט דער פּיעסע, אַז דער אויסרייד: „ס'איז פאַראַן אין יעדער שטאַט הולטאַיעס, וואָס שטאַט וועט זיך צונצוקומען, ווען זי וועט פון זיי פטור ווערן, איז אַ ליגה, אַז גראַד פונעם אַוועקגעבן אַזאַ „הולטאַי“ איז אַרײַס דווקא אַן אומגליק, עס באַקומט זיך, אַז זײַן אידעאַל־פּיגור אהרן, די „סימפּאַטישע“ פאַרשױנען פּנחס און ישראליק האָבן אָפּגעטאַן אַ העסלעכע זאַך. אַלע סימפּאַטיעס פונעם ליינערער מוזן זיך ווענדן צו נחמנען און צו זיין וואַרעמער מענטשלעכקייט, כאַטש ער איז און בלייבט אין דער פּיעסע דער עזותדיקער מה־יעשהניק, אַקסענפעלדס אַפּשיי פאַרן אויפגעקלערטן בורזשאַ אהרן פאַרמינערט זיך ניט, אָבער די העסלעכקייט פון זיין טאַט דעקט ער ניט צו מיט גאַרניט.

כדי צו פאַרשטאַרקן די סימפּאַטיעס צו נחמנען, דערציילט אונדז אַקסענ־פעלד לסוף, אַז דאָס איז ניט גלאַט אַ מה־יעשהניק, נאָר אַ מיוחס, וואָס שטאַמט פון גרויסע לייט, געלערנטע און גבירים און קען אַליין אויך „לערנען און שרייבן“. דער בלבול, וואָס די גבירישע צבואַקעס האָבן אויף אים אויס־געטראַכט, אַז ער האָט זיך שלעכט אויפגעפירט מיט זיין מוסר, כדי אים פאַסיק צו מאַכן פאַר אַ קרבן, מאַכט אַקסענפעלד צונישט דרוך דער מוטערס איינדרוקפולן און טראַגישן טרויער נאָכן אומגליק און דורך איר עדות־זאָגן, אַז ער איז געווען אַ „פאַרשייטער יונג, אָבער אַ גוטער יונג, אַ שיינענדיקער זון“. פונקט ווי פרומעלע זאָגט פריער: „דאָס איז פון יונגע מענטשן אַ קאַטאַוועסל, אָבער אַן ערלעכער גוטער יונג איז ער דאָך, אָבער קיין שלעכטס, חלילה, האָט מען פון אים קיינמאַל ניט געזען און ניט געהערט. ער איז פאַר־שאַרט...“ און ווי כדי אונטערצושטרייכן דעם פראַוואַצירנדיקן כאַראַקטער פון אהרנס טאַט, לאָזט דער מחבר אים, אהרנען, שרייבן פאַר נחמנען דאָס שפאַט־ליד אויף קהלס־לייט.* וואָס האָט נחמנען ערשט רעכט געמאַכט פאַר צוגעהערדיק צו דער קאַטעגאָריע „הולטאַיעס“ און פאַר אַן אַביעקט פון קהלס שונאה. אַקסענפעלד ווייזט, אַז אהרן האָט באַשטימטע סימפּאַטיעס צו נחמנען, און פאַרט פאַרניכטעט ער אים; ער לאָזט נחמנען גלייבן, אַז אהרן וויל פון

* מע דאַרף רעכענען, אַז צווישן די מחברים פון פּאָלקס־לידער מיט אַ שאַרפן געזעלשאַפּטלעכן אינהאַלט האָבן צו יענער צייט געהערט אַ חוץ פּאָלקס־מענטשן, בהחנם און קלײַנשמעלדיקע משכילים, אויך גראַד אַזעלכע בונטאַרישע טיפּן פון ערב־משכילים, ווי נחמן.

אים אַ „מענטשן מאַכן“ (ז. 173), און דערמיט וויל אַקסענפעלד מוסרן אהרנען, אַ דאָס וואָלט טאַקע געווען זיין חוב. ניט אומזיסט רוקט אַקסענפעלד אַרויס אַן אַנדערן בן־יחיד — די פיגור פון הערש־לייב נאַר, דעם דעפעקטיוון זון פונעם פרנס־חודש שלמה פּסאַיאַכע. אַקסענפעלד לאָזט נחמנען וועגן אים זאָגן: „מיר ביידע זיינען אַ פּאַר בני־יחידים, אָבער גוט געראַטן; נאַר ווי זאָגט מען „פּיאַניצאַ פּערעספּיטסיאַ, אַ דוראַק ניקאַגדאַ“. דערמיט גיט אַקסענ־פעלד אַן אַנצוהערעניש, וועמען מע האָט, לויט זיין מיינונג, געדאַרפט אָפּגעבן פּאַר אַ רעקרוט. ניט נחמנען, נאַר דעם זון פונעם פּאַרגרעבטן פרנס־חודש.

אין דער דאָזיקער פּיעסע הערן מיר ניט קיין דירעקטע טענות וועגן די עוולות, וואָס מע טוט „אַרעמעלייטס קינדער, נעבעך, ערלעכע באַלמעלאַכעס קינדער“... „ערלעכע משרתים, ערלעכע באַהעלפּערס“ (לעווינזאָן). שטרענג גענומען, האָבן מיר אין דער פּיעסע אייגנטלעך ניט בלויז די טראַגעדיע פון די נחמנס, נאַר אויך פון יענע פּיינע, מער אויפגעקלערטע באַלעבאַטיים, וואָס ווערן מיטגעצויגן אין נחמנס אומגליק. ס'זעט אויס, ווי נחמנס פּערזענלעכקייט וואָלט ניט געווען גענוג וואַגיק, אַז בלויז זיין אומגליק זאָל קאָנען טראַגן דעם טראַגישן שווערפּונקט. אינעם הקדמה־ליד, וואו עס ווערן אַרויסגעהויבן עטלעכע טעמאַטיש וויכטיקע פּונקטן פון דער פּיעסע, ווי למשל, דער ליבע־מאַטיוו („און אויף דער גאַס איז אָפּגעשמועסט פון ליבע“, ד. ה. אויף דער גאַס ווערט געשמועסט פון ליבע — אַן אַנצוהערעניש אויף כאַנציס שמועס מיט נחמנען). הערן מיר וועגן דעם הויכפּונקט פון דער טראַגעדיע בלויז: „דער עק (פון דער פּיעסע—מ. וו.) איז ביי דער כּלה גאַר ניט לוסטיק“; פונעם „חתן“, פון נחמנען, וועמענס „עק“ עס איז אויך גאַר ווייניק לוסטיק, ווערט דאָ ניט דערמאַנט.

פון דער אַנדערער זייט אָבער איז נחמנס גורל געשילדערט מיט זייער אַ טיפּן מיטגעפּיל און סימפּאַטיע. ווי אומבאַהאַלפּן און סתירהדיק ס'איז ניט געווען אַקסענפעלדס שטעלונג צו דער דאָזיקער פּראָבלעם, ווי זי איז ניט באַווירקט און באַגרענעצט פון בורזשואַזע אַנשוואַנגען, האָט אָבער אַקסענ־פעלד פּאַרט אין דער שילדערונג פון דער נחמן־געשטאַלט און פון זיין גורל באַוויזן, אַז ער פּילט טיף און סע גייט אים בלוטיק אַן די נויט פון די מאַסן.

* * *

אַרום דער הויפּט־טענדענץ, וואָס גיט זיך אַנצוהערן שוין אינעם טיטל פונעם „ערשטן יידישן רעקרוט“, ווערן אין דער פּיעסע גרופּירט, מער אָדער ווייניקער אויספירלעך, פּאַרשיידענע אַנדערע פּראָבלעמעס פון אַקסענפעלדס וועלט־אַנשוואַנג. מיר וועלן אַנווייזן אויף די סאַמע כאַראַקטעריסטישע פון זיי.

אין קיין איין ווערק אַקסענפעלדס קומט ניט אַזוי דייטלעך צום אויסדרוק זיין קעגנערשאַפט צו דער אינסטיטוציע פון קהל, ווי אין „ערשטן יידישן רעקרוט“. אמת, טאַקע ניט אַזוי בפירוש ווי אין לעוויונאָנס „הפקר-וועלט“, אָבער קינסטלעריש אין אַ סך אַ מער ווירקזאַמער פאַרם, איידער אין לעווין-זאָנס פּובליציסטיש-פּראָגראַמאַטישן דיאַלאָג און אַפילו ווי אין זיין „פורים-שפּיל אויסגערופּן אין שול“.

פאַר דער אויפקלערערישער געזעלשאַפט-קריטיק אין דער יידישער סביבה איז די אינסטיטוציע פון קהל געווען זייער אַ פּאַסיק אַרט אויף צו געבן קלעפּ דער פּעאַדאַלישער אָפּגעשטאַנענקייט בכלל. די שולדיקע אין נחמנס אומגליק זיינען אין דער פּיעסע דאָ „סימפּאַטישע“ פּאַזיטיווע פיגורן, אָבער אָפּגעלאַכט ווערט דווקא פון קהל, פון זיין הילפּלאַזיקייט און גראַבער אָפּ-געשטאַנענקייט. די אָפּציעלע פּירער פון קהל ווערן גראַטעסק-קאַריקאַטוריש געמאַלט, און גאַנץ קהל ווערט כאַראַקטעריזירט ווי די „גאַנצע האַלאַטע“.

אַן אַנדערער הויפּט-פּונקט פון דער משכילישער און אויך אַקסענפעלדס פּראָגראַם, דער קאַמף קעגן חסידיזם, באַווויזט זיך אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ בלויז אגבדיק, דעמאַלט, ווען אַקסענפעלד לאַכט אָפּ דורך פּנחסעס שאַרפע ווערטער פון די „גלאַטע בהמות“, וואָס גלייבן, אַז אַזוי לאַנג דער רבי, דער גוטער-ייד, האָט ניט „אַנגענומען“ דעם אוקאַז, איז דער געזעץ קיין געזעץ ניט, און אין די אגבדיקע באַמערקונגען, ז. 160 און ז. 165. אין דער „גע-נאַרטער וועלט“, אין „קבצן עושר-שפּיל“ און אין „שטערנטיכל“ איז דער קאַמף קעגן חסידיזם די הויפּט-טענדענץ, אָבער אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ ליגט דער טראַם אויף אַן אַנדער פּראָבלעם. דייטלעכער, ווי דער חסידיזם, ווערט אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ קריטיקירט די לייכטגלייביקייט און דער אָבערגלויבן פון דער אָפּגעשטאַנענער מאַסע אינעם אַריינגעפלאַכטענעם אַנעקדאָט, וואָס פּנחס דער רויטער דערציילט פון זיין פּאַמיליען-לעבן (ז. 177 ביז ז. 178). די דאָזיקע געזעלשאַפטלעכע דערשיינונגען דאַרפן לויט אַקסענ-פעלדן אויך באַנומען ווערן אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם גיסים-און שדים-גלויבן פון דער חסידישער סעקטע.

אויך בלויז אגבדיק ווערט אָנגערירט די פּראָבלעם פון קינדער-דערציאונג. אין איין אַרט (ז. 180) זאָגט פּנחס וועגן נחמנען, אַז „ער איז דעריבער אַזאַ הולטאַזי געוואָרן, ווייל די נאַרישע מאַמע האָט אים פּאַרצויגן און האָט אים אַלץ נאַכגעגעבן... אוי, מאַמעס, גייט זעט, וואָס פון פּאַרציען, וואָס פון נאַכגעבן קינדער קומט אַרויס, מע הרגעט דאָס קינד און מע טוט אַ רעה דער וועלט...“ (זע אויך ז. 172). נחמנס אומגליק איז, הייסט עס, אויך אַ רעוולטאַט פון אַן אומגעראַטענער דערציאונג. דאָס איז אַ טראַדיציאָנעלער השכלה-געדאַנק (זינט דעם „יידישן ראַבינאָן אַדער די געשיכטע פון אַלטער-לעב“ — ביז צו

מענדעלעס „דאָס קליינע מענטשעלע“ א. א.). אין אמתן אָבער ווערט פון דער גאַנצער פּיעסע קלאַר, אַז אַקסענפעלד גיט דאָ אין דעם פּאַל דעם דאָזיקן מאַמענט אַ קליינעם באַדייט.

אויך אויף דער פּראָפּאָגאַנדע פון בילדונג, אַ וויכטיקער הויפּט־פּונקט פון דער השכלה, וואָס האָט, ווי געוויינלעך די אויפקלערונג, געהאַלטן, אַז די אַנטוויקלונג פון מענטשלעכן שכל איז די לעצטע סיבה פון דער היסטאָרישער באַוועגונג, האָבן מיר אין „ערשטן ייִדישן רעקרוט“ נאָר אומדירעקטע אַנ־בּזעהרענישן, ווי דעם פּאַקט, למשל, וואָס וועגן אַלע „סימפּאַטישע“ פיגורן — אפילו פון נחמנען — ווערט באַטאָנט, אַז זיי קענען לייענען און שרייבן.

עס איז אינטערעסאַנט פעסטצושטעלן, אַז אין „ערשטן ייִדישן רעקרוט“, פּונקט ווי אין די איבעריקע פּיעסעס אַקסענפעלדס*, געפינען מיר ניט קיין איין וואָרט, וואָס זאָל פּראָפּאָגירן מלאכה צווישן יידן — להיפּוך צו אַנדערע משכילים, באַזונדערס פון דער גאַליצישער שול. די מלאכה איז צו יענער צייט און אין יענע געגנטן געווען פאַרשפּרייט און דערביי עקאָנאָמיש זייער דעגראַדירט. דאָס פּראָפּאָגירן ערד־אַרבעט אין קאָלאָניעס פעלט אויך אין אַקסענפעלדס ווערק, לפחות אין די ווערק, וואָס האָבן זיך אָפּגעהיט ביז היינט.

זייער דייטלעך קומט צום אויסדרוק אין „ערשטן ייִדישן רעקרוט“, פּונקט ווי אין אַלע איבעריקע ווערק אַקסענפעלדס, די עקגעשראַפט פון דער השכלה צום ייִדישלעכן לעבנס־שטייגער, אַנגעהויבן פון דער ייִדישלעכער קליידונג און אויסגעלאָזט מיטן שטייגער רעדן. סיי זיי רעגירונג, סיי די משכילים האָבן אין דער באַזונדערס־בוילעטער עטנישער ספּעציפיק געזען אַ שווערן אָפּהאַלט פאַר דער עקאָנאָמישער אַסימילאַציע. אַ חוץ דעם פּלעג דאָ נאָך מיטוירקן אַ זייער אַלטער, באַקאַנטער עקאָנאָמישער מאַטיוו, וואָס איז פאַר דער סביבה, וואָס אַקסענפעלד מאַלט, שוין ניט געווען אַזוי כאַראַקטעריסטיש ווי אַמאָל, און גיכער בלויז אַן אויסרייד: דער מאַטיוו, אַז די ייִדישלעכע קליידונג, באַזונדערס פון פרויען, איז צו רייך, אַ שווערער עול פאַר דער ייִדישער עקאָ־נאָמיק, און רופט אַרויס די קנאה־שנאה פון דער ניט־ייִדישער באַפעלקערונג. פון פּריערדיקע יאָרהונדערטער אין מערב־איראָפּע און פון 18טן יאָרהונדערט אין פּוילן זיינען באַקאַנט געזעצן (און פאַרשלאָגן מצד ייִדישע שתדלנים), וואָס ווילן רעגולירן די ייִדישע קליידונג צוליב פאַרשיידענע טעמים. אַמאָל כדי אַפּצושוואַכן די רייבונגען צווישן דעם רייכן ייִדישן וואַכער־בירגער און דער קריסטלעכער מעשטשאַנטטווע; אַמאָל, פאַרקערט, כדי אָפּצוהאַלטן די שטייגערישע מימיקעריי פונעם רייכן ייִדישן בירגערטום; אַמאָל ווידער, ווי

* אַ חוץ אַן אַגבדיקער זייטיקער באַמערקונג אין „מאָן און ווייב“.

אין די פוילישע געזעץ־פראיעקטן סוף 18טן יאָרהונדערט* כדי צו פאַר־
 גרינגערן די עקאָנאָמישע און סאָציאַלע אָסימילאַציע פון די יידן.
 אינעם אויפקלערערס אינטערעס פאַר עטנאָגראַפֿיע געפינען מיר
 אָפט אַ פינטעלע איראַניע, ווי צו די אומבאַהאַלפֿענע תנועות פון אַ קינד. אין
 אָקסענפעלדס עטנאָגראַפֿישן אינטערעס פילט זיך אַ חוץ אַלעם אויך דער
 אומרו פון אַ כראָניקאַר, וואָס האַלט דעם דור און שטייגער, וועלכן ער מאַלט,
 פאַר אַ פאַראורטיילטן צום אָפּגאַנג און וויל אים דעריבער פינקטלעך פיקסירן
 פאַר שפּעטערדיקע דורות. דאָס אַליין קאָן אָבער ניט דערקלערן די (אָפּטמאַל
 אַ ביסל קאַריקאַטוריסטישע) פינקטלעכקייט, מיט וועלכער אָקסענפעלד מאַלט
 דעם אויסזען און די קליידונג פון זיינע נעגאַטיווע פיגורן, זייער שטייגער
 רעדן, וואָס איז דורכגעזאַפּט מיט קללות, מיט ניט־פאַסיקע משלים און מיט
 גוזמאדיק־אַנגעוואַלגערטער פראָזעאַלאָגיע. דער "סוזשעט" פונעם "שטרעב־
 טיכל" דרייט זיך דאָך, זאָל זיין דרך־אגב און כלומרשט, אַרום דעם אָפּשפּאַט
 פון אַ יידישער פרוי, וואָס וויל זיך דערשלאָגן צו אַ רייך שטערנטיכל — דעם
 אויך עטינגערס משל "דאָס שטערנטיכל"; אָדער לעווינאָן: "....ווי מיר
 בוילעטסטן טפּעציפיקום פון דער דעמאָלטיקער יידישער פרויען־קליידונג (זע
 זעען, ליידער, איז דער ענין־שבוענייט, דער גרעסטער אָרעמאַן, באַקליידט
 זיינע זענע און טעכטער ווי איינער פון די נגידיים, און באמת זעט מען, אָן
 דער לוקסוס פירט צו דער גרעסטער פאַרדאַרבנקייט)".** דעם דאָזיקן יידישן
 לעבנשטייגער ווילן טרעפן די ווערטער: "אין די קליינע שטעטלעך זיינען
 אונדזערע יידלעך גלאַטע בהמות" (ז. 162). און אַנטקעגנאייבער דעם שטייגער
 ווערט אַוועקגעשטעלט, ווי אָן אידעאַל, דעם אויפגעקלערטן גביר אהרנס
 לעבנשטייגער, וועמעס וואוינונג, קליידער און רייד ווערן געשילדערט מיט
 באַשיינפֿערלעכער סימפּאַטיע.

ביי די משכילים פון די ערשטע צוויי דריטל 19טן יאָרהונדערט געפינען
 מיר נאָר זעלטן אַנווייזן אויף דער עקאָנאָמישער נויט פון די אָרעמע מאַסן.
 עטינגער און אַפילו אַזעלכע שרייבער ווי לעווינאָן, אָקסענפעלד און גאַט־
 לאַבער דערמאַנען אין זייערע קינסטלערישע ווערק ניט מיט קיין איין וואָרט

* Władysław Smoleński: Ostatni rok sejmu wielkiego, Kraków, 1896 — זע 451—482. די פאַרשטייער פון יידישן קאַפיטאַל (למשל הירש הירשאַוויטש)
 האָבן גענומען אַ גרויסן אַנטויל ביים אויסאַרבעטן די דאָזיקע פראָיעקטן.

** לויט ב. נאַטאַנאָנס "לעבנסבאַשרייבונג פון ריב"ל", "די הפקר-וועלט",
 וואַרשע, 1902, ז. 14. זע אויך די אַנאַלימע, "גענאַרמע וועלט" און אַנדערע השכלה־
 ליטעראַטור פון יענער צייט. די השכלה גייט, ווי אין פאַרשיידענע אַנדערע פונקטן,
 אויך אין דעם פרט נאָך נאָך דעם פראָיעקט, וואָס די דעפוטאַטן און הירשאַוויטש
 האָבן נאָך אין יאָר 1791 לויט מערב־אייראָפּיאישע מוסטערן דערלאַנגט דעם פוילישן
 סיים. זע ווייטער, "אַנמערקונגען און עקסקורסיעס".

די יאגענישן פון שטעט און דערפאר. אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ געפינען מיר בלויז דעם זאץ „אז אין 15 גובערניעס נאר האבן יידן געמעגט וואוינען און האנדלען“ (ז. 161). אקסענפעלד, וואס רופט זיך געוויינלעך שטארק אפ אויף די געשעענישן פון זיין צייט, שווייגט וואס שייך דעם פרט* צענזור-שוועריקייטן זיינען דא ניט קיין אויסשעפנדיקע דעקלערונג. אקסענפעלד האט זיך, ניט געקוקט אויף דער „דעליקאטקייט“ פון דער רעקרוטשינע-טעמע, פארט וועגן דער רעקרוטשינע אויף זיין שטייגער ארויסגעזאגט. קיינער פון די משכילים דערמאנט ניט די סתירה צווישן דעם רעקרוטן-געזעץ און די נייע יאגענישן פון די ניי-פארבאטענע געגנטן, וואס האבן זיך אנגעהויבן אנטשטאט דער געהאפטער עפענונג פון נייע קאנטן פאר יידישער איינוואנדער-רונג. דריי חדשים נאכן ארויסקומען פונעם רעקרוטן-געזעץ שיקט לעווינזאן דעם כתב-יד פון „תעודה בישראל“ צום רעאקציאנערן בילדונגס-מיניסטער שישקאוויט מיט דער בקשה, ער זאל אים העלפן ארויסגעבן זיין בוך, היות דער מחבר באווייזט דערין דעם נויץ פון בילדונג און ערד-ארבעט, „פלאנצט ליב-שאפט צום קייזער און צום פאלק (ד. ה. צו די ניט-יידן), מיט וועלכן מיר זיינען באהעפט, און ווייזט, וויפיל טובות אן א שיעור מיר האבן פון זיי“.

דרך-אגב הערן מיר אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ עטלעכע אויפ-קלערערשיע פאטריאטישע ווערטער וועגן די פליכטן פון א בירגער צו דער מלוכה, די משכילים האבן, ווי געזאגט, צומאל אידענטיפיצירט זייער השכלה-פראגראם מיט דער פאליטיק פון דער רעגירונג בנוגע יידן, אין א געוויסער מאס ווערט דאך אין דער פיעסע אגיטירט און אויפגעקלערט די ריכטיקייט און נייטיקייט פונעם רעקרוטן-געזעץ.

מיטן רעקרוטן-געזעץ און זיינע „רעדוקציע“-טענדענצן איז פארבונדן דאס רעזאניאריש-אויפקלערערשיע ארט, וואו אקסענפעלד טרעט ארויס, ווי א סך אנדערע משכילים, קעגן די יונגע חתונות און דערקלערט דעם באדייט און די ריכטיקייט פון דער געזעצלעכער באגרענעצונג פונעם חתונה-עלטער. דער דאזיקער געזעץ (1835) איז אויך איבערגענומען געווארן פון מערב-איראפע אין פוילן. דאס צו יונגע חתונה-האבן האט אין א סך פאלן געווינקט אויך ווי א שטערונג ביים אפגעבן אין רעקרוטן. ס'איז ניט באקוועם געווען איבערצוגעבן אין רעקרוטן א באווייבטן, וואס האט איבערגעלאזט זיין ווייב און אמאל אויך זיינע קינדער אויף דער פילאנטראפיע פון קהל. אין דער

* ס'ידן אומדירעקט אין אהרנס האפענונג אויף א געזעץ, אז יידן וועלן מעגן . . . „אומעסום וואוינען און אומעסום האנדלען“ (ז. 161). אפשר האט דערין דער פרויער משכיל ניט אוינגעזען קיין אויסנאם-כאראקטער. זייט יעקאטערינעס צייטן פלעג מען אויך רוסישע הענדלער (צוליב פארשוידענע סיבות) שרייבן פון דערפער און שמעט.

באפעלקערונג איז געווען איינגעוואַרצלט די פאַרשטעלונג, אז עס איז אַ באַ-
זונדערס גרויסע עוילה אַפּצוגעבן אַ באַווייבטן. לויטן דעקרעט פון 1816 יאָר
זיינען די, וואָס האָבן חתונה געהאַט ביז צו זייער צוואַנציקסטן יאָר, באַפרייט
געווען פון מיליטער־דינסט (דעמאָלט נאָך ניט „נאַטוראַל“). ערשט ווען מע
האַט אויפּמערקזאַם געמאַכט אַלעקסאַנדער דעם ערשטן, אַז אויב אַזוי, וועלן
אַלע יידן זיין פריי פון מיליטער, איז אַרויס אַ באַזונדערער דעקרעט, אַז חתונה-
האַבן באַפרייט ניט פון מיליטער־דינסט.

נאָכן אַרויסקומען פונעם רעקרוטן־אוקאַז אין 1827 יאָר איז נייטיק גע-
וואָרן אַ געזעצלעכע באַגרענעצונג פונעם חתונה־עלטער. די ידיעות וועגן
אַזאַ געזעץ־מאַסמיטל האָבן שטענדיק אַרויסגערופן אַ פאַניק אין דער יידישער
באַפעלקערונג. די אַזוי־גערופענע „חתונה־בהלות“. מע האָט אויף גיך
„חתונה־געמאַכט“ קליינע קינדער, כדי צו פאַרכאַפּן, איידער דער געזעץ קומט
אַרויס. און ניט בלויז צוליב די יינגלעך; די באַפעלקערונג האָט זיך דעם
„רעדוקציע־מיטל“ פון דער רעקרוטשינג ניט געקאַנט אויסמאַלן אַן אַ דער-
גאַנצונג אין פרט פון מיידלעך און אויסגעטייטשט (אפשר ניט אינגאַנצן אומ-
גערעכט, אויפן יסוד פון געזעץ־פּראַיעקטן, וואָס זיינען אונדז ניט באַקאַנט),
אַז מיידלעך וועט מען נעמען אין פאַבריקן.

אינאיינעם מיטן פּראָפּאָגירן דעם רעקרוטן־געזעץ (עטינגער „די
שמאַטעס“, אַקסענפעלד „דער ערשטער יידישער רעקרוט“ א. א. וו.), איז די
השכלה אַרויסגעטראָטן קעגן דער פאַניק בנוגע דער געזעצלעכער באַגרענעצונג
פון חתונה־עלטער. שוין לאַנג האָבן די משכילים און די רעגירונג (די
פוילישע, למשל) געזען אין די יונגע חתונות איינע פון די הויפט־סיבות
פון דער אַרעמקייט און פון דער אָפּגעשטאַנענקייט פון די ברייטערע מאַסן.*
אין דער „גענאַרטער וועלט“ (דורך דער געשטאַלט פון יחיאליק) שילדערט
אַקסענפעלד די שלעכטע רעזולטאַטן פון יונגע חתונות.

לסוף וועלן מיר נאָך דערמאָנען דעם שטאַרק באַטאַנטן ליבע־מאַטיוו,
וואָס אַקסענפעלד באַמיט זיך דאָ, פונקט ווי אין דער „גענאַרטער וועלט“
(ישראל שמשופּאָק און פעסי), אין „קבצן־עושר־שפּיל“ (אהרן און פּערעלע),
אין זיין ראָמאַן „דאָס שטערנטיכל“ (מיכל און שיינצע), אַרגאַניש אַריינצופירן
אין דער יידישער ליטעראַטור. ניט די אַבסטראַקט־פאַטעטישע ליבע, וואָס די
העברייאישע משכילים טראָגן אַריבער אין זייערע סוזשעטן פון ביבלישער
אַדער כמו־ביבלישער פאַרגאַנגענהייט, און ניט די טראַפּאַרעטיש־ליטעראַרישע,
בלאַסע ליבע, ווי אין עטינגערס „סערקעלע“ אַדער אין דער אַנאַנימער „גע-
נאַרטער וועלט“, נאָר אַן ערדישע, ליידנשאַפטלעכע, רעאַליסטישע, כאַטש

* זע די אַנאַנימע „גענאַרטע וועלט“, לעווינזאָן אין אַ סך ערשער א. א. זע
אויך ווייטער „אַנמערקונגען און עקספורסיעס“.

טאקע אַ ביסל סענטימענטאַל-געפאַרבטע. דער דאָזיקער ליבע-מאַטיוו שפּילט דאָ ביי אַקסענפעלדן אין דער טראַגעדיע אַ שטאַרק אונטערגעשטראַכענע ראַל. מיט דעם דאָזיקן מאַטיוו וויל אַקסענפעלד עפעס באַזונדערס זאָגן. אין דער יידישער פּאַטריאַרכאַלער סביבה אין די חתונה אינגאַנצן געווען באַשטימט פון עקאַנאָמישע מאַטיוון. בלויז ביי די באַזיצלאַזע שיכטן האָבן די עקאַנאָמישע מאַמענטן אינעם „שידוך“ געהאַט אַ קלענערן באַדייט. ווי יעדעס אַנדער געשעפט, ווערט אויך דאָס חתונה-געשעפט ביי די רייכערע שיכטן געלייזט דורך דער מיטהילף פונעם מעקלער, דעם שדכן. די השכלה באַמיט זיך אַריינצוברענגען אין דעם ענין אַ ביסל מער נאַטירלעכקייט. ניט אומזיסט פאַרפּאָלט זי מיט כעס (דאָס אייגענע זעען מיר אויך אינעם פּאַלקס-ליד) די פיגור פונעם שדכן: וואַלפּסזאָן אין „ליכטזון און פרעממעלייא“, דער אַנאַנימער מחבר אין דער „גענאַרטער וועלט“, עטינגער אין „סערקעלע“, אַקסענפעלד אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ און אין זיין „גענאַרטער וועלט“ א. א. וו.

אַקסענפעלד וויל דערווייזן די באַרעכטיקונג פון דער ליבע צווישן דעם אַרעמען דעקלאַסירטן מה-יעשהניק און דעם פאַרמעגלעכן מיידל פרומעלע. צווישן די ניט-פאַרמעגלעכע ישראל שטשופּאַק (די גענאַרטע וועלט), אהרן (קבצן עושר-שפיל) און זייערע פאַרמעגלעכערע געליבטע. לויטן שטייגער-ריש-רעאַליסטישן אמת זיינען דעמאָלט — און ניט בלויז דעמאָלט — אויפ-ריכטיקע, עכטע ליבע-באַציאונגען אַלס פאַר-הנחות פאַר חתונה פאַרגעקומען נאָר ביי די נידעריקערע קלאַסן. אמתדיק ליידנשאַפטלעכע טענער פילן זיך בלויז אין דער באַציאונג צווישן נחמנען און פרומעלען. נאָר אַ המון-מענטש, וואָס אין ניט געוואוינט צו דערוואַרטן עקאַנאָמישן אינטערעס פון זיין חתונה, האָט זיך געקאַנט פאַרגינען „אמתע ליבע“, נאָר אין די פּאַלקס-לידער פון יענע צייטן הערן מיר אויפריכטיקע טענער פון ליבע צווישן געשלעכטער. ס'איז קלאַר, וואָס אַקסענפעלד איז אויסן מיט דעם דאָזיקן מאַטיוו: צו זאָגן, אַז ליבע און פערזענלעכע מעלות זיינען אַ סך מער ווערט ווי גינסטיקע עקאָ-נאָמישע און סאָציאַלע באַדינגונגען.

וועגן י. אַקסענפעלדס פראָזע

1. דער ערשטער ראָמאַן אין דער נייער יידישער ליטעראַטור

אין „דאָס שטערנטיכל“ ווערט דערציילט, ווי אזוי אַן אַרעמער, פייאקער יונגער מענטש, וואָס שטאַמט פון די פּאָלקס-מאַסן, רייסט זיך אַרויס, אין אַ צייט, ווען ס'זיינען פאַרגעקומען גרויסע היסטאָרישע געשעענישן (1812-1813). פון די דריקנדיקע אומשטענדן און חסידישע השגות. אין תוך ווערט דאָ געוויזן דער אַנטוויקלונגס-וועג פון איינעם אַן אַרעמען יונגמאַן — צום בורזשאַ. די השכלה איה, אין אַלגעמיין גערעדט, פונקט ווי די קלאַסישע מערבדיקע אויפקלערונג, די אידעאָלאָגיע פונעם דעמאָקראַטיקן מיטלבירגער אין זיין איבער-גאַנגס-עטאַפּ צום בורזשאַ — כאַטש זי מיינט דעמאָלט צו רעפּרעזענטירן, און רעפּרעזענטירט טאַקע אין אַ באַשטימטער מאָס, אַלע אונטערדריקטע שיכטן פון דער געזעלשאַפּט. אַקסענפעלד איז געווען באַהערשט פון די משכילישע אַנשוואַונגען, און די לייוונג פון דער משונהדיק-שווערער לאַגע פון די פּאָלקס-מאַסן האָט ער זיך פאַרגעשטעלט אין איינקלאַנג מיט די אידיען פון דער השכלה. אין זיין שאַפּן ליגט אַבער דער טראַפּ ניט אויף דער דאָזיקער „לייוונג“, וואָס באַקומט זיך ביי אים גענוג אומבאַשטימט, אומזיכער און עפעס גאָר באַזונדערס נאַאיוו, נאָר אויף דער שילדערונג פון דער גייסטיקער, קול-טורעלער און לעבנשטייגערשער גויט פון די מאַסן, אויפן קאַמף קעגן דער ווילדער מיטלאַלטערלעך-פאַרקריפּלטער אַפּגעשטאַנענקייט, אין וועלכער זיי לעבן, ביים רעאַליזירן דעם דאָזיקן הויפט-מיינ פון זיין שאַפּן ווירקט אַקסענ-פעלד מיט גרויסער באַשטימטקייט, פעסטקייט און קלאַרקייט, ווייל ער צילט דאָ אויף ווירקלעכע פאַקטן אין דער געזעלשאַפּט און קעמפט דאָ פאַר היס-טאָריש-רעאַלע, פראַגרעסיווע באַדערפענישן: פאַר דער אויפקלערונג פון די מוחות, אינעם דאָזיקן הויפט-מיינ פון זיין שאַפּן דריקט אַקסענפעלד אויס אמתדיקע באַדערפענישן פון די פּאָלקס-מאַסן, הייסט דאָס, זייערע טענדענצן, כאַטש די פּאָלקס-מאַסן גופא האָבן דעמאָלט נאָך ווייניק באַזויניקט די דאָזיקע באַדערפענישן און טענדענצן.

„דאָס שטערנטיכל“ איז אַ ראָמאַן. די פאַרשיידענע שטייגער-שילדערונגען אַנטוויקלען זיך אַרום דער ליבע-געשיכטע פון אַ בעלפער, מיכל מאַציווע, ס'ווערן דאָ דורך פאַרשיידענע סיטואַציעס דעמאָקירט די חסידישע זיטן, די מקורבים פונעם רבין, פאַרשיידענע כלי-קודש, גבאים, שמשים, חסידים, אַ

ירושלמי; ס'ווערט אַרויסגעפירט די אין דער דעמאָלטיקער יידישער סביבה כאַראַקטעריסטישע שטייגער־געשטאַלט פון אַן עגונה, פון פאַרגרעבטע דאַרפישע אַרענדאַרעס, פון אַ מאַרק־זיצערקע, פון אַ זיידענעם איידעמל א. א. וו. א. א. וו. דאָס אַלץ ווערט באַגלייט פון פאַרשיידענע „פובליציסטישע“ באַטראַכטונגען (למשל: וועגן די באַציאונגען צווישן דעם פריץ — און דעם שטעטל, וועגן דעם הילוק צווישן די רוסישע און פוילישע פריצים, וועגן די יידישע מהיפּתניקעס און קאַמיסיאָנערן, וועגן חסידיזם, וועגן דער נויט־ווענדיקייט פון בילדונג א. א. וו.), פון אַ מענגע עטנאָגראַפיש־היסטאָרישע באַשרייבונגען, פון פאַרשיידענערליי אַנעקדאָטן און מעשיות (למשל וועגן דעם פוילישן „פּאַדרושני גראַף“, וועגן דעם שווינדלער ליפּע לעוויט א. א. וו.), פון גלייכווערטלעך, שפּריכווערטער א. א. וו. אַקסענפעלד פירט אַרויס און דערמאַנט אינעם „שטערנטיכל“ אַ גאַנצע ריי פיגורן, וואָס האָבן ווירקלעך עקזיסטירט: באַוואוסטע חסידישע רביים, גבירים, תקיפּים, שתדלנים, משכילים, פּאַדריאַטיקעס, אַפיצערן פון דער רוסישער אַרמיי — און זיך אַליין — אין דער געשטאַלט פון אַקסמאַן (אויך אין דער געשיכטע מיכלס זיינען פאַראַן עלעמענטן פון אַקסענפעלדס ביאָגראַפיע). ס'ווערן דאָ געגעבן שילדערונגען פון פאַרשיידענע קליינע שטעטלעך און גרעסערע שטעט (ווי למשל באַרדיטשעוו). אַקסענפעלד גיט איבער די שמועסן פונעם המון אויף דער גאַס, פון חסידים, פון רביים, פון קהל־לייט, פון אויפגעקלערטע סוחרים. דאָס ווערק אַנטהאַלט אַ ריזיקן סכּום לעבנס־קענטעניש און באַאַכטונגען, געזעענס און געהערטס, און דאָס אַלץ ווערט דערציילט מיט אַן אויס־געשפּראַכענעם געפיל פאַר צייט־געשיכטע, מיט אַ דייטלעכן באַוואוסטזיין, און דאָס אַלץ, כאַטש ס'עקזיסטירט נאָך אין סאַמע מיטן „בלי“, געהערט עס פאַרט צו דער פאַרגאַנגענהייט און מוז אַפּגיין און לאָזן אַרט פאַר אַ נייעם שטייגער.

דער סוזשעט פונעם ראַמאַן אַנטוויקלט זיך אַרום דער מעשה מיטן שטערנ־טיכל. מיכלס כּלה ווערט פאַרבלענדט פונעם צוואַג, און זי וועט באַקומען אַ טייער גרויס שטערנטיכל, זי ווערט איבער דעם אומגעטריי איר חתן מיכל און איז גרייט חתונה האָבן מיט אַ טויגעניכטס. ווען מיכל קומט צוריק פון זיין נסיעה, ברענגט ער מיט זיך אַ שטערנטיכל פון פאַלשע, נאַכגעמאַכטע שטיינער, ווייל פאַר אַן עכט שטערנטיכל פון אַזאַ גרייס קלעקט ניט זיין פאַרמעגן. מיכל מאַכט חוזק ביי זיך אין האַרצן איבער דעם ווילדן שטייגער פון די יידישע פרויען, וואָס זייענדיק אַרעם און אַפּגעריסן, מוזן זיי פונ־דעסטוועגן טראַגן אויפן קאַפּ אַ שטערנטיכל, וואָס קאַסט אַ גאַנץ פאַרמעגן און וואָס אַפילו די פריצטעס טראַגן עס ניט. אַבער ווייל ער ווייסט, ווי שטאַרק עס גלוסט זיך זיין געליבטער צו האָבן אַזאַ שטערנטיכל, טוט ער איר צוליב

איר ווילן. און וויל דער דאָזיקער ווילן איז ניט קיין שכלדיקער און ניט קיין גערעכטער, נעמט ער זיך דאָס רעכט זי אָפצונאַרן און אויסצוגעבן פאַלשע שטיינער פאַר עכטע. אגב, האָט ער זיך דורך דעם שטערנטיכל געשאַפן גרויס אַנזען ביים רבין און די חסידים, וויל דאָס באַזיץ פון אַזאַ ווערטפולער זאַך זאָגט עדות וועגן אַ גרויס פאַרמעגן. און דאָס האָט אים מעגלעך געמאַכט אומבאַשטראַפט אָפצושפעטן פונעם רבין און, דער עיקר, טאַקע דורכצופירן זיין וואונטש און חתונה האָבן מיט זיין כלה. מיכל באַטאַנט דייטלעך, אַז קעגן די אָפּנאַרערס און פּאַלקס-פּאַרפינצטערער איז דערלויבט צו קעמפן מיט זייערע אייגענע מיטלען, אַז אַמבעסטן ווערן זיי דעמאָסטרירט דורך דעם, וואָס מע באַרט אַפּ די אָפּנאַרערס. אַקסענפעלד ווענדט אָפּט אַן דעם דאָזיקן וואָדע-ווילישן מאַטיוו („דער אָפּנאַרטער אָפּנאַרער“), וואָס געהערט צו די טראַג-דיציעס פון דער עלטסטער רעאַליסטישער געזעלשאַפּט-קריטיק און וואָס האָט זיינע וואָרצלען אין דער פּאַלקלאַרישער מעשה (למשל, אין אַזעלכע מעשיות ווי וועגן דעם פּויער, וואָס איז כלומרשט אַ תּם און באַרט פּונדעסטוועגן אַפּ דעם כיטרען טייוול, וויל די גערעכטע קלוגשאַפּט זיגט איבער דער אומ-גערעכטער כיטרעקייט).

אינעם קאַמף קעגן דעם אַלטן לעבנשטייגער האָבן געשפּילט אַ ראַל אויך די טראַדיציאָנעלע משכּילישע אַרויסטרעטונגען קעגן דער משונה-קאָנסערוואַ-טיווער יידישער קליידונג, קעגן דעם זינלאָזן לוקסוס, וואָס איז אַנגעווענדט געוואָרן בנוגע איינצלע טיילן פון דער קליידונג, בעת אַלע איבעריקע זיינען געווען אָפּגעריסן, קריטיק און לויט דער פאַרם אַ רעשט און אַ סימן פון געטאָ-קנעכטשאַפּט. אויף דעם-דאָזיקן זייטיקן פּונקט פון דער טראַדיציאָנעלער משכּילישער פּראָגראַם האָט דאָ אַקסענפעלד געבויט זיין סוזשעט און אַרומ אים אַנטוויקלט אַ ברייטע קריטישע שילדערונג פון די אָפּגעשטאַנענע אומ-שטענדן און פונעם שטייגער אין דער יידישער סביבה. צו קיין באַוואַוסט-זיניקער קריטיק פון די טאַציאָלע פּאַרהעלטענישן איז אַקסענפעלדס פּרימי-טיווער רעאַליזם ניט דערגאַנגען. אַבער אויף אַן אומיטלבאַרן, נאַאיוון אופן האָט אַקסענפעלד געפּילט די מאַסן, זייער גורל איז אים געווען נאַענט צום האַרצן, און ער האָט זיך באַמיט זיי צו העלפן דורך דעם, וואָס ער האָט זיי געוויזן די אָפּגעשטאַנענקייט און פאַרקריפּלטיקייט פון זייער לעבן.

2. די אַנטשטייאונגס-צייט פון „דאָס שטערנטיכל“

„דאָס שטערנטיכל“ איז, אַפּנים, אַנטשטאַנען ניט שפּעטער ווי אין די 20ער יאָרן פון פּאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. מעגלעך אַפּילו, אַז אין דער ערשטער העלפט פון די 20ער יאָרן. קיין פעסטע אַנווייזן פאַר אַזאַ דאַטירונג האָבן

מיר ניט, אבער באשטימטע סמנים זיינען פאראן. אקסענפעלד געדענקט דא אין דעם בוך צו גענוי פארשיידענע דעטאלן פון די יארן 1812-1813. אזוי למשל, אז די יידישע דאטע פינף טאג אין כסלו תקע"ג איז אויסגעפאלן אינעם 18טן נאוועמבער 1813. אין דעם בוך געפינט זיך אן אויספירלעכע פאפולערע פראגראמאטישע דערקלערונג פון זיין מעטאד צו קעמפן קעגן דעם חסידיום. דערין זען מיר א שטיקל אנווייז, אז דאס דאזיקע ווערק געהערט צו די ערשטע, וואס ער האט געשריבן. אין די שפטערדיקע ווערק וואלט אזא דערקלערונג ניט נייטיק געווען. אויף דעם ווייזט אפשר אויך אז דער פאקט, וואס דער שפראך-סטיל (באזונדערס דער זאצבויו) פון דעם בוך איז נאך מער פרימיטיוו, רוי, נאך ווייניקער אויסגעארבעט, איידער אין די פיעסעס. א שטיקל סימן זען מיר אויך אין דעם אומשטאנד, וואס פון אלע זיינע פראגראמאטישע ווערק האט אקסענפעלד גראד דאס אויסגעקליבן אויף צוערשט אפצודרוקן (זיין נאך-פריער אנגעשריבענער „ספר חסידים“ איז אפשר געווען צו שארף דעמאסקירנדיק). וואגיקער פון די דאזיקע סימנים זיינען די, אויף וועלכע דער היסטאריקער א. מארגאליס האט מיך אויפמערקזאם געמאכט. די גאנצע האפעדיק-אפטימיסטישע שטימונג, וואס הערשט אין דעם ווערק, לאזט זיך ניט פאראייניקן מיט דער שטימונג, וואס האט געהערשט אין די קרייזן פון די אויפקלערער נאכן יאר 1827, נאך דעם ווי ס'איז דערשינען און אויסגעפירט געווארן דער אוקאז וועגן דער רעקרוטשיגע פאר יידן. כאטש אקסענפעלד דאטירט די געשעענישן פון זיין ראמאן מיט די יארן 1812-1813, וואלט ער, ווען ער זאל שוין געווען וויסן וועגן די פאקטן פון דער רעקרוטשיגע שנינע בשעתן שרייבן, פארט זיך ערגעצוואו ארויסגעכאפט מיט א ווארט וועגן דעם, באזונדערס דארט, וואו ער דערציילט וועגן דעם ארענדאָרס זון גאפטאלקע, וואס האט זיך פרייוויליק פארווערבירט אין סאלדאטן בלויז צוליב דעם, כדי צו ווערן א באראבאנשטיק. נאכן 1827 וואלט אקסענפעלד גאר אנדערש גערעדט וועגן אזא פאקט. אקסענפעלד באטראכט אין דעם בוך די באציאונגען צווישן די יידן און די פוילישע פריצים, ווען דאס וואלט געשריבן געווארן נאכן פוילישן אויפשטאנד פון יאר 1831, וואלט אקסענפעלד ביי דער טעמע „פוילישע פריצים“ ניט אויסגעמיטן אנצורירן די איבערלעבונגען פונעם אויפשטאנד-יאר, אדער כאטש וועגן זיי צו געבן אנצוהערן. אזוינס איז אבער אינעם ווערק ניט פאראן. פון דעם אלעם דרינגען מיר, אז דאס ווערק איז אנגעשריבן געווארן יעדנפאלס ביז צום יאר 1827.

אבער כאטש אקסענפעלד באשרייבט אין דעם בוך אומשטענדן פון 1812-1813 און כאטש געשריבן איז דאס געווארן נאך שפעטער, אין די 20ער יארן, שילדערט ער דא פאקטיש דער עיקר די יידישע סביבה אין אוקראינע פון סוף 18טן יארהונדערט לויט די איינדרוקן פון זיינע קינדער-יארן. און אזוי

ווי דער שטייגער און דאָס לעבן פון די יידן אין אוקראַינע האָט זיך דעמאָלט אין משך פון יאָרצענדליקער און מער ווייניק־וואָס געביטן, קאָנען מיר אין אַקסענפעלדס „דאָס שטערנטיכל“ זען אַ שילדערונג פונעם יידישן לעבן אין אוקראַינע ניט בלויז אָנהייב 19טן יאָרהונדערט, נאָר מיט ניט ווייניקער רעכט — פונעם 18טן יאָרהונדערט בכלל. דאָס האָט אויך אַ שייכות צו דער שפראַך אַקסענפעלדס אין דעם בוך: דאָס איז די יידישע שטייגער־שפראַך פון אוקראַינע אינעם 18טן יאָרהונדערט, וואָרים נאָכן ערשטן יאָרצענדליק פונעם 19טן יאָרהונדערט איז אַקסענפעלד שוין אַוועק פונעם אוקראַינישן שטעטל און האָט שוין דאָרט קיינמאָל מער ניט דויערנדיק געלעבט. מעגלעך, אַז אַקסענ־פעלד האָט בשעת ער האָט געוואוינט אין בראַד אויפגענומען באַשטימטע עלעמענטן פונעם גאַליצישן יידיש, זיי זיינען אָבער אין זיין סטיל ווייניק אָנזעוודיק. ס'איז ניט וואַרשיינלעך, אַז זיין שפראַך־פאַרמעגן האָט זיך באַ־דייטנדיק באַרייכערט, זייט ער האָט זיך אַריבערגעקליבן קיין אָדעס, פונעם דעמאָלטיקן אָדעסער יידיש. קיין שפראַכלעכע השפעות פון דייטש אין דער פאָרם פון דייטשמעריזמען זעען מיר ניט אין אַקסענפעלדס סטיל, כאַטש ס'איז געווען פאַרשפרייט אַ מין דייטשמערישער זשאַרגאָן צווישן באַשטימטע קרייזן משכילים און אויפגעקלערטע געשעפטסלייט. באַזונדערט אין אָדעס, וואו אַקסענפעלד האָט געלעבט כמעט פיר יאָרצענדליק, הייסט דאָס, אַז אין זיינע ווערק זיינען אויך פאַרפיקסירט גרויסע פלאַסטן פון דער שפראַך פון די יידישע פּאָלקס־מאַסן אינעם 18טן יאָרהונדערט.

3. עפּאָגראַפֿישע באַשרייבערישקייט

אין זיין שאַפן בכלל און אין „דאָס שטערנטיכל“ בפרט „רעפראָדוּצירט“ אַקסענפעלד נאָקעט און פינקטלעך די ווירקלעכקייט אין דער דעמאָלטיקער יידישער סביבה, מע קאָן זאָגן, מיט אַ מין רעפּאָרטיאָרישער גענויקייט, אין דעם פרט דערנעענטערט זיך זיין פרימיטיווער רעאַליזם צו דעם סטיל, וואָס מיר רופן אָן נאַטוראַליזם. זיין נטייה צו באַשרייבן אַזעלכע פיגורן, וואָס האָבן היסטאָריש ווירקלעך עקזיסטירט, זיין שטענדיק באַטאָנען וועגן דער פּאַבול פון זיין ווערק, אַז דאָס זיינען ווירקלעכע פּאַסירונגען, זיין אַפּטער אָנווייז אויף דעם, אַז דאָס, וואָס ער שרייבט, איז אמת אין סאַמע דירעקטן זינען, דאָרף דערקלערט ווערן ניט בלויז מיט דער פרימיטיווקייט פונעם לייענער, צו וועלכן אַקסענפעלד האָט זיך געווענדט און וואָס גלייבט נאָר אין „אמתדיקע מעשיות“, אין אוממיטלבראָן פּראָסטן באַדייט פונעם וואָרט. אַקסענפעלד גע־הערט צו יענע שרייבער, וואָס זייער שעפּערישע פּאַרשטעלונג צינדט זיך אָן נאָר דעמאָלט, ווען זי קומט אין באַרירונג מיט ווירקלעך פּאַסירטע, געזעענע

אָדער געהערטע געשעענישן און פּאַקטן פון זיין צייט און וואָס ס'איז זיי פּרעמד די אויסטראַכטערישע פּאַנטאַזיע. אַ חוץ דער ליידנשאַפט צו דער מאַסקירן, אויפצוקלערן און צו דערציען, שטעלן מיר פּעסט אין זיין שאַפן אויך אַן אַנדערע ליידנשאַפט — כראַניקאַריש צו פּיקסירן די ווירקלעכקייט, זי צייט-געשיכטלעך צו באַשרייבן, אין דעם פּרט דערנענטערן זיך אַ סך ערטער אין זיינע ווערק צו דעם ליטעראַרישן זשאַנר, וואָס מיר רופן פּוב-ליציסטישע פּאַרצייכענונג, אָדער בעלעטריסטישער רעפּאַרטאַזש — צו צייט-געשיכטע. די סיבות פאַר די דאָזיקע סטיליסטישע שטריכן ליגן סיי אין דער ליידנשאַפטלעך-אַגיטאַטאַרישער אַנצילונג פון זיין שאַפן און סיי אין דער היסטאָריש-באָדינגטער פּרימיטיווקייט פון זיין רעאַליזם.

די דאָזיקע שטריכן זיינען גאַנץ אַפּט אויך אַ רעזולטאַט פונעם נאַאיוון איבערגעטריבן ראַציאָנאַליסטישן באַנעמען די געזעלשאַפטלעכע פּאַקטן. פון אַ באַנעם, וואָס וויל די געשיכטע זען נאָר אויף איצט און פאַראַויס און קאָן ניט פאַרטיפן דאָס פאַרשטענדעניש פאַר קעגנוואַרט און צוקונפּט דורך היס-טאָרישע דערקלערונגען. דעריבער האַלט זיך אַזאַ באַנעם אַזוי ציטעריק האַרט ביי דער ערד, ביי דער „אַמתדיקער פּאַסירונג“, ביים „אַמתדיקן“ פּאַקט און דעטאַל, דערמיט איז פאַרבונדן אַ באַשטימטע האַמעטנעקייט פון אַקסענ-פעלדס בילדער, די אַפּט איבערגעטריבענע שרייערישע פאַרבן, און אויך דער פּאַקט, וואָס אין זיין סאַטירישן דראַנג צו דעמאַסקירן שילדערט ער און דערקלערט אויף אַ גענוג פאַראיינפאַכטן אופן סאַציאַל-היסטאָריש זייער קאַמפּליצירטע ענינים, זיינע שילדערונגען זיינען צומאַל נאַקעט אַנטבלויזט ביז צו גראַבקיטי. אַלס בעסטע קעגנווירקונג קעגן די ראַמאַנטיש-פאַרהערלעכנ-דיקע חסידישע סיפורי-מעשיות האַלט אַקסענפעלד דאָס גענויע, פּינקטלעכע דעטאַלישע באַשרייבן די ווירקלעכקייט, דערין זעט ער דאָס ווירקזאַמסטע קאַמף-מיטל קעגן פינצטערניש און אַפּגעשטאַנענקייט. אַבער דעטאַלישע גע-נויקייט אָן דער פאַרטיפונג דורך אַ היסטאָרישן באַנעם פירט צומאַל, ערשטנס, צו אויסערלעכקייט אינעם באַשרייבן און צווייטנס — טאַקע אויך צו גוזמות, דורך בלוזן אַנוואַלגען פון אויסערלעכע דעטאַלן, אַפילו ווען מע „באַ-שרייבט“ אַלץ און יעדערן „מיט אַלע פיטשעווקעס“ און אַפילו ווען מע באַגלייט דאָס מיט פּובליציסטיש-דערקלערנדיקע באַטראַכטונגען, האָט ניט געקאַנט פּולקום דערגרייכט ווערן דאָס, וואָס אַקסענפעלד האָט געוואָלט: געבן אַ שפּיגל פון דער קעגנוואַרט, אין וועלכן די ליענער זאָלן זיך און זייער סביבה זען ווירקלעך אַזוי, ווי זיי זיינען. דערצו וואָלט נייטיק געווען אַ טיפּערער באַנעם פון דער ווירקלעכקייט, איידער אַקסענפעלד האָט אים פאַרמאַגט.

אַבער די דאָזיקע קינסטלערישע חסרונות קאַנען ניט פאַרשטעלן דעם גרויסן ווערט, וואָס אַקסענפעלדס פּינקטלעכע און זאַכלעכע פאַרשרייבונגען

האַבן אַלס דאָקומענטאַרישע מאַטעריאַלן, כדי זיך באַקענען מיט דעם לעבן און שטייגער פֿון יענער צייט — אויב מע נעמט אַראָפּ אויף אַ פֿאַרשטאַנדיקן אופן די גוזמא. ער האָט ניט געקאָנט געבן קיין טיפּע סינטעטישע בילדער, ער האָט זיך שטרענג געהאַלטן ביים דעטאַל. אָבער מיר האָבן דאָ אין אַקסענ-פעלדס ווערק צום ערשטן מאל באַקומען אַן אויסערגעוויינלעך רייכן היסטאָרישן מאַטעריאַל וועגן דעם אינעווייניקסטן לעבן און דעם אינטימסטן שטייגער פֿון יענער צייט, געוויסנהאַפטיק באַשריבן, מיט פעדאַנטישער, כמעט וויסנשאַפֿטלעכער אויספירלעכקייט, און ניט געשאַנעוועט קיינעם. שפעטער באַקומען מיר אַן ענלעך רייכן מאַטעריאַל ביי לינעצקין און אין די גרויסע קינסטלערישע ווערק מענדעלעס. אָבער אַקסענפעלד שילדערט דעם אַכצנטן יאָרהונדערט (און צום טייל אויך דעם אָנהייב 19טן יאָרהונדערט), לינעצקי און מענדעלע — דעם ניינצנטן. אַקסענפעלד האָט אין דעם פרט געשאַפֿן די טראַדיציע פֿאַר דיקן, פֿאַר לינעצקין און, אין אַ געוויסער מאָס, אַפילו פֿאַר מענדעלען אויך.

באַזונדערס וויכטיק זיינען אַקסענפעלדס ווערק אַלס מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון דער חסידישער סעקטע — און דאָס באַטייט אַ היפש קאַפיטל צו דער געשיכטע פֿון די יידן אין אוקראַינע אין יענער צייט. וועגן דעם חסידיות זיינען פֿאַראַן פֿאַרשיידענערליי היסטאָרישע מאַטעריאַלן: יורידיש-אַדמיניסטראַטיווע מלוכהשע דאָקומענטן; פֿאַנעגירישע, ראַמאַנטיש-פֿאַנטאַסטישע חסידישע מעשיות; קעגנערישע אַרויסטרעטונגען, פֿלוגבלעטלעך און פֿאַמפלעטן מצד די אַרטאָדאָקסישע מתנגדים און פּובליציסטישע סאַטירעס, פֿאַמפלעטן, פֿאַראַדיעס פֿון די משכילים. קינסטלערישע מער אָדער ווייניקער אַביעקטיווע באַשרייבונגען וועגן דעם אינעווייניקסטן לעבן און שטייגער פֿון די חסידישע מאַסן זיינען 19 יענער צייט פֿאַראַן זייער ווייניק, אַמאָל בלויז איינצלע שורות ביי ניטידישע שרייבערס, וואָס זיינען מיט דעם דאָזיקן לעבן געווען זייער ווייניק באַקאַנט. שלמה מיימאַן דערציילט אין זיין אויטאָ-ביאָגראַפֿיע עטלעכע אינטערעסאַנטע שטייגער-מאַמענטן פֿונעם חסידיות אינעם 18טן יאָרהונדערט. אָבער טאַקע נאָר עטלעכע שטייגערשע שטריכן. דער עיקר אָבער באַהאַנדלט ער מאַמענטן פֿון דער חסידישער טעאָריע. אויס-פירלעכע מאַטעריאַלן גיט גאַטלאָבער אין זיינע מעמואַרן, זיי שטאַמען אָבער פֿון אַ שפּעטערדיקער צייט. י. פּערל אין זיין „מגלה טמירין“ גיט אויסגע-צייכנטע סאַטירישע באַשרייבונגען פֿונעם חסידישן לעבן, אָבער דער זשאַנר פֿון בריוו-פֿאַראַדיעס האָט באַגרענעצט די פרייע אַנטוויקלונג אינעם דערציילן. אין אַקסענפעלדס ווערק פֿאַרמאָגן מיר דעם רייכסטן קוואַל אויף זיך צו באַ-קענען מיטן אינטימ-אינעווייניקסטן לעבן פֿון די חסידישע מאַסן און מיט די שטיק פֿון די רביים „הינטער די קוליסן“ — אין 18טן און אָנהייב 19טן יאָר-

הונדערט, געשריבן פון אַ מענטשן, וואָס איז אין דער דאָזיקער סביבה אויס-
געוואַקסן און וואָס איז געווען אויסגעקאַכט אין איר שטייגער. מיר קאַנען
פון זיינע ניכטערע זשאַנר-בילדער שעפן שטרענגע ווערטפולע קאַרעקטיוון
צו די ראַמאַנטישע אידעאָליזירונגען פון פאַרשיידענע „קאַנאַנישע“ קוואַלן.

* * *

די דירעקטע ליטעראַרישע קוואַלן, פון וועלכע אַקסענפעלדס פראָזע איז
באַווירקט געוואָרן, דאַרפן מיר זוכן ניט הויפטזאַכלעך אין דער איראָפּיאישער
קלאַסישער טראַדיציע. די ליטעראַרישע ווירקונגען אויף אַקסענפעלדס פראָזע
שטאַמען דער עיקר פון באַשטימטע צווייט- און דריט-ראַנגיקע רוסישע
שטייגער-שילדערער און זשאַנר-שרייבער, ווי למשל נאַרעזשני א. א. מיר
קאַנען אויך מיט אַ באַשטימטער וואַרשיינלעכקייט פעסטשטעלן ווירקונגען,
וואָס שטאַמען דירעקט צי אומדירעקט פון אַזעלכע מער באַדייטנדיקע שטייגער-
שילדערער, ווי וועלטמאַן א. א. אַקסענפעלדס דראַמאַטיש שאַפן איז באַווירקט
פון דער קאַצעבור-שול. אויב עטינגער גייט אין זיין שאַפן נאָך איראָפּיאישע
קלאַסישע טראַדיציעס (מאַליער, לאַפּאַנטען, לעסינג, שילער א. א.), וואָס
ווערן ביי אים קאַמבינירט מיט שטריכן פון זשאַנרישער שטייגער-רישקייט, האָט
אַקסענפעלד פאַר זיין פראָזע געלאָזט אין אַ זייט די איראָפּיאישע קלאַסישע
טראַדיציעס, כאַטש ער איז אָן ספק געווען באַקאַנט מיט די ווערק פון באַ-
שטימטע דייטשע קלאַסיקער.* קיין ווירקונגען פון די רוסישע קלאַסיקער, פון
פאַנאָזיוו, גריבאָיעדאָוו, גאַגאַל א. א., וועלן מיר אין זיינע ווערק אויך ניט
געפינען, כאַטש ער האָט זייערע ווערק מן-הסתם געקענט. ער האָט זיך
געהאַלטן ביי פיל פראַסעטערע, פרימיטיווערע ליטעראַרישע מוסטערן.

וואָס שייך דער אויסערגעוויינלעכער עטנאָגראַפּישקייט פון זיין דעראַזייל-
סטיל, דאַרף מען רעכענען, אַז דאָס איז דער עיקר אַ רעזולטאַט פון דער
פרימיטיוויקייט פון זיין רעאַליזם גופא. אויך אין דער רוסישער פראָזע פון
דער ערשטער העלפט יאַרהונדערט איז פאַראַן אַ סך שטריכן פון עטנאָגראַפּיש-
קייט, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט דער טענדענץ צו קריטיקירן די געזעלשאַפט,
אַבער ווייט ניט אין אַזאַ איבערגעטריבענער מאַס, ווי ביי אַקסענפעלדן, ווייט

* אַפילו ווען די אומזיכערע ידיעות, וואָס לעאָ ווינער ברענגט, ווי מיר האָבן
שוין אויבן געזאָגט, וועגן זשאַן פּאַלס ווירקונגען אויף אַקסענפעלדן, וואָלטן געווען
סאַלידער, וואָלט מען פאַרם געקאַנט רעדן העכסטנס וועגן „ווירקונגען“ אין אַ זייער
אַלגעמיינעם זינען, וועגן ווירקונגען אויף אַקסענפעלדס בילדונג, געשמאַק א. אַז. וו.
די כאַראַקטעריסטישע שטריכן פון זשאַן פּאַלס סטיל וועלן מיר אין אַקסענפעלדס
ווערק, אין זייער גאַנצן כאַראַקטער און סטיל ניט געפינען (גיכער ביי מענדעלען!).
זשאַן פּאַלס ראַמאַנטישער באַרעדעוודיק-רעפּלעקסירנדיקער „אַרנאַמענטאַלער“ נוסח
און אויך זיין לעבנס-באַנעם זיינען ווייט און פּרעמד פון אַקסענפעלדס שאַפן.

ניט אין אזא פעדאנטישער אויספירלעכקייט און פרימיטיווער אנטבליוזטקייט. ביי אקסענפעלדן איז אַ חוץ דעם ווילן צו דעמאָסטירן געווען אויך דאָס שטאַרקע באַדערפעניש היסטאָריש-כראָניקאָריש צו פיקסירן דעם שטייגער, וועגן וועלכן ער האָט געהאַט די פעסטע איבערצייגונג, אָו ער וועט און מוז אינגיכן אָפגיין און פאַרשווינדן. ער האָט געהאַט דאָס באַדערפעניש ניט בלויז פון געזעלשאַפּט-קריטיק, נאָר אויך פון אַ צייט-היסטאָריקער, צו פאַרצייכענען דעם אָפגייענדיקן לעבנשטייגער פאַר די קומענדיקע דורות וועגן. און גראַד דאָס דאָזיקע שטרעבן מאַכט פאַר אונדז אַזוי משיקאָוע זיינע ווערק. אַז מיר עפענען זיינס אַ בוך, האָבן מיר שטענדיק דעם איינדרוק, ווי סע וואָלט זיך פאַר אונדז געעפנט אַ פענצטער אין אַ יידישער שטוב אין אוקראַינע פון צוריק מיט הונדערט, הונדערט פופציק יאָר.

4. דער שפראך-סטיל פון אקסענפעלדס פראזע

פאַר דער געשיכטע פון דער נייער יידישער ליטעראַטור איז כאַראַקטעריסטיש, אַז באלד פון אירע אָנהייבן אָן אין די מזרח-אייראָפּיאישע לענדער איז זי געווען אויסגעשפראַכן רעאָליסטיש און שטייגער-באַשרייבעריש מיט אַ געזעלשאַפּט-קריטישער אַנצילונג. — אין קעגנזאַץ צו דער העבריאיִשער ליטעראַטור, וואָס איז זייט דעם מיטלאַלטער ביז אין גיינצנטן יאָרהונדערט אָריין, ביז צו די זעכציקער יאָרן געווען שטאַרק ראַמאַנטיש באַפאַרבט אַדער זי האָט זיך אָריענטירט אויף קלאַסיציסטישע טראַדיציעס. די זעלבע סיבות, וואָס האָבן אַרויסגערופן די אַנטשטייאונג פון דער נייער יידישער ליטעראַטור אין דער שפראַך פון די יידישע פּאָלקס-מאַסן, האָבן אויך באַזינגט איר רעאָליסטישן סטיל.

אין דער יידישער ליטעראַטור האָבן זיך אין פאַרלוף פון איר אַנט-וויקלונג אָפגעשפיגלט די פאַרשיידנסטע קלאַסן-טענדענצן. ס'איז אָבער אַ פאַקט, אַז פונקט אַזוי ווי אַלע נאַציאָנאַלע ליטעראַטורן אין פעריאָד פון אַנט-שטייאונג און אָנהייב, איז דעמאָלט אויך איר פאַרבינדונג מיט די פּאָלקס-מאַסן און מיט דער פּאָלקסטימלעכקייט געווען באַזונדערס דייטלעך. ס'איז אַ פאַקט, אַז צו יענער צייט האָט די יידישע ליטעראַטור, ניט געקוקט אויף קלענערע און גרעסערע קלאַסן-ווירקונגען פון פאַרשיידנסטן מין, געהאַט אַ גענוג אויס-געשפראַכענעם המונישן כאַראַקטער. ס'איז דעריבער ניט קיין חידוש, וואָס זי קניפט דעמאָלט אָן — באַוואוסטזיניק צי ניט — ביי די טראַדיציעס, וואָס גייען דירעקט און אומדירעקט, אָפט טאַקע דורך זייער געדריידלטע וועגן, פונעם פרייאַקן פּאָלקסטימלעכן, שטייגערשן רעאַליזם, ווי ער איז געקומען צום אויסדרוק אינעם אַזוי-גערופענעם שעלמען-ראַמאַן (אינעם אַנאַנימען „לאַזאַ-

ריליאַ פונעם ברעג טאַרמעס, אין די ווערק פון עספינעל, סקאַראַן, לעסאַזש, גרימעלס האַווען א. א., און אין רוסלאַנד: אין די ווערק פון פאַרשיידענע פּאַלקסטימלעכע שרייבער און אויך פון וועלטמאַן, נאַריעזשני א. א.). ס'איז ניט קיין צופאַל, וואָס אַקסענפעלד האָט אַנגעשריבן אַ ווערק: „דער ייִדישער זשיל-בלאַז“, אויך „דאָס שטערנטיכל“ פאַרמאַגט זייער אַ סך וועזנטלעכע שטריכן פונעם אַזוי-גערופענעם שעלמען-ראַמאַן. דער פּרייאַקער פּרימי-טיווער רעאַליזם שטרייכט אומעטום אונטער אויך אין איראַפּע זיין אַריענ-טאַציע אויף די פּאַלקס-מאַסן, רייסט אומעטום באַוואוסטזיניק איין מיט די איינגעשטעלטע קלאַסיציסטישע געזעצן, רעדט אַזוי, ווי עס ליגט זיך אויף דער צונג, שטרעבט צו פּראַסטקייט און נאַטירלעכקייט, צום פּאַלקס-וואַרט, צום פּאַלקסטימלעכן בילד, צו פאַרשיידענערליי פּאַלקסטימלעכע פאַרמען. ביי אַזאַ פּרייאַקן רעאַליסט, ווי אַקסענפעלד, זיינען די אַלע איינגשאַפּטן געווען נאָך דייטלעכער און אַפילו צומאַל רוי איבערגעטריבן, ווייל ער האָט אין דער ייִדישער ליטעראַטור ניט געהאַט גובר צו זיין איינגעשטעלטע קלאַסיציסטישע טראַדיציעס. וויפיל סע זאַל צומאַל ניט זיין אין די ווערק פונעם פּרייאַקן רעאַליזם גוטמוטיקער שפּאַט איבערן עטנאָגראַפישן שטייגער פון די פּאַלקס-מאַסן און אַפילו איבער זייער אופן רעדן און איבער דעם גאַנצן פּאַלקלאַר, — זיינען זיי געוויינלעך פאַרט לויט זייער גאַנצן כאַראַקטער מער אַדער ווייניקער נאַענט צום פּאַלקלאַרישן שאַפּן. דאָס אייגענע קאָן מען זאָגן וועגן אַקסענפעלדס ווערק. וויפיל ער זאַל ניט שפּעטן איבער דער אַפּגעשטאַנענקייט פון דער שטעטלידיקער באַפעלקערונג, איבער איר שטייגער, איר אופן טראַכטן און רעדן, דערנענטערט אָבער זיינע ווערק די טיף פּאַלקסטימלעכע אַנצילונג, דער פּראַסטער, קרעפטיקער, אוממיטל באַרער, ניט-געקינצלטער דערצייל-און ריידי-סטיל, דער מונטערער טאַן, די געזונטע נאַאיווקייט — צום פּאַלק-לאַרישן שאַפּן. גאַנץ אַפּט זיינען זיינע ווערק גופא אַ מיין שטיק פּאַלקלאַר, מעשיות, פאַרשריבענע פון אַ פּאַלקס-מענטש. אַקסענפעלד שילדערט אין זיינע ווערק אַן אומגעוויינלעכע טרויעריקע קעגנוואַרט: דאָס פאַרקריפּלע לעבן פון האַלב-לייבאייגענע מאַסן אונטער דער הערשאַפּט פון די באַרבאַרישע רוסישע זעלבסטהערשער. און פאַרט פאַרלאַזט אים אינערגעץ ניט אַ טיפע, אַפּט נאַאיווע פאַרגלייבטקייט אין דער פּראַגרעסיווער אַנטוויקלונג פון דער געשיכטע. זיין שאַפּן איז דורכגעדרונגען מיט לעבנספּרייד, מיט אַ געזונטן אַפּטימיזם, מיט גרויסע האַפענונגען אויף דער צוקונפּט.

אַקסענפעלדס שפּראַך-סטיל איז גענוג רוי אין „דאָס שטערנטיכל“, אַפילו נאָך מער ווי אין די פּיעסעס. באַזונדערס רוי איז ביי אים דער זאַצ-בוי. ס'טרעפט זיך צומאַל אַז ער הייבט אַן אַ זאַץ און פאַרענדיקט אים ניט. פאַרגעסט ביים סוף פונעם זאַץ דעם אַנהייב, פּלאַנטערט דעם סוביעקט מיטן

אביעקט. אזעלכע ווילדע זאצן, ווי: „דעם גרויסן עושר ר' גבריאל גיטעלעס (זי האָט מען גערופן גיטעלע ר' גבריאלס, און אים — גבריאל גיטעלעס, ווייל ער איז אַן אויפגעקומענער עושר, האָט ער ניט קיין טאַטע־מאַמע, און ניט קיין שווער־שוויגער, צו הייסן נאָך עמעצן פון זיי), — ווייל זיינוועלע האָט מיט אהרן שמש אָפגעשמועסט, מע זאָל ביי אים, ביי גבריאל גיטעלעס, איינלייגן דעם נדן זעקס הונדערט רענדלעך, — האָט אים ר' טוביה אליין אויך געבראַכט אָהער צו די תנאים.“ (דאָס שטערנטיכל“, מאַסקווע, 1938, ז"ז 76—78). — זיינען אין זיינע ווערק ניט קיין זעלטנהייט. ער רעפראָדוצירט דעם נאַטירלעכן רייד־שטראַם און לייגט ווייניק אַכט אויף זיין ליטעראַריש־קינסטלערישער באַארבעטונג. אין אַ באַשטימטן זינען קאָן מען זיינע ווערק, באַזונדערס זיין פראָזע, באַטראַכטן ווי אוממיטלבאַרע פאַרשרייבונגען פונעם פאַלקס־מױל. און גראַד דעריבער זיינען זיינע ווערק זייער אַ רייכער קוואַל פאַר דער געשיכטע פון דער יידישער מאַסן־שפראַך אין 18טן, אָנהייב 19טן יאָרהונדערט. ער האָט פינקטלעך פאַרפיקסירט דעם דעמאָלטיקן שפראַך־נוסח פון פאַרשיידענע שיכטן אין דער יידישער באַפעלקערונג.

דאָס אַלטע מערב־איראָפּיאישע יידיש־טייטש האָט שוין זייט יאָר־הונדערטער פאַרמאָגט ליטעראַריש־אויסגעאַרבעטע שפראַכלעכע קאַנאָנס. אינעם מזרח־איראָפּיאישן נייעם יידיש זיינען ליטעראַטור־שפראַכלעכע טראַדיציעס געווען נאָר אויפן געביט פון דער רעליגיעזער און מוסר־ליטעראַטור, וואָס האָט פון דער לעבעדיקער ווירקלעכקייט אַריינגענומען אינעם קרייז פון איר אויפמערקזאַמקייט אַ שמאַל־באַגרענעצטן און אַרעמען מאַטעריאַל, און וואָס איז אַ חוץ אַלעם געווען געפענטעט פון די אַלטע יידיש־טייטשע טראַדיציעס און האָט זיך דעריבער געהאַלטן ווייט פון דער לעבעדיקער רייד־שפראַך. די וואַכעדיקע לעבעדיקע נייע יידישע שפראַך פונעם פאַלק איז אין קונסט־ווערק ביז דעמאָלט נאָך ניט געווען פאַרשריבן, וועגן טראַדיציעס פון קינסטלערישער שפראַך האָט דעמאָלט בכלל ניט געקאָנט זיין קיין רייד. אזעלכע טראַדיציעס האָט דער ערשטער געפרואווט שאַפן עטינגער. אַקסענ־פעלד האָט דער ערשטער רייך און אויספירלעך אין דער יידישער ליטעראַטור פאַרפיקסירט די נאַטירלעכע רייד־שפראַך פון זיין צייט און קאַנט. ס'זעט ניט ריכטיק זיין צו זאָגן, אַז אַקסענפעלד האָט בכלל ניט געלייגט קיין שום אַכט אויף דער ליטעראַריש־קינסטלערישער דיסציפלינירונג פון זיין שפראַך־מאַטעריאַל. באַשטימטע אָנשטרענגונגען אין דעם פרט קאָנען מיר ביי אים יאָ פעסטשטעלן, אָבער די אָנשטרענגונגען און זייער רעזולטאַט זיינען געווען קליינע, באַזונדערס אויב מע פאַרגלייכט זיי מיט די גאָר באַדייטנדיקע שפראַך־סטיליסטישע אויפטוען עטינגערס. די אויפגאַבע סטיליסטיש שטרענג דורכ־צואַרבעטן זיין שפראַך־מאַטעריאַל איז געווען פרעמד צו אַקסענפעלדס

נאָאיווער פאַרשטעלונג וועגן דער אמתדיקייט ביים קינסטלערישן אָפּשפּיגלען די ווירקלעכקייט, צו זיין נאַטוראַליסטיש־פּרימיטיוון רעאַליזם, וויל סיי דער עולם, צו וועלכן ער האָט זיך געווענדט, און סיי ער גופא זיינען נאָך ניט געווען דערצו צוגעגרייט. ווען ער פאַרכלינעט זיך מיט דער שפּע פון זיין שטאַף, מיט דער מענגע פאַקטן, וואָס ער וויל דערציילן, אויפגערעגט פון דעם שטרעבן אומעטום צו באַלערן און אויפצוקלערן, קומט אים ניט צו הילף די אַרדנענדיקע קראַפט פון דער ליטעראַריש־אויסגעאַרבעטער שפּראַך־פּאַרם, פאַרלירט ער אָפּט ביים בויען אַ זאַץ דעם גראַמאַטיקאַלישן פּאָדעם, הייבט ער אָן אַ נייעם זאַץ, איידער ס'איז פאַרענדיקט דער ערשטער, וואַלערט ער אָן בייזאַצן און שטעלט זיי ניט אויס אין אַ פאַרענדיקטן זאַצבוי. אָבער ווי ווייניק ליטעראַריש, ווי ווייניק קינסטלעריש געפורעמט אַקסענפעלדס שפּראַך זאל ניט זיין, פּאַרמאַגן אָבער זיינע ניט־געוהובליעוועטע זאַצן און אייגנאַרטיקן גרויסן חן, וואָס שטאַמט פון זייער נאַטירלעכקייט און פּאַלקסטימלעכקייט.

5. „נאָך צוויי האָזן“

די נאָוועלע „נאָך צוויי האָזן“ האָט אַקסענפעלד אָנגעשריבן, אָפּנים, אין סוף 50ער אָדער אָנהייב 60ער יאָרן. צווישן „דאָס שטערנטיכל“ און דער דאָזיקער נאָוועלע זיינען פאַרביי ווייניקסטנס דריי יאָרצענדליק, אויב ניט פיר. דאָ ווערט שוין געשילדערט אַן אַנדער צייט און גאָר אַנדערע פאַרהעלטענישן. ניט דאָס פּאָדאָליער שטעטל אין 18טן אָנהייב 19טן יאָרהונדערט, נאָר די אייגנאַרטיקע פאַרשוניגען, וואָס זיינען אַנטשטאַנען אויפן באַדן פון דער נייער קאָפיטאַליסטישער שטאַט אָדעס, וועלכע איז צו יענער צייט אויסגעוואַקסן אין אַ מאַדערנעם, רייכן צענטער פון עקספּאָרט און אימפּאָרט און וואוהין ס'האַבן געהאַלטן אין איין אַרײַנוואַנדערן יידן, פאַרמגעלעכע און אַרעמע, פון די פאַרשיידנסטע קאַנטן אין רוסלאַנד און אָפּילו פון עסטרייכישן גאַליציע (באַזונדערס פון בראַד). די אַטמאָספּער אין אָדעס איז אין יענע יאָרן געווען אַ „גרינדערישע“, אַרום די גרויסע עקספּאָרט־געשעפטן, אַרום דער בירושע האַבן זיך שוין אָנגעהויבן צו באַווייזן יענע אייגנאַרטיקע געשטאַלטן פון ספּעקולאַנטן און פּראָזשעקטאָרן, נאָאיווע און שווינדלערישע, וואָס האַבן סוף נייצנטן יאָרהונדערט דערגרייכט זייער פּולע צעבליאונג און וואָס שלום־עליכם האָט זיי אַזוי מייסטעריש געשילדערט. דאָס ווען און דער כאַראַקטער פון די איינגעוואַנדערטע שטעטלדיקע גבירים, לופט־מענטשן און קליינ־קרעמערס האָט דאָ גיך דורכגעמאַכט אַ מערקווירדיקע מעטאַמאָרפּאָזע. דער שטעטלדיקער ייד האָט דאָ געוויינלעך גענוג גיך אַראָפּגעוואָרפן דעם שטעטל־דיקן הילדן, די משונהדיקע יידישע קליידער און זיך אויסערלעך פאַרשאַפּט

אן "איראפייאיש" אויסזען, אפט אפילו אויף א קאמיש-איבערגעטרעבענעם אופן. דער אלטער פאטריארכאלישער שטייגער איז פארביטן געווארן מיט א נייעם, באַלעבאטיש-קרעמערישן פון אן אייגנאטיקן שניט. די שטעטלדיקע אומבאהאלפנקייט האָט זיך אין די סוחרישע שיכטן פארוואַנדלט אין אַ גרויס-שטאַטישער געניטער פלינקייט און צופאַסונג-פייאיקייט; די פינצטערע, אָבער נאָאיווע פרומקייט — אין געניסערישער וואוילערישקייט אָדער אין אויס-געשפראַכענער צביעות פון יענעם מין, וואָס ביי די "רעפאָרמירטע" כאָר-שול-יידן און ביי דעם אַ סך שפעטער-אויפגעקומענעם טיפּ, פראַנקפורטער אַרטאָדאָקסן. די שטעטלדיקע השגות וועגן מאָראַל און זיטן זיינען גיך פאַר-שוואַנדן און ס'זיינען אויפגעקומען נייע, אַנטשפּרעכנדיקע צו דער הערשנ-דיקער געשעפטלעך-ספעקולאַטישער און פאַרוועניואישער אַטמאָספּער. באַלעבאטיש-גובליזישע באַגריענעצטיקייט האָט זיך מערקווירדיק אויסגעמישט מיט שטריכן פון צינישער "פרייזיקייט". אין דער אַטמאָספּער פון רייכקייט און וואוילשטאַנד, פון טומל און גרינדערישער ספעקולאַציע, האָבנדיק פאַר די אויגן ניט ווייניק פאַלן פון גיך רייד-ווערן, האָבן דאָ אויך ברייטערע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג אָנגעהויבן צו גלייבן אין אַ גליקלעכער נאָענטער צוקונפט. אין די פרייערע פאַרהעלטענישן, וואָס האָבן געהערשט אין דער דאָזיקער נייער האַנדל-שטאַט, איז אויך מעגלעך געוואָרן אַ לעבע-דיקערע טעטיקייט פון די פאַרשידענע יידישע געזעלשאַפטלעכע אינסטי-טוציעס און פאַראייניקונגען. פון דער אַנדערער זייט ווידער, האָט דאָ דאָס בילדונגס-וועזן איבער אַ ריי ספעציפישע און גינסטיקע באַדינגונגען באַקומען גרעסערע אַנטוויקלונגס-מעגלעכקייטן, איידער אין די איבעריקע קאַנטן פונעם דעמאָליטקן רוסלאַנד, פונקט אזוי ווי דער בילדונגס-ניוואָ און די שטייגערישע וועלט-קענטעניש איז ביים אַזעסער ייד געווען אומפאַרגלייכלעך העכער, איידער ביים שטעטלדיקן יידישן איינוואוינער. דאָ זיינען אויך אַנטשטאַנען היפשע קרייזן יידישע אינטעליגענץ, צו וועלכער סע האָט געהערט אַקסענפעלד אַליין און שפעטער אַ גאַנצע ריי באַדייטנדיקע יידישע שרייבער, ווי לינעצקי, מענדעלע א. אַ.

די דאָזיקע פאַרהעלטענישן אין אָדעס, וואָס האָבן אין די 50ער יאָרן שוין באַקומען גענוג אויסגעשפראַכענע קאַנטורן, האָט דאָס אַקסענפעלד גע-פראוואוּט שילדערן אין זיין נאָוועלע "נאָך צוויי האָזן". מיר זעען דאָ געשילדערט די ערשטע שפראַצונגען פון די שלום-עליכמשע געשטאַלטן. אין דער דאָזיקער נאָוועלע זעען מיר עפעס אַזוינס, ווי אַ ווערק פון אַ פרימיטיוון שלום-עליכם — פאַר שלום-עליכמען. אַקסענפעלדס ווערק זיינען בכלל דורכגעדרונגען מיט הומאַריסטישע שטריכן, אָבער אין די פריערדיקע ווערק הערט זיך פאַרט דיטלעכער דער סאַטירישער גרונט-טאָן, די סאַטירישע טענדענץ. ניט אַזוי

ווייט די קאָמיק, ווי דער חוּזק. אין דער דאָזיקער נאָוועלע האָבן מיר אַ טיפישע הומאַרעסקע, געבויט לויט אַ וואַדעוויילישער אינטריגע. אגב, זעען מיר דאָ דייטלעכער, איידער אין די איבעריקע ווערק, שטריכן פונעם פעליע-טאָן און פון דער פאַרצייכענונג. מעגלעך, אַז דאָס האָט זיך אַזוי באַקומען ערשט אין דער איבערזעצונג פון יידיש אויף רוסיש — און די דאָזיקע רוסישע איבערזעצונג, אין וועלכער ס'האָט זיך אָפּגעהיט אַקסענפעלדס נאָוועלע, איז — איידל גערעדט — זייער אַ מיטלמעסיקע. מעגלעך, אַז דער רוסישער איבערזעצער האָט אַ סך פון אַקסענפעלדס אייגנאַרטיקן דערצייל-נוסח צוליב דער שוועריקייט דאָס איבערצוזעצן — פשוט אַרויסגעוואַרפן און אַזוי אַרום דעם סטיל פאַרפּראָסטערט. דער דערצייל-נוסח אונטערשיידט זיך דאָ טאַקע גענוג שטאַרק פון דעם, וואָס מיר זעען אין אַלע איבעריקע ווערק אַקסענ-פעלדס. ס'איז אָבער אויך ניט אויסגעשלאָסן, אַז אַקסענפעלד אַלײן האָט זיך אויף דער עלטער געפרוּאוּט אַנצושרייבן די נאָוועלע אויף רוסיש, אַז דער רוסישער טעקסט איז ניט קיין איבערזעצונג. נאָר אַקסענפעלדס אַריגינאַל. דאָס אָפּווייכן פון זיין געוויינלעכן דערצייל-סטיל קאָן דאָן דערקלערט ווערן מיט די שוועריקייטן, וואָס האָבן זיך געשטעלט פאַרן אַלטן יידישן שרייבער, ווען ער האָט זיך גענומען שרייבן אין דער שפּראַך, צו וועלכער ער איז אין זיין קינסטלערישן שאַפן ניט געווען צוגעוואוינט.

אָבער ווי עס זאָל ניט זיין, געפינען מיר דאָ אין דער נאָוועלע וויציקע שילדערונגען פון די פאַרשיידענע טיפן סוחרישע באַלעבאַטיים. מיט אַן איראַניע, אַ ביסל אַ גראַבלעכער, ווערט באַשריבן די „פּילאַסאַפּיע“ פונעם סוחר כאַפּערלאַפּ, וואָס באַשטייט דערין, אַז יעדער מענטש מוז גנבענען, און אויב ער האָט נאָך ניט געגנבעט און גנבעט ניט, וועט ער מן-הסתם שפעטער גנבענען. און אויב אַ מענטש פירט זיך צופיל ערלעך, איז ער נאָך מער פאַרדעכטיק, ווי יעדער אַנדערער. ביים דערציילן וועגן סאַרקיס ניט-געלונגענעם פּרוּאוּו צו טאָן אַ שידוך מיט אַ רייכער כּלה שילדערט אַקסענ-פעלד דעם געוויסנלאָזן ספּעקולאַנט, שווינדלער און צבועק, וואָס איז אין איינעם פון זיינע שווינדלערישע שטיק דורכגעפאַלן, וואָס וועט זיך אָבער פּריער אָדער שפעטער מן-הסתם פאַרט דערשלאָגן צו זיין ציל, צו ווערן אַ רייכער, אַנגעזעענער אַדעסער באַלעבאַס. אַקסענפעלד איראַניזירט סיי פון דער כּלומרשטער פּיליסטערישער „אויפגעקלערטקייט“ סאַרקיס און פון דער משפּחה שמאַטקין און סיי פון דער „ניימאַדישער“ צבאָקישער פּרוּמקייט פון דער משפּחה קוימען, אַ פּרוּמקייט פון דעם מין, ווי ביי די שפעטערדיקע פּראַנקפורטער אַרטאָדאָקסן: אי צו גאָט, אי צו ליי, אי תורה, אי סחורה. ער איראַניזירט איבער זייער גאַנצן שטייגער. דער פיגור פונעם אַדעסער זשוליק סאַרקין שטעלט אַקסענפעלד אַנטקעגן די לעבנס-באַשרייבונג פון זיין

נאָאיוון אַרעמען פּאָטער אינעם שטעטל — צוליב קאָנטראַסט. די נאָוועלע איז גענוג פּרימיטיוו. זי איז אַבער אינטערעסאַנט אַלס אַ זשאַנר־בילד פון דער דעמאָלטיקער אַדעסער באַלעבאַטישער סביבה און אַלס אַ באַשטעטיקונג פאַר דער באַהויפּטונג, אַז געוויסע שלום־עליכמשע מאַטיוון זיינען נאָך לאַנג פאַר שלום־עליכמען באַמערקט געוואָרן פון איינצלנע זיינע פאַרגייערס אין דער יידישער ליטעראַטור.

מאָסקווע, 1936.

שלמה עטינגער

זיין אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור

(ביבליאָגראַפישער און ליטעראַטור-היסטאָרישער עטיוד)

1. אַ פּיליסטערישע באַלויכטונג פון עטינגערס ווערק

די ליטעראַטור-געשיכטע האָט עטינגערס ווערק, וואָס זיינען אַן אינײַנזעם טערעסאַנטער ווערטפולער אַרײַענטיר-פונקט ביים אויספאַרשן די יידישע ליטעראַטור אין דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט, ניט געקאַנט דער-לערנען און אַפּשאַצן, פּינקטלעך באַשטימען זייער באַדייט און זייער השפּעה, אַזוי לאַנג עס איז ניט געווען די עלעמענטאַרסטע פּאַר-הנחה פאַר אַזאַ אַרבעט — צוטריטלעכע, ד. ה. געדרוקטע טעקסטן פון אַלע זיינע ווערק. עטינגערס ווערק זיינען געווען אַ מין ליטעראַטור-געשיכטלעכע לעגענדע. די אַלטע אויס-גאַבעס פון עטינגערס שאַפונגען זיינען שוין לאַנג ביבליאָגראַפישע זעלטנקייטן און אַפילו — אוניקאַ. ידיעות וועגן זיי האָט געוויינלעך איין קריטיקער איבערגעשריבן ביים צווייטן ניט-געזעענערהייט. אַפּגערעדט פונעם גרויסן שאַדן פאַרן ליינער, וואָס האָט זיך ניט געקאַנט באַקענען מיטן שאַפן פון דעם באַדייטנדיקן קינסטלער און סטיליסט אינעם ביז-מענדעלע-פּעריאָד, איז אויך דעם פאַרשער ניט מעגלעך געווען צו באַקומען אַ ריכטיקן באַגריף וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין יענער צייט. די אויסגאַבע פון אַלע שריפטן עטינגערס, וואָס איז דערשינען אין ווילנע,* איז צונויפגעזאַמלט מיט אַ סך פּלייס. אין דער אויסגאַבע גייען אַריין „סערקעלע“, דראַמאַטישע פּראַגמענטן, אַלע לידער, משלים, קליינע מעשהלעך און קאַטאַוועסלעך (עפּיגראַמעס), געלעגנהייטס-לידער, פּראַגמענטן און אַנדערע הוספות; אַ ביאָגראַפיע, ביבליאָגראַפיע, בריוו, דאַקומענטן צו עטינגערס ביאָגראַפיע, הערות א. א. וו. אַ טייל פון די טעקסטן ווערט דאָ בכלל צום ערשטן מאַל געבראַכט. איצט האָט יעדערער די מעגלעכקייט צו ליינען און אויסצופאַרשן עטינגערס ווערק, יעדע אַרבעט, ווי זי זאָל ניט זיין, גוט אָדער שלעכט, אויב זי איז נאָר אַן ערשטע אויף אַ באַשטימטן געביט — ווי דאָ אויפן געביט פון וויסנ-שאַפטלעכער עדיציע פון עלטערע יידישע טעקסטן, — דינט זי אַפּט אַלס לערער, ווי מע זאָרף אַזאַ מין אַרבעט מאַכן, אָדער ווי מע טאָר זי ניט מאַכן, זי עפנט פּראַבלעמעס. די שלאָגווערטער, מיט וועלכע אַן עלטערער טעקסט

* דר. שלמה עטינגערס כתבים, אַרויסגעגעבן לויט די מאַנסקריפטן, מיט אַ ביאָגראַפישן אַרײַונפיר און מיט הערות פון דר. מאַקס וויינרייך, ווילנער פּאַרלאַג פון ב. קלעצקין; 1925, באַנד 1, ז. LXXIV+286; באַנד 2, ז. 286-616.

ווערט אַרומגעשטעלט. האָבן אַ טבע, אַז זיי שלעפֿן זיך נאָך און ווערן גאַנץ אָפט אַ לאַנגע צייט אומרעווידירטערהייט איבערגעזוהרט.

אַריינפירן צו טעקסטן, וואָס דינען ווי אַ ליטעראַטור־געשיכטלעכער פּאָן פאַר די טעקסטן גופא, שפּילן נאָך דערווייל אַ וויכטיקע ראָל אין דער יידישער ליטעראַטור־קענטעניש. קיין וויסנשאַפטלעכע, צוזאַמענהענגענדיקע געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין 19טן יאָרהונדערט איז נאָך ניט פאַראַן. איר בילד שטעלט זיך דערווייל צונויף, ווי געוויינלעך אין אַזעלכע סיטואַציעס, פֿון אַריינפירן, ביאַגראַפיעס און מאַנאָגראַפישע אָפּהאַנדלונגען, וואָס ווערן דערנאָך די באַזע פאַר אַ ליטעראַטור־היסטאָרישער קאַנצעפּציע. דעריבער איז נייטיק זיך אָפּצושטעלן אויף דעם פּרינציפּיעלן צוגאַנג ווינרייכס צו עטינגערס ביאַגראַפיע און ווערק («אַריינפיר פֿון מאַקס ווינרייך, ב. 1, XIII—XLIV»). ווייטער וועלן אויך באַהאַנדלט ווערן פאַרשיידענע דעטאַלן אין דער דאָזיקער אויסגאַבע.

מ. ווינרייכס אידיאָישע שטעלונג צו זיין טעמע וואַקסט אַרויס פֿון זיין באַציאָונג צו דער יידישער ליטעראַטור ווי צו אַ טייל פֿון די יידישיסטישע ענינים. וויינרייך שטייט אויף אַ באַלעבעסלדיק־יידישיסטישן שטאַנדפּונקט. דאָס ווירקט באַשטימענדיק אויף זיין אָפּן גרופּירן פּאַקטן און זיי אונטער־צושטרייכן. פֿונדאַנען נעמט זיך אויך דער זיסלעך־בוימלדיקער, פרומלעכער טאַן, מיט וועלכן ער דערציילט און שאַצט אָפּ באַשטימטע פּאַקטן, וואָס קאַנען שטיצן זיין באַלעבעסלדיק־יידישיסטישע קאַנצעפּציע.

למשל: באַלד אין אָנהייב באַגעגענען מיר אַזאַ פּראָזע (ב. 1, ז. XIII) «ער (עטינגער) איז געוואָסן פֿון אַ יחוסדיקער משפּחה, אין וועלכער ס'איז געווען היימיש אי תורה, אי סחורה», ווינרייך איז אַזוי פאַרכאַפט פֿונעם יחוסדיקן פּאַקט, וועגן וועלכן ער דערציילט, אַז ער פּילט, אָפּנים, ניט די באַנאַליטעט און געשמאַקלאַזיקייט פֿון זיין «אי תורה, אי סחורה».

אין דעם פרט איז שוין אַפילו דער טיטל, וואָס ווינרייך האָט דער אויס־גאַבע געגעבן, כאַראַקטעריסטיש: «דאַקטאַר» — «כתבים», — באַלעבאַטיש־קייט און יידישלעכקייט. ביי מעדיצינישע אַדער סתם פּאַך־וויסנשאַפטלעכע ווערק וואַלט דער «ד״ר» פאַרשטענדלעך געווען, אַזוי אָבער קלינגט עס געשמאַקלאַז, אַשטייגער ווי «ד״ר היינריך היינעס ווערק», אַדער «פּראָפּעסאָר פּרידריך שילערס ווערק». און פאַרוואָס «כתבים» און ניט שריפטן, אַדער ווערק?

ש. עטינגערס «אויפגעקלערטקייט» איז ניט געווען קיין ליידנשאַפטלעך־צעשטערערישע. ער איז טאַקע בכלל ניט געווען קיין ליידנשאַפטלעך־קעמפּערישע נאַטור. זיינע געזעלשאַפטלעכע אינטערעסן זיינען ניט געווען אַזוי ברייט ווי, למשל, ביי מענדל לעפּין, יוסף פּערל, ביי לעווינזאָנען אַדער

אַקסענפעלדן. זיינע אָנשוואַונגען זיינען באַגרענעצטער, באַלעבעסלדיקער. וואָס שייך אַזעלכע פונקטן אין דער השכלה, ווי למשל, פאַראורטיילונג פון מיטלאַלטערלעכער פרומלעכקייט און צבועקישקייט, קאַמף פאַר איראַפּיאַיש־קייט און בילדונג — האָט עטינגער זיך צווישן די משכילים פון זיין פעריאָד און סביבה ניט גאָר באַזונדערס אויסגעטיילט. אָבער מיט וואָסער טאָן און אָפּשאַצונג באַמיט זיך וויינרייך פעסטצושטעלן, אָז עטינגער איז ניט געווען קיין „פורץ גדר“, קיין „צוימענברעכער“. צו דער קאַנסטאַטירונג גופא — ווי ווייט זי איז אמת — קאָן מען, פאַרשטייט זיך, קיין טענות ניט האַבן. ס'איז אָבער משונהדיק און לעכערלעך, ווי וויינרייך קוויקט זיך דאָס מיטן פאַקט, וואָס מע גיט אים איבער, אָז דאָס בית־דין האָט באַגלייט עטינגערס לוויה „און געטראַגן דעם אַרון ביון בית־עולם“. „דאָס, — זאָגט וויינרייך, — איז געווען אַ גוואַלדיקער כבוד, אַ ראיה אויף דעם, ווי שטאַרק דאָס שטעטל האָט פון אים געהאַלטן... עטינגער איז טאַקע נישט געווען קיין פורץ גדר, קיין שטורעמער פון דער ייִדישער טראַדיציע... און שטאַט האָט אויך וועגן אים געהאַט אַזאַ מיינונג...“ וויינרייך רעזומירט: „דאָס בילד פון אַט דעם ריינעם, ציכטיקן פשוטן יידן שטייט פאַרט קלאַר פאַר אונדזערע אויגן. ווייניקער פאַר אַלץ איז ער געווען אַ צוימענברעכער.“

דעם פאַקטישן מאַטעריאַל, אַזוי ווייט ער איז וויסנשאַפטלעך פעסט־געשטעלט, טאָר דער ביאַגראַף בשום־אופן ניט פאַרשווייגן. עס גייט אָבער וועגן דעם, ווי ס'ווערן גרופירט די פאַקטן, אין וואָסער טאָן עס ווערט דער־ציילט וועגן זיי, ווי אַזוי מע סומירט זיי צו אַ בילד פון אַ פאַרשוין אַדער פון אַ געשיכטלעכער סיטואַציע. דער שטאַטס מיינונג דרינגט וויינרייך אַרויס פון עטינגערס לוויה און פון אַ מעשה מיט אַ רבין און רבנים (די קוואַלן וועגן דעם גיט וויינרייך נישט). עס דאַרף זיך באַקומען, אָז קיין שום אַנטאַגאָניזם צווישן עטינגערן און די קלערדיקאַלע קרייזן איז נישט געווען. מיר ווייסן אָבער, אָז אין עטינגערס ווערק (און צום טייל אויך אין זיין לעבנסגאַנג), וועלכע ער האָט נישט באַהאַלטן און נישט פאַרשוויגן, קומט צום אויסדרוק אַ היפשער טייל פון די וויכטיקסטע פונקטן אין דער משכילישער פראַגראַם: פראַפאַגאַנדע קעגן אָבערגלויבן, צבועקישקייט, קהל־ווירטשאַפט און פאַר וועלטלעכער בילדונג, פאַר איראַפּיאַישקייט, פאַר פראַדוקטיווער אַרבעט (אויף ער, למשל) א. א. א. שוין־זשע האָט דער קלערס אַזוי אידיליש מסכים געווען מיט אַזעלכע מיינונגען און מיט זייער פאַרשפרייטונג? וויינרייך וויסט גאַרניט וועגן דעם צו זאָגן. גוט! אָבער צי קלעקט דאָס, כדי צו מאַכן פון עטינגערן אַ פרומלעכן יידן? וואָס פאַר אַ משונהדיקע באַלויכטונג וועט זיך באַקומען פאַר דער ביאַגראַפיע פון אַ סך באַדייטנדיקע אויפקלערער, אויב מיר וועלן זי באַטראַכטן דורכן אַספעקט פון די פאַקטן אויף זייער לוויה!

מיט וואָסער פיליסטערישער התפעלות דערציילט וויינרייך, און אין זשאָנאָו גופא האָבן „עטינגערס“ (מע דאַרף זיין אַ מבין אויפן טעם פונעם נגידישן לשון-רבים!) * געהאַט פינף פיינע צימערן. טיילמאַל פלעגן קומען צו זיי געסט, און חשובע: געווען אַמאַל אַ גענעראַל, און אינזשענער (!). איינ-מאַל אַפילו דער גובערנאַטאָר אַליין (!). אַן אַנדער מאָל זיינען אַריינגעפאַרן צו זיי פיר רבנים, צווישן זיי דער טישעוויצער, דער זאַמאַשטשער און דער ניישטעטישער“ (XLII, I). מע פילט ממש ווי אַ באַלעבאַטיש האַרץ קוועלט אַן מיט שטאַלץ פון אַטדי מעשיות. עס איז קלאַר, און וויינרייך וויל, מע זאָל באַנעמען עטינגערן ווי אַן עלטער-זידן ניט בלויז פון דער יידישער ליטעראַ-טור, נאָר פונעם גאַנצן באַלעבעסלדיק-יידישיסטן נוסח אין לעבן און אינעם טראַכטן.

„אין דער טאַלעראַנטער שטוב פונעם פּאָטער האָט דער יונגער שלמה געזען, אַז תורה און חכמה זיינען ניט דווקא קעמפנדיקע עלעמענטן (!), און דאָ איז געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין פאַר זיין שפּעטערדיקן גאַנג: אַז מע קאָן זיין אַ געבילדעטער, אַן אויפגעקלערטער מענטש און פונדעסטוועגן ניט אַפּרייסן זיך פון דעם טראַדיציאָנעלן יידישן שטייגער-לעבן.“ ווי ווייט דאָס איז געווען דער „גרונטשטיין“ פון עטינגערס „שפּעטערדיקן גאַנג“, איז דורכאויס ניט באַוווּזן, — העכסטנס בלויז, אַז דאָס איז דער „וויסנשאַפּט-לעכער“ גרונטשטיין פון וויינרייכס „פאַרשונג“.

* * *

מ. וויינרייך גיט אַ באַשטימטן פּאַקטן-מאַטעריאַל, אָבער וואו דער מאַטעריאַל קאָן אויסגענוצט ווערן פאַר זיין פיליסטעריש-יידיש-לעכער קאָנ-צעפּציע, ווערט וויינרייך זיסלעך און טענטימענטאַל, פּאַנטאַזירט אין וואַלול-פעליעטאַניסטישן נוסח גאַנצע מעשיות, נייגט אַפילו ערטערזויז אַפּ פונעם קוואַלן-מאַטעריאַל, גלייך ער וואַלט אַליין ביי די געשעענישן געשטאַנען. ** דאָס דאַרף כלומרשט „לעבעדיקער“ מאַכן די טעמע; אין אמתן אָבער ווערט זי, דורך דער וואַלוועלער דאַמאַנהאַפטיקייט אַ-לאַ שׂמׂר, דערפירט צו באַנאַליטעט.

„דער יונגער בחור (עטינגער אין זיין יוגנט), וואָס איז נאָך דערצו (?) געווען אַ וואויל-לערנער מיט אַ פליגק קעפל, האָט זייער אויסגענומען ביי די שדכנים (!). אָבער ר' מענדל (זיין פעטער) האָט ניט געוואַלט אוועקגעבן דעם

* די באַמערקונגען אין די קלאַמערן שטאַמען אומעטום פון מיר—מ. וו.
** זע, למשל, די וואַלוועלע אומוויסנשאַפּטלעכע, „ראַמאַנאַפטיקייט“ לויט פאַר-שוידענע צווייפּלהאַפטיקע קוואַלן אין „שטורעמוויג, בילדער פון דער יידישער געשיכטע אין 17 יאָרהונדערט“, ווילנע, 1927, ז׳ 8—11, 82—85, 97—102, 111—116 א. א. וו., א. א. וו.

ברודער־זון פאַר אַבי־וועמען, ער האָט זיך געמעגט פאַרגינען צו זיין אָן איבער־קלייבער, ביז וואָנען עס האָט אים ענדלעך אָפגעגאַלטן צו געפינען אַ פאַסיקן זיווג (!): ער האָט „געטאַן“ מיט דעם זאַמאַשטשער גביר יהודה־לייב וואָלף („וואָלף“ — אַפנים אַ דרוקפעלער; ס'דאַרף הייסן „גאַלד“), וועלכער האָט געוואָלט האָבן דעם מושלם פאַר זיין יינגסטער טאָכטער גאַלדען. שלמה האָט צו מזל חתונה געהאַט (!)... יעדער איינער האָט אים מקנא געווען אויף דעם גליק, וואָס האָט אים געטראָפן... א. אַז. וו. (ב. 1, ז. XIV). אין אַזאַ כלומרשט „פאַלקסטימלעכן“ שמשטע־סטיל פאַלט וויינרייך אומעטום אַריין, וואו ער וויל איבערגעבן יידישלעכן אַדער באַלעבאַטישן שטייגער.

זייער „דראַמאַטיש“ און אויספירלעך „מאַלט“ וויינרייך דעם באַשלוס פון עטינגערס פריינט אין אַדעס אים צו שיקן קיין לעמבערג צו שטודירן מעדיצין, און די אינעווייניקסטע קאַמפן, וואָס עטינגער האָט כלומרשט מיט זיך אַליין געדאַרפט פירן ביים פאַרבייטן שטריימל און קאַפּטן אויף הוט און ראַק (באַנד 1, ז. XVIII—XX). דאָס פאַסט גראַד צום בילד, וואָס וויינרייך וויל געבן וועגן עטינגערן. דאָס גאַנצע אָרט איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר וויינ־רייכס „שיינשרייבערישן“ שטייגער, אַז מיר מוזן אים, ווי ווייניק אינטערעסאַנט ער זאָל ניט זיין, גענויער באַהאַנדלען. די „קוואַלן“ צו דעם אָרט זיינען די בריוו נומ. 1—2 (באַנד 2, ז׳ 559—567). אין זיי ווערט די סיטואַציע צוויי מאָל באַריכות און אין אַ מליצהדיק־פּלודיערדיקן סטיל (אגב, אין אַ זייער גרייזיק דייטשמעריש) פון עטינגערן דערציילט. אינעם ערשטן, אויספירלעכן, מער ערנסטן בריוו צו א. א. צעדערבוים איז דער געוויסנס־קאַמף וועגן „שטריימל“ בכלל ניט דערמאַנט. עטינגער דערציילט דאָ בלויז וועגן זיינע דאגות, פון וואָס ווייב און קינדער וועלן אין דער לאַנגער צייט פון זיין שטודיום לעבן,* און ווי זיין אויפגעבראַכט ווייב וועט אויפנעמען זיין באַשלוס צו

* וויינרייך חזרט איבער עטינגערס מליצהדיקע גוזמא („איידער ציונען, ווי די פאַמיליע גויש אויס פון נויט“); כאַמש אין אמתן איז עטינגערס פאַמיליע ווייט געווען פון נויט, און זיין ווייב מיט די קינדער האָבן זיך מפרנס געווען אַ סך יאָרן אָן אים. ס'איז בכלל פּראַבלעמאַטיש, צי איז עטינגער טאַקע צוליב פּרנסה געפאַרן שטודירן. זיין ווייב האָט געהאַט אַ קראַם, צו וועלכער עטינגער האָט, אַפנים, נישט געוואָלט האָבן קיין שייכות, און בכלל איז זי אויך שפעטער געווען פאַרמועגלעך. די הויפט־הכנסה האָט זייער אָפט נישט עטינגער, נישט זיין דאָקטערוי אַריינגעבראַכט אין שטוב. מיר ווייסן, אַז זיינע חברים, די זאַמאַשטשער משכילים האָב אים שוין אַ סך פּריער געעצהט פאַרן שטודירן; דאָס איז דאָך געווען דער טיפּישער אידעאַל פון אַ יונגן משכיל. יעדנפאַלס איז „פאַרדעכטיק“, וואָס עטינגער האָלט פאַר נייטיק זיך צוויי מאָל צו פאַרטיידיקן און אונטערצושטרייכן (אין בריוו 1 און 2), „דאס נאַמה די אורזאַכע וואָהר, אום דערענטוויילען איד מיך נאך אַדעס בעגאַב“.

פארן קיין לעמבערג און דארט צו שטודירן מעדיצין, א שטודיום, וואס מע וועט אפשר האלטן פאר „ניכט אַנשטענדיק גענוג“. דער צווייטער, ווייניק ערנסטער בריוו, וואס איז, לויט וויינרייכן, געשריבן אַ האַלב יאָר שפעטער צו זיין געשוועסטערקינד הנה-רויזע, איז אינגאַנצן אויסגעוועכנט ניט אַזוי פאַרן אַדרעסאַט, ווי פאַרן אייגענעם ווייב, וואָס האָט אים אויסגעוואָרפֿן זיין „דייטשע טראַכט“ (קליידונג), ווייל זי האָט מורא געהאַט, אַז ער וועט צו איר (און איר משפּחה אין זאַמאַשטש, פון וועלכער זי איז מאַטעריעל אָפּהענגיק געווען) צוליב דעם פאַרפּרעמדט ווערן. דער גרויסער, באַרעדעוודיקער בריוו דאַרף, איינגוטלעך, „דינען“ — „צור פאַרטהיידיגונג מיינער יעצטיגן טראַכט“ (ד. ה. דייטשע קליידונג) (באַנד 2, זײַ 564—566). און דאָ ערשט, אַ האַלב יאָר שפעטער, באַקומען מיר צום ערשטן מאַל צו הערן וועגן די שטרעמישלע געוויסנס־קאַמפּן! די זאַכלעך־אויסגעקליבענע פאַקטן פון ביידע בריוו * קאַנען צונויפגעשטעלט ווערן אין טרוקענע 6—10 שורות. טויג אָבער גראַד דער ענין (אַ משפּחה־באַשלוס אין אַ באַלעבאַטישער סביבה, געוויסנס־קאַמפּ פונעם נישט־צוימערברעכער צוליב דעם שטריימל) פאַר וויינרייכס קאַנצעפּציע, פאַר זיין ראַמאַנהאַפטיקער באַשרייבעריי, — און עס ווערט דערפון אַ ברייטלעך־אויסגעמאַלטע „דראַמאַטישע סיטואַציע“.

אויב וויינרייך באַשרייבט אַזוי אויספירלעך אַזעלכע אין תּוך ווייניק־וויכטיקע סיטואַציעס, פּרעגט זיך, פאַרוואָס מערקט ער ניט אָן, זאָל זיין כאַטש אין אַלגעמיינע שטרייכן, פון וואָסערע געזעלשאַפּטלעכע באַדינגונגען שטאַמט עטינגערס שאַפּן, צו וועמען, צו וועלכע קרייזן און שיכטן האָט ער זיך געווענדט מיט זיינע ווערק; וואָס איז דער געזעלשאַפּטלעכער און היס־טאַרישער באַדייט פון עטינגערס שרייבן אין דער יידישער שפּראַך? ס׳איז דאָך אפשר דאָס ערשטע מאַל, אַז אַ יידישער שרייבער (אין רוסלאַנד־פוילן) שטעלט זיך אויך ריין־קינסטלערישע צילן און נעמט זיך באַוואוסטזיניק פיר צוצוגרייטן און פאַסיק צו מאַכן די שפּראַך פאַר אַ קומענדיקער ליטעראַטור. אַט־דער גאַנצער פּראַגן־קאַמפּלעקס ווערט אין וויינרייכס אַריינפיר מיט קיין איין וואָרט נישט באַרירט, כאַטש ער האַלט פאַר נייטיק אויספירלעך צו דער־צייילן וועגן דער „שטאַטס“ (געמיינט איז דאָך יענער טייל פון שטאַט, וואָס האָט געהאַט גאָר אַ קנאַפּן שייכות צו עטינגערס שאַפּן!) מיינונג וועגן עטינגערס גערן און אַנדערע לחלוטין ניט־וויכטיקע דעטאַלן. מיט דער „שטאַטס“ מיינונג און מיט דער דערציילונג וועגן עטינגערס פּילאַנטראַפּישער טעטיקייט ווערט

* פאַרשטויט זיך: די בריוו גופא זיינען דווקא יא אינטערעסאַנט, און קאַנען פון אַ ביאָגראַף אויף פאַרשיידענע אופנים אויסגענוצט ווערן, נאָר ניט אויף דעם אופן, ווי וויינרייך טוט עס.

אויסגעשעפט אינעם אַריינפיר דער געזעלשאַפטלעכער באַדייט פון דעם שרייבער.

ווי דער פריער־אַנגעוויזענער בוימלדיק־פרומלעכער נוסח, איז אויך דאָס גוזמאדיקע צעשמירן ניט־וויכטיקע דעטאַלן פאַרוואַרצלט אין וויינרייכס יידישיסטיש־פיליסטערישער קאַנצעפציע, לויט וועלכער עס קלעקט טאַקע אַנ־צואווייזן אויף דער באַציאונג פון „שטאַט“ און בית־דין צו זיין לוויה אָדער אויף עפעס אַ באַזוך פון רבנים און פונעם גובערנאַטאַר, כדי אויסצושעפן דעם געזעלשאַפטלעכן באַדייט פון אַזאַ שרייבער ווי עטינגער.

2. די קוואַלן פאַר דער יידישיסטישער כאַראַקטעריסטיק פון עטינגערן

די קוואַלן פאַר אַזאַ זיסלעכער כאַראַקטעריזירונג פון עטינגערן ווערן ניט געבראַכט און ניט (איבערצייגנדיק) אַנגעוויזן ניט פון וויינרייכן און ניט פון די, נאָך וועמען וויינרייך שרייבט זיי איבער. עס איז אינטערעסאַנט נאָכ־צושפירן, פּונוואַנען די דאָזיקע „ליטעראַטור־היסטאָרישע טראַדיציע“ שטאַמט, פעסטצושטעלן, ווי ווייט זי שטימט מיט דעם, וואָס מיר קאַנען אַרויס־לייענען פון עטינגערס ווערק, און אַזוי־אַרום קלאַר צו מאַכן, וואָס פאַר אַ ווערט אַזעלכע „טראַדיציעס“ קאַנען האָבן, אַזוי לאַנג מיר זעען ניט געדרוקט די ווירקלעכע דאָקומענטן, אויף וועלכע זיי בויען זיך. נישט ווייל עס לוינט זיך ערנסט צו נעמען די מיינונגען פון די שרייבער, וועלכע מיר וועלן אַרומ־רעדן, נאָר ווייל גראַד די דאָזיקע מיינונגען, וואָס זיינען דערווייל אַן ערך אַלץ, וואָס מיר פאַרמאָגן „אַריגינעלס“ וועגן עטינגערן, האָבן געשאַפן אַזאַ פעסטע טראַדיציע, ריכטיקער, אַזאַ פאַראורטייל, אַז דאָס ווירקט, באַוואוסט־זיניק צי ניט, אויף אַלע, וואָס רירן זיך צו דער טעמע עטינגער. עס וועט אונדז אַזוי־אַרום אויך קלאַר ווערן, ווי ווייניק מע קאָן זיך פאַרלאָזן אויף די „וויסנשאַפטלעכע“ ליטעראַטור־היסטאָרישע פאַראַרבעטן, וואָס שטאַמען פונעם מוטנעם יידישיסטישן קוואַל, און ווי ערנסט עס שטייט די אויפגאַבע פאַר דער ליטעראַטור־פאַרשונג קודם־כל אַפצוראַמען די פּוילע קלעטער־געשטעלן, וואָס די יידישיסטן האָבן אַנגעוואַלגערט פאַרן געביי פון אַ צוקונפטיקער יידישער ליטעראַטור־געשיכטע.

אין ב. גאַרינס געשיכטע פון יידישן טעאַטער, ב. 1, ז. 115, געפינען מיר אַזאַ מין פעסטשטעלונג: „גאַטלאַבער איז געווען דער היפּוך פון עטינגער און אַקסענפּעלד. די לעצטע צוויי האָבן ניט געהאַט צו שאַרפן קיין מעסערס קעגן וועלכער עס איז פאַרטיע און האָבן געלעבט בשלום מיט פרומע און מיט געבילדעטע. זיי האָבן זיך געחברט מיט אַלעמען און זיינען געווען אויס־

געמישט מיט אלעמען. זיי האבן ניט געהאט מיט קיינעם קיין חשבונות און ניט געהאט קיין שום פארביטערטקייט קעגן קיינעם. און אויב זיי האבן פאר-שפרייט ארום זיך השכלה, איז דאס געטאן געווארן אויף אַ רואיקן אופן." מילא, ווי קאמיש און לעכערלעך די דאזיקע פעסטשטעלונג איז בנוגע אַקסענ-פעלדן, איז קלאר יעדערן, וואָס האָט כאַטש איין מאָל בלוז געכאַפט אַ קוק אין אַקסענפעלדס ווערק, למשל אין "שטערנטיכל" אָדער אין "גענאַרטע וועלט". דערצו איז ניט נייטיק זיך צו פאַררופן אויף אַקסענפעלדס אייגענעם עדות-זאָגן וועגן דעם, אַז קאַמף קעגן חסידות און אַבערגלויבן איז די הויפט-טענדענץ פון זיין ליטעראַרישן שאַפן. דערצו איז אויך ניט ערשט נייטיק אַנצואווייזן, אַז גראַד דער דאָזיקער קאַמף אַקסענפעלדס איז געווען די סיבה, פאַרוואָס ער האָט זיינע ווערק ניט געקאַנט דרוקן. אַבער אויך בנוגע עטינגערן איז די דאָזיקע זיסלעכע כאַראַקטעריזירונג פאַלש.

דער "אורקוואַל" פון דער דאָזיקער קאַנצעפּציע וועגן עטינגערן, ווי וועגן אַ שרייבער, וואָס איז געווען, "אויסגעמישט מיט אלעמען" און וואָס האָט "ניט געהאַט קיין שום פאַרביטערטקייט" קעגן "וועלכער עס איז פאַרטיע", איז דער אַרטיקל א. קאַפעלט אין ווילנער "פּונקס" (תרע"ב). דאָס דאָזיקע אַרטיקל דערקלערט וויינרייך פאַר אַן "ערשטע גרונטיקע (פון מיר אונטערגעשטראַכן —מ. וו.) אַרבעט וועגן עטינגערן", און אין אים געפינט זי רייזען אַ גרינטלעכן אַנאַליז פון "סערקעלע". דאָס איז דער הויפט-קוואַל, פון וועלכן עס שעפן סיי גאַרין און זי. רייזען, סיי וויינרייך, דעריבער איז נייטיק זיך אויף דעם אַרטיקל אַ ביסל אַפּצושטעלן, כאַטש טאַקע ניט גענוג אויספירלעך, אויף צו באַווייזן אַלע אַבסורדן, וואָס געפינען זיך דאָרט.

א. קאַפעל דערציילט: "עטינגער איז געווען אפשר דער איינציקער משכיל אין זיין צייט, וואָס האָט ניט געשלעפט דעם פּראַק אויף די אַלטע פּלייצעס פון זיין שטעטל (אַ דעפיניציע וועגן די אויפגאַבעס פון דער השכלה?). ער איז געווען דער איינציקער משכיל, וואָס האָט געפילט די אמתע ריינע ליבע צו די אַלטע פאַרמעס פונעם יידישן לעבן (באַווייזן ווערן אַפילו אין דעם "אורקוואַל" ניט געבראַכט! —מ. וו.). ער האָט קיינעם ניט געמוסרט (?). ניט אויסגעלאַכט (?). און האָט זיך קיינמאָל ניט געוואַלט אַרויסשטעלן פאַר אַ לערער און פריידיקער..." דאָס יידישע לעבן אין דער אַלטער פאַרם איז אים געווען ליב און טייער. ער האָט זיך אַליין געהאַלטן פאַר איינעם פון די אַלטע... ער האָט "געלעבט און געאַטעמט מיט דער לופט פון דער אַלטער יידישקייט..." "קיין קאַנפליקטן מיט די פרומע יידן פון זאַמאַשטש" האָט עטינגער "ניט גע-האַט", און אַזוי ווייטער אין דעם ערך און אין דעם טאַן.

צי איז דאָס טאַקע ריכטיק און צי איז אַזאַ פאַרמולירונג אמת? וואָס

באַטייטן אָבער די שאַרפע עפיגראַמעס עטינגערס קעגן פאַרשיידענע אָנפירן־דיקע פאַרשוינען פונעם קהל אין זיין שטאָט?

פאַרוואָס האָט א. צעדערבוים, וועלכער האָט עטינגערן און זיין שאַפן פאַרט בעסער באַנומען און געקענט, איידער קאָפעל, געהאַלטן פאַר נייטיק צו רעקאָמענדירן, אַז פון דער אויסגאַבע, וואָס ער לייגט פאַר עטינגערס יורשים, זאָלן ניט געדרוקט ווערן אַ טייל לידער און עפיגראַמעס: „די ניט פאַסטענדע, וואָס ער האָט ביי מאַנכע געלעגנהייטן געשריבן צום שפּאַס“ * (קול מבשר, 1869, נומ. 23)? מיר ווייסן, אַז דער דאָזיקער אַנזאָג צעדער־בוים האָט נאָך געוויקט אַפילו אין ווינרייכס אויסגאַבע (זע ווייטער). כאַטש מיר ווייסן ניט גענוי, אין וואָסער מאַס; אַזוי־אַרום איז שוין פון אָנהייב אָן געווען די טענדענץ צו פאַרשמירן דעם כאַראַקטער פון עטינגערס שאַפן. אָבער אויך אין די ווערק, וואָס זיינען יאָ געדרוקט געוואָרן, האָבן מיר גענוג ביי־שפּילן פון שאַרפע אַרויסטרעטונגען קעגן חסידות, קעגן קלעריקאַליזם און לפחות קעגן באַשטימטע קהלשע אָנפירער, — גענוג ביישפּילן כדי צו דער־ווייזן, אַז ער האָט יאָ „געשאַרפט מעסערס“ קעגן אַ באַשטימטער „פאַרטייע“ און אַז ער האָט ניט געלעבט אין אַזאַ אידיילישן שלום מיט קהל, חסידים און דעם קלעריקאַליזם.**

* די דערקלערונג, וואָס צעדערבוים גיט, אַז די דאָזיקע עפיגראַמעס זיינען גע־שריבן, בלויז כדי „צו צייגן, אַז מען קען אַלעס אַרויסברענגען אים יודישן מיט געשמאַק“, קאָן ניט, פאַרשטייט זיך, ערנסט גענומען ווערן.

** פאַרשטייט זיך: דאָס באַטייט נאָך ווייט ניט, אַז עטינגער איז אין זיין פּרוּוואַטן לעבן געווען אויך פּר אַ ק מ י ש אַנטי־רעליגיעז. אַפילו אין דער אייראָפּיאישער אויפקלערונג אין איר קלאַסישער צייט איז נאָר אַ טייל פון די ראַדיקאַלסטע בעסטע פאַרשטייער אירע געווען אין דעם פרט אויסגעהאַלטן. אַ סך אַפּטער אָבער האָט זיך די בורזשואַזע אויפקלערונג געווענדט נאָר קעגן באַשטימטע סאָציאַל־פּאָליטישע און עקאָנאָמישע פרעטענזיעס פון קירכע און קלערום; זעלטענער — קעגן דעם תּוך פון דער רעליגיע גופּא. די מערהייט יודישע משכילים — אַ תּוך אויסנאַמען ווי י. מיזעס, שאַר, אברהם קראַכמאַל, גייגער, קאָוונער א. א. — געהערן צו יענעם טייל אויפקלערער, וואָס זיינען אין דעם פרט געווען ווייניק קאָנסעקווענט. קריטיקירן קלערום און רעליגיע און אַליוו זי אָפּהייטן איז „זייט מענדעלסאָן ביז מענדעלען“ געווען אַ געוויינלעכע דערשיינונג.

עטינגער איז אין פּר אַ ק מ י ש אַן לעבן, נאָך אַלעס, וואָס מיר ווייסן וועגן אים, בלי־ספּק ניט געווען מער רעליגיעז, איידער, למשל, מענדעלסאָן, לעווינזאָן און אַפילו גאַטלאַבער אָדער מענדעלע. עס איז אַ סברה, אַז דער שפּאַרק־וועלטלעכער לעכנס־פרוילעכער „לוסטיגע זאַלאַמאַ“, ווי מע האָט אים אַ צייט לאַנג גערופּן, איז אין דעם פרט געווען אַפילו אַ „קל“, פּרויער, איידער די דערמאַנטע משכילים, באַזונדערס אין זיין יוגנט־צייט. דעריבער איז עס אָן אַבסורד, ווען די יודיש־מיטישע ביאָגראַפּן ווילן דווקא פון אים מאַכן אַ מין פּרוּמאַק.

עטלעכע מוסטערן:

. . . וואָס, מיינט עץ דען, זוכן דאָרט
 יענע שטאַט-גבאים?
 איך ווייס דאָך שוין איטלעכעס וואָרט,
 זיי זוכן נאָך הטאים.
 איך וועל מיך אַבער מיט זיי וועטן:
 די הטאים זיינען אין זייערע אייגענע [בעטן]
 אַסוסע!

וואָס פייניקט זיך דאָרטן דער ייד
 גאר גאַנצע טעג און נעכט?
 ער פאַסט און פאַסט, ווערט ניט מיד,
 איז ער דען אַזוי שלעכט?
 ניין, ער איז אַסור גאָר קיין חוטא,
 נאָר ער איז נעכט אַ גרויסער [שוטה]
 אַסוסע!

ווער איז דער אין טלית און הפילין
 מיט דער גרויסער בריל?
 פאַר אים ליגט אָפּן די גמרא חולין,
 און ער לערנט שטיל.
 דאָס איז דאָך, דאָכט מיר, ר' נחום,
 וואָס רייסט ביי די אַרעמע אַ סך [רווחים] *
 אַסוסע!

. . . אַ גרויסן פּריון גיבן מענטשן
 דעם רבין פאַר אַ ברכה,
 ער זאָל זיי אַ גאַנץ סך בענטשן,
 זיי זאָלן האָבן הצלחה.
 איך האַלט עס אַפילו פאַר אַ גרויסן יושר;
 דער רבי באַדאַרפט דאָך צו ווערן [אַן עושר]
 אַסוסע! **

דאָס מעשהלע עטינגערס, אויף וועלכן קאָפּעל און גאַרין בויען אפשר זייער
 כאַראַקטעריסטיק: "דער הולך רכיל" (ב. 1, ז"ז 246—251), איז גראַד פול

* ר ו ח י ם — פּראָצענטן.

** פונעם ליד „אַסוסע“, ז"ז 269—274. זע אויך די סאַרקאַסטישע אַנטי-
 צדיקישע עפּיגראַמע, וואָס מיר צישירן ווייטער (ז. 235) און וואָס וויינרויך האָט
 זיך געשעמט אַרױננעמען אין זײַן אויסגאַבע. ס'איז אַ סברה, אַז די דאָזיקע עפּי-
 גראַמע איז אַ לעצט רעשמל, וואָס איז געבליבן פון דעם מין. אויב „וויסנשאַפּטלעכע“
 עדימאַרן באַציען זיך אַזוי צו דעם בלעטל פון עטינגערס שאַפּן, איז דאָך שוין קלאַר,
 ווי אַנדערע אַפּהייטערס פון זײַן ירושה האָבן זיך געדאַרפט באַציען צו אַלע מאַמענטן
 פון זײַן שאַפּן, וואָס האָבן געקאָנט „וואַרפּן אַ שאַפּן“ אויף דער באַשטימטער קאַנ-
 צעפּציע וועגן עטינגערס פּערזענלעכקייט.

מיט ביטול, שפאָט און סאַרקאָסטישע שטעכווערטער בנוגע דעם צדיקים פונעם צדיק ווערט אין דער מעשה סיי ווי סיי שאַרף אָפּעגלאַכט. כאָטש עטינגער איז ניט מסכים צו באַשטימטע שטיפערייען פון די שטעטלדיקע משכילים בנוגע די רביים. די פיגור פון רבין ווערט דאָך אויסגעמאַלט ווי אַ נעבעכדיקע און באַטריגערישע.

עטלעכע מוסטערן פון זיינע שטעכדיקע עפיגראַמעס קעגן קהלס־לייט האָבן זיך דווקא יאָ אָפּגעהיט:

רבי שמערל לימענטאַל
איז געווען אַ ראש-הקהל
אין זיין שטאָט, מער ווי צוואַנציק יאָר,
האָט געהאַט צו טאָן מיט די האָר
פון אַרעמע אלמנות צו רייסן.
איז ער נישט געווען קיין בעסן,
עשירים פלעגט ער צו פאַרשווינען;
זיי פלעגן אים דערפאַר באַלוינען.
ער פלעגט נישט צו נעמען מתנות
פון אַרעמעלייט און אלמנות;
האָבן זיי נאָר זיין ווייב באַלוינט,
האָט ער זיי טאַקע פאַרשווינט.
ער איז געווען קהלס־מאַן אַ יאָר זיבן
און איז פאַרט אָן עושר געבליבן.*

די דאָזיקע עפיגראַמעס זיינען געגאַנגען פון האַנט צו האַנט און זיינען געווען אַ „שאַרף מעסער“ קעגן קהל. אין איינעם אַ סאַטירישן ליד שפּיגלען זיך אָפּ באַשטימטע פּאַקטישע מאַמענטן פון זיין קאַמף קעגן קהלס־לייט:

נו? בין איך מיר אויך אַמאָל
אַ מאַשטשישקער ** ראש-הקהל.
איך גיב מיר מיט דעם... אַ דריי
און דעם גאַנץ גרויסן געשריי;
איך לאָז קיינעם קיין רו;
צו איטלעכן זאָג איך דו...
דעם—אין דער קאַנסקריפּציע (רעקרוטן—מ. ו.) אַרײַנשרייבן,
דעם הייס אין אויס דער שטאַט אַרויסטרייבן,
דעם הייס אין אַרויסטרייבן אויס דער דירה,
אויף דעם זאָג איך מיר אַ שטיקל מסירה,
דעם אַ סך נתינה שטעלן;
נו, זאָל איך ניט קוועלן? ... א. אַז. וו.***

* ז. 544.

** אַ פנים, זאַמאַשטשער.

*** „דער ראש-הקהל“, ב. 2, ז"ו 541—558.

מע דארף האלטן, אז די אנצוהערעניש וועגן „א שטיקל מסירה“ האט א שייכות צו עטינגערס ביאגראפיע. דער דאזיקער גאטליכער טאקע זאגט דאס אפשר עטינגערן געמערט, אז ער פראקטיקירט אלס דאקטאר און א געהעריקן דיפלאם. קאפעל וויל אבער דווקא, אז דאס זאל ניט באטראכט ווערן, ווי עס זאגט די ריכטיקע טראדיציע, אלס א נקמה־אקט פון די אַנטי־משכילישע אַבסקוראנטן („מורדי־אור“), און ער קארעגירט די דאזיקע ידיעה, אז „גע־מסרט האָבן אים ניט, ווי מע מיינט, די „מורדי־אור“, נאָר אַ באַלעבאַס, וואָס האָט געהאַט אַ האַרץ אויף אים איבער אַן עליה“. פּונוואָנען קאָפעל ווייסט דאָס, זאָגט ער אונדז ניט אויס. אפשר דורכן רוח־הקודש. מעגלעך, אַז ער טייטשט אויס אַן אומוויכטיקן עפיוּד אינעם ליד ווי אַ הויפּט־מאַטיוו, כאַטש דאָס גאַנצע ליד זאָגט, פּונקט קאָפּוּר, עדות קעגן קאָפעלס באַהויפּטונג.

נאָכאַמאַל: עטינגערס קעגנערישע באַציאונג צו קהל, צום קלעריקאַליזם א. א. וו. איז ניט געווען אזוי שטאַרק דורכגעדרונגען מיט סאַציאַלן אינהאַלט. ווי למשל, לעווינזאָנס אַרויסטרעטונגען. אָבער אַפּליקענען זי בכלל הייסט: שטעלן זיך אין אַ סתירה צו די פּאַקטישע ידיעות און ווערק, וואָס מיר האָבן פון עטינגערן ביז איצט, הייסט: פעלשן זיין ליטעראַריש־געזעלשאַפּטלעכן כאַראַקטער. קודם־כל דאַרף אַט־די פּוילע טראַדיציע אָפּגעשאַפט ווערן, כדי די פּאַרשונג זאל קאַנען אויפשטעלן אַן אַביעקטיוו בילד פון עטינגערן, אַזעלכע סאַטירישע ווערק ווי „די פרומע בערן“ און „וויטעלעך“* וואָס זיינען גע־ווענדט קעגן קלעריקאַליזם און צבועקישקייט, אַזעלכע טקעפּטישע לידער ווי „נאַמנה־וידוין“, „דאָס שטערנטיכל“ און די „מורא“; די ספּקות אין די עיקרים פון דער רעליגיע, וואָס קומען אין זיי צום אויסדרוק, האָבן אַוודאי ניט געקאַנט האָבן די כּוונה און די ווירקונג „צו פאַרפּעסטיקן די אַלטע פאַרמעס פּונעם יידישן לעבן“. די בויילעטע „אַנטי־צבועקישע“ טענדענצן פון „סערקעלע“ און פון אַ סך לידער און עפּיגראַמעס עטינגערס דערלויבט בשום־אופן ניט אַנצוגעמען די באַהויפּטונג, אַז ער „האַט קיינעם ניט געמוסרט, ניט אויסגעלאַכט און האָט זיך קיינמאַל ניט געוואַלט אַרויסשטעלן פאַר אַ לערער און פּריידיקער“. כדי דאָס צו באַשטעטיקן, רעווידירט קאָפעל די ריכטיקע מיינונג, אַז „סער־קעלע“ איז געבויט אויפן טאַרטיף־מאַטיוו. פאַר קאָפעלן טויג דאָס ניט, ער האַלט, אַז עטינגער איז אין דעם ווערק אויסן געווען גאַר עפעס אַנדערש. דהיינו, וואָס? צו באַקעמפן „דאָס ניט־נאַרמאַלע אין יידישן לעבן פון יענער

* אין דעם צוזאַמענהאַנג איז ניט וויכטיק, וואָס די ווערק זיינען ניט קיין אַריגינעלע, נאָר נאָכמאַכונגען פון אַנדערע שפּראַכן. וועגן „די פרומע בערן“ האָט שוין לאַנג אַ קריטיקער געזאָגט, אַז „לשונו צהו והבקרת עמוקה היא ורחבה“ (די שפּראַך איז לויטער און די קריטיק איז טיף און ברייט) (הנץ: בראש הומיות, „הצפירה“, 1888, נומ. 14 (ציוטורם נאָך ווינרייכין)).

ציט... די דאָ ניט לאַנג פּאַהאַנגענע מאַטריאַראַכט־תּקופּה ביי יידן. און קאַפּעל פּאַרזיכערט, אַז „דאָס איז די טענדענץ פון דער גאַנצער קאַמעדיע, און אומזיסט באַמיען זיך אייניקע אויסצוזוכן עכט־משכילישע טענדענצן אין דער קאַמעדיע „סערקעלע“. אַ סברה, אַז די דאָזיקע „אייניקע“, צו וועלכע עס געהערט אויך א. צעדערבוים * און עטינגער גופא, ** זיינען ניט געווען אַזוי גוט באַהאַונט אין די פרטים פון דער יידישער מאַטריאַראַכט־תּקופּה. וואָס האָט זיך, אַפּנים, אויף אַזויפיל טויזנטער יאָרן שפּעטער ווי ביי אַנדערע פּעלקער פּאַרענדיקט ביי יידן ערשט „דאָ ניט לאַנג“.

ניט קאַפּעל און ניט די, וואָס שרייבן אים נאָך, זאָגן קלאַר, אויף וואָס זיי באַזירן די כאַראַקטעריסטיק פון עטינגערן. עס זיינען בלויז פּאַראַן אַנצור־הערענישן, אַז דר־כלל האָבן זיי זיך באַנוצט אויך מיט ידיעות פון זיין משפּחה. אַז די כאַראַקטעריסטיק פון עטינגערן שטאַמט פון דעם קוואַל, זאָגן זיי ניט. אָבער אַפילו ווען דאָס וואַלט אַזוי געווען, דאַרף מען זיך צו כאַראַק־טעריסטיקעס, וואָס ווערן געגעבן פון אייגענע, און בפרט נאָך אַזויפיל צענדליקער יאָרן, באַציען מיט גרויס פּאַרזיכט. זייער אָפט באַקומען מיר אין אַזעלכע פּאַלן גיכער די כאַראַקטעריסטיק פון די קרובים גופא. דורך עטינגערס ווערק — און דאָס איז דער עיקר — און דורך די דאָקומענטן, וואָס וויינרייך ברענגט יאָ, ווערט די כאַראַקטעריסטיק ניט באַרעכטיקט. פון עלטערע שרייבער, וואָס האָבן עטינגערן געקענט פּערזענלעך און האָבן וועגן אים געשריבן, איז זי ניט גענומען געוואָרן.***

* „סערקעלע אשה עלולה לכל תועבה ומסוה הצניעות ויראת שמים על פניה“ — סערקעלע איז אַ פרוי, וואָס איז פּיאיִק צו טאָן יעדע געמיינהייט און זי טראַגט אַ מאַסקע פון צניעות און גאַמספּאַרכטיקייט אויף איר פנים.
** זע די מאַטאָ, וואָס עטינגער גיט זיין „סערקעלען“ פון שעקספּירס „סוחר פון ווענעציע“, ב. 2, ז. 289.

*** סוידן עס זאל מיט גוואַלד און פּאַלש אויסגעמישט ווערן אַ באַשטימטער אַבזאַץ אין צעדערבוים אַרטיקל „ד״ר שלמה עטינגער“, „המליץ“, 1889, נומ. 86, אגב: דאָס אינהאַלטסרייכסטע, וואָס איז ביז איצט (1929) — וויינרייכס אַרטיקל איינגעשלאָסן — געשריבן געוואָרן וועגן עטינגערן. צעדערבוים שטרייכט אונטער מיט אַ באַזונדערער התפּעלות דעם פּאַקט, אַז אַן אַקאַדעמיש־געבילדעטער מענטש ווי עטינגער, וואָס איז געווען אויסגעמישט מיט ניט־יידישע אינטעליגענטן, האָט זיך ניט אָפּגעריסן פון דער יידישער געזעלשאַפּט און סביבה, איז געבליבן נאָענט צו איר, האָט אין איר אויפּקלערעניש געווירקט, געשריבן דווקא אין דער פּאַלקסטימ־לעכער „צעקאַלענישעטער“ פּאַראַכטעטער יידישער שפּראַך און זיך געמיט זי „צו מאַכן פּאַר אַ לייט“. צעדערבוים האָט פּאַר די אויגן יענע קרייזן פון דער גרויס־בורשוואַזיע אין זיין צייט, וואָס פּלעגן זיך אינגאַנצן דערווייטערן פון דער יידישער געזעלשאַפּטלעכקייט צוליב באַשטימטע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע אינטערעסן און

אין עטינגערס ווערק און פערזענלעכקייט זיינען בלייספך פאראן געוויסע שטריכן פון פיליסטערישקייט. עס איז אבער גאר א גרויסער חילוק צווישן דעם מהות פון זיין (פארט אויפקלערערישער) פיליסטערישקייט און דער מאניריטער קליינלעכער באלעבעסלדיקייט פון זיינע רעאקציאנערע אויספארשער און ביאגראפן, אין וועלכער זיי ווילן אויך אים מיט גוואלד איינהילן. ביי עטינגערן, דעם משכיל, פון אנהייב ביז מיט 19טן יארהונדערט פילט זיך א הויך פון בירגערלעך-אויפקלערערישן שטרעבן, וואס באמיט זיך צו געפינען, אויסצופורעמען, צו בארעכטיקן און צו באזיניקן א נייעם לעבנס-סטיל אנטקעגן דעם פעאדאלישן ווילד-אפגעשטאנענעם שטייגער.

די יידישע בורזשוא זיינען א טייל פונעם אלגעמיינעם ניט-יידישן ביר-גערטום. אינאיינעם מיט זיי באטאנען זיי אין דער צייט פון זייער אויפגאנג (אין מזרח-איראפע, און בפרט אין דער יידישער סביבה, שפעטער ווי אין מערב-איראפע) — קעגן דעם קלאס, וואס האט ביז איצט דער עיקר געהערשט, קעגן דעם אדל, קעגן דעם פריץ און אויך קעגן דעם פעאדאליש-פאטריארכאלישן גביר און תקיף — דעם ווערט און דעם באדייט פון זייער אייגענעם נייעם לעבנס-נוסח. עפעס פון דעם דאזיקן שטרעבן פילט זיך אפילו אין עטינגערס „סטילפולער“ באלעבאטישקייט און פיליסטערישקייט.

גאר אן אנדער זאך איז די קליינלעך-מאניריטע געשמאקלאזע „יידישיס-טישע“ פיליסטערישקייט פון דער היינטיקער צייט. דאס באלעבעסל, נעבעכדיק און נישטיק ביזן בייך, דראפעט זיך אויף גלייכע ווענט, כדי עקלעקטיש ארויסצוסטיליזירן עפעס אן „אור-אייגענעם נוסח“. כאפט מען זיך אן (מיט אויסגעטראכט-זיסלעכער ראמאנטיק) אן היסטארישע דערמאנונגען, כדי זיי איבערצומאכן לויט דער אייגענער געשטאלט און זיי צוצופאסן פאר די אייגענע באדערפענישן. דאס איז טאקע דער אייגנטלעכער באדייט פון דער זיסלעכער איינשטעלונג פון דער גאנצער „יידישיסטישער“ וויסנשאפט.

וואס פלעגן אונטערשמרייבן דעם אפרוים אפילו דורך א „רעליגיעזער איבער-רעגיסטרירונג“, אריבערגייענדיק צו דער קרויסלעכער רעליגיע. דעם דאזיקן טייל בורזשואזע אינטעליגענץ האט ער אינוונען, ווען ער שמעלט ארויס עטינגערן פאר א מוסטער און זאגט: „...וואס באמת ובתמים יאבו להשאר אמונים לתכם ו א מ ו נ ת ם (אומעטום פון מיר אונטערגעשמראכן—מ. זו.) לא יעמדו להם לשפחה לא למודי החול, שהם יעמלו להשתלם בהם, ולא התערבותם עם הבריות בני עמים שונים ו א מ ו נ ת א ח ר ו ת.“ דא האבן מיר דאס ארמ, וואו ס'רעדט זיך וועגן דעם, אז עטינגער איז געווען „אויסגעמישט מיט מענטשן“, אבער דווקא — מיט ניט-יידן. דרינגען פון דעם זאך, אז ער איז געווען א נאענטער מענטש צו די פרומאקעס, אז ער האט ניט געהאט קעגן זיי קיין אויפ-קלערערישע פאזיציע, אדער אז ער איז גאר געווען אליון א שטיקל פרומאק — איז מער ווי אומגעלומפערט.

3. באַמערקונגען צו עטינגערס ביאָגראַפֿיע

און איצט וועלן מיר אַריבערגיין צו דעטאַלן. נאָכגייענדיק נאָכן סדר פון די צוויי בענדער, וועלן מיר זיך צוערשט אַפּפּאַרטיקן מיט צוויי ביאָגראַפֿישע דאַטעס: וועגן עטינגערס געבורט־יאָר און וועגן דעם יאָר, ווען ער איז געקומען קיין זאַמאַשטש. ניט סתם פון ליבהאַבעריי צו גריבלענישן אין דאַטעס, נאָר כדי אַרויסצובאַקומען, וואוּ אין וועלכער געזעלשאַפּטלעכער סביבה, אין וועלכן קולטור־קרייז האָט עטינגער באַקומען זיין משכילישע דער־ציאונג און די באַשטימענדיקע השפּעה אויפן גאַנג פון זיין בילדונג. ס'איז אַ חילוק, צי האָט עטינגער, איידער ער איז געפאַרן קיין לעמבערג, געלעבט אין זאַמאַשטש אינעם קרייז פון די דאַרטיקע משכילים — און דער קרייז איז געווען אַ באַדייטנדיקער — סך־הכל קנאַפע צוויי יאָר, ווי ס'קומט אויס לויט וויינרייכן, אָדער ווי מיר וועלן פעסטשטעלן, ווייניקסטנס זיבן יאָר. דער זאַמאַשטשער יוגנט־פּעריאָד וועט דאָן באַקומען פאַר עטינגערס ביאָגראַפֿיע, פאַר דער געשיכטע פון זיין בילדונגס־גאַנג און פאַר באַשטימעטע שטריכן אין זיין געזעלשאַפּטלעכער פיזיאָגאַמיע אַ מער וואַגיקן באַדייט, איידער עס באַקומט זיך פון וויינרייכס דאַטעס.

בנוגע עטינגערס געבורט־יאָר גיבן פאַרשיידענע ביאָגראַפֿן פאַרשיידענע דאַטעס: 1799, 1800, 1801. וויינרייך מיינט, אַז וואַרשיינלעך 1803. זיין השערה קאָן אָבער ניט אויסהאַלטן קיין קריטיק. אינעם עקסקורס וועגן דעם פרט (ב. 2, ז. 585) געפינען מיר נישט קיין איין ערנסטע באַשטעטיקונג פאַר דער דאָזיקער דאַטע. די באַווייזן זיינען סך־הכל: דער פּאַקט, וואָס עטינגערס טאַכטער האָט אויף זיין פּראָגע, ווי אַלט איר פּאַטער איז געווען, ווען ער איז געשטאַרבן, צוערשט געזאַגט, אַז 56 יאָר, דערנאָך אָבער האָט זי זיך געכאַפּט און געזאַגט, אַז 53 יאָר; און אַזוי ווי דאָס יאָר פון טויט איז פעסטגעשטעלט 1856, קומט אויס, אַז עטינגער איז געבוירן געוואָרן 1800 אָדער 1803. וויינ־רייך האַלט, אַז גיכער פאַר אַלץ 1803. אַ סמך פאַר אַט־דער מיינונג געפינט וויינרייך אַ חוץ דער קוועקלעניש פון עטינגערס טאַכטער נאָך אין אַן אַנדערן פּאַקט: דאָס איינציקע בילד עטינגערס, געמאַלט 1829, „ווייזט אים אין עלטער פון 25—26 יאָר“. אין אמתן איז דאָס זייער אַ סוביעקטיווע מיינונג, אַן אַנדערער קאָן האַלטן, און וועט ניט ווייניקער גערעכט זיין, אַז דאָס בילד ווייזט אַ מענטשן אין עלטער פון 29—30 יאָר. די קאַמבינאַציע וויינרייכס בנוגע דער עפיגראַמע, וואָס עטינגער האָט, לויט אַ ידיעה פון גאַטלאַבערן, געשריבן אין אַדעס צו זיין אייגענעם פּופּציקסטן געבורטסטאָג, הענגט אין דער לופט. דאָס איז דאָך וויינרייך אַליין מודה, ערשטנס, דאָרף וויינרייך צו־ליב דער קאַמבינאַציע קאָרעגירן דעם בפירושן טעקסט „פּופּציק יאָר“ אויף „דריי און פּערציק יאָר“, כדי עס זאָל זיך צופאַסן צו עטינגערן אָדעסער נסיעה

פון 1846. צווייטנס, איז פון ערגעץ ניט געדרונגען, אז מיר ווייסן פון אלע נסיעות עטינגערס קיין אָדעס. זייער מעגלעך, אז ער איז פונקט צו פופציק יאָר אויך געווען אין אָדעס און האָט דאָרט איבערגעזחורט אין אַ וואַריאַציע די עפיגראַמע „ביי מיין געבורטסטאָג“ (ב. 1, ז. 277), וואָס איז טאַקע אור־שפּרינגלעך פאַרפאַסט געוואָרן צו זיין 43טן געבורטסטאָג און איז אגב טאַפּלט אַזוי לאַנג און אַנדערש געבויט, ווי די עפיגראַמע, וועלכע גאַטלאַבער גיט איבער.

עטינגער פלעג מיט אַן אַנצוהערעניש אויף היינעס אַ ווערטל זאָגן, אַז נאָך היינען איז ער דער ערשטער מענטש פונעם יאָרהונדערט. היינע האָט מיט זיין ווערטל געוואָלט זאָגן, אַז ער איז געבוירן געוואָרן 1800 אָדער דעם ערשטן טאָג פון 1801. און דאָס אייגענע האָט עטינגער געוואָלט זאָגן מיטן זעלבן ווערטל. ס'איז ניט פאַראַן קיין שום באַזונדערע נייטיקייט צו צווייפלען אין דער גאַנצער דאָטע. סידן בנוגע דעם טאָג (דער ערשטער טאָג פונעם יאָר). דאָס פאַסט צו דער ערשטער ווערסיע פון עטינגערס טאַכטער, אַז עטינגער איז געשטאַרבן צו 56 יאָר. ס'איז פּסיכאָלאָגיש ניט וואַרשיינלעך, אַז עטינגער, אויב ער איז געבוירן געוואָרן 1803, האָט זיך געוואָלט צוליב אַ ווערטל עלטער מאַכן אויף דריי יאָר. היינע, וואָס איז אין אמתן געבוירן געוואָרן 1797, האָט טאַקע צוליב אַ ווערטל, אָבער דער עיקר כדי זיך יינגער צו מאַכן, געזאָגט, אַז ער איז געבוירן געוואָרן אין 1800 אָדער אָנהייב 1801 — פאַרוואָס זאָלן מיר עטינגערן גופא ווייניקער גלייבן, ווי דעם אומזיכערן קווענקלעניש פון זיין ניט־פּינקטלעך געדענקענדיקער טאַכטער ?

דער דאָקומענט פון זאַמאַשטשער דיסטריקט פון יאָר 1835 (ב. 2, ז. 586) באַווייזט גיכער פאַר אַלץ — אויב ער באַווייזט בכלל עפעס — די ריכטיקייט פון אונדזער דאָטע. דאָרט ווערט געזאָגט וועגן עטינגערן *lat dwadzieścia pięć liczący* קלאַר, אַז דאָס איז אַ טעות, אָבער וואָס פאַראַ? פשוט אַ לאַפּסוס, אַ פּליטת־הקולמס אויף קיילעכיקע צען יאָר. אויפן אָרט פון *trzydzieści pięć* האָט זיך דער שרייבער, ווי עס טרעפט זיך, טועה געווען, און געשריבן *dwadzieścia pięć*. יעדער אַנדערער צופעליקער טעות, למשל, ווי ס'קומט אויס לויט וויינרייכן, אויף 7 יאָר, לייגט זיך אַ סך ווייניקער אויפן שכל. וואַרים, אויף וויפּיל וועגן עטינגערס ווייב ווערט דאָרט געזאָגט, אַז זי איז אַלט *lat trzydzieści trzy*, ד. ה. אַז זי איז געבוירן געוואָרן 1802, וואָלט זי, לויט וויינרייכס השערה, עלטער געווען פון איר מאַן מיט אַ יאָר, אַ זאָך, וואָס איז ניט זייער וואַרשיינלעך, אויב מע נעמט אין אַכט דעם שטייגער פון דער צייט און אַז עטינגער איז געווען פון אַ „יחוסדיקער משפּחה און אַ מושלם“. אויב אָבער מיר פאַרריכטן *dwadzieścia pięć* אויף *trzydzieścia pięć*, באַקומען מיר די געבורט־דאָטע, וואָס עטינגער אַליין

פלעג זיך געבן, אזוי אַז ער איז עלטער געווען פון זיין ווייב מיט צוויי יאָר; די „באַרמאַלע“ פּראָפּאַרץ אין עלטער פון מאַן און ווייב אין יענע יאָרן און אין אַזעלכע קרייזן. דעריבער קאַנען מיר אָננעמען, אַז עטינגער איז געבוירן געוואָרן יעדן-פּאַלס ניט שפּעטער ווי אָנהייב 1801 יאָר.

* * *

עס איז ניט פאַרשטענדלעך, פאַרוואָס וויינרייך וויל האַבן, אַז עטינגער האָט חתונה געהאַט און איז אָנגעקומען קיין זאַמאַשטש ערשט בערך 1823. ד. ה. לויט וויינרייך צו 20 יאָר, און לויט אונדזער חשבון צו 23 יאָר און האָט אזוי-אַרום, לויט דעם חשבון, אָפּגעלעבט דאָרט בלויז קנאַפע 2 יאָר. אַזאַ עלטער — זאָל זיין אָפּילו פון 20 יאָר — איז פאַר אַ חתן אַ „מושלם“ פון אַ „גביריש-למדישער“ פאַרמעגלעכער משפּחה אין יענער צייט ניט וואָר-שיינלעך. די העכסטע עלטער פאַר אַ חתן איז געווען 18 יאָר. שפּעטער האָט ער זיך שוין גערעכנט פאַר אַן „אַלטן בחור“. * דאָס אייגענע דאָרף מען זאָגן וועגן זיין כלה, וואָס וואָלט אין 1823 אַלט געווען 21 יאָר, אַן אומוואַרשיינלעכע זאַך ביי אַ פאַרמעגלעכער משפּחה אין יענער צייט. עטינגער איז, אויב נישט יינגער, בלייב-פּק ניט עלטער געווען פון 18 יאָר צו דער חתונה. ** דאָס באַטייט, לויט דער געבורט-דאַטע 1800—1801, אַז ער איז געקומען קיין זאַמאַשטש יעדן-פּאַלס ניט שפּעטער ווי אַן ערך 1818 און האָט דאָרט אָפּגעלעבט אויף קעסט, אין קלויז און אינעם קרייז פון די אַרטיקע משכילים ווייניקסטנס זיבן יאָר (אויב ניט מער), איידער ער איז געפאַרן קיין אָדעס זוכן גליקן. עס וואָלטן אויך ניט וואַרשיינלעך געווען פאַר יענער צייט און ביי יענע אומ-שטענדן, אַז אַן איידעם אַן „עילוי, אַ מושלם א. אַז. וו.“ זאָל נאָך צוויי יאָר קעסט ביי אַ פאַרמעגלעכען שווער מוזן פאַרן „אין דער וועלט אַריין“ זוכן גליקן. אגב, האָט אין דער קעסט-צייט עטינגערס ווייב געהאַט אַ קראַם פון גלאַזוואַרג. שוין-זשע האָט דאָס געקאַנט זיין אין די ערשטע צוויי יאָר פון דער קעסט-צייט, און שוין-זשע האָט זיי נאָך די ערשטע צוויי יאָר *** אזוי די נויט גע-

* אָפּילו דער אויפגעקלערטער מחבר פון דער אַנאָנימער „די גענאַרטע וועלט“, וואָס טרעט אַרויס קעגן די פּריאיקע חתונות, האָלט אַז צו 18 יאָר דאָרף אַ מאַנס-פאַרשוין חתונה האַבן.

** לויט באַשטימטע ידיעות האָט עטינגער חתונה געהאַט צו 15 יאָר (זע ב. 1, ז. XIX), און דאָס איז אַ וואַרשיינלעכע דאַטע.

*** איך ווויס ניט, פּונדוואַנען וויינרייך נעמט, אַז אוועקפאַרנדיק פון זאַמאַשטש, האָט עטינגער איבערגעלאָזט זיין פּרוי מיט א י ו י ו קינד. אין בריוו 1, ב. 2, ז"ז 561, 10, און 562, 6—12 רעדט זיך וועגן קינדער אין מערצאָל. אין שורה 13 (562), וואו עטינגער רעדט וועגן דעם „קליינעם שיינעם אומשולדיקן קינד“ אין איינצאָל, מיינט ער איינס פון זיינע קינדער, וואָס איז ניט לאַנג געבוירן געוואָרן.

דריקט, אז ער האָט געמוזט אַוועקפאַרן זוכן פרנסה?
און אזוי דאַרפן מיר באַדייטנדיק בייטן די אומשטענדן פון עטינגערס
יוגנט-ביאַגראַפיע. נישט שפעטער ווי 1818 איז עטינגער געקומען קיין זאַ-
מאַשטש און האָט דאַרט אין משך פון ווייניקסטנס 7 יאָר באַקומען זיין אַנט-
שיידנדיקע אַנטוויקלונג אינעם קרייז פון די זאַמאַשטשער משכילים.

4. צו עטינגערס משלים

אין די הערות פון מאַקס וויינרייך (באַנד 2, ז"ז 597—601) ווערן פאַר-
צייכנט, לויט עטינגערס אַנמערקונגען — נייע משלים, און לויט וויינרייכס
אייגענער השערה — נאָך איין משל, סך-הכל צען משלים, ווי „נאַכגעמאַכטע“
אַדער איבערזעצונגען. אין זיין אָפּהאַנדלונג וועגן עטינגערן („בילדער פון
דער יידישער ליטעראַטור-געשיכטע“, ווילנע, 1928) ברענגט וויינרייך ידיעות,
לויט אַ געפונענעם צעטל עטינגערס, וועגן דעם מקור פון נאָך אַנדערע עלף
משלים, קליינע מעשהלעך און קאַטאַוועסלעך.
דערצו דאַרף מען אָבער נאָך צוגעבן פאַלגנדיקע משלים, וועגן וועלכע
ניט עטינגער און ניט וויינרייך דערמאָנען, אַז זיי זיינען „נאַכגעמאַכטע“.
1. דער גרויסער שיינער און שאַרף-סאַטירישער משל, ריכטיקער,
מעשהלע, „וויטעלע“ (ב. 1, ז"ז 238—246) איז איבערגעזעצט אַדער „נאַכ-
געמאַכט“ לויט געלערטס „די בעטשוועסטער“* פונעם נאָמען בעאַטע אין
געלערטס אַריגינאַל האָט עטינגער געמאַכט וויטע—וויטעלע. געלערטס משל
הייבט זיך אָן אזוי:

Die frömmste Frau in unserer Stadt,
In Kleidern fromm und fromm in Mienen,
Die stets den Mund voll Andacht hat,
Wird diese nicht ein Lied verdienen?
Wie lehrreich ist ihr Lebenslauf!
Kaum steht die Fromme von ihrem Lager auf;
Kaum tönt der Klang vom achten Stundenschlage,
So sucht sie das Gebet zu dem vorhandenen Tage.
Und ob sie gleich den Schritt in Sechzig schon getan:
So ruft sie doch den Herren noch um Keuschheit an etc. etc.

* C. F. Gellerts sämtliche Fabeln und Erzählungen, 1795, ז. 21. אין דער
דאָזיקער פּאַבל, אַדער אין דעם מעשהלע, דערציילט געלערט אין פּערזיפּיזירשער פּאַרם
דעם אינהאַלט פון זיין קאַמעדיע, וואָס האָט דעם אייגענעם נאָמען („די בעט-
שוועסטער“, 1745). מיר האָבן דאָ, אין דער פּאַבל, הייסט עס, אַ סערקעלע-מאַמיוו
אין מיננאָטור.

פאַרגלייכן מיר דאָס מיטן אָנהייב פון וויטעלע :

ווי אזוי קאָן איך הייסן דער גוטער שרייבער,
 אַז איך וועל די פרומסטע פון די ווייבער,
 וויטעלען די צנועה, נישט באַזינגען ? ...
 . . . אינדערפרי איז וויטעלע אויפגעשטאַנען,
 זי האָט זיך פון שלאָף נאָך ניט רעכט דערמאַנט,
 גיסט זי זיך שוין אָפּ דריי מאָל איטלעכע האַנט,
 און תיכף איז איר ערשטע מלאכה,
 זי זאָגט זיך די גרויסע ברכה,
 און כאַטש זי איז שוין אַלט זעכציק יאָר
 און האָט אויף איין אויג די שטאַר,
 האָט זי זיך פאַרט פיינט צו סטראַיען,
 כּרי זי זאָל, הלילה, נישט קומען לידי נסיון א. א. וו.

2. אין די הוספות געפינען מיר אַ לענגערן פּראָגמענט, וואָס הייבט זיך אָן מיט די ווערטער: „די ערשטע, וואָס האָט אַ שטערנטיכל אויסגעטראַכט.“
 דער דאָזיקער פּראָגמענט איז נאָכגעמאַכט נאָך געלערטס פּאַבל — ריכ-טיקער, פּאַראַבאָלישער אַלעגאָריע: „די געשיכטע פּאַם הוט.* אין איר ווערט באַהאַנדלט די אויפקלערערישע טאַלעראַנץ-אַלעגאָריע, ווי מיר זעען זי אינעם אַנקעדאַט וועגן די דריי רינגען—דריי רעליגיעס (לעסינג), וואָס שטאַמט פון זייער אַלטע אַראַבישע קוואַלן און איז אין איראַפּע שוין זייט דעם 10טן יאָרהונדערט באַקאַנט געווען (באַזונדערס אין דער אויפגעקלערטער סביבה פון פרידריך דעם צווייטן), און איז אויך פון באַקאַטשאַ (פונקט ווי פריער אין אַנדערע נאָוועלעס) אין איינער פון זיינע נאָוועלן באַאַרבעט געוואָרן. מיט דער דאָזיקער פּאַבל פּלעגן אין עלטסטן מיטלאַלטער די שפּאַנישע יידן ווערטל-דיק אַפּענטערן אויף אומבאַקוועמע רעליגיעזע פּראָגעס מצד די קאַטאָלישע אָדער אַראַבישע מאַכטהאַבער. פון דעם קוואַל, אַפּנים, האָט די פּאַבל „אַריינ-געוואַנדערט“ אין די „געסטאַ ראַמאַנאָרום“, פון וואָנען באַקאַטשאַ האָט זי איבערגענומען. לעסינג האָט זי גענומען פונעם דעקאַמעראַן. סוויפט האָט די דאָזיקע טעמע אַ ביסל איבערגעאַנדערשט: לויט אַ פּאַטערס צוואה מוזן זיינע דריי זין און יורשים טראַגן אַלצאיינע קליידער. אָבער מיט דער צייט בייט זיך צוביסלעך ביי איטלעכן אַלץ מער די פּאַרם פון די קליידער, ביז מע קאָן שוין ניט מער דערקענען די אורשפּרינגלעכע פּאַרם. נאָך דעם מאַטיוו סוויפטס גייט געלערטס משל אין זיין „געשיכטע פונעם הוט“, וואָס ווערט דאָן ביי עטינגערן איבערגעביטן אויף אַ ווייבערש שטערנטיכל (אזוי אַרום מאַכט עטינגער אין איינוועגס אויך חוזק פונעם שטערנטיכל, דעם ספּעציפישן טייל

* דאָרט, זייט 6.

פונעם יידיש לעכן אנטאן, פונקט ווי דאָס האָבן געטאָן אַקסענפעלד און אַנדערע
(משכילים). ביי געלערטן הייבט זיך די פאָבל אָן אַזוי :

Der erste, der mit kluger Hand
Der Männer Schmuck, den Hut, erfand,
Trug seinen Hut unanageschlagen:
Die Krempe hingen flach herab:
Und dennoch wusst er ihn zu tragen.
Dass ihm der Hut ein Ansehn gab.
Er starb und liess bei seinem Sterben
Den runden Hut dem nächsten Erber:

Der Erbe weiss den runden Hut
Nicht recht gemächlich anzugreifen;
Er sinnt und wagt es kurz und gut,
Er wagt's zwo Krempe aufzusteifen.
Drauf lässt er sich dem Volke sehn;
Das Volk bleibt vor Verwundrung stehn,
Und schreit: Nun lässt der Hut erst schön!
Er starb und liess bei seinem Sterben
Den aufgesteiften Hut seinen Erben etc.

און אַזוי גייט עס ווייטער : יעדער פון די יורשים בייט אַ ביסל דעם הוט.
ביו ער ווערט אינגאנצן אַן אַנדערער, כאַטש ער בלייבט נאָך אַליץ אַ הוט און
כאַטש דער עולם זאָגט יעדעס מאָל, אַז נאָר אַזאַ הוט איז גוט. דער מוסר-
השכל איז באַקאַנט. ביי עטינגערן הייבט זיך דער משל אַזוי אָן :

די ערשטע, וואָס האָט אַ שטערנטיכל אויסגעטראַכט
און פאַר שיינע ווייבער אַ שוין צירונג געמאַכט,
וואָס האָט געהאַפטן פלאַטשיק, לאַנג און ברייט,
דימענטן און פערל זייער צעשפרייט,
און איז דערינען אַזוי געגאַנגען,
אויף ביידע באַקן אַנגעהאַנגען,
נאָנץ פאַרצייטיש,
אַבער לייטיש.

באַלד נאָך דעם טויט פון דער קלוגער אישה
האַט עס די טאַכטער געקריגן כירושה.

די טאַכטער האָט עס מער אַרזיפגעצויגן,
עס זאָל נישט ליגן אַזוי אין די אויגן,
און אַנגענייט שטיק און שפיצן,
עס זאָל מער גלאַנצן און בליצן.

אוי, שרייען די ווייבער, דאָס איז שוין!
 קוקט עץ, אזוי דאַרף מען טאַקע צו גיין.
 באַלד נאָך דעם טויט פון דער קלוגער אישה
 האָט עס די טאַכטער געקריגן בירושה. א. א. וו.

3. „די צוויי הענער“ (ב. 1, ז. 231) איז אַ פאַראַפּראָזע פון געלערטס
 „די ביידען וועכטער“, * וואו ס'ווערט דערציילט וועגן די צוויי נאַכט־שומרים,
 וואָס שלאָגן זיך ביז בלוט מחמת זייערע חילוקי־דעות וועגן דעם נוסח, ווי
 מע דאַרף אויסרופן:

Verwahrt des Feuer und das Licht

אַדער:

Bewahrt das Feuer und das Licht

די נאַכט־שומרים פאַרוואַנדלט עטינגער יידיש־לעך (דער האָן ווי אַ נאַכט־
 וועקער!) אין צוויי הענער, וואָס קעמפן צווישן זיך צוליב דעם נוסח פון קרייען:
 קיקערעקי אַדער קוקורעקו. דער מוסר־השכל איז ביי געלערטן:

Die Wächter, hör ich viele schrein,
 Verfolgten sich um solche Kleinigkeiten?
 Das mussten grosse Narren sein...
 Wüsst ihr den nichts von so vielen grossen Leuten,
 Die in gelehrten Streitigkeiten
 Um Silben, die gleich viel bedeuten,
 Sich mit der grössten Wut entzweiten?

ביי עטינגערן:

צווישן אונזערע לומדים, רבנים,
 טרעפט מען אַמאָל אויך אַזעלכע נאַראַנים,
 וואָס רייסן זיך שיער נישט ביי די האָר,
 און קריגן זיך אויך לאַנגע יאָר,
 און זידלען זיך אויך לאַנגע צייטן
 איבער אַן אות, וואָס קאָן עס באַטייטן...

4. עטינגערס משל „דאָס קאַטשקעלע“ (ב. 1, ז. 150) איז אפּשר אַ פּרייע
 פאַראַפּראָזע נאָך געלערטס משל: „די יונגע ענטע“.**

Die Henne führt der Jungen Schaar,
 Worunter auch ein Entchen war,
 Dass sie zugleich ausgebrütet...

* דאַרט, ז. 90.

** דאַרט, ז. 72.

עטינגער :

א היין האָט אַרומגעפירט אירע הינדעלעך,
אירע טעכטערלעך און אירע זינדעלעך,
איטלעכס שייך נאָר ווי אַ טשאַטשקעלע ;
און דער צווישן איז געווען אַ קאַטשקעלע...

ווייטער אָבער אַנטוויקלט עטינגער די סיטואַציע אַנדערש, ווי ביי געלערטן, און דרינגט אויך אַרויס אַן אַנדערן מוסר־השכל. ביי געלערטן: די נאַטור גיט יעדן באַשעפעניש דעם נייטיקן מוט צו די סכנות, וואָס זיינען אים באַשערט לויט זיין טבע; ביי עטינגערן: מע טאָר נישט קיין קינד צווינגען און דערציען צו אַן ענין, צו וועלכן עס האָט נישט קיין טאַלאַנט.

5. „דאָס זעקל“ (ב. 1, ז. 139) איז פּונקט אַזוי ווי דער משל, וואָס קומט באַלד דערנאָך (די קינדער“, ב. 1, ז. 141), אַ פאַראַפּראָזע פון קראַשיצקיס קורצן משל „וואַרקי“* וועלכן עטינגער האָט, ווי שטענדיק, אויף אַ זייער געראַטענעם אופן ברייט און שטייגעריש מאַלנדיק צעצויגן. ביי קראַשיצקין הייבט זיך דער משל אַזוי אָן :

Nie patrzajmy na wzorki:
Zeszły się raz dwa worki,
połączany
i skórzany...

די טעמע איז אין ביידע משלים: דער קריג צווישן דעם טייערן און וואַלוועלן זעקל (עושר און אַרעמאָן). דער מוסר־השכל איז אין ביידע דער זעלבער: יחוס א. אָן. וו. איז נישט וויכטיק:

„ניע טען דאָברי צאָ בלישטשי“ . . .

און ביי עטינגערן :

הער מיך צו, ברודער! קוק נישט אויף געלט;
יחוס-עצמו איז דאָס בעסטע אויף דער וועלט.

* * *

אין אַ קומענדיקער אויסגאַבע דאַרף ביי יעדן משל אויפן אָרט אַנגעמערקט ווערן, פּונדאָנען ער שטאַמט. אין דער נייער רשימה נאָכגעמאַכטע משלים, וואָס וויינרייך ברענגט אין זיין בוך „בילדער פון דער יידישער ליטעראַטור־געשיכטע“, זיינען בלויז פאַרצייכנט די אויטאָרן און נישט די ווערק גופא.

* ז. 1804,86, tom II, Bajki i przypowieści, Ig. Krasickiego, Dzieła poetyckie

וועלכע עטינגער האָט איבערגעזעצט אָדער פאַראַפראָזירט. עטלעכע פון זיי קאָן איך גענויער באַצייכענען :

„די שדים“ (ב. 1, ז. 256) איז נאָכגעמאַכט געלערטס „דאָס געשפענסט“ * „פילאַקס“ (ב. 1, ז. 20) — נאָך געלערטס „דער הונד“, ** „די בין מיט דער הוף“ (ב. 1, ז. 299) — נאָך געלערטס „די ביענע אונד די העננע“, *** „דער בעל-הלוואה“ — נאָך געלערטס „דער וואוכערער“, **** „דאָס פאַרזעעניש“ — נאָך געלערטס „די מיסגעבורט“, ***** „דער השייעריק“ — נאָך לאַפאַנטענס „לאַ ציגאַל עט לאַ פורמי“, ***, „די קינדער“ — נאָך קראַשיצקיס „דזשע-טשיע אי אַיטשיעץ“, ****, „די פליג“ — נאָך קראַשיצקיס „פורמאַן אי מאַטיל“, *****

דער מאַטיוו פונעם שיינעם סאַציאַל-היסטאָרישן משל „די פרומע בערן“, וואָס עטינגער האָט לויט דער נייער ידיעה ווינרייכס, איבערגעאַרבעט פונעם פראַנצויזישן משל-שרייבער פלאַריאַן, שטאַמט אורשפרינגלעך פון מיטל-אַלטערלעכע לאַטיינישע דרשות און איז דאָרט אויסן צו מוסרן די גלויביקע, אַז זיי דערשאַצן ניט די גרויסע זינד פון די גרויסע לייט און שאַצן איבער די קליינע זינד פון די קליינע לייט. דער דאָזיקער מאַטיוו האָט שפעטער, ביי דער רעפאָרמאַציע און די פויעריג-מלהמות, געשפילט אַ גרויסע ראָל אין די אַגיטאַטאָרישע אַרויסטרעטונגען; מיר געפינען דעם דאָזיקן מאַטיוו ביי טאַמאַס מינצערן, ביי לוטערן א. א. לאַפאַנטען באַנוצט דעם דאָזיקן מאַטיוו

אין זיין באַרימטער פאַבל *Les animaux malades de la peste****** שוין ניט מער אין קירכלעכן זינען, נאָר ווי אַ סאַטירע קעגן דער פעאַדאַלישער יוסטיץ. וועגן לאַפאַנטענס פאַבל זאָגן די עלטערע קאַמענטאַטאָרן קאַטט און טאַמפאָר, אַז זי איז: *presque l'histoire de toute société****** „(כמעט די געשיכטע פון דער גאַנצער מענטשלעכער געזעל-שאַפט)“. פלאַריאַן האָט דעם דאָזיקן משל איבערגענומען פון לאַפאַנטענען:

* C. F. Gellerts sämtliche Fabeln etc. ז. 19.

** דאָרט, ז. 25.

*** דאָרט, ז. 45.

**** דאָרט, ז. 106.

***** דאָרט, ז. 101.

Fables de la Fontaine, 1819, st. Petersburg ז. 3, ב. 1.

***** Bajki etc. ז. 30.

Le coche et la mouche; משל: לאַפאַמענס מושל: Notes et les remarques choisies de Coste et de Chamfort *****

L. Clement, Paris, 1904, זע אויך לאַפאַמענס פאַבלען-אויסגאַבע פון ז. 71; די הערות, ז. 212.

***** דאָרט. אַזוי, אַן ערך, האָט אויך די יידישע קריטיק אויפגענומען

און פאַרשטאַנען „די פרומע בערן“, זע אויבן, ז. 219, הערה.

פון לאפאנטענס וועלף האט ער געמאכט בערן (ביי קרילאוו אין אן ענלעכן משל איז עס א לייב), פונקט ווי לעסינג אין זיין קורצער פאבל, וואס הייבט זיך אן מיט זייער שארפע ווערטער:

Den Bären glückt es nun schon seit geraumer Zeit,
Mit Brummen, plumpen Ernst und stolzer Frömmigkeit
Das Sittenrichteramt bei allen schwächeren Tieren,
Aus angemesseter Macht, gleich Wütrichen zu führen...

לאפאנטען פאָרענדיקט דעם משל זייער דייטלעך:

Selon que vous serez puissant ou misérable
Les jugements de cour vous rendront blanc ou noir.

לעסינג גיט בלויז אן אַנצוהערעניש אויפן מוסר-השכל:

Ich kann mich diesmal bei der Moral nicht verweilen.

אַזוי ווי עטינגער:

דאָס משל מיט די פרומע בערן

באַדאַרף מען אייך ניט צו דערקלערן...*

* אגב: פון לאפאנטען האט עטינגער גאָר ווייניק איבערגעזעצט — איינעם אָדער העכסטנס צוויי משלים. אַ סברה, אַז ער האָט בכלל נישט איבערגעזעצט פון פראַנצויזיש, און אויך „די פרומע בערן“ נישט, נאָר פון אַ דייטשער איבערזעצונג פון פלאַריאַנס משלים; אַנדערש וואָלט געווען אַ הידוש, פאַרוואָס אַזוי ווייניק. אויך פון קראַשיצקיין האָט עטינגער איבערגעזעצט נאָר דרוי קלוינע משלים. הייסט עס — דער עיקר פון דייטשע דיכטער, וואָרים פון אַלע פרעמדע שפראַכן איז אים די דייטשע געווען אַמבעסטן באַקאַנט און היימיש. פון קרילאָוו האָט עטינגער קרייז א י ו י א י ו י ק נ מ ש ל נישט איבערגעזעצט. איינעס נאָכ-וואָרט צו דער אויסגאַבע פון די משלים (וואָרשע, 1920, ז. 138) ווערט איבער-געזאָרט אַ טעות, אַז „עטינגערס משלים זיינען אויך אַ סך מאל איבערזעצונגען פון קרילאָוו“. דאָס איז אָבער נישט ריכטיק. עטלעכע — זייער ווייניק — מאַסיוו זיינען ביי קרילאָוו און עטינגערן שותפותדיקע, ווי למשל: „וואַלק אי יאָג-ניאַנאַק“ — „דער וואָלף און דאָס ציקעלע“; „לזשעק“ — „דאָס פיקסל מיט דעם בער“; „מעשאַק“ — „דאָס זעקל“; „מאָר זווערע“ — „די פרומע בערן“. פון אַמ-דער ענלעכקייט מאָר מען זיך אָבער נישט לאָזן פאַרפירן. פון די „פרומע בערן“ ווייסן מיר דאָך איצט באַשטימט, אַז זיי זיינען נאָכגעמאַכט דעם פראַנצויזישן משלים-דיכטער פלאַריאַן (זע וויינרייך, „בילדער פון דער יודישער ליטעראַטור-געשיכטע“, ז. 235). און די איבעריקע מאַטיוו האָבן ביי קרילאָוו אַ דורכאויס אַנדערן באַראַקטער ווי ביי עטינגערן. אין בעסן פאל האָבן זיי ביידע גענומען פון אַ שותפותדיקן קוואַל, כאָטש דאָס איז אויך נישט זיכער. קלאַר איז, אַז פון קרילאָוו האָט עטינגער נישט איבערגעזעצט. אגב: אין אויזנבוימס השתדלות פון 1843 (ב. 2, ז. 588) ווערן דערמאָנט די פּאַעמן קראַשיצקי, לאַפאָנטען, געלערס. שוין-זשע וואָלט אייזנבוימס נישט אַנגעוויזן אויף איבערזעצונגען פון קרילאָוו?

א היפשע צאל פון עטינגערס משלים זיינען עכטע קליינע מייסטערווערק און געהערן צום שענסטן אין דעם דאָזיקן זשאַנר. זיי זיינען טרעפלעך געבויט, מיט אַ געניט־מייסטערישער האַנט, אַנגעזאַפט מיט לעבן און שטייגער, מיט פּאַלקלאָרישע עלעמענטן, מיט אַ פיינעם הומאָר און אַפט מיט שלאַגנדיקער סאַטירע.

ווי אַלע קלאַסישע משלים־שרייבער, האָט אויך עטינגער, ווי מיר זעען, אַ באַדייטנדיקן טייל פון זיינע משלים — ביז איצט פעסטגעשטעלט העכער אַ דריטל — נישט ניי געשאַפן, נאָר נאָכגעמאַכט נאָך עלטערע מוסטערן. דאָס ליגט אין דער טבע פונעם משלים־שרייבער, פונעם באַהאַלטן־רמזימדיקן שטייגער, אַז מע שטעלט אויפן אָרט פון מענטשן — חיות, אַנשטאַט אינדוויו־דועלע געשעענישן דערציילט מען טיפּיש־טראַפּאַרעטישע, קאַנאַניזירטע, אַנ־שטאַט אויסצוטראַכטן נייע פּאַבלי־טעמעס, בויט מען איבער און מע פּאַראַ־פּראָזירט אַלטע. משלים זיינען אין דער איראָפּיאישער ליטעראַטור אַ טיפּישער, צומאָל אַ ביסל אַ פּיליסטערישער, זשאַנר פון דער שאַרענדיקער אויפקלערונג. זיי זיינען צוטריטלעך פאַר די מאַסן און זיינען פאַרוואַרצלט אין דער פּאַלקסטימלעכער פּאַלקלאָרישער טראַדיציע. עטינגער איז אין זיינע משלים שטייגערשער, איידער לאַפּאַנטען, געלערט, לעסינג און אַפילו ווי דער שטאַרק־שטייגערשער האַגעדאָרן (וועמעס משלים דערזשאַווין האָט צוליב דעם איבערגעזעצט). עטינגער באַאַרבעט זיינע מאַטיוון פּריי און געשמאַקפול, צוגעפאַסט צו דער שפּראַך און צו דער סביבה פון זיינע לייענער. אין זיינע משלים זיינען פאַראַן אין אַ היפשער מאָס „קאַנאַנישע“ עלעמענטן פונעם משל־זשאַנר, דעריבער קאָן מען ניט אָן אַ גענויער פעסטשטעלונג בנוגע די השפּעות.

עטינגער גופא וואָלט דאָס אַוודאי אויך ניט פאַרשוויגן — און פּאַרט געפינט זיך אין עטינגערס רשימה, וואָס וויינרויך ברענגט אין זיין בוך „בילדער“ א. א. 40. וו. ניט קרילאָווס נאָמען ניט אין די כתב־ידן, וואָס וויינרויך האָט געזען, און ניט עס איז בכלל אַ סברה, אַז עטינגער האָט געהאַט אַ קנאַפע ידיעה אין דער רוסישער ליטעראַטור און אפשר אַפילו אין דער רוסישער שפּראַך. זיין ביטע צום רוסישן מיניסטער (אַפּנים צום בילדונגס־מיניסטער), ב. 2, ז. 572, שרייבט עטינגער אין דייטשער שפּראַך (אינעם יאָר 1847). א. צעדערבוים רעכנט אויס די שפּראַכן, וואָס עטינגער האָט געקענט, און דערמאָנט בלויז „עברית, אשכּנזית, פּולנית“, די משלים לויבט ער: „בהם משלו מוסר מחוי עולם העשית אשר לא נופלים הם בערכם ממשלו קרילוב ודמהו“; זאָל זיך פונדאַנען נעמען דער טעות, אַז עטינגער האָט איבערגעזעצט פון קרילאָוו? ס'איז דאָך כאַראַקטעריסטיש פאַר דער בילדונגס־געשוכטע פון יענער צייט: די משכּילים, בפרט נאָך פון גאַליציע, פּוילן און ליטע, האָבן געצויגן חיונה פון דער דייטשער ליטעראַטור, די רוסישע האָבן זיי בכלל ניט געקענט אָדער זעלמן און ווייניק געקענט. אַקסענפעלד איז אפשר געווען דער ערשטער, וואָס האָט אין דעם פרט געבראַכן מיט דער דאָזיקער טראַדיציע.

איבערזעצונגען און נאכמאכונגען ריכטיק אָפּשאַצן די שעפּערישע אויפֿ-טוערישקייט אין זיינע משלים, וואָס געהערן דאָך צו די וויכטיקסטע און כאַראַקטעריסטישסטע טיילן אין זיין שאַפּן בכלל. און ס'איז ניט קיין חידוש: פאַר געוויסע אָנהייב־פּעריאָדן איז דער משל אַ פּאַראַגראַף פּון דער בירגער־לעכער דראַמע, פּונעם סאַטירישן עפּאָס און פּון דער דערציילערישער פּראָזע. עס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר עטינגערס אָפּקלייב־פּרינציפּ, אַז פּון די 143 פּאַבלען פּונעם קלאַסישן דייטשן משלים־שרייבער געלערט האָט עטינגער צום „נאַכמאַכן“ אויסגעקליבן אַזעלכע 10 משלים, וואָס האָבן אַ סאַציאַל־סאַטירישן שטייגער־קריטישן אינהאַלט, און קיין איינציקע ניט פּון יענע, וואָס גיבן בלויז אַ באַלעבאַטישע געזונט־שכלדיקע עצה־טובה. אויך ניט פּון די מיטאַלאָגישע אָדער ראַקאַקאַ־בוקאַלישע פּאַבלען מיט פּאַסטעכער־ראַמאַנטיק וועגן „דאַמאַן, פּילינע און דאַרינדע“, וואָס געלערט האָט געשריבן אין אַ יינגערער צייט. דאָס אייגענע קאַן מען אויך זאָגן וועגן די משלים, וואָס עטינגער האָט איבערגעאַרבעט פּון אַנדערע שפּראַכן.

5. מעשההלעך, עפיגראמען און סענטענצן

פאַר די „קליינע מעשההלעך און קאַטאַוועסלעך“ גיט ווינרייך אַ באַזונדערע אָפּטיילונג. אייניקע זאַכן פּון דער אָפּטיילונג זיינען אָבער, ווי מיר ווייסן איצט, איבערזעצונגען פּון געלערטס „פּאַבלען אונד ערצעהלונגען“ (למשל, „וויטעלע“ און „די שדים“). געלערט אַליין מאַכט ניט קיין שום חילוק צווישן היה־פּאַבלען און מענטשן־מעשההלעך. ביידע זיינען אינעם בוך אויסגעמישט. לויטן מוסטער פּון געלערטס בוך האָט עטינגער אַליין מסתם געמיינט צונויפּמישן ביידע מינים אונטערן זעלבן בוך־טיטל ווי געלערטס. אגב, איז דאָך אויך אין דער אָפּטיילונג משלים פאַראַן פּון יענעם מין „מענטשן־מעשההלע“, למשל (ב. 1, ז. 135) „דאָס פאַרזעעניש“ (נאָך געלערט), אָדער „די קנאה“ (ב. 1, ז. 152). פאַרוואָס זאָל אַ טייל פּון די מעשההלעך גיין אין אַ באַזונדערער אָפּטיילונג (זע LIX, I)? אין אַ קומענדיקער אויסגאַבע דאַרפן פּאַלגנדיקע משלים אַריין אין דער משלים־אָפּטיילונג: „וויטעלע“, „די שדים“, דער הולך־רכיל“, דער „קאַרגער“, „דער חלום“, אַ חוץ דעם אויך די משלים־פּראַגמענטן און גאַנצע מעשההלעך פּון די „הוספות“: „דער וואַלף לערנט לשונות“ (ב. 2, ז. 537), „דער ראש־הקהל“ (ב. 2, ז. 538), „דאָס שטערנטיכל“ (ב. 1, ז. 152). פאַרוואָס זאָל אַ טייל פּון די מעשההלעך גיין אין אַ באַזונדערער דאַרף זיך ערשט אָנהייבן מיט די „קאַטאַוועסלעך“ (ריכטיקער: עפיגראַמעס און סענטענצן, וואַרים, למשל: ב. 1, ז. 282, „אַ שטומער שונא“; ב. 1, ז. 280, „פּריינט און שונאים“ זיינען סענטענצן, און נישט קאַטאַוועסלעך) —

פון די „פארקערטע וועלט“ אָן (ב. 1, ז. 259). אויב אַזוי, באַקומען מיר אינ-
גאַנצן 63 „משלים און קליינע מעשהלעך“ אָדער אינאיינעם מיט די משלים
פון די „הוספות“ — 67. פון אַט די זיינען ביז איצט 18 אידענטיפיצירט
געוואָרן ווי איבערזעצונגען; דאַרף מען נאָך צוגעבן 5, וועלכע מיר האָבן
אויבן פאַרזייכנט, וועלן אינאיינעם אַזוינע באַטרעפן דערווייל 23, — העכער
אַ דריטל. דערווייל, וואָרים בלייבן ספּק וועלן נאָך ווייטערדיקע משלים פריער
אָדער שפּעטער פּעסטגעשטעלט ווערן ווי איבערזעצונגען.*

* * *

עס וואָלט כדאי געווען, אַז עטינגערס עטלעכע און זיבעציק עפיגראַמעס
(און סענטענצן), די גרעסטע און שענסטע זאַמלונג פון דעם דאָזיקן קלאַסישן
זשאַנר אין דער יידישער ליטעראַטור, זאָל געבראַכט ווערן אונטער אַ באַזונדער
קעפל אין אַ באַזונדער אָפּטיילונג. לעסינג האָט זיינע 144 עפיגראַמעס געגעבן
אין אַ באַזונדער בוך און אָנגעשריבן אַן אָפּהאַנדלונג פון מער ווי 100 זייטן
וועגן דער עפיגראַמע און די עפיגראַמאַטיקער. אַזוי שטאַרק האָט לעסינג

* צום באַרויערן, האָב איך נישט געקאַנט נאַכקוקן די משלים פון פּאָלנדיקע
אויטאָרן, וועלכע איך האָב נישט צו דער האַנט: האַגעדאָרן, ליכטווער, גליים, בלום-
אָנער, און פון דעם פּראַנצויזישן שרייבער פּלאַריאַן. אַזוי, למשל, רעכן איך, אַז
„אָסומע“ (ב. 1, ז. 269) איז אַ פאַראַפּראָזע. וועגן „די אסיפה“ (ב. 1, ז. 185)
זאָגט א. צעדערבוים, אַז זי „איז איינע נאַכמאַכונג פון איינער אַלטן פּאַבל אים
דייטשען, נאָר הערלעך צוגעפּאַסט צו יודישע פּאַרהעלמיסע“ („קול מבשר“, 1869,
בומ. 3). אויך פון די „לירישע און עפישע לידער“ וועט זיך מסתם מיט דער
צייט נאָך אַ ווייטערדיקער טייל אַרויסווייזן ווי איבערזעצונגען אָדער פאַראַפּראָזעס.
אַזוי למשל, איז „דאָס לויב פון דעם אַצלעס (עצלות)“, ב. 1, ז. 53, איבערגעזעצט
פון לעסינגס „לאַב דער פּאַולהייט“, וואָס הייבט זיך אַן:

Faulheit jetzo will ich dir
Auch ein kleines Loblied singen...

אנב: דאָס ליד, „נאַמנה-וידווי“ (ב. 1, ז. 75), וואָס איז איבערגעזעצט נאָך
אַלאַיס בלומאַנער, הייסט אינעם אַריגינאַל „גלאַובענסבעקענטענים איינעם נאָך וואָר-
הייט רינגענדען“. דער דאָזיקער איצט-פאַרגעסענער דיכטער, אַ ס ק ע פ מ י ק ע ר
אויפּקלערער מיט אַ נמיה צו שטייגערישן גראַמעסק, איז צו יענער צייט געווען
פּאַפּולער און באַוואוסט אויך אין רוסלאַנד. דעם אוקראַינישן דיכטערס קאַמליאַרעוו-
סקים „ענעאָידע“ איז פאַראַפּראָזירט נאָך בלאַומערס אַ פּאַעמע. די ערשטע סטראַפּע
פון „נאַמנה-וידווי“ איז אין אַריגינאַל אַזוי:

Zwo Kräfte sind es, die den Menschen lenken,
Sie leiten ihn—bald süd—bald mordenwärts;
Natur gab ihm Verstand, um recht zu denken,
Natur gab ihm Verstand, um recht zu denken,
Um recht zu handeln gab sie ihm das Herz...

געהאלטן פון דעם זשאנר. עטינגערס עפיגראמעס זיינען בליי-ספק אנטשטאנען אונטער לעסינגס השפעה (עס וואלט מעגלעך געווען נאכצואווייזן, אז עטינגער האט זיך אריינגעלייענט אין לעסינגס טעאָרעטישער אָפּהאַנדלונג, נאָר ניט דאָ איז דאָס אָרט דערפֿון). צו די עפיגראמעס * אין ב. 2, ז. 544; די עפיגראמע, די עפיגראמע פון די „הוספות“ — „ר' שמעל“ (ב. 2, ז. 544); די עפיגראמע, וואָס געפינט זיך אין „הצפירה“, 1888, נומ. 19, „פראַנק“ (LXII, I); ווייטער די עפיגראמע „גאָר קיין וואונדער“, וואָס שטייט אין דער פעטער-בורגער משלים-אויסגאבע, ז. 244, און איז צוליב „פארשטענדלעכע“ סיבות ניט אַרײַן אין ווינרייכס אויסגאבע:

דעם אלטן צדיק איז אַ גרויס וואונדער,
פארוואס זיין יונג ווייב האט ניט קיין קינדער!
איך האב שוין דעריבער זייער געלאכט,
ווער הייסט זי אים אַלץ היטן טאָג און נאַכט?

די פעטערבורגער צענזור האָט דאָס ליד דורכגעלאָזט. ווינרייכס פריי-וואַטע צענזור האָט עס נישט געקאָנט טאָן. אויב די אַנטי-צדיקישע עפיגראמע געהער צו דער קאָטעגאָריע, וואָס צוליב איר „גליטשיקן אינהאַלט“ פאַלט זי אַרונטער אונטער דער „געוויסער גרענעץ“, מוזן מיר שוין טאַקע זייער באַ-דויערן, וואָס מיר האָבן ניט די מעגלעכקייט צו פאַרעפנטלעכן יענע איבעריקע עפיגראמעס, וועלכע ווינרייך האָט אַרויסגעוואָרפן לויט זיין געשמאַק. זיי פאַסן אַפּנים, ניט צו דער ביאָגראַפישער קאַנצעפּאַיע וועגן עטינגערן ווי אַ ציכטיק-פרומלעכן באַלעבאַס. זייט מאַרציאַל, דעם אַנטיקן קלאַסיקער פון דער עפיגראמע, איז דער זשאַנר פון שטענדיק אָן געווען אַ ביסל פאַרשייט; און קיינער וועט ניט קאָנען זאָגן, אַז די ציטירטע אַנטי-חסידישע עפיגראמע גייט אַרויס פון די „אַנשטענדיקע גרענעצן“, וועגן וועלכע דער צניעותדיקער וויינ-רייך גיט אַן אַנצוהערעניש.

דערפאַר אָבער האָט ווינרייך געהאַלטן פאַר נייטיק „אַפּצוהיטן“ עטלעכע אַנדערע „דיכטערישע“ דאָקומענטן עטינגערס, וואָס ברענגען עטינגערן גאָר ווייניק כבוד. למשל, דאָס פּוסט-נאַרישע קייזער-ליד (ב. 2, ז. 536) אין „דייטשער“ שפּראַך, מיט זיין אומגעלומפערטן אינהאַלט און מיט די משונה-דיקע גרייזן, אָדער דאָס שלעכטע געלעגנהייטס-ליד: „ערלאַובע, דאָס איך דיר זאָגע“ (ב. 2, ז. 535) א. א. וו. אגב: אַ חוץ „דאָן מיט די פּאות“ איז אויך „דאָס חידוש“ (ב. 1, ז. 263)

* עטינגער איבערזעצט עפיגראמעס — „כתבות לעדן“ — קאמפּאָזיטען, מיט ווער אַ געראַטענער אַנצוהערעניש אויפן ארשפרינגלעכן באַדייט פונעם וואָרט עפיגראמע: קורצע אויפּשריפט אויף אַ דענקמאַל.

נאָכגעמאַכט דער זעלבער עפיגראַמע לעסינגס „אָף די גאַלאַטהעע“. דאָס קאָ-
טאָוועסל „קורחס מצבה“ (ב. 1, ז. 266) איז נאָכגעמאַכט לעסינגס עפיגראַמע
„אָף לורקינס גראַב“ (זינגעדיכטע, 27).

6. די טעקסטן פון „סערקעלע“

וויינרייך ברענגט דעם „סערקעלע“—טעקסט לויט אַ מאַנסקריפט פון
עטינגערס אייגענער האַנט (מאַנסקריפט 3) און פאַרצייכנט וואַריאַנטן פון
אַ צווייטן * מאַנסקריפט (מאַנסקריפט 2). אין אַ נייער אויסגאַבע פון עטינג-
ערס ווערק דאַרפן אומבאַדינגט אויסגענוצט ווערן אויך די איבעריקע
פאַראַנענע דריי מאַנסקריפטן, באַזונדערס דער ניו-יאָרקער (מאַנסקריפט 5),
אין וועלכן „דער טעקסט איז אַפּטמאַל אַנדערש, ווי אין אַלע געדרוקטע
אויסגאַבע, אַפילו שטאַרק אַנדערש“ (ב. 1, ז. XLVI).
די עטלעכע געדרוקטע אויסגאַבעס פון „סערקעלע“ ** האָט וויינרייך ניט
גענומען אין אַכט. „מחמת זיי האָבן צו עטינגערס שאַפן קיין שייכות ניט“.
וויינרייך זאָגט אַבער אַליין, אַז ער האָט דעם יאָהאַניסבורגער דרוק קיינמאַל
ניט געזען און אַז ער ווייסט פון אים בלויז לויט שטיינשניידערס נאָטיץ אין
„העברעאישע ביבליאָגראַפיע“, 1862, ז. 85, און לויט דעם פראַטאַקאָל פונעם
וואַרשעווער צענזור־קאָמיטעט *** פון 18טן יוני, 1862 (ב. 1, ז. LV—LVI).
די היפּאָטעטישע לעמבערגער אויסגאַבע האָט וויינרייך, פאַרשטייט זיך, אויך
ניט געזען. פון דער וואַרשעווער אויסגאַבע אַבער קאָן מען יעדנפאַלס בשום-
אופן ניט אורטיילן וועגן דער יאָהאַניסבורגער, כאַטש די וואַרשעווער ווערט
אַנגעגעבן ווי אַן איבערדרוק פון דער יאָהאַניסבורגער. אויב קאַפּעלס „ניט
גאָר זיכערע ידיעות זיינען ריכטיקע — און וויינרייך גיט זיי דאָך באַשיינ-
פערלעך צו אַ סך וואָג, — איז — „סערקעלע“ אַנגעקומען צו דעם וואַרשעווער
פאַרלעגער אַלס געגנבעטע סחורה. דער כתב־יד פון „סערקעלע“, וואָס איז

* ניט קלאָר, פאַרוואָס וויינרייך רעדט (LXI, I) וועגן דריי פאַרגליכענע
טעקסטן, כאַטש ער באַצייכנט עטלעכע שורות פריער בלויז צוויי.

** וויינרייך רעדט פון דריי געדרוקטע אויסגאַבעס: וועגן דער יאָהאַניסבורגער
פון 1861, דער וואַרשעווער פון 1875 און וועגן אַ היפּאָטעטישער לעמבערגער אויס-
גאַבע, וואָס ווערט אין ערגעץ ניט דערמאָנט און וועלכע וויינרייך רעגיסטרירט
בלויז אויפן סמך פון אַ וואַרשעווער בוכהענדלערס אַ ידיעה.

*** און פון דער וואַרשעווער אויסגאַבע, וואו ס'איז דאָך אַנגעגעבן, אַז זי
איז איבערגעדרוקט פון דער יאָהאַניסבורגער? (אויפן טיטל-בלאַט שטייט בפירוש:
„נאָוואַיע איזדאַניע יאָהאַניסבורגסקאַוואַ איזדאַניאַ, 1861 יאָר“). אגב: אין דעם
דאָזיקן צענזור-פראַטאַקאָל, וועלכן וויינרייך דערמאָנט (זע ב. 2, ז. 590), ווערט
מיט קיין וואַרט ניט געזאָגט, אַז עטינגערס זיין האָבן מענות צום יאָהאַניסבורגער
ט ע ק ס ט. זיי רוקן בלויז אַרויס מאַטעריעלע מענות.

אומגעגאנגען פון האַנט צו האַנט, איז פשוט איבערגעשריבן געוואָרן פון אַן עם-הארץ און פאַרקויפט געוואָרן דעם פאַרלעגער... דער פאַרלעגער האָט זי נאָך געגעבן איינעם „אויסבעסערן“, און אָט די פרעמדע און אומגעניטע האַנט האָט אינגאַנצן פאַרחושכט דעם אויסזען פון דער אמתער סערקעלע“ (דער פּונקט, תרע"ב, ז. 43). דאָס וואָלט געהייסן, אַז דער וואַרשעווער דרוק קאָן כלל ניט באַטראַכט ווערן ווי אַן איבערדרוק פון דער יאָהאַניסבורגער און האָט צו אים אַ קנאַפן שייכות. וועגן דער יאָהאַניסבורגער אויסגאַבע איז אָבער פאַראַן אַן עדות, אַ מער באַגלייבטער, וואָס זאָגט, אַז זי „איז בגנבה אָפּגעדרוקט געוואָרן אין פרייסן פון אַ שפּעקוליאַנט אַן ערלויבניס פון די יורשים, ניט פונעם רעכטן אַריגינאַל, נאָר פון אַ פעלערהאַפּטער קאַפּיע און פול מיט גרייזן, אַז מע קען פיל זעצע ניט פאַרשטיין, מיר, וואָס האָבן דאָס אַריגינאַל גוט געקענט, איז אונדז ניט מעגלעך געוועזן עס צו דערקענען“ (א. צעדערבוים, „קול מבשר“, 1869, נומ. 23). קאָן מען זיך טאַקע, זאָל זיין אויף דעם דאָזיקן אַ סך ערנסטערן עדות, ניט געזענענערהייט פאַרלאָזן און סומאַריש זאָגן, אַז אַלע „דריי“ געדרוקטע אויסגאַבעס „האַבן צו עטינגערס שאַפן קיין שייכות ניט“? צי איז דאָס שוין טאַקע אַזוי קלאַר, וואָס צעדערבוים מיינט מיט די ווערטער „פונעם רעכטן אַריגינאַל“ און „פעלערהאַפּטע קאַפּיע“? צעדערבוים גופא דערציילט אונדז, אַז עטינגער פלעג געבן זיין „סערקעלע“ און די לידער „לאנשים בטוחים להעתיקם, ויש אשר כבד הוא את מידעיו בכתב ידו. וכה נתפרסם שמו וחבוריו ברוסיא ופולין בלי מחבש הדפוס...“ („פאַרלאָזלעכע מענטשן אויף איבערצושרייבן, און ס'פלעג זיך טרעפן, אַז ער האָט זיינע באַ-קאַנטע מכבד געווען מיט זיינע האַנטשריפטלעכע קאַפּיעס. און אַזוי זיינען זיין נאָמען און זיינע ווערק באַוואוסט געוואָרן אין רוסלאַנד און אין פּוילן אויך אַן דער הילף פון דרוק“) („המליץ“, 1889, נומ. 110). עטינגער האָט זיין „סערקעלע“ אַן אַ שיעור מאָל איבערגעשריבן און כסדר געבעסערט און פאַריכט. אויב צעדערבוים האָט געאַרט צו זען, אַז מע האָט אָפּגעדרוקט ניט דעם בעסטן וואַריאַנט, נאָר אפשר אַ פריערדיקן, ווייניקער אויסגע-בעסערטן, איז דאָס זייער פאַרשטענדלעך. ער וויל, אַז „סערקעלע“ זאָל גע-דרוקט ווערן „נאָך דער לעצטן פאַרבעסערטן בעאַרבייטונג פונעם פאַרפאַסער, יעצט ווירד עס ערשט פּוראָר מאַכן“ („קול מבשר“, 1869, נומ. 23). דערפון אָבער קאָן די קריטישע פאַרשונג, איידער זי איבערצייגט זיך ניט מיט אייגענע אויגן, ניט דרינגען, אַז די יאָהאַניסבורגער אויסגאַבע האָט קיין שום שייכות ניט צו עטינגערס שאַפן.

מע קאָן אָבער מיט זיכערקייט זאָגן, אַז די יאָהאַניסבורגער אויסגאַבע *

* דאָס בוך האָט 110 זייטן, פאַרמאַט 20x12. אַן עקזעמפּליאַר איז פאַראַן אין דער ביבליאָטעק פון דער אוקראַינישער וויסנשאַפט-אַקאַדעמיע אין קיעוו.

האַט דווקא יאָ אַ זייער וויכטיקע שייכות צו עטינגערס שאַפן און אַז זי דאַרף גענומען ווערן אין אַכט אויף פאַרשיידענע אופנים ביי אַ נייער אויסגאַבע פון עטינגערס ווערק.

אמת איז, אַז דער טעקסט איז פאַרגרייזט און קאַרומפירט דורך מיט פאַרשטייענישן און טעותן פונעם זעצער און אפשר אויך דורך באַוואוסטזיניקע קליינע קירצונגען. אויב מע זאָל אָננעמען, אַז דאָס זיינען טאַקע אַ פרעמדנס קירצונגען (דערווייל בין איך דערין שטאַרק מסופק; עס איז זייער מעגלעך, אַז אַזוי און נישט אַנדערש, אַ חוץ די גרייזן, האָט אויסגעזען עטינגערס אַ פריערדיקער וואַריאַנט פון „סערקעלע“), וועט מען דאַרפן זאָגן, אַז געוויינלעך ווערן געקירצט איבערגעזחרטע ווערטער, סינאָנימען, אַדיעקטיוון, רייד-תנועות און צו-אויספירלעכע זאָגן, וואָס ציען און האַלטן אויף דעם גאַנג פונעם זאַכלעכן פאַרטראַג. ס'וועט דאָן אויסקומען, אַז די דיאַלעקטישע ברייט-לעכקייט און צעצויגענע אויספירלעכקייט פון עטינגערס פּויליש-גאַליצישן נוסח איז דעם זעצער אַדער „רעדאַקטער“ ניט געווען צום האַרצן. דער כאַראַקטער פון די גרייזן ווייזט קלאַר, אַז דעם, וואָס האָט די גרייזן געמאַכט, איז דער דיאַלעקט עטינגערס געווען ניט נאָר פרעמדלעך, נאָר ערטערזויי טאַקע אומפאַרשטענדלעך. בשום-אופן באַמערקט זיך ניט קיין כוונה עטינגערן צו פאַרריכטן אַדער „אויסצובעסערן“. פאַרקערט, אין גאָר אַ סך דיאַלעקטישע פרטים איז די יאָאג (ד. ה. יאָהאַניסבורגער אויסגאַבע) אויסגעהאַלטענער פון ווינרייכס אויסגאַבע* אַ היפשע מערהייט גרייזן (אויב ניט כמעט אַלע) זיינען, לויט מיין מיינונג, פשוט טעותן פון יענער צייט. אַ טייל איבער-געהיפערטס (צו איין אַדער צו צוויי ווערטער) געהער באַשטימט צו דער קאַטעגאָריע לאַפסוסן. זיי זיינען ניט געמאַכט געוואָרן אויף צו פלייס. באַשטימטע וואַרט-איבערזחורונגען האָט אפשר דער אַנדערש-דיאַלעקטישער זעצער באַטראַכט ווי אַן אומבאַהאַלפנקייט פון אויסדרוק, וועלכע מעגן אַרויס-פאַלן צוליב שפאַרעוודיקייט פון הוצאות. וואַרט-קירצונגען ביי זאַכלעך אינ-האַלטפולע זאָצן האָב איך ניט באַמערקט. נאָך ווייניקער — צוגאַבן פון אַ פרעמדן כאַראַקטער אַדער גאָר „גאַנצע דיאַלאָגן“, ווי קאַפּעל „שטעלט פעסט“ ביי דער וואַרשעווער אויסגאַבע.

עס איז אַבער פאַראַן אין דער יאָאג (אויב מע זאָל זי פאַרגלייכן מיט דעם כתב-יד-טעקסט, וואָס וויינרייך ברענגט) זייער אַ סך אַפּוויכונגען אַוועלכע, וואָס מע קאָן זיי בשום-אופן ניט צושרייבן אַ פרעמדער האַנט. איך מיין יענע

* למשל, אפילו אין אַזעלכע קלייניקייטן ווי: עהם—אים, פאַרצוילן—דער-צוילן, עך—איך, אויספאַרשן—אויספאַרשן (זע ב. 2, ז. 606) א. א. ז. וו.

אפווייכונגען, וואָס שייך דעם וואָרט-סדר, די איבערשטעלונגען אין דער סטיליסטישער און סינטאַקסישער אויספאַרמירונג פונעם זאָץ, די אָפּטע ענדער-רונגען אין דער לעקסיק, און באַזונדערס, די איינצלונע צוגעגעבענע זאַצן, וואָס פעלן אין וויינרייכס כתב-יד. לויט אַלע סימנים און לויט דעם סטיל-און דיאַלעקט-כאַראַקטער פון די דאָזיקע ענדערונגען און צוגאַב-זאַצן קאָן קיין ספּק ניט זיין, אַז זיי שטאַמען ניט פון קיין פרעמדער האַנט, נאָר פון עטינגערס אַ כתב-יד-וואַריאַנט. דאָס וואָרפט זיך דייטלעך אין די אויגן. למשל, אין יאָאָג ז. 85 געפינען מיר אַזאַ צוגאַב: „נאָך די ווערטער „וויטאַמי פאַניע דאַבראַדזיעו, יאָק שיע יאַשניע וועלמאַזשני פאַן מאַ“ — דעם זאָץ: „משי זדאַראָוו פאַן“? דער דאָזיקער זאָץ פעלט אין וויינרייכס אויסגאַבע (ז. 417). עס איז שווער צו דערלאָזן, אַז אַזאַ זאָץ האָט זיך דער פאַרריכטער אויסגע-טראַכט. עס קאָן קיין ספּק ניט זיין, אַז ער שטאַמט פון עטינגערס האַנט, כאַטש ער האָט אים שפּעטער צוליב קינסטלערישע מאַטיוון אויסגעמעקט. אויב ס'איז פאַרען גרייזן און פאַרדרייאונגען מהמת שלעכט פאַרשטאַנענעם גרייזיקן ליענען און זעצן, און אפשר אויך אַן אָפּטמאַל באַוואוסטזיניקע טענ-דענן צו קירצן „איבעריקע“ ווערטער — פילט זיך אַבער בשום-אופן ניט קיין טענדענץ צו פאַרריכטן דעם טעקסט, אים צו „פּראָווען“ אָדער עפעס צוצוגעבן. די איבערשטעלונגען אינעם זאָץ, די לעקסישע דיפּערענצן און דער עיקר די זאַצן, וואָס געפינען זיך אין יאָאָג און אינעם כתב-יד ניט, שטאַמען אַלע, לויט מיין מיינונג, פון עטינגערס האַנט. פאַר מיר איז קיין ספּק ניט, אַז די יאָאָג דאַרף באַטראַכט ווערן ווי אַ פאַרגרייזטער און ניט זייער גוט אָפּגעהיטער, אַבער פאַרט עכטער און זייער ווערטפולער וואַריאַנט פון עטינגערס „סער-קעלע“ אין אַ פּריעריקן, ניט ענדגילטיקן און נאָך אַ ביסל אומבאַהאַלפענעם צושטאַנד.

עטלעכע ביישפילן: *

יאָאָג. ז. 21.	„סערקעלע“ לויט וויינרייכס אויס-
אַז איך בין נאָר עפעס אומפאַס גע-	גאַבע. ז. 315.
ווען (אומפאַס זיין — זיך פילן ניט	אַז איך בין נור עפעס שלאָף
אינגאַנצן געזונט. גאַל. פוילישער	געווען.
דיאַלעקט.	
הויכדייטש — unpässig).	

* טראַנסקריבירט אין אונדזער אַרטאָגראַפיע, אַבער אָפּגעהיט אַלע קלאַנגען, באַזונדערס די קאָנסאַנאַנטישע.

יאָאג. ז. 33.

קיין יידיש קלויסטער איז נישט דאָ, מילא, וועט איר דעך מוזן אַמאַל חתונה מאַכן. פשידזשע טען גלופי, צאָ טען טאַוואַר קופי (Przyjdzie ten głupi co ten towar kupi) (ס'וועט שוין קומען דער שוטה, וואָס וועט די סחורה קויפן).

דאָרט, ז. 333.

קיין יידיש קלויסטער איז דאָך נישטאָ, מילא, וועט איר דאָך איר מוזן אַמאַל חתונה מאַכן אויך.

יאָאג. ז. 99.

לאַזט עם נאָך די הענט, עס וועט נישט אַנטלויפן, פילנעוועץ עם גור.

דאָרט, ז. 441.

לאַזט אים נאָך די הענט, ער וועט נישט אַנטלויפן.

יאָאג. ז. 21.

מיינסט אפּשר דיך? זאָג מיר, איך בעט דיך, באַשייד (באַשייד—פּתרון, די לייזונג פון אַ רעטעניש, לייטן פּויל, גאַל. דיאַלעקט. הויכדייטש—Bescheid).

דאָרט, ז. 316.

איך ווייס נישט — מיינסטו אפּשר דיך?

יאָאג. ז. 33.

און טויג, אָסור, נישט, אַ הונט אויסן אויוון אַרויסצוטרייבן.*

דאָרט, ז. 333.

וואָס טויג, אָסור, נישט אַ הונט אויס דער גרוב אַרויסצוטרייבן (גרוב — הרובע).

יאָאג. ז. 64.

וואַרין ביי אַזוי [אַן] אינטערעס איז דאָס בעסטע, פון איטלעכן הערז און דאָס זייניקע טון. (אַ באַקאַנטע רעדנסאַרט).

דאָרט, ז. 384.

וואַרין ביי אַזוי אַן אינטערעס איז דאָס בעסטע, אַז מען טוט גור נאָך זיין אייגענעם שכל. (דאָ ווערט געבראַכט בלויז דער זין פון דער רעדנסאַרט).

יאָאג. ז. 65.

עס האָט דאָך אייך פאַרט נאָך עפעס געמוזט איבערבלייבן? און ווי איז מען דאָס אַזוי נישט פאַרויכטיק צו זיין?

דאָרט, ז. 386.

עס האָט דאָך אייך פאַרט נאָך עפעס געמוזט בלייבן.

* אין דער אַנאַנימער „די גענאַרטע וועלט“ ווערט די רעדנסאַרט געבראַכט אין אַזאַ פאַרם: „און טויג נישט אַפילו אַ קאַץ אויס דעם אויוון אַרויסצוטרייבן“ (ז. י"ז).

יאָאָג. ז. 26.

אוי, ניין, ניטע, לאָזט געמאַכט, איך בין גאַנץ געזונט, עס פעלט מיר גאַרנישט (ער וויל זיך אויפשטעלן און קאָן נישט). נור יוי, שוין לאָנג זענט איר ביי מיר אין שטוב? אוי, איך ציטער ווי אַ פיש, ווי מיינט איר? איך בין, מיינ'עך, קראַנק. גלייבט מיר, איך גיי קאָם אַרום. אוי, די דאגות, די דאגות לאָזן מיך נישט רוען. איך קען משוגע ווערן פאַר זאַרג.

דאָרט, ז. 324.

אוי! ניין, ניטע, ניטע, לאָזט גע- מאַך, איך בין גאַנץ געזונט, עס פעלט מיר גאַרנישט (ער וויל זיך אויפשטעלן און קען נישט). נאָר — יאָ—זענט איר שוין לאָנג דאָ ביי מיר אין שטוב? אוי, איך ציטער ווי אַ פיש, נישט וואָהר? איך בין קראַנק, זייער קראַנק; איך גיי קוים אַרום. די דאגות, די דאגות לאָזן מיך נישט רוען.

דער סטיל פון דער יאָאָג איז רויער, פרימיטיווער, פאַלקסטימלעכער און יאָדערדיקער; אינעם כתב־יד (מאַנוסקריפט 3) איז ער סטיליסטיש אויס- געשליפענער, מער קאַנצענטרירט. עס לאָזט זיך אויך באַמערקן, אַז די אומ- באַהאַלפענע רעמאַרקעס פון דער יאָאָג ווערן אינעם כתב־יד איבערגעאַרבעט און פינקטלעכער צוגעפאַסט פאַר דער בינע. למשל:

יאָאָג. ז. 100.

ר' משה (נאָך הינטער דער טיר) מיינ דוד? א. אַז. וו.

דאָרט, ז. 442.

ר' משה (מע הערט זיין קול נאָך פון ווייט) מיינ דוד... א. אַז. וו.

די סצענע קומט פאַר אויף דער גאַס, לעבן שמעלקע טרוניקס גאַסטוויז, דעריבער ווערט פאַרריכט אינעם כתב־יד די ניט-פאַסיקע טראַדיציאָנעלע רעמאַרקע „נאָך הינטער דער טיר“. אָדער:

יאָאָג. ז. 62.

... (ער בייגט זיך אַוועק און מאַכט פון [איר] חוזק). ניט וואָהר, שיינ?

„סערק“. וויינר. ז. 331.

... (ער בייגט זיך אַוועק פון אַל- טעלען און מאַכט חוזק אויס איר און לאַכט).

„ניט וואָהר, שיינ?“ פעלט. דער- פאַר אָבער ווערט אין דער רעמאַר- קע דערקלערט, אויף וואָסער אופן ער מאַכט פון איר חוזק: „און לאַכט“. מיינ הערה—מ. וו.)

יאָאָג. ז. 44.

ענדע 2טע אָקט.

צווישן דער 2טע און 3טע אָקט איז
4 שעה פאַרכאַי [פאַרביי?]. מע
האַט גבריאַלן געבעטן אויף מיטאַג.
אַלע שלאָפן נאָך דעם עסן, און ר'
גבריאַל אַליין ליגט אויף דער קאַ-
נאַפע העלפט אויסגעטאַן.

3טע אָקט.

1טע סצענע.

ר' גבריאַל אַליין.

ר' גבריאַל (ווי ער ליגט אויף דער
קאַנאַפע זאָגט ער) אַ משכן זאַל מען
פאַרזעצן א. אַז. וו.

דאָרט, ז"ז 351-352.

סוף פון דעם ערשטן אויפצי.

דריטער אויפצי.

עס קומט פאַר די אייגענע שטוב ווי
ביי דעם ערשטן אויפצי.

ערשטער אַריינקום

ר' גבריאַל אַליין.

(ער ליגט אויף דער קאַנאַפע האַלב
אויסגעטאַן) אַ משכן זאַל מען פאַר-
זעצן א. אַז. וו.

אזעלכע דיפערענצן געפינען מיר אויף יעדן זייטל. שוין פון די פאַר
ביישפילן איז אפשר קלאַר געוואָרן, אַז די אַפּווייכונגען שטאַמען פון אַ
פריעריקן, רויערן וואַריאַנט עטינגערס. עטינגער האַט דאָך זיין „סערקעלע“
זייער אַ סך מאָל איבערגעשריבן, און ווי מיר זעען אַפילו ביי די כתב-ידן,
נישט מעכאַניש. ער האַט דאָס ווערק, לויט זיין קינסטלערישער טבע, שטענדיק
איבערגעאַרבעט.

עטינגער איז אין דער נייער יידישער ליטעראַטור דער ערשטער קינסט-
לערישער סטיליסט ביז מענדעלען. וועט דעריבער נייטיק און אינטערעסאַנט
זיין צו דערלערנען דורכן פאַרגלייכן דעם וואַריאַנט, וואָס מיר האָבן אין דער
יאָאָג, מיט די שפעטערדיקע כתב-ידן, דעם אופן און די פרינציפן פון עטינג-
גערס אַרבעט איבער זיין קינסטלערישן סטיל. עס וועט אינטערעסאַנט זיין
פאַר דער געשיכטע פון דער יידישער סטיליסטיק, גראַמאַטיק, דיאַלעקטאַ-
לאַגיע * און לעקסיקאָלאַגיע. אין אַ נייער וויסנשאַפטלעכער אויסגאַבע פון

* אַזוי, למשל, וועט וווינרויכס מעזיס, אַז עטינגערס שפראַך איז אַ טיפיש
דיאַלעקטישע, דאָן אפשר אַפגעפרעגט ווערן דורך דעם בוילעמן פאַקט, וואָס עטינגער
באַמיט זיך צו פאַרגלעטן און אַפצושלייפן און אַמאָל אויך אויסצומעקן צו שטאַרק
לאַקאַלע אויסדרוקן און תנועות. צי דאָרף מען ניט אין דעם זען אַ שמרעבן צו אַ
מער אינטערדיאַלעקטישן (ליטעראַרישן) נוסח? עס פאַרשטייט זיך, אַז שרייבער
פון אַזאַ שפראַך-פּעריאָד קאַנען זיך ב א ז י ר ן נאָר אויף זייער אייגענעם דיאַ-
לעקט, אָבער דאָס ש פ ר ע ב ן צו אינטערדיאַלעקטישקייט — מער קאָן איי אַזאַ
פּעריאָד ניט זיין — פאַרווערט ממילא, אַז מע זאָל אַזאַ שפראַך באַראַקטעריזירן ווי
אַ טיפיש דיאַלעקטישע.

עטינגערס ווערק וועט מען, אַ חוץ די איבעריקע ניט-באנוצטע כתב-ידן, אויך די יאהאניסבורגער אויסגאבע מוזן נעמען אין אַכט*.

* * *

און איצט עטלעכע ווערטער וועגן דער וואַרשעווער אויסגאבע פון „סערקעלע אָדער דיא פאַלשע יאהרצייט קאָמעדיא אין פינף אַקטען געשעהן אין לעמבערג“, וואַרשע, תרל"ו (80 זייטן). א. קאָפּעל קאָן „לויט די ניט גאָר זיכערע ידיעות“, וואָס ער האָט „צוזאַמענגעקליבן וועגן דער וואַרשעווער אויס-גאַבע“, פּונדעסטוועגן דווקא „גאַנץ זיכער זאָגן, אַז סערקעלע איז אַנגעקומען צו דעם וואַרשעווער פאַרלעגער אַלס געגנבעטע סחורה“. ניט אַזוי ווי עס שטייט בפירוש אויפן שער-בלאַט „נאַוואַיע איזדאַניע איז יאהאַניסבורגסקאַוואַ איזדאַניע, 1861 יאָר“, נאָר ווי אַ כתב-יד, „וואָס איז אומגעגאַנגען פון האַנט צו האַנט, איז פשוט איבערגעשריבן געוואָרן פון אַן עס-האַרץ און פאַרקויפט געוואָרן דעם פאַרלעגער“. מיט דער זעלבער זיכערקייט ווייטט קאָפּעל אַז „דערמיט האָבן זיך נאָך ניט געענדיקט די עיניוים פון סערקעלע, דער פאַר-לעגער האָט זי נאָך געגעבן איינעם „אויסבעסערן“, און אַט די פּרעמדע גראַבע און אומגעניטע האַנט האָט אינגאַנצן פאַרחושכט דעם אויסזען פון דער אמתער סערקעלע“. די דאָזיקע „ניט גאָר זיכערע ידיעות“ קאָנען אָבער בשום-אופן ניט באַרעכטיקן די דורכאויס זיכער אָפּגעלאָזענע באַציאונג וויינרייכט, זאָל זיין כאַטש צו דעם דאָזיקן איינעם געדרוקטן טעקסט פון „סערקעלע“, וועלכן

* אַ ביז גאָר אינטערעסאַנטן וואַריאַנט געפינען מיר אין דער יאָאָנ צו דעם שמועס צווישן דעם פּרעמדן און שמעלקען (ב. 1, ז. 424). וועגן „מאַסינען צום אַקערן, צום זייען און צום מלאַצען“ שטייט דאָרט גאַרנישט. עמינגער האָט דאָס ערשט שפּעטער צוגעשריבן. אין דער יאָאָג רעדט זיך פון אַן אַנדערער וויכטיקער ענדערונג. נאָך די ווערטער „אַ גרויסע ברכה אין דער מדינה“ זאָגט שמעלקע אין דער יאָאָג: „עס איז זיך געווען גרויסע סערירע (שערירות?)“, גרויסע מלחמות און דאָס קאַרצעלע תבואה איז זעך געוועזן יקרות. האָט דער פּרוץ געהאַט אַ ביסל ווייך און קאַרן, האָט מען עס מיט רויטע רענדלעך אָפּגעוואויגן. דעמאַלט איז מאַקע געווען אַ תענוג. דער פּרוץ האָט זיך גאָר ניט געסטויסן, אַז דער גומער סמעלקע האָט עס אין די כעסבן צוויי מאַל מאַפּל אויסגעשריבן. אי דער פּרוץ, איז דער גומער סמעלקע האָט זיך עפעס געהאַט. אָבער אַצינד איז זיך, בעוונותינו הרבים, מאַקע אַ צרה. עס איז זעך סאַלעם אין דער מדינה. תבואות איז זעך דאָ ווי מיט, און וואָס גאָר צום ערגסטן איז זעך? דער פּרוץ קען זעך כ'לעבן כעס-בענען אויך“ (ז. 89). פון דעם דאָזיקן וואַריאַנט ווערט נאָך פאַרשמענדלעכער, פאַרוואָס עמינגער האָט אַזויפיל מאַל פאַרריכט און געענדערט דעם דאָזיקן שמועס שמעלקעס (זע ב. 2, ז. 606, דעם וואַריאַנט אין מאַנסקריפט 2) און פאַרוואָס דער דאָזיקער גאַנצער דיאַלאָג פעלט בכלל אין דער וואַרשעווער אויסגאבע.

ער האָט געהאַט אָדער געקאָנט האָבן צו דער האַנט. ער האָט זיך ניט גענומען די מי פּעסטצושטעלן, צי איז טאַקע אמת, אָז די וואַרשעווער „סערקעלע“ איז „פאַרגרייזט, פאַרפלאַכט און וואַנדאַליסטיש צעקאַליעטשעט, פאַרקריפלט,“ „ניט שלמה עטינגערס סערקעלע, נאָר אַ סערקעלע פון די עס־האַרצישע שמירערס פון יענער צייט“ (א. קאַפעל).

אין אמתן אָבער איז די וואַרשעווער אויסגאַבע כמעט אידענטיש מיט דער יאָאג. דאָס הייסט, אָז מיר האָבן דאָ דאָס אייגענע, וואָס אין דער יאָאג. אַ פּריערדיקן וואַריאַנט פון „סערקעלע“. קאַפעלס מעשה מיט די אַריינגע־שטעלטע גאַנצע דיאַלאָג, וואָס האָבן קיין טעם און קיין ריה ניט, איז סיי וואָס שייך דער יאָאג, סיי וואָס שייך דער וואַרשעווער אויסגאַבע פשוט אויס־געטראַכט. דער וויכטיקסטער חילוק צווישן דער יאָאג און דער וואַרשעווער אויסגאַבע איז, אָז אין איין אָרט פעלט דווקא אַ גאַנצער דיאַלאָג (אפשר צוליב צענוור־סיבות): דער היסטאָריש זייער אינטערעסאַנטער „עקאָנאָמישער“ שמועס צווישן דעם פרעמדן און שמעלקען (ב. 2, ז״ז 423—424), פאַלש איז אויך קאַפעלס באַהויפטונג, אָז די וואַרשעווער אויסגאַבע „איז ענלעך צו אַ תחינה אָדער אַנדערע רומלי־פּרים; קיין קאַמע, קיין פּונקט און קיין אָפּשטעל־צייכן“. דער קאַרעקטאָר פון דער וואַרשעווער אויסגאַבע האָט דאָס בוך, וואָס זעט אויס, ווי אַלע ייִדישע ביכער פון יענער צייט, גראַד אין די פּרטים, וואָס קאַפעל רעכנט אויס, טאַקע פאַרריכט און ניט „פאַרחושכט“. ער האָט אַרייַנגעשטעלט אָפּשטעל־צייכנס, מיט אויפּמערקזאַמקייט קאַרעגירט אַ טייל דרוק־גרייזן, אויסגעטיילט דורך קלאַמערן די רעמאַרקעס, וואָס זיינען אין דער יאָאג ניט אָפּגעטיילט פונעם טעקסט, ליטעראַרישער געמאַכט דעם אויסלייג א. אָז. וו. מיר זאָגן, אָז די וואַרשעווער אויסגאַבע איז כמעט און ניט אַבסאָלוט אידענטיש מיט דער יאָאג, ווייל אַ חוץ דעם פעלנדיקן דיאַלאָג געפינען מיר אין איר ניט נאָר באַשטימטע נייע דרוק־גרייזן, נאָר אויך קליינע, אפשר באַ־וואוסטזיניקע וואַרט־ענדערונגען לגבי דער פאַרלאַגע (דער יאָאג) דאָרט, וואו דער אַנדערש־דיאַלעקטישער קאַרעקטאָר אָדער זעצער (אפשר אַ ליטוואַק) האָט ניט פאַרשטאַנען אַ דיאַלעקט־אייגנאַרטיקייט פון עטינגערס אַ וואַרט און עס געהאַלטן פאַר אַ דרוק־גרייז. למשל: יאָאג, ז. 5: „אָ־וואַ כ־לעבן אַ רייניש מיניך“, אין דער וואַרש. אויסג. „אָזוי כ־לעבן“ א. אָז. וו. יאָאג, ז. 45: „און דאָ, נאָר אָז ביי איר זאָל ליגן דער סילוק אָנגעלייגט“; אין דער וואַרש. אויסג. פעלט דאָס וואַרט „דאָ“ (אַ דיאַלעקטישער ניואַנס, וואָס דאָרף פאַר־שטאַרקן דעם אויסדרוק פון פאַרלעגנהייט), יאָאג, ז. 45: „ער שפּעט איר נאָך ווי זי שמועסט“, וואַרש. אויסג. ז. 34: אָנשטאַט „שפּעט“ — „רעדט“; זייער אָפט פאַרריכט וואַרש. אויסג. אָנשטאַט „נישט“ — ניט, און ענלעכע קלייניקייטן.

7. די ליטעראַטור-היסטאָרישע באַדייטונג פֿון עטינגערס קאָמעדיע

עטינגערס קאָמעדיע „סערקעלע“ געהער צום טיפֿ בירגערלעכן פּאָמיליען-שווישפּיל, וואָס איז געווען פּאָפּולער זייט לילאַ, דידראָ, לעסינג אין דער ליטע-ראַטור פֿון די אויפקלערער. אַרום דער קריטיק פּונעם משפּחה-שטייגער ווערט גרופּירט די אויפקלערערישע געזעלשאַפּט-קריטיק. די פּיעסע איז שטאַרק שטייגעריש, אָבער ניט „עטנאָגראַפּיש“. עטינגער איז ניט זשענדע נאָך שטייגערישע באַשרייבונגען. ער שעפּט שטייגער מיט אַ פּולער האַנט, מיט געשמאַק, מיט פּינעם קונסט-פּאַרשטאַנד. ער ווייסט אָבער אויך דעם סוד פֿון שפּאַרעוודיקייט, פֿון קיצור. ער פּאַרכלינעט זיך ניט מיט „עטנאָ-גראַפּיע“ ווי אַקסענפעלד. די שטייגער-שילדערונג איז ביי אים אויסגעאיידילט דורך ווירקונגען פֿון די בעסטע קלאַסישע טראַדיציעס אינעם קאָמעדישן זשאַנר. עטינגער איז זייער ווייט פֿון דער פּרימיטיווקייט, וואָס אין אַן אַנ-הייבערישער ליטעראַטור. פּאַרקערט, ער איז אַ סובטילער, זייער קולטורעלער קינסטלער.

„סערקעלע“ איז אויסגעצייכנט געבויט, לויט אַלע געזעצן פּונעם זשאַנר. די פּיעסע איז אין אַלע אירע טיילן שטרענג דורכגעפּיילט. ס'איז פּשוט צום שטוינען, ווי אַזוי ס'איז מעגלעך געווען צו שאַפֿן אַזאַ דורכגעפורעמט און רייף ווערק אין אַ צייט, ווען די שפּראַך איז נאָך געווען אַזוי ווייניק צוגעגרייט און די ליטעראַטור האָט נאָך פּאַרמאָגט אַזוי ווייניק נייע קינסטלערישע טראַדיציעס.

די פּיעסע האָט ניט קיין פּוסטע ערטער, וואָס באַקומען זיך ביי אומ-באַהאַלפּענע אויטאָרן ביים צונויפּבינדן די איינצלע געשעענישן. די האַנדלונג אַנטוויקלט זיך אַרגאַניש און לעבעדיק. די פּיעסע איז כּמעט אומעטום אַנ-געזאַפּט מיט לעבן. אַן אויסנאַם זיינען בלויז יענע ווייניקע ערטער, וואו מאַרקוס און דער פּרעמדער „רעזאָנירן“ עטינגערס געדאַנקען אויף אַ דירעקטן „רעטאַרישן“ אופן. דאָ קומען צו מאָל פּאַר אַ ביסל „סכּעמאַטישע“ רעפּליקעס (באַזונדערס די דייטשמערישע), וואו די טענדענץ ווערט אויף אַ צו אַנטבליזטן אופן אַרויסגעזאָגט. די זעלבע געדאַנקען קומען אין דער האַנדלונג און אין די שטייגעריש-לעבעדיקע רעפּליקעס אומפּאַרגלייכלעך שטאַרקער און איבער-צייגנדיקער צום אויסדרוק. אין די אומדירעקטע בילדער איז עטינגער טאַקע קלאַגער, דורך זיי זאָגט ער טרעפלעכער אַרויס זיינע משכּילישע געדאַנקען. איידער אין די רעטאַרישע טיראַדעס.

די פּיעסע פּאַרמאָגט אַ פּינעם, קלוגן הומאָר, אַן איבעריקער סענטי-מענטאַליטעט — אַ חוץ די ערטער, וואו ס'רעדט זיך וועגן ליבע. דאָ האָט מען זיך דעמאָלט אין אַ יידיש-געשריבענעם ווערק נאָך ניט געקאַנט באַגיין

אַן אַ טראָפּן סענטימענטאַליטעט. אַניט וואָלט דער דעמאָלטיקער ליינער אינ-
גאַנצן ניט געוואָלט אויפנעמען דעם ענין פון „ליב-שמיב“. מע האָט עס
געזאָרפט געבן צו פאַרשטיין אויף אַ סענטימענטאַלן אופן.

עטינגערס פיעסע איז געווענדט קעגן דער פאַטריאַרכאַליש-פּעאַדאַגאָגישער
אַפגעשטאַנענקייט אין דער יידישער סביבה — פון אַן אויפגעקלערט-בירגער-
לעך שטאַנדפונקט. ער לאַכט אָפּ פון די פּעאַדאַליש-פאַטריאַרכאַלישע טיפּן,
סיי פון די גבירישע (סערקעלע, גבריאַל הענדלער), סיי פון די באַלעבאַטישע
ביז אַראַפּ צום בעל-אכסניה און שדכן. ער שפּעט פונעם אַפגעשטאַנענעם
שטייגער. אַבער געמטלעכער, רואיקער, מיט ווינציקער ליידנשאַפט, ווי
אַקסענפעלד. מיט מער גוטמוטיקן הומאָר, מיט מער „אַביעקטיווקייט“. אין
באַשטימטע פרטים איז ער דערפאַר בלאַסער, ווי אַקסענפעלד. ער פאַרגלעט
די צושאַרפע קאַנטן. מיר באַקומען ביי אים ניט אַזאַ שפע מיט מאַטעריאַל
וועגן דעם לעבן פון יענער צייט, ווי אין אַקסענפעלדס ווערק. זיינע בילדער
האַבן ניט אַזעלכע שאַרפע איינדייטיקע קאַנטורן. זיין אַנגריף קעגן דעם מיטל-
אַלטערלעכן שטייגער איז אַ סך באַלעבאַטישער, איינגעהאַלטענער. זיין אַנגריף
איז ניט קיין פּראָנטאַלער, ער קלייבט זיך אויס אַ ווינקל פונעם דעמאָלטיקן
לעבן און עקבערט זיך דאָרט איין.

דערפאַר אַבער איז דער דאָזיקער אַנגריף זייער סאַליד צוגעגרייט און
זייער קונציק דורכגעפירט. די בילדער, וואָס עטינגער גיט, קאָן מען ניט
שטעפען אויף קיין האָר. דאָ איז ניטאָ קיין גומא, קיין ברעקל אומעכטקייט
(אַ חוץ, ווי געזאָגט, ביי די געשטאַלטן און די רייד פון די אויפגעקלערטע),
קיין שום נאַיווקייט, קיין שום פרימיטיווקייט, קיין שום שאַרזש אַדער
גראַטעסק. זיין פיעסע פאַרמאָגט ניט די סאַטירישע שאַרפקייט און דעם ליידיג-
שאַפטלעכן חזק אַקסענפעלדס, וואָס גיבן זיינע ווערק, טראָץ דער גומא,
טראָץ דעם שאַרזש — אַ ברייטן פאַרנעם און אַ רייכע שפע פון ווירקלעכקייט.
עטינגערס פאַרנעם איז שמעלער. אין עטינגערס אַנגריף איז אויך ניטאָ
אַקסענפעלדס געזעלשאַפטלעכע דרייסטקייט, זיין געזעלשאַפטלעכער מוט און
אימפעט. מיט קאַמף קעגן צביעות, למשל, האָט אין דער יידישער סביבה
פרינציפיעל יעדערער געקאַנט מסכים זיין. מיט פאַרניכטנדיקן קאַמף קעגן
חסידים — ווייט ניט יעדערער. דער „שטאַף“ אין עטינגערס פיעסע איז אַ
טראַדיציאָנעלער און ניט אַריגינעלער. די שאַרף איז געווענדט קעגן געוויסע
סאַציאַלע כאַראַקטערן, וואָס זיינען סיי-ווי ניט געווען פאַפולער אין די ברייטע
קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

דערפאַר אַבער זיינען די בילדער, וואָס עטינגער גיט פון די דאָזיקע
כאַראַקטערן, אויסגעפונדן און פולקום. זיי פאַרסך-הכלען אַלץ, וואָס דאָס
פאַלק האָט וועגן די דאָזיקע געשטאַלטן געטראַכט. ווער ס'האַט זיך שפעטער

נאך עטינגערן ניט געזאלט צורירן צום שילדערן א טייל פון די דאזיקע כאראקטערן, האט זיי ניט געקאנט בעסער מאַלן. וועגן סערקעלען, יוחנן שדכן, שמעלקע טרויניקס, חיים (פונקט ווי וועגן זונדל און מנשה אינעם פראגמענט „דער פעטער פון אַמעריקע“) וועט ניט זיין קיין גוזמא צו זאָגן, אז זיי שטייען אויף דער הייד פון שלום־עליכמס געשטאלטן־מאַלעריי.

עטינגער צייכנט זיינע כאראקטערן זייער דיפערענצירט. די שפראך פון יעדער געשטאלט זיינער איז מייסטערש אינדיווידוואַליזירט, דורכאויס עכט, שטייגערש און דערביי אָבער אויך פערזענלעך ניוואַנסירט. אפילו ווען עטינגער באַנוצט אמאָל דעם פרימיטיוון אופן צו כאַראַקטעריזירן אַ מענטשן דורך זיין דיאַלעקט (שמעלקע טרויניקס רעדט אין ליטווישן דיאַלעקט), מאַכט ער דאָס אָן אַ שיעור פיינער און עכטער ווי אַקסענפֿעלד. די הויפט־ווירקונג פון דער קאָמיק ליגט דאָ ניט אינעם דיאַלעקט, נאָר אינעם אינהאַלט פון די ווערטער, וואָס ווערן געזאָגט אין דעם דאָזיקן דיאַלעקט (ביי אַקסענפֿעלדן דאַרף אין אַזעלכע פּאַלן דער דיאַלעקט גופא דינען אַלס הויפט־מיטל פון דער קאָמיק).

וואו מע זאָל ניט אויפמישן אין „סערקעלע“, איז עס אָנגעשטאַפט מיט לעבעדיקע בילדער, מיט לעבעדיקער, מחייהדיקער שפראַך. עטינגער פאַר־מאַנט אַ גרויסע שפע פון שפראַך, ער איז אָבער אויך דאָ ניט סתם „עטנא־גראַפיש“, ער דיסציפלינירט זיין שפראַך ווי אַ מייסטער, ער איז זייער פּאַלקסטימלעך אין דער שפראַך, ניט בלויז אין דער לעקסיק — ווי אַ טייל שרייבער — נאָר אויך אינעם זאַצבוי. און סיי די לעקסיק און סיי דעם זאַצ־בוי שלייפט ער מיט עכטער קינסטלערישער קולטור. ס'פילט זיך גראַד דאָ, אינעם זאַרגעוודיקן, עקשנותדיקן און פאַרזיכטיקן שלייפן, דרין־ארץ און ליבע צום וואָרט פון די פּאַלקס־מאַסן. עטינגער האָט זיך באַוואוסטזיגן געשטעלט די אויפגאַבע צוצוגרייטן די שפראַך פון די פּאַלקס־מאַסן פאַר אַ הויך־אַנט־וויקלטער קינסטלערישער ליטעראַטור. די העברייאישע בעלי־דקדוק האָבן ליב געהאַט זיך צאַצקען מיטן וואָרט, עס אָן אַ שיעור צו פּיילן און צו פּוצן פון אַלע זייטן, ביז זיי האָבן דערפון אַראַפגעשליפן און אַראַפגעפּוצט דאָס לעצטע ביסל חיות, וואָס עס האָט פאַרמאַגט. עטינגער האָט די דאָזיקע אומ־שעפּערישע שפּילערישע ליבע שעפּעריש און ערנסט אַריבערגעטראָגן אויפן לעבעדיקן, קרעפטיקן וואָרט פונעם פּאַלק, האָט דאָס וואָרט דיסציפלינירט און געפּויעמט און עס אַרויפגעהויבן אויף אַ העכערער מדרגה פון קולטור.

עטינגער האָט גוט געוואוסט, אז דער לעבעדיקער קוואַל פון דער שפראַך ליגט אינעם פּאַלקסטימלעכן רעדן, אינעם פּאַלקלאַרישן וואָרט. ער האָט אָבער אויך געוואוסט, ווי אַזוי זיך דערמיט צו באַנוצן, ווי אַזוי דערפון אַפצוקלייבן, ווי אַזוי עס צו דיפערענצירן, ווי אַזוי עס אַריינצושטעלן, אז עס זאָל פינקלען

אינעם פולן גלאַנץ אין אַלע קאַלירן. עטינגער האָט געקאָנט אויסרעכענען אַ ווירקונג. ער האָט געהאַט אַן אויסגעצייכנטן, באַוואוסטזיניקן געשמאַק (ניט בלויז אַ נאַטורוואַקסיקן, אַ סטיכיאישן — ווי אַקסענפעלד).

דער אופן, ווי עטינגער אַנטפלעקט כאַראַקטערן דורך רייד, איז אַזוי מייסטעריש, ווי מיר האָבן עס אין דער ליטעראַטור נאָך אים ניט געהאַט ביז צו שלום-עליכמען. אין דער יידישער ליטעראַטור פונעם 19טן יאָרהונדערט האָט אַ סך יאַרצענדליקער דאַמינירט דער זשאַנר פון דראַמע (וועגן די סיבות — זע אויבן, ז. 94). ביז צו מענדעלען איז געווען אויף אַ סך מאָל מער פּיעסעס, אידער פּראָזאַאישע ווערק, און אויך יעדערער פון אונדזערע קלאַסיקער האָט געשריבן דראַמאַטישע ווערק. אָבער וואָס שייך ריפּע קינסט־לערישע מייסטערשאַפט וועט מען אַפילו אין מענדעלעס פּיעסעס («די טאַקסע», «דער פּריזיוור») געפינען ווייניק זייטלעך פון אַזאַ הויכן ניוואַ ווי עטינגערס «סערקעלע». אין דעם ווערק איז צום ערשטן מאל אין דער יידישער ליטעראַטור אמתדיק קינסטלעריש געפורעמט געוואָרן דאָס לעבעדיקע סטיכיאישע וואָרט. אין דעם פרט איז די ווירקונג פון דעם ווערק אויף דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור געווען זייער אַ גרויסע. מע דאַרף רעכענען, אַז אַ גענויערע אויספאַרשונג וועט געפינען אַ צוזאַמענהאַנג פון טראַדיציע אַפילו דאָרט, וואו מע האָט זיך גאַרניט געריכט, ניט נאָר צווישן עטינגערן און פּרצן, צווישן עטינגערן און גאַטלאַבערן, צווישן עטינגערן און גאַלדפּאָדענען, נאָר אויך, ניט געקוקט אויף דער פאַרשיידנקייט פון דער דיאַלעקט־באַזע, צווישן עטינגערן און מענדעלען, און ממילא אויך צווישן עטינגערן און שלום-עליכמען. עטינגערס «סערקעלע» געהער צו יענע קלאַסישע ווערק, וואָס האָבן פאַר דער אַנטוויקלונג־געשיכטע פון דער ליטעראַטור אַ צענטראַלע באַדייטונג. קיין בעסערע קאָמעדיע איז זייט דעמאָלט אין דער יידישער ליטעראַטור ניט געשריבן געוואָרן.

8. עטינגערס פאַרגייער אין דער יידישער ליטעראַטור

ווי מיר האָבן שוין פּעסטגעשטעלט, באַרירט וויינרייך ניט דעם היס־טאַריש־געזעלשאַפּטלעכן פּאָן, דעם געזעלשאַפּטלעכן כאַראַקטער פון עטינגערס שאַפּן, אַ חוץ די ביאַגראַפישע און ביבליאָגראַפישע ידיעות איז וויינרייך יוצא דערמיט, וואָס ער ווייזט אַן (אין «בילדער פון דער יידישער ליטעראַטור־געשיכטע», ז. 287 און ווייטער) אויף באַשטימטע ליטעראַרישע השפּעות, וועלכע האָבן געווירקט אָדער געקאָנט ווירקן אויף עטינגערן. אָבער אַפילו די דאָזיקע פאַר זיך אינטערעסאַנטע דעטאַלן וועגן די סוזשעטישע און אַנדערע ליטעראַרישע אַנטלייאונגען עטינגערס, ד. ה. די

פראגע וועגן די מוסטערן פאר עטינגערס שאפן, באהאנדלט וויינרייך אויף א זייער „צופעליקן“ אופן.

וויינרייך שטעלט נישט מיט קיין איין ווארט די פראגע וועגן דער פיעסע פונעם אנאנימען מחבר „די גענארטע וועלט“, וועלכע האט לויט עטינגערס אייגענעם עדות-זאגן געהאט א באשטימטע ווירקונג אויף זיין שרייבן יידיש בכלל * און אויף „סערקעלע“ בפרט. ווי באוואוסט, דערמאנט אויך אקסענ-פעלד די דאזיקע פיעסע אין זיין הקדמה-ליד צו זיין אייגענער „די גענארטע וועלט“ (זע אויבן, ז. 51).

ס'ווערט ניט קלאר, צי האט אקסענפעלד די דאזיקע אנאנימע „גענארטע וועלט“ אליין געזען און געלייענט אדער בלויז וועגן איר געהערט. זיכער איז אבער, אז די אנאנימע „די גענארטע וועלט“ (ווייטער וועלן מיר אומעטום

* דער ריין-אויפולערערשער סאציאלער אימפולס פאר זיין שרייבן אין יידישער שפראך איז ביי עטינגערן א סך ווייניקער דייטלעך ווי ביי לעווינזאנען, אקסענפעלדן אדער ביים פריאיקן מענדעלע. אן ספק האבן דא מער אדער ווייניקער געווירקט אויך נאציאנאלע שטרעבונגען. עטינגער האט א היפש ביסל צייט געלעבט אינעם דעמאלט עסטרייכישן לעמבערג. עס זיינען אפשר צו אים דערמאנטן ידיעות וועגן די נאציאנאלע שטרעבונגען אויפן פאליטישן און קולטורעלן געביט מצד די פארשיידענע נאציאנאליטעטן אין עסטרייך און אויך וועגן דער גרינדונג פון ליטע-ראטורן אין נאציאנאלע שפראכן, וואס האבן קיין ליטעראטורן ביי צו יענער צייט נאך ניט פארמאגט, אדער וואס די ליטעראטור-אנטוויקלונג האט זיך ביי זיי זינט יארהונדערטער איבערגעריסן. די דאזיקע פראגן זיינען דעמאלט דיסקוסירט גע-ווארן דורך דער אינטעליגענץ פון די קלענערע פעלקער און פון די נאציאנאלע מינדערהייטן אין עסטרייך. גראד אין לעמבערג אלס דער הויפט-שטאט פון מזרח-גאליציע, וואו די עסטרייכישע רעגירונג האט אונטערגעהאלטן די נאציאנאלע קעגנ-זאצן צווישן פאליאקן און אוקראינער און האט זיך באמיט דאס אויסצונוצן לטובת דער „מלוכהשער“ דייטשער קולטור און שפראך, האט ביי עטינגערן געקאנט אויפקומען דער געדאנק וועגן יידיש אלס די נאציאנאלע שפראך פון די פאלקס-מאסן. אין אזא אספעקט איז דאך די פראבלעם פון יידיש געשמעלט געווארן פון ש. ביק. ווי ס'זאל ניט זיין, האט אבער עטינגער אן ספק געזען אין דער יידישער שפראך די מעגלעכקייט אויסגעבילדעט צו ווערן אין א קולטורעלער נאציאנאלער שפראך.

פונדעסמועגן איז דאס הימל-ווייט פונעם היינטיקן באלעבעסלדיקן יידישיזם. עטינגערס כוונות בנוגע יידיש האבן פאר זיין צייט באטייט: ארוינפירן די יידישע באפעלקערונג אין דער אייראפויאישער קולטור און ליטעראטור, אויבנאכטן זיך אין דער פראגרעסיווער געזעלשאפטלעכער באוועגונג פון זיין צייט. יידישיזם אבער באטייט: זיך אפגערענעצן און זיך אויסשליסן פון דער פראגרעסיווער רעוואלוציאנ-נערער באוועגונג פון די פאלקס-מאסן אין נאמען פון דער נאציאנאליסטישער אייגנארטיקייט.

שרייבן פאַרקירצט: אַגעווע), וואָס איז דערשינען אין גאַליציע («אינעם קאַר-
דאַן»)* האָט געהאַט אַ וויכטיקע השפּעה אויף עטינגערס שאַפן.

אינעם דערמאָנטן פּראָספּעקט צו זיינע ווערק דערציילט עטינגער: «פאַר
עטלעכע יאָר האָב איך געקריגן צו ליינען אין לעמבערג (אומעטום פון מיר
אונטערגעשטראַכן—מ. וו.) צוויי ביכלעך: איינס האָט געהייסן „די גענאַרטע
וועלט“, און דאָס אַנדערע „אַלטעלי“. ביידע ביכלעך זיינען איבערגעזעצט און
גאַר איבערגעאַרבעט געוואָרן פון דייטש אויף יידיש. דאָס ערשטע הייסט אויף
דייטש ** „דער טאַרטיף“, און דאָס אַנדערע „ראַבינזאָן“. . . . אויב די
ביכלעך זיינען יאָ אַדער נישט גוט געמאַכט געוואָרן, וויל איך מחמת כמה
טעמים נישט זאָגן. נאָר דאָס וועט איטלעכער שוין אַליין איינזען, אַז
ווייניקסטנס האָט מיר דער פּלאַץ צו שרייבן אין פּראָסטע יידישן לשון געמוזט
געפעלן, וואָרין עך האָב מיך תּיכף געפרוּאוּוט, אויב עס איז אין מיין כּוח אויך
עפעס אין דעם שטייגער און אין דעם לשון צו שרייבן.“ מיר זעען, ווי וויכטיק
עטינגער האָט געהאַלטן די ווירקונג פון די דאָזיקע צוויי ביכער פאַר זיין שאַפן,
ניט בלויז וואָס שייך צו שרייבן „אין דעם לשון“, נאָר אויך וואָס שייך „דעם
שטייגער“. דעם ראַבינזאָן-מאַטיוו געפינען מיר נישט אין עטינגערס ווערק
(סיידן, אפּשר דער פּראָזע-פּראָגמענט „די צוויי נגידים“, ב. 2, ז. 533 זאָל
זיין דער אָנהייב פון אַזאַ „גאַר איבערגעאַרבעטער“ ראַבינזאָן-געשיכטע). דעם
מאַליערישן טאַרטיף-מאַטיוו געפינען מיר יאָ אין זיין שאַפן—אין „סערקעלע“,
וויינרייך זוכט השפּעות פון פּאַנוויזנען און רעדט ניט וועגן די דייטלעכע
השפּעות פון וואָלפּסזאָנס „לייכטזין און פרעממעלייא“ (א חוץ דער אגבדיקער
באַמערקונג אין „בילדער א. אַז. וו.“, אַז, פּונקט ווי ביי וואָלפּסזאָנען, הייסט
אויך ביי עטינגערן די משכּילישע אידעאַל-פיגור — מאַרקוס).

וויינרייך מאַכט ניט דעם מינדסטן פּרוּאוּ אויסצוקלאַרן דעם צוזאַמענהאַנג
צווישן עטינגערן און זיינע פּאַרגייערט אין דער יידישער ליטעראַטור. עס קומט
כמעט אַזוי אויס, אַז עטינגער האָט אָנגעהויבן פּונדאָסניי און אַז ער האָט
בלויז געהאַט מוסטערן פון ניט-יידישע ליטעראַטורן, כאַטש עטינגער גופּא
ווייזט אַליין אַן אויף דעם רינגעלע אין דער קייט, וואָס צווישן זיין שאַפן און
וואָלפּסזאָנס פּיעסע: אויף דער אַנאַנימער „די גענאַרטע וועלט“.

* „אינעם קאַרדאַן“ באַטייט ניט „אויף יענער זייט גרענעץ“ סתּם, נאָר ס'איז
אַ סינאָנים פאַר עסטרייכיש-גאַליציע. זע דעם גלאַסאַר אין י. פּערלס, „מגלה שמירין“
(אויסגאַבע לעמבערג, 1864, ז. ע"א) „קורדאַן — גאַליציען“, „קורדאַניר — אנשי
גאַליציען“. זע אויך אין דער אַנאַנימער „גענאַרטע וועלט“ אין אַ סך ערשטער.

** אַ שטיקל סימן, אַז עטינגער האָט געהאַט קנאַפע ידיעות אין דער פּראַנ-
צוויזשער שפּראַך און ליטעראַטור און אַז ער האָט זיך באַקענט מיט פּראַנצוויזישע
ווערק נאָר דורך דייטשע איבערזעצונגען.

9. די ערשטע פיטעס אין דער נייער יידישער ליטעראטור-שפראך

מיר קאנען איצט מיט זיכערקייט זאגן, אז עטינגערס אַנווייז אויף דער אַגעווע אַלס אַ וויכטיקן מוסטער פאַר זיין שאַפן איז דורכאויס געווען באַר-רעכטיקט און אז דאָס איז ניט גלאַט אַ דרן-אגבדיקע העפלעכקייט בנוגע אַ פריערדיקן שרייבער.

אַן עקזעמפּליאַר * פון דער דאָזיקער אַנאַנימער „די גענאַרטע וועלט“ גע-פינט זיך איצט אין דער ביבליאָטעק פון דער אוקראַינישער וויסנשאַפֿט-אַקאַדעמיע אין קיעוו. צוליב פאַרשיידענע טעמים ברענג איך דאָ דערווייל בלויז דעם טעקסט פונעם טיטל-בלאַט, עטלעכע קליינע אויסצוגן און אַ ריי באַאָפּטונגען און פעסטשטעלונגען וועגן דעם דאָזיקן אינטערעסאַנטן דרוק.

די גענאַרטע וועלט

— אַ ווינדער שיין טעיאַטער שמוק עס איז דר בעסטער שפּיגל און דר וועלט אַז מען קוקט דערויבן גוט אַריין זעהט מען זייער קלאַר און ריין וואָס עס טוט זוך און יענעמט האַרץ און מען לערנט דר פון אַז מען טאָר זוך נושט תמיד פר לאָזן אויף דעם פנים. וואָרן אַמאָל און דאָס עפּלו זייער שיין, און אונווייבונג ווצט אַ בייזער וואָרום :

לעמבערג

הוציא לבי"הד ע"י הגגיד מוהר"י צבי הירש ציקר נ"י

Genarte Welt

Lemberg

Druck von B. Leib Necheles

זאָס בוך האַלט 40 בלאַט (אין אַריגינאַל ע"ט זייטן), פאַרמאַט 20×12. פון דער הקדמה :

„... און ווער דאָס ביכל וועט לייצען, וועט דערפון גרויס תענוג האָבן. עס קאָן מעגלעך זיין, אז מאַנכע מענטשן וועלן זיך בייזערן, ווען זיי וועלן דאָס ביכל לייצען. זיי וועל איך אָבער ענטפערן : ווער עס פילט זיך, דער מיינט זיך, וועמען עס בייסט, דער זאָל זיך קראַצן.** אַז מען עסט נישט קיין קנאַבל.

* דאָס בוך איז איינגעבונדן אינאיינעם מיט דער יאָהאַניסבורגער אויסגאַבע פון „סערקעלע“.
**פאַרגלייך וואַלפּוסאַנס הקדמה צו „לייכטזין אונד פּרעממעלייא“ („פאַרעריבע-רוכג“) : „דער קראַטצע זיך, דער עס יוקט, וויר אַלע האַבען איינע רויבע הויט“ (ז. רייזען : פון מענדעלסאָן ביז מענדעלע, ז. 31). זע אויך עטינגערס „אַ וואָרם פריער“ צו „סערקעלע“ (ב. 2, ז. 291). דאָס טיטל-בלאַט ברענגען מיר אין דער אַרשאַגראַפיע פונעם אַריגינאַל. די איבעריקע טעקסטן — אין אונדזער אַרשאַגראַפיע, אָבער אַפּהיימדיק די קלאַנגען, אויף וויפּיל זיי ווערן דייטלעך אין דער אַריגינאַלער אַרשאַגראַפיע.

שטינקט מען גישט. עץ [פאַר] שטייט שוין, וואָס איך מיינן.

די מענטשן, וואָס קומען פאַר אין דעם ביכל, זיינען:

א גרויסער סוחר אין רוסלאַנד.

זיין איינציקער זון פון דעם ערשטן ווייב.

זיין אַנדער ווייב, אַ גרויסע מיוחסת.

זיין ברודערס טעכטערל, אַ יתומה.

זיין בוכהאַלטער פון עסטרייך.

איין מלמד, וואָס קנעלט ביי אים אין הויז.

אורי, דער הויזיונג.

איין סופר, משרתים, שכנים, געסט.

די מעשה האָט זיך געטראָפן ביי דעם סוחר אין הויז. זי הייבט זיך אָן אסתר-תענית נאָך דער מגילה און לאָזט זיך [אויס] אום פורים ביי דער סעודה*.

מיר האָבן דאָ פאַר זיך אַ פאַרגריזטן און אפשר אויך „איבערגעאַרבעטן“ און געקירצטן ** איבערדרוק פון אַ פריערדיקער אויסגאַבע, וואָס איז צום ערשטן מאל דערשינען אין זשאַלקעוו אין דער אַנדערער העלפט פונעם צווייטן יאַרצענדליק אינעם פאַרגאַנגענעם יאַרהונדערט. בן-יעקב — דער איינציקער עלטערער ביבליאָגראַף, וואָס פאַרצייכנט דעם בוך, — רעגיסטרירט אין „אוצר הספרים“ די פריערדיקע אויסגאַבע: „גינאַרטע וועלט“ (דיא—) ספור לפורים *** בל"א יהודית ע"ד ההוה (דראַמע) המו"ד (זאַלקווא 80), ד. ה. כאַטש עס פעלט אויפן טיטל-בלאַט דאָס אַרט און דאָס יאָר פון דרוק (המו"ד— חסר מקום ושנת דפוס), ווייסט ער פאַרט דאָס דרוק-אַרט: זשאַלקעוו אין גאַליציע. לויט פאַרשיידענע וויכטיקע סימנים דאַרף מען זאָגן, אַז דער אַנאַנימער מחבר געהער צו דער פוילישער, גענויער, גאַליצישער דיאַלעקט-געגנט. ער דאַרף זיין איינער פון די אַזוי-גערופענע „בראַדער משכילים“.

* די א. ג. „אוינהייט פון ציוט“ איז אויך אין „סערקעלע“ לויט דעם מוסטער דורכגעפירט (אַלץ געשעט דאָרט אין דעם זעלבן יאַרצייט-מאָג).

** עמלעכע וויכטיקע סוזשעמישע דעטאַלן זיינען נישט גענוגנדיק אַנטוויקלט (למשל, אַ מאָטיוו מיט בילדער, וואָס דאַרף שפּילן אַ ראָל אין דער אינמריגע. ז. נ"ה). ערשערווייז פילט מען קלאַר, אַז דער טעקסט איז געקירצט.

*** בן-יעקב כאַראַקטעריזירט די „דראַמע“ — אין אמתן איז עס אַ קאָמעדיע — ווי אַ „פורים-שפּיל“. אין דעם פרט גייט דער אַנאַנימער מחבר נאָך דער טראַג-דיציע פון וואַלפּסזאָן, וואָס האָט זיין פּיעסע כלומרשט געשריבן, נאָר כדי צו פאַר-בויטן די האַמעטענע פורים-שפּילן. אויף דעם צוועק פון דער פּיעסע „די גענאַרטע וועלט“ ווויזט אָן די רעמאַרקע, אַז די אַקציע הייבט זיך אָן אסתר-תענית נאָך דער מגילה און לאָזט זיך אויס פורים ביי דער סעודה.

וואָס האָבן אפשר געלעבט אַ שטיק צייט אָדער שטענדיק, ווי אַ סך ענלעכע עמיגראַנטן, ערגעץ אין אוקראַינע. עס איז אויך מעגלעך, אַז דער מחבר האָט געלעבט אינעם גאַליצישן טאַראָפּאַל, וואָס האָט אַ שטיק צייט געהערט צו דער רוסישער אימפעריע. די אַקציע קומט, אָפנים, פאַר אין אַ גרעסערער שטאַט פון אוקראַינע אָדער אפשר אין טאַראָפּאַל. דער משכילישער רעזאָניאַר אין דער פּיעסע איז דער „בוכהאַלטער פון עסטרייך“, געמיינט פון עסט־רייכיש גאַליציע (אין דער פּיעסע ווערט ער אָנגערופן סתם „שרייבער“; פּונקט אַזוי פיגורירט אינעם טעקסט שטענדיק די פּרויען־פיגור, וואָס ווערט גע־בראַכט אין דער רשימה ווי דעם סוחרס „אַנדער ווייב, אַ גרויסע מיוחסת“, אונטערן רופצייכן „פּיינע־בריהטע“; אויך דעם סוחרס „איינציקער זון פון דעם ערשטן ווייב“ הייסט אינעם טעקסט סתם „בחורל“).

באַשטימטע סימנים ווייזן, אַז דער אַנאָנים פון אַגעווע איז געווען באַקאַנט מיט לעפּינס קהלת־איבערזעצונג.*

עס איז כמעט זיכער, אַז עטינגער איז אויך געווען באַקאַנט מיט וואַלפֿס־זאָנס פּיעסע, און אויב ער דערמאַנט זי ניט ווי אַ מוסטער פאַר זיין שרייבן, קאָן דאָס דערקלערט ווערן דערמיט, וואָס וואַלפֿסזאָנס פּיעסע איז אַפילו אין די יידישע טיילן געשריבן אין אַ דיאַלעקט, וואָס איז עטינגערן פרעמד געווען. די אַגעווע איז אָבער די ערשטע פּיעסע, וואָס איז אָנגעשריבן געוואָרן, און אינגאַנצן, אין דער נייער יידישער שפּראַך. פאַרשטענדלעך דעריבער, אַז נאָר די פּיעסע האָט אים געקאַנט אַנרעגן אַנצושרייבן עפעס „אין דעם לשון“. אָבער אויך סוזשעטיש האָט עטינגער אַ סך גענומען פון דער אַגעווע.

* אונטערן טעקסט ווערן פאַרשוידענע אַרײַנגעבראַכטע פּסוקים פאַרטייטשט אויף אַזאַ אופן: הולך את חכמים יחכים ורוע כסילים ירע" — ווער עס האָט ליב חכמים, דער איז אַליין אויך אַ חכם, און ווער עס פאַשעמט נאַראָנים, ווערט מיט זיי פאַרשוואַרצט (ז. מ"י); „ועל כל פשעים תכסה אהבה" — עס מעג זיך נאָך אַזויפיל קלונטעם געפּינען, דעקט אַלץ די ליבשאַפט צו; „אשת חייל עמרת בעלה וכרבב בעצמותיו מבישה" — אַ בריה אַ יידענע אַ געשרייע ווייב איז אַ קרוין צום מאַנס קאַפּ און אַ בייזע ברענט ווי אַ גאַשטשיץ אין זיינע גלידער (ז. מ"ד) א. א. אַז. וו. אגב, איז כדאי אַנצוואווייזן אויף דער ענלעכקייט אינעם מיטל פון לעווינזאָנס דיאַלאָג צום מיטל פון אַגעווע: די גענאַרטע וועל מ — די הפקר-וועל מ. אין דער אַגעווע קומט פאַר אַזאַ זאַץ: „שרייבער (זופצט) איז די פּאַר־קערטע וועל מ; אין לעווינזאָנס הפקר-וועל מ; „אורח: „נאָר עפעס אַ פאַרקערטע וועל מ". אונטער דעם מיטל „די פּאַר־קערטע וועל מ" איז אויך פאַראַן אַן עפיגראַמע פון עטינגערן (ב. 1, ז. 259). די רעדנסאַרט שטאַמט פון העברייאיש (עולם הפוך ראיתי א. אַא. וו.) און איז אויך פאַראַן דער דייטשער שפּראַך: „וואַ דענקען זי היץ? דאַס ווערע יאָ די פּערקעהרטע וועל מ". קאַצעבוי: „דער ווירואַר", רעקלאַם-אויסגאַבע, ז. 15. אגב האָט אויך גאַטלאַבער געשריבן אַ פּאַעמע: „די פאַרקערטע וועל מ".

למשל: דעם מאַטיוו וועגן דער יחוס־איינרעדעניש ביי דער פרויען־פיגור (אַגעווע, ז. י"ט; „סערקעלע“, ז. 300 א. א. ערטער); די יתומה ביים פעטער (א מאַטיוו, וואָס חזרט זיך איבער ביז גאַלדפּאַדענען) איז דער פּראָטאַטיפּ פון הינדען אין „סערקעלע“; דער „בוכהאַלטער פון עסטרייך“, דער „שרייבער“ האָט אַ שייכות צו עטינגערס רעזאַניאַרישער פיגור מאַרקוס; „די פיינע־בריהטע“, די גרויסע מיוחסת איז אַ פּראָטאַטיפּ פון סערקעלען; אורי דער משרת איז ענלעך צו די משרת־פיגורן ביי עטינגערן. אין „סערקעלע“ איז דער שטיפערישער, שייגעצעוואַטער אורי פאַרוואַנדלט געוואָרן אין חוהן (צום טייל איז ער פאַראַן אין ירחמיאלן). אין עטינגערס דראַמאַטישן פּראָגמענט „דער פעטער פון אַמעריקע“ דערקענען מיר אין מנשהס פיגור זייער דייטלעך אוריס שטריכן. בכלל איז די סצענע צווישן דעם טאַרטיף־מלמד ר' זונדל און דעם משרת מנשה אין דעם דערמאָנטן פּראָגמענט עטינגערס (ב. 2, ז"ו 474—478) נאַכגעמאַכט לויט ענלעכע סצענעס צווישן דעם מלמד אורי אין דער אַגעווע.

באַזונדערס וויכטיק איז די השפּעה אין פּרט פון שפּראַך. זי דערגייט ביז צום איבערנעמען גאַנצע זאַצן. עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז דער עיקר נעמט עטינגער איבער פון דער אַגעווע רעדנסאַרטן, ווערטלעך און שפּריכווערטלעך. די פאַראַלעלן קומען צו אָפט פאַר, אַז מע זאָל זיי קאַנען דערקלערן מיט אַ בלויזן צופאַל. אַט זיינען עטלעכע ביישפּילן:

<p>סערקעלע, ז. 328</p> <p>דער שענקער דאַרף זיין וויין און דער שפּינער זיין פּלאַקס.</p>	<p>אַגעווע, ז. מ"ז</p> <p>אונדזער הער גאַט באַשערט אַבער תּמיד דעם שפּינער זיין פּלאַקס און דעם טרינקער זיין וויין.</p>
<p>סערקעלע, ז. 386</p> <p>כ'לעבן טאַקע אמת, אַז ווען דער וואַגן פּאַלט, זיינען די רעדער צו שווער.</p>	<p>אַגעווע, ז. י"ט</p> <p>ווי זאָגט מען עפעס: אַז דער וואַגן פּאַלט, זיינען די רעדער צו שווער.</p>
<p>סערקעלע, ז. 333</p> <p>קיין יידיש קלויסטער איז דאָך נישטאַ, מילא, וועט איר דאָך איר מוזן אַמאָל חתונה מאַכן אויך.</p>	<p>אַגעווע, ז. כ"ב</p> <p>זי מוז חתונה האָבן, וואַרין עס איז נישט פאַראַן קיין יידיש קלויסטער. (קלויסטער — מאַנאַסטיר)</p>
<p>סערקעלע, ז. 341</p> <p>דיר וועל איך ווייזן, ווער עלטער איז.</p>	<p>אַגעווע, ז. ל"ד</p> <p>איך וועל דיר ווייזן, ווער עלטער איז.</p>

סערקעלע, ז. 368

איך וועל דיר ווייזן . . . ווער עלטער
איז.

סערקעלע, ז. 333

אַט ליגט איבער מיר אַ גרויסע
מויד, וואָס טויג, אָסור, נישט אַ הונט
אויס דער גרוב אַרויסצוטרייבן.

סערקעלע, ז. 367

מעגע זיך גון די גאַנצע וועלט מיט
פערלען, דיאַמאַנטן אונד ווי דאָס
צייג אַלעס הייסן מאַן באַרייכערן...
איך האָבע דיך, מיינע ליבע הינד
דעלע, אונד האָבע פערלען, דיאַ
מאַנטן און קליינאַדיען גענוג.

אַגעווע, ז. י"ז

גייט אַרויס אַ געפּוצטע טאַק (ליאַל-
קע—מ. וו.) און טויג נישט אַפילו
אַ קאַץ אויס דעם אויוון אַרויס-
צוטרייבן.

אַגעווע, ז. כ"ב

דו וויסט, אַז איך וואונטש מיר
נישט קיין רייכטום, קיין גאַלד, קיין
פערל אָדער קייטן און דימענטן, נור
דעם, וואָס מיין האַרץ ליבט און
באַגערט.

אַ פאַרגלייך פון די טעקסטן און די אויסקלאַרונג, אויף וויפיל עטינגער
איז געווען אָפּהענגיק און באַווירקט פון דער אַגעווע, באַווויזט קלאַר די באַ-
דייטנדיקע אַריגינעלקייט און קינסטלערישקייט עטינגערס. די אַגעווע איז,
אַפילו ווען מע זאָל נעמען אין אַכט, אַז זי איז געקירצט און צעקאַליעטשעט,
זייער פרימיטיוו אָנגעשריבן. איר שפראַך איז רייך און יאָדערדיק, אָבער רוי
און האַמעטענע. קינסטלעריש איז די אַגעווע אין פאַרגלייך מיט וואַלפּסזאַנס
פיעסע אַ רעגרעס*. „סערקעלע“ איז אָבער נאָך ביז היינטיקן טאַג אפּשר די
בעסטע און קינסטלעריש-פּולקומסטע פיעסע אין דער יידישער ליטעראַטור.

10. „ראַבינזאָן“ אויף יידיש

אויך וועגן דעם אַנדערן פון די צוויי „ביכלעך“, וועלכע עטינגער דער-
מאַנט אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין באַשלוס „צו שרייבן אין פּראָסטע יידישען
לשון“, וועגן דער ראַבינזאָן-איבערזעצונג „אַלטעלי“, לוינט אויספירלעכער

* כאַטש מע קאָן דאָס ניט זאָגן וואָס שוין דער שפראַך. ס'איז דאָך
די ערשטע פּיעסע. אין דער נײַער יידישער שפראַך, אין וועלכער עס
רעדן דורכאויס אַלע פאַרשווינען, אויך יענע פּאַזיטיווע פיגורן, וואָס דרוקן אויס
דעם מהבּרס השכלה-געדאַנקען, אין אַ קרעפטיקן ריינעם לשון. אין דעם פרט ברעכט
דער אַנאַנים די טראַדיציע און ברענגט אַ זייער וויכטיקן ניס.

צו רעדן. ניט בלויז צוליב דער פּאָפּולערקייט פון דעם בוך אין יענער צייט («עך האָב צו געזעהן, אז דיא ביכלעך זענען זייער אַ סך מענשען געפעלין»; אויך די פילע איבערדרוקן און אויסגאַבעס זאָגן וועגן דעם עדות), נאָר דער עיקר, ווייל עס איז אינטערעסאַנט נאָכצושפירן, אויב און מיט וואָס דאָס דאָזיקע בוך האָט טאַקע — אַ חוץ דער פּאָפּולאַריטעט — געקאָנט ווירקן אויף עטינגערס צוגאַנג צום «פּראָסטן יידישן לשון». די דאָזיקע ביידע ביכלעך געהערן דאָך צום ליטעראַריש-טראַדיציאָנעלן פּאָן פון עטינגערס שאַפּן.

די אויסגאַבע, וואָס מיר האָבן פאַר זיך * איז אויך אין דעם פּאַל ניט די ערשטע, וועלכע עטינגער האָט געלייענט, נאָר אַ נאָכדרוק פון יאָר 1865 (עטינגער האָט דאָס בוך געלייענט נאָך «אין לעמבערג», ד. ה. אין דער אַנדערער העלפט פון די צוואַנציקער יאָרן) אַ באַשרייבונג פון דעם בוך, אַ פאַר אויסצוגן און עטלעכע באַמערקונגען צו די פרטים, וואָס וואַרפּן אַ שייך אויף עטינגערס שאַפּן, וועלן אפשר ניט זיין איבעריק.

ראַבינזאָן

די געשיכטע פון אַלטער לעב

ערשטער טהייל

איינע וואַהרע אונד זאַנדערבאַרע געשיכטע צום אונטערהאַלט

אונד צור בעלעהרונג.

דיזע געשיכטע איזט איבערזעצט אין אַלע שפּראַכען פאַן דער וועלט

דאַרום האָט מאַן זיא יעצט איבערזעצט אין יידישן.

Robensohn (!)

Verlag v. S. Stricks & I. Rohatin.

Druckert bei M. F. Poremba in Lemberg, 1865.

ווי מיר זעען, איז וויינרייכס לייצען-נוסח «אַלטעלי» אַ טעותדיקער, עס דאַרף געלייענט ווערן: אַלטער-לעב.

דער צווייטער טייל האָט דאָס זעלבע טיטל-בלאַט מיט די צוגעגעבענע ווערטער «צווייטער טהייל»; פאַרלאַג, דרוק-אַרט און דרוק-יאָר פעלן אויפן טיטל-בלאַט פון צווייטן טייל. דער ערשטער טייל האַלט 23 בלאַט, דער צווייטער טייל — 39 בלאַט (נישט פּאַגינירט).

דאָס בוך הייבט זיך אָן מיט אַ «פאַררעדע», פון וועלכער מיר וועלן דאָ ברענגען (אין אונדזער אַרטאָגראַפיע) יענעם טייל, וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צו דער ווירקונג אויף עטינגערן צו שרייבן אין יידישער שפּראַך.

* אויף דער דאָזיקער אויסגאַבע האָט מיך אויפּמערקזאַם געמאַכט ח' א. גור-שטיין, וואָס האָט זי געפונען אין דער יידישער אַקאַדעמישער ביבליאָטעק אין אַרעס.

„ . . . ווער אבער קען בעסער פארשטיין דעם ווארן וועג, וואס פירט אונדז מענטשן צום גליקלעכן לעבן, מער ווי דער, וואס לערנט און לייענט ספרים, וואס שארפן דעם שכל און פארבעסערן דאס הארץ? עס איזט קיין פאלק אין דער וועלט פארהאנדן, וואס זיי זאלן קענען באשטיין אן א לשון. איטלעכע אומה האט איר אייגן לשון און איטלעכעס פאלק האט זיינע חכמים, וואס שרייבן אין זייערע לשונות אזעלכע נוצלעכע און שיינע ביכער, אז אפילו גאר דער געמיינער עולם פארשטייט און לערנט גוטע מידות, שיינע מעלות, ווי מיט מענטשן צו לעבן און אויף ביידע וועלטן גליקלעך צו זיין. מיר אבער זיינען אן א לשון געבליבן, אונדזער קרוין איזט אונדז אראפגעפאלן. דאס הייליקע לשון, וואס גאט און זיינע פרומע לייט האבן גערעדט, פארשטייען מיר נישט אזוי ווי מע דארף. אונדזער לשון, וואס מיר שמועסן, איז צונויפגענומען פון אלערליי לשונות, וואס מיר האבן געלערנט פון פעלקער, וואס מיר זיינען ביי זיי פארטריבן געוועזן, און מיר רעדן אצינד געבראכן דייטש פאר-מישט מיט שפאנישע, איטאליענישע, אלטע און נייע דייטשע און פוילישע ווערטער.

„איין גרויסער פילאסאף האט געזאגט: איידער מענטשן לייטערן דאס לשון, מאכט דאס לשון די מענטשן גיכער גליק[לעך], גוט, פרום, פארשטאנדיק אין אלעם. דורך דעם האבן מיר אויף אונדז גענומען, פון דעם געמיינעם עולם וועגן, ראבינוואן אויף געבראכן דייטש צו איבערזעצן, און מיר האפן צו זיין ליבן נאמען, אז אלע מענטשן וועלן אונדז פאר דער מיהע און ארבעט דאנקען.

„קומט נאר אהער, מיינע ליבע פריינט! צו אייך, צום היינטיקן דור רעדן מיר. מיר האבן געזען, אז די וועלט ווינטשט זיך און וויל פארשטיין צו לייענען און שרייבן, האבן מיר פון אייערטוועגן אזעלכע וואונדערבארע גע-שיכטע איבערזעצט און גיבן אייך איבער, אז עץ וועט אליין מודה זיין, אז זי איז קינסטלעך און געלערנט.“

וועגן דעם מחבר (מיט נאמען — אין ערגעץ נישט דערמאנט) ווערט געזאגט, אז „דער הער, וואס האט זי (די מעשה—מ. וו.) געמאכט, האט ערשט נישט לאנג געלעבט“ (דעפא איז געשטארבן אין יאר 1731). נאך א דערקלערונג פונעם מוסר, וואס מע קאן זיך פון דעם בוך אראפ-לערנען, ווענדט זיך דער איבערזעצער צו זיינע לייענער מיט אזא מין בקשה:

„מיר גיבן אייך איבער די ביידע טיילן און בעטן, אז מען זאל נישט דער-פון אפרעכטן, שפעטן און לאכן, [ביז] מען וועט עס האבן אינגאנצן געלייענט. [גלויבט] קיינעם נישט, ביז אייערע אויגן וועלן האבן געזען און אייערע אויערן וועלן [האבן] געהערט. אזוי ווי די שטילע נידעריקע צוקער-רויו,

וואָס וואַקסט פֿריש, [פרעגט נישט] נאָך דעם גרעסטן שטורעם־ווינט, פרעגט ניט נאָך דעם שטאַרקן דונער [ ] וואַקסט ווייטער, ווערט נאָך דערקוויקט און שמעקט נאָך זיסער און בעסער. [אזוי פרעגן] מיר נישט נאָך נאַרישע שפעטישע געלעכטערס, וואָס לייגן נאָר דעם נאָר אַר [ ] צו לאָזן דאָס מויל. קורץ: אונזער כוונה איז נאָר דעם געמיינעם עולם צו געפעלן, ווייל זיי דאַרפן אַזעלכע ריינע און גוטע געדאַנקען...“ (ערטערווייז איז דער ראַנד צע־שעדיקט און ניט לייענבאַר).

דער אַריינפיר פונעם איבערזעצער צו דער דערציילונג גופא: „איינמאַל איז געווען אין גאַליציען, נישט ווייט פון דער הויפט־שטאָט לעמבערג, איין ערלעכער, אַלטער, קלוגער און פרומער סוחר. ער איז אין אַלעם, וואָס ער האָט געטאָן, אַ גרויסער מוצלח געווען. פון אבות־אבותיו האָט אים גאָט געבענטשט מיט אַלעם גוטן, מיט תורה, מיט גדולה, מיט פרומע קינדער און קינדס־קינדער. אויך פלעגן זיך ביי אים מערערע פריינט אין זיין הויז [צונויפקומען], כדי זיי זאָלן זיך פון אים אָפּלערנען, זיך אין זייער [פאַמיליע] ווי אזוי צו דערציען...“ דער דאָזיקער סוחר „פלעגט זיי שיינע נוצלעכע און קינסטלעכע געשיכטן צו דערציילן, ווייל פון דעם ווערט דער מענטש קליגער, פאַרשטענדיקער, געניט און געוואָרנט...“ „די געשיכטע ראַבינסזאָהן (!) איז אויך איינע פון זיינע מעשיות. הערט צו, ליבע פריינט, און נעמט אייך די ראייה.“

דערנאָך ערשט הייבט זיך אָן די אייגנטלעכע ראַבינזאָן־געשיכטע: „אין האַמבורג איז אַמאָל פאַרהאַנדן געווען אַ פאַר אַלטע לייט. זיי האָבן געהאַט דריי זין. די צוויי עלטערע זיינען יונגעהייט געשטאַרבן, און דער דריטער, דער יינגער איז ביי זיי אַליין איין און איינציק איבערגעבליבן...“ ראַבינזאָן ווערט אין דער איבערזעצונג אָנגערופן פאַריידישט — „אַלטער־לעב“, לויטן יידישן שטייגער אָנצורופן מיט דעם דאָזיקן סגולה־נאָמען ציטעריקע קינדער, וואָס זיינען איינציקע געבליבן לעבן.

דער בוך איז נישט קיין איבערזעצונג, נאָר אַ באַאַרבעטונג פון דעפּאָט „ראַבינזאָן“, מיט אַ סך צוגעגעבענע לידלעך, תפילות, מוסרדיקע און „אויפ־קלערערישע“ קליינינקע עקסקורסיעס. למשל וועגן „עבודת האדמה“; „בנין“; „מדידה“; „באַקליידונג“; „חכמת הרפואה“; „חכמת הטבע“; „די קונסט צו רעדן“; „די קונסט צו שרייבן“ (טייל 1, זײ 22—24); וועגן „הלנת המתים“ * (טייל 2, ז. 3); קעגן חסידישע גוטע יידן (טייל 2, ז. 13); וועגן דער נייטיקייט צו לערנען אַ מלאכה (טייל 2, ז. 41) א. א. וו. אַ חוץ דעם

* די מראַדיציאָנעלע משכילישע מענה, אַז געשטאַרבענע זאָל מען ניט תיכף באַגראָבן, נאָר איבערוואַרטן אַ טאָג אָדער עטלעכע, כדי אויסצומיידן די געפאַר, אַז ס׳זאָלן ניט באַגראָבן ווערן לעבעדיקערהייט מענטשן, וואָס ליגן אין הינערפלעט.

ברענגט דער איבערזעצער אגדות פון תלמוד (טייל 1, ז. 35 און אין אַנדערע ערטער), אַנעקדאָטן, געאָראַפישע באַמערקונגען און סתם רעליגיעזע שמועסן (אַלטער־לעב איז, פאַרשטייט זיך, אַ ייד, און זיינע רעליגיעזע באַטראַכטונגען זיינען גענומען פון דער ייִדישער רעליגיע). דער בוך פאַרענדיקט זיך דערמיט, וואָס דער אַלטער סוחר פון דער הקדמה דערציילט נאָכאַמאָל גאַנץ קורץ די געשיכטע „אויף דייטש“: „עס וואָר איינמאָל אין טראַציגער, שטאַרזינגער און שלעכטערצאָגענער קנאַבע. ער הייסט (!) ראַבינזאָן אָדער אַלטער־לעב. ני וואַלטע ער זיינע עלטערן געהאַרבען, אייסערטע איינע פירכטליכע בעגירדע נור די וועלט אויסצורייזן... א. אַז. וו. דער צוועק פון דער פאַרסך־הכלענ־דיקער קורצער איבערחזרונג אויף צוויי און אַ האַלב זייטלעך אין „דייטשער שפראַך“ האָט מסתם געדאַרפט זיין, דער לייענער זאָל זיך צוגעוואוינען לייענען דייטש. זייענדיק באַקאַנט מיט דעם סיפור־המעשה, דאַרף דעם לייענער אַנ־קומען ניט שווער צו פאַרשטיין דעם קורצן „דייטשן“ טעקסט. דער ווילדער אינדיאַנער, וואָס הייסט אינעם גאַנצן בוך „שבת“, הייסט אין דער קורצער איבערחזרונג „פרייטאָג“, ווי אינעם אַריגינאַל. דער טעקסט פון דער איבער־חזרונג איז פאַרקריפלט. פון דער מיט איז אַ גאַנץ שטיק אַרויסגעפאַלן.

לויט פאַרשיידענע סימנים איז קלאָר, אַז דער אַנאַנימער איבערזעצער איז געווען אַ גאַליציאַנער. די פריערדיקע אויסגאַבע, לויט וועלכער די אויסגאַבע פונעם יאָר 1865 איז נאָכגעדרוקט געוואָרן, איז מסתם אויך דערשינען אין גאַליציע (עטינגער האָט דעם בוך „געקריגן צו לייענען אין לעמבערג“) סוף ערשטן אָדער אָנהייב יאַרצענדליק פונעם פאַרגאַנגענעם יאַרהונדערט.* צו דער ווילנער אויסגאַבע פון 1830 („קורץ געפאַסטער ראַבינזאָן, איבערגעזעצט נאָך העררען קאַמפּע, בווינאַ, סאַקראַשטשעני ראַבינזאָן, 1830 גאַדאַ, ווילנאַ וו' דרוקאַרני א. י. דוואַרצאַ“), פון וועלכן עס געפינט זיך אין לענינגראַדער אַזיאַטישן מוזיי אַן עקזעמפּליאַר, האָט אונדזער „ראַבינזאָן־געשיכטע פון אַלטער־לעב“ קיין שום שייכות ניט. די אויסגאַבע פון 1830, איבערגעזעצט פון לעווין בער גאַמייזא, איז טאַקע אַ פאַרקירצטע אויסגאַבע פון קאַמפּעס איבעראַרבעטונג, געשריבן אין דייטשער שפראַך, כאַטש געדרוקט מיט ייִדישע אותיות. בלויז אַ טייל דייטשע ווערטער זיינען פאַרביטן דורך העברייאוימען. אין אַלגעמיין איז די שפראַך פון דער דאָזיקער אויסגאַבע די דייטשע, צו־געמישט מיט ייִדיש־טייטשע אויסדרוקן, דאַרף מען, הייסט עס, רעכענען, אַז אונדזער „ראַבינזאָן, געשיכטע פון אַלטער־לעב“ איז נאָכגעדרוקט נאָך אַן

* אין יאָר 1898 זיינען ביידע טיילן פון דעם דאָזיקן בוך איבערגעדרוקט געוואָרן דורך יוסף פישער אין קראַקע מיט צוגעגעבענע געמעלן (פאַרלאַג פון יעקב פאַגעלפאַנג אין טאַרנאָוו).

אנדערער אויסגאָבע (אויף דעם ווייזט אָן די באַצייכענונג „געשיכטע פון אַלטער-לעב“, אַזוי ווי עטינגער רופט זי אין זיין פּראָספּעקט), וואָס איז אונדז דערווייל נאָך ניט באַקאַנט. מיר האָבן דאָ אין דער „געשיכטע פון אַלטער-לעב“ אָן איבערדרוק פון דער עלטסטער איבערזעצונג (ריכטיקער — איבער-אַרבעטונג) אין דער נייער יידישער שפּראַך און דערצו נאָך אין שפּראַכלעכן זינען אַ מערקווירדיק אינטערעסאַנטע איבעראַרבעטונג. וואָס שייך אַ דריטן ראַבינזאָן (וואָס געפינט זיך אין „אַזיאַטישן מוזיי“), ווייס איך בלויז דעם טיטל: קורץ געפאַסטער ראַבינזאָן. איינע זאָנדערבאַרע היסטאָריע, וואָס האָט זיך פאַסירט מיט דעם יונגן ראַבינזאָן, וואָס מען האָט גערופן קרויזאַע...” די דאָזיקע אויסגאַבע האָבן איך ניט געזען.

עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס גראַד דער בוך געהער צו די סאַמע ערשטע בעלעטריסטישע איבערזעצונגען אין דער יידישער השכלה-ליטעראַטור פונעם ניינצנטן יאָרהונדערט און איז, ווי מיר זעען פון עטינגערס ידיעה און פון די אַפטע אויסגאַבעס, אַזוי שטאַרק פּאָפּולער געוואָרן. ** עס וואַלט געווען ניט ריכטיק צו מיינען, אַז דאָס איז אַ צופעליקע דערשיינונג, אָפּהענגיק פון אַן איבערזעצערס פּערזענלעכן געשמאַק, פונקט ווי די טאַרטיף-טעמע (קעגן צביעות און פאַרוועניואישקייט), וואָס האָט אַזוי שטאַרק און לאַנג באַהערשט די יידישע ליטעראַטור זייט סוף 18טן אָנהייב 19טן יאָרהונדערט דאַרף אויך די ראַבינזאָניאַדע ניט דערקלערט ווערן בלויז דורך אַ מאַדע-קאַפּריז פון אַן איבערזעצער. אינעם יאָר 1719 איז דערשינען דאַניעל דעפאַס בוך: „לעבן און וואונדערלעכער גורל פון ראַבינזאָן קרוזאַ פון יאַרק“, און אַ קורצע צייט דערנאָך, און זייט דעמאָלט ביז היינט, איז עס אָן אַ שיעור מאָל איבערגעזעצט, איבערגעאַרבעט און נאָכגעמאַכט געוואָרן אין אַלע קולטור-שפּראַכן. די סיבות פון דער פּאָפּולאַריטעט זיינען געווען די ראַציאָנאַליסטיש-אויפקלערערישע טענדענצן אין דער מעשה פונעם פאַרוואַגלטן יחיד, וואָס מוז זיך אויף אַן אינדזל, אינגאַנצן אַ פאַראיינזאַמטער, מיט אייגענע כוחות אַליין העלפן. דער מיין פונעם בוך איז צו ווייזן, אַז דער מענטש האָט די מעגלעכקייט צו זיין באַלעבאַס איבער זיך, צו באַהערשן זיינע אינעווייניקסטע כוחות און אַז דורך זאָז זעלבסטבאַהערשונג קאָן ער דערגרייכן, וואָס ער וויל, אַפילו אין דער

* בן-יעקב („אוצר הספרים“) רעגיסטרירט אַ יידישן ראַבינזאָן, וואַרשע, 1840, און אַ העברעאישע, ברעסלע, 1824 (ראַבינזאָן דער יונגערע, נעתק לעבית ע”י ה”ר דוד זאַמושטש, ברעסלויא תקפ”ד). וו. ציטלין („קרות ספר“) רעגיסטרירט אַ חוץ דעם אַ העברעאישע אויסגאַבע, וואַרשע, 1849, פון 5. בלאַט.

** אַנב, איז אין דעם צוואַמענהאַנג כדאי אויפּמערקזאַם צו מאַכן אויף דער אינטערעסאַנטער און משונהדיקער ראַבינזאָניאַדע, וואָס גליקל האַמעלן דערציילט אין אירע מעמואַרן (פון ז. 39 ביז ז. 57).

שווערסטער לאַגע. דעפּאָ אַליין פאַרמולירט דאָס אַזוי: „וואָרים דער, וואָס איז גובר זיינע ניט-פאַרשטאַנדיקע וואונטשן און פאַרמאַגט אַן אומבאַגרענעצטע מאַכט איבער זיך, דער, וואָס דער שכל הערשט ביי אים איבער זיין ווילן, איז אַ גרעסערער מענטש איידער דער באַזיגער פון אַ מלוכה“ (ראַבינזאָן קרוואַ, צווייטער טייל, פון ראַבינזאָנס שמועסן מיטן פאַרשיקטן פירשט אין סיביר). דאָ האָבן מיר די געוויינלעכע אויפקלערענישע פאַרהערלעכונג פונעם ראַציאַ-נאַליזם — אָבער אויפן געביט פון דער עטיק, פונעם פראַקטישן לעבן... ביי דער געלעגנהייט איז באַוווּזן געוואָרן, ווי אין אַ ביישפּיל, די קולטור-אַנט-וויקלונג פון דער מענטשהייט זייט איר פרימיטיוון צושטאַנד ביז צו דער אַנטוויקלטער געזעלשאַפט. אין תוך מיינט דאָס צו באַוווּזן דעם ווערט און דעם באַדייט פונעם בירגערלעכן יחיד אין דער געזעלשאַפט. אין דעם דאָזיקן בוך קומט צום אויסדרוק דער אינטערעס פונעם יונגן בירגערטום צו דער פראַגע: ווי אַזוי איז אַנטשטאַנען די מענטשלעכע געזעלשאַפט און איר מאַטעריעלע קולטור, ווער שאַפט זי און צוליב וואָס? אין דער ערשטער ריי איז דאָס באַנומען געוואָרן ווי אַ דערציאונג-פראַבלעם, כאַטש אין תוך איז עס געווען אַ סך מער. דער העלד פון דעפּאָס דערציילערישע ווערק איז גע-וווינלעך דער בירגער מיט זיין וואַקסנדיקן זעלבסטבאַוואוסטזיין. ניט אומזיסט איז דעפּאָ דער פאַרגייער פונעם בירגערלעכן רעאַליסטישן פאַמיליען-ראַמאַן אין ענגלאַנד. די בירגערלעך-אויפקלערענישע טענדענץ פון דעם בוך, זיין מונטערער, ענערגישער אינהאַלט, האָט עס פאַטיק געמאַכט פאַר די צוועקן פון דער פּעדאַגאָגיק אין דער אויפקלער-צייט (רוסאָ האָט אויף זיין שטייגער אין דעם בוך געזען אַ לויב-געזאַנג דעם נאַטירלעכן — ניט-ציוויליזירטן — לעבן, און דערפאַר האָט ער באַזונדערס אונטערגעשטראַכן דעם פראַקטישן דערציאונגס-ווערט פון דעם דאָזיקן בוך. אין אמתן איז דער בוך אַ לויב-געזאַנג דער ציוויליזאַציע!). דער דייטש קאַמפּע האָט דעם בוך באַאַרבעט אויף אַ מוסרדיק-דידאַקטישן שטייגער (1779). לויט דער דאָזיקער פרומלעך-אויפקלערעניש דידאַקטישער באַאַרבעטונג קאַמפּעס (זי איז געבליבן ביז אין די לעצטע יאָרן די פּאָפּולערסטע אין דער דייטשער יוגנט-ליטעראַטור) איז איבערגעאַרבעט געוואָרן די יידישע ווילנער אויסגאַבע פון 1830, און, אַפּנים, אויך אונדזער אויסגאַבע, וועלכע מיר האָבן אויבן באַשריבן.

אין דער שפראַך פון אונדזער „ראַבינזאָן“ פילט זיך אַ באַשטימטע שטרעבונג צום פאַלקסטימלעכן רייד-נוסח סיי אין דער לעקסיק און פראַזע-אַ-לאַגיע און סיי אינעם זאַצבוי, עטלעכע ביישפּילן: „געוויינט האָט ער... אַן עס איז זיך אַ גרויל אַנגעגאַנגען. ער האָט געשריגן: ווי צו מיר, צו מיינע יונגע יאָר“, טייל 2, ז. 49; „ער איז אַרומגעלאָפּן ווי אַ פאַרסטע מויד“, טייל 1, ז. 32; „עס איז אים די גרינע גאַל איבערגעגאַנגען“, טייל 2, ז. 10;

„כאַפט ער די פיס אויף די פלייצעס, האָסטו נישט, לויפסטו נישט, ער האָט זיך געיאָגט, ווי דער פּייל פון בויגן, דאָרט; „אַז עס קומט נאָר עפעס דאָס מינדסטע, קריגן זיי תּיכּף די ניקפּה“, טייל 2, ז. 9; „... איז אים פּינצטער געוואָרן פאַר די אויגן, דער הימל איז שוואַרץ געוועזן, עס האָט געגאַסן מיט ציבער“, טייל 1, ז. 33; „עס האָט געהוּזעט ווי אַ העליש פּיער, עס האָט טשאַקנדיק געברענט, אַז עס זיינען אַלטער־לעבן די אויגן איבערגעגאַנגען פאַר גרויס שמהה“, טייל 2, ז. 22; „ער האָט געמיינט, אַז עס קומט שוין זיין קאַניעץ“, טייל 1, ז. 33; „אוי ווי מיר געשען, איך זע ערשט...“, טייל 2, ז. 12; „אוי ווי מיר מיינע יאָר, ביטער און פּינצטער איז מיינ לעבן, וואָס פאַר אַ אומרעכט דאָס איז!...“, טייל 2, ז. 49; „וועט ער ניט לאָזן אַלטער־לעבן... אַ האָר קרומען און נישט אַ נאַגל געשווירן“, טייל 2, ז. 18.

דער דיאַלעקט־כאַראַקטער און דער שפּראַך־נוסח פון אונדזער „ראַבינזאָן“ איז אין אַ סך פרטים שטאַרק ענלעך צום דיאַלעקט און נוסח פון עטינגערס שפּראַך (באַזונדערס אין דער יאַאג פון „סערקעלע“). די לעקסיק און די פאַרמען פון זאַכובי זיינען רייך און אַפט גאָר אינטערעסאַנט. זיי זיינען אַ סך אַפּגעהיטער, „איינגעהאַלטענער“ און ווייניקער „ווילד“ ווי אין דער זייער רייכער, אַבער פּרימיטיווער שפּראַך פון דער אַגעווע (אַזוי למשל, געפּינען מיר אין „ראַבינזאָן“ אַ סך ווייניקער סלאַוויזמען). עס פּילט זיך אַבער אין דער שפּראַך פון דעם בוך, באַזונדערס וואָס שייך דער סינטאַקסיס, אַ דייטלעכער הויך פונעם טראַדיציאָנעל־ליטעראַרישן עלטערן יידיש, וואָס גיט דעם פּרישערן שפּראַך־שטראַם אַן אייגנאַרטיקע איינגעהאַלטענע באַפּאַרבונוג („ענטפּעדער אויף דעם אופן, אַדער אויף אַנדערע אופנים“, טייל 2, ז. 8); „די אונטער־טוהנען“, טייל 2, ז. 19; „צוגעצויגן דאָס שיפל צום באַרטן“, טייל 1, ז. 27; „האַבן זיי מיט דעם ביטערן נויט־שווייס געאַרבעט“, דאָרטן; „דאָס האָט אים אַזוי באַהאַרצט געמאַכט“, טייל 1, ז. 17; „צום בויען עפעס איינזואַרג“, טייל 2, ז. 53 א. אַז. וו.). אַ חוץ דעם הערט זיך דייטלעך, באַזונדערס אין דער סינטאַקסיס, אַן אַפּהילף פון דער אַריגינאַל־שפּראַך (פון דייטש). גאָר אַפט ווייזט אונדז די סינטאַקסיס פשוט די שוועריקייטן, מיט וועלכער דער איבער־זעצער האָט געהאַט צו קעמפּן; און כאַטש ער היט זיך דרך כלל באַוואוסט־זיניק פאַר דייטשמעריזמען, האָט זיך אים, באַזונדערס אין דער סינטאַקסיס, ניט איינגעגעבן זיי אינגאַנצן אויסצומיידן. אין דער לעקסיק אַבער האָט ער זיי באַגרענעצט אויף אַ מינימום. אין יענע פּאַלן, וואו עס פעלט אים אויס אַ יידישער אַדעקוואַט, ברענגט עס כמעט שטענדיק אויפן אָרט דעם יידישן טייטש אין אַ באַשרייבנדיקן אופן.

* * *

אין די דאָזיקע ביידע ביכער, אין דער אַגעווע און „אַלטער־לעבן“, הערט

זיך אָן אָפּקלאַנג פון דער היציקער דיסקוסיע, וואָס איז געפירט געוואָרן אַרום דער יידישער משל־אייבערזעצונג פון מ. לעפּין. אין דער אונטערגעשטרעכטער פּאַלקסטימלעכקייט. אין דער שפּראַך פון דער אַגעווע דערקענען מיר כאַראַקטערישטיקן פון לעפּינס איבערזעצ־נוסח; אין דער הקדמה צו „ראַבינז־זאַן“ חזרת זיך איבער די טעאָרעטישע רעכטפּאַרטיקונג פון דער יידישער שפּראַך, ווי מיר געפּינען זי ביי לעפּינס אָנהענגער. עטינגערן איז בליי־ספּק די דאָזיקע דיסקוסיע גוט באַקאַנט געווען, עס איז אָבער פּאַרשטענדלעך, אַז דער פּראַקטישער דערפּאַלג פון דער דאָזיקער דיסקוסיע האָט אויף אים דייט־לעכער געווירקט. איידער איר טעאָרעטישער אינהאַלט.

די דאָזיקע צוויי אינטערעסאַנטע ליטעראַטור־דאָקומענטן פון דער יידי־שער השכלה אין גאַליציע אָנהייב 19טן יאָרהונדערט זענען אַלס אידעאַל דעם אויפגעקלערטן בירגער. אין אַגעווע איז די פּירנדיקע אידעאַל־פיגור דער אויפגעקלערטער רייכער סוחר; אויך אין „אַלטער־לעב“ ווערט דער אויפ־געקלערטער רייכער סוחר, וואָס דערצײלט די ראַבינזאַן־מעשה, אַוועקגע־שטעלט אַלס דער אידעאַלער אויטאָריטעט. כאַראַקטעריסטיש איז אַן אָרט אין דעם דאָזיקן בוך, וואָס זאָגט אַרויס (אגב, אין אַ פּאַרשטעלטער קריטיק אויף די גוט־ייִדן) דעם נאַאיוון באַלעבעסלדיקן אידעאַל פונעם שרייבער־איבערזעצער:

„גאַט האָט אָפּילו דעם תּלמיד־חכם, דעם למדן פּאַרבאַטן זיך אויס דער תּורה אַ פּרנסה צו מאַכן. איז מיר נאָר קשה, פּאַרוואָס מאַכט זיך דער פּרומער אויס דער פּרומקייט אַ פּרנסה? איז דען נישט יעדער מענטש מהווייב פּרום צו זײן, און הייסט דען דאָס גאָר פּרום זײן, אַ מענטש, וואָס קומט נישט אין ערגעץ, וואָס הערט נישט און זעט נישט, וואָס אויף דער וועלט טוט זיך? לאַז ער אַנדלען אַ משאַמתן מיט נאַמנות, לאַז ער דעם אַנדערן שְׁעוּקען, לײען אַן פּראַצענט אָדער אַזוי העלפּן, לאַז ער טובות טאָן, ווי איין פּרומען מענטש אָנשטייט. בײן, דאָס נישט, און מאַכט זיך אויס דער פּאַלשער פּרומקייט אַ פּרנסה און לעבט דערפּון. איך אָבער ווייס ערשט אַצינד דעם זיסן טעם פון אמת־פּרומקייט און דערנער מיך פון מיין האַנט־אַרבעט.“ (טייל 2, ז. 13.)

דער רייכער אויפגעקלערטער סוחר איז דער סאַציאַלער אידעאַל, אָבער פּאַרט ווערט געלויבט דער ווערט פון אַרבעט און עס ווערט אַגיטירט אויף אַ משכילישן אופן פאַר מלאכה.

„וואָס מער זיי האָבן געאַרבעט... מער זײנען זיי געזונט געוואָרן. דאָס איז אַ באַווייזן, אַז זײן ליבער נאַמען האָט אונדז נאָר באַשאַפּן צום אַרבעטן, ווייל מיר זענען, וואָס דער מענטש רירט זיך און טוט עפעס געשמאַק, מער ווערט ער געזונט אין גוף און נשמה און גליקלעכער אין גאַנצן לעבן“ (טייל 2, ז. 53). אָדער: „...איך שריי מיט אַלע כּוחות: לערנט אייערע קינדער

פון יוגווייז אָן מלאכות און חכמות. געוויינט אייערע קינדער פון יוגווייז אָן גוטע מידות, שיינע מעלות. גוואָלד געשריגן! נעמט אייך פון מיר די ראייה, מע קאָן נישט וויסן, וואָס אויף זיי קען קומען. ערשט אַצינד פאַרשטיי איך, און זאָג עס אייך, אַז דאָס גרויסע אַרעמקייט און עלנטקייט, וואָס מע געפינט צווישן אונדזער אומה, איז גאָר, ווייל מיר זיינען מבזה אַלצדינג, וואָס איז אַ חכמה אָדער מלאכה" (טייל 1, ז. 41).

11. ווירקונגען פון דער אייראָפּיאישער ליטעראַטור אין עטינגערס „סערקעלע“

אויפן יסוד פון ליטעראַרישע השפעות און באַזונדערס פון עטינגערס איבערזעצונגען קאַנציפּירט ווינרייך (אין „בילדער פון דער יידישער ליטעראַ-טור-געשיכטע“, ז. 287 און וויטער) די פאַרשטעלונג וועגן עטינגערס שאַפן ווי וועגן אַ „פענצטער קיין אייראָפּע“. ענלעכס קאָן מען אָבער מער אָדער ווייניקער זאָגן פון אַלע השכלה-שרייבער. די פראַגע שטייט אַנדערש: וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר עטינגערס אייראָפּיאישקייט, וואָס איז דער חילוק צווישן איר און דער אייראָפּיאישקייט פון אַנדערע השכלה-שרייבער? לויט אונדזער מיינונג איז ווינרייכס היפּאָטעזע וועגן דירעקטע ליטע-ראַרישע באַציאונגען צווישן עטינגערס „סערקעלע“ און פּאַנוויזנס קאַמעדיע „ניעדאַראַסל“ אַ טעותדיקע. עטינגער געהער צו יענע יידישע שרייבער פון דער ערשטער העלפט 19טן יאָרהונדערט, וואָס זיינען צוליב היסטאָרישע סיבות דערווייל נאָך אויסשליסלעך פאַרבונדן מיט די מערב-אייראָפּיאישע קולטור-טראַדיציעס. אין דעם פרט איז ער ניט אָן „ערשטער“, ווי ווינרייך מיינט, נאָר פאַר אַ גאַנצן פעריאָד איינער פון די לעצטע. אין אַ געוויסער מאָס (מע דאַרף דאָס פאַרשטיין *cum grano salis*) קאָן מען זאָגן, אַז ערשט פּרץ, אויך אַ פּוילישער און פון זאַמאַטש, נעמט ווידער אויף, אויף אַ מער דירעקטן אופן, אַקטועלע השפעות פון דער אייראָפּיאישער ליטעראַטור אין זיין צייט, און גראַד פון דעם פּונקט, וואו עטינגער איז שטיין געבליבן, — פון היינען אָן און וויטער.*

* עטינגער איז באַקאַנט געווען מיט היינעס ווערק געוויס נישט ווייניקער ווי מיט לעסינגס. איז טאַקע אינמערעסאַנט פעסטצושטעלן, אַז פון לעסינג, געלערשן און שילערן האָט עטינגער איבערגענומען ווירקונגען און אַפילו אַנטלויאונגען, כאַטש זייער שאַפן האָט געהערט צו אַ פּריערדיקן דור, אָבער פון אויגנמלעכע היינעשע השפעות געפינען מיר גאָר ווייניק אין עטינגערס שאַפן, כאַטש היינע איז געווען זיין צייט-חבר און עטינגער האָט אים זייער לויב געהאַט. אין געלערטס „אומ-שולדיקע גראַמען האָט זיך געהערט אַן אַפהילך פונעם ערשטן שטילן סאַציאַלז-גע-וויטער, פונעם בירגערלעכן זעלבסטבאַוואוסטזיין“ (פר. מערינג: „די לעסינג-“

די פראבלעמאטיק פאנוויזינס באוועגט זיך דער עיקר אינעם קרייז פון זעלבסטהערשערישער מלוכה — פריצים — לייב-אייגנטום. עטינגערן איז דער דאזיקער פראבלעמען-קרייז פרעמד. זיינע אידייען שטאמען פון גאָר אַן אַנדער געזעלשאַפטלעכער סביבה. מיט זיין קינסטלערישן שאַפן איז ער אויסן אויסצופורעמען און צו פארפעסטיקן די נייע בירגערלעכע פארמען אינעם שטייגער. קיין שאַרף-אַקטועלע געזעלשאַפטלעכע פראַבלעמאטיק, ווי ביי פאַנ-וויזינען, וועלן מיר אין זיין „סערקעלע“ ניט געפינען. ער טרעט בלויז אַרויס קעגן דעם פעאַדאליש-אַפגעשטאַנענעם פסעוודאַ-בורזשואַ, דעם פאַרוועניו (סערקעלע, איר טאַכטער, גבריאַל הענדלער), קעגן אומבאַרעכטיקטע פרע-טעניזעס, וואָס באַזירן זיך אויף אַ ניט-גילטיקער פרומקייט (קעגן צבועקיש-קיט — טאַרטיף-מאַטיוו!) און קעגן אַ באַשטימטן טיפּ פעאַדאליש-אַפגע-שטאַנענעם קליינבירגער (שמעלקע טרויניקס, יוחנן שדכן א. אַו. וו.), ער אידעאליזירט דעם אויפגעקלערטן בורזשואַ און זיין צוקונפטיקן „געהילף“, דעם אינטעליגענט, דעם סטודענט, ווי מיר זעען, איז ניט פאַראַן קיין אינ-האַלטלעכע באַריר-פונקטן אין די ווערק פון די דאָזיקע צוויי שרייבער.

פאַנוויזין געהער גאָר צו דער מאַליערישער שול, זיין „ניעדאַראַסל“ איז גאָר ניט קיין „בירגערלעכע קאַמעדיע“ פונעם נייעם שניט; עטינגערס „סער-

לענענדע“). ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אַריינגעפירט אין דייטשן מעאַטער דעם בירגערלעכן שטייגער; „זיין משלים-בוך האָט צום ערשטן מאל גע-זאַמלט די בירגערלעכע קלאַסן אַרום אַ ליטעראַרישער פּאַן“ (דאַרט). לעסינג, ווידער, איז דער קלאַסישער און קראַפטפולער פאַרקעמפער פון דער דייטשער בירגער-לעכער אויפקלערונג. צוליב ענלעכע סיבות זיינען עטינגערן געווען צום האַרצן השפּעות פון שילערן. אין היינעם שאַפן אָבער ווייזן זיך שוין דייטלעך די סתירות, וואָס אין דער בירגערלעכער געזעלשאַפט, בליצט שוין דורך אַן אַנזאָג פון נייע קאַמפן פון אַ נייעם קלאַס — פונעם פראַלעטאַריאַט. עטינגער האָט זיך געקאַנט קוויקן מיט היינעם דרויסטן שאַרפּוין, דער אינעווייניקסער דעמאָקראַטיש-רעוואַ-לוציאַנערער כּחות פון היינעם „ראַמאַנטישער“ איראַניע איז אים געבליבן פרעמד. ניט פרעמד זיינען אים געווען עלעמענטן פון ראַמאַנטיק. עטינגער איז אין זיינע משלים, אין „סערקעלע“, אין די דראַמאַטישע פראַגמענטן און אַפילו אין זיין פאַראַפראַזע פון שילערס „די גלאַקע“ אַ רעאַליסם, אָבער אין אַ שויל פון זיינע לידער, סיי אַריגינעלע, סיי איבערזעצונגען און נאַכמאַכונגען — איז ער אַ ראַמאַנ-טיקער. דאָס זיינען אפשר די איינציקע ראַמאַנטישע ווערק אין דער יידישער ליטעראַטור ביז צו מאַקמאַנען און פּרצן.

עטינגער האָט געוואַלט באַפרייען דאָס יידישע ליד פון דער ברהנישער שטוי-גערשקייט און שאַפן אַ טראַדיציע פון אַ געהויבענער ליריק אויף יידיש. דעם וועג דערצו האָט ער געזען אין דער ראַמאַנטישער באַהאַנדלונג פון די דיכטערישע טעמעס. דער דאָזיקער וועג האָט אָבער איבערגעצויגן ניט געפירט, און דאָס רוב לידער זיינען פאַרשטייט זיך: אַ חוץ „דאָס ליכט“, די משלים און עפּיגראַמעס) האָבן ניט קיין ערנסטע באַדיוונג.

קעלע" (ער כאַראַקטעריזירט זי ווי אַ „פאַמיליען-געמעלדע") איז אָבער אַ טיפּיש ווערק פון דעם זשאַנר.

* * *

אין פּאָנווויזינס קאָמעדיע זיינען טאַקע פאַראַן אַ סך סוּשעטישע מאָמענטן און פאַרשיידענע שטריכן, וועלכע מיר געפינען אויך אין „סערקעלע". אָבער אַפילו וויינרייך גופא באַציט זיך איינגעהאַלטן צו זיין אייגענער היפּאָטעזע. עטינגער האָט, ווי עס זעט אויס, אָדער בכלל נישט אָדער זייער קנאַפּ געקענט די רוסישע שפּראַך. אמת, ער האָט געקענט זען די פּיעסע פּאָנווויזינס אין אַן אָדעסער טעאַטער. אָבער עס איז שווער צו גלייבן, אַז לעבנדיק אין לעמבערג, דעמאָלט אַ שטאָט מיט אַ היפּשער טעאַטער-קולטור אין דייטשער און פּוילישער שפּראַך, האָט זיך אים דווקא פאַרגעדענקט פּאָנווויזינס פּיעסע און דווקא זי האָט באַווירקט זיין שרייבן. ער האָט דאָך געהאַט אַ סך באַקוועמערע און מער צוטריטלעכע ליטעראַטור-קוואַלן פאַר דער טעמע און סוּשעט פון „סערקעלע". מיר מוזן גאָר ניט גיין ביז צו פּאָנווויזינען, כדי צו געפינען ליטעראַרישע פּראָטאָטיפּן פאַר עטינגערס פּיעסע. יענע ליטעראַרישע קוואַלן, וואָס זיינען געווען פּראָטאָטיפּיש פאַר פּאָנווויזינען, זיינען אויך פאַר עטינגערן געווען צוטריטלעך. פּאָנווויזין, וועלכער האָט געקענט די פּראָנאָזיזישע און דייטשע ליטעראַטור, האָט געבויט זיין ווערק לויט אַן ענלעכער טעמאַטישער סכעמע, ווי למשל, לעסינג זיין קאָמעדיע „דער אוצר" („דער שאַץ"). לויט דער זעלבער סכעמע האָט אַ סך שפּעטער קאָצעבו געשריבן אַ פּיעסע* צו וועלכער עטינגערס „סערקעלע" איז ניט ווייניקער ענלעך איידער צו פּאַנ-וויזינס קאָמעדיע. אין קאָצעבוס קאָמעדיע זיינען אַפילו פאַראַן אַזעלכע מאָמענטן, וועלכע מיר געפינען אין „סערקעלע" יא און אין „ניעדאַראַסל" לחלוטין ניט. למשל, די (אַלטע) קאָמעדישע און אין דער בירגערלעכער דראַמע פּאַפּל-לערע און שאַבלאַנישע) פיגור פּונעם בעל-אכסניה (אין „סערקעלע"—שמעלקע טרויניקס), אַנדערע מאָמענטן פון „סערקעלע", למשל, די פיגור פּונעם שדכן און פּונעם משרת, זיינען פאַראַן אין לעסינגס קאָמעדיע (אויך אין „לייכטיזין אונד פּרעמעלייא" און אין אַגעווע) און פּעלן ביי פּאָנווויזינען א. א. וו. מיר וועלן דאָ פּראַוואַן קורץ סקיצירן די דייטלעכסטע סוּשעטישע אַנט-לייאונגען, וואָס לאָזן זיך דערקענען אין עטינגערס „סערקעלע".

קודם-כל דאַרף מען נעמען אין אַכט די ווירקונג פון וואָלפּסאָנס „לייכט-

* צום באַדויערן, האָב איך אונטער דער האַנט בלוז אַ רוסישע איבערזעצונג פון דער דאָזיקער פּיעסע קאָצעבוס: „ראַדסטוועניקי" אין „טעאַטער א. פּאָן קאָצעבו". מאַסקווע, 1803. אין רעכנן, אַז דאָס איז די פּיעסע, וואָס הייסט אין אַרומבאַל „אַרמוט אונד עדעלזין", געשריבן 1796.

זין אונד פרעזממעלייא*. וויכטיקער נאך איז די אוממיטלבראָע ווירקונג פון דער אַגעווע, אין וועלכער עטינגער האָט געפונען דעם ליטעראַרישן פּראָטאָטיפּ פון זיין סערקעלע-פּיגור (די פּיינער-בריהטע). לויט פּרצעס עדות-זאָגן, ווייסן מיר, אז עטינגער האָט אַ חוץ דעם אויסגענוצט פאַר דער דאָזיקער פּיגור אַ פּראָטאָטיפּ, אַ גענומענעם פונעם לעבן (די „קאַלטע מומע“ פּרצעס). פאַר אַ קינסטלער פון עטינגערס ראַנג איז דאָס זעלבסטפאַרשטנעדלעך. די בלאַסע סכעמעס פון די פּריאיקע יידישע פּיעסעס האָט עטינגער אָנגעפילט מיט לעבן און ווירקלעכקייט.

וואָס שייך אַנטלייאונגען פון אַנדערשפּראַכיקע ליטעראַטורן, איז, ערשטנס, קלאַר, אז עטינגער איז געווען באַקאַנט מיט מאַליערס „טאַרטיף“ (זאָל זיין אין אַ דייטשער איבערזעצונג), וואָס איז געווען זייער פּאָפּולער אין די אויפ-קלער-קרייזן. די פּיגור סערקעלע איז אין אַ געוויסער מאָס אַ קאָמבינירטער סינטעז פון דער אַלטער „מאַדאָם פּערנעל“, „מאַדאָם עלמיראַ“ (אַראַנס מוטער און זיין פּרוי אין מאַליערס „טאַרטיף“), דער „פּיינער-בריהטע“ פון אַגעווע און דעם פּראָטאָטיפּ, וואָס איז גענומען געוואָרן פון ווירקלעכן לעבן („די קאַלטע מומע“).

די פּאָפּולערע טעמע וועגן דער כלומרשטער יתומה, וואָס לעבט ביי אַ פעטער און מומע, און וועגן דעם פּאַטער, וואָס איז אַוועק אין ווייטע לענדער צוליב זיינע געשעפטן, און צוריקקומענדיק לייזט ער אַלע פאַרוויקלונגען און אָנגעזאָמלטע אינטריגעס, קומט שוין פאַר אין לעטינגס אַ יוגנט-ווערק אין דער קאָמעדיע „דער שאַץ“ (1750). אין קורצן איז דער אינהאַלט פון דער דאָזיקער פּיעסע אַזאָ** : אַ פּאַטער לאָזט זיך אַוועק אויף אַ סך יאָרן אין ווייטע לענדער, ער פאַרטרויט זון, טאַכטער און פאַרמעגן זיינעם אַ פּריינט, פון וועלכן די אַנציע שטאַט האַלט דערנאָך, אַז ער האָט ביי די קינדער, די יתומים, צוגענומען זייער פאַרמעגן. דער זון איז אַ ניט-געראַטענער הוליאַקע, די טאַכטער די יתומה האַלט מען אין שטאַט פאַר אַן אַרעמער. צוליב דעם קאָמפּליצירט זיך איר לעבנס-געשיכטע. אינעם וויכטיקסטן מאָמענט פון דער אינטריגע קומט פּלוצלינג, נאָך גיין יאָר, דער פּאַטער אַהיים, צערעדט זיך אומ-דערקענטערהייט מיט אַ פּרעמדן וועגן זיינע קינדער און וועגן זיין פּריינט און צעביינדט לכוף די אָנגעזאָמלטע פאַרוויקלונגען. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז די

* אַב, ווערט שוין אין וואַלפּסאָנס פּיעסע אָפּגעהווקט פון די פאַרוועניון-שמריכן אין דער יידישער בירגערלעכער סביבה. דאָס איז דאָרט אָפּילו אינעם פון די הוּפּט-מאָטיוון.

** פונעם אינהאַלט גיב איך בלויז איבער יענע סוזשעמישע שמריכן, וואָס האָבן אַן אינטערעס צום ענין, וועגן וועלכן מיר רעדן, און לאָ דורך אַלע אַנדערע מאָמענטן, וואָס האָבן ניט קיין שייכות צו אונדזער פּראָגע. דאָס אייגענע בויס איבער-דערציילן קאָנעבוס פּיעסע.

קינדער זיינען רייך, און אלעס ענדיקט זיך צום גוטן. די יתומים האָבן חתונה מיט די, וואָס זיי האָבן ליב, און די, וואָס האָבן שלעכט געהאַנדלט אַקעגן די קינדער, איז מען מוחל זייער זינד. אין דער דאָזיקער פּיעסע געפינען מיר שוין אַ גאַנצע ריי סוזשעטישע שטריכן און פיגורן פון „סערקעלע“ (דער מאַטיוו פונעם פאַרשטעלטן פרעמדן חזרט זיך איבער אויך אין עטינגערס פּראָגמענט „דער פעטער פון אַמעריקע“). עטינגער, ווי אַלע משכילים, האָט שטאַרק געהאַלטן פון דעם מחבר פון „נתן דער חכם“, ער האָט דאָך אויך איבערגעזעצט עטלעכע זיינע משלים און עפּיגראַמעס. עס איז זייער מעגלעך און קרוב לאַמת, אַז עטינגער איז געווען באַקאַנט מיט די שוואַכע פּיעסעס פון לעסינגס יינגערן פּעריאָד, צו וועלכע עס געהער: „דער פּרייגיסט“, „די יודען“, „דער מיסאַגין“ און אויך די פּיעסע, וועגן וועלכער מיר רעדן: „דער שאַץ“. פאַראַן שטריכן אין „סערקעלע“, וואָס קאָנען זיין אַן אַנצוהערעניש אויף ווירקונגען פון יענע פּיעסעס לעסינגס. למשל, די ראַל און דער כאַראַקטער פון די משרתים (חזה, חיים, ירחמיאל) זיינען אין „סערקעלע“, ווי ביי לעסינג, דיפּערענצירט לויטן כאַראַקטער פון די באַלעבאַטיים און פון די פאַר-שוּינען, פון וועלכע זיי האַלטן. אין די הויפּט-אינטריגעס נעמען ביי לעסינג די משרתים אַ וויכטיקן אַנטייל, און אַ חוץ דער הויפּט-ליניע אין דער סוזשעט-אַנטוויקלונג צווישן די הויפּט-פיגורן פירט זיך אויך געוויינלעך אַ נעבן-ליניע און אינטריגע צווישן די משרתים, וואָס ווערט געלייזט צום גוטן און ענדיקט זיך אויך מיט אַ חתונה. די דרייט-שטיפּערישע משרתים פון מאַליער און באַמאַרשע דיפּערענצירן זיך ביי לעסינג אין איידל-סענטימענטאַלע און אין כיטריע-האַמעטנע פאַרשוּינען. עס ווענדט זיך, ווער זייער באַלעבאַס איז. פאַר דער קלוגער איידל-סענטימענטאַלער חזה האָט זיך געקענט געפינען אַ ליטעראַרישער פּראָטאַטיפּ אין דעם דינסט-מיידל ליעזט, וואָס פיגורירט אין עטלעכע קאָמעדיעס לעסינגס. דער נאַטאַר און שדכן סאַלביסט אין לעסינגס „מיסאַגין“, וואָס רעדט אַזוי אייגנאַרטיק נאַריש און פאַסט זיך שטענדיק צו צו דעם, מיט וועמען ער רעדט, האָט ביי עטינגערן געקאַנט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ יחנן-שדכן*.

* דעם שדכן-מאָטיוו האָט עטינגער געקאַנט אַרויסשילן פון די סצענעס אין „לייכטזין“ און אַנעווע, וואו דער מלמד פרעט אויף ווי אַ שדכן פאַר זיך אָדער אַנדערע, און באַווייזן דעם מאָטיוו אין אַ זעלבשטענדיקער שטויגער-פיגור. עס איז יעדנפאַלס כדאי אַנצואווייזן אויף די ערשטע פּראָטאַטיפּן אין יענער ליטעראַטור, פון וועלכער די דאָזיקע שרייבער האָבן זיך געשפּיזט. פאַר דער פיגור פון בעל-אכסניה, אַ כיטריע-גיריקן און אונטערשעניקן צו רייכע געסט (אין „סערקעלע“: שמעלקע טרויניקס), קאָן מען אויך געפינען פּראָטאַטיפּן אין לעסינגס פּיעסעס, למשל, אין „טינאַ פאַן באַרגהעלם“, און בכלל אין דער ליטעראַטור פון דער בירגער-לעכער אויפקלערונג.

א כאַראַקטעריסטישער שטריך פון סערקעלען איז, וואָס זי, דער פּאַר-וועניו, באַרימט זיך אַפּט מיט איר פּאַלשן יחוס. דער דאָזיקער שטריך שטאַמט אורשפּרינגלעך פון מאַליעריס „בירגער אַלס אַדליקער“ (פון די פּראַנצויזישע מאַליערי-נאַכמאַכערס איז דער מאַטיוו פון „בורזשואַ-זשענטיליאַם“ שוין לאַנג אויסגענוצט געוואָרן פאַר פּרויען-פּיגורן). עטינגער האָט אָבער דעם דאָזיקן שטריך געקאָנט נעמען פון „לייכטזין אונד פּרעממעלייאַ“ אַדער פון דער אַגעווע, וואו ער איז אויך דייטלעך פאַראַן. פאַר אַלטעלעס קוידעריש-„געבילדעטער“ שפּראַך האָט עטינגער געקאָנט געפּינען אַ מוסטער אין שילערס „אינטריגע און ליבע“, וואו די נעגאַטיווע שפּראַך פונעם שטאַט-מוזיקאַנטס פּרוי רעדט אין אַן ענלעכן משונהדיקן קוידעריש. אגב, דערמאָנט די טעמע פון עטינגערס פּראַגמענט „דער פעטער פון אַמעריקע“ אין שילערס קאָמעדיע „דער נעפע אַלס אַנקל“.

עס איז אָבער אויך מעגלעך, אַז עטינגער האָט לעסינגס פּיעסע „דער שאַץ“ ניט געקענט, נאָר בלויז די פּיעסע, וואָס קאַצעבו * האָט נאַכגעמאַכט לויט לעסינג (קאַצעבו פּלעג שטענדיק גנבענען און אויבערפּלעכלעך נאַכ-מאַכן טעמעס פון לעסינג, געטע, שילער א. א.). די טעמע פון דער דאָזיקער פּיעסע קאַצעבוס איז: אַ יתומה לעבט ביים פּאָטער; איר פּאָטער איז אַוועק אין ווייטע לענדער; די מומע — אַ מין פּראַסטאַקאָואַ, מאַטערט זי; איר פעטער איז אַ שוואַכער כאַראַקטער. די יתומה איז פּאַרליבט אין דעם פעטערס און דער מומעס זון, איר געשוועסטערקינד, וועלכן מע וויל צווינגען חתונה האָבן מיט אַן אַנדער מיידל, אַ מיאוסער אָבער אַ רייכער. נאָך אַן אינטריגע צווישן די קרובים קומט דער יתומהס פּאָטער צוריק אַ רייכער, פּראַווט אויס אינקאַגניטאַ זיינע אייגענע און בינדט אויף אַלע פּאַרוויקלונגען. אינעם פּאַר-לויף פון דער אַקציע דרינגט אַרויס דער מוסר-השכל: אַז דער אַרעמערער טייל פון דער דאָזיקער משפּחה איז זייער „איידל“, דער רייכערער טייל, דער פּאַרוועניוהאַפּטיקער, איז פּאַלש און ניט-אויפּריכטיק. קאַצעבוס פּיעסע (1795) האָט עטינגער געקאָנט לייענען און זען געשפּילט אין דער דייטשער שפּראַך אַדער אין אַדעס, אַדער אין לעמבערג. ** אין דער דאָזיקער פּיעסע איז פּאַראַן די פּיגור פונעם בעל-אכסניה, פונקט אין דער זעלבער ראַל ווי שמעלקע

* ווי באַוואוסט, האָט קאַצעבו אויך אויף דער רוסישער דראַמאַטורגיע געהאַט אַ באַשטימטע השפּעה. צו זיינע איבערזעצערס געהער אַפּילו זשוקאָווסקי.

** ביי קאַצעבו איז פּאַראַן נאָך אַן אַנדער פּיעסע „ווירוואַר“, וואו די טעמע און די פּיגורן זיינען כמעט אידענטיש מיט דער טעמע און די פּיגורן פון „סער-קעלע“ און פון דער אַגעווע. די דאָזיקע פּיעסע איז אָבער אַ פּאַרס און אַנטוויקלט זיך אין דער צווייטער העלפט לחלוטין אַנדערש ווי אונדזערע פּיעסעס, בופּאַניש, מיט אַן אַ שיעור שפּאַסן און וואַדעווילישע שטיק.

טרויניקס אין „סערקעלע“. ביי פּאַנוויזינען פעלט זי אינגאַנצן. מיר זעען, אַז ס'איז ניט נייטיק אַנצוקומען צו דער אַנגעצויגענער השערה וועגן אַ השפעה פון פּאַנוויזינען, וואָס לייגט זיך אַזוי ווייניק אויפן שכל. אַ סך וואַרשיינלעכער זיינען די השפעות פון מאַליער, לעסינג, שילער און קאָצעבאָ. די וויכטיקסטע השפעה, וואָס שייך דער טראַדיציע אין יידישער שפּראַך, האָט עטינגער געצויגן פון דער אַנאַנימער „גענאַרטע וועלט“, דעם באַדייטנדיקן רינגעלע אין דער ליטעראַטור-היסטאָרישער קייט, וואָס ציט זיך פון אייכל און וואָלפּסאָן איבער עטינגער, אַקסענפּעלדן „גענאַרטע וועלט“, מאַן און ווייב“ און גאַטלאַבערן „דעקטוד“ ביז צו גאַלדפּאָדנען („מומע סאַטיע“), ווינטשעווסקי, שלום-עליכמען און ווייטער.

אין עטינגערס פּיעסע זיינען גאָך פאַראַן באַשטימטע מאַמענטן פון דער מאַליערישער כאַראַקטער—און סיטואַציע-קאָמעדיע, כאַטש זי איז אַ „בירגער-לעך“ שוישפּיל לויטן נוסח, וואָס לעסינג האָט איינגעפירט אין דייטשלאַנד. זי איז סענטיםענטאַל אינעם ליבע-מאַטיוו און זשאַנר-מאַלעריש. אַ חוץ דעם אַבער געפינען מיר אין דער פּיעסע אַ ביז גאָר וויכטיק ניס, וואָס הייבט די טראַדיציאָנעלע פיגורן אַרויס ביז צו קינסטלערישער אַריגינעלקייט; איך מיין דעם מאַמענט פון רעאַליסטישן שטייגער אינעם אָפּן ריידן, דאָס דאָזיקע ניס באַווייט, ניט ווייניקער ווי די אויסגעצייכנטע קאָמפּאָזיציע, די מדרגה פון עטינגערס קינסטלערישקייט.

„סערקעלע“ איז נאָך היינט לייענבאַרער, איידער לעסינגס יוגנט-קאָמעדיע „דער אוצר“. קינסטלעריש שטייט זי געוויס ניט נידעריקער פון פּאַנוויזינס „ניעדאַראַסל“ און אַ סך העכער פון קאָצעבאָס נאַכמאַכעריי. ניט געקוקט אויף אַלע זעלבסטפאַרשטענדלעכע ליטעראַרישע השפעות, איז „סערקעלע“ אַן אַריגינעל קינסטלעריש ווערק, אין וועלכן עס ווערן צום ערשטן מאל פּיקירט אין דער יידישער ליטעראַטור אַ ריי ספּעציפּישע גאַציאָנאַלע פיגורן, וואָס האָבן זיך דאָן אין דער ליטעראַטור, און זעלטן ווען בילעטער און קינסטלעריש שאַרפּער, אַ סך מאל איבערגעזחזרט.

12. ביבליאָגראַפּישע הערות. אויכפיר

די „הוספות“, וואָס ווערן צום ערשטן מאל פאַרעפּנטלעכט, זיינען בכלל אַ ווערטפולער צוגאַב צו דער אויסגאַבע. מיר געפינען אין זיי (ב. 2, ז. 517 און ווייטער) פאַרשיידענע אויסגעצייכנטע גאַנצע לידער, משלים, מעשהלעך און אויך פּראַגמאַטן. זיי געהערן אַבער צו פאַרשיידענע אַפּטיילונגען. אין אַ נייער אויסגאַבע דאַרפן זיי פאַרטילט ווערן איבערן גאַנצן בוך, יעדע זאך צו דער פּאַסיקער אַפּטיילונג; אַ היפּשן טייל — צו די לירישע און עפּישע

לידער (זיי וועלן דאָרט ניט געהערן צו די ערגסטע!), אָן אַנדערן טייל («דער וואָלף לערנט לשונות», «דאָס שטערנטיכל», «דער ראש־הקהל» און אפשר אויך «די לאַמפּערטעס», ב. 1, ז. 545) — צו די משלים; «ר' שמערל» — צו די עפיגראַמעס א. אָ. וו.

וועגן דעם פּראָזאָאישן פּראָגמענט, וואָס איז געשריבן געוואָרן אין 1833 (ב. 2, ז. 547), דאָרף געזאָגט ווערן, אַז ס'איז מסתם אַ הקדמה צו אַ מין יידישער און אַלגעמיינער מיטאַלאָגיע, וואָס איז אויסן צו בילדן די מאַסן. אַנטשפּרעכנדיק צו עטינגערס טענה אין בריוו נומ. 3 (ב. 2, ז. 567), אָן די «נאַציאָן» האָט נאָך ניט קיין «מיטאַלאָגיע» * וועלט און נאַטור־געשיכטע. די ווייטערדיקע פּראָגמענטן פון ז' 548—553, ווערן דורך וויינרייכן בלויז טיילווייז אידענטיפיצירט ווי איבערזעצונגען, אויף די איבעריקע שטעלט וויינרייך דאָס קעפל «פּראָגמענט» סתם.

דערצו איז צו זאָגן: דער פּראָגמענט נאָך דער איבערזעצונג פון «מה טובו», וואָס הייבט זיך אָן מיט די ווערטער «איך רוף צו דיר» (ב. 2, ז. 551), איז די איבערזעצונג פון אַ תפילה, וואָס הייבט זיך אָן אינעם אַריגינאַל מיט די ווערטער «אני קראתיר כי תענני». דאָס איז ניט קיין באַשטימט קאָפיטל פון תהילים, נאָר אַ «מאָזאיק», צונויפגעשטעלט פון פאַרשיידענע פּסוקים פון תהילים. די תפילה געפינט זיך אין באַשטימטע סידורים באַלד אויף די ערשטע בלעטלעך (למשל, אין «סדר תפלת ישראל» פון יעקב ליסא, פּראָנק־פורט ביים מיין, תר"א). תיכף נאָך אַט דער תפילה גייט געוויינלעך אין די דערמאָנטע סידורים אָן אַנדערע ענלעכע, אויך צונויפגעשטעלט פון פאַרשיידענע פּסוקים, וואָס הייבט זיך אָן אין אַריגינאַל: «שיר המעלות לדוד שמהתי באומרים בית אדני נלך. שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב. הקשיבה» א. אָ. וו. באַלד נאָך דער אויבנדערמאָנטער גייט טאַקע אויך ביי עטינגערן די איבערזעצונג פון דער דאָזיקער תפילה, דער פּראָגמענט: «א

* לויט דער טראַדיציאָנעלער, פון דער קלאַסיק באַווירקטער פּאָעטיק געהערן די בילדער און פיגורן פון דער מיטאַלאָגיע צו די אומבאַדינגט נויטווענדיקע באַשטאַנד־טיילן פון דער פּאָעזיע, אָן וועלכע זי קאָן ניט אויסקומען, פונקט אזוי ווי אָן אַלגעמיינע טעמאַפּאַרן. ס'איז באַוואוסט, אַז קלאַפּשטאַק, למשל, פּראַוואַם איינפירן אין דער דייטשער דיכטונג פיגורן פון דער סקאַנדינאַווישער מיטאַלאָגיע אַנשטאַט דער אַנטיקיש־גריכישער. עטינגער האָט אפשר געהאַט דעם זעלבן נאַטיוון מיין כּוונע דער יידישער פּאָעזיע: פעסצושטעלן אַ קאַנאַן פון דער יידישער מיטאַלאָגיע, כּדו זי אַרײַנצופירן אין דער ליטעראַטור, — ענלעך צו דעם, ווי ער האָט אויף אַ געלונגענעם אופן אַרײַנגעפירט אין דער דיכטונג ספּעציפיש־יידישן שטײגער, זע, למשל, יענע ערטער, וואו עטינגער פאַרבייט, אין די איבערזעצונגען, נישט־יידישן שטײגער און נישט־יידישע רײד־פיגורן מיט אַזעלכע, וואָס זײַנען הײמישער געװען דעם יידישן לײענער.

געזאָנג, וואָס עס גייט אַלע מאָל העכער" (ב. 2, ז. 552), אַט-די תפילה אין פאַרענדיקט מיטן ערשטן אַבזאָץ פונעם פראַגמענט, ז. 552, מיט די ווערטער: " ...אין דער פאַרזאַמלונג" ("רגלי עמדה במישור במקהלים אברך אדני"). מיטן צווייטן אַבזאָץ אינעם פראַגמענט הייבט זיך אָן אַ "רשות" * פון שלמה בן גבירול: "שחר אבקשך" — "אינדערפרי זאָל איך צו דיר בעטן" א. א. וו. דער פראַגמענט, וואָס קומט דערנאָך (ב. 2, ז. 553), איז אויך אַן איבערזעצונג פון אַ "רשות" מיטן ריטם פונעם אַריגינאַל.

און איצט קאָנען מיר שוין גרינג דערקלערן דעם באַדייט פון אַט די אַלע פראַגמענטן. אין די דערמאָנטע סידורים גייען טאַקע די תפילות אין אַזאַ סדר: מה טוב, אני קראתיך, שיר המעלות, פונקט אַזוי ווי מיר זעען עס אינעם סדר פון די "פראַגמענטן" (ז"ו 551—552) ביי עטינגערן, דערנאָך גייט אין די סידורים "יגדל", וואָס איז אויך איבערגעזעצט פון עטינגערן (ז. 550), פאַרשיידענע "רשות", דאָס תהילים-קאַפיטל ס"ז, און פאַר אַלעם די לאַנגע העברייאישע תחינה "גאָט אונדזער האָר" (ב. 2, ז. 548).

פונדאַנען ווערט אינגאַנצן קלאָר, אַז עטינגער האָט געפרואווט כסדר איבערזעצן אַ גאַנצן סידור לויטן טיפ פון די עלטערע דייטשע סידורים. ס'איז דאָך כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ טייל משכילים, אַז צוגלייך מיט אויפגעקלערט-קייט ווילן זיי דעם "פאַלק" ברענגען אויף אַ "פאַלקסטימלעכן" אופן דעפאַר-מירטע רעליגיע. אַזוינס זעען מיר זייט מענדעלסאָן, אייכל, פרידלענדער ביז צו דיק, לינעצקי (סידור) און מענדעלע (פרק שירה, זמירות א. א. וו.).

* * *

צו בריוו נומ. 4 (ב. 2, ז. 568), די זאַצן: אבל דבריך: "שלח ספרך וארבעים רובל לידי, ויהיה ספרך נדפס" — בל אבינה. כי להדפיס את ספרי עם התקונים, אשר תקנו בו אנשי כנסת הצענזור. חנם בל אחפזיך... איבער-זעצט וויינרייך (ב. 1, ז. XXXV) "אַבער דיינע ווערטער: "שיק מיר צו דיין בוך מיט פערציק רובל, וועט דיין בוך געדרוקט ווערן", פאַרשטיי איך נישט; ווייל אַפּדרוקן דאָס בוך אָן געלט מיט די אויסבעסערונגען, וואָס די צענזור-לייט האָבן אויסגעבעסערט, וויל איך נישט". אַזאַ איבערזעצונג איז ניט ריכטיק און פאַרדרייט דעם זין פון עטינגערס ווערטער, מאַכט זיי זינלאַז. דאָס וואָלט באַטייט, אַז מע לייגט אים פאַר דרוקן זיין בוך "אָן געלט", בעת מע פאַרלאַנגט דאָך פון אים בפירוש 40 רובל (שלח ספרך וארבעים רובל" און ווייטער: "כמה יהיה מספר העקסעמפלאַרע מחיר הארבעים רובל, אשר כתבת לשלוח לך"). ריכטיק דאַרף איבערגעזעצט ווערן: "...וואָרים דרוקן

* ר ש ו ת (ר ע ש ו ס — אַרײַנפיר-געכעט) — אַ זשאַנר פון דער רעליגיעזער דיכטונג.

מיין בוך מיט די אויסבעסערונגען פון דער צענזור וואָלט איך אָפילו אומזיסט נישט געוואָלט*. דאָס הייסט, נישט בלויז נישט פאַר 40 רובל, ווי מע פאַר-לאַנגט, נאָר אָפילו ווען מע זאָל עס טאָן אינגאַנצן אָן געלט — אויך נישט. דאָ האָבן מיר דאָך אָן אַנווייז, פאַרוואָס עטינגערס ווערק זיינען ערשט אַזוי שפעט געדרוקט געוואָרן* —

* * *

אין דער „ביבליאגראפיע“ (ב. 1, ז. LX) דערקלערט וויינייך פאַר „איבעריק צו ברענגען דאָ אַ רשימה, ווען און וואו די איינציקע ווערק עטינגערס זיינען געווען געדרוקט“. דאָס וואָלט אָבער אין דער אמתן ווייט גיט געווען איבעריק. אגב, וויל איך דאָ פאַרצייכענען, אַז אין גאַטלאַבערס ערשטן בוך „פּרחי האביב“ (יוזעפּאָוו, 1837, ז. 14) איז אָפּגעדרוקט אַ העברייאיש ליד פון עטינגערן, „שירת דודים מהדאָקטאָר המשכיל המפואר מהרש עטינגער מאמושין“, דאָרט: „יום א כ"ב סיון פה זאמושין“. טשיקאָווע איז דער פּאָסט דערפאַר, ווייל ער ווייזט די נאָענטע באַציאונג פון עטינגערן צום יונגן גאַטלאַבערן און אויך, ווי שוואַך עטינגער, וואָס האָט שוין דעמאָלט אָנגעשריבן „סערקעלע“ און וואָס האָט, אגב, אויסגעצייכנט באַהערשט די העברייאישע שפּראַך אין פּראָזע, איז געווען אין דער העברייאישער דיכ-טערישער מליצה. (אגב, געפינט זיך אויך עטינגערס נאָמען צווישן די נעמען פון אַנדערע זאַמאַשטשער און שעבערשינער משכילים אינעם פרענומעראַנטן צעטל פון דעם בוך.)

אין אַן אַקעדעמישער אויסגאַבע האָבן אויף אַ באַשטימטן אופן געדאַרפט צוגעצויגן און אויסגענוצט ווערן די וואַריאַנטן פון עטינגערס לידער, וואָס זיינען אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער „וואַרשויער יודישער צייטונג“ (1867), מיר געפינען דאָרט אין נומ. 1 „דאָס שיפּער-ליד“ (ב. 1, ז. 103); און נומ. 12 „וויטעלע“ (דאָרט: „די פרומע וויטעלע אין קראַקאַ“, (ב. 1, ז. 238); אין נומ. 20 „דאָס קאַטשקעלע“ (דאָרט: „די דריי קאַטשקעלעך“, (ב. 1, ז. 150); אין נומ. 24 „טעמערל“ (ב. 1, ז. 119); אין נומ. 27 „דער האָן“ (ב. 1, ז. 11). „דאָס שיפּער-ליד“ — אָנאַנים, די אַנדערע — פּאָן ד"ר עטינגער. דורך אַ פאַרגלייך מיט די דאָזיקע טעקסטן, וואָס זיינען מסתם עלטערע וואַריאַנטן ווי אין דער פעטערבורגער אויסגאַבע פון עטינגערס „משלים“ (1889) און ווי וויינייכס פאַרלאַגן, קאָנען מיר באַקומען אַ דייטלעכע פאַרשטעלונג פונעם אופן, ווי עטינגער האָט איבערגעאַרבעט און איבערגעשליפן זיינע לידער. אין יעדן ליד זיינען פאַראַן אַ סך ענדערונגען סיי פון אידייאישן, סיי פון קינסט-

* ווייטערדיקע טעקסט-קריטישע פאַרשלאָגן פאַר אַ ניוער אויסגאַבע פון עטינגערס ווערק ווערן געבראַכט אין דער ערשטער אויסגאַבע פון מיין דאָזיקער אַרבעט.

לערישן כאַראַקטער. די וואַריאַנטן אין דער „וואַרשויער יודישע צייטונג“ זיינען געוויינלעך שאַרפּער אינעם אויסדרוק. דאָס ווערטער־וויכצעטל (גלאַסאַר) וועט אין אַ נייער אויסגאַבע דאַרפן זיין אַ סך רייכער. עס זיינען נאָך געבליבן צענדליקער ווערטער, וואָס וועלן פאַר ליינער פון אַנדערע דיאַלעקט־קאַנטן זיין ווייניק פאַרשטענדלעך, למשל: רעמעטעל (472, רימענדל), חורש (485, שווייג־געלט, כאַבאַר), ווערן (496, פאַרווערן), טונען גאַלד (Tonnen, 467), שענדן (503, 465), היפּוד פון לויבן, נאַכזאַגן עמעצן שלעכטס); רעדנסאַרטן, ווי: „וואָס איז באַשערט, איז טאַקע באַווערט“ (467, באַווערט bewährt) א. אַז. וו.*

* בנוגע דעם כאַראַקטער פון עטינגערס שפּראַך בכלל געפינען מיר בלויז דעם אַלגעמיינעם זאַץ: „עטינגערס שפּראַך איז אַ מיפּיש דיאַלעקטישע.“ ס'וואַלט אָבער גראַד אינערעסאַנט געווען נאַכזושפּירן נאָך דער שטרעבונג עטינגערס צו מאַכן זיין שפּראַך אינטערדיאַלעקטיש. אַזאַ שטרעבונג איז אין עטינגערס שפּראַך אַוודאי פאַראַן, כאַטש זי באַזירט זיך, געוויינלעך, אויף אַ דיאַלעקט. עטינגער, אַליין אַ פּוילישער, האָט זיך דאָך באַגענגט אין אַדעם מיטן יידיש פון ליטווישע, אוקראַינישע און בעסאַראַכער ייִדן, אין לעמבערג — מיטן מורה־גאַליצישן דיאַלעקט. אַז ער האָט זיך צו די דיאַלעקטן צוגעהערט, באַווייזט די שפּראַך פון שמעלקע אין „סערקעלע“.

אין אַ קומענדיקער אויסגאַבע דאַרף אין דער אַרמאַגראַפּיע אָפּגעהיט ווערן עטינגערס דיאַלעקט־אויסשפּראַך נאַר אין די גראַם־ווערטער פון די לידער. דאַרט — אומבאַדינגט. אין די גראַם־ווערטער דאַרף מען מאַכן אַן אויסנאַם פון די אַנ־גענומענע אויסלייג־פּרינציפּן פאַר יעדן שרױבער, וואָס געהער צו דער ליטעראַטור־געשיכטע. מעכאַנישע „קאַרעקטיוון“ אין דער אַרמאַגראַפּיע וועלן זיין אומ־געלומפּערט. למשל:

„מע זעצט אַנידער אויף אַ ש ט ו ל,
דער קלעזמער גיט וויינענדיק אַ ש פ י ל.“ (עטינגער).

„און די קלעזמאַרים שפּילן זיי צו,
שוין תּיבּך זייגער צען א י נ ד ע ר פ ר י.“ (עטינגער).

אין אַלע ענלעכע פּאַלן פאַרלירט זיך אינגאַנצן דער גראַם (למשל: „ליכט“ — אַנשטאַט עטינגערס „לעכט“ און „נעכט“ א. אַז. וו.), און ס'באַקומט זיך משונהדיק. דאָס וואַלט באַמייט פאַרקריפּען אַ טייל פון דער אַריגינעלער פּאַרם. אַ וויסרוסישער אַדער ליטווישער וועט ליינען licht—necht; fri—cu; špil—štul א. א. וו. די אַרמאַגראַפּיע דאַרף דאָ זיין אַזאַ, אַז גראַד דער אַנדערש־דיאַלעקטישער ליינער זאָל פאַרשטיין עטינגערס גראַם. די אָפּוויכונגען קאַנען איין מאָל פאַר אַלע מאָל דערקלערט ווערן אין אַ הערע. די טענה, אַז ס'וועט אויסקומען אין איין און דער זעלבער ליד צו שרױבן דאָס זעלבע וואָרט פאַרשיידן, למשל: איין מאָל „ליכט“ און איין מאָל „לעכט“ — איז קיין טענה נישט. טאַקע יאָ: ביים גראַמוואָרט „לעכט“! איז וואָס? צוליב דעם גראַם דערלויבט די פּאַעטיק, ווי באַוואוסט, אומפאַרגלייכלעך גרעסערע פּרייקייטן, איידער אַ זינד קעגן ח' זאַרעקציום גאַרניט

די ביבליאָגראַפיע 1, ז. LX ביז ז. LXIV איז ווייט ניט קיין אויסשעפּנ-דיקע. גענוג צו זאָגן, אַז עס פעלט, למשל, אַן אַנווייז אויף לעאַ ווינערס „די היסטאָרי אַוו יידיש ליטעראַטשור אין די ניימינטה סענטשוריי“, 1899, זײ 100—101.

* * *

אַט די אַלע דעטאַלע קריטישע אַנמערקונגען, וואָס דאַרפן אויפגענומען ווערן ווי פאַרשלאָגן פאַר אַ נייער אויסגאַבע, וואָלטן ניט אַזוי שטאַרק גע-מינערט דעם ווערט פון דער עדיציע, ווען זי וואָלט ניט געהאַט קיין אַנדערע גרונט-חסרונות, וועגן וועלכע איך האָב פריער גערעדט: דעם באַגרענעצט-רעאַקציאָנערן שטאַנדפונקט ביי דער היסטאָרישער באַלייכטונג און די אומ-וויסנשאַפטלעכע „שיינשרייבעריי“, „עטינגערס כתבים“ זיינען דער ערשטער פרוואו פון אַ טעקסטקריטישער אויסגאַבע פון אַן עלטערן יידישן שרייבער. דעטאַלע חסרונות און פעלערן זיינען אין אַזאַ פאַל פאַרשטענדלעך. אַבער סוף-כל-סוף האָבן דאָך די ווערק פון די שרייבער אין יענעם פעריאָד אַ חוץ אַלעם און אַפט דער עיקר אַ ליטעראַטור-היסטאָרישן און בכלל היסטאָרישן באַדייט. איז שוין דווקא דעריבער ביז גאַר וויכטיק, אויף וואָסער אופן, פון וואָסער אידייאַישן שטאַנדפונקט און מיט וואָסערע אויספירן אַן אַרויסגעבער שטעלט אַרום און באַלייכט (אין אַריינפירן, הערות א. א.) אַזעלכע טעקסטן. פון אַ קרומער באַלייכטונג פאַלט אַ פאַלשע שייך אויך אויף די טעקסטן, וואָס ווערן דערפון געשעדיקט. עטינגערס טעקסטן זיינען וויכטיקע ליטעראַטור-היסטאָ-רישע זענקמעלער מיט אַ באַדייטנדיקן קינסטלערישן ווערט. פאַלשע רע-אַקציאָנערע קאַנצעפציעס קאַנען, ווי אין דער דאָזיקער עטינגער-עדיציע, שעדיקן דעם ווערט פון אַ היסטאָרישן דאָקומענט.

קיעוו, 1929.

וואָזשנעס אַרמאָגראַפישן ווערשערבוך. בפרט, וואו ס'גויש סך-הכל וועגן רעפראָדוצירן דעם דיאַלעקט פונעם שרייבער און וואו ס'ווערט דורך דער אומפונקטלעכקייט גע-שמערט דער גראַם.

ביים אַפּקלייבן אינעם פון די פאַראַנענע געדרוקטע טעקסטן דאַרף מען זיך אַרײַנשירן אויף עטינגערס דיאַלעקט, און ניש אויף די קאַרעקטיוון פונעם זעצער. אַזוי, למשל, האָט עטינגער, אַן ספק, געשריבן: „אַ באַך מיט טרערן“ (ווי אין דער ווילנער אויסגאַבע), און ניש ווי אין „יידישעס פאַלקסבלאַט“ — אַ מײַך מיט טרערן, „באָך“ (דײַטש Bach) באַטײַט אינעם עלטערן יידיש, און אויך אין עטינג-גערס דיאַלעקט — אַ מײַך, און דאָס וואָרט „מײַך“ באַטײַט אין עטינגערס דיאַלעקט ניש קיין שמראַם, נאָר אַ שטײַענדיק וואָסער. „צו מײַש גרייטן“ איז אויטענטישער ווי „צום מײַש גרייטן“ א. אַז. וו.

די ראָל פֿון שאַבלאַנישער פּראָזעאַלאָגיע אין דער ליטעראַטור פֿון דער השכלה

(צו דער מאָנאָגראַפֿיע וועגן ש. עטינגער)

1. אַרײַנפיר. די פּראָבלעם-שטעלונג

אין שלמה עטינגערס ווערק, וואָס באַטייטן אַ ווענדפונקט אינעם איבער-
גאַנג פֿון נאַאִו־ווישטיגערישן רעאַליזם צום קינסטלערישן רעאַליסטישן סטיל,
וואַרפט זיך אין די אויגן דער פּאַקט, וואָס גראַד יענע פיגורן, צו וועלכע דער
אויטאָר האָט אַ בעגאַטיווע באַציאונג, און כמעט נאָר אַט־די, למשל: סערקעלע,
גבריאל הענדלער, יוחנן שדכן, שמעלקע טרויניקס א. א. וו., באַנוצן אין
זייערע רעפּליקעס באַזונדערס פיל סטערעאָטיפישע, פיקסירטע פּראָזעאַלאָגיע,
זיי וואַלגערן אָן אין זייערע רעפּליקעס גוזמאדיק פיל שאַבלאַנישע רעדנס־
אַרטן, שפּריכווערטער, גלייכווערטלעך, פּאַרגלייכענישן * א. א. וו. (מיר
זעען דאָס נישט בלויז אין „סערקעלע“, נאָר אויך אין די „משלים“ עטינגערס).
ביי אַט־די געשטאַלטן זיינען פּאַראַן רעפּליקעס, וואָס באַשטייען אייגנטלעך
אינגאַנצן פֿון אַ קייט קונציק־צונויפגעפלאַכטענע סטערעאָטיפישע פּראָזעס.
געוויינלעך שטעלן מיר דאָס פעסט אין די רעפּליקעס פֿון יענע כאַראַקטערן,
וואָס זיינען שטאַרק ספעציפיש־עטנאָגראַפיש אויסגעפורעמט, פרומלעכע,
הינטערשטעליקע, בייוויליקע, פונעם „אַלטן דור“, פֿון וועלכע עטינגער וויל
מיט זיין איראַניע אָפּשפּעטן. די „אויפגעקלערטע“, „געבילדעטע“ פּאַרשויענע
און די אַנדערע פּאַזיטיווע פיגורן, למשל די משרתים, באַנוצן אַ סך זעלטענער
און אַ סך פּאַסיקער רעדנסאַרטלעכע פּראָזעס.

די דאָזיקע רעדנסאַרטלעכע פּראָזעאַלאָגיע אין דער ליטעראַטור איז אַ
באַשטאַנד־טייל פונעם רעאַליסטישן נוסח. אין אָנהייב איז דער כאַראַקטער
פֿון אַ נייער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור געוויינלעך רעאַליסטיש. די זעלבע
סיבות, וואָס פירן אַריין אַ פּאַלקס־שפּראַך אין דער ספּערע פֿון בוך־ליטעראַטור,
דער רעוואָלוציאָנערער דראַנג און די שטרעבונג פונעם פּאַלק זיך אומאַפֿ־
הענגיק צו מאַכן פֿון די הערשנדיקע קלאַסן, פֿון נאַציאָנאַלער אונטערדריקונג
און עקספּלאַטאַציע, — אַט־די זעלבע סיבות פירן ממילא אויך צום שטיי־

* זע ווייטער „צוגאַבן און אַנמערקונגען“.

גערישן, כאטש אָפּט דערווייל נאָך פרימיטיוון רעאַליזם, ווי צו אַ מיטל אויף צו קריטיקירן דעם סאָציאַלן סדר. טאַקע אויך די זעלבע סיבות פירן צו אַ ליבעפולער באַציאונג בנוגע דער פּאָלקסטימלעכער שפּראַך. נישט בלויז ווייל מע מוז אין אָנהייב שרייבן, אַזוי ווי מע רעדט און ווי די צונג לייגט זיך גראַד, כדי בכלל קאַנען שרייבן אין אַ ליטעראַריש נאָך נישט אַדער ווייניק אויס־פּאַרמירטער שפּראַך, נאָר אויך צוליב דער בפירוש ליבעפולער באַציאונג צו אַט־דעם שפּראַכלעכן פּאָלקס־האַב און פּאַרמעגן. דאָס איז אַ געוויינלעכע דערשיינונג אין אַלע ליטעראַטורן. זי אַנטשפּרעכט אויך צו דער באַציאונג פון דער אויפקלערונג צו די פּאָלקס־מאַסן.

ווי נאָר אָבער דער פרימיטיוו־שטייגערישער רעאַליזם אַנטוויקלט זיך צו אַ קינסטלעריש מער־באַהערשטן רעאַליסטישן סטיל, ווערט שוין די באַציאונג צו דער רעדנסאַרטלעכקייט אינעם שפּראַכלעכן אויסדרוק דיפּערענצירט. שוין ביי אַקסענפעלדן זעצן מיר לפחות די טענדענץ אין געוויסע פּאַלן אויסצומיידן סטערעאָטיפישע פּראָזעס אין די רעפּליקעס פון די פּאָזיטיווע געשטאַלטן.* אַט דער פּאַקט ווערט אין דער יידישער ליטעראַטור וואָס שפּעטער אַלץ דייטלעכער — ביז מענדעלען און אַפילו ביז שלום־עליכמען.** דעריבער

* פּאַרגלויך, למשל, די רעפּליקעס פון אהרן קלוגער, ישראל אוקראַינער, פּנחס דער רויטער מיט די רעפּליקעס פון הערש־לייב, שלמה פּסיוואַכע, וועלוול גיליוואַטע, גבריאל שד א. אַז. וו. (אין „דער ערשטער יידישער רעקורט“). ** באַזונדערס ביים יונגן שלום־עליכע, זע, למשל, די שפּראַך פון די נעגאַטיווע באַראַקטערן אין „יקנה־ז“, פון מנחם־מענדל א. אַז. וו.

ביים ערשטן דערשיינען פון דער דאָזיקער אַרבעט האָט מען אַרויסגעזאָגט ספקות, צו איז טאַקע אויך שלום־עליכע, לויט דער אַלטער משכילישער טראַדיציע, אויסן געווען דורך אַנוואַלגערן פון רעדנסאַרטלעכקייט צו פּאַרשטאַרקן דעם נעגאַטיוון אויב־דרוק פון אַ געשטאַלט. אָן שום ספק איז דאָס אָבער אַזוי געווען, באַזונדערס אין זיינע פּרייאַקע ווערק. און אַט איז אַ ביושפּיל: די סאַמע נעגאַטיווסטע געשטאַלט פונעם ע ל מ ע ר ן ד ו ר אין „סמעמפּעניו“ איז פּרוידלס מוטער, צפּורה. און איר לשון איז אַזאַ: — „אַ שיינער געניידעם, — זאָגט די שוויגער פון איר זייט מיט אַ שמאַך. — אַן אָקס האָט אַ לאַנגע צונג און קאַן קיין שופּר ניט בלאָזן! ביי ליימן אַ שוויגער האָט כבוד גלייך ווי אַן אויגענע כאַמע. ער זעט, דאַכט זיך, גאַנץ גוט, וואָס פאַר אַ כבוד איך האָב פון מיין טעכטערל. ווי זאָגט מען: שנייץ די נאַז און שטיר דאָס פנים — און ער זאָל עס איר אַפילו אויבערקערן די צונג. אויך מיר אַ מאַן, מיטשטיינס געזאַגט! אַבי גערימפּלט אויפן פידל, איך פּאַרשטוי דאָס גאַרניט, ווי אַזוי ווערט דאָס אים ניט נמאס, טאַמעניו! וואָס מיין מאַכטער נעמט זיך אַזוי אויבער — ווייס איך ניט: אַז דאָס מוזל גייט, קעלבט זיך אַן אָקס אויך. מע האָט שוין געזען אַזעלכע בריות ווי דו! דיין שווער איז אַמאָל געווען אַזאַ שיינער פידלער ווי דו, נאָר גאַרניט, ווי זאָגט מען: אַ ניער בעזעם קערט ריין. צו אַלציניג דאַרף מען האַבן מוזל, און אַז גאַט וויל, שויסט אַ בעזעם אויך. ברונה, סמעמפּעניו, דאַרפסטו אויף טיר ניט זיין, וואָס איר זאָג דיר דעם ריינעם

לוינט נעמען פאַר אַ ביישפּיל אַ ווערק פון איינעם פון די אינטערעסאַנטסטע צווישן די יידישע אויפקלערענישע שרייבער אינעם פעריאָד ביז צו דער רעפּאָרם, "סערקעלע" פון שלמה עטינגער, און דורך אַן אַנאַליז צו דער לערנען: ערשטנס, ווי דאַרף מען דערקלערן דעם פּאַקט, וואָס גראַד די נעגאַטיווע פיגורן פון דעם ווערק באַנוצן אויסערגעוויינלעך פיל סטערעאָטיפּישע פראַזעאַלאָגיע אין זייערע רעפּליקעס; צווייטנס, אַריבערגייענדיק צו אַן אַלגעמיינער אַפּשאַצונג, וואָסערע איז געווען די פּאַזיטיווע, שעפּערישע ראל פון דער פּאַלקסטימלעכער שפּראַך אויף דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור פון דער אויפקלערונג.

2. די געשיכטע פון דער סעמערעאַטיפּישער פראַזעאַלאָגיע

אַז אַ מענטש דאַרף אַרויסזאָגן אַ געדאַנק אָדער מיט רייד רעאַגירן אויף געשעענישן, וואָס זיינען צו קאָמפּליצירט פאַר די פאַראַנענע (אָדער פאַר זיינע פּערזענלעכע) דירעקטע אויסדרוק-מעגלעכקייטן, העלפט ער זיך צומאַל אַרויס מיט בילדערישע באַשרייבונגען * אָדער מיט בילדערישע אַפּעקט-שפּרוכן. ** אויב אַזאָ ווערט ער ריי, וואָס איז צום ערשטן מאַל געווען אַן אימפּראָוויזירטע, ווערט אָפּט און אין פאַרשיידענע פּאַלן באַנוצט, פאַרשטייפט זיך איר באַדייט; דער באַדייט ווערט קאָנזיסטענט. אַט-די ווערט ער ריי באַקומט אַן אונטער-שטרייכנדיקע ווירקונג, און אויב זי איז אַ געראַטענע און ס'זיינען פאַראַן אויך אַנדערע גינסטיקע באַדינגונגען פאַר איר פאַרשפּרייטונג, ווערט זי אַריינגענומען אין אַלגעמיינעם געברויך. זי ווערט אַ "שטענדיקע רעדנסאַרט". מ'באַנוצט זיך מיט איר וואָס אַמאַל אַלץ מער אויך אין אַזעלכע פּאַלן, וואו זי פּאַסט ניט דורכאויסטיק אין אַלע פּרטים צו דעם קאָנקרעטן מיינן און אינאָנעם. זי ווערט אַלץ אָפּטער אַריינגעצויגן אין געברויך זאָל זיין צוליב אַ

אמת, און כאַטש יעדער הונט איז אָודאי אַ באַלעכאַס אויף זיין שוועל, נאָר קיין פּרעמדע בין איך דיר ניט, פאַרט אַ שוויגער, און אַז מע שפּילט זיך מיט דער קאַי, נעמט מען פאַר ליב איר קראַץ... און צפּורה שיט מיט ווערמלעך ווי פון אַ זאַק, ווי איר שטויגער איז, אַז זי צערעדט זיך..." (אלע ווערק פון שלום-עליכם, 1925, "סעמפּעניו", ב. 9, ז. 258).

אין די דאָזיקע צוויי צענדליק שורות זיינען פאַראַן מינדסטנס צוועלף רעדנס-אַרטן און שפּריכווערטער.

* פאַרגלויכענישן, רעמענישן, שפּריכווערטער, ווערטלעך, מעטאַפּאָרעס, אַפּ-שפּרעכענישן, רעדנסאַרטן א. א. וו.

** כּדי אויסצודריקן שנאה, ליבע, פּראַטעסט, הסכמה א. א. וו. באַזונדערס אין פּריעריקע עמאַפּן פון דער קולטור-אַנטוויקלונג, דורך קללות, לויב-שפּרוכן, זיד-לעריען, ברכות, ווינטשענישן, רעליגיעזע אויסרוּפּן און ווענדונגען א. א. וו.

טייל פון איר באַדייט, אָדער גאָר צוליב איר נעבנבאָדייט און אַפילו אַ טייל פון נעבנבאָדייט, וואָס דאַרף בוי לעט מאַכן באַשטימטע אייגנשאַפטן פון קאַנ־קרעטע דערשיינונגען אָדער אונטערשטרייכן אַ געוויסן מיין. דורך אַפטן באַ־נוצן אין פּאַלן, וואָס זיינען בלויז טיילווייז פּאַסיק, ווערט די רעדנסאַרט אויס־געשליפן און צום טייל „פּאַראַבסטראַהירט“. כדי עס זאָל באַנומען ווערן דער מיין און באַדייט פון אַ רעדנסאַרט, וואָס איז דאָס רוב בלויז טיילווייז פּאַסיק צום קאָנקרעטן פּאַל, מוז מען אָנקומען צו אַ ריי אויסטייטשנדיקע געדאַנקלעכע פּראָצעסן: די רעדנסאַרט זאָפט זיך אָן מיט אַ מענגע פּאַרשיידנאַרטיקע אַסאַציאַציעס. אַזוי־אַרום ווערט די רעדנסאַרט פּיאַיק אויסצודריקן די סאַמע קאָנקרעטסטע פּאַלן. געבוירן פון נויט, וועט די רעדנסאַרט אַ שאַרף און פּלאַסטיש אויסדרוק־מיטל.

סע טרעפט, אַז מע אימפּראַוויזירט אַ וואַריאַציע פון אַ רעדנסאַרט אָדער מע גיט איר צו אַ שייך פון שפּילערישן וויץ; אַזוי־אַרום פּורעמט זיך פון דער רעדנסאַרט אַ גלייכווערטל. אויב עס פּאַרשפיצט זיך אין איר דער באַ־לערעוודיקער מיין און עס פּאַרסך־הכלט זיך אין איר אַ באַשטימטע לעבנס־דערפאַרונג, וואַקסט דערפון אַרויס אַ שפּריכוואַרט. זיין פונקציע איז: אויס־פּורעמען די בעל־פה־חכמה און די דערפאַרונגען פונעם פּאַלקס־לעבן אין קאָנצענטרירטע זאַצן. און ווידער: אויב אַן עמאַציע קומט צום אויסדרוק אין דעם רעדנסאַרט אין אַ באַשטימטער ריטמישער פּאַרם און אין בילדער (געוויינלעך אַנטימעטישע), ווערט דאָס דער פּרימיטיווער אָנהייב פון אַ ליד.* אַריבערגייענדיק צו דער פּאַרם פון אַ ווערטל, שפּריכוואַרט אָדער לידאַרטיקן שפּרוך, געהערט די רעדנסאַרטלעכע פּראָזע שוין נישט מער צום פּשוטן אויסדרוק־שטייגער, דעמאָלט ווערן זיי „רייד־פיגורן“, דיכטערישע שפּראַך־צירונג. אין אַ העכערער סטאַדיע וואַקסט אַרויס פונעם ווערטל אָדער גלייכ־ווערטל דורך ברייטערע צעוויקלונג פונעם געשילדערטן בילד און פונעם נמשליקן מיין — די פּאַראַבל; פונעם שפּריכוואַרט אַנטוויקלט זיך דורך צעציען און אונטערשטרייכן די דערציילערישע אילוסטראַציע — די פּאַבל; פונעם ליד־שפּרוך — די פּאַעזיע אין אַלע אירע פּאַרמען. מיר זעען: דער רעדנסאַרטלעכער זאַץ געהער פון אָנהייב אָן צו די ערשטע עלעמענטן פונעם דיכטערישן וואַרט. דאָס איז אַ גוואַלדיקער פּאַלקס־שעפּערישער אויפטון.

* די פּרימיטיווע לירישע צווין־ביז דריי־שורותדיקע סטראַפּעס פון די נעגערס, די פּרימיטיווע אַלטערטימלעכע שפּרוך־ליריק (ביי גריכן און יודן) און אַפילו די יאַפּאַנישע טאַנקעס (פּינף־שורותדיקע סטראַפּעס אין פּריווע ריטמען) ווויזן זייער אַפּשאַמונג פון אַט־דעם שורש, די אַנטשטויאונג פונעם שפּרוך, פון דער רעדנסאַרט. אַמאָל האָט דער שפּרוך אַ רעליגיעז־מאַגישן צוועק: ווען די רעדנס־אַרטלעכע פּראָזע אַנטוויקלט זיך צו אַ מאַגישן כישוף־שפּרוך.

דערווייל, אין אַן ערשטער אורשפּרינגלעכער סטאַדיע, דאַרף די רעדנס-אַרט דינען פאַר גאַנץ פשוטע קאַנקרעטע אויסדרוק-באַדערפענישן. זי דאַרף קלאַר מאַכן, כאַראַקטעריזירן זאַכן און פאַקטן אויף אַט-דעם באַשרייבערישן אופן, ווייל עס פעלט נאָך אַ מער קאַנקרעטער, מער קאַנצענטרירטער, מער פינקטלעכער שטייגער אַנצורופן די אַדער יענע זאַך, דעם אַדער יענעם פאַקט ביים נאַמען, איבערצוגעבן די כאַראַקטעריזירונג דורך אַ באַגריף. צעוואַקסט זיך די רעדנסאַרט אַלץ מער אין דער שפּראַך, זי פאַרנעמט אַלץ מער אַרט אין דער שפּראַך. אין דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון דער געזעלשאַפּט, פון דער קולטור, ווערן די רעדנסאַרטלעכע עלעמענטן פאַרביטן מיט ניי-געפונענע און אויסגעאַרבעטע קאַנקרעטע נעמען, איינגשאַפט-ווערטער און באַ-גריפן. דעמאָלט פאַרלירט דער רעדנסאַרטלעכער זאַץ אַ טייל פון זיין אור-ערשטן פונקציאָנעלן באַדייט.

אַבער ניט שטענדיק גייט די אַנטוויקלונגס-געשיכטע אין אַזאַ גראַדער ליניע. עס מאַכן זיך געשיכטלעכע סיטואַציעס, ווען די געזעלשאַפּטלעכע פאַרמען ביטן און קאַמפּליצירן זיך, אַבער דער אַנטשיידנדיקער ווענדפונקט, די רעוואָלוציאָנערע ענדערונג אין דער געזעלשאַפּט, וואָס דאַרף ענדגילטיק איבערפורעמען אויך דעם געדאַנק און דאָס וואָרט, פאַרהאַלט זיך נאָך דער-ווייל איבער געוויסע סיבות. די באַדינגונגען זיינען שוין אין אַ וויכטיקן טייל פּרטים צייטיק, אַבער יענע באַפרייענדיקע ווירקונג אויפן געדאַנק און אויפן וואָרט, וואָס אַ רעוואָלוציאָנערע ענדערונג פון דער געזעלשאַפּט וואָלט גע-בראַכט, פעלט נאָך דערווייל; הייבן אָן ביידע דעגענערירן, דער געדאַנק און דאָס וואָרט — אינאיינעם מיטן לעבן (למשל: די העברעיאישע מליצה, די אַראַבישע און פּערסישע „ריטאַריק“, דער „סעצענטיסטישער“, מליצהדיקער שפּראַך-טייל אין דער איטאַליענישער ליטעראַטור פונעם 17טן יאָרהונדערט א. א. וו.). די פאַרהעלטענישן זיינען שוין קאַמפּליצירטער, איידער די פאַראַנענע אויסדרוק-מעגלעכקייטן, וואָס זיינען לויט זייער מהות און פאַר-נעם אַרויסגעקומען פון אַ פּראָסטערער געזעלשאַפּט-פאַרם און פון פשוטערע באַדערפענישן. העלפט מען זיך אין דער שפּראַך מיט „קאַמבינאַציעס“, מיט וואַריאירן די געירשנטע רעדנסאַרטן, פּראָזעס, מליצות, ווערטלעך, אויסרופן. מע ניאָנסירט און ניצעוועט זיי איבער אַן אַן עק. עס איז שווער זיך צו רירן אין דער ענג-געוואָרענער שפּראַך, דערפירט דאָס צו אַ באַשטימטער ראַפּי-נירטקייט, צו אַן אייגנאַרטיקן שפּראַך-חכמהגען און שפּראַך-וויצלען. צוליב עפעס אַ ווייטער אַנצוהערעניש אַדער אויסערלעכער קוים-דערהערבאַרער קלאַנגען-ענלעכקייט, צוליב אַ פיינער, אַבער ווייניק פּרוכטבאַרער, אַסאַציי-אַציע, ציט מען צו גאַנצע פּראָזעס, ווי אין אַ קאַלאַמבור. אין די איבעריקע טיילן פון אַט-דער פּראָזע, וואָס געהערן ניט צום ענין, מוזן אַריינגעטייטשט

ווערן חריפותדיק צוגעטראַכטע באַציאונגען. אין דער דאָזיקער צונויפֿ-
געפּרעסטער, דורכאויסקער וואַרט־שפּילעריי פון אומגעווענליכער פון מאַסשטאַב
איז שוין זייער שווער צו געפינען רעשטן פון דער אַמאָליקער שעפּערשישער
אויסדרוק־פּיזיקייט.

דאָס קאָן דערגיין אַזוי ווייט, אַז די שפּראַך זאָל שוין מער ניט אויסדריקן
נאַרמאַל און זאַכלעך דאָס, וואָס דער רעדנדיקער וויל, נאַר, אַזוי צו זאָגן,
דאָס, וואָס זי, די שפּראַך, וויל און קאָן.* ווען זי געפינט זיך אין דעם צושטאַנד,
הערט זיך שוין פון איר אַרויס אַזאַ מין טאָן, אין וועלכן ס'איז פאַראַן אי
פון טיפּשות, אי פון שגעזן (למשל די שפּראַך פון די וועלוול גיליוואַטעס אין
אַקסענפּעלדס „דער ערשטער יידישער רעקרוט“, פון יוחנן שדכן אין עטינגערס
„סערקעלע“, פונעם גלופסקער לופט־מענטש, דעם „גלופאַ־בעזיאַזיקאַ־
קאַפּצאַנער“, ווי מענדעלע כאַראַקטעריזירט אים, די שפּראַך פונעם קאַס־
רילעווקער לופט־מענטש, די געשטאַלטן אַרום שלום־עליכמס יקנה״א א. א. וו.),
דער דאָזיקער שפּראַך־נוסח וויקלט אַרום די לעבעדיקע פּערלען פון דער
פּאַלקלאָר־שפּראַך מיט אַ גיפטיקן וואַרגנדיקן שפּינוועכס. מיטן זינלאָזן, פאַר־
קריפּלטן אופן פון געברויך דערשטיקט ער זייער אינעווייניק לעבן, אויב
אַזאַ מין שפּראַך־נוסח איז פּיקסירט אין אַ געשריבענעם דאָקומענט, קאָן דער־
נאָך דער פאַרשער אַרויסגעפינען און אַרויספּרעפּאַרירן די אורשפּרינגלעך־
לעבעדיקע און וואונדערלעכע, פּאַלקלאָרישע זאַצן, אַזוי ווי אַ פּאַלעאָאַנאַלאָג
די לעבעדיק־געוועזענע באַשעפּענישן פון דער פאַרשטיינערטער מאַסע, אויב
ער נעמט דאָן אַרויס די איינצלנע פּאַלקלאָרישע זאַצן פונעם טויטנדיקן
צוזאַמענהאַנג און באַפּרייט זיי פון דער וואַרט־סביבה, פון דער פאַרקריפּלענ־
דיקער ווירקונג, וואָס קומט פונעם זינלאָזן געברויך, פונעם מיסברויך — הייבן

* דער אַרויסגעבער פון די „מויטווילונגען פיר יידישע פּאַלקסקונדע“, דר. גרינ-
וואַלד, האָט דערציילט, אַז פאַראינטערעסירט מיטן יידישן פּאַלקלאָר האָט ער זיך
צוליב אַזאַ צופאַל. אַרום אָנהייב פון אונדזער יאַרהונדערט האָט ער אַמאַל אין
האַמבורג געהערט רעדן אַן אַלטימשקע יידישע פּרוי, וואָס האָט נאָך גערעדט אינעם
אַלטן יידיש־טויש פון יענעם קאַנט. עס האָט אים פאַרחידושט, וואָס זי באַנוצט
אין אירע רייד אַן אַ שיעור גלויכווערטלעך, רעדנסאַרטן, שפּריכווערטער. צוהערנדיק
זיך גענויער צו אירע ווערטער, וועלכע ער האָט אין אָנהייב ווייניק פאַרשטאַנען,
האַט ער באַמערקט, אַז אַלע אירע רייד זיינען כמעט דורכאויס א י ו י ו גרויסע
קייט פון רעדנסאַרטן.

אַז דער מין רעדנסאַרטלעכער עשירות אין די רייד פון אַט־דער פּרוי איז
ניט געווען קיין סימן פון שפּראַך־אויפּבלי און „פּרישקייט“, נאַר פאַרקערט, פון
אַפּגאַנג, איז קלאַר. די דאָזיקע יידישע זקנה האָט דאָך געהערט צו די „לעצטע
מאַהיקאַנער“ פון יידיש (יידיש־טויש) אין יענעם דויטשן קאַנט, און זינט דעמאָלט
איז יידיש דאָרט שוין אינגאַנצן און אויף שטענדיק אַפּגעשטאַרבן.

זיי אָן צו שיינען אין זייער אַמאָליקער אורשפּרינגלעכער פראַכט, אַלס דענק-מעלער פון דער אורשפּרינגלעכער פּאָלקסטימלעכער שעפּערישקייט. אָבער אויך זייענדיק אין געפּענגעניש אינעם מויל פון וועלוול גילעוואַטע אָדער פונעם פּרנס פּסיאָאָכע, פון סערקעלע, פון גבריאַל הענדלער, יוחנן שדכן, שמעלקע טרוניקס, בלישטשען זיי דורך דורך דער גיפּטיק-נעפּלדיקער וואַרט-סביבה. פונדאַנען נעמט זיך אונדזער צווייענדיקע, ווידערשפּרעכיקע באַ-ציאונג צו אַזעלכע מיני טיראַדעס פון די אויבנדערמאַנטע פאַרשוניען. די איינצלנע פּאָלקאַרישע באַשטאַנד-טיילן זייערע רעדן צו אונדזער האַרץ און ציען אונדז צו. אָבער דער מויל, צוליב וועלכן די עכטע פּאָלקאַרישע זאַצן ווערן אין די דאָזיקע טיראַדעס מיסברויכט, שטויסט אונדז אָפּ. דורך די פּאָלק-לאַרישע באַשטאַנד-טיילן באַקומט דער דאָזיקער גאַנצער שפראַך-נוסח אַ מין „פּאַספּאַרעסצירנדיק“ געשפּענסטיש לעבן. אין אמתן אָבער ווערן דאָ, אין דעם דאָזיקן שפראַך-נוסח, די לעבעדיקע פּאָלקסטימלעכע וואַרט-איצרות פאַר-קריפּלט און מיסברויכט. דער דאָזיקער מין שפראַך איז אין תּוהו, ניט געקוקט אויף זיין כלומרשטער שפּע, סיי אויסגעשעפּט און מאַגער, וואָס שייך דעם געדאַנקלעכן תּוהו, וואָס מע איז אויסן, סיי איבער-ראַפּינירט צוליב דער „גע-הויבענער“ אָדער ווילד-צעוואַקסענער געקינצלטיקייט, וואָס קאָן אַלץ ביי-גאַר „דיפּערענצירט“ אַרויסזאָגן, נאָר ניט דעם קלאַרן, פראַסטן זין, וואָס איז נייטיק אין אַ געגעבענער סיטואַציע. אין דעם דאָזיקן דורכאויס-ווערטלידקן אויס-דרוק-אופן איז ניט פאַראַן קיין אמתדיקער, אַריגינעל-נייער שעפּערישער שאַרפּוין, נאָר אַ מין שמאַלקעפּיקע הריפותדיקייט.

און דאָ קומט ווידער אַרויס און באַווייזט זיך אויפּסיי אָן אורשפּרינג-לעכער מאַמענט אינעם רעדנסאַרטלעכן זאַץ — דער פּאַקט, אַז אַנשטאַט אָנ-צורופן זאַכן ביי אַ נאַמען, אַנשטאַט צו כאַראַקטעריזירן דורך אַ פינקטלעך אייגנשאַפט-וואַרט, האַט ער פון אָנהייב אָן בלוין באַשריבן אָדער אַרומגעשריבן די בילדער און באַגריפּן. דער חילוק איז אָבער דער, וואָס דעמאַלט, אין דער צייט פון דער אַנטשטייאונג, איז דאָס געווען אַ גוואַלדיק שעפּערישער אויפטו. דאָס האַט אויפּגעריסן נייע אויסדרוק-פּלאַסטן, דורכגעשלאָגן אַ וועג צו די נייע באַצייכענונגען. דאָ אָבער ווערט דער לעבעדיקער רעדנסאַרטלעכער זאַץ פאַרואַנדלט אין אַ פראַזעאַלאָגישן שאַבלאָן, זיין אומקאַנקרעטיקייט ווערט איצט אויסגענוצט פון אַלע די, וואָס ווילן זייער געדאַנק דורך ווערטלעך, מליצות, סטערעאָטיפּישע פראַזעס און גאַרניט-באַדייטנדיקע שפראַך-תּנועות דווקא גיכער באַהאַלטן, איידער אַרויסזאָגן, באַרעדעוודיק רעדן און זיך נישט „אַרויסכאַפּן מיט אַ וואַרט“. אַט-די „וויציקע“ ווערטלידקייט אָדער פראַזעאַ-לאָגיע האַט אין דעם פּאַזיס שוין קיין שייכות ניט מער צו „געזונטער פשוט-קייט“, פּרישקייט“ און „נאַיווקייט“. זי איז דווקא גאַר ווייט פון אמתדיקער

נאָאָיווקייט. זי איז, למשל, אין באַשטימטע פּאַלן אַ רעזולטאַט פון דורותדיקער פּעאַדאָלישער אונטערדריקונג, פונעם אוממענטשלעכן שווערן דרוק פונעם לייבאייגנטום, אַ ביטערע נויטווענדיקייט, אַ רעזולטאַט פון דער טאַפּלטער עקספּלאַטאַציע אין דער נייער צייט, סיי מצד דעם גוטבאַזיצער, סיי מצד דעם קאַפּיטאַליסט, אַ רעזולטאַט פון „אַזעלכע לעבנס-באַדינגונגען, וואָס שאַפן אומפאַרמיידלעך דערשלאַגנדיק און געדריקטקייט“ (זע לענינס ווערק, ב. 1, ז. 149). די פאַרקריפּלטע געזעלשאַפּטלעכע סיטואַציע האָט אַריינגעטראָגן פאַרקריפּלענדיקע עלעמענטן אין דער שפּראַך, דער דאָזיקער שפּראַך-שטייגער דינט אַמאָל אַלס „דיפּלאַמאַטיש“ שוין-מיטל פאַרן עקספּלאַטירטן פּויער סיי אַקעגן דעם פּריץ,* סיי אַקעגן דעם קולאַק, סיי אַקעגן דעם שטאַטישן קאַפּי-טאַליסט.

יענע „כּיטרע“ שפּראַך, וואָס טאַלסטאַי כאַראַקטעריזירט זי אַזוי טרעפּ-לעך, ווייזט לויט אירע אינעווייניקסטע תּנועות און שטריכן אַ גרויסע ענלעכקייט מיט דער שפּראַך פון די באַשטימטע אָפּגעשטאַנענע אָדער נעגאַ-טיווע פיגורן ביי עטינגערן, אַקסענפעלדן, לינעצקי, מענדעלען און שלום-עליכמען. ענלעכקייט געפינען מיר סיי אין די גאַרניט זאַגנדיקע, בכּיוונדיק פּילווואַרטיקע טיראַדעס, סיי אין דער בכּיוונדיקער וואַרט-אַרעמקייט, וואָס באַמערקט זיך אין יענע פּאַלן, ווען עס פעלט אַט-די פיגורן זעלבסטזיכערקייט און זיי באַהאַלטן זיך דערפאַר אונטער פּילבאַדייטיקע, אין אמתן האַלב-שטומע ווערטעלעך: „נו“, „עס“, „הם“, „כּיוויס פּיל“, „מאַלע-וואָס“, „סטייטש“, ווי געשיקט זיך“, „וואָס שייך“, „האַ-יאַ“, „ווייס-איך“ א. א. ו. איבערגעשפיצט און גרינטלעך אויסגעפרוואוט דורכן געברויך אין משך פון לאַנגע צייטן אונטערדריקונג און אָפּגעשטאַנענדיקייט. איז אַט-דער פּראַזעאָלאָגיש ווילד-באַוואַקסענער רייד-שטייגער אַן אינסטרומענט פון פאַרקריפּלטן האַנדל-וואַנדל, פון זיך דינגען, אַ רייד-שטייגער ווי פאַר אַן אָפּמאַך. דער נעבעכדיקער קליינ-הענדלער און דער אַזוי-גערופענער „לופט-מענטש“ פון די פאַרוואַרפענע פּאַליטיש און עקאָנאָמיש פאַרקריפּלטע טונעיאַדעווקע, גלופסק און קאַפּצאַנסק

* וועגן דעם דאָזיקן „כּיטרען“ שפּראַך-נוסח באַמערקט טאַלסטאַי (זע גאַרקיס זכּרונות וועגן טאַלסטאַי, קאַפּיטל 16):

„אין לעבן רעדן זיי נאַריש, אומגעלומפערט — פאַרשטויסט ניט צום אַנהויב וואָס ער איז אויסן צו זאָגן. דאָס ווערט געטאַן מיט אַ כּוונה, — אונטער די נאַרישע ווערטער איז פאַראַן אַ באַגער יענער זאָל זיך אַרויסזאָגן. אַ גומער פּויער וועט לכתחילה ניט אַרויסווייזן זיין שכל — דאָס לויכט זיך אים ניט. ער ווייס, אַן צו אַ נאַרישן מענטשן גייט מען צו פּשוט, אַן ביטראַסט (אָן חכמות) — און דאָס דאַרף ער מאַקע! איר שמויט פאַר אים אָפּן — דערועט ער גלייך אַלע איוערע שוואַכע זייטן. ער איז אומצוטרוילעך, אַפילו דער ווייב האָט ער מורא אַרויסצוזאָגן זיינע באַ-האַלטענע געדאַנקען.“

באַמיט זיך חריפותדיק-נאַריש, איראַניזירנדיק פון זיך און פון דעם אַנדערן — וואָס קען די קונץ פונקט אַזוי-ווי ער, — מיט דער הילף פון זיין רייט-טאַקטיק, באַהאַלטנדיק זיך אונטער געגליווערטער ווערטלדיקייט, זיך דערשלאַגן צו וועלכע עס איז גינסטיקע פאַזיציעס.

דערצו אַבער מוז מען נאָך צוגעבן: אויב דער עיקר-באַזייט פון אַט-דער ווילד-צעלאַזענער ווערטלדיקייט איז — זיך ניט אַרויסריידן מיט אַן איבעריק וואָרט, ניט אַרויסצולאָזן פון דער האַנט קיין קאַזירן, אויסצומיידן התחייבות, זיך מיט גאַרניט צו בינדן, — זיינען אַבער פאַראַן אויך פאַלן, ווען אַט-די ווערטלדיקייט ווערט באַנוצט אַן אַן אוממיטלבאַר-דייטלעכן צוועק, דעמאָלט, ווען זי דאַרף באַפרידיקן אַ מין פּסעוודאָ-קינסטלערישע באַדערפעניש. מיר באַמערקן אַמאָל, ווי אַ מענטש ציקלט זיך שפּילעריש מיט אַרנאַמענטאַלע פראַזעס, קוויקט זיך מיט סתם-רייד און האַט משונה הנאה זיך צוצוהערן צו זיינע אייגענע צוועקלאַזע דריידלעך. מע מוז דערפאַר אויסטיילן צוויי קאַטע-גאַריעס פון דעם מין ווערטלדיקייט: אַזאַ, וואָס האַט אַ צוועק אַדער אַ פראַק-טישע פונקציע, און אַ צוועקלאַזע, פּסעוודאָ-קינסטלערישע.

דער איבערגעשפיצט-ווערטלדיקער רייד-נוסח איז אין דער יידישער סביבה אַנטשטאַנען אויפן באַדן פון דער קליינלעכער, הענדלערישער, פעאַדאַליש-פאַרקריפלטער עקאַנאָמיק, די איבערגעשפיצטע ווערטלדיקייט פון דעם דאָזיקן שפראַך-שטייגער איז לחלוטין ניט געווען דער קירצסטער וועג אויף אויסצודריקן פינקטלעך אַ געדאַנק. פאַרקערט, זי איז דער שאַרפֿ-זינקסטער אויסוועג, ווי אַזוי זיך ניט אַרויסצוזאָגן איינדייקיק, ווי אַזוי זיך צו באַהאַלט אונטער שפראַך-תנועות, פון וועלכע מע קאַן זיך, אויב גייטיק, אַרויסדרייען און אַפּזאָגן מיטן פאַרשטענדלעכן אויסרייד, אַז „עס רעדט זיך אַזוי“. און דאָ ווערט קלאַר דער באַדייט און די פונקציע פון אַט-דעם מין באַרעדעוודיקייט. אין איר האַט דער פאַופעריזירטער לופט-מענטש, וואָס האַט געלעבט אין דעמפיקער געדיכטיקייט, געפונען אַ פאַסיק מיטל איינצוהילן דערינען דעם אימהדיק-לעכערלעכן, קליינלעכן, אַבער ביטערן „פּרנסה-קאַמף“. עטיגער וויל מיטן רעפראַדוצירן דעם מין רייד-שטייגער ווייזן, אויף וואָסער אופן די נעגאַטיווע כאַראַקטערן באַהאַלטן זייער נישטיקייט אַדער צוועקשיקייט אונטער דער ווערטלדיקער פראַזעאַלאַגיע. מענדעלע מוכר-ספרים מאַכט גאַנץ אַפט אַן אַנשטל, ווי ער וואַלט דעם אופן טראַכטן און ריידן פונעם טונעלאַדעווקער אַדער גלופסקער בטלן ערנסט גענומען. אין מענ-דעלעס פראַזע קומט זעלטן אַמאָל ש. י. אַבראַמאָוויטש מיט זיין איינגענעם רייד-שטייגער צום וואָרט. אין די דיאַלאַגן רעדן די פאַרשווינען מיט זייער נוסח. יעדערער לויט זיין כאַראַקטער אינדיווידואַליזירט; אין די כאַראַקטאַליש באַ-ריכטנדיקע שטעלן אַדער באַטראַכטערישע מאַנאַלאַגן רעדט דער פיקטיווער

מוכר־ספרים מיט זיין אייגענעם, ניט אַבראַמאָוויטשעס שפראַך־נוסח.* אַבראַמאָוויטש נעמט נאָר אין יענע ערטער דאָס וואָרט, וואו ער אַנטוויקלט פראַגראַמאַטישע געדאַנקען, וואו ער באַשרייבט פּאָזיטיווע פיגורן, קינדער, נאַטור און בכלל „פּאָזיטיווע“ סיטואַציעס. דעמאָלט ווערט פּלוצים מענדעלעס שפראַך פשוט, אויפריכטיק־האַרצלעך, אָן איבעריקער רעדנסאַרטלעכקייט, וואָס האָט שוין דאָס מאָל ניט מער קיין איראַנישע כוונה און איז שוין איצט אַ נאַטירלעכע, אַ לעבעדיקע, דערביי קינסטלעריש געפורעמטע. דאָס רוב פיקטיווע רעפּלעקסיעס און לירישע חקירות, מיט וועלכע מענדלע הייבט געוויינלעך אָן זיינע ווערק, זיינע קאַפיטלעך, די שילדערונג פון געוויסע גע־שעענישן (זיי טרעפן זיך אויך אין באַשטימטע „אַפר־פּונקטן“ אינמיטן דער דערציילונג) ווערן געפירט אויף מענדעלעס, דעם פיקטיווע מוכר־ספּרימס, שטייגער צו טראַכטן און צו ריידן, ווייל זייער מיין איז אַ סאַטיריש־איראַנישער, און ווי ביי יעדער איראַניע — אַ צווייענדיקער: חוּק און האַרציקע ליבע, צאַרנדיקער ווייטיק און צערטלעך מיטגעפיל.

מענדעלע בויט אַזוי די טונעיאַדעווקער חקירות, אַז פון איין זייט דוכט זיך, אַשטייגער, ווי דער „טיפּערער באַדייט“ וואָלט דאָ בלויז געווען אַ כלומרשטער, און פון דער אַנדערער זייט באַקומט זיך פּלוצים, אַז אין אמתן איז גאָר דער חוּק בלויז אַ כלומרשטער, אַז דאָס איז אַ ביטערער ערנסט. דער אמתדיק טיפּערער באַדייט איז איינגעוויקלט אין שטעכיקער איראַניע. אַזוי־אַרום ווערט די געשילדערטע לעכערלעכקייט בייסיקער, אומעטיקער ביז צו הויכער טראַגיק, ביז צו דער אַלגעמיינער טראַגיק פונעם מענטשן, וואָס ווערט געמאַטערט פון אונטערדריקונג און עקספּלואַטאַציע. —

ביי עטינגערן איז סאַטירע און הומאָר פאַראַן בלויז אין דער פאַרם פון אַ כמעט גוטמוטיק שמייכלענדיקער איראַניע, וואָס הייבט זיך ערשט אָן צורירן צו געוויסע שטייגערישע דערשיינונגען, למשל, צו די פרומלעך־צבועקישע פיגורן. די אומגילקלעכע לאַגע פון די שטעטלדיקע מאַסן באַמערקט ער שוואַך. ער (להיפּוך צו י. ב. לעווינזאָן) ווייזט די סיבה פון אַלע געזעלשאַפט־לעכע אומגילקן בלויז אין דער „אומגעבילדעטקייט“, בלויז אין באַשטימטע איינצלענע פאַרשוניען און אין זייער פאַרדאַרבנקייט...** עטינגער האָלט ערשט

* אין אַ שפּעטן פּעריאָד נעמט אַבראַמאָוויטש אָן מענדעלע דעם מוכר־ספּרימס נוסח אויך אפילו פאַר זיין פריוואַטן שפראַך־געברויך. אַזוי, למשל, אין זיינע בריוו צו שלום־עליכמען א. א. וו.

** „לוידער ווערדען דיעזעס איינען שעלמעס וועגען מעהרערע (געמיינט איז „פילע“ אָדער „די מערהויט“, ווייל „מעהרערע“ און אייגנטלעכן באַדייט — עמלעכע — האָט אין דעם צוואַמענהאַנג קיין זינען נישט; אַזעלכע סטיליסטישע פעלערן אין עטינגערס דייטשע זאַצן קומען זייער אָפט פאַר — מ. וו.) עדל־דענקענדע יודען פאַן אַנדערע (נישט־יודן—מ. וו.) פּעראַכמעט.“ („סערקעלע“, ב. 2, ז. 424.)

ביים אָנהייב פון קינסטלערישער געזעלשאַפט-קריטיק, אָבער שוין אַט-דער אָנהייב דריקט זיך אויס אינעם סטיל אויף אַזאַ שטייגער, וואָס וועט שפעטער, פאַרן ליטעראַרישן נוסח ביז שלום-עליכמען, זיין זייער באַראַקטעריסטיש.

מיר ווייסן, וואָס פאַר אַ השפּעה עס האָט אויף דער פּורעמונג פּונעם מענטשלעכן ריידן די שפּיל־נטיה, דאָס קינסטלעריש-שפּילערישע זיך צאַצקען מיטן וואָרט. שפורן דערפון געפינען מיר אומעטום: אָנגעהויבן מיט די אָפט ריין גלאַסאַלאַלישע * עלעמענטן פון זינלאַז צונויפגעשטעלטע אָנבאַדייטיקע ווערטער אין די אָנהייב-שורות פון אַלטע פּרימיטיווע פּאַלקס-לידער און קינדער-לידער, און אויסגעלאַזט מיט די ראַפּינירטסטע ליד-פאַרמען בכלל און רעפּערן-סטראַפּעס בפרט. מע מוז אָבער פּאַנאַדערטיילן די וואָרט-שפּילערייען פון צווייערליי אַנטוויקלונגס-פּאַזיסן. אַט די צוויי מינים וואָרט-שפּילן שטייען איינע צו דער אַנדערער אין דעמועלעבן פאַרהעלטעניש, ווי די צווייערליי באַדייטן פּונעם וואָרט „שפּיל“, נעמלעך, ווי אַ קינסטלערישע טעטי-קייט צו אַ מער אַדער ווייניקער ניט-ערנסטער פּאַרוויילונג. דער פּרימיטיווער מענטש שפּילט אַמאָל, אינעם ערשטן באַדייט פּונעם וואָרט, אויף יענע ווערטער, וואָס האָבן אים טייער געקאָסט, וואָס קלינגען אים אָנגענעם, ווייל זיי דער-מאָנען אים עפעס ליבס, אַדער ווייל מיט די ווערטער שטרענגט זיך אָן אין אים אַ נייע שטימונג, אַ ניי געפיל, אַ נייער געדאַנק און ווילן צו געפינען אַן אויסדרוק (אַמאָל באַרימט ער זיך נאַאיוו מיט „מאַכטיקע“, „כישופדיקע“, „וויכטיקע“ אַדער קלינגענדיקע ווערטער). אַזאַ „שפּיל“ איז שפּעריש און געהער צו די יסודות פון דער פּרימיטיווער פּאַעזיע און וואָרט-קונסט. אַזעלכע עלעמענטן פּונעם אורטימלעכן שפּראַך-פּאַלקלאַר ווערן אין שפּעטערדיקע צייטן פון די ליטעראַרישע מייסטערס באַנוצט מיט אַ פּאַזיטיוון מייז, כדי לעבעדיק און קרעפטיק צו מאַכן דעם אויסדרוק און זיין בילדערישקייט.

אַנדערש איז די וואָרט-שפּילעריי פון אַ פּעריאָד, ווען די שפּראַך-אויפגאַבן פון אַן אָפּגעלעבטער צייט, פון אָפּגעלעבטע לעבנס-פאַרמען זיינען שוין לאַנג איבער-רעאַליזירט און די שפּראַך ליינט שוין פון ווילדן איבערוואַקס. אַט

* גלאַסאַלאַליע — צונגען-רעדעניש (גריכיש; העברויאיש: „נבא“). אור-שפּרינגלעכער מייזש: אויפגערגט עקסטאַמיש שטאַמלען ווערטער אַדער סטראַפּן אָן אַ באַשטימטן באַדייט. די דאָזיקע ווערטער ווערן אויסגעמייזשט ווי אַ פאַר-הוילענע נבואה אין אַן אומפאַרשטענדלעכער שפּראַך. די זעלכע דערשיינונג איז באַקאַנט בנגע קינדער-לידער און בכלל פּאַלקסלידער, למשל:

ענא, בענא,	אַדער: ענמעלע,
קאַטשקע שמענא,	פענמעלע,
ראָזאַ ליפּקאַ,	שיקעלע שאַ א. אַז. וי.
קאַטשקאַ שטיפּקאַ...	

די שפילטריי קאָן דאָ שוין נישט מער פאָרגליכן ווערן מיטן כמעט אומ- באַוואוסטזיניקן שפילערישן צייכענען אין זאַמד, וואָס האָט אפשר אַמאָל דעם פרימיטיוון מענטשן געהאַלפן דערפֿינדן די שריפט. פאָרגליכן ווערן קאָן די דאָזיקע שפילטריי נאָר מיט דער געצאַצקעטער קאַליגראַפֿיע פון אַ פּוסטן מענטשן, וואָס האָט ניט קיין געדאַנקען. אָט די וואָרט-שפילעריי קומט נישט אַרויס פון דער אורשפּרינגלעכער שעפּערישער הנאה פון שיינעם וואָרט. נאָר פון דעם חשק אויסצוסדרן צוועקלאָזע המצאות און דריידלעך, ווי אַ סוראַגאַט פאַר קאַנקרעטע געדאַנקען. אַן אויסדרוק-פאַרם, וואָס האָט שוין איבער- געזיירן, ווערט פון דער געדאַנקען-אַרעמקייט אויסגענוצט, כדי מיט ווערטער מאַכן אַן אָנשטעל פון געדאַנק. עס פעלן דעם אָפּגעשטאַנענעם לעבן עכט- שעפּערישע אימפּולסן. דאָס שטענדיקע מעכאַנישע אָנזאַמלען פון רעדנס- אַרטלעכע קאַמבינאַציעס און וואַריאַציעס דערפֿירט צו אַ שפּראַך-געשווילעכקײַט, צו אַ שאַבלאַניש-רעדנסאַרטלעכער „עלעפּאַנטיאַזיס“ מיט גראַטעסקע פאַרמען.

3. בוך-פראזעאָלאָגיע אינעם רייד-שטייגער

די יידישע שפּראַך איז אין אָנהייב 19טן יאָרהונדערט, דעמאָלט, ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען די נייע יידישע ליטעראַטור, געווען אָנגעלאָזן ניט בלויז מיט אייגענער אַלטער שפּראַך-טראַדיציע, נאָר אויך מיט אַ מענגע שפּראַך-מאַטעריאַל, פּראַזעאָלאָגיע, רעדנסאַרטן, שאַבלאַנען, סינ- טאַקסישע פאַרמען, וואָס האָבן אורשפּרינגלעך אָפּגעשטאַמט פון דער העב- ריאישער קולט' און קולטור-טראַדיציע. ביז צום סוף 18טן יאָרהונדערט האָט זיך דאָס קולטורעלע יידישע לעבן דער עיקר (פאַרשטייט זיך: ווייט ניט אויסשליסלעך) באַוועגט אין די פאַרמען פון רעליגיע, קולט און טעאַלאָגיע. הייסט עס, אין דער ליטעראַטור — דאָס רוב לויטן גייסט פון דער העבריי- אישער שריפט-שפּראַך. זינט דעם 15טן—16טן יאָרהונדערט ווערן קולטישע, טעאַלאָגישע און מוסר-ביכער — און אויך וועלטלעכע ביכער איבערגעזעצט אויף יידיש-טייטש. מיר ווייסן אָבער אויך פון אַלע ענלעכע פאַלן אין אַנדערע שפּראַכן, ווי גענוי עס האַלטן זיך די איבערזעצונגען פון רעליגיעזע ווערק ביים כאַראַקטער פון דער אַריגינאַל-שפּראַך, ווי שטאַרק עס ווערן אָפּגעהיט אירע תּנועות, איר סינטאַקסיס און איר גאַנצער נוסח*. דער פּרישערער

* די השפּעה פון דער ביבל-איבערזעץ-שפּראַך אויף דער דייטשער, ענגלישער, קירכנסלאַווישער און אַנדערע שפּראַכן איז באַקאַנט. „צוליב דער הייליקייט, וואָס האָט אויף דעם בוך, אויף דער ביבל גערופּט, האָבן די איבערזעצער מורא געהאַט צו פאַרמערן אַדער צו פאַרמינערן אַ וואָרט אין זייערע איבערזעצונגען (און אַפילו איבערזשטעלן דאָס מינדסטע אינעם סדר פון די ווערטער — מ. וו.). דערפאַר האָבן

שפראַך-טאַן אין דער לפי־ערך ווייניקער רייכער וועלטלעכער ליטעראַטור אין אַלט־יידיש, — פון וועלכער עס האָבן זיך אָפגעעהיט דאָקומענטן פונקט פון אַזאַ עלטער ווי פון דער רעליגיעזער ליטעראַטור, — האָט ניט געקאָנט ביי־קומען אַט די אַרכיאַיזירנדיקע איבערזעצונג־שפראַך מיט איר קאָנאַניזירטן כאַראַקטער. די השפעה פון דער רעליגיעזער ליטעראַטור אין דער יידישער שפראַך איז געווען זייער אַ באַדייטנדיקע און האָט דערלאָנגט אַפילו ביז אינעם פאַלקסליד און ביז אין טאַג־טעגלעכן שמועס אַרײַן.

* * *

אַלטע און אַפילו הויך־קולטורעלע ליטעראַטור־שפראַכן, וואָס ווערן ניט

זיי איבערגעזעצט וואָרט ביי וואָרט און האָבן ניט געקוקט אויף דער פרעמדקייט און סתירה צווישן אַזאַ איבערזעצ־שטייגער און דעם כאַראַקטער פון דער שפראַך, אויף וועלכער מע האָט איבערגעזעצט. אַזוי, למשל, די באַקאַנטע אַקילאָס־איבער־זעצונג, וואָס איז אין אַ סך ערטער אומפאַרשמענדלעך צוליב דער איבערגעטריבענער פינקטלעכקייט. אויך אין דער איבערזעצונג פון דער וואַלגאַטאַ אויף דייטש (פונקט ווי אין דער אַלפילאָס־ביבל, דער עלטסטער ביבל־איבערזעצונג אויף גאַמישער שפראַך, וואָס גייט נאָך שקלאַפּיש נאָך דער לאַטיינישער איבערזעצונג—מ. וו.) זעען מיר דאָס אייגענע, אַז צוליב דער איבעריקער פינקטלעכקייט זיינען אַ סך ערטער אומפאַרשמענדלעך (זע ביישפּילן אין גרינבאַומס בוך „מיש־שפראַכן“ א. אַז. וו.); „וויבאָוס אַרכיוו“; אויך ביי וואַלמערן: „די ביבל־איבערזעצונג דעם מוטל־אַלמערס“, אין שאַטט: „געש. דער דייטשען ביבל־איבערזעצונגען“, ז. 10 און ביי נאָך אַנדערע). און אַפילו אַ שטיק צייט נאָך לומערס איבערזעצונג זיינען גע־מאַכט געוואָרן אַט אַזעלכע פינקטלעכע איבערזעצונגען, וואָס האָבן אַרויסגערופּן געלעכטער צוליב זייער מושנהדיקייט. למשל די באַוואוסטע איבערזעצונג פון זויבערט (1665) ... (א. שולמאַן — „שפת יהודית אשכנזית וספרותה“, ריגא, תרע"ג, ז. 7). און אַפילו דער זעלבער לומער, וואָס האָט אַזוי אָפגעשפּעט פון אַט־דער איבעריקער פינקטלעכקייט, האָט אַליון אויך אַרײַנגעבראַכט אין דער דייטשער שפראַך אַן אַ שיעור העברייאָמישע עלעמענטן (לעקסישע און גראַמאַטיקאַליש־סינאַקסישע), אומאַרגאַנישע און פרעמדע צו דער איבערזעצ־שפראַך.

עטלעכע ביישפּילן פון דער ערשטער יידיש־מיימישער ביבל־איבערזעצונג (פון דער א. ג. קאָנסטאַנצער איבערזעצונג פון מיכאַעל אַדאַם, געדרוקט 1544): „טוב מאד“ ווערט איבערגעזעצט „גוט זעהר“; „יום אחד“ — „טאָג איין“; „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ והארץ היתה“ ... — „איידען ehe denn — איידער) ער האָט דר שאַפּן גוט די הימל אונ' די ערד. אונ' די ערד אַש (war-as-war) וואישט“ א. אַז. וו. לויט דעם איבערזעצונג־מיון האָט ריכטיק געדאַרפט זײַן: „איידען גוט האָט דר שאַפּן די הימל (אגב זע: „די הימל“, מערצאַל, צוליב פונקט־לעכקייט; השמים איז אין העברייאיש לשון רבים) און די ערד. אש די ערד וואישט“ א. אַז. וו. דער איבערזעצער האַלט זיך אָבער פינקטלעך ביים וואָרט־סדר פון אַריגינאַל. אַזאַ מין געגליווערטע פינקטלעכקייט איז אין משך פון הונדערטער יאָרן געבליבן כאַראַקטעריסטיש פאַר אַט־דער איבערזעצ־ליטעראַטור און האָט וועזנטלעך באַווירקט אויך די אויספורעמונג פון דער יידישער שפראַך.

באַנייט דורך אימפולסן פון רעוואָלוציע, וואָס ווערן ניט אַנטשיידנדיק באַ-
וירקט און איבערגעאַנדערשט דורך פרישע איינפלוסן פון די ברייטסטע
האַרעפאַשנע מאַסן, באַקומען מיט דער צייט אַ שטאַרקע נטיה צו קאַנאַניש-
פאַרגליווערטער פראָזעאָלאָגיע. יעדער אָפּנויג פון דער אויסגעטראַטענער
מליצה קומט אָן דער ליטעראַטור-שפראַך זייער שווער; ער ווערט באַטראַכט
ווי אַ פאַשוועכונג פון סטיל און ווי אַ שעדיקונג פון דער שפראַך. אָט די נטיה
פאַראַליזירט די אוממיטלבאַרקייט פונעם אויסדרוק, די שפראַך מאַכט זיך,
אַזוי צו זאָגן, אומאַפּהענגיק פונעם לעבן און רעדט איצט שוין, אין זייער אַ
גרויסער מאַס, בלויז מיט דער אַנגעזאַמלטער רייכקייט פון אַסאַציאַציעס און
מיינען. אַזוי לאַנג עס ענדערט זיך ניט דער הויפּט-אינהאַלט פונעם געזעל-
שאַפטלעכן דענקען, אַזוי לאַנג קאָן זיך אויך די שפראַך ניט ענדערן אויף אַן
אַנטשיידנדיקן אופן. די אַלטע אינהאַלטן קאָנען ניט אויסגעדריקט ווערן אויף
אַ ראַדיקאַלן נייעם שפראַכלעכן שטייגער. אין אַזאַ היסטאָרישער סיטואַציע
טיראַניזירן די גערישנטע שפראַכלעכע פאַרמען אַזוי שטאַרק דעם אויסדרוק,
אַז אַ טייל פאַעטן, למשל יענע, וואָס געפינען ניט דעם וועג צום רעוואָלוציאָנערן
געדאַנק, נעמען זיך דאָן בכיוון קינסטלעך נאַכמאַכן כלומרשטע פּשטות און
„פּרימיטיווקייט“ דורך געדרייטע, געקינצלטע, אומגעוואוינטע קרימענישן
(למשל, די אַזוי-גערופענע פוטוריסטן, דאָדאַאיסטן אין מערב-איראָפּע און די
„זאַאום“-שרייבער אינעם ביז-אַקטאַבערישן רוסלאַנד א. א. וו.), כדי פטור צו
ווערן פון די ניט-געוואונטשענע מיטלקלינגענדיקע נעבן-באַדייטן פון די
ווערטער און זאַצן. די דאָזיקע ריין-אויסערלעכע אַנשטרענגונגען האָבן, פאַר-
שטייט זיך, אויך אויפן געביט פון שפראַך געמוזט בלייבן רעזולטאַטלאָז.
די העברייאישע ליטעראַטור-שפראַך האָט אַנגעהויבן אַריין אין אַ גליווער-
פּאַזיס נאָך צוריק מיט צוויי טויזנט יאָר, אויב ניט נאָך פריער. אַ סימן דערויף
האַבן מיר אינעם מאָזאַאיק-סטיל, וועלכן מיר באַמערקן שוין אין געוויסע
העברייאישע ליטעראַרישע דאָקומענטן פון צווייטן און ערשטן יאָרהונדערט
פאַר אונדזער צייט-רעכענונג. זינט דעמאָלט האָט זיך די אַרגאַנישע אַנט-
וויקלונג פון דער העברייאישער שפראַך כמעט ווי אַפּגעשטעלט. זייענדיק אַמאָל
די שפראַך פון אַן אַנטיקער, אויף שקלאַפּן-אַרבעט געבויטער געזעלשאַפּט,
האַט זי ביים אונטערגאַנג פון אָט דעם געזעלשאַפּט-אַרגאַניזם אויפּגעהערט צו
ווערן אַ רייד-שפראַך. זינט דעמאָלט איז זי געבליבן בלויז אַ שרייב-שפראַך
פאַר אַ „וואַנדערנדיק“ פּאָלק ביי לחלוטין געענדערטע באַדינגונגען. דער
וויכטיקסטער קוואַל פון באַנייאונג, די רייד פון די פּאָלקס-מאַסן, האָט געפּעלט.
דער שוואַכער הויך פון אַפּפרישונג, וואָס עס האָבן געבראַכט אין מיטלאַלטער
די ערשטע נייע שטאַט-בירגערלעכע שפראַצונגען אינעם מאָריטאַנישן טייל
פון שפּאַניע, דער ערשטער אַרויסזאָג פונעם בירגערלעכן הומאַניזם אין זיין

אַראַבישער פאַרמאַציע (10טן—12טן יאָרהונדערט) האָט אָפּילו פאַר דער לעבע-דיקער אַראַבישער קולטור און שפראַך ניט געקלעקט, כדי אינגאַנצן צו באַפרייען די קולטור פון טעאַלאַגישן גליווער, און די ליטעראַטור-שפראַך — פון קאַראַנישע מאַזאַאיקן, און נאָך ווייניקער האָט עס געקאַנט קלעקן, כדי צו באַפרייען די העברייאישע שפראַך פון די מאַזאַאיקן אויס ביבלישע און אַנדערע פּסוקים. אויך די השכלה מיט אירע קינסטלעכע באַמייאונגען אויפֿ-צופרישן די העברייאישע שפראַך האָט דאָך ניט געבראַכט די שפראַך צו אַ מדרגה פון נאַרמאַלקייט. פאַרקערט, די סתירה, וואָס איז געלעגן צווישן אַט די באַמייאונגען און די ווירקלעכע באַדערפענישן פון לעבן, האָט דערפירט צו אַ נאָך גרעסערער מליצהדיקייט. די נאַציאָנאַליסטישע באַוועגונגען פון זייט דעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, וואָס האָבן זיך אויפּסניי אָנגעהויבן באַמיען אַרום דער באַלעבונג פון דער העברייאישער שפראַך, האָבן אין אמתן בלויז געקאַנט פאַרבייטן די עלטערע ביבלישע מליצות מיט יינגערע מליצות פון תלמוד, פּסוקים און אַנדערער רבנישער ליטעראַטור. און אַזוי איז די העברייאישע שפראַך געבליבן אַ שרייב־שפראַך, וואָס באַשטייט פון „פּסוקים און שטיקלעך פּסוקים“, אַ שפראַך, וואָס קאָן זיך ביי דער קונציסטער אַנ-שטרענגונג ניט באַפרייען פון מליצה, אַלצאיינס פון וועלכער צייט די מליצה ווערט אַנטלען, און פון דער אַדער יענער היסטאָרישער איבערגעלאַדנקייט,* ווייל עס האָט איר געפעלט די ווירקונג פונעם לעבעדיקן פאַלקס־וואַרט.

* * *

אויף וויפיל אַבער די יידישע שפראַך איז געווען צוגעבונדן צו דער העברייאישער שרייב־שפראַך און צו אירע השפעות יאָרהונדערטער לאַנג, האָט אויך די יידישע שפראַך גענומען אַ באַשטימטן אַנטייל סיי אין איר ראַפּינירטער קולטור און סיי אויך אין איר גליווער. די השפעה איז געווען אַ טאָפּלטע: (1) אַ דירעקטע, דורך אַ שטענדיקן אַריבערשטראָמען פון רעליגיעזע, וועלט־לעכע, באַזונדערס אַבסטראַקטע, טערמיגען, ווערטער, גאַנצע פראָזעס, ציטאַ-טעס, רעדנסאַרטן, שפּריכווערטער, קללות, ברכות א. א. וו. אין אַריגינעלער, גאַרנישט אַדער ווייניק איבערגעאַרבעטער, „פאַריידישטער“ געשטאַלט; און (2) אַ ניט־דירעקטע, דורך דער באַדייטניקער איבערזעצונג־ליטעראַטור, וואָס האָט שקלאַפּיש גענוי זיך „געהאַלטן ביים טעקסט“, האָט איבערגענומען די

* אַ לערנביכל פון פיזיק אין דער העברייאישער שפראַך שמעקט מיט דעם גע-הויבענעם געזעצגעבערישן פאַמאָס פון משנה-סמיל. אַן איבערזעצונג פונעם סמאָיקער מאַרק אורעליום האָט, כאַטש עס איז באַשינפערלעך אין איר אַרױנגעלייגט געוואָרן אַ סך מױ, דעם מעם פון „שבט מוסר“ אַדער „חובת הלבבות“: די שפראַך קאָן ניט מער געבן, ווי דאָס, וואָס זי באַקומט פונעם ווירקלעכן לעבעדיקן לעבן.

ארכאאישע פארמען, דעם זאצבוי און האָט אָפּגעהיט אין אַלע פרטים דעם גראַמאַטיש-סטיליסטישן כאַראַקטער פונעם אַריגינאַל.

מיט דער עקשנות און ברייטקייט פון קאַנאַנישע פאַרמולעס האָבן אַט די עלעמענטן זיך צעוואַקסן אין דער יידישער שפראַך. ביים אויפקום פון דער נייער יידישער ליטעראַטור סוף 18טן אָנהייב 19טן יאָרהונדערט האָבן זיי שטערנדיק געווירקט. עס איז נייטיק געוואָרן אַ קאַמף, וואָס איז ענלעך געווען צו דעם קאַמף פון דער רוסישער ליטעראַטור-שפראַך אינעם 18טן יאָרהונדערט קעגן די אָפּהאַלטנדיקע השפעות פון דער קירכנסלאַווישער שפראַך אָדער צו די קאַמפן פון די איראַפּיאישע נאַציאָנאַל-שפראַכן אַקעגן דעם קירכלעכן לאַטיין און קעגן די עלטערע שפראַך-טראַדיציעס. פאַר דער יידישער ליטע-ראַטור איז געשטאַנען די אויפגאַבע צו באַפרייען די שפראַך, פאַרזיכטיק, אַזוי אַז וויכטיקע טיילן אירע זאָלן ניט געשעדיקט ווערן, פונעם איבער-געלעבטן אייגענעם און העברייאישן שפראַך-שאַבלאָן, פון וועלכן עס האָט אומנייטיק געווימלט אין דער רייד-און שרייב-שפראַך; ריכטיקער: גובר צו זיין, איינצונעמען אַט די עלעמענטן, זיי איבערצופורעמען, אַז ניט זיי זאָלן געוועלטיקן איבער דער שפראַך, נאָר די שפראַך איבער זיי.

די אויפגאַבע איז געווען אַ טאַפּלטע: ערשטנס, האָט מען געמוזט ביי-קומען די פייערלעכע פאַמפע, דעם פרומלעכן טאָן און דעם איבערגעשפיצטן אַקצענט פון דער העברייאזירנדיקער פראַזע; צווייטנס, איז דאָך יידיש אַליין, אָפּגערעדט פון די העברייאישע השפעות, געווען אין דער סיטואַציע פון אַן אַלטער ליטעראַטור-שפראַך, מיט אַ היפשער ליטעראַרישער טראַדיציע, און די אַלע עלעמענטן זיינען צום גרעסטן טייל ביז סוף 18טן יאָרהונדערט און אַפילו שפעטער געווען פאַפּולער און האָבן באַווירקט די שפראַך מיט צוריק-פירנדיקע, אַרכאַאיסטישע טענדענצן, האָבן פאַרמינערט איר פיזיקייט פינקט-לעך און דייטלעך אויסצוריקן די נייע אויפקלערערישע אידייען. דערמיט האָט מען זיך געמוזט ליטעראַריש אָפּפאַרטיקן.

ווי מיר זעען, איז די יידישע שפראַך דעמאָלט געווען אין אַ צווייפאַכיקן צושטאַנד; פון איין זייט — אין דער סיטואַציע פון אַן אָנהייבנדיקער ליטעראַטור-שפראַך, מיט אַלע מעלות און חסרונות פון ניט-פיקסירטער פרימי-טיווקייט; און פון דער אַנדערער זייט ווידער — האָט זי פאַרט געהאַט רייכע ליטעראַרישע טראַדיציעס פון דער פאַרגאַנגנהייט, איז געווען אַנגעלאָרן מיט אַ גרויסער ירושה פון בעל-פה און געשריבנס. דערפאַר האָט די שפראַך געהאַט צו קעמפן ניט בלויז מיט די שוועריקייטן פון אַ ליטעראַרישן נאָך ניט פאַרפּעסטיקטן אידיאָם, נאָר אויך מיט די שוועריקייטן, וואָס קומען פון אַפּ-געלעבטע איבערקולטיווירטע שפראַך-טראַדיציעס פון פאַרשיידענעליי קוואַלן.

* * *

אין אָנהייב 19טן יאָרהונדערט האָט דער פאַראַרעמונג-פּראָצעס ביי די יידישע מאַסן דערגרייכט גאָר אַ הויכן גראַד*. די דיפערענצירונג פון די געזעלשאַפטלעכע שיכטן הייבט אָן ווערן דייטלעכער באַזונדערס פאַר יענע שרייבערס, וואָס האָבן אַריינגענומען אין זייער אויפקלער-פּראָגראַם אויך די פּאָדערונגען פון די ברייטערע פּאַלקס-מאַסן. אויך אין די פאַרוואַרפּענע ווינקלען פונעם „יידישן תּחום“ איז געקומען די צייט פאַר די ווירקונגען פון דער אויפקלערונג. און אויב מע האָט געוואַלט מיט דער אויפקלערונג אַנ-קומען צום „איבריגן עולם“, האָט מען געמוזט שרייבן דווקא אין דער שפּראַך פון דעם „איבריגן עולם“, אין יידיש, און לויט זיין נוסח. אַנקומען צו יידיש איז געווען אַן אינעווייניקסטע קאַנסעקווענץ פאַר די פּראָגרעסיווע עלעמענטן אין דער השכלה-באַוועגונג.

אַביעקטיוו גענומען האָט „יידיש“ דעמאָלט באַטייט: אויפקלערן די מאַסן, ברענגען צום אויסדרוק טאַקע די געזעלשאַפטלעכע אידיען און די פּאָדע-רונגען פון די פּאַלקס-מאַסן, ווי ווייניק זיי האָבן זיך דעמאָלט נאָך ניט געזאָלט אויספורעמען. די כּוונה פון י. ב. לעווינזאָנס „הפּקר-וועלט“ איז געווען אַ רייך-אַגיטאַטאָרישע. ער האָט געוואַלט אויפקלערן, דערפאַר האָט ער געמוזט אויסמיידן אַלץ, וואָס וואַלט געקאַנט ווערן אַ מניעה אויפצונעמען זיינע ווער-טער. ער האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַ ר' זרח און אַ ר' פייטל און זיי געלאָזט רעדן מיט זייער ריידי-שטייגער און נוסח.** אַבי עס איז אַרויסגעקומען זיין טענדענץ. כּדי בכלל אָנהייבן רעדן וועגן אַ געזעלשאַפטלעכן ענין אין יידיש, האָט מען דערווייל געמוזט רודערן מיט דער צונג, אזוי ווי זי איז געוואוינט

* „ווער ס'איז (1) נעביך איין ערליכער מאַן, (2) לויגט און דער אדמת. וויפיל מיינט איר זיינען דען גאָר אַם די, (3) וואָס בלישצען אין שטאַט? דרייסיק אָדער פּערציק פאַרשוין, דאָס איז (4) דער פּערל דער כלל, ווער עס קען זיין עפעס אַ טוער אין שטאַט, דער לעבט דער פון, דער איבריגער עולם האַריווען, (5) רייסן קריעה, פאַרדינען (6) נעביך מיט דעם ביטערין שווייס זייער גראַשין; וואָס העלפט עס; זיי מוזן האַריווען אויף פּרעמדע ווייב און קינדער, זייער גאַנץ (7) דאָ ברעמאָל (8) נעביך גייט אַרײַן אין די (9) פאַשמאַרדירישע נגידים, זיי זייגן זיי אויס (10) טאַג און נאַכט...“ י. ב. לעווינזאָנס: „הפּקר-וועלט“, „יוד. פּאַלקס-ביבליאָטעק“, ב. 1, ז"ל 142—143. (אגב: אין עטלעכע דרוק-שורות — 10 רעדנסאַרטן!)

** אין דער „הפּקר-וועלט“ איז קיין דיפערענצירונג אינעם אופן באַנוצן רעדנס-אַרטן נאָך ניט פאַראַן: אַלע פאַרשויןען רעדן אַן שום אונטערשייד רעדנסאַרטן פונעם זעלבן כאַראַקטער. אַז מע פאַרגלײַכט די „הפּקר-וועלט“ מיט עמינגערס „סערקעלע“, ווערט בוילעט דער חילוק צווישן נאַאיוון און קינסטלערישן רעאַליזם, וואָס הייבט זיך שוין אָן צו באַווייזן אין עמינגערס ווערק, אַפילו אינעם אופן, ווי ער אינדיווידואַליזירט די רעדנסאַרטלעכקייט פון יעדן פאַרשוין באַזונדער.

געווען. אָבער תיכף האָבן זיך שוין די ערשטע שרייבער געמוזט אָנשטויסן אָן דער פאַרוואַרלאַזטקייט פון דער שפראַך. די שפראַך פון די ר' זרחם און ר' פייטלס איז באַשטאַנען פון אַ קייט יידישע און העברייאישע ווערטלעך, שאַבלאַנישע רעדנסאַרטן און פראָזעס, איבערגעריסענע בלויו פון צווישנ-ווערטער, וואָס האָבן אַט די פראָזעס געדאַרפט צונויפבינדן און פירן צו אַ באַ-שטימטן אויסדרוק-ציל.* די שפראַך איז אין איר דעמאָלטיקן צושטאַנד דערווייל נאָך ניט אימשטאַנד געווען צו געבן אַ פאַסיקן ליטעראַרישן און דערביי פאַלקסטימלעכן נוסח פאַרן שרייבערס אויפקלערענישן געדאַנק, סיידן אין אַזאַ פאַרם, ווי די ר' זרחם און ר' פייטלס האָבן דעם געדאַנק געגעבן.

אַ חוץ דעם האָט די שילדערונג פון די פאַרקריפלטע באַדינגונגען צום בעסטן געקאָנט איבערגעגעבן ווערן דורך דעם רייד-שטייגער פון די גע-שילדערטע פאַרשוניגען. אַז לעווינזאָן האָט געוואָלט אַרויסזאָגן זיינע מער-קאָמפליצירטע השכלה-געדאַנקען און טעאָריעס, איז ער אַוועק צו דער העב-רייאישער שפראַך, — אַ פועלי-יוצא פון די ווידערשפרוכן אין דער השכלה אַלס אַ באַוועגונג פון בירגערטום קעגן די פעאַדאַלישע לעבנס-פאַרמען, אַלס

* בוישפילן: „ר' פייטל: זאָגט-זשע אַזוי, (1) מ י ו י ל ע ב ן, דאָס איז גאַר עפעס אַנדערש, (2) מ א ר י ך י מ י ם ז ו י ן ז אָ ל ן אייערע רבנים! ביי אונדז אָבער (3) ל י ג ן די לומדים, די רבנים גאַר אין דער ערד, (4) מ י ן נ ע ש ו נ א י ם. ביי אונדז (5) פ י ר ן אָבער חסודישע רבים דאָס רעדל, (6) זוי קוקן נישט אין תכלית אַרײַן, זוי זאָגן זוי (7) קוקן אין הימל אַרײַן, זייערע קינדער אַלײַן (8) האָבן אַפּט שטעקן-געלט אין פעקל; (9) סמיטש, אַ פעקלמאַכער איז דאָך ביי די רבים גאַר (10) דאָס אויבערשטע פון דעם שמועס אַלס...“ („ייד. פאַלקס-ביבליאָמעק, ז. 135, „די הפקר-וועלט“).

„ר' פייטל: (1) אַ געלעכטער, כ'לעבן, מוזט דעם ליטוואַק! (2) סמיטש, איך האָב געהאַט אַ ברירה ניט צו זאָגן ווי מע הייסט? מע וואָלט מיר (3) די שמד אַרויפגעלויגט, און מע וואָלט מיך (4) עוקר מן השורש געווען.“ (דאָרט).

„ר' זרח: וואָס (1) כאַפּט איר זיך גראַד אָן אים אָן? ער איז שוין (2) דאָס הינטערשטע פונעם בענישן, מע שמועסט אָבער (3) פון דער גילדערנער פאַן כלומרשט.“ (דאָרט, ז. 142).

„אורח: אוי (1) געשעדיקט זאָלט איר ווערן! (2) עס איז גאַר פורים מיט אייך...“

„ר' פייטל: עס איז אָבער אַליץ אמת, גלויבט מיר, עס איז פונקט אַזוי (3) עס פעלט נישט קיין האָר...“ (ז. 145).

פאַרגלייך אויך די שפראַך פון וועלוול גילעוואַטע אין אַקסענפעלדס „דער ערשטער יידישער רעקרוט“.

א באַוועגונג, וואָס נעמט דעמאָלט נאָך אַריין אין איר פראַגראַם אויך די פאַדערונגען פון די ברייטע פאַלקס־מאַסן.

א ביסל אַנדערש שפּיגלט זיך אָפּ די דאָזיקע סתירה פון דער השכלה אין די ווערק פון שלמה עטינגער. עטינגער שטייט מיט ביידע פּיס אויפן באַדן פון בירגערטום. די סאַציאַלע ווידערשפּרוכן רירן אים אַ סך ווייניקער אָן, ווי למשל, לעוויונזאָנען. דאָס איז די איין זייט פון דער איינשטעלונג. פון דער אַנדערער זייט אָבער זעט ער אין דער שפּראַך פון די מאַסן ניט בלויז אַ מיטל פאַר אַ צומאַליקער געלעגנטלעכער אויפקלער־אַגיאַטאַציע, ער זעט אין איר גרעסערע אויסדרוק־מעגלעכקייטן, איידער בלויז דעם נוסח פון ר' זרח און ר' פייטל. ער זעט די מעגלעכקייט קינסטלעריש אַרויסצוזאָגן אַלע זיינע אַנשוואַונגען און געפילן אין דער שפּראַך פון די מאַסן — און ניט אומבאַדינגט אויף העברייאיש. דערין דאַרפן מיר אָן ספּק זען אַ שטריך פון דעמאָקראַטיזם, אַ שטריך פון דעמאָקראַטישער „איראָפּיאישקייט“. ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט געהאַלטן, אַז ס'איז מעגלעך און נייטיק צו שאַפן קונסט אין יידישער שפּראַך. צו יענער צייט איז דאָס געווען אַ פאַלקס־טימלעכער שטריך, אַ דעמאָקראַטישער. דאָ האָט געווירקט אַ גוטע טראַדיציע פון מערב. אין לעוויונזאָנס פאַר יידישע פראַגמענטן פילט זיך, ביי דער גאַנצער דעמאָקראַטישקייט פון זייער אינהאַלט, אַז דער שרייבער „נידערט אַראָפּ“ צו די מאַסן, אָן איבעריקן דרך־אָרץ צו זייער שפּראַך. אין עטינגערס שאַפן פילט זיך, ביי דער געוויסער פּיליסטערישקייט פון זיינע אַנשוואַונגען, פאַרט אַ דעמאָקראַטישער דרך־אָרץ צו דער שפּראַך פון די מאַסן, כאַטש ער קריטיקירט באַוואוסטזיניק דעם נוסח פון די ר' פייטלס. ער האָט די נויטן פון די מאַסן ווייט ניט אַזוי טיף מיטגעפילט ווי לעוויונזאָן, ער האָט אָבער די מאַסן גע־האַלטן פאַר ווערט זיי אויספירלעך אויפצוקלערן איבער די פראַבלעמעס פון דער צייט, אַזוי ווי ער האָט זיי פאַרשאַטאַנען, ניט בלויז זיך צו ווענדן צו זיי ביי אַ געלעגנהייט מיט פאַרפראַסטעטער, „לובאַקישער“ אויפקלערערישער אַגיאַטאַציע. דאָס איז דער אופן, ווי עס זיינען אין עטינגערס שאַפן געקומען צום אויסדרוק די סתירות פון דער השכלה.

ער האָט זיך געווענדעט צו די מאַסן מיט זיין גאַנצן טאַלאַנט, מיט זיין קונסט, מיט אַלעס, וואָס ער האָט געהאַט צו זאָגן, דערפאַר האָט ער זיך געמוזט נעמען, ער, דער ערשטער, צו אַ באַוואוסטזיניק קינסטלערישער שפּראַך־פורעמונג.* ער האָט זיך תיכף אָנגעשטויסן אויף דער אויפגאַבע איבער־

* ווי באַוואוסטזיניק עטינגער איז צוגעטראָטן צו דער שפּראַך־פורעמונג, זעען מיר, למשל, פון אַזעלכע ווערטער: „... אין איינער וואַרשאַרטען שפּראַכע, פיר איינע נאַציאָן, דער עס אַז מיטהאַלאָגיע (לויטן קאַנטעקסט איז דאָ אַן ערך גע־מינגט: „קינסטלערישע און קולטורעלע פראַדיציע“ און אויך וואָס שייך בילדעריש־

צושטעלן די שפראך אויף אַ נייעם, „מאָדערנעם“ אייראָפּיאישן קולטור-באַזיס, זי אַפּרייניקן פון וואולגאַריטעט און אומדייטלעכקייט, דורך איראַניע צו דיס-קרעדיטירן יענעם טייל אומנוציק אויפגעשפייכלערטן שפראך-מאַטעריאַל, וואָס האָט אין זיך פאַרקערפערט די רעשטן פון פעאַדאַלישער אָפּגעשטאַנענ-קייט, קורץ: די שפראך פונסניי צוגעוואוינען, אָז זי זאָל פינקטלעך „אויס-דריקן“. אין זיין סטיל הייבט זיך אָן באַווייזן אַ באַשטימטע גראַמאַטיקאַלישע און סינטאַקסישע לאַגיק, וואָס צוימט איין די ביז-דעמאָלטיקע | כאַאָטישע צע-יורדנקייט. און דאָ קריסטאַליזירט זיך שוין אויס אויך די דיפערענצירונג אינעם אופן באַנוצן די רעדנסאַרטלעכע פראַזעאָלאָגיע.

* * *

אין סך-הכל חזרן מיר איבער: די יידישע שפראך איז צום אָנהייב פון איר ליטעראַרישער באַנייאונג געשטאַנען פאַר דער אויפגאַבע זיך קריטיש פאַנאַדערצוקלייבן אין אַן אומגעוויינער אָנגעוואַקסענער פראַזעאָלאָגיע, וועלכע מע קאָן איינטיילן, לויט דער אָפּשטאַמונג, אין צוויי הויפט-קאַטעגאָריעס: מינדלעכער רייז-שטייגער און בוך-פראַזעאָלאָגיע.

אינעם מינדלעכן רייז-שטייגער טיילן מיר אויס: (1) עלטערע און נייע לעבעדיקע שעפּערישע בילדער, רעדנסאַרטן, אויסרוּפן א. א. וו.; (2) היפּער-טראַפּיש צעוואַקסענע און צעיוירענע שפראך-פראַזעאָלאָגיע, וואָס נעמט אָפּ ביי דער שפראך די בויגעוודיקייט און פינקטלעכקייט — אין דער צייט פון געזעלשאַפּטלעכער פאַרגליווערטקייט; (3) רוי איבערגענומענע (נישט-איבער-געזעצטע) פראַזעאָלאָגיע, וואָס שטאַמט פון העברייאיש; (4) קינסטלעריש גע-פורעמטער פּאָלקלאָר פונעם אַלטן פּאָלקס-ליד, פון דער אַלטער פּאָלקס-מעשה א. א. וו.

אין דער בוך-פראַזעאָלאָגיע טיילן מיר אויס עלעמענטן פון דרייערלי קוואַלן: (1) פון דער עלטערער רעליגיעזער איבערזעץ-ליטעראַטור (ביבל-איבערזעצונגען, טייטש-חומש, תפילות, תחינות, מוסר, מעשיות, דינים א. א. וו.), ד. ה. אומדירעקט פון העברייאיש; (2) פון דער וועלטלעכער איבערזעץ-ליטעראַטור, ד. ה. אומדירעקט פון פאַרשיידענע שפראכן; (3) פון דער אַריגינעלער אַלט-יידישער ליטעראַטור.

אַ הויך דעם האָט מען געדאַרפט בייקומען אַזעלכע שוועריקייטן, ווי: ענגקייט פון אָויסדרוק; די סכנה פון מעכאַנישן נאַכמאַכן יענע פרעמדע שפראַכן, וועלכע מע נעמט פאַר מוסטערן (וויטער וועלן מיר די דערשיינונג,

---

קייט, מעטאַפאָריק און אַנדערע פרטים פון פּאָעטיק) וועלט- אונד נאַטורגעשיכטע מאַנגעלע, עטוואָס גענייעריכעס צו שרױבען, איז איינע שוועריגקייט, די פּיללויכט ערשט — נאָך מױנעם פּלאַנע — אין אױנגען יאַהרען געהאַבען זײן װירד...“ (בריוו נומ. 3, „כתבים“, ב. 2, ז. 567.)

וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר אַנהייב-פּאַזיסן פון אַ שפּראַך-באַנייאונג, אַנ-רופן „שטאַמלערישקייט“). די געפאַר זיך צו פאַרלירן אין די פאַרשיידענע קאַנט-דיאַלעקטן (רעזשאַנאַלע אידאַמען) מיט זייער ווילדער שפּע פון כאַאָטישער צעפאַרנקייט.

די השכלה-שרייבער האָבן זיך באַמיט דאָס צו רעאַליזירן מיט דער הילף:
 (1) פון סאַטירע און קריטיק בנוגע די אומנייטיקע שטערנדיקע שפּראַך-עלעמענטן; (2) פון שעפּערישן איבעראַרבעטן אַ גרויסן טייל ירושה-עלעמענטן; (3) פון קינסטלעריש דיסציפלינירן די דיאַלעקט-און קאַנט-שפּראַך*.

4. שאַבלאַנישע פראַזעאַלאַגיע אין דער ליטעראַטור אַלס מיטל פון קריטיק

דאָס אויפקומען פון נייע באַציאָנאַלע ליטעראַטור-שפּראַכן אָדער זייער באַנייאונג איז — אין דער עקספּלואַטאַטאָרישער געזעלשאַפט — אַן אויסדרוק פון געזעלשאַפטלעכן קאַמף** וואָס איז געווענדט קעגן די הערשנדיקע קלאַסן

* מענדל לעפּין פּראַוואַט אויף אַ נאַאיוון שטייגער בייצוקומען דעם געגליווערסן קאַנאַנישן טייטש-חומש-סמיל דורך דער אַנוואַלגערונג פון שפּראַך-פּאַלקלאַר און ווייניק דיסציפּלינירטער אידיאָמאַטיק. ווי ניי, אינמערעסאַנט און ווערספּול זיין פּראַוואַט האָט ניש געזאַלט זיין, פירט דאָס צומאַל ביז צו ניש-פאַרשטענדלעכקייט. ביישפּילן: „צומאַל, איז אָבער אויך בעסער אַ זשמעניע נחת, פון ביידע הענט פול מיט האַרעוואַניע און קאַפּ-דריוועניש“ (קהלת, זע רייזען: „פון מענדעלסאָן ביז מענדעלע“, ז. 168); „דאָס איז אויך הבל און אומזיסטער קלאַפּאַט“ („הבל ורעות רוח“, דאָרט); „... אָבער איינאַינציקער חסרון איז באַוועט פיל גומס“ (דאָרט, ז. 176); „דער, וואָס שלעפט שטיינער אַהער, רייסט אַליין קריעה פון זיך...“ (דאָרט, ז. 177); „די האַרעוואַניע פון אַ נאַר מאַרדעוועט אים אַפּ...“ (דאָרט); „... דאָס איז אויך אומזיסט הבל און אומזיסט קאַפּ-ברעעכניש“ (דאָרט, ז. 169); „אַ סך פּאַלק איז שייַן פאַר אַ מלך, ווינציק פּאַלק איז אַ שלימאָזל אויף דעם פּריצל“ (דאָרט) א. אַז. וו. יעדנפאַלס אָבער איז דאָ געמאַכט געוואָרן איינער פון די ערשטע פּראַוואַט צו צעברעכן דעם שפּראַך-גליווער פון דער קאַנאַנישער איבערזעץ-שפּראַך.

דער אמתדיק שעפּערישער געברויך פון רעדנשאַרטן און פראַזעאַלאַגיע צייכנט זיך אויס דערמיט, וואָס אַט די עלעמענטן פאַרשטאַרקן די בוילעטקייט און אויס-דיקלעכקייט פונעם זאַץ אָן אַ באַרעדעוודיקן, פלוידערודיקן בייגעשמאַק. מע זעט קלאַר אַז אין די פּאַלן וואָלט מען, וועלנדיק דערגרייכן באַשטימטע קינסטלערישע עפּעקטן, אַט די ווערטער ניש געקאַנט פאַרבייטן מיט אַנדערע. דאָס איז דער הילוק צווישן שעפּערישן און רוי-„אַריינגעריבענעם“ שפּראַך-פּאַלקלאַר. וועגן דיאַלעקטן זע ווייטער, ז. 310.

** אין קעגנזאַץ צו דער סאַציאַליסטישער געזעלשאַפט. דאָ איז דער אויפקום און די באַנייאונג פון ליטעראַטור-שפּראַכן אַ נאַטירלעך-שעפּערישער רעזולטאַט פון די באַפרייטע שעפּערישע כוחות, די נאַטירלעכע פאַרוויקלעכונג פון די סאַציאַליס-טישע אויפגאַבן.

כחות (פעאַדאָליזם, קירכע) אָדער קעגן דער קאַפּיטאַליסטישער נאַציאָנאַלער אונטערדריקונג און עקספּלאַטאַציע. דערפון נעמט זיך די דעמאָקראַטישע אַטמאָספּער אַרום דער שפּראַך-פּראַגע אין אָנהייב אָדער ביי דער באַנייאונג פון איר ליטעראַרישער פּיקסירונג. דערפון נעמט זיך אויך די שטאַרק אונטער-געשטראַכענע געזעלשאַפט-קריטישע, אויפקלערערישע טענדענץ אין די ווערק פון אַזאַ ליטעראַטור-תּקופּה. די זעלבע סיבה, וואָס האָט געשטויסן צו באַ-שאַפן די ליטעראַטור אין אַ נייער שפּראַך, שטויסט אויך דערצו, אַז די ליטעראַטור פון דער צייט זאָל זיך קאַנצענטרירן אויף דער קריטיק פון דער געזעלשאַפט און אירע אומשטענדן. ווייל דאָס איז דעמאָלט דער עיקר, און דער מיין פון אַט דער נייע-געשאַפּענער אָדער באַנייטער ליטעראַטור, אַלע ליטעראַרישע מיטלען, וואָס קאַנען אַמאָל דינען אויך צו אַנדערע, פּונקט פאַר-קערטע צוועקן, ווערן דערווייל באַנוצט לויט זייערע קריטיקיר-מעגלעכקייטן. צו אַט די מיטלען געהער אויך די באַנוצונג פון טראַדיציאָנעלער פּראַזעאַלאָגיע און רעדנסאַרטלעכקייט.

די רעדנסאַרטלעכע עלעמענטן אין דער שפּראַך פון דער ליטעראַטור זיינען אַ באַשטאַנד-טייל פונעם רעאַליסטישן גוסס. דער בירגערלעכער רעאַליזם דעמאָסטירט. דער רעאַליזם פון וואָלפּסאָן, לעווינאָן, עטינגער און אַקסענפעלד איז געבוירן געוואָרן פון דעם מיין צו קריטיקירן. די פאַרדומפענע געזעלשאַפטלעכע סיטואַציע האָט געמוזט אויפגערודערט ווערן, קריטיש אַביעקטיוויזירט, דערציילעריש זיך אַליין אַקעגנגעשטעלט ווערן, כדי ס'זאָל קאַנען קומען צום באַוואוסטזיין פון דער געזעלשאַפט די אומנאַרמאַלקייט פון איר לעבן. דער נייער השכלה-געדאַנק דעקט אויף די פאַרקריפּלטיקייט פונעם לעבנשטייגער און פון די פיגורן, וואָס פאַרקערפערן אים צום בוילעטסטן, אויך מיט דער הילף פונעם רייד-שטייגער. אינאיינעם מיט די מענטשן און באַדינגונגען ווערט אויך קריטיקירט און אויפגעבונדן די שפּראַך, וואָס דאַרף זיך פונסניי אויספורעמען. כאַראַקטעריזירן קהלס-לייט, דעם אַפּגעשטאַנענעם הענדלער און דעם לופט-מענטש, זייער לעבן, טראַכטן און העוויות איז צום בעסטן מעגלעך געווען דורך אַ קינסטלערישן אויפכאַפּן, מע קאַן זאָגן, נאָכ-שפעטן, נאָכקרימען דעם געדיכטן, פון גוזמאדיקער רעדנסאַרטלעכקייט פאַראַזיטיש אָנגעדראַענעם רייד-שטייגער.

עטינגער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט די ניואַנסירונגען אינעם רייד-שטייגער קינסטלעריש דערהערט און מער אָדער ווייניקער באַוואוסט-זיניק, מיט איראַניע, אַפּגעשפּיגלט לויט דער פּאַזיטיווקייט און נעגאַטיווקייט פון די פיגורן — אין „סערקעלע“.

עטינגער מישט ניט אַריין סתם, אַן אַן אַפּקלייב, ווערטלעך אין די רעפּליקעס אויף זיי צוצוגעבן עטנאָגראַפּישע לאַקאַל-פאַרב און זיי צו מאַכן

„עכט“. יעדע פיגור באַזונדער האָט איר אייגענעם שפראַך-נוסח, אַפילו די רעדנסאַרטלעכקייט איז ביי דער פיגור ניואַנסירט און אויסגעהאַלטן. וואָס פּאַזיטיווער אַ פיגור איז, אַלץ ווייניקער באַרעדעוודיק איז זי ביי אים, אַלץ ווייניקער זיינען אירע רעדנסאַרטן שאַבלאַניש. דער פרעמדער, הינדע, חוה, וואָס ווייזן אין זייערע רעפליקעס עטינגערס שפראַך-אידעאַל, רעדן נאַטירלעך, האַרציק, מיט אַ מינימום פון שאַבלאַנישע פּראָזעס און העברייאזמען. און פּונקט אַזוי פאַרקערט ביי די נעגאַטיווע פיגורן: וואָס „ערגער“ אַ פיגור איז, אַלץ מער קלוגישקע פּראָזעס און פרומלעכע העברייאזמען באַנוצט זי. עס דערגייט אַזוי ווייט, אַז דאָרט, וואו די סיטואַציע פאַרשיצט זיך צו אַ באַ-זונדערס העסלעכער טאַט (למשל, פאַר און בעת דער גנבה גבריאַל הענדלערס, אינעם פאַלשן שמועס סערקעלעס מיט הינדען נאָך דער גנבה א. א. וו.), פאַרגרעסערט זיך אויך די צאַל פון אַט די שפראַך-עלעמענטן. אַפילו פּאַזיטיווע פיגורן, ווען זיי רעדן עפעס אַזוינס, מיט וואָס דער אויטאָר איז בפירוש ניט צופרידן (למשל, ווען חוה זידלט, אַדער ווען חיים לייבט על-פי טעות אַ „נעגאַטיוון“ פאַרשיון), פאַרגרעסערט זיך דער רעדנסאַרטלעכער באַשאַטאַנד אין זייערע רייד. דער כאַראַקטער פון די רעדנסאַרטן איז ביי יעדער פיגור גענוי אינדיווידוואַליזירט. דעם שדכנס רעדנסאַרט זיינען פרומלעך-ווינטשנדיק, זיינע העברייאזמען — כלי-קודשדיק און שטענדיק מיט אַ פאַלשער משפּחה-אינטימקייט; גבריאַל הענדלערס — זיינען חוצפהדיק-ציניש, גנביש-וואוילעריש און גראַב; סערקעלעס — היסטעריש-שעלטנדיק און צבועקיש-ציניעותדיק; חיים — טאַמעוואַטע; שמעלקע טרויניקס — כיטרע-הענדל-לעריש א. א. וו. אַזאַ שפראַך-ניואַנסירונג הערן מיר ניט בלויז די מאַדולאַציע, דעם באַגלייטנדיקן טאָן פון וואָרט, מיר זען אויך בילדעריש די זשעסטיקולאַציע און פּאַזע, עס קומען אַרויס אויף דער אויבערפלאַך די פאַר-באַרגנסטע כוונות, מוראס, האַפענונגען פונעם רעדנדיקן, זיין קליינלעכע פאַר-אומערטע פּערזענלעכקייט.

און דייטלעך פילט זיך שוין אין עטינגערס איראַניע, ווי שפעטער באַ-זונדערס ביי מענדעלען, אַ געזונטע זעלבסט-קריטישע באַציואונג צו די ספעציפישע גרימאַסן, צו דער זשעסטיקולאַציע פונעם מיסברויכטן וואָרט. אַט די איראַניע קאָן דערגיין ביז צו אַ קאַריקאַטוריסטישן נאָכקרימען. דער לייצענער, פאַר וועמען יידיש איז אַ נאַטירלעכע שפראַך-אַטמאָספּער, דערשפּירט דאָס ניט אַזוי שאַרף, ווי אַן אַפּגעפרעמדטער אַדער ווי אַ ניט-יידישער לייצענער פילט דאָס פון אַן איבערזעצונג. אַזוי טאַקע האָבן די צייט-מענטשן עטינגערס באַנומען די כוונה פון די אַפּשפעטערישע עלעמענטן אין זיין שפראַך. אַז אַנטאַני אייזנבוים באַמיט זיך ביי דער צענוור צו באַקומען אַ דערלויבעניש אויף דרוקן „סערקעלע“, שרייבט ער אין זיין בקשה: „וואָרעם אַזעלכע שריפטן,

זייענדיק צוטריטלעך פאַר אַלע קלאַסן יידן, שטעלן אַרויס אין לעבעדיקע קאַלירן די חסרונות און לעכערלעכקייטן, מאַלן מוטיק און קאַמיש אַלע רייד-שטייגערס פון זשאַרגאַניזם * און קאַנען האַבן אַ זייער גינציקע השפּעה אויף די אינטעלעקטן. "אייזנבוים פאַרשטייט, אַז עס זיינען פאַראַן פאַרשיידענע "רייד-שטייגערס" אין יידיש און צווישן זיי אויך לחלוטין גישט קאַמישע, אַז די קאַמישע ווערן בלויז באַנוצט דערצו, כדי צו באַווויזן, ווי אַ "פאַרקרימטע און פאַסקודנע קלוגישקייט פאַרבינדט זיך אַנטקעגן אַ זעלטענער פראַסטקייט, אומשולד, עניוורתדיקער שטרעבונג צו אמתער בילדונג, אַקעגן אַ ניט-וואַקל-דיקן באַשלוס צו פאַרבלייבן ביי ערלעכקייט". ** די פאַרקערפערונג פון אַט דער "זעלטענער פראַסטקייט, אומשולד... ערלעכקייט" איז הינדע (נעבן רעד-ליכן), און פונדעסטוועגן לאַזט זי עטינגער בכיוון און באַוואוסטזיניק רעדן יידיש, ווי אַ קאַנטראַסט צו אַלטעלעס "דייטש"; און דער פרעמדער, אויך אַן אידעאָלאָגיאָרישע איבעם שטיק, זאָגט זיך אַרויס וועגן דעם ענין אויף אַ קלאַרן אופן (זע ב. ז. 451).

עס איז גישט קיין צופאַל, ווען לייענער פון איבערזעצונגען זעען אַמאָל אין מענדעלעס (און אַפילו אינעם "גוטמוטיקן" שלום-עליכמס) ווערק בייזן חווק און אַפּשפּאַט, דאָס אַלעס איז אין זיי אויך פאַראַן. און אויב עס ווערט ביים איבערגעבן אין אַן אַנדער שפראַך צעריבן דער באַגלייטנדיקער טאַן פון טיפּן מיטגעפיל, ווערט מיטאַמאָל בויילעטער דער אַפּשפּעטערישער טאַן. דאָס קאָן דערגיין אַזוי ווייט, אַז עס זיינען געווען קוריאָזע פאַלן, ווען גיט-יידישע ליבעראַלן האַבן זיך, צוליב דעם מיספאַרשטייעניש, אַרויסגעזאָגט קעגן אַט די איבערזעצונגען, האַלטנדיק זיי פאַר "אַנטיסעמיטישע פאַמפּלעטן" און זייער ווירקונג פאַר "שעדלעך און דערנידעריקנדיק", אַקוראַט ווי די ווירקונג פון די באַקאַנטע "יידישע" וויצן און קאַבאַרעט-פיעסעס. אַנדערע ווידער קערן איבער די אַפּשאַצונג פון דעם פאַקט און קומען צום אויספיר, אַז דער עיקר כוח פון דער יידישער ליטעראַטור ליגט אין דער פּיאַיקייט חווק צו מאַכן! "פאַראַן . . . אַ יידישער ליטעראַרישער זשאַרגאַן, וואָס ציט זיך שוין פון 12טן יאָרהונדערט אָן (1) און האָט אַפילו אַן אייגענעם צווישן די מינע-זינגער. *** מע קאָן אַבער אין דער אַנטוויקלונג פון אַט דער ליטעראַטור באַ-מערקן, אַז זי טויג כמעט בלויז פאַר הומאַריסטישע, וויצמעסיקע, סאַטירישע באַשרייבונגען. ערנסטע ווערק מיט אַ וויסנשאַפטלעכן אינהאַלט פאַרלירן

* "ווישטיקע ספּאַסאָבי מואוועניאַ זשאַרגאַניזמו" ... אייזנבוים באַמערקט, אַז דאָס איז פאַראַן גיט אין רייד-שטייגער, נאָר פאַרשיידענע רייד-שטייגערס.

** עטינגערס כתבימים, ב. ז. 2, ז. 589.

*** געמיינט איז דער יידישער דיכטער (מינע-זינגער) זיסקינד פון טרוימבערג;

אין אמתן האָט ער געשריבן דייטש, גיט יידיש.

צוליב דער שפראַך דעם חן און ווערט, וואָס יענע באַשרייבונגען האָבן.* צו אַזאַ קלוגן אויספיר איז אַט דער אויטאָר געקומען מחמת אַ טעאָריע, אָן די יידישע שפראַך בכלל האָט עפעס גאָר אַ באַזונדערע נטיה און פּיאַיקייט צו הומאַר. אַזוי, למשל, האָלט דער זעלבער אויטאָר, אָן פאַר דער אַנטוויקלונג פון היינעס וויציקייט איז געווען אַנטשיידנדיק דער פאַקט, וואָס היינע האָט אין דער יוגנט באַנוצט די יידישע שפראַך „צו הומאַריסטישע צוועקן“ (דאָ איז בפירוש געמיינט אַפּשפּעטערישע, סאַטירישע — מ. ו.). אַזוי פאַרמולירט איז אָבער די טעאָריע פאַלש. ניט קיין קלענערע נטיה און פּיאַיקייט פאַר הומאַר האָבן אויך, למשל, די פון בוך-קולטור ווייניק באַווירקטע דייטשע דיאַלעקטן און אידיאַמען: שוויצער-דייטש, זאַקסישער דיאַלעקט, בער-לינער,** ווינער פאַלקס-אידיאַם און אַ סך אַנדערע. אין דעם פּרט איז יידיש, וואָס זיין ליטעראַרישע פּיקטירונג איז נאָך אפּשר ביז היינט ניט ענד-גילטיק פאַרטיק און וואָס פאַרמאַגט נאָך היפשע רעשטלעך און שטריכן פון אַן אידיאַם, גאַרניט קיין באַזונדערער אויסנאַם.

מיר געפינען אָבער, אָן אַזאַ וויכטיקער אויטאָריטעט ווי שלום-עליכם האָלט ביז צו אַ געוויסער מאָס אונטער — כאַטש טאַקע אינעם יוגנט-פּעריאָד פון זיין שאַפּן — די מיינונג וועגן אַט דער ספּעציפּישקייט פון דער יידישער שפראַך.

„דאָ מוזן מיר אַ באַמערקונג מאַכן, אָן אונדזער זשאַראַגן, — שרייבט שלום-עליכם אין יאָר 1884, — האָט אין זיך מער שטאַף צו דער סאַטירע (לצנות) אַלס אַנדערע שפראַכ[ן]; דאַמיט האָט ער צו דאַנקען דער טעכניק פון דער שפראַכע: מיט אַ קנייטשעלע אין דער זייט, מיט אַ „מאַמר המוסגר“, מיט אַ נאָמען, מיט אַ קליין שטרעכעלע ווערט שוין די פראַזע סאַטיריש און רופט אַרויס אַ שמיכל ביים לעזער ניט-ווילנדיק; און ווער שמועסט, אָן מע קאָן נאָך נאָכמאַכן יעדער מענטשן מיט זיין לשון (יעדער ייד כמעט האָט זיך זיין לשון) און מיט דער זשעסטקולאַציע (מאַכן מיט די הענט, מיט די פיס, מיט די פליצעס בשעת רעדן)...***“ צו דער דאָזיקער מיינונג, אָן „אונדזער זשאַראַגן“ האָט אין זיך מער שטאַף צו דער סאַטירע (לצנות) אַלס אַנדערע שפראַכן, איז שלום-עליכם געקומען, ווייל ער האָט פאַרגליכן דאָס דעמאָלטיקע יידיש (פון די 80ער יאָרן) מיט פאַרטיק-אויסגעבילדעטע ליטעראַרישע שפראַכן און ניט מיט אידיאַמען, ניט מיט פאַלקסטימלעכן שפראַך-שטייגער. וואָלט

U. Bienenstock, Die Jüdischen Elemente in Heines Wesen, Leipzig, 1910. *

Agathe Lasch, „Berlinisch“. Eine berlinische Sprachgeschichte, 1928. **

*** „אין מיסט צווישן שמאַמעס“ (קריטישע עשוידן). „דאָס שלום-עליכם

בוך“, ניו-יאָרק, 1926, ז. 326.

ער די יידישע שפּראַך פּאַרגליכן מיט אַזעלכע אידיאָמען, וואָלט ער באַמערקט, אַז למשל, די אויבנדערמאָנטע דייטשע אידיאָמען (פּונקט אַזוי ווי אַנדערע שפּראַך־שטייגערס) האָבן אין זיך ניט ווייניקער „שטאַף צו דער סאַטירע“ איידער יידיש, און אַז אַט דער „שטאַף צו דער סאַטירע“ פון די אידיאָמען, פּונעם פּאַלקסטימלעכן וואָרט, איז טאַקע אויסגענוצט געוואָרן פון אַזעלכע שרייבערס, ווי יערעמיאַס גאַטהעלף, פּריץ רויטער, ריימונד, נעסטרוי; שפּע־טער: אַרנאַ האַלץ, ווילדענברוך, ק. האַפּטמאַן אין זיין גוטער צייט א. א.

די „באַזונדערע פּיאַיקייט“ פון אַ שפּראַך פאַרן אויסדרוק פון הומאָר און סאַטירע באַווייזט זיך ערשט דעמאָלט, ווען ס'קומט דער ווילן פון באַ־שטימטע קלאַסן קריטיש צו שילדערן די געזעלשאַפט און איר לעבן. אַן אַט די הנחות קאַנען טאַקע די זעלבע שפּראַך־עלעמענטן, וואָס גיבן „שטאַף צו דער סאַטירע“, געבן „שטאַף“ צו פאַטעטישער געהויבנקייט און פּיערלעכקייט אָדער צו סענטימענטאַליזם און אידילישער זיסלעכקייט.

שלום־עליכם האָט אין דער יידישער שפּראַך אַנטפלעקט איר פּיאַיקייט צו „סאַטירע“* וויל שלום־עליכם דער געזעלשאַפט־קריטיקער האָט זיך אין זיין שאַפן געמוזט אַנשטויסן גראַד אַן אַט דער אייגנאַרטיקייט פון דער שפּראַך, וואָס איז צוגלייך אויך אַן אַביעקט פון קריטיק. „דער אַפּלאַכער שפּילט זיין גרויסע סאַציאַלע ראַלע — ער איז דער שימל־אַפּקראַצער. אַן אַפּלאַכער איז שלום־עליכם.“ אַזוי כאַראַקטעריזירט אים פּריץ.** און אַ „שימל־אַפּקראַצער“ איז שלום־עליכם אויך אין פּרט פון שפּראַך — ניט וויכטיק ווי ווייט באַוואַוסט־זיניק אָדער נישט. דער רעאַלער, היסטאָרישער אינהאַלט פון זיין שאַפן איז געווען: גובר צו זיין די געשטאַלטן, וועלכע ער שילדערט, די געזעלשאַפט־לעכע אומשטענדן, פון וועלכע זיי וואַקסן, און אגב טאַקע אויך די איבעריקע „הומאָריסטישע“ עלעמענטן אינעם שטייגער פון זייער שפּראַך, יענע עלע־מענטן, וואָס ווייזן אין דער אמתן די ביטערע טראַגיק פון זייער לעבן.

דער אַפּשפּעטערשער שטריך איז ניט קיין צופעליקע באַגלייט־דער־שייבונג פון אַ שפּראַך־שטייגער; ס'איז אַן אַלגעמיינע סאַציאַל־פּסיכאָלאָגישע

* שלום־עליכם האָט אין דער יידישער שפּראַך פון די פּאַלקס־מאַסן אַנטפלעקט נישט בלויז די דאָזיקע, סאַטירישע „אייגנשאַפּטן אירע, נאָר נאָך אַ גאַנצע רוי אַנדערע אייגנשאַפּטן, פּאַזיטיווע, וואָס זיינען נישט ווייניקער וויכטיק, אויב נישט וויכטיקער. ער האָט אין דער שפּראַך פון די פּאַלקס־מאַסן אַנטפלעקט איר סופּע לירישע האַרצ־לעבקיגייט, ער האָט אין איר אַנטפלעקט וואונדערלעך ציכטיקע תּכּוּמוֹת, וואָס שפּייט אין אַזאַ ווידערשפּרוך צו איבערגעשפּיצטער ווירשוואַזקייט. ער האָט אין איר אַנט־פלעקט דעם טיפּן ווי פון די עקספּלאָזירטע און אונטערדריקטע פּאַלקס־מאַסן, זייער עכט־מענטשלעכע חכמה און נאָך מער — די געניאַלישקייט פון די אַרבעטנדיקע מאַסן, וואָס האָט זיך דאָ פּאַרקערפּערט.

** י. 5. פּריץ, ב. 10, ז. 129. שלום־עליכם.

דערשיינונג ביי אַ באַשטימטער היסטאָרישער סיטואַציע. דער דערמאָנטער בינענשטאַק ווייסט דאָס זייער וואויל בנוגע דעם „יונגן דייטשלאַנד“ און בנוגע דער נטיה פון אַט דעם קרייז צו חוזקן און אַפּשפּעטן פון זיך אליין. „ווען אַ זייער טאַלאַנטירט, אַבער ניט אַנטשלאַסן פּאַלק, — ציטירט בינענ-שטאַק פון בראַנדעסן וועגן דעם „יונגן דייטשלאַנד“, — קאָן ניט אַראַפּוואַרפּן פון זיך אָן עול, רופּט די אונטערדריקונג אַרויס אַ זעלבסט-פּאַראַכטונג, פון וועלכער ס'וואַקסט אַ מין פּאַרצווייפּלטע וויציקייט, אַ שטענדיקער גאַלגן-הומאָר.“ * דער באַוואוסטער היינע-פּאַרשער שטראַדטמאַן פּאַרמולירט דעם זעלבן געדאַנק אַזוי: „היינע האָט געלעבט אין דער איבערגאַנג-צייט צווישן דער רעאַקציע און דעם אַבסאָלויטזם פון 18טן יאָרהונדערט — און דער עפּאַכע פון דאַמף און עלעקטריציטעט... און גראַד אין אַזאַ צייט, ווען אַ פּאַרעלטערטע וועלט-אַנשוואונג האַלט אין שטאַרבן, אַבער די נייע בשורה האָט נאָך ניט אינגאַנצן געזיגט, האָט דער קריטישער הומאָר אַ נישט-באַשטרייבבאַר רעכט.“ היינע אליין זאָגט קורץ: „הומאַריסטישע איראַניע איז בלויז אַ צייכן פון אונדזער פּאַליטישער ניט-רייפּקייט.“ ** אַט די פּאַרמולעס פּאַסן אויך פּאַר דער כאַראַקטעריזירונג פונעם הומאָר און פון דער סאַטירע אין דער השכלה-ליטעראַטור.

אויב אַבער די הומאַריסטישע איראַניע „איז בלויז אַ צייכן פון... פאַ-ליטישער ניט-רייפּקייט“, באַצייט זיך אַט די באַהויפטונג לחלוטין ניט צו די שרייבער, וואָס באַנוצן די הומאַריסטישע איראַניע, נאָר צו דער געזעלשאַפּט-לעכער סיטואַציע, וועלכע זיי ווילן בייקומען און איבערקערן גראַד דורך אַט דער קריטיק. גראַד זיי, די באַשאַפּערס פון דער „הומאַריסטישער איראַניע“, זיינען וויכטיקע קעמפּער פאַר דער נייער באַוועגונג. די השכלה-שרייבער, אָנהייבנדיק פון י. ב. לעווינזאָן ביז מענדעלען (און לויט די דאָזיקע טראַדיציעס — אויך שלום-עליכם, דער גרעסטער מייסטער פון דער הומאַ-ריסטישער איראַניע), האָבן די „הומאַריסטישע איראַניע“ באַנוצט, יעדערער אויף זיין שטייגער און לויט זיינע באַדינגונגען, כדי אין דער יידישער סביבה צו באַזיגן די הינטערשטעליקייט פון לעבן — און, אינאיינעם דערמיט, אויך פון דער שפּראַך. דעריבער האָבן זיי אויסגעטיילט דאָס לעבעדיקע וואָרט פון דער פּאַרגליווערטער פּאַרעלטערטער פּראַזעאַלאָגיע, וועלכע ווערט באַנוצט ווי אַ מיטל פון קריטיק.

דערמיט איז אַפּגעפּאַרטיקט געוואָרן די איבערגעלאַדנקייט מיט אַלטער פּראַזעאַלאָגיע אין דער יידישער שפּראַך. קריטיקירנדיק די אַפּגעשטאַנענע

* ציטירט לויט בינענשטאַק, דאָרט.

** לויט בינענשטאַק, דאָרט.

געזעלשאַפטלעכע באַדינגונגען, האָבן אַט די שרייבער גלייכצייטיק אויך קריטיקירט אַ געוויסן פאַרעלטערטן טייל פונעם אַנגעשפייכלערטן אַבער אומ-נוציקן שפראַך-מאַטעריאַל און אַזוי-אַרום מיטגעהאַלפן, אַז די שפראַך זאָל זיך אויפסניי זאַכלעך צופאַסן צום לעבן און זיך אַנטוויקלען לויט דעם אייגנטלעכן ציל אירן: צו קלאַרער פאַרשטענדיקונג און צום איבערצייגנדיקן אויסדרוק.

5. לעבעדיקער שפראַך-פאלקלאָר אַלס שעפערנישער אויסדרוק אין דער ליטעראַטור

אין אַ צייט, ווען נייע געזעלשאַפטלעכע אימפולסן צווינגען די שפראַך אויפסניי אַנצוהייבן לעבעדיקער, זאַפטיקער און צייטמעסיקער צו רעדן, באַ-גענגט זי זיך אַמאָל אין אַנהייב מיט דער מניעה, וואָס מיר וועלן זי אַנרופן „שטאַמלעניש“. די אידיאָמען, איבערגעלאָדענע מיט פראָזעאַלאָגיע, די פאַר-שטייפטע דיאַלעקטן, דער איבערגעשפיצטער רייד-שטייגער, וואָס זיינען פריער געווען אַזוי באַרעדעוודיק, הייבן פלוצים אָן, אין אַ באַשטימטן מאָמענט פון איבערגאַנג, צו „שטאַמלען“, ווי סע וואָלט אויסגעפעלט לשון. וואָס טיפער און רייכער עס איז דער נייער געדאַנק, אַלץ ווייניקער באַפרידיקנדיק קאַנען די ביז-איצטיקע שפראַך-מיטלען „באַדינען“ די נייע אידייאַישע באַדערפענישן. פונקט אַזוי ווי דער אָפגעשטאַנענער מענטש, וואָס האָט זיך פריער אויף זיין שטייגער, לויט דעם אָפגעשטאַנענעם אינהאַלט פון זיינע געדאַנקען פלינק און באַרעדעוודיק אויסגעדריקט, הייבט אָן אויף אַ שטיקל צייט צו „שטאַמלען“, ווען ער הייבט אָן פאַליטיש און קולטורעל באַוואוסטזיניק צו ווערן. און דאָס געדויערט אַזוי לאַנג, ביז די שפראַך באַווייזט אויסצואוואַקסן לויטן פאַרנעם פונעם נייעם געדאַנק.

און מיר זעען: ווען עס קומט אויס עטינגערן * אויסצודריקן דורך די רייד פון אַ פּאַזיטיווער פיגור זיינע אייגענע, עטינגערס, טעאָרעטישע גע-דאַנקען,** ווערט גאַנץ אַפט די שפראַך אַרעם און אומבאַהאַלפן. עס דערגייט אַמאָל ביז צו „שטומקייט“, ד. ה. עס דערגייט אַמאָל דערצו, אַז דער אויטאָר זאָגט זיך לסוף אינגאַנצן אָפ פון דער יידישער שפראַך ביי די רעפליקעס פון אַט די פיגורן. ער לאָזט זיי דאַן אויף אַ באַאיוון אופן רעדן דייטש.*** דאָס קומט אים אויס פאַסיקער צו זייערע אויפגעקלערטע גע-

* דאָס אייגענע קאַן מען באַמערקן אויך ביי אַקסענפעלדן, נאַמלאַכערן און ביים פריאיקן מענדעלע.

** למשל: רעדליך, דער פרעמדער, וואָס פאַרמולירט אַמאָל עטינגערס געדאַנקען און מיינונגען אין אַבסטראַקטע, רעזאַניאַרישע באַשראַכטונגען.

*** די פּאַזיטיווע פיגור רעדליך, וועמעס מוסיק עס איז אַרויסצוזאָגן אַ היפּשן טייל פון עטינגערס אידעאַלן, ווערט בכיוון געמאַכט פאַר אַ פראַגער, כדי צו באַרעכטיקן זיין דייטש-ריידן.

דאַנקען. ווי שפראַכלעך-געניט עטינגער איז ניט ביים מאַלן נעגאַטיווע פיגורן, וואָס זיינען שוין צופיל באַרעדעוודיק, — ביים אַרויסזאָגן אַ צייט-געדאַנק ווערט אים, עטינגערן, די שפראַך ענג. * אויך נאָך אַ סך שפעטער קומען פאַר אין דער יידישער ליטעראַטור אַזעלכע רעצידייוון פון „שטומקייט“, ד. ה. אַ טיילווייז אַנטלויפן צו דער דייטשער שפראַך, אָדער צום דייטשמערישן נוסח, אַנגעהויבן פון אַקסענפעלדן (זע: „מאַן, ווייב, ברודער און שוועסטער“) אָדער פון די אומגעלומפערטע דייטשמערישע „מאַקאַראַניזמען“ כמעט אין אַלע ווערק פון א. מ. דיק — ביז צו אַ טייל ווערק פון ספעקטאַר און דינעזאַן. ** עס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר געוויסע עטאַפן אינעם אָנהייב פון אַ שעפּערישן שפראַך-פּעריאָד: פונקט אַזוי פלינק און געניט ווי די פאַרשטייער פון דעם פּעריאָד זיינען אינעם קריטישן אויסדרוק, אַזוי אומבאַהאַלפן זיינען זיי דער-ווייל אינעם פּאָזיטיוון, און גראַד דאָס באַוואוסטזיין פון אַט דער „שטאַמ-לערישקייט“ און ענגקייט רייסט אויף און צעעפנט די גרענעצן פון דער שפראַך, ברענגט צו וויכטיקע אויפטוען, דאָס „אַלטע“ קאָן מען ווי ס'ניט איז מיטן אַלטן וואָרט קריטיקירן, דאָס וואָרט פאַרן „נייעם“ ווערט ערשט אינאיינעם מיטן וואָרט פונעם „נייעם“ געשאפן. די נייע פאַרקערפערונג און דאָס נייע וואָרט ווערט ערשט געשאפן אין דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פונעם פּעריאָד, וואָס זיין אָנהייב ווערט כאַראַקטעריזירט דורך קריטיק און באַ-ניאונגס-ווילן אין אַלע געביטן און אויך אין דער שפראַך.

גרעסער נאָך ווי די סכנה פון „שטומקייט“ איז ביי אַן אָנהייב פון ליטע-ראַרישער שפראַך-פיקסירונג אָדער שפראַך-באַניאונג די לאַקערנדיקע סכנה פון מעכאַנישער שפראַך-נאַכמאַכעריי. פאַר באַשטימטע פאַרטיקע באַגריפן און בילדער פון די מוסטער-ליטעראַטורן, לויט וועלכע מע לערנט זיך, פעלן געהעריקע אויסדרוקן, העלפט מען זיך דורך מעכאַנישער, אומאַרגאַנישער איבערזעצונג, מע מאַכט נאָך זאַצן דורך קינסטלעך צונויפגעשטעלטע ווערטער-רייען. דערפון קומט אַרויס אַ נאַכגעמאַכטער, ווייניק פאַרשטענד-לעכער בלוטלאָזער נוסח. עס ווייזט זיך דאָן אַרויס, אַז דאָס איבערנעמען פּרעמדע ווערטער אין אַריגינעלער געשטאַלט, דעמאָלט ווען מע קאָן זיי ניט מיט אַנדערע פאַרבייטן, איז טאַקע נאָך דער קלענסטער שאַדן. ערגער איז,

* זע ו. 294, הערה.

** די דייטשמעריזמען ביי ווינטשענוסקין, באַוואָוערן, עדלשטאַמן און ראַזענפעלדן זיינען געווען אַ באַוואוסטזיניקער אויסדרוק פון אינטערנאַציאָנאַליזם, אָבער אַן ספק אויך אַ רעזולטאַט דערפון, וואָס די ביז-דעמאָלטיק יודישע שפראַך איז פאַר די דאָזיקע דיכטער געווען צו ענג אויף אויסצודריקן די נייע סאַציאַ-ליסטישע אידוייען.

ווען גאַנצע זאַצן ווערן געבונדן לויט אַ סינטאַקס, וואָס איז אָפּגעריסן פונעם נאַטירלעכן שפראַך-באַדן און פונעם ספּעציפישן שפראַך-כראַקטער. אין די אַלע נויטן קומט דער שפראַך-פאלקלאָר צוהילף אויף אַ שעפּערישן פּאַזיטיוון אופן, מיט זיין גוואַלדיקן פאַרמעגן פון באַלעבנדיקן און געזונטן אויסדרוק-מאַטעריאַל, אָן וועלכן די שפראַך וואַלט געבליבן שאַטנדיק און אַנעמיש. די קריטיש-אַפּקלייבערישע אַרבעט, וועגן וועלכער מיר האָבן גע-רעדט אין פּריערדיקן קאַפיטל, איז די פאַר-הנחה אויף איבערצונעמען, איבער-צואַרבעטן און אַנצואייגענען דעם מינדלעכן שפראַך-פאלקלאָר פאַר פּאַזיטיוון אויסדרוק אין דער ליטעראַטור. זי טיילט אויס: די פאַרעלטערטע עלעמענטן פון אַנגעוואַלגערטער רעדנסאַרטלעכקייט און פּראָזעאַלאָגיע — פאַר קריטיק, די לעבעדיקע אויסדרוקפּיאיקע עלעמענטן פון שפראַך-פאלקלאָר — צו אַ נייער איבערפּרעמונג, צו נייע פונקציעס, לויט נייע אידייאישע אינהאַלטן.

* * *

כדי צו געפינען דעם פּאַסיקן, קלאָרן און פּלאַסטישן אויסדרוק, דעם שיינעם נאַטירלעכן זאַצבוי, ווערטער-רייען, וואָס לייגן זיך אויפן שכל און אויפן געמיט און קאַנען אָן מניעות אַריין אין באַוואוסטזיין פון די פּאַלקס-מאַסן, האָבן זיך די מייסטערס פון פּראָזע און דיכטונג שטענדיק געווענדט צום שפראַך-פאלקלאָר, צום אַלטן און נייע-אויפקומענדיקן, צו דער לעבעדיקער, עכטער, געזונטער שפראַך-שאַפונג פונעם אַרבעטנדיקן פּאַלק. פון דעם מאַטעריאַל האָבן זיי אַנטליען זאַצן, האַלבע זאַצן אָדער ווערטער, אַמאָל אַפילו בלויז סינטאַקסישע תנועות, דעם זאַצבוי, אָדער דעם ריטם, שטיקלעך און טיילן אַזעלכע, וואָס זיינען היימיש און אָן וועלכע עס קלעפן נאָך גענוג באַציאונגען און אַסאַציאַציעס. מיט זייער היימישן לויטערן קלאַנג פירן אַט די ווערטער און ווערטער-רייען פּריש, פּלאַסטיש און קרעפטיק צום נייעם, אַפט אומגעריכטן באַדייט.

אזוי באַקומט אַמאָל אַפילו אַן אויסגעוואַלטע רעדנסאַרט אין אַן איבער-געפורעמטער פאַרם אַ נייעם „תיקון“. אַן איבעריקער מי ווערט די אַלטע היימישע תנועה אין דער נייער פאַראַפּראָזע דערקענט, און די נייע אויס-טייטשונג דורך אַ גוט באַקאַנט, געוואוינט וואָרט פאַרשאַפט דעם לייענער, וואָס כאַפט פּלוצים דעם נייעם אומגעריכטן באַדייט, אַ חוץ דעם, נאָך אַן עסטעטיש פאַרגעניגן, אַט די עסטעטישע הנאה איז ענלעך צו יענער הנאה וואָס ווערט פאַרשאַפט דורך אַן איינגעגעבענעם, שוין פון פּריערדיקע סטראַפּעס באַקאַנטן רעפרען אין אַ ליד. און וואָס מער אַקטואַליטעט עס האָט אַנגעוואוירן דער אַמאָליקער באַדייט פון דעם באַנוצטן שפראַך-מאַטעריאַל, וואָס מער ער, דער אַלטער באַדייט, איז „פאַרשטומט“ געוואָרן אין דער נייער

באַנוצונג — אַלץ אומגעשטערטער און איבעראַשנדיקער האָט געקלונגען אין דעם איבערגעפורעמטן וואָרט דער נייער באַדייט.

און טאַקע באַלד ביים אָנהייב אַנטוויקלונג פון דער נייערער יידישער ליטעראַטור — אין לעפּנס איבערזעצונגען, אין דער אַגעווע, ביי עטינגערן — זעען מיר שוין די נטיה צו באַנוצן שפראַך־פּאַלקלאָר אויף אַ פּאַזיטיוון שעפּערישן אופן און פאַר פּאַזיטיווע צוועקן. עטינגער וועגט אָפּ מיט קינסט־לערישן פאַרשטאַנד און מיט געשמאַק די פּאַסיקייט און נויטווענדיקייט פונעם פּאַלקלאָרישן עלעמענט אין דער קינסטלעריש געלייטערטער שפראַך. ווי שטענדיק, וואו עס גייט וועגן קינסטלערישער מאַס, איז עטינגער אויך אין דעם פרט ווייט אַריבער אַלע שרייבערס ביו מענדעלען. ער איז טאַקע ניט בייגעשטאַנען די סכנה פון „שטאַמלעניש און שטומקייט“ ביי די (מער רעזאַ-ניאַרישע) פיגורן, וואָס האָבן געדאַרפט פאַרמולירן עטינגערס „נייע“ משכילישע געדאַנקען, ווי למשל, רעדליך, דער פרעמדער (וואו ער רעזאַנירט אויף דייטש), אָבער ביי יענע פיגורן, וואָס האָבן ניט קיין רעטאַריש־רעזיאַניאַ־רישע אויפגאַבן און זיינען פאַרט פּאַזיטיווע געשטאַלטן און פאַרקערפערן אין זייער וועזן און אין זייערע טאַטן אַ היפּשן טייל פון עטינגערס אידעאַל (הינדע, חוה און אַנדערע פיגורן אין „סערקעלע“ און אין די „דראַמאַטישע פּראַג־מענטן“), מיידט עטינגער אויס פון איין זייט „שטומקייט“ (למשל: הינדע רעדט געוויינלעך יידיש, כאַטש זי קען דייטש), פון דער אַנדערער זייט די איבעריק־באַרדעוודיקע ווערטלדיקייט. די פאַרשטאַנד און שעפּעריש באַנוצטע פּאַלק־לאַר־עלעמענטן ווערן אין די רעפליקעס פון אַט די פיגורן באַהערשט און געפירט צו אַ דורכגעאַרבעטן, געלייטערטן שפראַך־נוסח. זיי זיינען שטרענג צוגעפאַסט צום אויסדרוק־ציל, זיי פאַרשטאַרקן די פּלאַסטיק פון אויסדרוק, די קלאַריקייט פון געדאַנק און קאַנען ניט מיט אַנדערע ווערטער פאַרביטן ווערן. זיי זיינען שפאַרעוודיקע, נייטיקע באַשטאַנד־טיילן פון דעם, וואָס וויל אויפריכטיק געזאָגט ווערן*. און דאָס איז דער היפּוך פון דעם, וואָס מיר זעען אין די רעפליקעס פון די נעגאַטיווע געשטאַלטן, וואָס, ווילן פאַרשלייערן

* דאָס קינסטלערישע פאַראַרבעטן שפראַך־פּאַלקלאָרישע עלעמענטן אויף אַ פּאַזיטיוון אופן איז אין באַשטימטע פעריאָדן אַ הויפּט־מיטל צו באַנויען די שפראַך. דער נעגאַטיוו־קריטישער באַנוצונג־שטייגער איז צונויפגעבונדן מיטן פּאַזיטיוון־דערפאַר ווירקט אָפּט אין יענע ליטעראַטור־פעריאָדן אויך דער נעגאַטיווער באַנוצונג־שטייגער אָפּפרישנדיק אויף דער שפראַך.

נאַכנוויזן מיט צימאַמעס, ווי אַזוי שפראַך־פּאַלקלאָר ווערט באַנוצט אויף אַ שעפּעריש־פּאַזיטיוון־שטייגער, וואָלט באַטויט צימירן די שפראַכלעך בעסטע בעטלעך פון דער יידישער ליטעראַטור און וואָלט געפירט צו אַזעלכע בריימע שפראַכלעכע אַנאַליזן, וואָס ליגן ניט אינעם גדר פון אונדזע ראַיצימיקער אויפגאַבע.

און באַהאַלטן זייערע אינעווייניקסטע כוונות גראַד מיט דער הילף פון די גוזמאדיק באַנוצטע פאַרעלטערטע רעדנסאַרטלעכע עלעמענטן. מע קאָן, פאַרשטייט זיך, ניט זאָגן, אַז אין עטינגערס שפראַך איז דער־גרייכט געוואָרן די אידעאַלע פּאַזיטיווע איבעראַרבעטונג פון די שפראַכלעכע פּאַלקלאָר־עלעמענטן; די וויכטיקסטע אויפטוען אין דעם פרט זעען מיר ערשט ביי מענדעלען. אָבער עטינגער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט זיך באַוואוסטזיניק גענומען קינסטלעריש איבערצופורעמען די פּאַלקלאָרישע שפראַך־עלעמענטן.

* * *

די קינסטלערישע געזעלשאַפֿט־קריטיק, וואָס באַשעפטיקט זיך מיט אַן אָפגעשטאַנענער סביבה, באַנוצט צו דעם צוועק דעם רעדנסאַרטלעכן שפראַך־שטייגער און אידיאָמען. דאָס איז אַ פּאַקט, וואָס חזרט זיך איבער אין אַלע ליטעראַטורן.* פאַר אָפגעשטאַנענקייט פון אַ קאָמפליצירטער און דיפערענ־צירטער געזעלשאַפֿט־פאַרם (פונעם קאַפיטאַליזם) האָט אַט דאָס קריטיק־מיטל, דאָס רעפּראָדוצירן אַ גוזמאדיק־געדיכטע רעדנסאַרטלעכקייט פון אַ פאַר־עלטערטער (פּעאַדאַלישער) תקופה, ניט קיין גרויסן באַדייט, ווייל עס כאַראַק־טעריזירט ניט דעם מהות פון דער אָפגעשטאַנענקייט פון אַזאַ שפּעטערן, מער דיפערענצירטן געזעלשאַפֿט־אַרגאַניזם. דער גוזמאדיק־געדיכטער רעדנס־אַרטלעכער שפראַך־נוסח איז אַ סאַטיריש אילוסטראַציע־מיטל דער עיקר נאָר פאַר פרימיטיווער (פּעאַדאַלישער) אָפגעשטאַנענקייט. מיט מענדעלעס און שלום־עליכמס שאַפן איז אין דער יידישער ליטעראַטור, אין הסכם מיט דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג, אין גרונט פאַרענדיקט די קינסטלערישע קריטיק פון פרימיטיוו פּעאַדאַליש־פרומלעכער קליינשטעטלדיקער אָפגעשטאַנענקייט ווי אַ צענטראַלע און אַקטועלע טעמע. דערמיט איז די ראַל פון גוזמאדיק־איבערגעלאָדענער רעדנסאַרטלעכקייט אין דער אורשפּרינגלעכער רוי־גע־שטאַלט אַלס מיטל פון קריטיק אין דער יידישער ליטעראַטור־שפראַך פאַרענדיקט.

דערפאַר איז דאָס אַ טעות, וואָס ברענגט ניט־געוואונטשענע רעזולטאַטן, ווען מע מיינט, אַז מע קאָן באַנוצן די פאַרעלטערטע אויסדרוק־פאַרמען, די

* פאַרן זשאַנר פון ראַמאָן און פּראָזע איז זינט זיינע אָנהייבן אַן שטענדיק געווען כאַראַקטעריסטיש דאָס באַנוצן גוזמאדיקע רעדנסאַרטלעכקייט אַלס אַ מיטל צו קריטיקירן אָפגעשטאַנענעם — אַמאָל טאַקע פּראָווינציעלן — שטייגער (זע די שמועסן פון די פאַרוועניו־האַפטיקע פּראָווינציאַלן אויף טריבאַליאָנס סעודה אין פעטראָניוס אַרביטריס, „סאַמיריקאַן“, — אָדער די שמועסן פון סאַנטשאַ פּאַנסאַ אין סערוואַנטעסעס, „דאָן־קיכאַט“). דאָס אַנווענדן רעדנסאַרטלעכקייט פאַר די צוועקן פון סאַטירע שטייט נישט אין קעגנזאַץ צו דער ליבעפולער באַציאונג צום פּאַלקס־אויסדרוק. פאַרקערט, ביי מויסעסערס איז איינס פאַרבונדן מיטן אַנדערן.

גוזמאדיק-איבערגעלאָדענע אַלמטע רעדנסאַרטלעכקייט אָן שום אַפקלייב און אין רויער אַריגינעלער געשטאַלט, כדי צו מאַלן פּאַזיטיווע פיגורן, וואָס פאַר-קערפערן דאָך אַדער דאַרפן שטענדיק פאַרקערפערן דעם אידעאַל פון דער צוקונפט, לפחות אַזוי ווייט ווי ער ווייזט זיך אַלס אַ טענדענץ אין די מענטשן פון דער קעגנוואָרט און אפילו פון עבר. עס איז אין בעסטן פאַל אַ מיס-פאַרשטייעניש. אָן קריטישן אַפקלייב און דיסציפלינירטער איבערפורעמונג ווערט דאָס „קרומע“ פּראָקלאַמירט ווי „גראַד“, די קרענקלעכע אויסוואַקסן, ד. ה. יענע עלעמענטן אינעם פּאַלקסטימלעכן אויסדרוק, וואָס זיינען אַ רעזול-טאַט גיט פון דער געניאַלער שעפּערישער מאַכט פון די אַרבעטנדיקע מאַסן, נאָר גראַד פון דורותדיקער אונטערדריקונג און עקספּלואַטאַציע, — ווי אַ געזונטע „נאַציאָנאַלע“ פּאַלקסטימלעכע ספּעציפּישקייט.

די פּאַלקס-מאַסן גופא, די אַנטוויקלטסטע טיילן זייערע, האַלטן שוין אינעם שטייגער אַזאַ אומקריטישן, כלומרשט „פּאַלקסטימלעכן“ אויסדרוק-אופן פאַר אַפּגעשטאַנען און איבערגעלעבט — און פּלוצים דערלאַנגט זיי אַמאַל די ליטעראַטור דעם דאָזיקן איבערגעלעבטן שפּראַך-נוסח אין רויער אַריגינעלער געשטאַלט מיט אַן ערנסט פנים אַלס אַ נייע מתנה.

אַלע אַזעלכע פּראַוואַן (למשל די יידישע ווערק פון אַזעלכע עפּיגאַנישע שרייבער ווי אַנוכי, מ. י. בערדיטשעווסקי א. א.) מוזן ווירקן אַנאַכראַניסטיש. דאָס, וואָס איז געווען טיף באַרעכטיקט, טיף שעפּעריש ביי מענדעלען, שלום-עליכמען און ביי פּרצן, ווערט ביי זיי אויסטערליש. די סטיליזירטע שפּראַך פון אַנוכיס „ר' אבא“, די כלומרשט עטנאָגראַפּישע שטייגער-פּאַטאַגראַפּיעס ביי בערדיטשעווסקין ווירקן גיט-איבערצייגנדיק און פּריקרע.

* * *

פּאַלקלאַר בכלל און פּאַלקלאַרישע שפּראַך בפרט אַנטהאַלטן אין זיך מעכטיקע אוצרות פאַר דער שעפּערישער אַנאַייגענונג דורך דער קונסט. אַבער מיר מוזן געדענקען, אַז פּונקט אַזוי ווי אין דער גאַנצער קולטור-ירושא בכלל, זיינען אינעם פּאַלקלאַר פאַראַן אויך אַזעלכע עלעמענטן, וואָס זיינען אַ רעזול-טאַט גיט פונעם האַרעפּאַשניקס שעפּערישקייט, נאָר פון דורותדיקער אונטער-דריקונג און עקספּלואַטאַציע, פון דער שווערער געזולשאַפטלעכער לאַגע, אין וועלכער דער האַרעפּאַשניק און די מאַסן האָבן געלעבט.

דער טרעגער פון דער שעפּערישקייט איז אין אַלע צייטן די אַרבעטנדיקע מענטשהייט. פון איר שטראַמט דירעקט און אומדירעקט, אַפט טאַקע פאַר-מיטלט ביז צו פאַרהוילנדיקייט, דער געניאַלער שעפּערישער אויפטו. פונעם האַרעפּאַשניקס פּאַלק שטראַמען אויך די לעבעדיקע באַפּרוכפערנדיקע קוואַלן פאַר דער קינסטלערישער שאַפּונג. דאָרט שפּרודלען די שעפּערישע אור-קוואַלן אויך פון דער לעבעדיקער שפּראַך. ווער ס'פאַרלירט פאַרבינדונג מיט

די לעבעדיקע אור-קוואַלן פון דער מאַסן-שפראַך, פאַרלירט אויך די פאַר-
 בינדונג מיט דער לעבעדיקער ווירקלעכקייט פון דער שפראַך. אויך זיין
 וואָרט ווערט בלוטלאָז און גרוי. אַ טעות האָט דער, וואָס מיינט, אַז אַזאַ
 שאַטנאָפטיקע שפראַך לאַזט זיך לעבעדיק מאַכן דורך מעכאַנישן, נאַטוראַליס-
 טישן קאָפּירן און כלומרשט נאַכמאַכן דאָס פּאַלקסטימלעכע וואָרט; די
 שעפּערישע אַנאַייגענונג פונעם פּאַלקסטימלעכן שפראַך-נוסח דורך דער קונסט
 מוז זיין דורכגעדרונגען פון ליבע און אהריות-געפיל צום פּאַלק און זיינע רייד,
 פון אמתדיקן, עכטן, טיפן דרך-ארץ (ווי ביי די קלאַסיקער), וואָס ווייסט
 פאַנאָדערצוקלייבן צווישן דעם היסטאָריש-באַדינגטן, בלויז צייטמעסיקן
 שפראַך-מאַטעריאַל, און דעם אומגעהייער רייכן, לעבעדיקן, צוקונפּטרייכן
 פּאַלקלאָרישן וואָרט. די קריטערי איז: דורך שפאַרעוודיקסטע מיטלען —
 אַ מאַקסימום פון אויסדרוק, דורך אַ מינימום פון שפראַך-תנועות צו דער-
 גרייכן, אַז דער אויסדרוק זאָל זיין וואָס מער פאַרשטענדלעך און איינדריינגלעך,
 ניואַנס-פּיאיִק און בויגעוודיק, פינקטלעך, פלאַסטיש און לעבעדיק.

דיאלעקט און ליטעראטור־שפראך

מיט דער פיגור שמעלקע טרויניקס האָט עטינגער אַריינגעפירט אין זיין „טעאָטער־שיטק“ „סערקעלע“ — דעם ליטוויש־יידישן דיאַלעקט. לויטן נאַאיו־סוביעקטיוון שפראַכלעכן באַנעם פון אַזאַ אָנהייב־צייט האָט עטינגער דעם דיאַלעקט בלי־ספּק באַטראַכט ווי אַ זייטיקן אָפּנויג פונעם „צענטראַלן“ שפראַך־נוסח. ד. ה. ווי אַ געמיינערן אָפּנויג פונעם פּוילישן דיאַלעקט, אין וועלכן ער האָט דרד־כלל געשריבן זיינע ווערק. סע פילט זיך דייטלעך, אַז עטינגער באַציט זיך מיט אַ באַשטימטער איראָניע צו שמעלקע טרויניקס ליטווישן דיאַלעקט, כאַטש די איראָניע איז אַ גוטמוטיקע און כאַטש עטינגער אַליין פאַרענטפּערט דעם פאַרשוין אין איינער פון די רעפּליקעס, אַז ער איז דערניצן „ניט שולדיק“, און פאַרמולירט, דרד־אגב, אַ ברייטערן באַנעם אין דער דיאַלעקט־פּראַגע. * עטינגערס ביטול־באַציאונג פילט זיך דייטלעך אין אַלע רעפּליקעס פון דער פיגור. ווען מיר נעמען אין אַכט, אַז שמעלקעס פיגור ווערט פונעם אויטאָר באַטראַכט און געמאַלט גענוג נעגאַטיוו, ווי אַן אָפּגעשטאַנענע, פּראַווינציעלע, מאַראַליש־פאַרקריפּלע, — ווערט קלאַר, אַז דאָס אַריינפירן פון דעם, לויט עטינגערס שפראַך־געפיל, „פּראַווינציעלן“ דיאַלעקט (אין דער אַריגינעלער ניט־באַאַרבעטער געשטאַלט) דאַרף האָבן די פּונקציע קינסטלעריש אָפּצושפּיגלען די פּראַווינציעלע אָפּגעשטאַנענקייט. ** ווי ווייט עטינגער האָט אַריינגעבראַכט עלעמענטן פון געגנט־דיאַלעקטן אין דער שפראַך פון זיין שאַפּן בכלל און ווי ווייט דאָס האָט באַווירקט דעם

---

* „נו, וואָס איז, אַז איך רעד זיך סוין יאָ די ליטוויסע שפּראַך? דאָ אין דער לעמבערג לאַכט מען זיך אויס פון די ליטוויסע שפּראַך, און ביי אונדז אין דער ווילנע לאַכט מען זיך ווידער אויס די היגע שפּראַך, — איך האָב זיי, אָסור חזיר, די אַלע ספּראַכעס ניסט געמאַכט.“ (ב. ז. 480.)

** פּונקט אַזוי ווי די פּראַווינציעלע פיגור און שפּראַך פון יוסעפּע אין וואַלפּסאָאָם, „ליכטזיין אונד פּרעמעלייא“ דאַרף באַווייזן די באַזונדערע אָפּגעשטאַנענ־קייט פון דער פּוילישער „פּראַווינץ“. דער חילוק צווישן וואַלפּסאָאָן און עטינגער אין דעם פרט איז, וואָס וואַלפּסאָאָן באַטראַכט י י ד י ש ב כ ל ל ווי אַ סימן פון אָפּגעשטאַנענקייט (כאַטש ער פּראַווינצ צו ניואַנסירן דאָס יידיש פונעם פּוילישן יוסעפּע אָקעגן דעם עלטערן יידיש פון די דייטשע יידן) און שמעלקעס עס אָקעגן צו דער דייטשער שפּראַך פון די געבילדעטע: מאַרקוס א. אַז. וו. עטינגער אָבער האַלט בלויז באַשטימטע „רייד־שמיגעריס“ און דיאַלעקטן פון יידיש פאַר אָפּ־געשטאַנענע.

כאַראַקטער פון זיין שפראך, קאָן מען נאָך ניט גענוי אָפּשאַצן. די אָפּגרענעצונג פון די דעמאָליקע דיאלעקטן, דער גענויער חילוק, וואָס איז געווען אין יענער צייט צווישן איינעם און דעם אַנדערן, למשל צווישן דעם פּוילישן דיאלעקט עטינגערס און די אוקראַינישע (אַדעסער) און מזרח-גאַליצישע (לעמבערגער) דיאלעקטן, פון וועלכע עטינגערס שפראַך איז שטאַרק באַווירקט געוואָרן, איז ניט אויסגעפאַרשט. עס קאָן פונדעסטוועגן קיין ספק ניט זיין, אַז עטינגער, דער באַוואוסטזיניקער שפראַך-פּורעמער, האָט אויפגענומען עלעמענטן פון פאַרשיידענע דיאלעקטן און זיי באַארבעט לויט זיין סטיל-באַגריף.* פון דער אַנדערער זייט זעען מיר אָבער, אַז עטינגער פירט אַריין אַ פיגור (שמעלקע טרויניקס), וואָס רעדט דורכאויס אינגאַנצן אין אַ „געגנט-דיאלעקט“ — לויט עטינגערס באַנעם, — און אַז עטינגער איז אויסן מיט אַט דער דיאלעקט-רעפּראָדוקציע אַרויסצואווייזן אַ הומאַריסטיש-קריטישע כּוונה. און קריטיק וויל דאָך שטענדיק עפעס אייננעמען, גובר זיין.

* * *

מיר ווייסן: דער ביטול און די פאַראַכטונג צו די געגנט-דיאלעקטן און פּאַלקס-אידיאָמען איז אָפטמאַל פשוט אַ טייל פון דעם ביטול און פון דער פאַראַכטונג, וואָס דער קאַפיטאַליסטיש-עקספּלאַטירנדיקער מלוכהשער צענטער באַווייזט צו די עקספּלאַטירטע פּראַווינצן. מע קאָן אָבער ניט זאָגן, אַז דאָס איז שטענדיק און אומעטום די איינציקע סיבה. מיר ווייסן, אַז אַ חוץ אַט דעם רעאַקציאָנערן ביטול צו דיאלעקטן און אידיאָמען איז אויך פאַראַן אַ קריטישער און פאַרט פּראַגרעסיווער צוגאַנג צו אַט די „שפראַך-שטייגערס“. דיאלעקטן מאַכן אָפטמאַל אויף מענטשן, וואָס רעדן אין אַן אַנדער דיאלעקט אָדער אין דער ליטעראַטור-שפראַך, אַ „קאַמישן“ איינדרוק. ס'איז באַוואוסט, אַז קאַמיק און לעכערלעכקייט ווערן אַמאָל אַרויסגערופן דורך אַ דיספּראָפּאַרץ צווישן טאַט (אין דעם פּאַל איז דאָס רעדן די טאַט) — און רעאַלער נויטווענדיקייט. די קאַמיק פונעם דיאלעקט קאָן זיין אַ פּועל-יוצא פון דער באַמערקטער דיספּראָפּאַרץ צווישן דעם „פּאַטריאַרכאַלישן“, נאַאיוון

* עטינגער, אַליין אַ פּוילישער, באַגעגנט זיך אין דער צייט, וואָס איז געווען וויכטיק פאַר זיין שאַפּן, מיט די רייכע און אינטערעסאַנטע אָפּנויגן פונעם אַדעסער יידיש, וואו די יידן זיינען געווען צונויפגעפאַרן פון פאַרשיידענע קאַנטן: פון פּוילן, גאַליציע, וואַלין, רייסן, ליטע, אוקראַינע א. א. וו. שפעטער באַגעגנט ער זיך מיט דעם מזרח-גאַליצישן דיאלעקט אין לעמבערג, וואָס איז אַזוי אויגנאַרטיק באַפאַרבט מיטן קאַלאָריט פונעם עלטערן יידיש-מייטש, מיט השפּעות פון פּויליש, אוקראַיניש און דייטש. אַט די שפּראַכלעכע פּילפאַרביקייט פאַררעכט עטינגער מיט קינסטלערישן געשמאַק און שעפּערישער זיכערקייט. דאָ האָבן מיר דעם ערשטן עטאַפּ פון קינסטלערישן אויפנעמען רעזשאַנאַלע שפראַך-אויגנאַרטן און אידיאָמיוז-מען אין דער יידישער ליטעראַטור-שפראַך.

און „פראסטן“ שטייגער פונעם דיאלעקט און דער קאמפליצירטער „דער-וואקסענער“ מאטעריעלער און גייסטיקער קולטור פון דער עפאכע; פון דער דיספראפארץ צווישן תמימותדיקער הינטערשטעליקייט און דער פאר-געשריטענער אנטוויקלונג, צו וועלכער די צענטראלע געגנטן האבן דערפירט דעם קולטורעלן אויסדרוק. דער קאמף קעגן אלע פארמען פון אפגעשטאנענ-קייט ווענדט זיך אמאל אויך קעגן די דערשיינונגען פון הינטערשטעליקייט אין די דיאלעקטן און אידיאמען.

* * *

די ליטערארישע פיקסירונג פון א שפראך הייבט זיך אן פון יענעם קאנט, וואס איז אויך דער אויסגאנג-פונקט פון א נייער פאליטישער אדער סאציאל-עקאנאמישער באוועגונג. די שפראך-עסטעטישע אייגנשאפטן שפילן ניט קיין אנטשיידנדיקע ראל אין דער פראגע, וועלכער קאנט-דיאלעקט זאל דערהויבן ווערן צו דער ליטעראטור-שפראך. ס'איז ניט אפהענגיק דערפון, צי איז דער אדער יענער געגנט-דיאלעקט אין זיין ווערטער-באשטאנד דער רייכסטער, פאנעטיש דער וואוילקלאנגלעכסטער, גראמאטיקאליש דער בוי-געוודיקסטער. דער געאגראפישער אויסגאנג-פונקט פון דער נייער סאציאל-פאליטישער באוועגונג פאלט צונויף מיט דער געגנט, וועמעס דיאלעקט עס ווערט דערהויבן צו שריפט-שפראך*.

פון די דריי יידישע הויפט-דיאלעקטן, אין וועלכע עס אנטוויקלט זיך די ליטערארישע שפראך: דעם אוקראינישן, דעם פויליש-גאליצישן און ליט-ווישן, האט ביז איצט קיין איינער ניט ענדגילטיק בייגעקומען, קיין איינער האט ביז איצט אין דער ליטעראטור ניט ארויסגעשטויסן די איבעריקע צוויי. עס ווייזט זיך אבער אינעם גאנג פונעם 19טן יארהונדערט א טענדענץ פון איבערוואגן פונעם אוקראינישן יידיש. יידיש האט ווי א קולטורעל קאמוני-קאציע-מיטל פאר ברייטערע מאסן אין ערגעץ ניט געהאט אזא באדייט ווי אין אוקראינע. פוילישע יידן זיינען אינעם 19טן יארהונדערט א סך מער

* למשל: דער זאקסישער געגנט-דיאלעקט אין דער באזונדערער פארם פון מלוכשן „קאנצלווי“-סמיל האט אין דער צייט פון דייטשן „רענעסאנס“ גובר געווען אלע איבעריקע דייטשע דיאלעקטן און איז געווארן באשטיממענדיק פאר דער אזוי-גערופענער ניו-הויכדייטשער ליטערארישער שפראך, — ניט דערפאר, ווייל אט דער זאקסישער „קאנצלווי“-דיאלעקט איז געווען דער שענסטער, וואוילקלאנגלעכסטער, רייכסטער און פאסיקסטער, נאר ווייל לומער, דער דערפאלגרייכסטער שרעגער פונעם רעפארמאטארישן קאמף קעגן רוים און פויפסט, האט איבערגעזעצט די ביבל גראד אין אט-דעם דיאלעקט. און אזוי ווי די רעפארמאציע האט דורך עטלעכע יאר-הונדערט באוויקט די דייטשע געשיכטע, איז אויך די שפראך פון דער רע-פארמאציע, לומערס איבערזעץ-שפראך, געווארן די פירנדיקע צווישן אלע דיאלעקטן.

געווען באקאנט מיט דער העברייאישער אָדער פּוילישער שפראַך, ליטווישע — מיט דער העברייאישער, רוסישער און אַפילו דייטשער שפראַך, איידער די אוקראַינער יידן מיט רוסיש.* און אַז ס'האָבן זיך אָנגעהויבן אַפרופן ברייטע יידישע מאַסן אין אוקראַינע אויף די געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען, וואָס האָבן אויפגערוּדערט גאַנץ רוסלאַנד, האָט זיך דער שעפּערישער כּוח פון אַט די מאַסן, מער ווי ערגעצוואו, קאַנצענטרירט דער עיקר אין דער יידישער שפראַך. אין משך פון די לעצטע עטלעכע יאָרצענדליק ביז צו דער פּראַלעטאַרישער רעוואַלוציע זיינען דער גרעסטער טייל פון די וויכטיקסטע שרייבער אין דער יידישער ליטעראַטור געווען אוקראַינער. דעריבער זיינען די קלאַסישע שפראַכלעכע פּיקסירונגען פון דער צייט געשאַפן געוואָרן דאָס רוב אין אוקראַינישן יידיש.

די באַדייטונג פון די גרויסע שפראַך-אויפטוען, אויף וועלכע מע קאָן זיך ריכטן מצד די נייע שיכטן און געגנטן, וואָס זיינען געקומען צו זייער וואָרט זינט דער פּראַלעטאַרישער רעוואַלוציע, קאָן דאָן ערשט ריכטיק אָפּגעשאַצט ווערן, ווען מע נעמט אין אַכט די גרויסע שעפּערישע ראַל פון המונישע השפּעות אויף דער שפראַך אַפילו דעמאָלט, ווען זיי קומען בלויז אַלס רעזולטאַט פון אַ בורזשואַזער רעוואַלוציע. גראַד יענע דיאַלעקטאַלאַגישע און אידיאָמאַטישע אָפּנויגן אין דער שפראַך פון די קלאַסישע מייסטערס, וואָס זיינען צו זייער צייט פון ניט-פאַרשטאַנדיקע קריטיקער כאַראַקטעריזירט גע-וואָרן ווי אַ פאַראומווירדיקונג פון דער „שפראַך-ריינקייט“, זיינען דאָן, לסוף, אָנערקענט געוואָרן ווי דער מאַרך און דאָס בלוט פון דער שפראַך.** למשל, אין פּושקינס און גאַגאַלס שפראַך וועט היינט אַוודאי קיינער ניט פילן קיין

* דער וועג צו דער אוקראַינישער קולטור איז דעמאָלט פאַר די יודישע פּאַלקס-מאַסן געווען לויט די דעמאָליטיקע באַדינגונגען נאָך שווערער, ווי צו דער רוסישער, כאַטש די יודישע מאַסן אין אוקראַינע זיינען אויך דעמאָלט ביז אַ געוויסער מאָס באַקאַנט געווען מיט דער אוקראַינישער שטייגער-שפראַך און אין זעלמענע פּאַלן — אַפילו מיט דער ליטעראַרישער (למשל גאַלדפּאַדן, וואָס האָט נאָך אין דער יוגנט אינאוינעם מיט חברים אַ באַגייסטערטער געלייענט קאַמליאַרעווסקיס „ענעאידע“ מיט גרויס התפעלות).

** באַזאָק שרייבט: „...די העכערע קלאַסן פון אַלע לענדער רעדן אויף אַ זשאַרגאָן מיט פליטערלעך. אַ זשאַרגאָן, וואָס אויב מע וואַשט אים דורך אין ליטע-ראַיניש אָדער פּוילאַסאַפּישן לויג, בלויבט אויפן דנאָ בלויז אומענדלעך ווייניק גאַלד... אויב מע רעדט אַ סך אין די רייכערע קרייזן, איז דערפאַר אָבער טראַכט מען דאָרט ווייניקער. טראַכטן מאַכט אַזוי מיד, און די רייכע האָבן ליב, אַז דאָס לעבן זאָל שטראַמען אַן יעדער אַנשמרענגונג... לויט דער מיינונג פון פּאַעטן, דאַרף מען בעסער אויסקלויבן די שפראַך פון די נידעריקע קלאַסן, וואָס גיבן זייער געדאַנק אַ שטרענגן שמעמפל פון פּאַעזיע.“ („די הערצאַגין לאַנזשע.“)

„וואולגאריטעטן“, און פארט האבן פושקינען א טייל קריטיקער פון זיין צייט אויסגעווארפן, אז ער „באנוצט די נידעריקע בורלאקן-שפראך“, פונקט אזוי ווי מ'האט אויסגעווארפן (סענקאָוסקי) גאָגאָלן, אז זיין שפראך איז „וואולגאר“. מיצקעוויטש, דער גרעסטער פוילישער דיכטער, האט זיך קעגן ענלעכע טענות געמוזט ערנסט פארטיידיקן. „...מע באשולדיקט מיך דער עיקר, אז איך פארדארב דעם פוילישן סטיל דורך אריינגעפירטע פראווינציאליזמען און פרעמדע אויסדרוקן. איך בין זיך מודה, אז ניט נאר איך היט זיך פון זיי ניט אָפּ, נאָר איך באַנוץ זיי אפשר גאָר בכיוון... אין באַלאַדעס, לידער און בכלל אין אַלע פּאַעזיעס, וואָס זיינען געבויט אויף אַ פּאַלקסטימלעכער מסורה און וואָס טראָגן אַרטיקע שטריכן, האָבן גרויסע פּאַעטן, פּאַרציטיקע און היינטיקע, שטענדיק באַנוצט און באַנוצן נאָך אַלץ פּראַווינציאַליזמען, ד. ה. ווערטער און פּראַזעס, וואָס זיינען אַנדערש ווי אינעם אַלגעמיין אָנגענומענעם בוך-סטיל. אָפּגערעדט פון די אַלטע גריכישע דיאַלעקטן, איז גענוג כאַפּ אַ קוק אויף די ווערק פון בערנס, הערדער, געטע, וואַלטער סקאַט, קאַרפּינסקי, באַגדאַן זאַלעסקי... דאָס אַלעס איז געווענדט אין דעם, צי ס'ווערט געלונגען באַנוצט...“ *

* מיצקעוויטש, „א קריטיקאָן אי רעצענזענטאָן וואַרשאַווסקיך“. צו די נעמען, וואָס מיצקעוויטש רעכנט אויס, קאָן מען צוגעבן נאָך אַ גאַנצע ריי פון די גרעסטע ליטעראַטישע שפּראַך-פורעמער פון אַלע צייטן, למשל: דאַנמע, אַלפּיערי, שעקספּיר, היינע, פּושקין א. אַז. וו. א. אַז. וו. עס מרעפט זיך, אַז אַזעלכע שפּראַכלעכע אויפטוען, כאַטש זיי זיינען וויכטיק געווען פאַרן שאַפּן פון אַ באַשטימטן שרייבער, זיינען היסטאָריש ניט אַזוי פּרוכט-באַר געוואָרן, ווי זיי וואַלטן עס לויט זייערע מעלות אין אמתן פאַרדינט. למשל דעמאָלט, ווען אַ באַדייטנדיקער שפּראַך-מיוסער געפינט ניט קיין פאַרזעצער אין זיין קאַנט אָדער אַפילו לאַנד, מחמת ווייל די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון דער ליטעראַטור האָט זיך צוליב היסטאָריש-געזעלשאַפּלעכע סיבות איבערגעטראָגן אין אַן אַנדער דיאַלעקט-קאַנט אָדער לאַנד, נאָך איידער די אויפטוען פון אַט דעם שרייבער האָבן באַוווּן זיך אַלגעמיינ צו באַפעסטיקן. אין פאַרלוף פון דער ליטעראַטור-אַנטוויקלונג מוז דאָן אַפּגעשאַצן ווערן זיין אַרבעט נאָכאַמאל לויט יענעם קאַנט דיאַלעקט, וואו די שעפּערישע כוחות רופן זיך אויפּסניי אָפּ, ווייל די פּריערדיקע פּויקסירונגען זיינען ניט מער אַקטועל און די באַדערפענישן זיינען אַ סך ווייטער אַוועקגעגאַנגען. עשינגער, למשל, האָט אַ לאַנגע צייט ניט געהאַט, ניט לויטן אינ-האַלט, ניט לויט דער שפּראַך-אייגנאַרטיקייט, קיין אייגנאַלעכע פאַרזעצער, כאַטש לויט די קוואַליטעט פון זיין וואָרט וואַלט זיין ווערק געקאַנט ווערן אַן אויסגאַנג-פונקט פאַר דער נייער ליטעראַטור-שפּראַך, פונקט אַזוי ווי זי האָט זיך פּאַקטיש יאָ געבויט, מחמת די געזעלשאַפּלעך-היסטאָרישע אומשטענדן, אויפן שאַפּן אַקסענט-פעלדס, גאַטלאַבערס, לינעצקיס, מענדעלעס און שלום-עליכום. עשינגער האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור. אָבער זיין אייגנאַלעכער פאַרזעצער אין שפּראַכלעכע, ווי אין אַ סך אַנדערע פרטים, איז ערשט נאָך צענדליקער יאָרן געווען פּרין. צוליב אַט דעם גורל זיינען אַ סך פון

דער עיקר איז טאקע „געווענדט אין דעם, צי ס'ווערט געלונגען באנוצט“. ווארים אפילו ביי איינעם און דעם זעלבן דיכטער קאן דער שפראך-פאלקלאך (אויך „פראווינציאליזמען“) אין פארשיידענע פאלן און דורך פארשיידענעם אופן פון באנוצן האבן פארשיידענע פונקציעס. ביי דעם זעלבן מיצקעוויטש, למשל, דריקן אויס אט די שפראך-עלעמענטן — לויט די סתירות פון דער נאציאנאל-בירגערלעכער באוועגונג — אמאל דעמאקראטיש-פאלקסטימלעכע און אמאל נאציאנאליסטיש-ראמאנטישע טענדענצן, אמאל זיינען זיי א צייכן פון ליבע צו די פאלקס-מאסן, אמאל אבער — אזא גומאדיקער אפאטעאז פון דער נאציע, וואס איז שוין אייגנטלעך בלויז אן אויסרייד פאר שאוויניסטישע שטרעבונגען.

די קריטערי איז דא: דער מאקסימום פון דייטלעכקייט, אויסדרוק-פראיקייט, פאסיקייט צום מין, פלאסטישקייט, פינקטלעכקייט און פון מעגלעכ-קייט צו זיין אדער גיך צו ווערן אלגעמיין-פארשטענדלעך — אויף אויסצודריקן די לעבעדיקע, פארויספירנדיקע געדאנקען פון דער צייט, ד. ה. אויב מע באנוצט אט די עלעמענטן ניט גלאט אזוי, פון לאקאל-פארטראטיזם, פון נאציאנאל-נאליסטישע כוונות, פון אפגעלאזנקייט אדער פון עם-הארצות, אויב זיי דער-פירן ניט צו איבעריקער אובאהאלפענער בארעדעוודיקייט, חזון ניט איבער אויף א פרימיטיוון אופן אזעלכע פארמען, וואס זיינען שוין אין דער ליטע-ראטור-שפראך א סך פאסיקער און העכער אנטוויקלט. וויכטיק איז דער פאקט, צי איז די פארשטענדלעכקייט פון אט די עלעמענטן אדער די מעגלעכ-קייט גיך פארשטענדלעך צו ווערן ניט אזוי שטארק לאקאל באגרענעצט, אז עס שטייט ניט אן די דיספראפארץ צווישן נוצן און שאדן. —

קיעוו, 1928.

עמינגערס שפראך-אויפמוען — און ער האט געבראכט וויכטיקע אויפמוען — פאר דער ליטעראטור-שפראך פארלורן געגאנגען אויף שמענדיק, און עס איז שווער צו זאגן, צי איז אט דער אפרייס אין דער אנטוויקלונג-קאנטינענטאלישע געווען אן עסטעמיש געווינס. עס בלויבט א פאקט: פארן גורל פון דער שפראך-אנטוויקלונג זיינען ניט מאסגעבנדיק זעלבשמענדיקע ליטעראטור-היסטארישע עסטעמישע סיבות, נאר דער גאנג פון דער היסטאריש-געזעלשאפטלעכער אנטוויקלונג.

אַנמערקונגען און עקסקורסיעס

1. די חסידישע רדיפות קעגן די משכילים

(צו זייט 44)

מ. לעטערס שרייבט אין זיין ביאגראפיע פון נחמן קראַכמאַל: „בשנת תקע"ו קמו בני בלי שם אנשי בליעל בעיר לעמבערג ויקראו בשמות גדולי ארץ עלי נבלותם... ויורו חצם... באישון חושך לירות במסתרים משכילי בני ישראל הדורשים חכמה ולגורם בחרמם אשר פרשו להם. הלא המה החכמים ש. י. ראַפּאַפּאַרט, צבי נאַטקעס, יצחק ערטער, ויהודה פּאַסטאַר...“ ד. ה.: „אינעם יאָר תקע"ו (האַרבסט 1815) זיינען אויפגעשטאַנען מענטשן אַן אַ נאַמען, אויס-וואורפן, אין דער שטאָט לואָו, האָבן זיך פאַררופן ביי זייערע שענדלעכע שטיק אויף די נעמען פון די גרויסע לייט... און האָבן געשאַסן זייערע פּיילן... אין דער פינצטערניש צו דערשיסן פונעם באַהעלטעניש די אויפקלערער פון די יידן, וואָס פאַרשן וויסנשאַפט, און זיי אַריינצוהעצן אין דער נעץ פון חרם, די געלערנטע: ש. י. ראַפּאַפּאַרט, צבי נאַטקעס, יצחק ערטער און יהודה פּאַסטאַר...“

ווי באַוואוסט, האָט דערנאָך, ווען די פּאַליציי האָט זיך אַריינגעמישט אין דעם ענין, דער ראַבינאַט געמאַכט אַן אַנשטעל, אַז ער האָט צום חרם קיין שייכות ניט, און אַז געמיינע מענטשן האָבן מיסברויכט מיט זיין נאַמען. לעטערס גלויבט, אַפנים, דער דאָזיקער ווערסיע.

פון דער זעלבער צייט, אַן ערך, שטאַמט אַ טשיקאָווער בריוו * פונעם באַוואוסטן משכיל און פּילאָסאָף נחמן קראַכמאַל צו זיינעם אַ תלמיד, דעם משכיל אברהם גאַלדבערג, וואָס האָט געוואוינט אין אַ קליין שטעטל און וואָס די חסידים האָבן אים גערודפט. פונעם בריוו באַקומט מען אַ לעבעדיקע פאַר-שטעלונג וועגן די שטימונגען פון די גערודפטע משכילים. מיר ברענגען דאָ אַן אויסצוג פון דעם בריוו אין אַ יידישער איבערזעצונג:

„מע דערציילט, אַז חסידים פון דיין שטאָט האָבן באַשלאָסן קעגן דיר צו

* מ. לעמטערס: תולדות... נחמן הכהן קראַכמאַל. מורה נבוכי הזמן, לעמבערג 1863. אין דער איבערזעצונג האָב איך אויסגעמישן די מליצות פונעם משכילישן דיכטער לעמטערס און האָב זיי איבערגעגעבן לויטן פינקטלעכן זין זייערן.

פירן אַ מלחמה. זיי האָבן געלאַקערט אויף דיר ביינאַכט, האָבן זיך אינאַיינעם פאַרזאַמלט, דיך איבערזושרעקן און דיר צו דראַען מיט חרם, כדי דו זאָלסט אויפהערן צו גיין אויפן וועג פון פאַרשטאַנדיקייט און זאָלסט פאַר ליב נעמען זייערע פּוסטן נאַרישקייטן. ווי איך האָב דאָס געהערט, האָט זיך דאָס בלוט אין מיר צעקאַכט. אָבער נאָך מער ווייטיק האָב איך געהאַט, ווען איך בין געוואויר געוואָרן, אַז דו האָסט זיך פאַר זיי דערשראַקן אזוי ווייט, אַז דו האָסט מסכים געווען זיי איבערצוגעבן אַ טייל פון דייע גוטע ריינע ביכער אויף צו פאַרברענען, און אַז דו האָסט זיך געבעטן רחמים, ווי אַ יינגל, וואָס וויינט אונטער דער רוט, ביי דעם נידערטרעכטיקן טיפּש, וואָס פירט מיט זיי אָן. האָסט נאַריש געטאַן, אַ גרויסן פעלער, דערמיט האָסטו אים געמאַכט פאַר אַ בעל־מופת, און סע קאָן זיין, אַז דער זיג איבער דיר וועט אים פאַרשאַפן נייע אָנהענגער און זיי וועלן אים זאָלן פאַר אַ רבין... איך ווייס ניט, וואָס איז עפעס מיט דיר געשען? ביסט דאָך אַ מאַנספאַרשוין, און ווייניק איז פאַראַן ווער סע קאָן זיך מיט דיר גלייכן צווישן טויזנטער יונגעלייט פון דיין עלטער, און אַלע דייע פיינט זיינען ניט ווערט דיין מינדסטן נאָגל, סיי וואָס שייך דיין געלערנטקייט, סיי וואָס שייך דייע רעליגיעזע דערקענטענישן און אַלע אַנדערע מידות, וואָס אונדזערע לערערס האָבן אויסגערעכנט ביי אַ חכם. דער־צו ביסטו דאָך אין סאַמע בלי פון דיין יוגנט, און סע געשיקט זיך ניט פאַר דיר קיין פחדנות. ביסט צוואַנציק יאָר אַלט — דאַרפסט רודפן און ניט זיין אַ גערודפטער פונעם גאַס־יונג צווישן די פליי אינעם שמעטל מאַסט, וואָס מע וואָלט אים הי אפילו פאַר קיין שמש ניט צוגעלאָזט. איז וואָס־זשע האָסטו אזוי מורא פאַרן גרימצאַרן פון דעם דאָזיקן אונטערדריקער — און אין וואָס באַשטייט דער כוח פונעם דאָזיקן גרימצאַרן? — און זאָלן דיך די פרומאַקעס ניט אָפּנאַרן און דיר איינרעדן, אַז זייער צאָל איז גרויס און זייער מאַכט איז שטאַרק און הערשנדיק איבערן פּאַלק. איך שווער דיר, ס'הייבט זיך ניט אָן. וואָרים אָפּגערעדט, אַז מע ווייסט אפילו ניט, וואָס דאָס איז אַזוינס חסידות אין דייטשלאַנד, אין איטאַליע, אין די לענדער פון מזרח און מערב, וואו סע וואוינט אונדזער פּאַלק — זיינען די חסידים אפילו אין אונדזער לאַנד אויך ניט גאָר שטאַרק, סיידין אין אַזאַ וויסטער העק, ווי די וואַזשנע שטאַט מאַסט, אָדער דאָס פרעכטיקע ליביטש. אַט דאַרט האָבן זיי זיך איינגעוואַרצלט צווישן די דאַרפישע ישובניקעס, וואָס וואוינען אויף דער גרענעץ פון אונגאַרן (גע־מיינט סלאַוואַקיע — מ. וו.), אין די רויבער־היילן פון דער וואַלאַכיי (געמיינט בעסאַראַביע — מ. וו.) און אין די סטעפעס פון אוקראַינע. דאָס זיינען אַלץ נייע געמיינדן, וואָס האָבן זיך ניט־לאַנג דאַרט באַזעצט, צונויפגעקליבן פון אַנטלאַפענע און פאַרטריבענע פון די נאַענטע לענדער. אַנדערש אָבער אין די אַלטע קהילות, די באַרימטע מיט תורה, מיט וויסנשאַפט און מיט זייער

צאל, ווי למשל: קראַקע, לואוואו, לובלין, בראַדי, ווילנע, בריסק און דאָס גלייכן. דאָרט דערוועגן זיך די חסידים ניט אויפצוהייבן אַ קאַפּ, זיי זיצן דאָרט דער-נידעריקטע און שווייגן ווי שטומע הונט, וואָס קאָנען ניט בילן. נאָר אין אונדזערע ערטער האָבן די לייטישע משכילים דאָס דערלאָזט, מחמת זיי האָבן ניט קיין וואָג, זיינען אַרעם און צו הכנעהדיק אין זייערע אויגן. און נאָך דערפאַר, וואָס די דאָזיקע משכילים האַלטן, אַז ס'איז ניט כדאי אַרויסצורופן אַ שטרייט בלויז צוליב פאַרשיידנקייט פון מיינונגען, און אַז אין זאכן פון האַרצנס-גלויבן טאָר מען ניט גיין מיט אַ שטעקן...* איז זאָגזשע די דאָזיקע פּיערדיקע וויילען (די חסידים — מ. וו.), וואָס ברענען פון פאַנאַטיזם און שטרייט-לוסט, זאָג זיי, אַז אויב שוין יאָ געוואָלד און תקיפות — האָבן מיר, דאַנקען גאָט, די מעגלעכקייט אויף זיי צו ברענגען אַזעלכע צרות, וואָס זיי קאָנען זיך אויף זיי אַפילו גאַרניט ריכטן, און פון וועלכע זיי וועלן גאַרניט קאָנען פטור ווערן. —

און זאָל דיך ניט אַרן, מיין טייערער! די גדולה און די באַרימעריי, וואָס זיי באַרימען זיך און לויבן זייערע גרויסע לייט (די רביים — מ. וו.), טאַקע לויט יענע לייטס באַפּויל, אַשטייגער ווי יעדער פון זיי וואָלטן געווען אַ קיניג און פירסט ביי יידן — קאָן אָפּנאַרן בלויז טיפּשים און קינדער. ביים משכיל אין די אויגן, וואָס קוקט זיך גוט צו צו די דאָזיקע גדולות — איז דאָס ניט כבוד און אויסצייכענונג, נאָר אַ חרפה און שאַנד. און ווי זאָל מען פון זיי ניט לאַכן? דער רבי גיסט מיט ברכה און שפע אויף אַלע, וואָס בעטן ביי אים, און אַליין האָט ער אַ פאַרד פון אַרעמקייט אויפן שטערן. און ווי יענע באַנדעס אַרעמע ציגיינערס, וואָס זאָגן זייערע טרעפענישן דעם המון-עם פאַר אַ גראַשן, אַזוי וואַנדערט ער אויך אַרום פון שטאָט צו שטאָט, מע זאָל אים עפעס צו-שטעקן. איז פאַרוואָס באַשווערט ער ניט דעם מלאך פון געלט, אַז ער זאָל אים אַנשטופן די טאַשן, כדי ער זאָל ניט מוזן חנפהנען ווייבער און קינדער און דאַרפסלייט, וואָס ער באַקומט פון זיי געלט, אַז ער מיט זיין סוויטע זאָל האָבן וואָס צו עסן? — דער אויסוואַרף און אויסגעלאַסענער רבי פון זידי-טשוב זיצט מיט אַ גאַנצער חברה נאַראַנים, וואָס ציטערן און פלאַטערן אויף זיינס אַ וואָרט, און דערציילט זיי, וויפיל פעסטונגען אין הימל ער האָט היינט איינגענומען מיט זיין געבעט און וויפיל וועלטן ס'זיינען צו אים אונטערטעניק און קוקן זיך אויס די אויגן אויף זיין שפע... — גאָט אין הימל לאַכט פון זיין משונהדיקער באַרימעריי. ער האָט נאָך ניט געענדיקט רעדן, — און ס'קומט אַריין דער פאַליציע-הויפטמאַן פון דער שטאָט מיט אַ שטעקל אין האַנט. דער רבי האָט זיך דערשראַקן און איז געוואָרן ווייס ווי די וואַנט, דער פאַליציע-

* אַנצוהערעניש אויף מענדעלסאָנס מיינונגען.

הויפטמאָן הייבט אויף די האַנט, און דער רבי שטייט אויף פון זיין שטול מיט אויסטערלישן פחד, און נאָכדעם ווי דער הויפטמאָן האָט אים מוראדיק אויס-געזינדלט און באַליידיקט, האָט ער אים אַרויסגעטריבן פון דער שטאַט — און די וועלטן זיינען ניט דערציטערט געוואָרן, די זון-שיין האָט זיך ניט אויס-געלאָשן און די וועלט איז זיך ווייטער געגאַנגען לויט איר שטייגער. האָסטו דיר צוויי ביישפּילן פון זייער כבוד און גרויסקייט...

קורץ, קענסט מיך, מיין טייערער, פאַר אַ רואיקן מענטשן, וואָס כאַפט זיך ניט קריגן, און פאַרט, אויב ס'איז אמת די נידערטרעכטיקייט, וואָס די היגע צבועקעס דערציילן, אַז די חסידים האָבן זיך געדראָט מיט חרם און האָבן דיר געצוואונגען זיי אָפגעבן אַ סך פון דייע ביכער אויף צו פאַרברענען — איז כדאי זיך אין זיי נוקם צו זיין; באַזונדערס אין דעם רעדלפירער זייערן, און אַנווענדן קעגן אים די געזעצן פון דער רעגירונג. דו דאַרפסט בלויז שיקן אין פּאָליציע אַ פּאַפּירל, אונטערגעשריבן מיט דיין חתימה, און אויספירלעך באַשרייבן די צייט, דאָס אַרט און די דעטאַלן פון דער געשעעניש. און איך בין דיר ערב, אַז זיי וועלן באַשטראַפט ווערן לויט זייער זינד. טאַמער אָבער איז די מעשה ניט געווען אזוי ביטער, ווי מע דערציילט, און דו ווילסט מוחל זיין די באַליידיקונג, איז טו ווי דו פאַרשטייט...

הכלל, וואָס דו וועסט טאָן, וועל איך זיין מיט דיר, אַבי זאָלסט ניט פאַר-לירן דיין צייט מיט קריגערייען, און זאָלסט זיך זיי ניט אונטערגעבן און זאָלסט פאַר זיי קיין מורא ניט האָבן, וואָרעם קאַנסט נאָך ווערן צו שפּאַט ביי לייטישע מענטשן און אַפילו ביי די חסידים גופא. וואָרעם איבעריקע שרעק און הכנעה פאַר אַ מענטש, וואָס איז עס ניט ווערט, איז אַ סימן פון אַ צעקוועטשט געמיט און אַ נידעריקער נשמה, וואָס איז געבוירן געוואָרן צו קנעכטשאַפט און אַז מע זאָל זי אונטערדריקן...

2. השכלה און פאלקלאַר-ליד

(צו זייטן 57, 121, 165, 185)

עס איז נייטיק פעסטצושטעלן, אַז אַ חוץ דעם טיפּ פון „גביריש-שדתלנישן משכיל, וואָס איז גאָר אין זעלטענע פּאַלן ליטעראַריש אַרויסגעטראָטן, און אַ חוץ דעם אייגנטלעכן משכילישן טעאָרעטיקער און ליטעראַט איז נאָך געווען אַן אַנדער קאַטעגאָריע „משכילים“, צו וועלכער עס האָט געהערט דער ווייניק-געבילדעטער קליינשטעטלדיקער „אַפיקורס“, וואָס האָט עפעס געהערט קליינ-גען און ווייסט ניט גאַנץ גענוי וואָס. זיין „השכלה“ האָט געוויינלעך געשטאַמט

פון גאר אלטע אָדער צווייפלהאַפטיקע קוואַלן, אין בעסטן פאַל פון „מורה נבוכים“, אָפּטער פון מענדעלסאָנס „ביאור“ אָדער גאַר פון „ספר הברית“ א. א. ז. דער ווייניק-באַוואוסטזיניקער שטעטלשער בונטאַר איז אויפגערודערט געוואָרן פון אַ ווייטן אָפּהילך און האָט ניט געוואוסט, ווי אזוי דאָס אויס-צוטייטשן, דער פאַרוואַלגערטער „בראָדער“ אָדער זיין תלמיד רעאַליזירט אַמאָל זיין „השכלה“ דורך קליינע אָפּווייכונגען פון דער רעליגיעזער פּראַקטיק און פונעם לעבנשטייגער, דורך אומקלאַרע טענות, דורך שטילן חוּזק אויפן קהל (אין שפּאַט-לידלעך) און אַמאָל דורך אַ „מסירה“. צו דער דאָזיקער קאַטע-גאַריע „משכילים“ געהערן מענטשן פון פאַרשיידענע שיכטן און באַשעפטיקונג-גען: דער קליינער אַנגעשטעלטער ביים „אַטקופּשטיק“ און ביים דיליזשאַנס, דער שרייב-לערער, דער לערער פון תנ"ך און דקדוק, דער בוכהאַלטער, בדחנים, „בראָדער זינגער“, שרייבערס אין וואַלד-געשעפטן, דער באַוואוסטער טיפּ פון אַ זידענעם איידעם אויף קעסט, אַ מושלם, איידער ער באַשליסט און אַנטלויפט פון זיין ווייב, כדי זיך לערנען „בילדונג“. אַמאָל ווידער דווקא פאַרשטייער פון המונישע שיכטן, ווי לעמשל, בעלפערס, אויפגעוועקטע פועלים ביי באַלמלאַכעס, טיפּן פון דעקלאַסירטער „ערב-אינטעליגענץ“, וואָס שטייען מיט איין פוס אין דער אונטערוועלט, ווי נחמן דער גרויסער, וועלכער קאַן אויך „לערנען און שרייבן“ און שפּעט פון קהלס-לייט אין זיינע לידלעך.

דאָס זיינען ניט קיין ליטעראַטור, ניט קיין „געזעלשאַפּטלעכע טוערס“, אָבער אַ באַשטימטער בונטאַרישער פערמענט. דאָס זיינען די עמבריאָנעלע טיפּן פון דער קומענדיקער אינטעליגענץ. זיי זיינען געווען אַ וויכטיקער קאַנאַל, דורך וועלכן די אידייען פון דער השכלה זיינען אַנגעקומען צו דער מאַסע.

בלי-ספּק האָט די דאָזיקע קאַטעגאָריע „משכילים“ געהאַט אַ וויכטיקע השפּעה אויפן שאַפן, אויפן גאַנג און דער אַנטוויקלונג פונעם יידישן פּאָלקס-ליד אינעם 19טן יאָרהונדערט, באַזונדערס דאָרט, וואו דאָס פּאָלקסליד ווייזט משכילישע שטריכן, ניט אומזיסט ווערט נחמן דער גרויסער („דער ערשטער יידישער רעקרט“) לעבן אהרן בעל-מחשבות (אין „קבצן עושר-שפיל“) אַוועק-געשטעלט ווי אַ זינגער און מיטפאַרפאַסער פון פּאָלקסלידאַרטיקע קופּלעטן. די לידער פון גאַטלאַבער, מיכל גאַרדאַן, בערל בראָדער, וועלוול זבאַראַזשער א. א. וואָס זיינען שטאַרק פּאָפּולער געווען צווישן די מאַסן, שטאַמען אַליין אַפּ פונעם פּאָלקסליד, זיי האָבן אָבער פון זייער זייט געגעבן דעם פּאָלקסליד (און דער שאַפונג פונעם בדחן) אַ באַשטימטע משכילישע ריכטונג. עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס נחמן דער גרויסער פאַרשפרייט און מאַכט פּאָפּולער דעם אויפגעקלערטן אהרנס ליד צווישן די שוסטער, שניידער און קירושנער-יונגען — צווישן דער אייגנטלעכע פּובליקע פונעם פּאָלקסליד. אַן אויס-פאַרשונג וועגן דער אומיטלבאַרער ווירקונג פון דער השכלה און פון דער

משכילישער שאפונג אויפן יידישן פאלקסליד אין 19טן יארהונדערט וועט בליי-
ספך ברענגען אינטערעסאנטע רעזולטאטן. —

3. דער משכיל און דער פריץ

(צו זייטן 73, 192)

אין דער השכלה־ליטעראטור געפינען מיר זעלטן דירעקטע אַרויסטרעטונג-
גען קעגן דעם פריץ. דאָס דערקלערט זיך, ערשטנס, דורך דער באַזונדערס
געדריקטער סיטואַציע פון דער יידישער אויפקלערונג אין רוסלאַנד, צום טייל
אפשר אָבער אויך דערמיט, וואָס דער דעמאָליטיקער יידישער בורזשואַ איז
פאַרט נאָך דערווייל עקאָנאָמיש ענגער געווען פאַרבונדן מיטן פריץ, איידער,
אין אַלגעמיין, דער ניט־יידישער, געוויינלעך האָט די טענה פונעם יידישן
בורזשואַ צום אַדל, אין בעסטן פאַל, געטראָגן דעם כאַראַקטער פון „באַליידיק־
טער ווירדע“. דאָס אָנהייבנדיקע זעלבסטבאַוואוסטיין פונעם בורזשואַ האָט
שאַרפער דערפילט די ביטולדיקע באַציאונג פונעם פריץ, איידער די עקאָ-
נאָמישע קעגנזעצלעכקייט צווישן בורזשואַזיע און פעאַדאַליזם, וואָס האָט זיך
דעמאָלט אין דער יידישער סביבה אָנגעהויבן צו לאָזן פילן.

אַקסענפעלד דערקלערט די שלעכטע אויפפירונג פונעם פריץ בנוגע יידן
צומטייל דורך דער גידעריקער שטייגער־געזעלשאַפטלעכער מדרגה פונעם
יידישן בירגער, מיט וועלכן דער פריץ האָט צו טאָן; אָבער דער עיקר שולד
וואַרפט ער אויפן פריץ (כאָטש ער מאַכט אַ חילוק צווישן גוטע און שלעכטע,
פוילישע און רוסישע פריצים):

„פאַרוואָס די זאָך איז אַזוי? מאָג דער טעם זיין, ווייל אַ פוילישער פריץ
איז לרוב — מע קאָן ניט זאָגן אַלט פריצים, ס׳איז דאָ עטלעכע בעסערע אויך
— מיט גרויס גדלות אָנגעשפיגעוועט. נאָר ער איז ביי זיך אַ מענטשן אויף
דער וועלט. דער פּאָווער איז ביי אים גלייך מיט אַ פערד, מיט אַן אַקס אָדער
מיט אַ קו. פּאָווערן זיינען באַשאַפן געוואָרן פונעם פריצים אַרבעט וועגן. יידן
זיינען דאָך ניט זיינע עבדים, האַלט ער זיי פאַר כלים, און זיינען אויך נאָר
פונעם פריצים וועגן דאָ אויף דער וועלט. טאַקע, ווען דער פריץ דאַרף דעם
רייכן יידנס לאַסקע, ער זאָל אים געלט אַנטלייען, איז ער ביי אים ווי דער
שוסטער; ער מוז אים האַבן, ווייל ער דאַרף שטייול; האָט ער שוין די שטייול,
איז דער שוסטער, אַ שוסטער, ניט מער. מכל־שכן, מכל־שכן זיין קרעטשמער
און דער קרעמער, דער ייד, איז ביי דעם בעל־גאוה־פריץ מבוזה ערגער ווי
אַ גאַסן־הונט. ער שפּעט פון אים, ער מאַכט פון אים חוזק, ער שלאָגט אים,

ער פאָטשט אים, ווען ער האָט חשק, זידלען און שעלטן איז פּראָסט אַ מנהג. „זשיד שעלמאַ, זשיד הונצוואָט“ הייסט אַזוי ווי „ר קרוב“. אַ פּאַקטער, וואָס דרייט זיך אַרום אַ פּוילישן פּריץ, הערט פון אים נאָך גרעכערע ווערטער: „פּיעס, פּאַביענגי, נאַ, זאַראַז!“ אַ צי ביי דער פּאַה אָדער ביי דער באַרד איז אַ קאַטאַוועסל. און אַז ער צאָלט אים פאַר דער טרחה, טוט ער דעם גילדן אַ וואַרף אויף דער ערד: „נאַ, מאַש, הונצוואָט!“ אַזעלעכס צו קאַנען דערליידן מוז מען טאַקע זיין נאָר אַ נידעריקער מענטש, אַ שיכור, אַ הולטיי.“ (דאָס שטערנטיכל, קאַפיטל 8.)

פון די פּריצים טיילט אַקסענפעלד אויס די רוסישע צום גוטן: „אונדזערע רוסישע שררות זיינען גאָר אַנדערע מענטשן. דאָס פּוילישע ביטערע אַנגע-בלאָזענע גדלות, די פּוילישע גאווה איז ביים רוס ניטאָ. אַ רוס, אַז ער קען זיך מיטן יידן און האָט מיט אים עטלעכע מאָל צו טאָן, רופט ער אים „בראַט“ אָדער „בראַטיעץ“. אַפילו דעם פּאַקטער, אַז ער דינט אים געטריי, האָט ער אים ליב; יאָ, יאָ, טאַקע פּראָסט ליב. ווער שמועסט, אַז ער ווערט באַקאַנט דורך משא-מתן מיט אַ יידישן סוחר אַ צייט לאַנג, ווערט דער גרעסטער רוס דעם יידנס גוטער פּריינט; יאָ, יאָ, אַ גוטער פּריינט.“ אַקסענפעלד שטרייכט דאָ אונטער דורך איבערחורונגען, אַשטייגער, ווי ער וואָלט געדאַרפט איבער-צייגן וועגן אַן ענין, וואָס איז פאַרט אין ספק. דער אופן, ווי דער רוסישער פּריץ האָט זיך דעמאָלט באַצויגן אַפילו צום רוסישן סוחר, איז דאָך באַוואוסט. דער חילוק צווישן אַ פּוילישן און אַ רוסישן פּריץ האָט געקאַנט באַשטיין נאָר אין ניואַנסן. אַקסענפעלד וויל אפשר דורך זיין אַנטקעגנשטעלן דעם רוסישן פּריץ — וואָס האָט, אגב, צו יענער צייט, זעלטן און ווייניק געהאַט צו טאָן מיט יידן — צום פּוילישן, באַרעכטיקן דעם דרייסטן אַנגריף אויף יענע פּריצים, וואָס האָבן געהאַט אַזאַ גרויסע מאַכט איבערן לעבן פונעם יידישן שטעטל — געוויינלעך פּוילישע פּריצים, אַ חוץ דעם שפּילט דאָ אפשר אַ ראַל די „אַונג“, אַז דער רוסישער פּריזשער קאַפיטאַל קאָן האָבן אַ גרעסערן אַנציאונגס-כוח, איידער דער פּוילישער.

אין זיינע פּיעסעס שילדערט אַקסענפעלד געוויינלעך די באַציאונג צווישן דעם פּוילישן פּריץ און די יידיש-גבירישע „פּאַזיטיווע“ פיגורן, ווי פּריינט-שאַפּטלעכע, דאָס שפּיגלט אַפּ גיכער פאַר אַלץ אַקסענפעלדס וואונטש, און ניט די ווירקלעכקייט. די קעגנזעצלעכקייט צווישן דעם נייעם יידישן בירגער, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן צו פאַרמירן, און דעם פּעאַדאַל איז געווען גענוג גרויס, אַז מע זאָל זי קאַנען אַרײַנשטעלן אינעם גדר פון די דעמאָליטיקע אַלגעמיינע קעגנזאַצן צווישן בורדשוואַיזע און פּעאַדאַליזם.

4. די השכלה קעגן קאנטראבאנדע

(צו זייט 78)

וועגן דער שמוגלעריי אויף ביידע זייטן גרענעץ צו דער צייט, ווען אַקסענ-פעלד האָט געשריבן זיין „גענאָרטע וועלט“, און וועגן דער גרויסער ריזיקע ביי דעם דאָזיקן „געשעפט“ ליינענען מיר ביי דיקן אין אַ דערציילונג וועגן געשעענישן אין יענער צייט: „... אין יענע צייטן (פאָרגל. דאָרט, ז. 8), אין וועלכע דער מסחר פון קאָנטערבאָנד איז געווען זייער גרויס, וואָר עס גאַנץ געוויינלעך, דאָס יונגעלייט פלעגן אין בראָד אין אַ קורצע צייט ווערן זייער תקיף אין מעמד... דאָך אָבער איז באַוווּן שוין פון דער פראַקטיק, דאָס גיט איינער פון יענע, וואָס דערלויבן זיך צו האַנדלען מיט דיזער פאַר-באַטענער וואָרע, זיינען געשטאַרבן רייך. על-פּיר-רוב ווערט מען דורך דיזעם מסחר אַליין אויך באַגראָבן, און מען באַגראָבט דערצו נאָך דאָס פאַריגע ביסעלע, וואָס מע האָט נאָך פריער געהאַט“ („דער אַנטלאַפּענער רעקרוטל“, ווילנע, 1872, ז' 21). פאָרגל. אויך „די גענאָרטע וועלט“ (זע אַקסענפעלדס ווערק, ב. 1, ז' 313): „האַט אַ פנים, אַז דאָס פעקלען איז אויך אַ גענאָרטע וועלט, אַ פאַר מאָל געדאַט עס, דערנאָך נעמט דער קייסער אָפּ מיטאַמאַל...“ די באַגרענעצונג פון וואוינרעכט אין די גרענעץ-קאָנטן איז כלומרשט געווען אַ קאָמף-מיטל קעגן דער יידישער קאָנטראַבאָנדע, כאָטש ס'איז אַן-ספּעדיקער פאַקט, אַז די נייטיגע גרענעץ-באַפעלקערונג האָט זיך פאַר-נומען מיט שמוגל גיט ווייניקער, נאָר מער, ווי די יידישע. דאָס האָט שוין אי. אַרשאַנסקי צוריק מיט עטלעכע זיבעציק יאָר דאָקומענטאַריש באַוווּן. אַנ-געהויבן האָבן זיך די דאָזיקע באַגרענעצונגען פון וואוינרעכט אין 1812 אין דער וואָלינער גובערניע, אין 1825 זיינען זיי פאַרברייטערט געוואָרן אויף אַלע גובערניעס (אַ חוץ שטעט און שטעטלעך), אין 1832 אויך פאַרן בעסאַראַבישן גרענעץ-קאָנט (אַ חוץ פאַר באַזיצערס פון הייזער, מילן און קרעטשמעס), אין 1843 — אויף אַלע יידן אַן אויסנאַם און אויך פון שטעט און שטעטלעך.

די משכילים טרעטן שאַרף אַרויס קעגן דער קאָנטראַבאָנדע. זע, למשל, לעווינזאָן: „די הפּקר-וועלט“, אויסג. וואַרשע, 1902, ז' 31, און די „הפּקר-וועלט“, צווייטע אַפטיילונג, דאָרטן, ז. 49; אַקסענפעלד („די גענאָרטע וועלט“, ז' 313) פאַראַרטלייט די קאָנטראַבאָנדע, פונקט אַזוי ווי לעווינזאָן, אויך דורך די ווערטער פון אַ רעליגיעזן אויטאָריטעט (דורך בעניע דיין). דערמיט ווילן אַקסענפעלד און לעווינזאָן אַקעגנשטעלן צו דעם אויטאָריטעט פון אַ טייל רבנים, וואָס האָבן אונטערגעשטיצט די קאָנטראַבאָנדע, — דעם אויטאָריטעט פון דער אַפיציעלער גייסטלעכקייט.

5. ליטעראַרישע טראַדיציעס פאַר „דער ערשטער יידישער רעקרוט“

(צו זייט 150)

א. פון דער רוישישער ליטעראַטור

די ליטעראַרישע טראַדיציעס פאַרן סוואַנעט אין „ערשטן יידישן רעקרוט“, וואָס איז דאָך געבויט אויף ספּעציפּיש-רוסלענדישן שטייגער, דאַרף מען אין ערשטער ריי זוכן אין דער רוישישער ליטעראַטור, עס האָט זיך אָבער וואָס שייך דעם סוואַנעט דערווייל נאָך ניט איינגעגעבן אים דאָרט אַרויסצוגעפינען.

אַנדערש וואָס שייך דער טעמע פונעם „ערשטן יידישן רעקרוט“. אַ רוישישע פּיעסע, וואָס איז געבויט אויף דער רעקרוטישע-טעמע, איז גראַד יאָ באַוואוסט, זי הייסט: „וועליקאַדושיע אילי רעקרוטסקאי נאַבאַר“, דראַמאַ וו' טרעך דעיסטוויאָך, פון ניקאָליי אילין (1773—1823).

די ערשטע אויסגאַבע איז דערשינען אין מאַסקווע 1804, די צווייטע * — אין פעטערבורג 1807. די פּיעסע איז צום ערשטן מאל אויפגעפירט געוואָרן אין פעטערבורג, און זי האָט זיך אַ לענגערע צייט געהאַלטן אין רעפּערטואַר פון די מאַסקווער, פעטערבורגער און פּראָווינציעלע טעאַטערן. לויט די ידיעות פון א. אי. וואַלף ** האָט זיך אילינס דראַמע „לאַנג געהאַלטן אויף דער בינע, און מע האָט זי געשפּילט נאָך אין די דרייסיקער יאָרן“. ס. ט. אַקסאַקאָו דערציילט אין זיינע „ליטעראַרישע און טעאַטראַלישע זכרונות“, אַז די פּיעסע איז געווען נישט אָן מעלות און זי האָט געהאַט אַ זייער גרויסן דערפּאָלג. אַראַפּאָוו, איינער פון די פּריאיקע היסטאָריקער פונעם רוישישן טעאַטער, שרייבט וועגן דער דאָזיקער פּיעסע: „זי איז זייער געפּעלן צוליב דער פּראָס-טער און פולקום נאַטירלעכער אַנטוויקלונג פונעם סוואַנעט. די דאָזיקע פּיעסע געהער צו דער צאָל פאַלקסטימלעכע דראַמעס.“ *** דער דערפּאָלג פון אילינס פּיעסע איז געווען אַזוי גרויס, אַז לויט דער מסורה האָט זיך פון איר אַנגעהויבן דאָס אַרויסרופן די מחברים אויף דער רוישישער בינע. אילין איז געווען זייער פּאָפּולער מיט זיינע דראַמאַטישע ווערק (מערסטנטייל איבערזעצונגען און איבעראַרבעטונגען פון אַנדערע שפּראַכן). באַזונדערס זיינען געווען פּאָפּולער

* פון וועלכער עס איז פאַראַן אַן עקזעמפּליאַר אין דער מאַסקווער לענינישער ביבליאָטעק.

** „כראַניקאַ פעטערבורגסקיך מעאַטראָוו“ (רוסיש), ב. 1, סמ. פעטערבורג, 1877, ז' 4.

*** „לועמאַפּים רוסקאַוואַ מעאַטראַ“ (רוסיש), צוזאַמענגעשטעלט פּימיען אַראַ-פּאָוו, סמ. פעטערבורג, 1861, ז' 165.

זיינע צוויי אַרגינעלע פּיעסעס, די אַנגערופענע וועגן רעקורטשינע און „ליזאַ, אילי טאַרושעסטוואָ בלאַגאַדאַרנאַסטי“. וואַרנעקע (אין זיין טעאַטער־געשיכט־טע) כאַראַקטעריזירט אילינס פּיעסע, ווי איינע פון די פּילצאַליקע רוסישע נאַכמאַכונגען קאַצעבוס צו יענער צייט (וועגן דער גרויסער ווירקונג פונעם קאַצעבוס־טעאַטער אויפן רוסישן טעאַטער אין יענער צייט איז דאָ נישט נייטיק אויספירלעך צו שרייבן, וועגן דער דייטלעכער ווירקונג פונעם קאַצעבוס־טעאַטער אויף אַקסענפעלדן און עטינגערן זע אויבן).

עס איז שווער צו זאָגן, ווי ווייט אַקסענפעלדס פּיעסע האָט אַ באַציאונג צו אילינס פּיעסע און ווי ווייט דאָס געהער צום קאַפּיטל „השפּעות און אַנאַלאַגיעס“. סױזשעט, סאַציאַלע און נאַציאָנאַל־שטייגערדישע אַטמאָספּער זיינען אין ביידע פּיעסעס פאַרשיידענע (דאָ — שטעטליקע יידן, דאָרט — פּויערים). די אינהאַלטלעכע אַנאַלאַגיע באַגרענעצט זיך בלויז דערמיט, וואָס די סױזשעטן פון ביידע פּיעסעס בויען זיך אויף דער רעקורטשינע־טעמע, אויף די מיסברויכן ביים נאַבאַר מצד די תקיפים בנוגע אַן אַרעמען איינציקן זון, אויף דער סענטימענטאַלער גרויסמוטיקייט פונעם הויפּט־העלד. אין אילינס פּיעסע ווערט, אגב, אונטערגעשטראַכן דער גרויסמוט, די נאַטירלעכקייט און אַנדערע מעלות פונעם פּויערישן שטאַנד, אויף וועלכן עס האַלט זיך די גאַנצע מלוכה. צוגלייך רעדט זיך דאָ וועגן דעם קייזערס שטענדיקע חסדים צו זיינע אונטער־טאַנען. ביי אילינען איז דער גרונט־טאָן די „רעאַביליטאַציע“ פונעם פּויערישן שטאַנד מיט דער הילף פון סענטימענטאַלישקייט. אַקסענפעלדס פּיעסע איז אויך סענטימענטאַל, זי וויל אויך אין אַ געוויסער מאָס דעאַביליטירן דעם ייִדישן פּאַלקס־מענטש. אַקסענפעלדס פּיעסע איז אַבער פיל רייכער און סאַציאַל קאָמפּליצירטער.

וואָס שייך זשאַנר און סטיל איז די אַנאַלאַגיע אַ סך ברייטער און אינ־טערעסאַנטער. ביידע פּיעסעס פאַראייניקט דער א. ג. „פּלאַמאַנדישער“ (שטיי־גערדיקער, זשאַנרישער) נוסח. אין דעם צוזאַמענהאַנג איז כאַראַקטעריסטיש, וואָס די רעצענזיעס פון יענער צייט פאַרגלייכן אילינען מיט דעם פּלאַמאַנדישן מאַלער טעניער. טעניערס נאָמען פּלעג נישט איין מאָל אויפשווימען, ווען מע האָט דעמאָלט און אַ ביסל שפּעטער גערעדט וועגן אַ געוויסן רעאַליסטיש־שטייגערדישן גאַנג אין דער רוסישער ליטעראַטור. ווי אויפן „רוסישן טעניער“ אין דער ליטעראַטור פּלעג מען אַנווייזן אויף נאַרעזשנין * אָדער אויף א. איזמאַילאָוו א. אָן. וו. מיר האָבן דאָ אַ גאַנצע רעאַליסטיש־שטייגערדיקע שיטה אין דער רוסישער ליטעראַטור אין די ערשטע צענדליקער פון 19טן יאָרהונדערט און ווייטער, — און צו דער דאָזיקער שיטה שליסט זיך אַן (אַן

* זע אויבן, ז' 116, הערה.

אַנדערע פראַגע איז, ווי ווייט דירעקט אָדער אומדירעקט) אויך אַקסענפעלד*. אין אַזאַ מעגלעכן צוזאַמענהאַנג ליגט דער עיקר-באַדייט פון אילינס פיעסע פאַר דער אויספאַרשונג פון אַקסענפעלדס „ערשטן יידישן רעקרוט“ און זיינע איבעריקע פיעסעס — ניט געקוקט אויף דירעקטע און זיכערע השפעות פונעם דייטשן טעאַטער (ברעסלע, אָדעס) און פון דער דייטשער דריטראַנגיקער טעאַטער-ליטעראַטור (קאַצעבו).

און טאַקע צוליב דעם מעגלעכן צוזאַמענהאַנג איז כדאי צו באַטראַכטן די אַפּרופּן פון צייט-מענטשן אויף אילינס פיעסע. זיי קאַנען זיין אַנרעגנדיק פאַר דער באַטראַכטונג פון אַקסענפעלדס שאַפּן.

ביז גאַר אינטערעסאַנט איז אַ קריטישער אַפּרופּ וועגן אילינס פיעסע פון וול. וואַסיליעוויטש איזמאַילאָוו, דעם אַרויסגעבער פונעם זשורנאַל „פּאַטריאַט“ [רוסיש] (און ניט ווי וואַרנעקע מיינט, על-פּי-טעות, פון אַלעקסי יעפּימאַוויטש איזמאַילאָוו, וואָס געהער אין אַ געוויסער מאָס צו דער זעלבער ריכטונג ווי אילין גופא און ווערט, ווי ער, פאַרגליכן צו טעניערן): „דער הויפּט-חסרון פון ה' אילין איז ביז איצט געווען דאָס, וואָס ער האָט אַרויס-געפירט אויף דער סצענע אַזעלכע מענטשן, וואָס פאַרנעמען דאָס לעצטע אָרט אין דער געזעלשאַפט, מענטשן, וועמעס געדאַנקען, געפילן און זייער שפּראַך גופא זיינן גענוג באַגרענעצט, און דעריבער קאַנען אונדז זייערע ענינים ניט דינען ניט ווי אַ מוסר און ניט ווי אַ מוסטער“ („פּאַטריאַט“, 1804, מאַי, ז' 23). דער קריטיקער עצהט אילינען: „... צו שפּען מאַדעלן פון דעם געזעל-שאַפּטלעכן קרייז, וואו ס'געפינען זיך מער אינטערעסאַנטע פיזיאָנאָמיעס, מער פאַרשיידנאַרטיקע ליידנשאַפטן, מער קעגנשאַטאַנדן, וואָס פאַרדינען, אַז דער מאַלער זאָל זיך מיט זיי באַשעפּטיקן.“ (דאָרט, ז' 239).

איזמאַיליאָוו אַרויסטרעטונג קעגן אילינען האָט, אגב, אַרויסגערופּן דער-זשאַווינס אומצופרידנקייט. ער שרייבט אין אַ בריוו: „... איך לויב לחלוטין ניט ה' איזמאַיליאָוו, וואָס ער איז אַזוי אַנגעפאַלן . . . אויף אילינען, אויף אַ יונגן מענטשן, מיט גאַנץ היפשע באַגאַבונגען.“*

אַן אַנדערער אַפּרופּ אויף אילינס פיעסע, אונטערגעשריבן מיטן איניציאַל „א“ (אין „דראַמאַטישעסקי וועסטניק“, סט. פעטערבורג, 1808, נומ' 8, ז"ז 65-66) איז ניט ווייניקער אינטערעסאַנט. מיר וועלן דאָ ברענגען עטלעכע ציטאַטעס: „... די דאָזיקע דראַמע קאָן, לויט אונדזער מיינונג, פאַרנעמען אַזאַ אָרט אין דער ליטעראַטור, ווי די בילדער טעניערס אין דער מאַלעריי. דאָס דאָרפישע לעבן אָדער, פראַסט גערעדט, דער פּויערישער שטייגער ווערט

* „סאַמשיניעניאָ דערזשאַווינאָ“, „איזד. אַקאַד. נאַאוק“ (רוסיש), ב. 4, סט. פעטערבורג, 1871, ז' 154.

אין איר פאַרגעשטעלט אַזוי לעבעדיק, אַזוי נאַטירלעך, אַז די פּאַנאַזיע פּונעם צוקוקער פּאַרטראַגט אים ניט-ווילנדיק אין דאָרף אַריין. די האַנדלונג איז פּראָסט, אירע מאַטיוון זיינען גענומען פון דער ווירקלעכער אויפפירונג, דער גאַנג אירער איז גענומען פון די ווירקלעכע זיטן; דער שמועס, די געפילן זיינען דורכאויס צוגעפאַסט צו די האַנדלענדיקע פיגורן... אינעם „רעקרוטסקי נאַבאַר“ זיינען אַלע ראַלן געמאַכט פונעם אויטאָר... מיט אַ באַצווילינגענדיקער וואַרהאַפטיקייט. אַלץ אין דער דאָזיקער דראַמע באַווויזט, אַז דער אויטאָר איז דורכאויס באַקאַנט מיט די אויפפירונגען, שמועסן, מיטן שטייגער טראַכטן, מיט די געפילן און זיטן פונעם רוסישן פּאָלק.*

ב. יוסף וויזנערס „קול בוכים“

יוסף וויזנערס ניט-פאַרעפנטלעכטע העברייאישע טראַגעדיע אויף דער רעקרוטשינע-טעמע: „קול בוכים“ איז געשריבן געוואָרן ניט קיין סך שפעטער נאָך 1828; יעדנפאַלס פריער ווי אַקסענפעלדס „דער ערשטער יידישער רעקרוט“. וועגן אַ מעגלעכער באַציאונג צווישן די דאָזיקע צוויי פיעסעס לאַזט זיך גאַרניט זאָגן, ווייל דער ניט-געדרוקטער כתב-יד איז פאַרלוירן געגאַנגען, און מיר ווייסן וועגן אים בלויז פון אַ נאַטיץ גאַטלאַבערס. אין גאַטלאַבערס ידיעה רעדט זיך בלויז דערפון, אַז די טעמע פון דער פיעסע איז געווען די רעקרוטשינע. דאָס הייסט אָבער נאָך ווייט ניט, אַז די פיעסע איז געווען אַ שטייגערישע. עס איז אומוואַרשיינלעך, אַז סוף 20ער יאָרן האָט געזאָלט געשריבן ווערן אויף העברייאיש אַ שטייגערישע פיעסע. גיכער פאַר אַלץ איז דאָס געווען אַ „פּסעוודאָ-קלאַסישע“ קינה מיט אַלעגאָרישע ראַלן, געהאַלטן אינעם טאָן פון דער משכילישער העברייאישער מליצה אין יענער צייט.

די ידיעות, וואָס א. ב. גאַטלאַבער ברענגט וועגן דעם דאָזיקן, מן-הסתם ערשטן, ליטעראַרישן ווערק מיט דער טעמע „רעקרוטשינע ביי יידן“ און וועגן איר מחבר, זיינען גענוג אינטערעסאַנט, אַז עס זאָל זיך לוינען זיי דאָ איב-גאַנצן צו ציטירן:

„בספר הזכרונות ההוא בא גם זכרון החכם אשר היה לי לעינים, והוא הר"ר יוסף וויזנער, בן עיר מולדתי (נפטר בשנת תר"ט... בן המשים ושתי שנים). האיש ההוא היה כבד פה וערל שפתים, ועכ"ז הוצק חן בשפתותיו הערלות, והיה נוספות מור, ומפיו הכבד כידורי אש התמלטו בדברו את מקשיבי הערלות.

* די דאָזיקע עקספורסיע וועגן אילינס פיעסע איז אינגאַנצן צונויפגעשטעלט לויט ח' א. גרשטיינס מאַטעריאַלן.

דבריו ילדי שעשויעו (כי אהב מאד את בני הנעורים וגם הילדים אשר ראה בם כשרונות טובים, ויגל אזנם למוסר השכל). החכם הנכבד הזה, אשר לא היה לו זכרון עד היום בשום ספר או מ"ע לבני ישראל, היה סופר מהיר בשפת קדשנו, וידיעתו בלשונות החיות היתה גדולה, כי מלבד שפות רוסיא ופולניא, שתי השפות אשר התהלכו אז בארץ והשתמשו בערבוביא, ידע על נכון שפת אשכנז וצרפת. גם שפת רומי (לאטיין) לא היתה זרה לו. גם לעט סופרים שלח ידו, מבלי תקוה שיפוצו דבריו בין אחיו, כי מי ממשכילי בני ישראל המעטים בארצנו או ערב לבו לגשת אל בית הדפוס, לתת לספרו מהלכים? — והיה כאשר החלו בשנת 1828 (תקפ"ח) לצבוא צבא מישראל בארצנו, והיו הימים האלה ימי יגון ואבל כבד לכל היהודים יושבי הארץ אשר לא הסכינו עוד לצאת לצבא, ומי שלא ראה בעיניו את המספד מר והאבל, אשר היה אז בישראל, לא ראה צרה ויגון מימיו; ויכתוב יוסף אז מחזה-אבל (טרזיער-שפיל), אשר קרא בשם "קול בוכים". הספר הקטן הזה היה יכול להיות גם היום למופת לכותבים בשפת עברי אבל הזמן הבולע הכל בלע גם בכורה זאת בעודה בכף, אבד זכר הספר ההוא ואיננו! (א. ב. גאטלאַבער, "הגזרה והבניה", "הבקר אור", 1879, חוברת ששית, ז"ז 975-976).

ג. וואַלף קאַמראַש "קהל אין שטעטל"

עס איז איצט ניט מער מעגלעך קלאַר פעסטצושטעלן, ווי וואַלף קאַמראַש פיעסע מיט דער רעקרוטיגע־טעמע האָט איינגטלעך געהייסן: "קהל אין שטעטל", ווי זי ווערט אַנגערופן אין די רוסישע צענזור־ און אַמטלעכע דאָקו־מענטן, דאָס קהל־שטיבל אָדער מענדעלע פּאַלנימאַץ, ווי ב. נאַטאַנזאָן רופט זי אָן, אָדער "די אלמנה", ווי ס'קומט אויס לויט די זכרונות פון אַ צושויערין, וואָס האָט די פיעסע געזען אויפגעפירט. עס זעט אויס, אָז איינע און די זעלבע פיעסע ווערט אַנגערופן אין פאַרשיידענע קוואַלן מיט פאַרשיידענע נעמען — גאָר ניט קיין חידוש, ביי אַ ניט־געדרוקטער זאָך! אויף רוסיש איז אפשר באַקוועמער געווען איבערצוזעצן דעם טיטל, וואָס נאַטאַנזאָן ברענגט, — וואַרשיינלעך דער אויטענטישער, — אויף אַזאָ אופן, ווי מיר געפינען אים אין די רוסישע דאָקומענטן: "קאַגאַל וו' מעסטעטשקע".

וואַלף קאַמראַש (געב. 1832) האָט אַלס תלמיד פון דער זשיטאַמירער ראַבינער־שול אין יאָר 1854 אַנגעשריבן די דאָזיקע רעקרוטיגע־פיעסע, וואָס איז אינעם זעלבן יאָר דורך תלמידים פון דער זשיטאַמירער ראַבינער־שול אויפגעפירט געוואָרן אין בערדיטשעוו. עס איז אינטערעסאַנט, אָז ב. נאַטאַנזאָן זעט אַ צוזאַמענהאַנג צווישן דער דאָזיקער פיעסע קאַמראַש און אַקסענפעלדס שאַפן. . . . דער וואונדערלעכער שרייבער, וואָס שרייבט אינעם גייסט פונעם

המון, ר' ישראל אַקסענפעלד ז"ל, וואָס זיין גלייכן איז זעלטן צו טרעפן, ווי למשל, דער וואונדערלעכער שרייבער קאַמראַש, וואָס אַ סך פון אונדזער פּאַלק ווייסן וועגן אים צוליב דער קאַמעדיע, וואָס איז אַרויס פון זיין פען מיטן נאָמען „דאָס קהל־שטיבל אָדער ר' מענדעלע פּאַלנימאַץ“* דאָס קאָן באַטייטן, אַז די צייט־מענטשן האָבן געזען אין קאַמראַשס פּיעסע ווירקונגען פון אַקסענפעלדס שאַפן.

וועגן דעם אינהאַלט פון דער פּיעסע באַקומען מיר אַ פּאַרשטעלונג פונעם צענזאָר פּיאָדאַראָוס אַ באַריכט צום קוראַטאָר פונעם קיעווער לערן־ראַיאָן אין יאָר 1855.

„דער הויפט און אינערלעכער צוועק פון דער דראַמע אויף יידיש־דייטש אונטערן נאָמען „קהל אין שטעטל“ איז צו ווייזן פון דער סצענע אַראָפּ דעם קהל און די באַפולמעכטיקטע פון די יידישע געזעלשאַפטן, אַז זיי גיבן אומ־געזעצלעך אַפּ פאַר רעקרוטן קינדער פון אַרעמע עלטערן און יתומים און היטן דערביי ניט אַפּ די איינגעשטעלטע ריי, און דאָס אַלץ מיט דער כוונה צו באַשיצן יענע יידן, וואָס האָבן אַ וואָג אין דער געזעלשאַפט לויט דער רייכקייט, לויטן אַפּשטאַם אָדער לויט די געזעלשאַפטלעכע פּאַסטנס, וואָס זיי פּאַרנעמען. גענומען אין באַטראַכט, אַז :

1) כּדי מיט דערפּאָלג אויסצופילן די פליכטן, וואָס די רעגירונג האָט אויף זיי אַרויפגעלייגט, דאַרפן דער קהל און די באַפולמעכטיקטע כאַטש ביז אַ געוויסן גראַד געווינען דעם צוטרוי פון די יידן ; אַרויסשטעלן אַן איינצלנעם, אפשר צופעליקן, מיסברויך פון דעם אָדער יענעם קהל אַלס אַלגעמיינעם און גרונט־כלל פאַר דער טעטיקייט פון יעטוידער „קהל אין שטעטל“ — וואָלט געהייסן אַרונטערהייסן דעם קרעדיט פונעם דאָזיקן אַנשטאַלט אין די אויגן פון דער געזעלשאַפט, און אין דער זעלבער צייט אַרויפּוואַרפן אַ שאַטן פון ניט־אויפּריכטיקייט און פון ניט־וואוילגענויגטקייט צו יידן — אויף די עצם פּאַראַרדענונגען פון דער רעגירונג, אויף וועלכע ס'באַזירט זיך די מאַכט פונעם קהל און פון זיינע באַפולמעכטיקטע ;

2) אַז אינעם גאַנצן גאַנג פון דער פּיעסע ווערט די רעקרוטן־פליכט און דער מיליטער־דינסט פּאַרגעשטעלט ווי דער גרעסטער אומגליק פאַר יידן אַפילו אין רעליגיעזן זינען (3 אַקט, 7 סצענע) ; ס'דערגייט דערצו, אַז אַ ייד, וועלכן מע גיט אַפּ פאַר אַ רעקרוט, ווערט אַנגערופן ניט אַנדערש, ווי „אַ שאַף, וואָס מע פּירט צו דער שחיטה“ (2 אַקט, 7 סצענע) ;

3) אַז די גאַנצע געזעגעניש פון דער מוטער מיטן זון, דעם רעקרוט, מיטן חלשות־פּאַלן, מיט די יאָמערלעכע געשרייען און ביטערע טרערן (דאַרטן)

* צימירט לויט א. יודיצקי אין „שריפטן“, קיעוו, 1928, ב. 1, ז' 331—336.

קאָנען זייער ניט־גינסטיק ווירקן אויף די יידישע צושויער, וועלכע באַגרייפן ניט גענוג די נייטיקייט פון דער דאָזיקער געזעלשאַפטלעכער פליכט; און, (4) אַז היות דער אויטאָר האַלט פאַר דער מאַכטיקסטער טרייב־קראַפט פון דער היינטיקער געזעלשאַפט — דאָס געלט (דאָרטן, 5 סצענע), טראַכט ער פשוט אויס אַ בלבול אויף דער אַרטיקער נאַטשאַלסטווע, אַז זי פאַרגעסט אירע פליכטן און שטעלט זיך כלומרשט ניט אַפּ פאַר קיין שום קרבן צו ברענ־גען דעם דאָזיקן אַפּגאַט פון גאַלד און אייגנוץ (דאָרטן, 4 סצענע); — גענומען דאָס אַלץ אין באַטראַכט, רעכנ איך, אַז די דראַמע „קהל אין שטעטל“ קאָן בשום־אופן ניט דערלויבט ווערן פאַר דער סצענע, ס'דאַרף אַפילו פאַרווערט ווערן זי צו לייענען.*

די דאָזיקע ידיעות וועגן דעם אינהאַלט פון דער פיעסע קאָנען דערגאַנצט ווערן מיט דער ידיעה, וואָס שטאַמט פון דר. ווייסענבערג, אַז אין דער פיעסע ווערט געשילדערט, ווי די קהילה־רעדלפירער האָבן אַפּגענומען ביי אַן אַרעמער אלמנה איר בן־יחיד, כדי אים אַפּצוגעבן פאַר אַ סאָלדאַט אַנשטאַט אַ זונדל פון אַ קהלשן טווער.

עס איז דעריבער ניט קיין וואונדער, אַז דער גענעראַל־גובערנאַטאָר האָט ניט בלויז פאַרווערט צו שפּילן קאַמראַש פיעסע, נאָר זי אינגאַנצן בכלל, און האָט אויך געהאַלטן פאַר נייטיק צו דערקלערן, „אַז די באַגריפן וועגן פער־זענלעכע און געזעלשאַפטלעכע באַציאונגען, וואָס קאַמראַש האָט אויסגעדריקט אין זיין דראַמע, באַווייזן ניט, אַז ער זאָל האָבן געקראָגן אין זיין בילדונג אַ „גוטע ריכטונג“. מ'דאַרף אויפּמערקזאַם מאַכן דעם אינספּעקטאָר (פון דער ראַבינער־שול) אייכנבויםען, אַז ער זאָל אַכטונג געבן אויף קאַמראַשן אין אַלע פרטים, און זאָל אים געבן „ריכטיקע באַגריפן וועגן די זאַכן, וואָס ער (קאַמ־ראַש) האָט וועגן זיי געשריבן“.**

פון דעם אַלעם דאַרף מען דרינגען, אַז קאַמראַש פאַרלוירן־געאַנגענע פיעסע איז אויסגעהאַלטן אין אַ סאָציאַל־שאַרפּערן טאָן, איידער דאָס רוב איבעריקע השכלה־ווערק פון יענעם פּעריאָד וועגן דער דאָזיקער טעמע, וועלכע האָבן זיך יאָ אַפּגעהיט. דער דאָזיקער פאַקט איז דאָך מן־הסתם די סיבה, פאַר־וואָס די פיעסע איז אינגאַנצן פאַרלוירן געאַנגען.

* זע א. יודיזקי, דאָרטן, ז"ז 335-336.

** זע נ. שמוץ: „טעאָמער-בוך“, קיעוו, 1927, ז"ז 21-38.

6. אַנטשטייאונגס-צייט פון „דער ערשטער יידישער רעקרוט“

(צו זייט 152)

קיין פינקטלעכע דאטירונג פון יענע ווערק, ביי וועלכע אַקסענפעלד האָט ניט אָנגעוויזן זייער אַנטשטייאונגס-צייט, האָט זיך אונז דערווייל ניט איינגעגעבן דורכצופירן. דעריבער קאָנען מיר ניט אויפשטעלן קיין כראָנאָלאָגישע אַנטוויקלונגס-ליניע אין אַקסענפעלדס שאַפן.

די אַנטשטייאונגס-צייט פון „ערשטן יידישן רעקרוט“ קאָנען מיר ניט דאָטירן מיט דורכאויסקער זיכערקייט. מיר רעכענען אָבער, אַז וואַרשיינלעך איז דאָס ווערק אָנגעשריבן געוואָרן אינעם יאָר 1834 אָדער אָנהייב 1835.

אין „ערשטן יידישן רעקרוט“ (קיעווער אויסגאַבע, ז"ו 195-160) רעדט זיך וועגן אַ „חתונה-בהלה“ און וועגן חתונה-באַגרענעצונגען. אַזעלכע פאַניקעס איבער געזעץ-פּראַיעקטן וועגן חתונה-באַגרענעצונגען (אין תוך האָט זיך דאָס באַצויגן אויפן רעקרוטן-געזעץ) האָבן זיך אַ סך מאל איבערגעחזרט. אויך אינעם יאָר 1828, אין דער צייט פונעם ערשטן נאַבאַר, איז פאַרגעקומען אַזאַ „חתונה-בהלה“. די דאָזיקע דעטאַל אין אַקסענפעלדס פיעסע איז, הייסט עס, היסטאָריש-ריכטיק. דאָס געזעץ וועגן חתונה-באַגרענעצונגען איז אָבער פאַקטיש ערשט אַרויסגעקומען אינעם רעגולאַמען פאַר יידן פון 13 אַפּריל, 1835. עס איז דעמאָלט פאַרווערט געוואָרן חתונה צו האָבן מענער, וואָס זיינען יינגער פון 18 יאָר, און פרויען, וואָס זיינען יינגער פון 16 יאָר. וועגן דעם דאָזיקן געזעץ-פּראַיעקט האָבן זיך שוין געטראַגן קלאַנגען אינעם יאָר 1834.

דאָס האָט אַרויסגערופן אַ „חתונה-בהלה“. עלטערן האָבן זיך צוגעאיילט „חתונה-מאַכן“ קליינע קינדער (פון 10—15 יאָר), איידער דאָס געזעץ וועט אַרויסקומען, ווייל לויטן רעליגיעזן שטייגער האָט מען געדאַרפט חתונה האָבן אין אַ יינגערן עלטער, איידער דאָס געזעץ האָט געזאָלט באַשטימען לויט די קלאַנגען: מענער ניט פריער ווי צו 20, פרויען ניט יינגער ווי צו 18 יאָר. אַ חוץ דעם האָט מען אַזוי-אַרום געוואָלט פאַרזיכערן די יינגלעך קגען דער רעקרוטן-פליכט. די „בהלה“ האָט זיך ערשט באַרואיקט נאָכדעם, ווי דאָס געזעץ איז אַרויסגעקומען אין יאָר 1835, ווען ס'איז קלאַר געוואָרן, אַז די עלטער-נאָרם איז אַ נידעריקערע, ווי מע האָט געמיינט (ניט 20 און 18, נאָר 18 און 16), און אַז חתונה-האַבן פאַרזיכערט ניט קעגן רעקרוטן-פליכט.

די פיעסע איז געשריבן געוואָרן, ווי ס'זעט אויס פון דער אָנגעמערקטער שטעלע (ז"ו 159-160) אין דער צייט פון אַזאַ חתונה-פאַניק. 1828 קומט פאַר

דער אַנטשטייאונג פון דער פּיעסע ניט אין באַטראַכט. ערשטנס, ווייזט זי אַ צו-גענויע באַקאַנטשאַפט מיט דער פּראַקטיק און מאַכניאַציעס פון די „נאַ-באַרן“, וואָס האָבן זיך אויסגעאַרבעט ערשט אין פּאַרלויף פון עטלעכע יאָר. עס רעדט זיך שוין אין דער פּיעסע פון אַ „לאַוטשע“, אַן „אַמט“, וואָס האָט אינעם ערשטן יאָר, און אונטער אַזאַ טיטל, נאָך ניט געקאַנט זיין. צווייטנס, רעדט זיך אין דער פּיעסע וועגן דעם, אַז אַ געזעץ-פּראַיעקט אויך פאַר חתונה-באַגרענעצונגען איז שוין אין יענער צייט באַהאַנדלט געוואָרן אין די צייטונגען, דאָס קאָן נאָר האָבן אַ שייכות צו אַ צייט קורץ פאַרן אַרויסקומען פונעם רעגולאַמען אין יאָר 1835.

די „חתונה-בהלה“ האָט זיך געצויגן פון 1834—1835. פון די זײַ 159-160 אזי צו זען, אַז אַקסענפעלד ווייסט נאָך ניט פינקטלעך, ווי דאָס געזעץ וועט אויסזען; 20 און 18, אָדער 18 און 16 יאָר. ער זאָגט בפירוש: „דער אוקאַז איז אָבער נאָך ניט אַרויסגעקומען, און אפשר וועט מען דערנינען עפעס אַנדערש מאַכן מיט די יאָר, אפשר 16 און 18 יאָר.“ דאָס געזעץ ווערט שוין אָבער באַהאַנדלט אין דער צייטונג, וואו עס רעדט זיך וועגן אַ חתונה-עלטער פון 20 און 18 יאָר און וואו דער עולם ווערט אויפגעקלערט וועגן דער נייטיקייט פון אַזאַ געזעץ. „וואַלטן זיי עפעס געוואוסט פון רוסיש אָדער אַן אַנדער לשון לייענען, איז אין די צייטונג קלאַר צו זען, אַז דאָס, וואָס זיי האַלטן פאַר אַ גזירה, איז פאַרקערט אַ חסד פונעם קייסער יר“ה, אַז דער קייסער הייסט אַ מיידל פון 18 יאָר און אַ יינגל פון 20 יאָר זאָל ניט טאָרן חתונה האָבן, מוז מען אים ניט האַרציק דאַנקען דערפאַר?“ (ז' 160). עס זיינען אָבער, זעט אויס, אויך געווען פאַרשלאָגן אין דער צייטונג וועגן 18 און 16 יאָר: „יידן זיינען, נעבעך, אַרעם, און מאַכן דווקא חתונה צו 13 יאָר, טאָר מען דאָס? דעריבער איז דאָס אַ חסד, דער קייזער הייסט, אַז דווקא 18 יאָר און 20 יאָר, אָדער דאָס מיידל 16 יאָר.. און דער מאַנסביל 18 יאָר אָדער מער.“ (ז' 160). פון דעם אַלעם איז יעדנפאַלס קלאַר, אַז אַקסענפעלד ווייסט נאָך ניט פינקטלעך די עלטער-נאָרם, ד. ה., אַז ער האָט די פּיעסע געשריבן פאַרן 13טן אַפּריל, 1835. ווייטער איז קלאַר, אַז בעת אַקסענפעלד האָט די פּיעסע געשריבן, האָט עס שוין געהאַלטן נאָענט צום אַרויסקומען פונעם געזעץ, וואָס איז שוין אַרומגערעדט געוואָרן אין דער צייטונג. — דאָס האָט, אַ סברה, ניט געקאַנט געשען פריער ווי 1834. הייסט דאָס, אַז אַקסענפּלעד האָט אויסגעמאַלט די אַנאַלאָגישע חתונה-פּאַניק פון 1827-1828 לויט די פּאַקטן פון 1834-1835. דעריבער נעמען מיר אָן, אַז „דער ערשטער יידישער רעקרוט“ איז אַב-געשריבן געוואָרן 1834 אָדער אָנהייב 1835.

7. ביבליאָגראַפישע נאָטיצן צו דער טעמע „רעקרוטשינע“

(צו זייטן 157, 179)

מיר האָבן בלייַספּק ניט אין מינדסטן אויסגעשעפּט די ביבליאָגראַפיע פון די בעלעטריסטישע ווערק, וואָס באַהאַנדלען די רעקרוטשינע-טעמע אין דער יידישער, העברייאישער און רוסיש-יידישער ליטעראַטור פון יענער צייט. דאָס איז אויך ניט געווען אונדזער כוונה. פאַר אונדז איז וויכטיק געווען פעסט-צושטעלן און צו פאַרגלייכן די שטעלונג צו דער רעקרוטשינע-פראַבלעם ביי פאַרשיידענע יידישע שרייבער און פון פאַרשיידענע צייטן. דאָ וועלן מיר בלויז נאָך צוגעבן, אַז א. מ. די קהאַט אַ חוץ זיינע זכרונות „דער ערסטער נאַבאַר“ א. א. וו. אָנגעשריבן אויך אַ דערציילונג, וואָס איז געווידמעט דער רעקרוטשינע-טעמע: „דער אַנטלאַפּענער רעקרוטל“, ווילנע, תרל"ב (1872), דרוק-דערלויבעניש פון דער צענזור, אויגוסט 1871). עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז אויך אין דער דאָזיקער דערציילונג, — פּונקט ווי אין באַגראַווס „פאַי-מאַניק“, אין גאַרדאַנס „העצמות היבשות“, אין מנדעלעס „ווינטשפינגערל“ — ווערט שוין די טעמע באַהאַנדלט מיט אַ געוויסער געמיטלעכער רואיקייט און זי באַקומט אַ גליקלעכן סוף, כאַטש די דערציילונג הייבט זיך אָן מיט טראַגישע טענער: „... דער אוקאַ האָט דערלויבט צו נעמען קינדער נאָר וואָס זיינען שוין אַלט צו צוועלף-דרייצן יאָר, און אונדזערע אַבציסטווינע לייט האָבן אָפּגעגעבן קינדער פון 6-7 יאָר, דערצו נאָך גאַנץ נייעזאַקאַנע, דעז עס וואָרן אָפּגעגעבן פיל יתומים, בן-יחידים פון אַרעמע, שוואַכע עלטערן, דאָס עס וואָר ניס נאָך אַמאָל ווער עס זאָל קלאַגן און ווער עס זאָל ריכטן. און דיזע קליינע אָפּגעגעבענע געשעפּע (באַשעפענישן) פלעגן צו פאַרשמאַכטן און פאַר-גיין אויף די לאַנגע רייוון און מאַרשרוטן נאָך די ווייטע רוסישע גובערניעס פון קומער און פון קעלט. איינע זינדע, וואָס מיר יידן וועלן זיך ניט קענען פון איר ריינוואַשן...“ און אין אַ הערה: „די זינדע בלייבט געצייכנט אויף אימער“ (ז' 5). וועגן די צוויי הונדערט יידישע קינדער-רעקרוטן, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער קאַזאַרמע אינאיינעם מיט זיין „העלד“, זאָגט דיק, אַז זיי זיינען געווען „אַלע דורכאויס פון אַרעמע און עלנדן שטאַנד, על-פּיר-רוב יתומים אָדער ישובישע (דאַרפישע — מ. וו.) קינדער“ (ז' 13).

אינטערעסאַנטע שטיכן וועגן דער רעקרוטשינע זינט 1854 געפינען מיר אין אין ש"מ"רס (שייקעוויטשס) „דער פאַימאַניק, אָדער דאָס העלדישע מעדכען“, ווילנא, 1897. זע אויך מענדעלע אין „שלמה ר' חיימס“, העברייאישע אויס-גאַבע, „כל כתבי“ א. א. וו. כרך שני, ספר רביעי, אודיסה, תרע"ז, ז' 207.

און מ. ווינטשעווסקי: „דער לעצטער נאָבאַר“ (מ. ווינטשעווסקיס געקליבענע ווערק, ב. 5, מינסק, 1935, ז' 57 און ווייטער).

און דאָ איז אויך כדאי צו דערמאָנען, אַז נ. ס. ליַעסקאָוו האָט אין זיין מעמאָרנאַרטיקער דערציילונג „אָווצעביק“ (געשריבן אין יאָר 1862) געגעבן אַן אויפֿטרייסלענדיקע שילדערונג פֿון אַזאַ פֿאַרטיע ייִדישע קליינע ייִנגלעך־רעקרוטן אויפֿן עטאַפּ. * זע אויך זיין „וולאַדיטשני סוד“. ליַעסקאָוו איז געווען אַ באַשטימטע צייט סעקרעטאַר אינעם רעקרוטן־אַמט אין קיעוו, אַזוי אַז ער האָט געקענט די פֿאַרהעלטענישן פֿון אייגענער דערפֿאַרונג.

די ליקוידאַציע פֿון די רעשטלעך רעקרוטשינע דורך דעם געזעץ וועגן אַלגעמיינער מיליטער־פֿליכט פֿון 1874 יאָר האָט זיך אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן אָפֿגעשפּיגלט אינעם ייִדישן פֿאַלקסליד. אין אַ גרויסער האַנטשריפֿט־לעכער נאָך ניט פֿאַרעפֿנטלעכטער און ניט באַשריבענער זאַמלונג ייִדישע פֿאַלקסלידער, קופֿלעטן און ליטעראַרישע לידער ** פֿונעם משכיל און שרייב־לערער ב. סאַפֿאַזשניקאָוו אין זשיטאָמיר (די דאַטעס פֿון די פֿאַרשרייבונגען ציען זיך פֿון 1860 ביז 1890, ד. ה., אַז די דאָזיקע זאַמלונג איז די ערשטע, וואָס איז באַקאַנט פֿון דעם מין) געפֿינען מיר אַ גאַנצע ריי פֿאַלקסלידער און קופֿלעטן פֿון אַרום 1874 אויף דער דאָזיקער טעמע. *** געוויינלעך קלאַגט זיך דער פֿאַלקס־זינגער, אַז איצט מוז שוין יעדער אַן אויסנאַם צו איין און צוואַנציק יאָר גיין „צום זשערעב“:

* „פֿאַלנאָיע סאַבר, סאַטשינעניאַ נ. ס. ליַעסקאָוואַ“ (רוסיש), ב. 6, ספּ. פעטער־בורג, 1897, ז"ז 263, 270.

** די זאַמלונג געפינט זיך אין פֿרוואַטן באַזיץ. פֿונקט ווי ביים רעקרוטשינע־ליד, וואָס מיר ברענגען אויף ז"ז 152-153, איז אויך דאָ דער פֿאַרשרייבער פֿון פֿאַלקס־לידער (און בלויז נאָר דער פֿאַרשרייבער?) אַ שרייב־לערער.

*** פֿאַרגלייך גינזבורג־מאַרקע די נומערן 333—345, וואָס האָבן אויך אַלס טעמע די „איין־און־צוואַנציקער“, ד. ה. די אַלגעמיינע פֿליכט צו גיין צום „זשערעב“ פֿאַר יעדן, וואָס ווערט אַלט איין און צוואַנציק יאָר. בכלל דאַרף מען פעסמשטעלן, אַז די לידער פֿון סאַפֿאַזשניקאָוו זאַמלונג זיינען ווייניקער פעסימיסטיש און יאַמערדיק, איידער די נאָר־וואָס דערמאָנעט ביי גינזבורג־מאַרקע. ס'זעט אויס, אַז סאַפֿאַזשניקאָוו לידער זיינען אַ ביסל עלטער. אין פֿאַרגלייך מיט דער אַלטער „רעקרוטשינע“, פֿון וועלכער עס זיינען נאָך 1856 נאָך געבליבן היפּשע רעשטלעך, האָט די אַלגעמיינע מיליטער־פֿליכט ניט געקאַנט מאַכן קיין באַזונדערס שווערן אויב־דרוק, כּפֿרש אויף די אַרעמערע שיכטן. די סענטימענטאַל־מעלאַנכאָלישע לידער ביי גינזבורג־מאַרקע שטאַמען מן־הסתּם פֿון אַ שפעטערדיקער צייט, ווען מע האָט שוין אינגאַנצן פֿאַרגעסן די אַלמע רעקרוטשינע.

. . . אוי, וויינט-זשע, יידן, פאַר דעם בורא
 אויף היינטיקער שלעכטער צאָט,*
 אוי, עס איז דאָך אַ ביטערע גזירה,
 אַז יעדער קינד מוז זיין אַ סאַלדאַט...
 * ציט.

דערביי ווערן אַמאָל וואַריאירט די אַלטע קינהדיקע קלאַנגן פון די פּריאַם-
 לידער, ווידערשפרעכיק, דורכגעמישט מיט פּאַטריאַטישער לאַיאַלקייט, און
 אַמאָל אַפילו פּלוצים — מיט הומאַרפולן חוזק און שאַדן-פּרייד אויף חסידים,
 וואָס פּלעגן זיך פּריער אויסדרייען פון רעקרוטשינע. אַבער די אויפריכטיק-
 טראַגישע טענער פון די אַמאָליקע לידער פּעלן דאָ אינגאַנצן. אַזעלכע
 סטראַפּעס, זוי:

. . . שרייט צו גאָט, יידן אַלע
 מיט אַ גרויס געשריי,
 פרעגט אים נאָר איין שאַלע,**
 פאַרוואָס קומט אונדז אַזוי? ...
 ** שאלה.

געהערן גיכער צום אַבליגאַטאָרישן טראַפּאַרעט פּונעם סקאַרבאָון נוסח.
 סאַראַקטעריסטישער פאַר דער צייט זיינען אַזוינע סטראַפּעס:

אַר, מענטשן, קוקט אייך נאָר אום
 און באַטראַכט די נייע צייט,
 אייך ווייזט אויס, אַז עס איז קרום,
 וואָס ס'גייען אַזעק יונגע-לייט.
 מ'קען טאַקע ניט ריידן,
 אַז עס איז בעסער פון פּריער,
 עס טוט געוויס ליידן
 אַנצוקוקן דעם גראַבן מונדיר.
 אַבער דאָך מיט דער צייט —
 קען איר מיינע לייט,
 אַז זיי וועלן פאַרגעסן געשווינד.
 עס וועט זיין נאָר אַ שאַנד
 ביי אונדז אין רוסלאַנד,
 ווער ס'האַט ניט דעם קייזער געדיגט...
 * ציט.

און דער סוף פּונעם ליד:

* ציט.
 ** שאלה.

וואָס קען טאָן דער חסיד, אַ יונגערמאַן,
איים איז שוין שלעכט גאָר,
אַז ער וועט נישט קענען ביים רבין זאָן *
איינמאַל אין יאָר.

היינט ווי קאָן מען טאָן גאָטס געבאַט,
אַפילו דאוונען קאָן מען אויך נישט —
גאַנצפרי דאַרף מען זיין אויפן סמאַט [ר].

גאָר אַז דער חסיד וועט קומען אַהיים,
וועט ער די מצווה זיין מקיים.
ער וועט זיך תיכף דערמאָנען אין דעם:
ער האָט שוין לאַנג נישט געכאַפט קיין שיריים.

ער וועט פאַרקאַטשען די פאַלעם
און וועט לויפן צום רבינס טיש,
דאַרט וועט ער שוין באַקומען אַלעס:
אַ שטיקל קוגל מיט אַ גרויסער שטיק פיש.

די אַרעמע מאַסן האָבן אַוודאי נישט געקאַנט אויף ערנסט באַדויערן, וואָס
ס'זיינען אָפגעשאַפט געוואָרן די רעשטלעך רעקרוטשינע און וואָס „אַלע אָן
אויסנאַם“ דאַרפן טראָגן די זעלבע מיליטער-פליכט. א. מ. דיק צעגיסט זיך
(1871) אין לאַיאַלער דאַנקבאַרקייט און זינגט אַ הימן אַלעקסאַנדער דעם
צווייטן, וואָס האָט אין 1856 אָפגעשאַפט די רעקרוטשינע. דיק איז באַזונדערס
צופרידן דערפון, וואָס בנוגע די „נאַבאַרן זיינען מיר גלייך געשטעלט מיט
אַלע אַנדערע מיטבירגער פון דיזעם לאַנדע, אַזוי ווייט, דאָס עס איז ערלייבט
צו זיין איינער פאַר דעם אַנדערן פאַר איין אַכאַטניק, אַ קריסט פאַר אַ יידן,
אַ ייד פאַר אַ קריסט.“ ** עס איז אָבער קלאָר, אַז די מאַסן זיינען גאָר נישט אַזוי
שטאַרק צופרידן געווען פון דער דאָזיקער „גלייכשטעלונג“, דערפון, וואָס
אויך יידן האָבן שוין געמעגט שטעלן „אַכאַטניקעס“. וואָרעם אין אמתן האָט
זיך קיינמאַל נישט געטראָפן, אַז יידן זיינען געגאַנגען פאַר קריסטן אַדער קריסטן
פאַר יידן, עס איז אָבער געווען אַ נאַרמאַלע שטייגער-דערשיינונג, אַז אין די
יאָרן צווישן 1856 און 1874 זיינען געוויינלעכע אַרעמע יידן געגאַנגען אַלס
„אַכאַטניקעס“ פאַר פאַרמעגלעכע יידן. אויב די דאָזיקע אינסטיטוציע איז אין
יאָר 1874 (לפחות לויטן געזעץ) בטל געוואָרן, האָבן דאָס ברייטע מאַסן אַוודאי
נישט באַדויערט. פאַרקערט, זיי האָבן זיך געפרייט, וואָס:

* זיין.

** א. מ. דיק: „דער אַנטלאַפענער רעקרוטל“.

„נאָכאַטניקעס וועלן שוין פאַר אייך ניט גיין...“

דער אַנאַנימער קופּלעט* פּון וועלכן מיר נעמען די דאָזיקע שורה, איז פאַר אונדז זייער אינטערעסאַנט, ווייל אין אים קומט שאַרף צום אויסדרוק די טיפּישע און עכטע שטימונג פונעם ברייטן המון בנוגע דער ענדערונג אינעם ענין מיליטער-פּליכט. עס ווערט דאָ דייטלעך אַרויסגעזאָגט אַזאַ באַוואוסט-זיניקע שאַרפע שטעלונג קעגן די תקיפּיש-גבירישע אונטערדריקער, ווי מיר געפינען דאָס זעלטן אין דער ליטעראַטור און אינעם פּאָלקסליד פון יענער צייט. עס איז זייער פאַרשטענדלעך, אַז אין אַזאַ ליד וועלן מיר ניט הערן קיין שום טענות וועגן דער ענדערונג, גיכער פאַרקערט.

8. לעוויןזאָנס פּאַמפלעט

(צו זייט 186)

דעם שאַרפּן פּאַמפלעט אויף העברייאיש „תולדות פּלוני אלמוני הכובי“ (וואָס ענדיקט זיך מיטן יידישן ליד „פורים-שפּיל אויסגערופן אין שול“) האָט לעוויןזאָן געשריבן אין יאָר 1851, אויף איינעם אַ קהלס-מאַן, אַ צבועקישן האַלבן משכיל און האַלבן חסיד.** דער פּאַמפלעט איז ביאַגראַפּיש אויפֿ-געבויט, געשריבן אין גרעלע רעאַליסטישע פאַרבן, און ברענגט וואָס שייך שטייגער ביז גאַר אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל. לעוויןזאָן דערציילט דאָ עטלעכע שטייגערישע פּראַקטיקעס, שילדערט דעם קלאַסן-כאַראַקטער פון דער רע-קרוטישניע און נעמט דערצו שטעלונג אויף אַזאַ אופן, אַז ס'איז כּדאי די דאָזיקע ערטער אויספירלעך צו ציטירן. באַזונדערס, ווייל דער דאָזיקער געזעלשאַפּט לעכער דאָקומענט שטאַמט נאָך פון דער רעקרוטישניע-צייט, און ווייל דובנאָו און אַנדערע בירגערלעכע היסטאָריקער, וואָס דערמאָנען ביי דער

* זע „אַקסענפּעלדס ווערק“, קיעוו, 1931, אַנמערקונגען און עקסקורסיעס, ז' 334—336.

** „זוה כּעשרים וארבע שנים מאת אשר יצאה הפקודה לקבל גם מבני ישראל לאנשי חיול“ („ילקוט ריב"ל, ווארשא, 1878, ז' 10), ד. ה., אַז דער פּאַמפלעט איז געשריבן געוואָרן אין יאָר 1851. אין אַ הערה, דאָרש, ווערט געבראַכט אין קלאַמערן: „(ברוך המקום, ברוך הוא, שפּשרנו היום מכל אלה!)“. די דאָזיקע באַמערקונג שטאַמט פאַרשטייט זיך, פון אַ שפּעטערדיקער צייט (פון נאָך 1856), פון לעווין-זאָנס אַדער גאַר פון נאַטאַנזאָנס האַנט. לויט ד. מאַגיד („יעוורעיסקאָיאַ סמאַרינאַ“, ב. 6, 1913, ז' 495-494, הערה), איז דער פּאַמפלעט געשריבן געוואָרן אויף דעם באַוואוסטן מענדל לאַנדעסבערג.

רעקרוטישנישע טעמע די פאַרשיידנסטע קוואַלן, צווישן אַנדערע אַפילו קאַטיקס „זכרונות“, שווייגן אינגאַנצן וועגן דעם דאָזיקן פּאַמפלעט לעווינזאָנס. דעם פאַרשוין פון זיין פּאַמפלעט, דער שפּעטערדיקן כאַפּער מנחם, שיל-דערט לעווינזאָן אַלס אַ מענטש, וואָס האָט זיך אין דער יוגנט פאַרנומען מיט גאָר אַ טונקעלער פּראָפּעסיע (פּאַלשמיןצעריי?). (זע די אַנצוהערעניש „ילקוט ריב“ל, 1878, ז' 9), און דערנאָך מיט קאַנטראַבאַנדע און ענלעכע געשעפטן. מיט דער צייט האָט זיך מנחם דערשלאָגן דורך פאַרשיידענע רויבערישע עקס-פּלואַטאַציעס צו אַ פאַרמעגן און איז געוואָרן אַ בכבודער כאַפּער און אַ קהלס-מאַן.

„אַ ווער וועט קאַנען אויסדערציילן דאָס גאַנצע אומרעכט און דאָס שלעכטסקייט, וואָס איז געטאָן געוואָרן אין זיין הויז אינעם ענין רעקרוטן. אויף יעדן שריט און טריט איז געבראַכן געוואָרן די גערעכטיקייט און דער אמת, דאָס געזעץ פון דער תורה און די גוטע געזעצן פאַר דער רעגירונג זיינען צע-טראָטן געוואָרן מיט די פּיס. למשל: איין משפּחה פון אַן עושר איז צעטיילט געוואָרן אויף עטלעכע קליינע משפּחות, כדי זי צו באַפרייען פון דער פליכט, און עטלעכע פּאַמיליעס פון אַרעמע מענטשן האָט מען צונויפגענומען אַלס איין משפּחה, כדי פון איר צו מאַכן איין גרויסע פּאַמיליע און זי צו פאַרפליכטן צו געבן אַ רעקרוט. ווען אַן עושר האָט געהאַט עטלעכע דערוואַקסענע זין, האָט מען אים צוגעגעבן אַן אַרעמען, אַ פרעמדן, וואָס האָט געהאַט אַ קליין און שוואַך יינגל — און אַמאָל איז דאָס קינד נאָך דערצו אַלט געווען ערשט 8-9 יאָר, — האָט מען דאָס דאָזיקע קינד פונעם אַרעמען אָפּגעגעבן פאַר די זעקס זין פונעם עושר. מע האָט צונויפגערופן צוועלף מלמדים פון דער שטאָט אַדער אַרעמע באַלעבאַטים, און מע האָט זיי באַפוילן, זיי זאָלן שווערן אין שול פאַרן אַרונ-קודש מיט דער ספּר-תורה אין דער האַנט, אַז דער דאָזיקער אַרעמאַן איז פונעם עושרס קרובים און פון איין משפּחה, און אַז דאָס דאָזיקע קינד איז שוין אַלט געוואָרן צוועלף יאָר.* און אַמאָל האָט מען געדאַרפט שווערן אויף פאַרקערט, אַז דער דאָזיקער זון פונעם אַרעמאַן, כאַטש ער איז שוין,

* פאַרגל. וואָס נ. ס. ליעסקאָוו דערציילט אין „ניעקודא“ (געשריבן אין יאָר 1864) וועגן דער ביאָגראַפיע פון זיין פיגור נפתלי סאַלאַווישיק פון בער-דיטשעוו:

„...און צו ניין [יאָר] אָפּגעגעבן אין רעקרוטן, אונטערן אויסקוק פון אַ צוועלף-יאָריקן, אויף דעם גרונד פון געשוואוירענעם עדות-זאָגן פון צוועלף גע-וויסנשאַפטיקע יידן, וואָס האָבן באַשמעטיקט פאַר אַ האַלב קערבל, אַז דער יינגל איז שוין פול אַריבער צוועלף יאָר, און אַז ער קאָן אַרײַנטרעטן אין רעקרוטן פאַר זיין שטאַרק געליבטער קהילה.“ (פולע זאַמלונג פון נ. ס. ליעסקאָוו'ס שריפטן, סאַנקט פּעטערבורג, 1897, ב. 6, ז"ו 402-403.)

למשל, אַלט געווען 36 יאָר, איז נאָך ניט אַריבער די 24, וואָרעם קינדער יינגער ווי 12 יאָר, און מענער עלטער ווי 24 יאָר זיינען ניט אָנגענומען געוואָרן אין רעקרוטן* — און נאָך און נאָך האָט מען געדאַרפט שווערן פאַלשע שבועות יעדע רגע און איטלעכע שעה. (פאַרגל. די „הפּקר-וועלט“, וואָרשע, 1902, ז' 35 — מ. וו.). און ווען אַזאַ מלמד אָדער אַזאַ [אַרעמער] באַלעבאַס וואָלט זיך אָפּגעזאַגט צו שווערן, אָדער וואָלט געוואָלט אויסזאָגן דעם אמת, וואָלט ער זיך אַריינגעבראַכט אין אַ סכּנה, מע זאָל אים רודפן ביז צו פאַרניכטונג, מיט אַלע מיני רדיפות, און אַז מע זאָל זיין זון נעמען פאַר אַ רעקרוט אָדער לפחות — אויב ס'וועט ניט מעגלעך זיין, ווייל די מלוכה וועט אים בשום אַופן ניט צונעמען — מע זאָל דעם דאָזיקן אַרעסטירן צווישן די רעקרוטן און אים האַלטן עטלעכע חדשים, אַ חוץ דעם אָבער נאָך אַנדערע רדיפות אין געלט-זאַכן א. א. וו.“ (ז' 11).

לעווניזאָן דערציילט, אַז אין דער צייט פון נאַבאַר האָבן אַפילו די מער פאַרמעגלעכע מורא געהאַט פאַר די כאַפּערס, און זיי געגעבן געלט. אָבער אינעם שטייגער-בילד, וואָס ער מאַלט פונעם כאַפּערס שטוב בעתן נאַבאַר, געפינען מיר בלויז אַרעמעלייט: „און אַז דער דרייער האָט געזען, אַז דאָס דאָזיקע געשעפט פון די כאַפּערס איז גוט, אַשטייער, ווי ס'וואָלט געשאַפן געוואָרן פון ששת-מי-בראשית נאָר פון זיינעטוועגן, האָט ער אַוועקגעלייגט אַלע אַנדערע געשעפטן און האָט ניט גערוט, און האָט צוגעטראַכט פאַר-שיידענע אינטריגעס, און האָט צוגעגנבעט דאָס האַרץ פונעם המון (וואָס איז זייער באַשעפטיקט מיט צרות, מסחר און מלאכה), ביז ער האָט זיך אַריינגעדרייט אין דער סאַמע מיט פון דעם געשעפט, און האָט גענומען אויף זיך צו טראַגן די גאַנצע לאַסט און מי. אויך זיין הויז, אין וועלכן ער האָט גע-

* די פּאַקטן, וואָס לעווניזאָן באַשרייבט דאָ, זיינען ניט געבליבן קיין סוד פאַר דער מלוכה (זע דעם באַריכט פונעם וואָלינער גובערנאַמאַר פאַרן יאָר 1850, ביי קאַראַבאַוון „יעוור. רעקר. א. א. וו.“ אין „יעוור. סטאַרינאַ“, 1913, ז' 287). גאָר האַמעטנע רויבערייען פלעגן זיך אַמאָל, כאַטש טאַקע זעלשן, ענדיקן מיט אַ בויזן פּראָצעס פאַר די כאַפּערס. לעווניזאָן דערציילט („תולדות“ א. א. וו., ז' 14): „... און די צען באַלעבאַשים, וואָס זיינען אויסגעקליבן געוואָרן אינעם עיני פון די רעקרוטן, האָט אַט-אָ דער פּאַסקודניאַק געגעבן שלעכטע עצות און האָט אויס-געזויגן פון דער קהלשער קאַסע געלט אויף הוצאות, ביז עס זיינען אַריינגעפאַלן עטלעכע פון די דאָזיקע לויט אין דער נעץ אַריין. אַ טייל פון זיי זיינען געשטאַרבן אין תפיסה און האָבן מודה געווען אויף זייערע זינד, וואָס זיי האָבן געזינדיקט קעגן די געזעצן פון קייזער. און דאָס אַלץ צוליב דער עצה פון דעם דרייער...“ דאָ ווערט, ווי ס'זעט אויס, געגעבן אַן אַנצוהערעניש אויף אַ פּראָוואַקאַציע פון דעם „מנחם דעם דרייער“, וואָס איז אַליין געבליבן נישט-באַשמאַמט, פונקט ווי גע-וויינלעך אַלע אַנדערע כאַפּערס און קהלס-לויט.

וואוינט, האָט ער אינגאַנצן איבערגעלאָזט צו דעם צוועק פון די דאָזיקע פּאַר-
זאַמלונגען. זייט דעמאָלט איז זיין הויז ברייט אָפן, סע טומלט און ווימלט דאָרט
פון אַ סך מענטשן, וויבער און קינדער פון דער אַרעמשאַפט, וואָס שרייען
גוואָלד — און זייער געשריי גייט אַזש ביז צום המיל. דאָ יאַמערט אַ קינד
ביטערלעך, און דאָרט שפּרייט אויס אַ פּרוי די הענט, דאָ חלשט אַן אַלטיטשקע,
און דאָרט פּאַלט אַן אַכציק־יעריקער זקן צו דער ערד, פאַרכליפעט זיך אין
געוויין. אָבער פאַרן אויער פון דעם דאָזיקן אויבערכאַפּער איז דאָס קול פון
געוויין — מוזיק. ער גייט זיך אַרום אין שטוב אַרויף און אַראָפּ און לאַכט
אָדער סוויסטשעט צו זיינע פייגעלעך, אָדער זיצט זיך מיט זיינע זין און מיט
זיין הויגעזינד צו טיש, צו מיטאַג אָדער אָונט־ברויט. וואָרעם ער איז אַן
אכור, וואָס זיין גלייכן איז גאַר נישט. און קיינמאַל האָט ער נישט געטרייסט אַ
מענטשן, וואָס וויינט פאַר אים, נאָר דאָס איז זיין שטייגער, צו פאַרמערן נאָך
יסורים און וויי־צו־טאָן מיט ווערטער, ביטערע ווי ווערמוט, צו פאַרגיסן
מענטשם בלוט מיט האַרטע, בייזע זידלערייען.

כדי צו כאַראַקטעריזירן לעווינזאָנס פאַרשטעלונג וועגן דער ראַל און
באַציאָנונג פון דער רעגירונג צו די דאָזיקע שאַנד־טאַטן, איז כדאי צו ציטירן
אַזאַ פּאַקט, וואָס ער דערציילט: „אַנומלט איז אַזאַ משפּט (וועגן אַן אומגע־רעכט
אַפּגעגעבענעם רעקרוט פון דער אַרעמשאַפט — מ. וו.) געקומען פאַרן וואוילן,
טייערן הער, דעם קלוגן און גערעכטן היגן גובערנאַטאָר, האָט ער עפּנטלעך
געזאָגט צו אַ פּרוי, ביי וועלכער מע האָט צוגענומען אַ זון מיט אומרעכט, ווייל
ער איז עלטער געווען ווי דרייסיק יאָר: „איך ווייס, אַז דער אמת איז מיט
דיר, דו אומגליקלעכע פּרוי, אָבער וואָס זאַל איך טאָן, אַז צוועלף הינט פון
אייערע לייט האָבן געשוואוירן פאַר גאַט, אַז דיין זון איז אַלט 24 יאָר? זאַל
גאַט זען און משפּטן, און איך און דער רוסישער טרוין זיינען ריין.“ דער
דאָזיקער צבווקישער פּילאַטוס־שפּרוך האָט אויך לעווינזאָנען אָפּגענאַרט, און
דאָס איז טאַקע אויך זיין אייגענע (זע דאָרט, ז' 12) מיינונג.

9. מלוכהשע און משכילישע רעפּאָרס־פּראַיעקטן פאַר יידן

(צו זייטן 189, 191)

אין „דער ערשטער יידישער רעקרוט“ גיט אהרן קלוגער די דערקלערונג
פאַר דעם וואָרט „רעדוקציע“ (קיעווער אויסג., ז' 160): „נאָך פאַר פּוילן
האָט דער פּוילישער סענאַט געוואָלט מאַכן פאַר יידן די אייגענע גזירה, אַז דאָס
מיידל [צו] אַכצן און דאָס יינגל [צו] צוואַנציק יאָר זאַל מעגן חתונה האָבן,
האָבן די נאַראַנים אָנגענומען די תקנה פאַר אַ ביטערע גזירה, און מע האָט

געשווינד, געשווינד קליינע פיצעלעך קינדער פון אַכט יאָר חתונה געמאַכט. דאָס הייסט רעדוקציע. — געמיינט זיינען מיט דעם וואָרט די געזעצלעכע מאַסמיטלען, וואָס פירן צו אַ פאַרמינערונג פון דער צאָל יידישע חתונות. ד. ה., פון דער יידישער באַפעלקערונג.

אינעם „רעפארם-פראיעקט פאַר יידן“, וואָס די באַזונדערע „דעפוטאַציע“ האָט 1791 פאַרגעלייגט דעם פּוילישן סיים, ליינענען מיר * : „מיר באַשטימען, אַז אויף איינצוגיין אַ חתונה-פאַרבנדונג איז גייטיק, אַז די מענער זאָלן אַלט זיין ניט ווייניקער ווי פּולע אַכצן און די פרויען ניט ווייניקער ווי פּולע פּערצן יאָר.“ אויב מיט די ווערטער „נאָך פאַר פּוילן“ איז געמיינט דער דאָזיקער „רעפארם-פראיעקט“, און דאָס זעט אויס צום וואַרשיינלעכסטן, זיינען די צאָלן אין אהרן קלוגערס דערקלערונג ניט אינגאַנצן פינקטלעך.

אין א. הירשאוויטשעס „רעפארם-פראיעקט אויף צו פאַרבעסערן דעם שטייגער פון די יידן, וואָס וואוינען אין דער פּוילישער מלוכה“, וואָס ער האָט פאַרגעלייגט דעם קעניג און דעם סיים, ליינענען מיר אַ גענויערע מאַטיווירונג פאַר אַזאַ חתונה-באַגרענעצונג (דאָרט, ז' 450, פּונקט 7): „אין קיין שום לאַנד אַ חוץ אין פּוילן פירט זיך ניט, אַז יידן זאָלן זייערע קינדער צו-יונג חתונה מאַכן, און דאָס אויף אַזאַ שטייגער, אַז די עלטערן קומען דורך צווישן זיך און מאַכן אַפּ: איין צד זאָגט-צו צו געבן נדן און די גאַנצע אויסשטייער, און דער צווייטער צד זאָגט-צו צו געבן קליידער און פאַרשיידענע מתנות. לויט דעם אַפּמאַך שרייבן זיי תנאים מיטן באַדינג, אַז ערשט נאָכדעם, ווי די קינדער וועלן אויסוואַקסן, וועלן זיי דאָס באַקומען. דערווייל ווערן די עלטערן יורדים אַדער זיי באַנקראַטירן אינגאַנצן. די קינדער גרייטן זיי ניט צו קיין שום פּרנסה, אַרבעט אַדער האַנדל, לאַזן זיי ניט לערנען און אַז זיי וואַקסן אויס, האָבן זיי ניט ניט קיין קליידער, ניט די צוגעזאַגטע מתנות. ניט דעם נדן לויטן אַפּמאַך, ניט קיין גוטע דערציאונג. הייבן זיי זיך אָן צווישן זיך קריגן, און פון דעם קומט אַרויס צעשיידונג און גטן, און אַפּט טרעפט זיך, אַז אַן אומפאַרשטאַנדיקער וואַרפט אַוועק זיין פרוי, גייט וואַנדערנדיק אין דער וועלט אַריין, וואו די אויגן טראַגן און פאַרנעמט זיך מיט שלעפּעריי, ווייל עפעס אַנדערש האָט ער זיך ניט געלערנט. דעריבער הענגט טאַקע אַ סך אַפּ פון דער קינדער-דערציאונג. וואַרעם אויב די קינדער ווערן פון יונגער הייט אַן צו-גענויגט צו אַרבעט, וויסנשאַפט, צו מלאכות אַדער האַנדל, וועלן זיי שפּעטער שטענדיק ווערן גוטע איינוואוינער. אַבער זיי חתונה מאַכן געהער זיך ניט פּריער, איידער דער מאַנצביל וועט ניט האָבן מינדסטנס אַכצן און דאָס מיידל

* וולאָדיסלאָו סמאַלענסקי : „אַסטאַטני ראַק סעימו וויעלקיעגאַ“ (פויליש), קראַקאָו, 1896; אַרטיקל 8, ז' 482.

פופצן יאר; אין דעם עלטער איז שוין דער פארשטאנד אַ בעסערער, און זיי קאָנען זיך שוין אליין באַמיען וועגן אַ שטיקל בריוט און קאָנען שוין אליין פאַרדיגען; בעת איצט פאַרלאָזן זיך די קינדער נאָר אויף די עלטערן, האַבנדיק צוגעזאָגטע קעסט ביז צו עטלעכע יאָר, און צוליב דעם גרייטן זיי זיך צו גאַרנישט, וואָסן און ווערן ניט-טויגלעך צו גאַרנישט.

די חתונה-נאַרמירונג ווערט דאָ מאַטיווירט אַלס אַ געזעץ לטובת די יידן, סיי אַלס אַן עקאָנאָמישע, סיי אַלס אַ דערציערישע רעפּאָרם. בכלל אָבער געהער די חתונה-נאַרמירונג צו די עלטערע מערב-אייראָפּיאישע באַגרענע-צונגס- און "רעדוקציע-מיטלען" קעגן דער יידישער באַפעלקערונג. די נאַרמירונג איז דאָרט דער עיקר פאַרגעקומען דורך אַפּצאָלן און איז געווען געווענדט דער עיקר קעגן דעם אַרעמערן טייל יידן. אין פּוילן האָט נאָך די סיים-קאָנסטיטוציע פון 1775 געפּראַווט נאַרמירן די צאָל יידישע חתונות. הירשאַוויטש שליסט זיך אַן צו דער מיינונג, אַז ס'איז נייטיק די חתונות צו באַגרענעצן. זייט דעמאָלט איז דער דאָזיקער פּונקט אַריין אויך אין דער פּראָגראַם פון דער השכלה.

זייט אָנהייב ניינצנטן יאָרהונדערט באַגעגענען מיר אין דער יידישער השכלה-ליטעראַטור פון פּוילן-רוסלאַנד זייער אַפט די פּראָפּאָגאַנדע קעגן יונגע חתונות. אין דער אַנאָנימע "די גענאַרטע וועלט" (צווייטער יאָר-צענדליק פונעם 19טן יאָרהונדערט) ליענען מיר: "זעט נאָר, וואָס פאַר אַן אומרעכט דאָס איז, קליינערהייט שרייבט זיך דער חתן אונטער אויף אַ כתובה: "את תהא יתבת בביתי ומתזנת מנכסי", ער ווייסט נישט, וואָס ער שרייבט זיך אונטער, וואָס ער איז זיך מתחייב, און דערנאָך ווערט ער, נעבעך, פאַר-שוואַרצט, און ווייסט נישט פאַרוואָס. ווי ווייסט אַ קינד איינצוברענגען? קיינער וויל זיך אָבער ניט די ראיה נעמען פון די טויזנט און טויזנט אומ-גליקלעכע מענטשן, און אַלע טאָג זעט מען יונגע חתונות, און זיינען, נעבעך, אומגליקלעך כל ימי חייהם." דער אויספיר איז, אַז חתונה האָבן דאָרף מען ניט פריער ווי צו אַכצן יאָר: "וואָרין אַ מענטש צו אַכצן יאָר, איטלעכער אין זיין שטייגער, איז שוין ביים שכל זיך גוט אונטערצוגאַרטלען, אַ ווייב צו נעמען, קינדער צו האָבן און זיי מפרנס צו זיין.* דאָס זעלבע איז אַקסענפעלד אויסן צו זאָגן דאָרט, וואו ער לאַזט אהרנען מיט זיין ווייב שמועסן וועגן דער דאָזיקער טעמע ** : "יידן זיינען, נעבעך, אַרעם און מאַכן דווקא חתונה צו דרייצן יאָר. טאָר מען דאָס?"

* „דיא גנאראי וועלט“, אויסגאַבע לעמבערג, 1863, ז'ז נ"ה—נ"ו.
** זע אַקסענפעלדס ווערק, „דער ערשטער יידישער רעקרוט“, ז' 160.

עס איז, אגב, אינטערעסאנט פעסטצושטעלן, אז הירשאוויטש, דער ערשטער ייד אין פוילן, וואָס האָט דערלאָנגט דירעקט צו דער רעגירונג און אויספירלעכן און אַלזייטיקן רעפארם-פראיעקט, האָט פאַראויסגעכאַפט ניט בלויז געזעצלעכע מאַסמיטלען פון דער רוסישער רעגירונג, נאָר אויך אַ גאַנצע ריי „אייזערנע“ פראַגראַם-פונקטן פון דער רוסישער השכלה. זיינע רעפארם-פאַרשלאָגן זיינען ווייט ניט געווען אַריגינעל און ניי, זיי זיינען איבערגענומען געוואָרן סיי פון מערב-איראָפּיאישע געזעצגעבונגען, סיי פון עלטערע פוילישע רעפארם-פראיעקטן.

וועגן דער התנה-נאָרמירונג אין הירשאוויטשע מעמאָראַנדום האָבן מיר שוין גערעדט. דער ערשטער פון זיינע רעפארם-פאַרשלאָגן באַהאַנדלט דאָס צופירן די יידישע אָרעמשאַפט צו מלאכה; דער צווייטער — צו פעלד- און ערד-אַרבעט; דער דריטער — די קליידער-רעפארם; דער פערטער — די מיסברויכונג פון רבנים (רביים?); דער פינפטער — די קהלשע מיסברויכונג; דער זעקסטער — קהלשע רעפארמעס: איינאַרדענונג פון שפיטאַלן, דע-פאופעריזאַציע דורך צוציען אָרעמע צו אַרבעטן אויף הרעבליעס, בריקן, וועגן, קאַנאַלן אין די פריצישע לייבאייגנטימערישע גיטער א. א. וו.

הירשאוויטש שטרייכט אומעטום אונטער די אינטערעסן פון דער מלוכה און פונעם האַנדלס-קאַפיטאַל, באַזונדערס אין זיינע אָרגומענטאַציעס. עטלעכע ביישפילן:

וועגן מלאכה: „... אז יידן זאָלן טאָן אַלע מלאכות, אַזוי אַרום וועלן זיי האָבן זייער גענוגנדיק אויסקומעניש, און דאָס לאַנד — אַ נוץ פון זייער פאַרשיידענע האַנטווערק, דאָס וואָלט געפירט דערצו, אַז די מלאכות און די פאַרשיידענע קונסטפאַרטיקייטן וואָלטן זיך פאַרפולקומט און ס'וואָלט ניט מער נייטיק געווען אויסצושרייבן אַ סך זאַכן פון אויסלאַנד און זיי אַרייַן-פירן מיט באַדייטנדיקע הוצאות; זאַכן, וואָס מע וואָלט גאַנץ גוט געקאַנט אויסאַרבעטן אין פוילן, און דאָס געלט, וואָס גייט אַרויס קיין אויסלאַנד, פאַר די דאָזיקע זאַכן, וואָלט געקאַנט פאַרבלייבן אינעם לאַנד... אַ סך איצטיקע ליידיקגייערס וואָלטן זיך געמוזט נעמען פאַר אַ באַשטימטער פראַפעסיע, אַזעלכע מענטשן, וואָס אַפלאַזנדיק די הענט, טוען זיי גאַרנישט און פאַלן אַלס עול אויף די קהילות און אויף יידישע פאַמיליעס, וואָס מוזן זיי, די ניט-טויגלעכע צו גאַרנישט, אומזיסט דערנערן.“ (פונקט 1, ז"ו 447-448).

וועגן פעלד-אַרבעט: „... פאַראַן אין אוקראַינע ניט ווייניק פוסטע סטעפעס און ערטער ווייזן אויך אין פוילן בראַך-פעלדער, ניט-באַאַרבעטע, וואָס אויב מע זאָל זיי צעטיילן צווישן יידן פאַר באַאַרבעטן, וואָלטן זיי געבראַכט דעם לאַנד אַ נוץ, און די באַזעציקונג פון די פאַרלאַזענע ערטער וואָלט זיך פאַרמערט. נחמיה, קאַפ. 9, פערז 33, זאָגט: „ווער ס'באַאַרבעט זיין ערד,

ווערט זאָט פון ברויט, אָבער ווער ס'מאכט נאָך די פוסטעפאָסניקעס, איז אַ נאַר. פאַרוואָס זאָלן יידן ניט צולייגן אַ האַנט צו פעלד-אַרבעטן, פון וועלכע עס קומט אַרויס אַזויפיל גוטס? די פירות פון דער ערד מאַכן רייכ דאָס לאַנד, און איר גערעטעניש מאַכט גליקלעך זיינע באַוואוינער, וואָרעם ניט בלויז עס דערנערט מיט די אַרויסבאַקומענע פירות, נאַר איז אויך אַ קוואַל פון יעדן האַנדל." (פונקט 2, ז' 448).

וועגן צוציען די אַרעמשאַפט צו ערד-אַרבעט, מעליאַראַציע, וועג-בוי א. א. וו. אַנשטאַט אונטערצושטיצן די שלעפערס און בעטלערס דורך נדבות און הקדשים, לייגט הירשאוויטש פאַר (אַ חוץ קאַלאַניזאַציע), אַז "... די באַדייטונג דיקע גרונט- און קרייז-באַזיצער, וואָס פירן איין אַרדענונג אין זייערע גיטער, זאָלן זיי (די יידישע אַרעמעלייט, שלעפערס א. א. וו. — מ. וו.) באַנצן ביים אַרויספירן הרעבליעס, בריקן, פאַריכטן שליאַכן, ביים אויסטריקענען זומפן, ביים גראַבן קאַנאַלן, ריוועס, ביים אויסראַמען די שטראַמען פון אַנגעזאַמלטע שטערונגען, אַזוי-אַרום וועט דאָס לאַנד האַבן אַ נוי, און זיי — אַן אַרבעט און דערנערונג, וואָרים די טויזנטער אַרעמע, וואָס פאַרמערן זיך אַלץ מער, דאַרפן האַבן אַ לייטישע פאַרזאָרגונג, ריכטיקער: מע דאַרף געפינען אַ מיטל. ווי אַזוי זיי קאַנען ווערן נוצלעך דעם לאַנד, צולייגנדיק אַ האַנט צום אַלגעמיינעם וואויל. עס איז אָבער נייטיק, אַז מע זאָל זיי באַשטימען זיכערע און גערעכטע באַצאָלונג, פון וועלכער זיי זאָלן האַבן אַ געהעריק אויסקומעניש, אַזוי ווי ס'איז איצט איינגעפירט אין פראַנקרייך פאַר די אַרעמעלייט, וואָס אַרבעטן אַרום שליאַכן און קאַנאַלן. וואָרעם אַנדערש קאָן מען זיי פאַר אומזיסט דערצו ניט טרייבן." (אין פונקט 6, ז"ז 449-450). פונקט 26 (ז' 446) פונעם רעגולאַר-מען פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אינעם גאַנצן פוילישן פאַלק, וואָס די „ספעציעל באַשטימטע דעפוטאַציע" האָט צוגעשטעלט דעם סיים, פראוואוט סטימולירן די אַרעמשאַפט צו דער דאָזיקער אַרבעט דורך באַפרייאונג פון אַלע שטייערן.

וועגן קליידער-רעפאָרם: "... די מענטשלעכע שטאַנדן און קאַנדיציעס טיילן זיך געוויינלעך אויס אין אַנשטענדיקע לענדער — לויט זייער אַנטאָן און קליידער, און יעדער פראוואו אַרויסצוגיין פון די גרענעצן ווערט אָפגע-שטעלט דורכן געזעץ. די קליידונג פון אונדז וואַנדערערס, פון אונדז יידן, זאָל זיין באַצייכנט מיט אַ באַשטימטער באַגרענעצונג, אַז זי זאָל ניט אַרויסגיין איבער דער מאָס פון אונדזער שטאַנד. צו וואָס טויגן די אַטלאַסן, גראַדעטורן, סאַמעטן, אין וועלכע די יידן פוצן זיך, אַדער די קעסטלעכע זאַכן: פערלעך, טייערע שטיינער, שטערנטיכלעך, אין וועלכע עס צירן זיך די יידישע פרויען. אַט-דאָס דאָזיקע באַרימערישע אַרויסשטעלן אויסנווייניקן פון רואינירט זייער פאַרמעגן, ברענגט זיי צו לעצטער נויט און צווינגט זיי אויפצונעמען חובות.

און פונדאנען שטאַמען באַנקראַטן. דאָס געלט, וואָס מע גיט אויס אויף פּוֹר־קליידער, וואָס ליגן אומזיסט אינעם קאַסטן, וואָלט געקאָנט בעסער באַנוצט ווערן אויף נוצלעכן האַנדל, איידער אויף טויטן קאַפיטאַל, וואָס מאַכט שטענדיק אַרעם. דער לוקסוס פון זיך פּוּצן ברענגט זיי דערצו, אַז זיי זאָלן ניט באַ-מערקן, ווי די גאַלדענע קייטלעך זיינען די סיבה, אַז מע טוט זיי לסוף אָן קלינגענדיקע אייזערנע קייטן. — טוך, קאַמעלאַט און קיטיי (אינלענדישע סחורות — מ. מ. וו.) זאָל זיין זייער אַנטאָן; גוטע מיידות, ערלעכקייט, פינאיקייט, שפּאַרעוודיקייט און גוטע ווירטשאַפּטלעכקייט וועט זיין זייער צירונג, זייער מעלה און זייער ניט-פּאַרענדערלעך באַשטענדיק גליק, דאָס וואָס זיי פּאַרשאַפּן גענוגדיקן קרעדיט, ערלעכן האַנדל און שטענדיק גענוגדיקע פרנסה דורך ליובווערטיקער אַרבעט. (פּונקט 3, ז' 448.) —

אַקסענפעלדס איינגעשפּאַרטער אָפּשאַט פון דער יידישער קליידונג באַזירט זיך, ווי מיר זעען, אויף אַן אַלטן געדאַנק, פּונקט אזוי ווי די אַרויס-טרעטונגען פון אַנדערע משכילים אין דעם פרט און ווי דער פּאַרבאָט פּאַר יידישער קליידונג, וואָס די צאָרשע רעגירונג האָט שפּעטער (אין יאָר 1850) אַרויסגעלאָזט. די אַרויסטרעטונגען פון די אַלטע יידישע מוסר-שרייבער און די רבנישע באַשלוסן קעגן דעם לוקסוס אין דער יידישער קליידונג* פּונקט אזוי ווי די עלטערע מערב-איראָפּיאישע מלוכה-געזעצלעכע נאַרמירונגען אין דעם פרט, האָבן אַ חוץ די עקאָנאָמישע מאַטיוו געהאַט אין אויג אויך די סכסוכים צווישן צוויי עטניש, אָבער ניט עקאָנאָמיש אָפּגעגרענעצטע טיילן פון דער שטאַטישער באַפעלקערונג, און האָבן געדאַרפט מילדערן דורך קליידער-מימיקרי די פּאַרשיידענע רייבונגען. ס'איז כאַראַקטעריסטיש, אַז דער „רעגולאַרען“ וואָס איז צונויפגעשטעלט דער עיקר פון פּוילישע אַדעליקע מלוכה-מענטשן, רוקט אַרויס דעם מאַטיוו פון שטייגערישער פּאַראיינהייטלעכונג פון יידן מיט דער אַנטשפּרעכנדיקער ניט-יידישער באַפעלקערונג, אַ מאַטיוו, וועלכן הירשאָוויטש דערמאָנט בכלל ניט. דער דאָזיקער „רעגולאַרען“, וואָס איז בכלל

* דער „רעליגיעזער“ געברויך-אַקסעטיוז פון די פּורטאַנישע סעקטעס אין די צייטן פון די פּראַיקע בירגערלעכע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונגען (למשל, אינעם 17טן יאָרהונדערט אין ענגלאַנד) איז געוויינלעך אויפגעקומען, ווען ס'איז דעם בירגער באַזונדערס דייטלעך געקומען צום באַוואוסטזיין דער באַדייט פון געלט אַלס קאַפיטאַל. געלט דאַרף ווערן קאַפיטאַל, און קאַפיטאַל דאַרף געבוירן ווייטערדיקן קאַפיטאַל, געלט טאַר מען ניט צעוואַרפן אויף „טויטע הוצאות“. דעמאָלט ווערט דער לוקסוס אַ „געזעשאַפּטלעכע“, אַ (רעליגיעזע) זינד. אין דער יידישער סביבה קומט נאָך צו דער זייער וועזנטלעכער און אפשר אויכטקסטער מאַטיוו פון דער קנאה און שנאה, וואָס די שויערע קליידונג רופט אַרויס ביי דער ניט-יידישער באַפעלקערונג.

גענומען פאר יענער צייט (קורץ פאר דער צעפאלונג פון פוילן) א זעלטענע דערשיינונג פון „וואוילגענויגטקייט“ בנוגע יידן, באַטאָנט דעם אינטערעס פון דער מלוכה אין דער שטייגערישער פאַראיינהייטלעכונג פון יידישן און ניט-יידישן בירגערטום, און וויל בלויז אָפהיטן באַשטימטע פּריווילעגיעס פונעם אַדל, — טאַקע דערפאַר, ווייל יידן באַקומען אַ ריי נייע רעכט. די עקאָנאָמישע מאַטיוון הירשאַוויטשעס געפינען מיר דאָ בלויז אין אַן אַנצוהערעניש. היר-שאַוויטש לייגט פאַר בלויז באַגרענעצונגען פון לוקסוס. דער רעגולאַמען אָבער לייגט פאַר אָפּשאַפן די ספּעציפישע יידישע קליידונג בכלל (ז' 432): „כדי דער חילוק אין אַנטאָן פון יידן און דער איבעריקער באַפעלקערונג, וואָס שלאַגט צו שטאַרק אין די אויגן, זאָל ווערן אָפּגעשאַפּט, צוליב די יידנס איי-גענער טובה וועגן, ווערט באַשלאָסן, אַז פונעם טאַג, ווען דאָס דאָזיקע געזעץ וועט ווערן גילטיק, ביז אין פינף יאָר אַרום פאַר מענער און ביז צען יאָר אַרום פאַר פּרויען, זאָלן יידן, וואָס וועלן נאָך דעמאָלט ניט אַלט זיין 55 יאָר, זיך ניט מער ווייזן אינעם אַנטאָן, וואָס זיי האָבן ביז איצט באַנוצט, נאָר זיי זאָלן דאַרפן זיין אָנגעטאָן, ווי ס'איז איינגעפירט אינעם לאַנד צווישן פאַר-שיידענע קלאַסן, אַזוי וואָס שייך דעם שניט און אַזוי וואָס שייך די קאַלירן פון זייערע קליידער. אין דעם פרט, פונקט ווי אינעם באַנוצן אַלע באַדערפֿע-נישן, דאַרפן די יידן אויפן פינקטלעכסטן אופן אַרונטערפאלן סיי אונטער די אַלטע געזעצן, סיי אונטער די געזעצן, וואָס זיינען פאַר אונדז, דעם קיניגס מלוכה-צייטן, אַרויסגעקומען, און וואָס האַמעווען דעם לוקסוס אינעם לאַנד...“ די דאָזיקע פונקטן פונעם „רעגולאַמען“ און פונעם „רעפּאַרם-פּראַיעקט“, וואָס האָבן קיינמאָל ניט באַקומען קיין געזעצלעכע סאַנקציע, זיינען דערנאָך מיט אַן ענלעכער אָדער אַ ביסל אַן אַנדערער מאַטיווירונג איבערגענומען געוואָרן פון דער השכלה. מיט דער צייט האָט אויך די צאַרישע רעגירונג איבער-גענומען די דאָזיקע פונקטן אַלס צוגאַב צו איר אַכזרישער „יידן-פּאָליטיק“, כדי זי אַ ביסל צו „פאַרשענערן“ דורך די דאָזיקע „אויפגעקלערטע“ מאַס-מיטלען.

10. השכלה און די פראַבלעם פון חתונה

(צו זייט 192)

די שיינע ליטעראַטור פון דער מערבדיקער בירגערלעכער אויפקלערונג האָט זיך פון אָנהייב אָן באַשעפטיקט מיט דער שטייגערישער פּראַבלעם פון חתונה, פונקט אַזוי ווי מיט דער פּראַבלעם פון קינדער-דערציאונג, און אין אַ באַשטימטן צוזאַמענהאַנג מיט איר. שוין אין אַ היפּשן טייל פון מאַליערס

פיעסעס געפינען מיר דעם מאטיוו וועגן א מיידל, וואס די עלטערן ווילן זי מיט גוואלד חתונה מאכן מיט א מאן, וועלכן זי האט ניט ליב. די אינטריגע אנטוויקלט זיך דארט געוויינלעך מיטן זיג פון דער „ליבע“ און פונעם „פער“ זענלעכן ווערט“. די פאבולארישע קאנוועס פאר דעם מין אינטריגע געפינען מיר שוין אין א סך עלטערע סצענאריעס פאר איטאליענישע קאמעדיעס (דעל ארטע). פון דארט האט זיי מאליער גענומען. דאס בירגערטום אינטערעסירט זיך זייט דער רענעסאנס מיט דער דאזיקער פראגע. זייט דעם 17טן און 18טן יארהונדערט באקומט די פראגע אלץ מער וויכטיקייט.

די אויפקלערערישע ליטעראטור אין יידיש, באזונדערס די דראמאטישע ליטעראטור זייט וואלפסזאן, דעם אנאנימען פארפאסער פון „די גענארטע וועלט“ עטינגער, אקסענפעלד, גאטלאבער, בויט זייער גערן די פאבול אויף דער דאזיקער אויפקלערערישער טעמע. דער פאטריארכאלישער און פרימיטיבן „מזרחדיקער“ שטייגער, וואס איז אין פרט פון „חתונה-מאכן“ געבליבן פארשפרייט צווישן יידן, האט געשטויסן די השכלה זיך באשעפטיקן מיט דער דאזיקער פראגע. זי האט לויט דער אויפקלערערישער טראדיציע אקעגן געשטעלט צו דער עקאנאמישער און סאציאלער אפשאצונג נייע שאצונגס-מאסן: ליבע און פערזענלעכער ווערט. די אנטשיידונג האט געדארפט ארויס-גענומען ווערן פונעם אויסשליסלעכן רשות פון די אפגעשטאנענע עלטערן און אריבערגיין אין רשות פון די פאראינטערעסירטע גופא, פון די זין און טעכטער. לויט די דעמאלטיקע באדינגונגען איז דאס אפט ניט מעגלעך געווען סידן דורך א שפיצל אדער אפנארעריי („רעכט געטאן, צוויי קלוגע יונגע-לייט האבן די אלטע אפגענארט“ — „די גענארטע וועלט“, ז' 310). לויט די דאזיקע שטייגערשע פאקטן בויען זיך טאקע די פאבולעס אויך פון די דעמאלטיקע יידישע אויפקלערערישע פיעסעס.

11. צו אקסענפעלדס ביאגראפיע

(צו זייט 197)

אקסענפעלד האט זיך אין זיין יוגנט, ווי סע זעט אויס, א סך יארן ארומ-געוואלגערט אין חסידישע „הויפן“. ניט בלויז ביים רבין נחמן פון בראצלאוו, נאר אויך אינעם הויף פון מאטעלע טשערנאבילער א א. דאס האט זיך געצויגן ביז אן ערך 1810. ניט געקוקט דערויף, געהער ער צום טיפ פון די „וועלט-מענישע“ און ניט בטלנישע משכילים. אגב: ס'זעט אויס, און זיין ערשט ווייב האט אים געבראכט א באשטימטע סומע נדן און מיט דעם געלט האט ער אגגעהויבן מאכן „קאמיסיאנערישע“ געשעפטן.

פון 1815, ווען די נאַפּאַלעאַנישע מלחמות האָבן זיך געענדיקט, ביז 1824, ווען אַקסענפעלד האָט זיך באַזעצט אין אָדעס — וועגן די דאָזיקע ניין יאָר אין זיין ביאָגראַפֿיע ווייסן מיר גאַרניט. אָבער גראַד די דאָזיקע יאָרן זיינען געווען זייער וויכטיק פאַר אַקסענפעלדס גייסטיקער אַנטוויקלונג און פאַר זיין ליטע-ראַרישער טעטיקייט.

אינעם צווייטן טייל פון שמשון בלאַכס „שבילי עולם“ איז אָפּגעדרוקט אַ צעטל „פּרענומעראַנטן“ אויפן ערשטן באַנד פון דעם בוך (דערשינען 1821). צווישן די בראַדער איינוואוינער, וואָס האָבן באַשטעלט דעם „שבילי עולם“, ווערט דערמאָנט ישראל אַקסענפעלד. דאָס באַטייט, אַז אַקסענפעלד האָט דעמאָלט, אין די יאָרן 1820-1821, געלעבט אין בראַד. צעדערבוים שרייבט אין זיין נעקראָלאָג אויף אַקסענפעלדן, אינעם „קול מבשר“, אַז אַקסענפעלד האָט חתונה געהאַט מיט די „קלוגע... רעכעלע, די טאַכטער פון דעם גערימטן ר' אַבעלע הורוויץ אויס בראַד“. דאָס איז אָבער אַן שום ספּק פאַרגעקומען איידער אַקסענפעלד האָט זיך באַזעצט אין אָדעס (אין יאָר 1824). וואָרעם זיין זון אַווגוסט אַקסענפעלד, דער שפּעטערדיקער מעדיקער, איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1825, ער איז אָבער געווען דער צווייטער זון אַקסענפעלדס. דער עלטערער איז געווען דער מאַלער היינריך אַקסענפעלד. דערפון קאָן מען מיט זיכערקייט משער זיין, אַז אַקסענפעלד האָט חתונה געהאַט טאַקע אין בראַד, וואו ער האָט פאַרבראַכט אַ שטיק צייט און אויף אַזאַ אופן געהאַט די מעגלעכ-קייט זיך דאָרט צו באַקענען מיט די באַדייטנדיקסטע פאַרשטייער פון דער גאַליצישער השכלה. ער האָט זיך דאָרט אויך מסתם באַקענט מיט מענדל לעפּין, ישראל זאַמאַשטש, דוב-בער גינצבורג און אַנדערע. מעגלעך, אַז טאַקע אין בראַד האָט זיך אַקסענפעלד באַקענט אויך מיט יצחק בער לעווינזאָן, צו וועלכן ער האָט זיך שטענדיק באַצויגן מיט גרויס אַכטונג.

12. וועגן אַקסענפעלדס אַנשוואַונגען

וועגן אַקסענפעלדס ביאָגראַפֿיע און באַזונדערס וועגן זיין פּערזענלעכער באַציאָונג צו די משכילישע שרייבער פון זיין צייט, פאַרמאָגן מיר זייער ווייניק מאַטעריאַלן. דעריבער וועלן מיר דאָ ברענגען איבערגעזעצט אויף יידיש דעם באַוואוסטן בריוו, וואָס אַקסענפעלד האָט געשריבן צו לעווינזאָנען צוויי יאָר פאַרן אָנשרייבן „די גענאַרטע וועלט“ (געדרוקט אין „ספר הזכרונות“, אַרויסג. פון ד. ב. נאַטאַנזאָן, וואַרשע, 1894, ז"ו 51-52). דער דאָזיקער בריוו ווייזט אונדז אַקסענפעלדס באַציאָונג צו דעם „פאַטער פון דער השכלה“ אין

רוסלאַנד, צו י. ב. לעוויןזאנען, און וואַרפּט אַ באַשטימטע שייַן אויף אַקסענ-
פעלדס אידעאָלאָגיע.

בריוו צו י. ב. לעוויןזאָן.*

„מיין האַרץ האָט זיך דערפרייט, ווען איך האָב געלייענט אייער בוך „בית
יהודה“, וואָס איז פול מיט געלערנטקייט און וויסן, אַ בוך, וואָס ברענגט אַ סך
נוץ פאַר יידן, אַ שפּאַציר-גאַרטן, צוגעגרייט צום פאַרגענגין פון דער יידישער
געזעלשאַפּט, אויף געוואויר צו ווערן דעם קוואַל פון זייער רעליגיע און דעם
איכות פון אירע לערעס לויט אַ ריכטיקן סדר, און אַלץ איז דערקלערט אין
אַ קלאַרער, ריינער שפּראַך, וואָס איז אַנגענעם פאַרן ליענער. און וואָס שייך
דעם עול פון דחקות און פון שלאַפּקייט, וואָס דערשלאַגן איך שוין אַזוי לאַנג,
קאָן איך איך טרייסטן דערמיט, אַז גאָט האָט איך באַשטימט פאַר אַ מוסטער
צו די קינדער פון אייער פּאַלק. דאָס איז דאָך זייער גורל פון זינט ס'איז אַראַפּ-
גענומען געוואָרן פון זיי זייער צירונג. דאָס דאָזיקע קלוגע און פאַרשטאַנדיקע
פּאַלק איז אַ פיטער פאַר פרעכע און האַרט-האַרציקע מענטשנפיינט, וואָס גע-
פינען זיך צווישן די רשעים פון דער וועלט, — זיי רופן די יידן אַ פּאַלק, וואָס
מע דאַרף אויף אים קיין רחמנות ניט האָבן, זיי זידלען זיי מיט שטעכענישן
און דערנער, מיט איין און דער זעלבער מאָס מעסטן זיי יעדערן, וואָס רופּט
זיך אַן מיטן נאָמען ייד (אַ דאַנק צו גאָט, וואָס די קעניגן און פירשטן מיט
זייער רחמנות גלייבן ניט אַלע זייערע ווערטער!) אַזוי אַז סיי דער גערעכטער,
סיי דער זינדיקער האָבן פון זיי אַלצאיינס אויסצושטיין.

אַבער מיר, כאָטש מיר זיינען מינדער אין זייערע אויגן, ווייסן מיר, אַז
מיר טויגן און זיינען פונקט אַזוי פּיאַיק צו יעדער שאַפונג, קונסטפּאַרטיקייט
און נוצלעכער טואונג, ווי יעדער פון זיי, און מיר צייכענען זיך פון זיי אויס
דערמיט, וואָס מיר ווערן ניט איבערדריסיק און שטענדיק האַלטן מיר זיך
פאַר די אויגן דאָס, וואָס דער געלערנטער רמב"ם האָט אונדז אַנגעוויזן וועגן
דעם שפּרוך פונעם תלמוד: „צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם“. עס
שטייט ניט אויף זייערע קעפּ, נאָר אין זייערע קעפּ, וואָרעם די דאָזיקע קרוין,
וועגן וועלכער עס רעדט זיך, איז אינעם קאַפּ ממש. דאָס איז אַן אַנצוהערעניש
אויף די הויכקייט פונעם באַנעם, מיט וועלכן עס זיינען פּיאַיק צו באַנעמען
די דאָזיקע גערעכטע, און ווי די מעלה פונעם ליכט אַקעגן דער פינצטערניש,
אַזוי איז די מעלה פון וויסן. און טאַקע אַויך איצט זיינט איר, מוסטער פון
מיין פּאַלק, געקניפט און געבונדן דורך קייטן פון אַרעמקייט זינט אַזויפיל
צייטן, און אייער האַרץ ווייטיקט, ווען איר זעט, ווי די פיקסלעך פאַרוויסטן
דעם גלוטיקן וויינגאַרטן מיט זייערע פּוסטע ביכער, וואָס זיינען פול מיט

* פון יאָר ת"ר (1840).

טיפשות און נאַרישקייטן, זיי טאַקע שטאַפן זיך אָן די קעשענעס מיט געלט דורך דעם בראַך, וואָס זיי צעברעכן (אַדער „דורך דער דערקלערונג, וואָס זיי דערקלערן“: וואַרטשפּיל לויט צוויי טייטשן — מ.ו.) די לעצטע רעשמלעך פונעם פּאַלק. און איר האָט אויסצושטיין נאַכגעוואַרפענע זידלערייען פון די טיפשים, וואָס מאַכן אַ פּרומאַקישן אָנשטעל, שלייפן זיך די צונג צו שענדן אייער גאַנצע שאַפונג, די פּרוכטן פון אייער מי אין דער תורה און וויסנשאַפט, אין מאַראַל און לייטישקייט. און כאַטש איר האָט ניט קיין העלפּער און אַנ-שפּאַר, האָט איר פּאַרט ניט געביטן אייער שטייגער און איר האָט פּאַרמערט דאָס וויסן מער פאַר אַלץ, וואָס פריער איז געווען, און כאַטש אייער האַנט איז שוואַך געוואָרן, איז אייער גייסט ניט געוואָרן מוטע, און פון דעם קוואַל פון אייער קלוגשאַפט שעפט איר אונדז לעבעדיק וואָסער פון דער לערע. מיר האַפן, אַז אַזוי טאַקע וועט איר נאָך מער פּאַרמערן, און אייער גוטן אוצר וועט איר אונדז עפענען — מיט די גוטע ביכער, וואָס איר וועט נאָך אַרויסברענגען, וואָרעם אייער קרוין איז אין אייער קאַפּ. קיין שום זילבער און גאַלד קאָנען ניט אַפּוועגן אייער מי און אויפטו, און דער לוינ אייערער איז טאַקע אין אייך גופא. איר ווייסט וואויל דעם גרויסן נוץ און דאָס פיל גוטס, וואָס איר טוט יידן אייער פּאַלק, און אייער האַרץ פאַרשטייט און אייערע אויגן זעען די מאַנגלען, וואָס סע פעלן זיי. זיי ווייסן ניט די וויכטיקייט פון וויסן, און איר האָט דאָס דערגרייכט און עס באַנומען. אָבער איין זאַך וויל איך אייך פרעגן וועגן אַן ענין, וואָס איר באַהאַנדלט אין אייער בוך „בית יהודה“, קאַפּ 61: וואָס פאַר אַ שייכות האָט „פאַרכטיקייט“ און „ליבשאַפט“ צום גלויבן אין דער איינציקייט פונעם באַשעפּער? צי ווייסן מיר דען ניט וועגן גרויסע און פולקומע לייט, הייליקע פון העכסטן, וואָס האָבן געלעבט פאַרן אַננעמען די תורה, זייער גלויבן איז שטאַרק געווען אין גאָט, וואָס קאָן אַלץ און וואָס באַ-שאַפט אַלץ — און פּאַרט האָט „פאַרכטיקייט“ און „ליבשאַפט“ ניט אָנגערירט זייער האַרץ? איר, וואָס פאַרנעמט זיך שוין אַזוי לאַנג דערמיט, צו באַזיניקן מיט אייער שאַרפן שכל און ברייטן וויסן אַלץ, וואָס סע שטייט אין דער תורה, כאַטש עס זעט אַמאַל אויס ווי ווידערשפּרוכן — טוט מיר צוליב און פאַרשט אויס דעם ענין פון „פאַרכטיקייט“ און „ליבשאַפט“, וואָס איז דאָס אַזוינס? און ווי קאָן אַ גאָט פון אַ מענטשן פאַרלאַנגען אַזעלכע זאַכן? לערנט מיך און דערקוויקט מיין גייסט, וואָרעם איך קאָן מיך ניט בייקומען. לערנט מיך און גיט צו פאַרשטיין לויט אייער פיינעם שטייגער.“

פאַרשיידענע פרומלעכע מאַמענטן אין טאָן און אינהאַלט פון דעם דאָזיקן בריוו דאַרפן פאַררעכנט ווערן אויפן חשבון פון דער שטאַרק קאָנווענציאָנעלער העברייאישער מליצה. אַקסענפעלד האָט זיך דאָ אפּשר אַ חוץ דעם אויך אין

א געוויסער מאָס צוגעפאָסט צום אַדרעסאַט, צו לעווינזאָנען. פונדעסטוועגן קאָן מען פון דעם דאָזיקן בריוו אַרויסנעמען, אַז אַקסענפעלד איז, פונקט אַזוי ווי די גרעסטע מערהייט משכילים, ניט געווען דורכאויס אַנטירעליגיעז. אַקסענפעלד באַטאָנט דעם ווערט פון לעווינזאָנס בוך פון איין זייט אַלס אַפּאָ-לאַגיע קעגן די קריסטלעכע אַנגריפן אויף דער יידישער רעליגיע, פון דער אַנדערער זייט אַבער אַלס קאַמף-מיטל קעגן דעם יידישן אַבערגלויבן, קעגן דעם חסידים. דער קאַמף פון די משכילים קעגן חסידים, צובעקעס און פרומאַקעס האָט ניט שטענדיק באַטייט אַ קאַמף קעגן דער רעליגיע בכלל. לעווינזאָן טרעט פונקט אַזוי אַרויס קעגן „מינות“ ווי קעגן חסידים (זע „ילקוט ריב“ל, ז' 73). ער האַלט, אַז „אמונה היתרה (אַבערגלויב) והאמונה החסרה (אומגלויב) נראות לנו כצרות זו לזו; אמנם אחיות תאומות הנה“, ד. ה., אַבערגלויבן און אומגלויבן זענן אויס ווי קאָנקורענטן, אין אמתן אַבער זיינען זיי גאַר צווילינגן“ (ילקוט ריב“ל, ז' 155). נאַטאַנזאָן ברענגט אין זיין „ספר הזכרונות“ גענוג באַווייזנדיקן מאַטעריאַל פאַר זיין באַהויפטונג, אַז „חקי תורתנו יקרים היו בעיני ריב“ל והיתה לו שטנה כבושה לאלה אשר הרהיבו בנפשם להסיג גבול עולם אשר גבלו אבותינו הראשונים“ (דאָרטן, ז' 52). ד. ה., אַז לעווינזאָן, דער פאַרביטערטער און פאַרביטענער קעמפער קעגן חסידים, איז פונקט אַזוי ביז אַרויסגעטראָטן קעגן יעדן פראווי, זאָל זיין אַפילו בלויז אויף רעפּאָרטינג די רעליגיע, אויב דאָס האָט אַנגערירט באַ-שטימטע אירע „גרונט-זיילן“ (למשל, קעגן פאַרבייטן שבת אויף זונטיק א. א.ו.). שטרענג גענומען איז דער משכיל לעווינזאָן סיי וואָס שייך דער רעלי-גיעזער „טעאָריע“, סיי וואָס שייך דער רעליגיעזער „פּראַקטיס“ געשטאַנען אויף אַ דורכאויס קאָנסערוואַטיוון שטאַנדפונקט און איז ניט ווייטער אַוועק-געגאַנגען ווי באַשטימטע יידישע „הומאַניסטן“ פון פריערדיקע יאָרהונדער-טער און אַפילו פון מיטלאַלטער (למשל, ווי משה מיימון א. א.). אין באַ-שטימטע פרטים (וואָס שייך זיין באַציאונג צו קבלה, דעמאָנאָלאַגיע, זיין אויטאָריטעט-גלויבן א. ד. גל.) איז ער אַפילו אין פאַרגלייך מיט אַ טייל משכילים פון זיין צייט געווען גענוג קאָנסערוואַטיוו.

אַקסענפעלדס קוק אויף רעליגיע איז, אַפנים, געווען געענטער צום דעאיזם. דער דעאיזם איז זייער זעלטן אַרויסגעטראָטן אַלס לערע פאַר די מאַסן, גע-וויינלעך נאָר אַלס „סוד“ פאַר יחידים פון דער העכסטער בירגערלעכער אינטעליגענץ. פאַר די מאַסן האָט מען דיסקרעדיטירט בלויז „צוגעשעפעטע, פאַלשע, אומנוציקע און אומריכטיקע אַבערגלויבנס“, און די אויסנוצערישע צובעקעס, ניט אַבער דעם אייגנטלעכן תוך פונעם „געלייטערטן גלויבן“. ריכטיק באַנעמען אויך אין דעם פרט די מחברים פון דער הקדמה צו דער „גענאָרטער וועלט“ אַקסענפעלדס כוונה: „אומעטום זעען מיר, ווי דער מחבר

לאַכט אויס די אַלע נאַרישע אַבערגלויבישע זאַכן אָדער מנהגים, וואָס האָבן זיך מאַוּתווייזן צוגעקלעפט מיט דער צייט צום ייִדישן פֿאַלק, אומעטום זעען מיר, ווי ער גיט צו פֿאַרשטיין אַלע פעלער און שלעכטע מידות, וואָס האָבן זיך ביי יידן מיט דער צייט איינגעקאַרעניעט.

פֿון אַקסענפעלדס בריוו באַמערקן מיר אַ באַשטימטע שטרעבונג, לפחות פֿאַר זיין אייגענער פּערזאָן גופּא, צו אַ מער אַבסטראַקטן און מער געלייטערטן „דעאָזיס“. אַזוי, למשל, שטערן אַקסענפעלדן די צו־האַמעטנע אַנטראַפֿאַ מאַרפּע רעליגיעזע פֿאַדערונגען: גאָט „ליב צו האָבן“ און זיך פֿאַר אים צו „פֿאַררעכטן“, וועלכע דער משכיל לעווינזאָן חורט איבער נאָך „די אַלטע“ אין זיין אויפקלער־בוך „בית יהודה“. אַקסענפעלדן קומט אויס, אַז עס איז גענוג דער בלויער „גלויבן“ אין גאָט. די שורות אינעם בריוו וועגן דעם ענין הערן זיך ווי אַ שטרעבן צום טיפּישן אויפקלער־ערישן דעאָזיס. איבער דער מליצה־דיקייט פֿונעם סטיל ווערט ניט קלאָר, צי איז די רעליגיעזע „געוויסנס־אומרו“, וועגן וועלכער די דאָזיקע שורות דערציילן, טאַקע אויפֿריכטיק געמיינט. מעגלעך, אַז אַקסענפעלד האָט דאָ געהאַט אַ פעסטן שטאַנדפּונקט. און וועלנדיק אַרויסרופֿן און געוואויר־ווערן לעווינזאָנס אייגנטלעכע איבערציגונג, — ביי תּו־פֿראַגן פֿון דער רעליגיע פֿלעגן די משכילים זיין זייער פֿאַרזיכטיק און אַמאָל טאַקע אויך כּיטרע — האָט ער דעם סטיל און טאָן פֿון זיין פֿראַגע צוגעפֿאַסט צו אַ באַשטימטן שטייגער און נוסח.

דער טאָן פֿונעם בריוו באַווייזט, אַז אַקסענפעלד האָט זיך צו לעווינזאָנען, וואָס איז געווען ייִנגער פֿון אים מיט אַ יאָר, באַצויגן ווי אַ תּלמיד צו דעם אַנערקענטן און אַן־ספּקדיקן אויטאָריטעט פֿון אַ לערער און פֿירער. אין דעם צוזאַמענהאַנג דאַרף מען ניט פֿאַרגעסן, אַז לעווינזאָן האָט נאָך אין יאָר 1832 אַרויסגעלאָזט זיינע צוויי אַנטי־חסידישע פּאַמפלעטן: „דברי צדיקים“ (סאַטי־ריש־פֿאַראַדיסטישע דריי בריוו און אַ שמועס פֿון חסידים וועגן דעם בוך „מגלה סמירין“) און „עמק רפאים“ (דער העברייאישער אַריגינאַל פֿון דער ייִדיש־איבערגעזעצטער סאַטירע „די הפּקר־וועלט“, צווייטע אַפּטילונג, וואָס סע טוט זיך אויף יענער וועלט“; אין דער וואַרשעווער אויסג. 1902, זײַ 41—61). וואָס האָבן אינאיינעם מיט אַנדערע ענלעכע ווערק בלי־ספּק געהאַט אַ ווירקונג אויף אַקסענפעלדס אַנטי־חסידישער ליטעראַרישער טעטיקייט. לעווינזאָן האָט זיך זייט דעמאָלט פֿאַר זיין קאַמף קעגן חסידים מער ניט אומ־געקערט צום פֿאַראַדיסטישן זשאַנר אויף העברייאישער שפּראַך (תּולדות פּלוני אלמוני הכּובי“ און „אותו ואת בנו“ זיינען ניט קיין אַנטי־חסידישע ווערק). ער האָט, אַפּנים, איינגעזען, אַז די דאָזיקע פֿאַראַדיעס דערגרייכן ניט זייער צוועק. צוליב זייער סובטילקייט און פּיינקייט זיינען זיי ניט צוטריטלעך און פֿאַרשטענדלעך דער ברייטערער חסידישער מאַסע, די מער „געלערנטע“

חסידים אָבער ווערן דורך אַזעלכע ווערק בלויז גערייזט און פאַרשטאַרקט אין זייער עקשנותדיקן אַבערגלויבן. ער פאַלגט כמעט אינגאַנצן דער עצה, וואָס עס גיט אים אַ פריינט זיינער, דער משכיל בעריש בלומענפעלד, אַז ער זאָל זיך מער ניט אָפגעבן מיט דעם דאָזיקן אויסזיכטלאַזן קאַמף. * אַלס רעזולטאַט פון די נעגאַטיווע דערפאַרונגען, וואָס שייך דער ווירקזאַמקייט פון העברייאיש-געשריבענע פאַראַדיעס, דאַרף באַטראַכט ווערן זיין פּרוואו אַרױס-צוטערען מיט זיין געזעלשאַפֿט-קריטיק אין ייִדישער שפּראַך („די הפּקרה וועלט“). דעם קאַמף קעגן חסידיוּם נעמט אויף אויפּסיני, מיט גייע מיטלען, מיט אַ פאַרשטאַרקטער עקשנות, פאַרביסענעם אימפעט און טאַקע שוין אויס-שליסלעך אין ייִדישער שפּראַך זיין „תּלמיד“ אַקסענפעלד.

אַקסענפעלדס בריוו צו לעווינזאַנען איז, ווי ס'איז קלאַר צו זען, אַן ענטפּער אויף אַ בריוו לעווינזאַנען („ועל סבלת המחסור וחלי הגוף אשר יהלמוך“ א. א. וו.). וואָס איז מן-הסתּם אויך געווען אַן ענטפּער אויף אַקסענפעלדס אַ בריוו. דער אינטימער כאַראַקטער פונעם בריוו ווייזט, אַז דאָ גייט ניט סתּם וועגן די געוויינלעכע משכיליש-מליצהשע העפלעכקייטן, נאָר אַז אַקסענפעלד איז געשטאַנען אין אַפּטע בריוולעכע באַציאונגען מיט לעווינזאַנען. דאָס ווערט, אגב, באַשטעטיקט פון וו. טוגענהאַלדס פּראַגע צו לעווינזאַנען (1840): „שטעהען זיא ניכט, ליבער פריינד, מיט העררען אַקסענפעלד אין אַדעססאַ אין קאַרעספּאַנדענץ? פּאָן בערלין אויס האַט מאַן בייא מיר אויף זיין ספּר חסידים אויף מעהערערע דוטצענד עקסעמפּלאַרע בעשטעלונגען געמאַכט... א. א. וו.“ („ספּר הזכּרונות“, ז"ז 57-58).

* ב. בלומענפעלד שרױבט לעווינזאַנען אין יאָר 1832 וועגן די צוויי דער-מאַנאָטע סאַטירעס-פאַראַדיעס: „... אָבער דעם אמת וועל איך אייך זאָגן, אַז אַלע חסידים פון דער וועלט אינאיינעם זיינען ניט ווערט, אַז איר זאָלט פאַרברענגען אייער שויערע צייט אויף זייערע נאַרשקייטן. אַ צוועקלאָזע מלחמה פירן מיר דאָ מיט זיי און מיר וועלן זיי ניט בייקומען. זיי פאַרמערן און פּרוכפּערן זיך זייער און זייער, און דער גאַנצער גרויסער המון אינאיינעם מוּט די שוואַכקעפּיקע, ווייבער און קינדער זיינען געכאַפּט אין זייער נעץ. און ס'איז אינגענוואַרצלש דער דאָזיקער גלויבן אין זייער האַרץ. מיר אָבער זיינען קלױן אין צאָל, און די וואַפּן, וואָס מיר פאַרמאַגן, זיינען פאַרשטאַנדיקע און גוט באַשראַכע ווערטער, וועלכע זיי קאַנען ניט באַנעמען, ווייל זיי ווייסן ניט און פאַרשטייען ניט, און זייער האַרץ איז איינגעשפּאַרט מיט טעמפּקייט. איך האַלט, אַז ווען ס'זאָלן אַפּילו קומען אַלע וויכטיג פון דער וועלט, וועלן זיי זיי ניט אַ ריר טאָן פונעם אַרם. אדרבא, דורך דעם וועלן זיי זיך נאָך שטאַרקן און פאַרמערן זייער קראַפּט און מאַכט. אָבער וואָס דאַרף איך וועגן דעם ברויט שרױבן? איך האָב אייך געזאָגט מױן מױנונג, און איר מוט, ווי איר פאַרשטייט.“ (ד. ב. נאַטאַנזאָן, „ספּר הזכּרונות“, 1894, ז' 28).

13. באַשטאַנד פֿון רעדנסאַרטלעכע עלעמענטן אין עטינגערס „סערקעלע“

(צו זייט 276)

אין „שריפטן“, ב. 1, קיעוו 1928, וואו די דאָזיקע אַרבעט איז צום ערשטן מאל דערשינען, איז אויף ז' 104 און ווייטער אָפּגעדרוקט דער פולער באַשטאַנד פֿון אַלע רעדנסאַרטלעכע עלעמענטן אין עטינגערס „סערקעלע“, אויסגעטיילט לויט די פאַרשיידענע פאַרשוינען אין דער פּיעסע, כדי אַזוי-אַרום אויסצוקלאַרן, וואָסער מיין עטינגער איז אויסן-געווען דערמיט, וואָס ער האָט די סאַמע נעגאַטיווסטע פיגורן אין דער פּיעסע געלאָזט באַנוצן אין זייערע רעפּליקעס אַממיינסטן רעדנסאַרטלעכע פּראָזעס, און די פּאָזיטיווסטע — אַמאָוייניקסטן.

פֿון זיין גאַנצן שאַפֿן, פֿון זיין גאַנצן סטיל בכלל, איז צו זען, אָו עטינגער האָט געהאַט אַ טיף פאַרשטענדעניש פאַרן פּאַלקסטימלעכן וואָרט, פאַר דער פּאַלקסטימלעכער שפּראַך-שעפּערישקייט. זיי זיינען די גרונטלאַגע פֿון זיין שפּראַכלעכן סטיל בכלל. ער האָט געפּוצט און געטאַקט דאָס פּאַלקסטימלעכע וואָרט מיט געשמאַק, מיט ליבע און דר־אַרץ. און טאַקע אויף דער דאָזיקער ליניע ליגן זיינע שפּראַכלעכע אויפטוען. ביז מענדעלען איז עטינגער דער באַדייטנדיקסטער פּורעמער פּונעם פּאַלקסטימלעכן וואָרט.

אַבער ביים כאַראַקטעריזירן די געשטאַלטן דורך זייער וואָרט האָט עטינגער גער אָנגעווענדט איינע אַ טיפע באַאַבאַכטונג. ער האָט דערזען, אָו ס'איז פאַראַן אַ גרויסער חילוק צווישן דער שפּראַך פֿון די געזונטע, אַנטוויקלונגס-פּיאַיקע מענטשן, מיט אַ פּרישן, ניט-פאַרגליווערטן פאַרשטאַנד, פֿון מענטשן, וואָס שטרעבן באַוואוסטזיניק (אָדער וואָס קאַנען און וועלן פּריער אָדער שפּעטער אַנקומען צו אַזאַ שטרעבן) צו ענדערן דאָס אָפּגעשטאַנענע לעבן, — און צווישן דער שפּראַך פֿון די מענטשן, וואָס זיינען פאַרגליווערט און אָפּגעשטאַנען, ווייל זייער גאַנץ וועזן, לעבן און האַנדלען איז פאַרוואַרצלט אינעם פאַרקריפּלטן שטייגער פֿון דער פאַרגאַנגענהייט (דער שדכן, דער שענקער, דער הענדלער, די מיוחסדיקע גבירנטע א. א. ו.).

די שפּראַך פֿון די פּאָזיטיווע טיפֿן איז ביי עטינגערן פאַרבונדן מיטן עכטן לעבעדיקן פּאַלקס-וואָרט, מיט זיין איבערלעכן שעפּערישן וועזן. זיי רעדן אַ לעבעדיקע שפּראַך, זיי דריקן אויס זייערע שטרעבונגען, זייערע געדאַנקען, זייער ווילן מיט אַ פּערזענלעכער, פּרישער שפּראַך, טאַקע מיט פּאַלקסטימלעכע ווערטער און זאַצן, זיי ווענדן אָן דעם טראַדיציאָנעל אָנעזאַמלטן, פּראָזעאַ-לאַגישן אוצר — אויף אַ לעבעדיקן, נאַטירלעכן אָפּן. זיי געהערן צו די מענטשן, וואָס שאַפֿן אַליין אין זייערע רייד פּרישן פּאַלקלאַר, פּרישע רעדנס-

ארטן, ווייל זיי זוכן אַ לעבעדיקן אויסדרוק פאַר זייערע געפילן און וואונטשן. אין זייער מויל בלישטשעט די רעדנסארט אין אירע עכטע פאַרבן. אַנדערש די טיפן, וואָס זיינען מיט זייער גאַנצן וועזן אַ פאַרקערפערונג פונעם פעאַדאַליש-קלעריקאַלן אַפּפּגעשטאַנענעם לעבן. זייער שטייגער, זייער האַנדלונג און זייערע גענג זיינען פאַרדרייט פון קליינלעכער סוחר-מוכריי און קלויזנערישע השגות, כיטרע „פאַרפּולט“ און פאַרגליווערט. איז זייער אויסדרוק-אופן פונקט אַזוי ניט-אוממיטלבאַר און פאַרגליווערט און „פאַר-פּולט“. זיי מיסברויכן מיט די רייד, ווייל רעדן הייסט — אויסדריקן, וואָס מ'איז אויסן, זיי אַבער באַמיען זיך „אויסדריקן“ אויף אַזאַ אופן, אַז מע זאָל ניט דערקענען, וואָס זיי זיינען אויסן. זיי פאַרמאַגן אַ גאַנצן אַרסענאַל פון ווערטער אַזעלכע, וואָס האַבן פאַר זיך אַליין — אויסערן קאַנטעקסט — כמעט קיין שום באַדייט נישט, וואָס קאַנען און ווילן גאַרניט קאַנקרעטס זאָגן און זיינען בלויז אַ מין תנועה, אַפּרו-אַרט, כדי דערווייל עפעס באַטראַכטן, עפעס באַהאַלטן (אַמאָל די אומגעלומפערטקייט פונעם רייד- און באַריכט-שטייגער), זיך אַרויסצודרייען פון אַ שוועריקייט, איינצושלעפּערן די אויפ- מערקזאַמקייט פונעם פאַרטניאַר א. א. וו. ווי למשל: שפּיץ-בקיצור, מאַלע- וואָס, עט, בע, קומט מיין שמיעה-אַפּיר, אוי, מיינע כוחות; פּראַזעאַלאַגישע סתם ווינטשענישן, לויבענישן, קללות אין דער וועלט אַריין א. א. וו. א. א. וו. און נאָך מער: זיי מיסברויכן צו דעם צוועק מיט די שענסטע פּערלען פון דער פּאַלקסטימלעכער שעפּערישקייט, מיט די פּאַלקלאַרישע עלעמענטן פון שפּראַך, מיט די רעדנסארטן, מעטאַפּאָרן, גלייכענישן, שפּריכווערטער א. א. וו. דער דאָזיקער זייער לעבעדיקער מאַטעריאַל וועט אין זייער מויל פאַר- גליוועט, שאַבלאַניש, די רעדנסארט ווערט ביי זיי אַ טראַפּאַרעטע, סטערעאָ- טיפּישע „פּראַזע“. דער דאָזיקער אויסדרוק-מאַטעריאַל איז דאָך אַ גרייטער, ניט ניי-געשאַפּענער, ניט ניי-אימפּראַוויזירטער — איז ער דאָ מיסברויכט געוואָרן, כדי אונטער אים צו פאַרשטעלן פאַרשיידענע קליינע כיטרע כוונות און מיינען, וואָס זיינען אין זיי קיינמאָל ניט געלעגן. באַנוצנדיק זיי אַלס פאַרטיקע אַנגענומענע פאַרמען, האָט מען געקאַנט רעדן און ניט זאָגן דאָס, וואָס מ'איז אויסן.

אין די רעפּליקעס פון די דאָזיקע טיפן איז פאַראַן אַ היפש ביסל זינלאַזע פּראַזעאַלאַגישע, אַבער ניט ווייניקער אויך עכטע פּאַלקלאַרישע רעדנסארטן, בילדער, מעטאַפּאָרן, שפּריכווערטער א. א. וו. וואָס פאַר זיך, ווען מע שיללט זיי אַרויס פונעם קאַנטעקסט, הייבן זיי אָן אויפּגיין צו בלישטשען אין זייער אייגענער פּראַכט און לעבעדיקייט. אַבער אינעם אומגליקלעכן קאַנטעקסט, אין וועלכן ס'האַט זיי אַריינגעפּרעסט, למשל, דער בעל-אכסניה שמעלקע טרוי- ניקס, דער דרייער יוחנן שדכן, דער שווינדלערישער גבריאל הענדלער אָדער

די אויפגעקומענע צבועקישע מיוחסת סערקעלע, זיינען זיי ווי לעבעדיקע שיינע באשעפענישן, פארגליווערטע אין א קויטיקער שטיינערנער מאסע.

אן אמתדיק לעבעדיקער מענטש שאפט רעדנדיק, ער שאפט אויך שפראך, אויסדרוק, רעדנסארטן א. א. וו. ווער סע איז איינגעווארצלט אין א פאר-קריפלטן, פארגליווערטן שטייגער, לעבט מיטן אָנגעוואַמלטן, פארטיקן, גרייטן, און אויך זיין שפראך איז גענומען פון די גרייטע, פארטיקע פארמולעס. זייער שפראך ווערט „הילצערן“ אויף אן אייגנארטיקן אופן. א פארגליווערטער ביוראקראט קאן נעמען די לעבעדיקסטע, צאפלידיקע ווערטער און זיי „ביורא-קראטיזירן“. דעם זעלבן פארדאקס זעען מיר אויך ביי עטינגערס נעגאטיווע טיפן: זיי נעמען דעם לעבעדיקן פאלקסטמילעכן ווארט-מאטעריאל און הרגע-נען אים אוועק.

אט דעם דאזיקן פאקט האָט עטינגער באוויזן אין דעם אופן, ווי ער כאראק-טעריזירט זיינע טיפן דורך זייער שטייגער רעדן.

די אויספירן פונעם באשטאנד-אנאליז פון אלע רעדנסארטלעכע (און אויך פאלקלאָרישע) עלעמענטן אין עטינגערס „סערקעלע“ זיינען צונויפגעשטעלט אין א סטאטיסטישער טאָבעלע („שריפטן“, ז' 118) און באשטעטיקן דעם פאקט, אז וואָס נעגאטיווער דער טיפ איז (אין „סערקעלע“), אַלץ מער קלוגטישקע ווערטלעך, פראָזעס, רעדנסארטן און פרומלעכע העברייאזמען באַנוצט ער, כאָטש דער כאַראַקטער פון די רעדנסארטן איז ביי יעדער פיגור באַזונדער גענוי דיפערענצירט און אויסגעהאַלטן.

לויט דער דאָזיקער טאָבעלע באַקומט זיך, אַז אין די 2660 פולע דרוק-שורות (אין דער ווילנער אויסגאַבע) ייִדישע רעפליקעס (א חוץ די דייטשע און דייטשמערישע) זיינען פאַראַן 787 רעדנסארטן און פראָזעאַלאָגישע „עלע-מענטן“. דער סאַמע נעגאַטיווסטער טיפ אין דער פּיעסע, יחנן דער שדכן * האָט אין זיינע 315 שורות רעפליקעס — 158 רעדנסארטן, דאָס הייסט איינע נאָך יעדער צווייטער שורה; סערקעלע: 700 שורות רעפליקעס — 298 רעדנסארטן, דאָס הייסט נאָך אַלע 2.3 שורות; שמעלקע טרויניקס: 240 שורות רעפליקעס — 98 רעדנסארטן, דאָס הייסט נאָך אַלע 2.4 שורות; גבריאל הענדלער: 510 שורות — 121 ר"א, דאָס הייסט נאָך אַלע 4.2 שורות. ביי די פאַזיטיווע טיפן איז די פאַרהעלטעניש אַזאַ: דער משרת ירחמיאל: 45 שורות — 6 ר"א, נאָך אַלע 7.5 שורות איינע; די דינסט חוה: 125 שורות — 17 ר"א, נאָך אַלע 7.3 שורות איינע; דער משרת חיים: 195 שורות — 30 ר"א.

* נאָך צעדערבוים („המליץ“, 1889, נומ. 86) כאַראַקטעריזירט די דאָזיקע פיגור אַלס די נעגאַטיווסטע אין דער פּיעסע.

נאך אלע 6.5 שורות איינע; ז'ער „פרעמדער“ (דער אויפגעקלערטער סוחר): 200 שורות — 16 ר"א, נאך אלע 12.1/3 שורות איינע; הינדע: 175 שורות — 13 ר"א, נאך אלע 13.4 שורות איינע; די „צווישנדיקע“ פיגור (צווישן די גוטע און שלעכטע) משה דאנציקער: 155 שורות — 28 רעדנסארטן, נאך אלע 5.5 שורות — איינע*.

מיר וועלן דאָ ברענגען עטלעכע ביישפילן פון רעדנסארטלעכן באַשטאַנד אין איינצלנע רעפליקעס.

(„סערקלענע“, ווילנער אויסגאַבע, ב. 2.)

סערקלענע:

ז. 293. אוי וויי מיר! איך בין אַוועק! (באַטייט: איך פאַל אין חלשות). משוגע זאָלסטו ווערן! ז. 294. מיין בייזער חלום זאָל זיך צו דיין קאַפּ אַנהייבן און אויסלאָזן! פושע־ישראל, האָב דיר אַ שוואַרץ יאָר! אוי וויי מייע כוחות! דעם טויט מאַכן (מוטשען, פאַרמוטשען). אַז טאַג, אַז נאַכט, געבן פאַר ס'דייניקע (מייניקע, זייניקע א. אַז. וו. — מ. וו.), ווייסט איין גאַט. זיך דאָס געזונט מיט... (עמעץ) אַפריסן (האַבן מיט עמעצן צו טאָן). אוי וויי מייע כוחות. אַ מצווה גדולה! (ד. ה. רעכט געשעט דיר). ווער געהרגעט פאַר אלע יידישע קינדער! וואָס האָסטו פון דעם זינדיקן שפיגל געוואָלט... („זינדיקן“ אינעם באַטייט פון „געבעדיקן“). קראַנק זיין עפעס צו טאָן (זינדיקן: זיין אַפּגעהאַלטן דורך אַ מניעה עפעס צו טאָן). דאָס טעפל צו פאַרוואַרגן (פאַרען זיך מיט דער אַרבעט אין קיך). אומשטיינס־געזאַגט. אין שלימזל גרעסער ווי דאָס אַנדערע, אוי מייע כוחות! חרוב זיין (קראַנק זיין). אַ גאַנצע לעכע טאַג (לעכע — פון „ליכטיקן“? אַדער פון (lichy)?). צרה, פּורעניות! (זידל־ווערטער). ז. 295. אוי מייע כוחות! געשעדיקט זאָלסטו ווערן! (צוויי מאָל). ז. 298. אַפילו נישט נעבן לייט (אַן ענטפער אויף אַ פּראַגע, צי עמעץ איז אַ לייט). די צרה, דאָס פּורעניות! (זידל־ווערטער). אומשטיינס־געזאַגט! ... זאָל זיך מיען פאַר אונדז (דערמאָנענדיק אַ געשטאַרבענעם). ווען... זאָל אויפשטיין פון קבר... וואָלט... געשטאַרבן פאַר צרות. דאָס גילדענע טעכטערל (זידלדיק). ז. 299. האָט נישט פאַריבל. די צרה, די ליידי. אַך איז מיר! קאָסטן געזונט האָט דאָס אַ שאַץ? (קאָן מען עס אַפּשאַצן?). קאָנען עפעס... ווי אַ וואַסער.

רעפליקעס פון יחנן שדכן:

* פון פאַרשיידענע זייטן האָט מען מיך אויפּמערקזאַם געמאַכט אויף אַ ריי זאַצן אין „סערקלענע“, וואָס וואָלטן אַפּשר אויך געקאָנט גילמן פאַר רעדנסארטלעכע און איך האָב זיי נישט אַרױנגענומען, וועגן אַנדערע זאַצן, וואָס איך האָב דאָ אַרױנגענומען אין צעמל — אַז זײער רעדנסארטלעכקײט איז ספּעדיק. יעדנפאַלס וואָלט אַבער די פּראַפּאַרץ סײַ-ווי געבליבן די זעלבע.

ז. 324. קומט מיין שמוע אָפיר (צוויי מאָל). ז. 325. איינער זאָרגט זיך פאַר אַ קוגל און דער אַנדערער פאַר אַ גאַנצן טשאַלנט. מילא, בשלמא איך... ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר. אָן עין־הרע. קומט מיין שמוע אָפיר. אַם־ירצה־השם. קומט מיין שמוע אָפיר. איר זאָלט לעבן! געלויבט צו גאָט פאַר דעם! ז. 326. אָן אויספאַל פון אַ שידוך (אויספאַל — צופאַל? — אָדער פון דייטש: Auswahl?). ז. 328. קומט מיין שמוע אָפיר (צוויי מאָל). גייט שוין, גייט! ... (אַ פאַרם פון פריינטלעכער נעגאַציע). אַם־ירצה־השם! ערשט פון איי אַרויסגעקראַכן. דער שענקער דאַרף זיין וויין און דער שפינער זיין פלאַקס (אַלץ דאַרף זיין אויף אַ פאַסיקן שטייגער). אַ קינצלעכע זאָך אויף דער וועלט! (אַ געראַטענער ענין). בנאמנות גלויבן! מן־השמים. איינגעטונקט אין יחוס. ז. 329. געשוויבלט און געגריבלט. קורץ, וואָס האָב איך דאָ אַ סך צו זאָגן. פון זאָגן ווערט מען נישט טראַגן. דהיינו, מאַלט אייך. הלואי אויף אַלע יידן געזאָגט! מיין אייגנס זאָל איך האָבן וואָס... קומט מיין שמוע אָפיר. אַז מען ווייזט אַ הונט אַ פינגער, וויל ער די גאַנצע האַנט. איך ווינטש מיר צו פאַרמאַגן, וואָס... ער איז גאָר אַ שררה (רייך).

טערקעלטע:

ז. 337. זייט קיין גאַסט נישט! (קומט אָפט אַריין). ז. 338. גאָר קיין חיות נישט (נישקשה). זיך שטעלן ביי דער אַלף (פון אָנהייב אָן שטרענג זיין). זיך לאָזן אויפן קאַפּ אַרוםרייטן. אַם־ירצה־השם. אַ גוטע דאָליע. רעדט צו זיך ווי אָן אַנגעבונדענער (משוגענער). אַ מערכה, כּלעבן! (ס'איז נאָך אַ גליק, וואָס...). דער שוואַרצער יאָר ווייסט! האָסט נישט געקענט שמעקן קיין פולווער, האָסטו נישט געזאָלט גיין אין מלחמה אַריין «קענסט נישט — נעם זיך נישט אונטער!»). אין הונדערט יאָר אַרום (נאָכן טויט). געשטאַרבן — באַגראָבן. אויף דעם שכל קומען. פּאַזיען די פּראַצע (פּאַרלעבן, אויסברענגען דאָס אויסגעהאַרעוועטע פאַרמעגן). שווער און ביטער. קריעה רייסן (האַרע־ווען). אַ נאַר איז נאָר גוט צו שיקן נאָך דעם מלאַך־המות. אוי מיניע כּוחות! ז. 340. דער אַלטער שקראַב (זידל־וואַרט). גיי צו אַלדע שוואַרצע יאָר! באַ־דאַרפן עמעצן אויף כּפרות. אַ רוח אין דיין טאַטן אַריין! אַ מערכה, כּלעבן. רייסן אַ קריעה נאָך טעג און יאָרן. אוי מיניע כּוחות! ז. 341. אַ רוח אין דיין פאַטער און מוטער אַריין! באַדאַרפן אויף טישאַנצע כּפרות. געוונט ווי אַ ריו. דער גאַלגאַן! (זידל־וואַרט). נישט וויסן פון לעבן צו זאָגן. אַפּ־געריסענער און אַפּגעשליסענער דייטש! (זידל־וואַרט). וואָס איז די מער — Was ist die Mähr — ידיעות, ניס, לעגענדע, מעשה־לע — Mährchen (באַטייט דאָ: וואָס בלאָזט ער זיך אַזוי?). וויין ווער עלטער איז (אַנלערנען דרד־אַרין). קריגן אַזעלכע שיינע מציאות ווי דו ביסט. אוי מיניע כּוחות. ז. 342. פון עמעצן אַ שטיק אַפּבייסן (איראַניש, אַז מע האָט פאַר עמעצן מורא

און אומזיסט). די לויכנדע צרה (איראניש — קאלאמבור פון „לויכטנדיקע צורה“). א פארשווע מויד (זידל-ווארט). פינצטערע לייז זאל נאר די מאמע אויף דיר זען! אוי מיינע כוחות! איז דאס צום אויסהאלטן? כ'בעלן. ז. 343. א מיאוסער מויד טאר מען קיין גלעט נישט געבן, וועסט שוין שפעטער פארשווארצט ווערן. זיך דאס געזונט אפרייסן. אוי מיינע כוחות! פארשווארצט ווערן. קראנק זיין עפעס צו טאן. א מיתה משונה זאלסטו אייננעמען! מאכן דעם טויט. איך בין פארביי! (איך גיי אויס, איך שטארב).
רעפליקעס פון גבריאל:

ז. 352. א משכון זאל מען פארזעצן און קלוג זאל מען זיין! אמ-ירצה-השם! ביי דער נאז ארומפירן. קענען א צלם פון א אלף (פאנאנדערקליבן). גיין אין ספאדעק (א ווייב, וואס הערשט איבערן מאן). נישט וויסן פון לעבן צו זאגן. א יונג מיט שפארן. אלץ רעכט, אלץ גוט... מילא, גוט). ז. 353. א נאר, וואס איז צען אום א גראשן (וואלול). אז א נאר ווארפט אריין א שטיין אין גארטן אריין. קענען אים צען קלוגע אויך שוין נישט ארויסנעמען. אויפ-נייען א טארבע און גיין אין די הייזער. נויט ברעכט אייזן. א קוש אין פיסקל געבן (לויבן). ז. 354. בודק-חמץ זיין (פון גנבים-שפראך, נאכקוקן אין פרעמדע זאכן). אז מע שטעלט נישט איין, נעמט מען נישט אויס. געשעדיקט זאלסטו ווערן! ז. 360. עמעצנס פטור ווערן (איך בין שוין... זיינער פטור געווארן). דארט ליגט דער הונט באגראבן, נא אט האסטו — יעסט פיעס, ער איז ווידער דא (יעסט פיעס — דער הונט איז דא!). ז. 362. גאר קיין אחריות נישט (ניש-קשה, ס'מאכט נישט אויס, נישט געפערלעך). שלאפן ווי געהרגעט. ז. 387. געוואויר ווערן, וואס עמעץ האט אונטער דער לעבער (סודות). וואס צוויי איז נישט איינער. מאכן שהיות. ז. 388. ער האט דאס נישט פיינט (ער האלט דערפון). עיקר שכחתי. פאר איר כוח זאל זי דאס האבן, וואס... אנטאן גע-ברוינטע לייז (געוויינלעך: צוברויגען א געקעכטס, מאכן ברוין דורך צו-פרעגלען). א קריעה רייסן (מוטשען). א קיליקאווער משפט (אנשטאט א פאר-ברעכער א שניידער הענגט מען א שוסטער, ווייל שוסטערס זיינען פאראן צוויי און נאר איין שניידער אין שטאט). עס וועט זיין א קערמעש (פון קירמעס — „קירך-מעסע“ א מארקטאג, וואס קומט אויס אין א קריסטלעכן יום-טוב; געוויינלעכער באדייט: פריילעכע פארוויילונג; דא באטייט דאס ווארט — א קאמישער אנבליק). מאכן א שווען (דאס הארץ מיט עפעס אונטערלענען, איבערכאפן). זיך מאכן א הארץ (זיך אננעמען מיט מוט).

רעפליקעס פון שמעלקע טרויניקס:

ז. 422. גאר א מאסליס (א לויבווארט פאר מאכלים). און כ'לעבן, כסדר אויך... (אומבאטייטיקע אפרו-ווערטער). ז. 423. באלד, זאראס, תיכה... (זא-ראס — „זאראז“). עס זיינען שוין גאר נישט די צייטן, שוין גאר נישט די

יארן, וואָס פלעגן דאָ זיין אַמאָל. נישט קענען אַ שפּילקע צו דער ערד וואָרפן (זייער אַ סך מענטשן). פּערד ווי די לייבן. געשוויבלט און געגריבלט. געלט פליט פון איין קעשענע צו דער אַנדערער (מע פּאַרדינט). האָבן אַן עמעצן אַ פענעץ (אַן — אין באַדייט פון אין, גוט פּאַרדינען ביי עמעצן). מאַכן עמעצן משוגע (דולן אַ קאַפּ). הוקען און סטוקען (זשומען). דער בידנעקע חשבון, נעבעך. אַ פּאַקאַרניקע, אַ שטילניקע, אַ ספּאַקאַיניקע. אוי די געלט, די געלט! ז. 424. האָט מיר נישט פּאַריבל. אַ ברכה אין דער מדינה. אַפּוועגן עפעס מיט רויטע רענדלעך (טייער קויפן). ז. 425. זאָל מיך גאָט ברוד־הוא שטראַפן! גאָר אַ מאַסליס. בנאמנות שלי. אסור־חזיר! פרנסה בכבוד. מע מוטשעט זיך אויף דער וועלט (אַן אויסמיידנדיקער ענטפּער אויף אַ פּראַגע, צי מע האָט פרנסה, באַטייט: מע האָרעוועט). ז. 426. דער מלאך־המות האָט איבער שלעכטס קיין שליטה נישט. אויף אַלע יידישע קינדער געזאָגט! געשעדיקט זאל זי ווערן! פאַרוואָס פאַר אַ נויט זאָל... (צוליב וואָס). גרויס ביי זיך ווי אַ שוואַרץ יאַר. * פאַרוואָס, פאַר ווען? ז. 427. ווייסט דער שוואַרצער יאַר! אסור־חזיר! ... האָט נאָך נישט גאָט ביי די פּיס אַנגענומען... (...איז נאָך נישט געזיכערט אויפן גאַנצן לעבן, אַז עס וועט אַזוי בלייבן). מע קאָן זיך נישט קיין פּלעקעלע פּאַרשלאָגן (דאָס אייגענע). דאָס רעדלע קען זיך נאָך ווידער צוריקדרייען. נאָר אַ צאַצקע. מינע אבות־אבותינו. מיין טאַטע, דער צדיק, עליו־השולם. זיין זכות זאָל אונדז ביישטיין! טרייבן מתא־מתן (האַנדלען). ז. 428. פאַרשטאַרבן בלייבט פאַרשטאַרבן. אַ שיינ ביסל... (גענוג, אַ סך...), אַ יוסטער נגיד. מילא בקיצור, גאַרנישט מאריך צו זיין (אומבאַטייטיקע אַפּרו־ווערטער). אַ כשרער ייד. מילא בקיצור, איך וועל אייך דאָ נישט לאַנג דער־קוטשען (רעד־פליטערלעך אין אַ דערציילערישן שמועס). איך ווייס פיל... (ווייס איך?). ז. 429. פאַרגעסן איינס פאַר ס'אַנדערע. מפי איש נאמן. מתנות און שאר ירקות. מילא בקיצור. אויך קיין סופר נישט זיין (דאָ, ניט זיין קיין למדן). וואָס איז די מער? מילא, שפיץ בקיצור (צוויי מאָל). ** וואָס איז מיט... דער יחוס? (די מער). די כלה־כלבימטע (קאַלהאַקלאַווימטע — זידל־וואָרט). עוקר זיין (אַנטלויפן). ז. 430. אַ צרה, אַ לייד. באַפעלן כהאי לישנא (צו וויסן טאָן מיט אַזעלכע ווערטער). אסור־חזיר! גאָר אַ מאַסליס.

אין די דייטשמעריש־קוידערישע רעפּליקעס פון אַלטעלען, איינע פון די

* אַמ־אָ די רעפּליקע שמעלקעס, ווי אַ סך אַנדערע, באַשטייט אינגאַנצן פון אַ קייט רעדנסאַרטן.
** צווישן אַמ די צוויי „מילא, שפיץ בקיצור“ פּרוּוואַט שמעלקע אַפּפּאַרן דעם פּרעמדן מיט נאָר אַ בוטילקע וויין.

נעגאטיווסטע פיגורן אינעם גאַנצן „טעאָטער־שטיק“, געפינען מיר — אין קעגנזאַץ צו דייטשע רעפליקעס פון רעדליך, הינדע און פונעם פרעמדן, — אַ גאַנצע ריי יידישע כלומרשט „פאַרדייטשטע“ רעדנסאַרטן. דערביי ווערט בוילעט עטינגערס מיין, באַזונדערס אונטערצושטרייכן איר נעגאַטיוון כאַראַקט־טער מיט דער הילף פון אַט־אַ די רעדנסאַרטן. עטלעכע ביישפילן:

ז. 309. דער קונדאַס. ז. 304. געשעדיקט זאָלסטו ווערן! ז. 311. זאָ איין יאָהר זאָל שמעלקע טרויניקס האַבען. ז. 330. איינען קראַנקען פרעגט מאַן... (געוויינלעך פאַרענדיקט זיך דאָס שפּריכוואָרט מיט — „און אַ געזונטן גיט מען“, ד. ה. צו עסן). ז. 330. הונדערט און צוואַנציק יאָהרע זאָלל ער פאַר דאָס לעבען! ז. 346. ביסטו מיך קראַנק צו רופן? ז. 351. אַלס ווען איך מיט אים שוויינע געוויידעט (געפאַשעט — מ. וו.) העטע.

מחמת איר (אַלטעלעס) קוידעריש־דייטשמערישן לשון האָט עטינגער נישט געקאָנט אַרײַנברענגען אין אירע רעפליקעס אַזוילפיל סטערעאָטיפישע רעדנס־אַרטן, וויפיל עס וואָלט געפאַסט צו דער נעגאַטיווקייט פון איר כאַראַקטער. דאָס ווערט אָבער קאָמפּענסירט דורך אַ גאַנצער ריי קאָמיש־צעדרייטע בעלפער־דייטש־מליצות. למשל:

ז. 450. איך געבע איהנען מיינען ליבסטען דאָנק פאַר אַללעס, וואָס זי האַבען די עהרע געהאַבט אָן מיינער צערטליכען מוטער צו פּערריכטען, אונד איר הערצליכעס הערץ, פאַר וועלכעם איך גראָס אָבשיי האַבע, אונד אירע גוטע גיטע לאַסטען מיך ניכט רוהען, זי צו בעטען, דאָס זי מיינעם ברייטיגאַם מיינעם געליבטען גאַבריעללע הענדלער די פאַגעל־פרייהייט שענקען מעכטען. דאָ איז יעדעס וואָרט אַ וויץ, אַ קאַלאַמבור אָדער גלאַט אומגעלומפּערט־קייט. די קאָמיק פון אַ סך זאַצן באַשטייט דאָ דערין, וואָס אַלטעלע „פאַר־דייטשט“ יידישע ווערטער, ד. ה. זי זאָגט זיי אַרויס מיט „פתחון“ (פאַסאַכן); אויף יידיש אָבער האָבן די ווערטער גאָר אַן אַנדערן באַדייט ווי אויף דייטש, באַקומען זיך די קאָמישסטע זאַצן (הגם די קאָמיק ווערט אַמאָל שוין צו האַמעט־נע און פּראַסט). למשל: „דאָנק פאַר אַללעם“, אָנשטאַט „פיר אַללעס“ (פון יידיש: פאַר אַלץ). „פאַר וועלכעם איך גראָס אָבשיי האַבע“ (אַפּשיי אויף יידיש — דרץ־אַרץ, אויף דייטש — עקל־געפיל). „פּערריכטען“ (געוויינלעך אויף דייטש: עפּעס אַנטאָן, אָפּטמאַל אָבער אויך — אינעם צוואַמענהאַנג פון אָפּטאַן די באַדערפּענישן). „די פאַגעל־פרייהייט שענקען“ (יידיש — פּריי ווי אַ פּויגל, אויף דייטש הייסט זיין פאַגעל־פריי, אַז יעדער מעג דעם דאָזיקן פאַגל־פרייען מענטשן הרגענען אָן אַ געריכט) א. אַז. וו. א. אַז. וו.

א י נ ה א ל ט

פארווארט 9

די יידישע ליטעראטור ביים אנהייב פונעם 19טן יארהונדערט

- 23 ..... דאס עלטערע און דאס נייע יידיש
- 27 ..... יידיש אלס וועלטלעכע ליטעראטור־שפראך
- 29 ..... חסידיזם און השכלה
- 33 ..... די מעשיות נחמנס פון בראצלאוו
- 38 ..... מענדל לעפינס איבערזעצונגען
- 44 ..... י. פערלס „מגלה טמירין“ (מעגאלע טמירין)
- 49 ..... „די גענארטע וועלט“ פון אן אומבאקאנטן אויטאָר
- 54 ..... די אידייען פון דער השכלה אין „די גענארטע וועלט“
- 58 ..... פאלקסטימלעכע שפראך און שטייגער־ישער רעאליזם
- 60 ..... אַ גרונט־ווערק פון דער עלטערער יידישער ליטעראטור

וועגן אַקסענפעלדס פּיעטעם

- 65 ..... אַקסענפעלדס אָרט אין דער יידישער ליטעראטור
- I. השכלה און פאלקס־מאַסן
- 71 ..... אַקסענפעלד און עטינגער
- 77 ..... די גרונט־אידיע אין אַקסענפעלדס שאַפן
- 87 ..... באַציאונג צו די פאלקס־מאַסן

II. געזעלשאַפּט-קריטיק און די דראַמאַטורגיע פון דער אויפקלערונג

אַקסענפעלדס פּיעסעס און די אויפקלערערישע דראַמאַטורגיע
 פּאַעטיק 94
 שטייגערישקייט און אינטריגע 102
 קאָמפּאָזיציע און פּאַבול 109
 קאָנקרעטע היסטאָרישקייט פון די געשטאַלטן 114
 לייען-דראַמע אָדער פאַר דער בינע ? 118

III. פּרימיטיוו-רעאַליסטישער סטיל

שילדערונגס-מאַניר ביי אַקסענפעלדן, עטינגערן און מענדעלען .. 123
 עטנאָגראַפּישקייט 131
 כאַראַקטער-שילדערונג 132
 סאַטירישע טראַגיקאָמיק 135
 דערציילערישער נוסח און שפּראַך-סטיל 136
 אַקסענפעלדס באַדייטונג 145

די רעקרוטשינע אין דער שיינער ליטעראַטור פון דער השכלה

עטינגער, לעווּינאָן, דאָס פּאַלקלאַר-ליד 150
 צו דער געשיכטע פון דער אַנטשטייאונג פון דער רעקרוטשינע 159
 דער יידישער בורזשואַ און די רעקרוטשינע 165
 די אַרעמשאַפט און די רעקרוטשינע 170
 די השכלה-שרייבער און די רעקרוטשינע 176
 אַקסענפעלד און די רעקרוטשינע-טעמע 183

עמלעכע באַמערקונגען וועגן אַקסענפעלדס פּראָזע

דער ערשטער ראַמאַן אין דער נייער יידישער ליטעראַטור 193
 די אַנטשטייאונגס-צייט פון „דאָס שטערנטיכל“ 195
 עטנאָגראַפּישע באַשרייבערישקייט 197

- 201 ..... דער שפראך־סטיל פון אקסענפעלדס פראָזע
- 204 ..... „נאָך צוויי האָזן“

ש. עטינגער, זיין אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור

- 208 ..... אַ פּיליסטערישע באַלויכטונג פון עטינגערס ווערק
- 214 ..... די קוואַלן פון דער יידישיסטישער כאַראַקטעריסטיק פון עטינגערן
- 222 ..... באַמערקונגען צו עטינגערס ביאָגראַפיע
- 225 ..... צו עטינגערס משלים
- 233 ..... מעשהלעך, עפיגראַמעס און סענטענצן
- 236 ..... די טעקסטן פון „סערקעלע“
- 245 ..... די ליטעראַטור־היסטאָרישע באַדייטונג פון עטינגערס קאָמעדיע
- 248 ..... עטינגערס פּאָרגייער אין דער יידישער ליטעראַטור
- 251 ..... די ערשטע פּיעסע אין דער נייער יידישער ליטעראַטור־שפראַך
- 255 ..... „ראַבינזאָן“ אויף יידיש
- 264 ..... ווירקונגען פון דער אייראָפּיאישער ליטעראַטור אין עטינגערס סערקעלע
- 270 ..... ביבליאָגראַפישע הערות. אויספיר

**די ראל פון שאַבלאַנישער פּראָזעאַלאָגיע אין דער ליטעראַטור
פון דער השכלה**

- 276 ..... אַריינפיר, די פּראַבלעם־שטעלונג
- 278 ..... די געשיכטע פון דער סטערעאָטיפישער פּראָזעאַלאָגיע
- 287 ..... בוך־פּראָזעאַלאָגיע אינעם רייד־שטייגער
- 296 ..... שאַבלאַנישע פּראָזעאַלאָגיע אין דער ליטעראַטור אַלס מיטל פון קריטיק .
לעבעדיקער שפּראַך־פּאָלקלאָר אַלס שעפּערישער אויסדרוק אין דער
ליטעראַטור
- 303
- 310 ..... דיאַלעקט און ליטעראַטור־שפּראַך

אַנמערקונגען און עקסקורסיעס

316 ..... די חסידישע רדיפות קעגן די משכילים

319 ..... השכלה און פאָלקלאָר-ליד

321 ..... דער משכיל און דער פריץ

323 ..... די השכלה קעגן קאַנטראַבאַנדע

324 ..... ליטעראַרישע טראַדיציעס פאַר דער „ערשטער יידישער רעקרוט“

324 ..... א. פון דער רוסישער ליטעראַטור

327 ..... ב. יוסף וויזנערס „קול בוכים“

328 ..... ג. וואָלף קאַמראַשס „קהל אין שטעטל“

331 ..... אַנטשטיאונגס-צייט פון „דער ערשטער יידישער רעקרוט“

333 ..... ביבליאָגראַפישע נאָטיצן צו דער טעמע „רעקרוטשינע“

337 ..... לעווינזאָנס פאַמפלעט

340 ..... מלוכהשע און משכילישע רעפּאַרם-פּראַיעקטן פאַר יידן

346 ..... השכלה און די פּראַבלעם פון חתונה

347 ..... צו אַקסענפּעלדס ביאָגראַפיע

347 ..... וועגן אַקסענפּעלדס אַנשוואַונגען

354 ..... באַשטאַנד פון רעדנסאַרטלעכע עלעמענטן אין עטינגערס „סערקעלע“ ..

אי קוף פארלאג

אויסגאבעס פון אי קוף

\$2.50	דר. חיים זשיטלאווסקי — ייד און וועלט — — — — —
2.50	נחמן מייזיל — י. ל. פרץ (זיין לעבן און שאפן) — — — — —
2.50	מ. ווינער — יידישע ליטעראטור אינעם 19טן י"ה (1טער באנד) — — — — —
5.00	פאלקס-געזאנגען לויטן נוסח פון ח. קאטיליאנסקי (מיט נאטן) — — — — —
3.00	בריוו און רעדעס פון י. ל. פרץ — צונויפגעזאמלט נחמן מייזיל — — — — —
3.00	שלום אש — דער מאן פון נצרת (ראמאן אין 2 בענד) — — — — —
1.50	א. ראבאי — דער יידישער קאובאי (ראמאן) — — — — —
1.50	א. ראבאי — איז נעקומען א ייד קיין אמעריקע — — — — —
1.00	איציק פעפער — רויטארמייאיש (אויספארקויפט) — — — — —
1.75	דער נסתר — די משפחה מאשבער (ראמאן) — — — — —
1.50	ז. וויינפער — דאס געזאנג פון א גלויביקן — — — — —
1.25	מלכה לי — קינות פון אונדזער צייט (לידער) — — — — —
1.00	מ. גאלדשטיין — בירג-בידזשאנער אויפן אמור און אנד. — — — — —
1.00	אברהם ביק — חסידות-מאטיוון אין דער יידישער ליטעראטור — — — — —
1.00	דארע טייטלבוים — אינמיטן וועלט (לידער) — — — — —
1.00	יעקב מעסטעל — אונדזער טעאטער — — — — —
1.00	קלמן מרמר — אנהייב פון יידישער ליטעראטור אין אמעריקע — — — — —
1.00	ב. עפעלבוים — פארלאשן ליכט (דערציילונג) — — — — —
5.00	ג. בוכוואלד — טעאטער — — — — — \$3.00 דע-לוקס אויסגאבע
1.00	פרידריך ענגעלס — לודוויג פייערבאך (איבערגעזעצט פון ש. ווינער) — — — — —
.35	קעגן די אנפאלער אויף דר. ח. זשיטלאווסקי (זאמלונג) — — — — —
.20	דר. ח. זשיטלאווסקי — אונדזער נייער קולטור-וויילן — — — — —
.20	מ. אלגין — פאלק און קולטור — — — — —

- ג. מייזיל — דורות און תקופות אין דער יידישער ליטעראַטור — — — — — .25
 ל. קאַברין — ריווערסייד-דרייוו (ראַמע אין 3 אַקטן) — — — — — .25
 ש. אַפּטער — דער בונט און אַנדערע דערציילונגען — — — — — .25
 איליאַ ערענבורג — דער קריג און דער שרייבער — — — — — .10
 לעאָן קאַברין — פון דייטשמעריש צו יידיש — — — — — .5
 דער נסתר — העשל אַנשעלעם, דער זיידע מיטן אייניקל — — — — — .15
 ג. מייזיל — אייזיק מאיר דיק — — — — — .5
 אַלועלמלעכער יידישער קולטור-קאָנגרעס — — — — — .50

עס דרוקט זיך און דערשיינט אין גיכן :

- ד.ר. חיים זשיטלאָוסקי — דער זין פון מענטשלעכן לעבן
 חיים גראַדע — דורות (לידער און פּאָעמעס)
 איציק פעפער — די שאַטנס פון וואַרשעווער געטאָ (פּאָעמע)
 ראָובן בריינין — פון מיין לעבנס-בוך
 דוד האַפּשטיין — איך גלויב (לידער)
 מ. ווינער — יידישע ליטעראַטור אינעם 19טן יאָרהונדערט (2טער באַנד)
 נחמן מייזיל — פּאַרגייער און מיטגייער
 אברהם טייטלבוים — וויליאַם שעקספיר
 ש. אַפּטער — אין דער רוּמישער געטאָ (ראַמאָן)

אַדרעס : YKUF, 189 Second Avenue, New York 3, N. Y.

